S. MEHEDINȚI

TRILOGII

ȘTIINȚA—ȘCOALA—VIAȚA

CU

APLICĂRI LA POPORUL ROMÂN

Știința fără categorii — o scară fără trepte sau un corp fără schelet.

*

Trilogia rațiunii teoretice și practice: Știința nu [e pentru școală, ci pentru viață, iar viața — pentru perfecționarea individului și a speciei omenești.

CUGETAREA - GEORGESCU DELAFRAS

Cu românească dragoste,
Omului de la munte
G. T. Kirileanu
S. M.
2 IV, 1940

TRILOGII

ŞTIINŢA – ŞCOALA – VIAŢA

TRILOGII

ŞTIINŢA – ŞCOALA – VIAŢA

Trilogia Științei

Cercetător – Erudit – Savant

de S. Mehedinți

publicat în Memoriile Secției ist. Acad. Rom.

Seria III, tom. XXI, mem. 12

1939 108 pagini.

S. MEHEDINŢI

TRILOGII

ŞTIINŢA — ŞCOALA — VIAŢA

CU

APLICĂRI LA POPORUL ROMÂN

Ştiinţa fără categorii — o scară fără trepte sau un corp fără schelet.

•

Trilogia raţiunii teoretice şi practice: Ştiinţa nu e pentru şcoală, ci pentru viaţă, iar viaţa — pentru perfecţionarea individului şi a speciei omeneşti.

CUGETAREA - GEORGESCU DELAFRAS
BUCUREŞTI, IV — STR. POPA NAN, 21

928 — 940.

1840 — 1940

ÎN

AMINTIREA

LUI

TITU MAIORESCU

ŞI A

JUNIMII

Intemeietorilor „Societăţii Junimea“, care au dat poporului nostru, cea dintâi măsură de viaţă superioară, nu imitând eresurile demagogiei internaţionale, ci pe temeiul tradiţiei autohtone dela Zamolxe până la Eminescu.

PREFAȚA

Trinomul: știință, educație *și* viață *înfățișează o unitate organică.*

Viața, ca fapt biologic, o simțim. E de prisos să mai înșirăm definițiile specialiștilor. Ca fapt istoric, ea atinge manifestările sale cele mai însemnate în grupările etnice, reprezentate prin personalitățile lor mai de seamă. — Poporul elin nu mai e azi, pentru noi, decât un șir de talente și de genii, în frunte cu Homer.

Intrebarea e: putem stabili o scară a valorilor etnice? E posibil să arătăm destul de precis legătura dintre știință, educație și viața unui neam ca formație biogeografică și istorică?

*

Incă din timpul lui Linneu, Buffon și Blumenbach, antropologia *a cercetat omenirea cu scopul de a o împărți cât mai exact în rase și subrase, lămurind pe cât e cu putință geneza și valoarea lor relativă. Pentru a explica origina speciilor — implicit și a varietăților speciei umane — naturaliștii au pus un deosebit temeiu pe influența „izolării" în spațiul geografic. Azi însă,* Ologeneza, *adică teoria despre înfiriparea formei specifice nu într'un singur ținut, ci pe un spațiu foarte întins la început, apoi prin fixarea caracterelor specifice într'o regiune mai îngustă, a răsturnat schema explicativă cu care fuseserăm obișnuiți.*

Acuma ne deprindem tot mai mult cu ideea că tipurile antropologice nu se mai leagă unul de altul ca verigile unui

lanț unic. Din contra, ne dăm seamă că trunchiul omenirii a putut scoate mereu la iveală ramuri nouă, păstrând alături și pe unele dintre cele mai vechi (protomorfe), *dar în stare de închircite. — E bătător la ochi, când privim harta raselor, să găsim* formele arhaice mai ales la marginea Uscatului, *iar pe cele mai tinere în regiunile din spre mijloc.*

*

Cum să determinăm atunci filiația grupelor etnice, apoi ierarhia valorii lor și felul cum desvoltarea fiecăruia a atârnat de educație, de capitalul de cunoștințe adunat de fiecare neam, și de capacitatea personalităților reprezentative din fiecare spiță etnică?

Problema aceasta e atât de vastă, încât e nevoie pentru deslegarea ei nu numai de antropologie și istorie, dar și de știința ajutătoare a etnografiei. *Alături de caracterele somatice, determinate de antropologi, ea trebue să împlinească descrierea omenirii, adăogând și alte criterii mai speciale, scoase din analiza altor categorii de fapte: unele materiale (cele cuprinse sub conceptul de* Civilizație), *altele sufletești (cele privitoare la* Cultură). — *In* Ethnos, *vom arăta până unde se poate înainta cu oarecare siguranță și în direcția etnografiei.*

Dar nici atât nu-i deajuns. — Pentru faptele de ordin cultural (între care se numără și educația), trebue să chiemăm în ajutor și etnopsichologia. — *Până nu de mult, psichologii priveau sufletul omenesc ca ceva omogen în toată întinderea omenirii. („Atomul psichic" li se părea uniform, ca și atomul fizicienilor de odinioară.) Azi știm că elementele psichice nu au pretutindeni același aspect, iar îmbinarea lor nu dă aceleași reacțiuni în toate grupările etnice. Sunt de pildă neamuri cu „reacțiuni întârziate"... Să așteptăm așa dar, până ce psichologia structurală va da etnopsichologiei o temelie ceva mai solidă. Deocamdată trebue să mărturisim despre „caracterologie" că e abia în fașă. Știința ne ajută deci prea puțin, ca să putem stabili o scară a valorilor etnice și să ne orientăm în marea problemă a Educației ca temeiu al Vieții individuale ori colective.*

*

Totuşi, în lipsa unui drum mai larg şi bine bătut, putem apuca pe o potecă : O grupare etnică poate fi caracterizată la nevoie şi după câţiva indivizi, dacă sunt destul de tipici. Dar pentru aşa ceva trebue nu numai o intuiţie foarte ageră, ci şi adesivă — să aibă adică omul de ştiinţă o reală afinitate sufletească cu gruparea etnică de care e vorba. (Abia după descrierile lui Rasmussen, am putut vedea ceva mai limpede în sufletul Eskimoşilor, fiindcă însuşi exploratorul era din acelaşi neam.) Cum să descrie un strein ceea ce nu simte şi nu poate *simţi ? Cum să perceapă şi să priceapă stări sufleteşti, faţă de care el nu are nicio rezonanţă ? O unealtă de nimica, un eres, un benghiu în obraz... sau alte mărunţişuri, care par fără nicio însemnătate pentru strein, sunt pentru* autohton *pline de înţeles şi de aceea trebue să fie luate în seamă, descrise şi interpretate cât mai exact.*

Insă oricare ar fi calea de urmat, un lucru e sigur : sufletul etnic *este o realitate cu neputinţă de tăgăduit. El e signatura cea mai caracteristică a fiinţei unui neam, fiindcă izvorăşte din adâncimile trecutului şi se înfiripează pe încetul, paralel cu concepţia de viaţă a neamului respectiv şi cu intuiţia sa despre Univers. — Nu soarele a creiat ochiul animalelor, ci împrejurările traiului specific au determinat la organismele superioare ivirea acestor mici oglinzi vii, care primesc razele solare. [Dacă n'ar fi ochiul potrivit cu soarele, zice Goethe...* wäre das Auge nicht sonnenhaft... *n'ar putea simţi lumina lui.] Aşa dar, câte suflete etnice, atâtea oglinzi pentru reflectarea Universului, atâtea concepţii despre traiu şi tot atâtea tradiţii de educaţie.*

Iată un exemplu concret.—Pregătindu-şi iea de sărbători, cutare ţărancă din Carpaţi are anume impresii despre felul cum se potrivesc ori nu se potrivesc colorile cusăturii. Le priveşte aci de-aproape, aci mai de departe, întocmai ca pictorul care se apropie sau se depărtează de tablou. Dar îmbinarea la care se opreşte nu este ceva întâmplător, ci exprimarea unei înclinări subconştiente, în care răsună ereditatea nervilor şi deprinderea seculară cu anume forme şi colori *care au mulţumit ochiul neamului din generaţie în generaţie. S'a petrecut aşa dar, în acest caz, un fel de sedimentare psichică domoală, adăogată din timp în timp şi prin unele aluviuni ne-*

prevăzute: intuiţiile unor strămoşi deosebit de înzestraţi pentru perceperea armoniei colorilor. Prin urmare, smeritele cusătorese din sat, fără să-şi dea seama, contribue la o mare operă de artă colectivă; ele lucrează convergent cu altele, după un „canon estetic" care, în acelaşi timp, e şi un „canon etnic" (un fel de paletă aşezată la îndemâna tuturora, sau ca un fel de acompaniament în surdină, când e vorba de iscodirea vreunui cântec).

Din acest exemplu, se vede lămurit că poate fi vorba de un adevărat apriorism etnic. *Iar pentru cei care nu se împacă cu această formulă întrebuinţată şi aiurea, le punem acuma înainte chiar părerea unui filosof mai nou: „Nicio teorie nu va putea să ne facă a ne îndoi vreodată de* principiul *tuturor* principiilor: *că orice* intuiţie ce conduce la date imediate şi originare este un izvor de cunoştinţă valabilă, *şi că* toate datele imediate trebue să fie primite pur şi simplu cum se prezintă intuiţiei" (Husserl). — *E legitim aşa dar să cercăm a descifra la nevoie sufletul unui popor chiar şi din examinarea câtorva exemplare mai tipice.*

*

Se cuvine însă a ţinea seamă şi de o altă împrejurare. — Sufletul unui neam se schimbă cu timpul, ca şi substanţa sa somatică. Ochiul psichic îmbătrâneşte ca şi cel fizic. Din timpul lui Homer până la alexandrini, neamul grecesc făcuse mulţi paşi spre îmbătrânire. Dela epos, ajunsese la gramatică şi la erudiţie. La noi de asemenea, mărturisirea din „Epigonii" era un semn că ne apropiem de răceala maturităţii. Norocul cel mare al literaturii române a fost că Ion Creangă a rămas ferit de uscăciunea cărţii. Neştiind nicio limbă streină şi nefiind el „prost până pe-acolo......" să-şi pună mintea cu gramatica lui Măcărescu, genialul ţăran a stăruit mai mult pe lângă moş Bodrângă (un fel de Pepelea, şi acela). Şi astfel, a putut înfăţişa cu toată ingenuitatea sufletul românesc aşa cum fusese înainte de a fi dat peste noi alfabeţia şi valul de tipărituri proaste, care au turburat izvorul inspiraţiei populare, au pocit limba şi i-au veştejit imaginile, cum se veştejesc florile din iarba cosită pentru ieslea vitelor.

•

Tustrele aşa dar : antropologia, etnografia, etnopsihologia — *în timpul din urmă s'a adăogat şi* geografia psihologică [1]) — *sunt trebuitoare celui care încearcă să descrie fisionomia fizică şi sufletească a unui popor ; să-i afle locul pe scara valorilor etnice şi să-i dibuiască etnopedagogia sa, adică cea mai nimerită îndrumare a creşterii tineretului, atât în latura civilizaţiei, cât şi a culturii.*

Numai sprijinindu-ne pe aceste ramuri nouă de cercetare, ne putem apropia cât de cât de ceea ce se ascunde sub trinomul : ştiinţă, şcoală, viaţă.

In cartea de faţă, nu vom privi problema în toată întinderea ei. Ne vom mărgini numai la câteva aspecte, făcând din loc în loc şi unele aplicări la poporul nostru.

In Terra *şi alte câteva lucrări mărunte, am prezentat, după anume „categorii fizice", mediul planetar, adică substratul teluric al formaţiunii biogeografice numită Omenire.*

In Ethnos, *va veni la rând latura etnografică.*

In Trilogii, *cercăm a îndrepta atenţia cititorului asupra câtorva „categorii culturale"* : cercetător, erudit, savant, belfer, profesor, educator, *etc., ca urmare a celor spuse în treacăt la Academia Română. — Precizarea mai amănunţită a acestor noţiuni sperăm să fie un îndemn pentru a lămuri între altele şi câteva chestiuni care ne privesc foarte de aproape :*

1) Care este scara de valori, adică ierarhia tipurilor etnice din cuprinsul pământului românesc ?

2) După care caractere putem determina etatea sufletească a unei naţiuni şi în ce fază se află neamul nostru faţă de antagoniştii lui ?

3) In ce fel, Ştiinţa *şi* Educaţia *pot îndruma mai nemerit* Viaţa *autohtonilor legaţi de Dunăre şi de Carpaţi ?*

Chiar simpla înşirare a acestor întrebări arată orişicui că trinomul mai sus amintit se înfăţişează ca o unitate organică şi că el e vrednic de mare luare aminte, — mai ales în timpuri ca acestea, când trăim „sub teroarea ilegalităţii internaţionale" (Roosevelt).

---

1) G. HARDY, *La géographie psychologique*, 1939, Paris.

TRILOGIA ŞTIINŢEI

CERCETĂTOR – ERUDIT – SAVANT

Dela cercetători şi erudiţi rămâne pentru ştiinţă **material** *; dela savanţi, rămân şi* **idei**, *iar uneori chiar* **sisteme şi metode nouă**, *care înlesnesc înţelegerea unui mare număr de fapte.*

ÇELUI DINTÂI SAVANT ROMÂN
CARE VA DUCE CU DEMNITATE
NUMELE ŢĂRII NOASTRE IN FAŢA
„PREMIULUI NOBEL“
PENTRU O MARE DESCOPERIRE
IN ŞTIINŢĂ SAU PENTRU PERFEC-
ŢIONAREA METODELOR IN CERCE-
TAREA ŞI DESCRIEREA NATURII.

Cercetători se chiamă cei care caută și găsesc fapte nouă.

Erudiți se numesc cei care adună multe cunoștințe despre lucruri aflate de ei sau de alții.

Savanți sunt însă numai cugetătorii care ajung la idei nouă, pentru a verifica, înmulți și a sistematiza cunoștințele adunate până în epoca lor, ușurând astfel progresul științei tocmai în latura cea mai vitală.

ÎNTRODUCERE

Dintre comunicările făcute la Academia Română, am dat la tipar una singură: *Coordonate etnografice:* „Civilizație" și „Cultură". Ni s'a părut că noțiunile acestea aveau nevoie de mai multă lămurire, iar presupunerea s'a adeverit, deoarece problema a fost desbătută chiar într'o adunare internațională, la care au luat parte mai mulți cărturari de mare notorietate [1]).

Pentru celelalte comunicări, am socotit că sunt deajuns „Dările de seamă" despre fiecare ședință. — Dacă o idee a fost împărtășită și altora, în public, se chiamă că cei cu interes pentru știință o pot avea la îndemână.

Totuși, socoteala asta nu-i destul de sigură. Urmărind desbaterile câtorva congrese, am constatat că chiar specialiști de reală valoare ignorează uneori fapte și idei indispensabile oricărui om de cultură. In deosebi, e bătătoare la ochi ușurința cu care se dăruește în astfel de ocazii titlul de *erudit* ori de *savant* — o dovadă că ne lipsește încă o unitate de măsură pentru aprecierea valorilor intelectuale.

Pentru noțiunile etnografice „cultură" și „civilizație", se pare că am ajuns acuma la oarecare uniformitate de înțelegere, — cel puțin între noi, Românii. Chiar împrejurarea că aceste două noțiuni sunt pomenite de obiceiu împreună este un semn că cei care întrebuințează cuvintele respective își dau seama de înțelesul lor deosebit. (Și-ar fi fost tare bine,

---

1) Dacă deslegarea propusă în Academia noastră a fost mai nimerită ori nu, se poate vedea urmărind discuția organizată doi ani mai târziu în „Centre international de synthèse" *(Fondation pour la Science),* Fasc. I, *„Civilisation", le mot et l'idée,* Paris 1930. — La acele desbateri contradictorii, au luat parte profesori dela *Hautes Études, Sorbona,* universitatea din *Strasburg, Neapole* și altele.

dacă am fi prins de veste mai de timpuriu. De câte pagube morale şi materiale n'ar fi fost scutit poporul nostru, dacă ar fi ştiut să cântărească mai exact marfa proastă, dar scumpă, pe care atâţi reformatori de ocazie i-au impus-o sub „eticheta" *civilizaţie* şi *cultură*, când noi aveam la îndemână avuţii de preţ real şi mult mai potrivite cu firea şi nevoile noastre.)

Credem aşa dar că va fi de folos — măcar pentru „Dicţionarul limbii române", a cărui publicare e patronată de Academie — să cercăm acum a defini mai exact şi înţelesul noţiunilor : *cercetător, erudit* şi *savant.*

Tipărim deci şi *Trilogia Ştiinţei,* comunicarea din 17 Ianuarie 1936. Clarificarea noţiunilor nu strică nimănui şi niciodată, mai ales acolo unde terminologia ştiinţifică este pe cale de închegare, iar uzul e, cum am spus, însoţit şi de abuz.

I

Dar nu e numai atât. Putem afirma că nicio ştiinţă nu înaintează, dacă nu pleacă dela noţiuni precise. Filologii ştiu mai de mult că limba uneori ajută, alteori împiedecă progresul cugetării. Acelaşi lucru îl recunosc şi filosofii. Un exemplu : Din antichitate şi până în secolul al XVII-lea, un mare izvor de eroare a fost lipsa de înţeles clar a cuvântului *logos,* care însemna trei lucruri : *calcul, raţiune* şi *vorbă.*

Depăşind cugetarea lui Plato, Aristotel punea ca temeiu al cunoştinţei *perceperea sensibilă,* adică certitudinea imediată despre existenţa unui obiect, iar alături *numele* — ca un fel de sigiliu al lucrului de care era vorba. Prin aceasta însă, urmaşul lui Plato, fără să-şi dea seama, ridica limba elenă, cu toate particularităţile ei, la rangul unei forme universale a cugetării omeneşti. Pe o uşă ieşise „ideea" platoniciană, dar pe cealaltă intra „cuvântul" aristotelic *(logos),* ca *dovadă* despre existenţa reală a lucrului numit... Cu alte cuvinte, logica şi, alături de ea, gramatica grecească [1]) deveneau punct de plecare pentru o nouă metafizică !

---

1) Asta nu e o imputare faţă de limba grecească, ci poate fi socotită chiar ca un omagiu. La Elini, *Limba* era considerată ca veşmântul cel mai potrivit al *Raţiunii,* manifestată în *Calculul* matematic.

Ce a ieşit de aci se ştie: evul mediu s'a poticnit irosindu-şi zadarnic puterile în lupta necurmată dintre nominalişti şi realişti, până ce abia cu Descartes, *Calculul* a biruit definitiv imperfecţiunea *Cuvântului,* înlăturându-i toată şovăitoarea sa valoare scolastică. Cu bună dreptate, a putut spune mai târziu Condillac că *ştiinţa* este „une langue bien faite"; iar în timpurile noastre, un caracterolog scrupulos, Klages, s'a simţit îndemnat a mărturisi că el a „controlat şi prin linguistică descoperirile făcute în psichologie". — Când însă nu se poate sprijini pe „calcul", ca forma cea mai sigură a „raţionamentului", „cuvântul" poate fi ocazie de multe şi grave lunecări.

A lămuri prin urmare unele noţiuni de mare circulaţie între cărturari, nu este un lux, ci însemnează un real progres pentru cugetare. După cum aerul curat este necesar vieţii, tot aşa sunt necesare pentru higiena intelectuală ideile clare şi expresiile precise. In *Discours de la méthode,* Descartes consideră claritatea ca însuşirea de căpetenie a oricărui om de ştiinţă. „Cei care au judecata cea mai puternică şi mistuesc mai bine cugetările lor spre a le face *mai limpezi* şi mai *uşor de înţeles,* aceia pot dovedi mai repede ceea ce spun, chiar dacă n'ar vorbi decât dialectul *bas-breton* şi n'ar fi învăţat niciodată retorica". Iar într'o scrisoare din 1643, spune categoric: „Toute la science des hommes ne consiste qu'à bien distinguer les notions". Fericirea cea mai mare a singuraticului filosof era să cugete spre a înainta ştiinţa, iar la tipar se gândea cu adevărată silă: urăsc „meseria de a face cărţi" [1]). Adăoga însă îndată: dacă publici, ia seama „să nu scrii nimic, care să poată fi rău înţeles de cititor". Spune lămurit ceea ce gândeşti, fiindcă mie „adeseori lucrurile care îmi păreau adevărate, când am început a le concepe, mi s'au părut false, când am voit să le aştern pe hârtie" [2]).

Limba, raţiunea şi matematica formau deci în cugetul acelui popor o „treime nedespărţită", întocmai ca cele trei laturi ale unui triunghiu, a căror despărţire nimiceşte îndată triunghiul.

1) Mon inclination, qui m'a toujours fait *haïr le métier* de faire des livres.. *(Sixième partie du Discours de la Méthode).*

2) Ne mettre jamais rien par écrit qui puisse être mal interprété de lecteurs. (Scrisoare din 1645).

In ce măsură oamenii de ştiinţă au ascultat ori n'au ascultat de sfatul lui Descartes, se poate vedea uşor din nenumăratele discuţii izvorîte adeseori numai din lipsa de preciziune a noţiunilor puse în discuţie.

*

Pentru a înlătura cât de puţin acest neajuns, am socotit necesar să cercăm a preciza înțelesul termenilor: *cercetător*, *erudit* şi *savant*, care privesc de aproape mersul ştiinţei. Punctul de plecare a fost următorul: scriind o lucrare de specialitate (*Terra*), autorul a trebuit să urmărească desvoltarea ştiinţelor ajutătoare geografiei, începând cu cele privitoare la Atmosferă şi sfârşind cu cele necesare pentru studiul Biosferei. — Cu această ocazie, a observat că ştiinţele învecinate au trecut aproape prin aceleaşi faze, iar oamenii de ştiinţă (cercetători, erudiţi şi savanţi), oricare ar fi specialitatea lor, au o sumă de caractere comune şi se înşiruesc pe anume trepte în ierarhia valorilor intelectuale.

Rezultatul acelor observări a făcut obiectul câtorva pagini citite la Academie. Acuma, le supunem spre verificare şi unui cerc mai larg, deoarece problema de faţă are nu numai interes teoretic. Insăşi „Societatea Naţiunilor" a simţit nevoia de a defini mai exact înţelesul cuvântului *cultură*, în vederea unor hotărîri practice. De aceea, a însărcinat un organ neutral (*L'Institut de coopération intellectuelle*) să cheme la un congres ad-hoc pe reprezentanţii mai de seamă ai culturii contemporane. Astfel s'a adunat „Congresul dela Madrid" (1934), unde somităţile ştiinţei [1]) au discutat încă odată ce însemnează „civilizaţie" şi „cultură".

Dacă concluziile discuţiilor din acea adunare internaţională ar fi fost positive, ele ar fi înlesnit de bună seamă şi o caracterizare mai precisă a „cercetătorilor", „erudiţilor" şi „savanţilor", ca organe ale progresului culturii. Din nenorocire, încheierile la care s'a oprit acel congres (numit în glumă „Conciliul dela Madrid") n'au corespuns aşteptărilor. E drept că nici criteriul alegerii membrilor nu fusese tocmai nimerit. O

---

1) Din partea Franţei, au fost între alţii şi Madame Curie, precum şi Paul Valéry, ca reprezentant al Academiei franceze.

idee nu poate fi discutată în chip competent, decât între cei care o mânuesc zilnic în sfera ştiinţei respective. De pildă, când e vorba de *energie, radioactivitate, ionizare,* etc., singuri fizicienii au cădere să se pronunţe. Tot aşa, noţiunile : *sălbăticie, semi-civilizaţie, civilizaţie şi cultură* sunt întrebuinţate mai des în etnografie, geografie, preistorie, istorie, arheologie, istoria artelor şi sociologie, deoarece mai ales aceste ştiinţe adună materialele privitoare la desvoltarea omenirii, le cern şi le clasifică după anume criterii metodice. Prin urmare, ar fi fost firesc ca specialiştii respectivi să-şi fi spus părerea, înainte de a se aduna acel „conciliu" eterogen.

Se înţelege, e greu să ia acum cineva asupră-şi sarcina de a hotărî singur într'o controversă atât de vastă. Insă nici încercarea nu strică. De aceea, ca urmare la „Coordonate etnografice", unde am definit *civilizaţia* şi *cultura,* plecând dela materialul etnografic, vom cerca de astădată în „Trilogia ştiinţei" să arătăm cât vom putea mai limpede şi treptele activităţii ştiinţifice, deoarece *Ştiinţa* — împreună cu *Etica* şi *Arta* — formează însuşi cuprinsul noţiunii exprimate de etnograf prin cuvântul „cultură".

Lucrarea de faţă continuă aşa dar şi împlineşte pe cea de acum zece ani. — Dacă vom ajunge şi de astădată să realizăm măcar în sfera scrisului românesc oarecare consens între oamenii de ştiinţă, preţuirea valorii relative a muncitorilor intelectuali va fi mai sigură, iar ca urmare şi progresul muncii ştiinţifice va fi înlesnit, evitând caracterizările false şi însărcinările nepotrivit date uneori celor ce se ocupă de ştiinţă. — A cunoaşte gradele ierarhiei militare şi potenţialul fiecărui grad este o condiţie indispensabilă pentru întrebuinţarea practică a armatei. In câmpul ştiinţei — la fel.

II

Imprejurările generale, amintite în paginile precedente, ar fi fost deajuns să îndreptăţească tipărirea comunicării despre „Trilogia ştiinţei". Dar s'au mai adăogat şi împrejurări care ne privesc numai pe noi.

La 4 Decemvrie 1931, Academia Română a sărbătorit pe

doi membri ajunşi la venerabila etate de 90 ani. A fost una dintre cele mai solemne şedinţe ale instituţiei noastre, fiind vorba nu numai de cinstirea unor persoane, ci şi de recunoaşterea publică a unei întregi munci pentru cultură. In persoana bătrânului Iacob Negruzzi, a fost sărbătorită atunci toată epoca Junimii dela Iaşi, iar în Mihail Şuţu întreaga desvoltare a numismaticei române.

Cu acea ocazie, Suveranul, ca Preşedinte de onoare al Academiei, a rostit aceste semnificative cuvinte :

„Nu pot concepe că o ţară ar putea însemna ceva... dacă nu-şi sporeşte la extrem patrimoniul său cultural.

Cultura trebue să fie nu numai de import, ci şi produsul acestui neam...

Intelectualitatea română *are datoria de a se pune pe muncă, a-şi pregăti armele astfel, ca în ziua, când mijloacele ne vor permite... să putem da lupta cea mare şi sănătoasă, spre a ne cuceri un loc de frunte în lumea înaltelor sfere intelectuale ale omenirii*".

Din partea Suveranului care a pus la cale „Ziua Cărţii", a creat „Revista Fundaţiilor Regale" şi a organizat instituţia „Cultura naţională" menită a înlesni tipărirea operelor mai de seamă, cuvintele spuse la Academie sunt un program. Ele presupun numaidecât trei lucruri :

1. *Mobilizarea tuturor celor capabili* să ajute înaintarea culturii româneşti.

2. Crearea celor mai potrivite *condiţii de muncă intelectuală,* atât în şcoli, cât şi în celelalte instituţii de cultură.

3. *Preţuirea exactă* a rezultatelor dobândite, spre a putea da fiecăruia locul şi rolul ce i se cuvine în „Statul cultural".

Intrebarea este : fost-au aceste condiţii împlinite în trecut, pentru ca să ştim dacă neamul nostru şi-a arătat ori nu adevărata sa capacitate pentru cultură ? Iar dacă nu, cum s'ar putea ajunge la condiţii mai bune pentru viitor ?

Să le luăm pe rând.

*

1. Cel dintâi postulat priveşte în parte şi Academia. Fixând subiecte pentru lucrări ştiinţifice ori literare, şi împăr-

ţind premii pentru operele mai însemnate, Academia Română a ajutat şi ajută în măsura puterilor sale înaintarea culturii şi selecţiunea talentelor. Când e vorba însă de „mobilizarea *tuturor* puterilor capabile să promoveze cultura românească“, este vădit că o astfel de sarcină poate fi împlinită numai de Stat. Singur el e în stare să aleagă din gloata tineretului pe cei mai înzestraţi şi să le dea o creştere deosebită, spre a-i pune la muncă în fruntea generaţiei lor.

Din nenorocire, până ieri-alaltăieri, nu numai la noi, ci chiar în ţări cu o tradiţie şcolară mai veche, instruirea tineretului nu era obligatorie, ci rămânea pe seama familiei. Învăţământul public a început a fi obligator abia în secolul trecut, ca şi serviciul militar, iar şcoalele de odinioară — puţine, câte erau — n'aveau nicio legătură cu Statul, ci numai cu Biserica, al cărei scop era „mântuirea sufletelor“. Despre o selecţionare a copiilor, în vederea muncii intelectuale, nici vorba nu putea fi.

Azi, împrejurările sunt în această privire cu mult mai favorabile. Am scăpat şi de vechea nedreptate de a privi poporul ca „gloata“ unor vite de muncă, şi de eroarea mai nouă de a socoti poporul ca „suveran“. După naivitatea democraţilor utopişti, care credeau într'un „Contract Social“, încheiat între indivizi cu drepturi *egale* pentru fiecare ins, democraţii cu simţ critic mărturisesc azi făţiş :

„Democraţia trebue să vegheze la formarea unei *elite* cu anume privilegii.

Privilegiul instrucţiei superioare *nu poate fi* la îndemâna tuturor, ci se cuvine numai celor vrednici de el.

De aceea, trebue să deschidem numai *copiilor înzestraţi* calea spre studii cât mai complete“ [1]).

Ceea ce a spus în anii din urmă pedagogul cel mai de seamă al unei republici democratice, se spusese la noi mai înainte de războiul mondial [2]). Iar într'o lucrare scrisă chiar

---

1) R. DOTTRENS, *L'éducation nouvelle en Autriche,* Paris 1927, p. 32 ş. u.

2) „După statisticele făcute în Germania, copiii sunt cam 10% proşti, 80% mijlocii, iar alţi 10% deştepţi. Despărţindu-i deci în clase deosebite, vom avea două-trei ocazii de emulaţie, în loc de una. Cei bine înzestraţi dela natură se vor încorda într'o măsură mai mare, potrivit cu fireasca lor deşteptăciune. Cei mijlocii, ne mai fiind umiliţi

sub impresia războiului şi a strivirii din 1918, toată nădejdea se îndreptase spre o „altă creştere" întemeiată pe „Şcoala Muncii" şi pe o serioasă selecţiune a tineretului din gloata *întregului neam* românesc.

Nu ştim de câţi va fi fost înţeles gândul acesta înafară, dar în sânul Academiei [1]), concepţia de atunci a fost relevată cu

---

prin marea depărtare faţă de fruntaşii etăţii lor, vor grăbi şi ei pasul. Şi astfel va spori la toţi încrederea, vor simţi *mai mulţi* bucuria de a se ridica. Până şi cei prosticei vor putea fi mai bine îngrijiţi.

Impotrivirea cea mai hotărîtă vine însă din partea unei prejudecăţi democratice : Cum ? Voiţi să ne întoarcem la era privilegiilor ?

Temerea aceasta ni se pare cu totul deşartă. E destul să observăm că propunerea mai sus amintită vine tocmai dintr'o ţară cultă şi cu sufragiu universal (Germania) pe care noi nu-l avem încă. Asta dovedeşte — oricât de paradoxal s'ar părea — ca *cea dintâi năzuinţă a unei adevărate democraţii e să creeze o nouă aristocraţie,* nu de blazon, ca cea ereditară, ci mereu supusă selecţiunii naturale, după dreapta ierarhie a valorilor sufleteşti ; o *aristocraţie a muncii,* în loc de a şederii, a talentului, în loc de a pergamentului" *(Poporul,* 1913, p. 77). Iar concluzia suna aşa : „In locul demagogiei egalitare, e timpul să vorbească democraţia pătrunsă de adevăratul spirit ştiinţific. Şi anume :

Pe cei puţin înzestraţi, să-i compătimim şi să-i ajutăm spre a fi activi şi folositori — în marginile puterilor lor — fireşte, fără a-i umili. (Pericol e numai când proştii sunt şi bogaţi, căci atunci sunt de obiceiu semeţi, aşa că nu-i mai poate ajuta nimeni.)

Pe cei mijlocii, fie săraci, fie cu dare de mână, să-i cultivăm metodic, cu toată dragostea şi cu cele mai *mari speranţe* pentru viitor, deoarece odihnita lor mediocritate este pământul curat şi sănătos, din care va putea creşte pe neaşteptate (prin *mutaţie)* răsadul rar al inteligenţelor superioare.

Pe geniu însă — şi, în deosebi, pe cel mai simpatic dintre toate, *geniul moral,* indispensabil oamenilor de stat şi marilor reformatori — se cuvine să-l respectăm şi să-l iubim, ca pe cea mai bună parte a omenirii ; fiindcă, vorba lui Goethe, în toate şi mai pre sus de toate, „cel mai mare noroc e personalitatea", nu numai în scurta viaţă a individului, dar şi în marea viaţă de secole a statelor şi a naţiunilor". *(Poporul,* p. 89)·

1) Intr'o comunicare din 17 Ianuarie 1930, cu titlul „Şcoala nouă şi duşmanii ei", d. Rădulescu-Motru, examinând repetatele încercări de reformă a învăţământului, se exprimă astfel . „Intre acestea, primele care se impun atenţiei sunt proiectele d-lui prof. S. Mehedinţi, care în calitate de Ministru de Culte şi Instrucţie Publică, le-a propus şi a reuşit să le facă votate de parlamentul din 1918. Profesorul S. Mehedinţi s'a îngrijit în special de organizarea învăţământului public în mediul muncii rurale. Soluţiile propuse sunt dintre cele mai fericite, atât în ce priveşte pregătirea profesională a învăţătorilor şi preoţilor de sat, cât şi în ceea ce priveşte legătura dintre învăţământ şi viaţa satului, prin mijlocirea Eforiilor Şcolare şi a Şcoalelor Pregătitoare. Şcoala cea nouă a făcut, prin legiuirile d-lui prof. S. Mehedinţi, primii paşi hotărîtori pe terenul politicei şcolare româneşti. Legiuitorii câştigaţi acestei şcoli nu vor avea pe viitor decât să continue şi să înmulţească paşii făcuţi în 1918...

Legătura de pământ şi de obiceiuri a muncii rurale a fost res-

aprobare, iar astăzi, chiar înafară de Academie, orice Român cu destulă pregătire intelectuală îşi dă bine seama că, la noi, adevăratul izvor de cultură orginală este *satul*. Din sat aşa dar, trebue să înceapă alegerea valorilor unui neam [1]).

Se înţelege, nici oraşul nu poate fi înlăturat, mai ales într'o ţară în care multe oraşe au încă aspect rural şi chiar o populaţie rurală la periferie. Dar e un real progres că am scăpat atât de prejudecata neegalităţii în care credeau boierii, cât şi de iluzia egalităţii cu care se amăgeau democraţii. Azi, psichotehnica determină gradul de inteligenţă al copiilor, fără să ţină seama sub ce acoperiş au fost născuţi. Proporţia celor superiori, mijlocii şi mărginiţi fiind stabilită în chip obiectiv, postulatul democraţiei corecte se mărgineşte la atât : toţi copiii au dreptul să se apropie de scara „metrică" a pedagogului, după cum toţi tinerii au datoria să se prezinte ofiţerului, pentru înrolare la serviciul militar. Criteriul e acelaşi pentru toţi : capacitatea.

Aşa dar, „mobilizarea tuturor celor *capabili* să ajute înaintarea culturii româneşti" este azi cu putinţă. Şi toţi suntem de părere, că intrarea în institutele de înaltă cultură nu mai poate fi liberă decât pentru tinerii cu un coeficient mintal superior. In treacăt însă se cuvine să observăm că termenul „privilegiu", întrebuinţat de Dottrens, nu ni se pare destul de potrivit, fiindcă aci nu mai e vorba de o favoare, ci de o *sarcină*, în vederea unui mare interes social.

In adevăr, a pune poverile cele mai grele pe umerii celor mai puternici, nu pe ai celor slăbănogi, nu e un hatâr, ci o socoteală de bun simţ. Iar *neamul care nu va păzi această rânduială, adică nu va pune în linia întâia de luptă puterile cele*

pectată în mod riguros de legiuitorul din 1918. Şcoalele Pregătitoare ale d-lui profesor S. Mehedinţi, şcoli menite să funcţioneze în mijlocul satelor şi cu o organizaţie variată după regiuni, sunt, după Bisericile zidite pe vremuri de sufletele drept credincioase ale boierilor, cele mai preţioase danii pe care le-a primit poporul român dela cârmuitorii săi". (*Revista de filosofie*, vol. XV, Nr. 1, Ianuarie—Martie 1930).

1) E un fapt pozitiv că măsurile şcolare din 1918 au introdus pentru întâia oară învăţământul secundar la sate (Şcolile Pregătitoare), tocmai cu gândul de a descoperi *valorile rurale mai proeminente*, pentru de a da satului o pătură conducătoare nedesrădăcinată din tradiţia neamului, şi pentru a îndruma apoi spre însărcinările istovitoare ale muncii orăşeneşti numai pe cei potriviţi cu astfel de muncă şi bine pregătiţi pentru românizarea oraşelor (vezi *Şcoala Poporului*).

mai alese ale fiecărei generaţii, acela va fi frânt, fără „doar şi poate". (Războiul mondial a dovedit cu prisosinţă acest adevăr [1]). Dacă nu s'ar fi sprijinit, alături de militari, şi pe un mare număr de oameni de ştiinţă, Anglia şi Franţa ar fi fost sdrobite din cel dintâi an de luptă, deoarece mobilizarea le găsise cu mari lipsuri în ce priveşte înzestrarea tehnică. Germania, de asemenea, când s'a văzut încercuită de adversari, ar fi ajuns la pieire, dacă n'avea ajutorul oamenilor săi de ştiinţă. Barrès a spus-o lămurit: „In niciun chip, Germanii n'ar fi putut trăi atâta timp blocaţi, fără superioritatea ştiinţei lor" [2]).

Prin urmare, alegerea din vreme a tuturor tinerilor cu însuşiri superioare e necesară nu numai în vederea concurenţei pe calea culturii, cum amintea Suveranul, ci este însăşi *condiţia de existenţă a naţiunii şi a Statului.* Iată de ce se impune cea mai grabnică şi mai atentă selecţiune a copiilor din ţara întreagă. Mobilizare generală..! Şi, după cum meteorologii măsoară zilnic temperatura şi alte elemente ale climei, tot astfel, pedagogii trebue să măsoare cât mai sistematic însuşirile sufleteşti ale tinerilor din fiecare generaţie încredinţată grijei lor.

*

2. Cât priveşte al doilea postulat „crearea celor mai bune condiţii de muncă intelectuală", asta e o problemă pe care, iarăşi, numai Statul o va putea deslega cum se cuvine, în viitor. Pentru trecut, respectul adevărului ne obligă să recunoaştem fără înconjur că şcoala românească a mers până acum mai mult la întâmplare. Infiinţând şcoale cu duiumul, Ministerul Instrucţiei a deschis porţile învăţământului pentru oricine, aşa că am ajuns la o inflaţie şcolară fără precedent şi la o declasare a tineretului mărturisită chiar oficial prin grava

---

1) Fabricarea gazelor asfixiante presupunea numaidecât mari cantităţi de clor lichid sau gazos şi de brom, pe care însă Francezii le importau din Germania. Inainte de 1915, nicio uzină franceză nu putea fabrica clor. S'au construit deci repede 11 uzine electrochimice, aşa că în August 1915 se putea produce câte 30 de tone pe zi; în 1917, s'a ajuns până la 50 de tone zilnic, iar până în Noemvrie 1918, armata a putut avea la îndemână 24.000 tone de clor. (*CH. MOUREAUX, La science et ses applications*, Paris 1927, p. 130).

2) *M. BARRÈS, Pour la haute intelligence française*, Paris 1925, p. IV.

constatare că ne-am trezit la „Turtucaia şcolară" şi că e nevoie „să ne retragem pe alte poziţii" [1]).

Ce fel de muncă pentru cultură se mai putea împlini în astfel de condiţii haotice! Oricât de paradoxal s'ar părea, nici măcar *scopul şcoalei* nu fusese destul de precizat pentru niciuna din treptele învăţământului... Lucrul acesta s'a încercat abia în anii din urmă, şi nu din iniţiativa Ministerului [2]). Apoi, nici alegerea şi nici pregătirea corpului didactic nu s'a făcut şi nu se face decât foarte aproximativ [3]). Vinovate sunt mai întâi „Şcolile Normale" care pregăteau pe învăţători cu gândul ca ei să dea copiilor „cultura generală"; apoi vinovate sunt şi liceele, unde se urmărea aceeaşi fantomă, în loc să se facă diagnosticul tinerilor în vederea orientării profesionale. Dar cea mai vinovată e universitatea, fiindcă a consimţit să ia asupră-şi pregătirea profesorilor (şi deci indirect a învăţătorilor), când singura ei chemare firească este înaintarea ştiinţei, iar recrutarea şi pregătirea celor cu vocaţie profesională trebuia să fie lăsată pe seama unor instituţii cu totul speciale, conduse de educatorii cei mai de seamă. Fireşte, răspunderea pentru aceste grave lipsuri o au şi cârmuitorii care nu şi-au dat seama că organizarea muncii intelectuale este o datorie fundamentală pentru orice stat modern. Faţă de concurenţa internaţională, nu numai în toate ramurile de activitate practică, dar şi în latura culturii, Statul trebuia să lase universităţilor exclusiv grija ştiinţei, iar pregătirea profesională s'o fi organizat în instituţii speciale, potrivite cu nevoile tehnicei moderne.

Dar lucrurile stau cum stau. Chiar în ţări cu mai multe mijloace şi cu o tradiţie şcolară mai lungă, nici munca ştiin-

---

1) C. *KIRIŢESCU, Criza învăţământului secundar şi reforma Liceului*, conferinţa ţinută la *Institutul Social*, la 15 Ianuarie 1928. Pentru lipsa noastră de sistem, vezi interesanta operă de critică pedagogică: *ST. BÂRSĂNESCU, Politica Culturii în România contemporană*, 359, p. Iaşi, 1937.

2) *S. MEHEDINŢI, Invăţătorii şi Straja Ţării*, Buc. 1938, p. 56.

3) *S. MEHEDINŢI, Profesorul*, Bucureşti 1928, p. 5 şi u. şi Dumitru Muster, *Organizarea învăţământului secundar, între liceul unitar şi clasele de aptitudini*, Bucureşti 1938, p. 8 ş. u. — *Cea dintâi Şcoală Normală Superioară*, în „Revista generală a Invăţământului", Martie—Aprilie 1939.

ţifică în universitate, nici specificarea scopului fiecărei trepte de învăţământ, nici pregătirea profesioniştilor n'a fost şi nu este încă aşa cum ar fi de aşteptat într'o epocă de „raţionalizare" şi „taylorism", ca aceea în care ne aflăm. E destul să amintim împrejurarea de necrezut, că Sorbona, până la sfârşitul secolului trecut, nu avea studenţi, ci numai auditori de ocazie, iar la gimnaziu putea ajunge cineva profesor cu învăţătura căpătată până la examenul de bacalaureat, fără altă pregătire ştiinţifică ori pedagogică [1]). Erorile şi lacunele au fost relevate mai de mult [2]), dar inerţia a împiedecat şi împiedecă şi azi îndreptarea lor.

*

3. Dacă cele dintâi două postulate priveau numai indirect Academia, al treilea stă foarte aproape de atribuţiile instituţiei noastre : e vorba de „aprecierea cât mai exactă a rezultatelor muncii intelectuale".

Implinirea acestui postulat are nu numai interes teoretic, ci şi un mare interes practic. De multe ori, acordăm de pildă titlul de „savant" unor cărturari vrednici de stimă, dar care numai savanţi nu sunt. Dacă am putea deosebi precis treptele muncii ştiinţifice (cercetător, erudit, savant), vom dobândi următoarele rezultate pozitive :

1. Vom fi scutiţi de eroarea de a presupune la cineva însuşiri pe care nu le are şi de a-i impune sarcini pe care nu le poate duce. Vom şti prin urmare cum să chibzuim mai nimerit condiţiile muncii intelectuale.

2. Ne vom da socoteala mai uşor ce e „cultura de import" şi care cultură este „produsul acestui neam".

---

1) *E. LAVISSE, Question d'enseignement national*, Paris 1885, p. 15,15 ş. u.

2) *S. MEHEDINŢI, Şcoala Poporului* (1918), *Şcoala română şi capitalul biologic al poporului român* (1927), *Ce poate face un educator* (1932). — Numărul celor care s'au ocupat în ţara noastră de *Ştiinţă*, *Şcoală* şi, în genere, de *Educaţie* e atât de mare, încât nu-i cu putinţă să-i înşirăm pe toţi. Iar dacă autorul volumului de faţă a citat câteva din lucrările sale, a făcut-o nu din semeţie, ci numai spre a se vedea că gândul de azi nu e ceva întâmplător, ci se leagă de preocupări cu mult mai vechi.

3. In sfârşit, cărturarii vor cunoaşte mai exact calea „spre a cuceri un loc de frunte în lumea înaltelor sfere intelectuale ale omenirii".

Ne mângâiem aşa dar cu speranţa că *Trilogia ştiinţei* va contribui măcar cât de puţin la progresul „statului cultural" şi deci a idealului pe care Suveranul l-a exprimat într'un chip atât de solemn în faţa Academiei.

I

CERCETĂTORII

Cercetător se chiamă cel care caută și găsește fapte nouă; cercetător poate fi oricine, dacă are curiozitate științifică și darul observării.

Cercetarea atârnă de gradul de curiozitate intelectuală. Când acesta este destul de vie, chiar un începător poate ajunge la descoperiri însemnate.

I. Condițiile cercetării. — *A)* Mijloacele de observare și de experimentare. Uneori, fără descoperirea unor anume *instrumente*, investigarea e cu neputință, oricât de ageri ar fi cercetătorii unei epoce. *B)* Adunarea materialului necesar pentru *comparare*. *C)* Adăugirea instrumentului intelectual ce se chiamă *metodă*, adică *aflarea firului certitudinii*. (Exemple : Hippocrat, Aristotel, Linneu, Cuvier, etc).

II. Valoarea cercetătorului. — Prețul cercetării stă nu atât în adunarea materialului brut, cât în coordonarea lui în chip original. Scara valorilor este necontenit *revizuită*. Linneu ne apare acum mai aproape de Pliniu, decât de naturaliștii de azi ; Daubenton și Adanson stau din contra pe o treaptă superioară celei acordate de contemporanii lor.

III. Insușirile cercetătorului. — *A)* Curiozitate științifică și capacitatea de *contemplare activă*. *B)* Agerimea *intuiției*. *C)* Deosebită *receptivitate* față de amănunte. *D)* Deplina *obiectivitate* Pseudo-cercetătorii ajung uneori până la falsificarea faptelor.

Pasul cel dintâi în știință este munca de cercetare.

A fi cercetător este mai întâi o chestie de curiozitate intelectuală în fața fenomenelor naturii. Unii trec de o mie de ori pe lângă un lucru, fără să-l bage în seamă ; alții, având privirea iscoditoare, observă multe fapte interesante, acolo unde cel cu privirea adormită nu vede nimic deosebit. De aceea, cine are *darul* observării poate deveni chiar dela începutul carierei un *cercetător* (*Forscher*, cum zic Germanii). După ce și-au ales specialitatea, astfel de muncitori înzestrați pot

contribui la înaintarea ştiinţei aproape dela cei dintâi paşi. De pildă, dacă e botanist, poate nimeri la ierborizare o specie sau o varietate nouă, cu deosebit interes pentru taxonomie. (Nu de mult, un învăţător din Haţeg ajunsese la o reală notorietate, ca cercetător sârguincios al muscineelor.) Tot aşa în zoologie, chiar fauna unui mic lac de munte poate procura limnologului novice unele fapte de mare însemnătate cu privire la distribuirea vietăţilor în raport cu temperatura, compoziţia apei, abundenţa luminii şi alte împrejurări ale biotopului respectiv. Astfel de observări prezintă uneori un interes pe care puţini îl bănuesc. La fel în paleontologie : în cea dintâi râpă goală, un tânăr poate găsi câteva fosile caracteristice, care să lămurească dintr'odată o chestie de stratigrafie. Iar astfel de cazuri se pot întâmpla mai în toate ştiinţele descriptive. Un începător în ale geografiei poate nimeri dela cea dintâi excursie fapte de real interes. In râpa unei cariere de nisip şi prundiş, iată în păretele de löss foarte omogen câteva pietricele de mărimea alunelor. Acest amănunt e îndestulător spre a înlătura orice ipoteză cu privire la originea aluvionară a „pământului galben" ce acopere câmpia română. (Dacă lössul s'ar fi depus în apă, ca un nomol foarte fin, acea apă tulbure şi liniştită n'ar fi putut ţine în suspensie pietricele de un volum cu mult superior prafului lössian. Singura explicare plauzibilă rămâne aşa dar vântul.) Cercetarea atentă a malului unei gropi de nisip dimprejurul Bucureştilor poate procura chiar unui începător o dovadă convingătoare despre adevărul teoriei eolice a lui Richthofen, în regiunea de care e vorba.

Cât priveşte preistoria, istoria, arheologia, etnografia, folklorul etc., lucrul e şi mai uşor. Din ziua întâi a săpăturilor unei aşezări preistorice, cercetătorul poate nimeri o staţiune tipică, unde păturile să arate o succesiune mai completă decât oriunde — şi necunoscută aiurea. Schliemann a sărit dela negoţ la studiul antichităţilor, instruindu-se singur în faţa documentelor descoperite la Troia, şi astfel a contribuit la înţelegerea epocii omerice mai mult decât toţi filologii care studiaseră Iliada numai cu dicţionarul. Este aproape de prisos să mai amintim ce se întâmplă în cercetările arhivistice. Răsfoind teancuri de acte vechi, începătorul poate afla un document care pune capăt unei lungi controverse. De asemenea, etno-

graful novice poate nimeri o unealtă arhaică, un obiceiu puţin cunoscut (în Oltenia sunt încă urme de geofagie) sau alte amănunte de preţ, după cum dialectologul norocos poate nimeri un cuvânt rar sau o formă lexicală necunoscută, înlesnind în specialitatea sa o concluzie nouă, întocmai ca botanistul, biologul ori paleontologul care a descoperit o specie sau o varietate nouă.

Este vădit aşa dar că cercetarea este mai întâi de toate o chestie de *observare ageră* şi de *exactitate în descriere,* iar în oarecare măsură şi de întâmplarea ce se numeşte popular „noroc". De aceea, numărul cercetătorilor este azi imens — mai ales în ştiinţele care se ocupă de fapte concrete. Orice naturalist, orice geograf, orice etnograf, călătorind în regiuni puţin explorate, are perspectiva de a se întoarce acasă cu material nou şi interesant[1]). Dela Herodot până la Nansen, Amundsen, Sven Hedin şi alţi călători moderni, numărul celor ajunşi pe nesimţite (iar uneori pe negândite) „cercetători" ai naturii şi ai omenirii este în adevăr considerabil — mai ales între tineri, ceea ce dovedeşte că sarcina aceasta de a căuta şi afla fapte nouă poate fi împlinită chiar dela începutul carierei când cineva are destul simţ de observare.

I. Condiţiile cercetării. — Din cele înşirate până aci s'ar părea că rezultă două concluzii : întâi, uşurinţa muncii de cercetare, apoi mica valoare a cercetătorilor în mişcarea ştiinţifică. Realitatea ne arată însă altceva.

Departe de a fi uşoară, munca cercetătorilor a fost şi este încă uneori foarte grea. Până în secolele din urmă, observarea naturii întâmpina enorme piedeci din lipsa de mijloace tehnice Până de curând, cu toată imensitatea Cerului, astronomii numărau numai câteva mii de stele (vreo 6.000, câte se pot ob-

---

1) Nu de mult, Sven Hedin a străbătut în Tibet o întindere de peste o mie de km pe care n'o cercetase niciun European. In Sudul Arabiei este o regiune cât Spania şi Franţa la un loc, aproape necălcată de piciorul omului. In hylaea brasiliană, expediţia lui Roosevelt a descoperit un râu de 1500 km. lungime, iar Dr. Rice a explorat în basinul lui Rio Negro o ţară cât Franţa, necercetată de nimeni (*CH. E. KEY, Les explorations du XX siècle,* Paris 1937). — Cât priveşte flora şi fauna, cercetătorii mai noi aduc din explorările lor fapte în adevăr uimitoare ca interes ştiinţific. (*I. T. SANDERSON, Les bêtes rares de la jungle africaine,* Paris 1938).

serva cu ochii liberi). Azi însă, telescoape uriaşe, fotografia de lungă durată şi alte metode de investigaţie, au îmbogăţit cataloagele astronomice cu milioane de astre, iar numărul lor sporeşte necontenit. De aceea, progresul observărilor s'a simţit abia după descoperirea lunetelor (Galilei) şi nu mai departe decât acum o sută de ani, Aug. Comte socotea că ne vom opri doar la matematica (mecanica) cerului şi la câteva noţiuni de fizică, dar compoziţia corpurilor cereşti ne va rămânea pentru totdeauna necunoscută Azi, am ajuns însă şi la astro-chimie, pe calea analizei spectrale, mijlocită de spectroscop, iar înlesnirile cercetării sporesc zi cu zi.

Cât priveşte fenomenele telurice, posibilităţile de cercetare au crescut mai presus de toate aşteptările. La începutul secolului al XIX-lea, trecând Oceanul Atlantic spre a explora Lumea Nouă, Humboldt se gândea cu melancolie că adâncimile oceanului planetar vor rămâne pentru om o taină eternă. Şi iată, numai după o sută şi ceva de ani, hărţile de isobate ne arată pe alocurea fundul mărilor şi al oceanelor tot atât de amănunţit ca şi faţa uscatului. In locul sondelor metalice care cereau zile întregi pentru a pipăi numai câteva puncte din adânc, azi putem desena repede şi exact profilul oricărei adâncimi peste care trece un vapor, înregistrând automat toate neregularităţile reliefului submarin, cu ajutorul sunetului reflectat din adâncime. O mică sonerie sub vas înlocueşte timpul, cheltuiala şi toată osteneala de acum câteva decenii. Iar cu ajutorul stetoscopului, putem asculta chiar şi mişcările apelor ascunse, după cum doctorul ascultă respirarea plămânului, fără să-l vadă ori să-l pipăe. Astfel, lumea din fundul Oceanului, cu toate feeriile ei, începe a ne fi cunoscută din ce în ce mai amănunţit. Şi aproape tot aşa de uşor sondăm (fără a săpa) şi interiorul litosferei, adică al scoarţei pământului. Căutarea metalelor, a sării, a petrolului şi a vinelor de apă... era până mai ieri treaba iscoditorilor de comori şi a vrăjitorilor. Astăzi, metoda gravimetrică, aparatele seismologice şi multe alte mijloace indirecte ne ajută să *vedem* subsolul, după cum o radiografie ne arată fractura oaselor, glonţul rătăcit undeva în corp ori vătămarea vreunui organ intern.

De aceea, numărul cercetătorilor devine din ce în ce mai mare nu numai pentru ceea ce întâlnim pe faţa planetei noa-

stre, dar chiar pentru adâncimile cerului, pentru abisul oceanelor şi masele subcrustale ale globului. Zilnic se adună munţi de material, iar Universităţile, laboratoriile şi alte instituţii ştiinţifice au devenit adevărate pepiniere de observatori şi cercetători.

Aşa dar, din punctul de vedere al condiţiilor de muncă, cercetătorii sunt din ce în ce mai înlesniţi. Indată ce un tânăr şi-a ales specialitatea şi face cunoştinţă cu *cadrul* de investigaţie al ramurii de care se ocupă, este numai o chestie de timp, de silinţă (şi uneori de „noroc", adică o întâmplare favorabilă), ca să ajungă — cum am spus — chiar dela început la descoperirea unor fapte însemnate, după cum minerul norocos poate nimeri din ziua dintâi o „piatră scumpă" sau un bulz de metal preţios, în mijlocul filonului umplut de un enorm material fără valoare.

Constatarea aceasta trebue să fie luată în consideraţie totdeauna, când urmărim evoluţia ştiinţelor; altfel, nu putem preţui cu destulă dreptate meritele cercetătorilor, deoarece uneori lipsa de progres n'a atârnat de capacitatea specialistului, ci numai de condiţiile muncii.

A. Cea dintâi condiţie este adeseaori de caracter tehnic: *descoperirea sau perfecţionarea unor anume instrumente.* Cine ar fi putut studia clima în antichitate, când termometrul şi barometrul au fost atât de târziu inventate şi atât de greu adaptate în vederea unor observări exacte?... [1]) Descartes, aşa de doritor să adune observări ştiinţifice şi să facă fel de fel de experienţe, îndemna pe oamenii de ştiinţă întâi şi întâi de toate

1) Un profesor de filosofie (A. N. Whitehead dela Harvard) observa că „popularitatea Logicei lui Aristotel a întârziat progresul ştiinţelor fizice în tot cursul evului-mediu. Dacă scolasticii ar fi *măsurat*, în loc să *clasifice*, câte ar fi putut învăţa" ! *(La science et le monde moderne*, 1930, p. 47). Autorul însă uită că chiar dacă ar fi voit să meargă în direcţia matematicei lui Pitagora, medievalii n'aveau încă la îndemână mijloacele necesare pentru măsurători: termometrul, barometrul, anemometrul, microscopul, etc., etc... toate lipseau. — Nu numai inventarea instrumentelor pentru cercetarea naturii a fost târzie, dar a trebuit să treacă timp mult, până să înţelegem deplin rostul lor adevărat. (Cine ar putea crede în timpurile noastre că Baco privea telescopul ca ceva „suspect", iar în secolul trecut, matematicul şi filosoful Aug. Comte protesta contra microscopului, fiindcă i se părea „un mijloc de investigaţie *echivocă*" ! *E MEYERSON, De l'Explication dans les sciences*, Paris 1927, p. 106).

să deschidă ochii *(oculus aperire)*. Dar oricât i-a deschis şi el, şi alţii înaintea lui, nu putea să vadă în imensitatea cerului mai mult decât e în stare să zărească ochiul omenesc. Inventarea lunetelor a însemnat în epoca sa o adevărată revoluţie în astronomie (Galilei), iar telescoapele, din ce în ce mai mari, au dat de atunci încoace cercetătorilor cerului posibilităţi de investigare pe care nici în vis nu le puteau imagina astronomii de altădată. Cât despre microscop, spectroscop, polarizator şi alte mijloace de a *vedea* nici nu putea fi vorba, când Descartes spunea *oculos aperire*. — Recomandarea ni se pare azi banală, dar ea ne aduce aminte de nişte vremuri când toată nădejdea era în ochi, deoarece tehnica aparatelor optice abia începuse a veni în ajutorul observării.

Să dăm un mic exemplu şi din geografie. Intâi şi întâi de toate, geograful trebue să vadă pământul pe hartă, căci nicio făptură omenească nu l-a putut cutreiera în întregime. De aceea şi zicem că „harta este ochiul geografului". Dar ce puteau vedea pe hartă contemporanii lui Descartes, când tot materialul cartografic din acea epocă era atât de sărac... Abia cu Snellius se începuse triangularea ca temelie a unei hărţi exacte, determinându-se atunci pentru întâia oară unele puncte trigonometrice. Cele dintâi longitudini precise au fost dobândite mai târziu de Picard (1674), servindu-se de observarea sateliţilor lui Jupiter. Şi a trebuit apoi o muncă de peste două secole, ca să ajungem la hărţi topografice cu longitudini, latitudini şi altitudini adevărate, ba şi cu măsurarea precisă a adâncimilor din fiecare ocean. — In sfârşit, cu ajutorul hărţilor de azi, geograful poate în adevăr să-şi înlesnească observarea naturii.

Am dat acest exemplu din geografie, dar în toate ştiinţele concrete se poate constata acelaşi lucru : lungă — lungă vreme, cercetătorul n'a putut face un pas înainte, deoarece înseşi *mijloacele de investigare*, adică instrumentele de lucru erau neîndestulătoare sau chiar lipseau cu totul.

B. O altă condiţie nefavorabilă poate fi *insuficienţa materialului adunat*.— Acum o sută de ani, când Humboldt a imaginat liniile isoterme, observările meteorologice erau atât de rare, încât întemeietorul climatologiei nu avea la îndemână

pentru tot pământul decât vreo câteva duzini de temperaturi-medii, căpătate și acelea, în parte, prin propriile sale observări. Cum era să deseneze el cu atâta de puțin material harta isotermelor pe toată fața planetei ? De aceea, schița celei dintâi hărți e de o simplitate ce ne pare azi copilărească. Liniile isoterme aproape se confundau cu gradele de latitudine. Azi însă, când sute și mii de stațiuni meteorologice acoperă fiecare țară, împânzind globul pământesc cu o rețea de milioane de aparate care înregistrează automat elementele climei : temperatura, presiunea atmosferică, umiditatea, nebulositatea, direcția și intensitatea vântului, etc., etc..., chiar cel mai umil geograf are la îndemână material de comparare, pe care Humboldt nici nu și-l putea imagina în clipa când a început a scrie opera sa *Cosmos*. Ne întrebăm deci : ce-ar fi ieșit din încercarea lui Descartes, dacă ar fi scris și el „Le Monde", într'o epocă și mai săracă în material geografic ! Pentru curiozitatea noastră, ar fi fost interesant să putem compara *Cosmos* oder *Physische Weltbeschreibung* cu o operă similară, compusă de filosoful francez, amândoi mari iubitori ai științelor exacte, dar într'o vreme când mijloacele de informație erau cu totul neîndestulătoare. Fără îndoială, tot ce cugetă mințile geniale este vrednic de luare aminte, dar cine iubește pe Descartes se bucură că autorul vestitului *Discours de la méthode* nu s'a încumetat cu atât de puține fapte geografice să clădească o operă așa de mare ca plan, deoarece *fatalitatea lipsei de material* n'o poate învinge nicio minte omenească, oricât ar fi de ageră.

Condiția adunării materialului de comparare este atât de imperativă, încât toate opintirile sunt zadarnice, dacă nu e împlinită. Ce-a putut isprăvi de ex. însuși Aristotel în ce privește studiul plantelor și al animalelor, într'o vreme când sfera de informație era atât de îngustă ! Cu toate execursiile sale, cu toate colecțiile adunate la Atena, cu toate că discipolul său Alexandru Makedon îi trimetea din expedițiile făcute prin Asia și Africa plante, animale, minerale și tot ce credea că-l poate interesa, Stagiritul *nu putea* fi în științele naturale altceva decât un modest „cercetător". Chiar cel mai înzestrat muncitor intelectual rămâne un simplu adunător de material, dacă ramura științei de care se ocupă este ea însăși în mugure, adică în faza culegerii empirice a faptelor. — Ca și lipsa de anume

instrumente, puţinătatea materialului de comparare şi de verifiecare poate fi o piedecă pe care nici cea mai violentă încordare intelectuală n'o poate învinge. (Aristotel a căpătat numele de „secretar al naturii", atât de largă era curiositatea lui ştiinţifică. Dar ce putea toată agerimea cugetului, faţă de lipsa de informaţie dincolo de îngustul orizont al ţărilor Mediteranei [1]).

C. Insă cea mai mare greutate este lipsa uneltei intelectuale ce se chiamă *metodă*.

Inţelegem prin aceasta nu numai felul de a observa sau de a experimenta, ci un lucru cu mult mai însemnat: *stăpânirea firului certitudinei*, adică al şirului de *intuiţii speciale*, de *principii* şi de *legi* care ne dau siguranţa apropierii de adevăr în ştiinţa respectivă. Iată un exemplu din sfera geografiei.

Incă de acum vreo două mii şi cinci sute de ani, un medic genial, Hippocrat, a avut câteva fericite intuiţii cu privire la legătura dintre om şi mediul geografic. Opera sa *Despre aer, apă şi locuri* numită de urmaşi „Cartea de aur" este considerată ca începutul ramurii de ştiinţă, pe care o numim azi antropogeografie. Dar planul schiţat nu putea fi adus la împlinire în chip ştiinţific, deoarece lipsea nu numai materialul de observaţie în regiuni geografice diferite, ci îi lipsea şi o idee de metodă, ivită în ştiinţă abia în timpurile noastre. Plecând dela închipuirea naturaliştilor ionieni că pământul are forma unui disc (o tobă), Hippocrat şi toţi contemporanii săi nu-şi puteau explica nici măcar neegalitatea zilelor şi a nopţilor, adică succesiunea anotimpurilor şi distribuirea climatelor, necum să-şi dea seama de problema mult mai complexă a influenţei mediului fizic (atmosferă, ape, continente, insule, peninsule, văi, munţi, etc.) asupra omului sau de reacţiunea fiinţei omeneşti asupra mediului. *Firul metodic* al cauzalităţii fenomenelor geografice, adică subordonarea cauzală dela atmosferă spre ape, uscat şi spre ceea ce numim azi „formaţii biogeografice", îi lipsea. De aceea, tot ce-a adunat marele

1) Faţă de metoda diviziunii dichotomice, recomandată de Plato (care pleca dela opoziţia dintre *două* caractere), Aristotel admitea genuri „naturale" şi cerea să se ţină socoteala de *toate* caracterele. Dar efectiv, el n'a cercat nicăiri să înşire toate speciile unui gen. Pe lângă alte consideraţiuni, îl oprea şi lipsa materialului comparativ. Ch. H. DAUDIN, *De Linné à Jussieu, méthodes de la classification et idée de série en botanique et en zoologie*, Paris, I, p. 21 ş. u.

medic din lungile sale călătorii este o *cercetare* pur empirică, de pe urma căreia, nu-i putem da alt titlu decât de „cercetător", când e vorba de antropogeografie.

La fel s'a întâmplat și în alte științe concrete. Dela Aristotel până la Linneu, progresul științelor naturale a fost minimal. E destul să ne amintim că vestitul naturalist suedez împărțea toată animalitatea numai în 6 clase : patrupede, pasări, reptile, pești, insecte și viermi ; *despărțea în clasificarea sa viețăți foarte înrudite și punea la un loc pe altele care erau foarte depărtate.* Azi ni se pare de necrezut, când aflăm că abia la începutul secolului al XIX-lea, Lamarck, fiind însărcinat să țină prelegeri de zoologie, a început mai de aproape studiul *Nevertebratelor,* creind el cel dintâi această titulatură pentru imensa lume de pe treptele de jos ale regnului animal.

E deci firească întrebarea : pentru ce așa de lungă întârziere din partea zoologilor ?

Intâi, fiindcă le lipseau atâtea *mijloace* de observare, descoperite de atunci încoace ; le lipsea apoi și materialul, adică colecții complete și sistematice pentru comparare ; dar mai ales le lipsea *firul metodic* în cercetare. De pildă, și Linneu, și Buffon plecau dela caracterele externe ale viețuitoarelor, fără să-și dea seama că multe din acestea sunt cu totul secundare. Abia Daubenton făcu un pas mai departe, orientându-se în *descriere,* apoi în *clasificare* și după caracterele interne. Mare idee de metodă ! Urmând calea aceasta, opera lui Buffon „Histoire naturelle" a câștigat sută la sută, prin colaborarea modestului Daubenton. Și tot pe această cale, Lamarck și Cuvier vor ajunge să întemeieze „anatomia comparată", deschizând astfel naturaliștilor vaste perspective de cercetare. Iar rezultatul s'a văzut îndată : în loc de a pune într'o singură clasă toate animalele cu *sânge alb,* cum cercase Linneu, Cuvier le împarte în nu mai puțin de 6 clase, schimbând astfel tot aspectul zoologiei. De aceea, Linneu și Buffon ni se par azi mai aproape de Aristotel, decât de epoca noastră. Și când mai ținem seama că speciile linneene erau fixe, create odată pentru totdeauna, ca niște forme imutabile, înțelegem de ce *ideea transformismului,* expusă de Lamarck în *Philosophie zoologique,* procura cu adevărat o *metodă* nouă pentru observarea, descrierea și clasificarea organismelor. Studiul plantelor și al

animalelor a căpătat de asemenea o nouă înviorare, când Darwin a mai adăogat şi ideea selecţiunii naturale, iar Herbert Spencer concepţia evoluţionistă, aşa că secolul al XIX-lea a putut fi numit de unii „secolul ştiinţelor naturale". Insă toate aceste progrese au fost realizate în bună parte tocmai prin cele câteva idei nouă [1]) despre *metoda* de cercetare.

Din faptele înşirate până aci, poate vedea orişicine că, în desvoltarea ştiinţelor, sunt unele momente decisive: acelea, când se face trecerea dela adunarea empirică a materialului la cristalizarea cunoştinţelor după anume linii structurale sau arhitectonice. Cei care au lucrat înainte de acest moment, oricât de mare ar fi numărul cunoştinţelor adunate de ei, în faţa posterităţii rămân ca simpli cercetători. Pot aduna *multe*, dar de fapt *ştiu puţin*, iar urmaşii păstrează din toată zestrea lor abia câteva fărimituri. Botanica şi zoologia lui Aristotel nu-s deajuns azi niciunui copil, spre a trece examenul claselor elementare.

II. Valoarea cercetătorului. — Cele înşirate până aici au arătat că preţul unui cercetător trebue să fie so-

---

1) Ce însemnează a da cuiva la îndemână „firul metodei" se poate vedea foarte lămurit din cuvântările cu care Lamarck avea obiceiul să deschidă cursul său la Muséum. De pildă, arătând auditorilor (obişnuiţi până atunci numai cu taxonomia), că „nu *forma* corpului sau a *părţilor* sale dă naştere obişnuinţelor şi felului de a trăi al animalelor, ci, din contra, *obiceiurile. felul de traiu* şi toate *împrejurările* „influente" (ale mediului geografic) au făcut *cu timpul* forma corpului şi a părţilor sale"; ori, punându-le înainte principiul că „schimbarea unui sistem intern al organizării cere o împletire de împrejurări mai *influente* şi de *durată mai lungă*, decât cele ce aduc modificarea organelor externe"... şi alte, şi alte generalizări de acest soiu, tinerii naturalişti, deprinşi până atunci numai cu determinarea speciilor — ca scop suprem al ştiinţelor naturale — şi-au îndreptat ochii spre marea problemă a transformismului, şi deci a *originei formelor specifice*, având totdeodată la îndemână şi o călăuză *metodică* în ce priveşte urmărirea legăturilor dintre mediu şi organism.

Recitind azi acele *Discours d'ouverture* (An VIII, An. X, An. XI et 1806), îşi dă seama oricine că lumea vieţuitoarelor abia atunci a început să fie *cercetată* după metode superioare celor empirice. Pentru naturaliştii dela începutul secolului al XIX-lea, cugetarea lui Lamarck a fost ca un fel de far de îndrumare nouă. — Spirit înrudit cu al lui Descartes, autorul acelei vestite opere de „filosofie zoologică" a fost nu numai protagonistul cel mai însemnat al „anatomiei comparate", dar şi în climatologie, hidrologie, botanică şi sociologie, el a dăruit sau măcar a sugerat contemporanilor săi idei originale în latura metodei. (Vezi *Geografie şi geografi* la începutul secolului al XX-lea, pag. 81 ş. u.).

cotit în legătură cu întreaga desvoltare a ştiinţei de care el se ocupă, ţinând seama întâi de munca predecesorilor, apoi de mijloacele de învestigare ale epocii sale şi, în sfârşit, de metoda de verificare şi de liniile de sistematizare, după care s'au încadrat faptele adunate de acel cercetător.

De aci urmează însă o concluzie de mare însemnătate în evoluţia oricărei ramuri a ştiinţei : valorile individuale pot şi chiar trebue să fie supuse revizuirii. Când Linneu era numit de contemporanii săi „Pliniu al Nordului", comparaţia aceasta putea să pară atunci o mare laudă ; astăzi însă niciun naturalist n'ar vrea să fie asemănat cu Pliniu, un harnic culegător de fapte, însă mai mult compilator. Fără îndoială, nu-i lipsea curiozitatea ştiinţifică (a plătit-o chiar cu viaţa, voind să observe mai de aproape izbucnirea Vesuviului) ; dar vreun sprijin mare cercetătorilor nu ştie nimeni să fi adus, cu toată osteneala lui de a cuprinde în opera sa aproape tot ce cunoştea lumea pe atunci. Iar dacă Linneu, după 18 secole, a putut fi comparat cu acel scriitor latin, asta dovedeşte două lucruri : că învăţatul suedez era un spirit enciclopedic (îmbrăţişase în preocupările sale nu numai regnul vegetal, dar şi pe cel animal — cu omenire cu tot — ba şi pe cel mineral, adică mai mult decât stă în puterile unui om de ştiinţă) ; apoi se mai vede din acea comparaţie şi lipsa de maturitate a ştiinţelor naturale în secolul al XVIII-lea. Cine se mai ocupă acum de tustrele regnurile naturii... De atunci până azi, botanica, zoologia, antropologia, mineralogia, geologia, etc., au făcut atât de mari progrese, încât Linneu rămâne încă vrednic de admirat, dar valoarea lui nu poate depăşi nivelul secolului său. Nimeni nu l-ar putea aşeza lângă naturaliştii care azi merită titlul de savant, după cum nici pe Aristotel nu-l putem număra acum între naturaliştii de seamă, ori pe Descartes între anatomi şi fisiologi, — cu toată munca sa de cercetător şi experimentator [1]).

Asta nu ne dă însă de loc dreptul de a învinovăţi cumva pe nişte bărbaţi atât de însemnaţi, că n'au putut ajunge la

1) Când Descartes explică *dilatarea* inimii cu ajutorul căldurii, iar căldura o pune pe seama *iubirii*, omul de ştiinţă modern : anatom, fiziolog, medic, etc., cetind acea pagină din opera filosofului, are impresia că vede un copil mergând de-a-buşelea.

rezultate şi mai mari în epoca lor. A face o vină lui Linneu că n'a mers mai departe în studiul naturii ar fi tot una, ca şi cum i-am imputa că, în călătoria sa spre Paris, nu s'a servit de aeroplan. Totuşi, nimeni nu ne poate opri de a revizui valorile fiecărei epoci, ţinând seamă de condiţiile cercetării, aşa cum le-am înşirat mai înainte. Şi Linneu şi Bufon rămân deci mari naturalişti pentru secolul al XVIII-lea, azi însă, mai aproape de treapta „savantului", (ale cărui caractere le vom arăta mai departe) ni se pare că stă contemporanul lor Daubenton — cel care făcea disecţii şi studia caracterele interne, socotind neîndestulătoare caracterele externe, la care se oprise Buffon, cel atât de încrezut în puterea „stilului". Şi de asemenea mai aproape de treapta de „savant" ni se pare că stă celălalt contemporan, Adanson, fiindcă întrezărise marele principiu al corelaţiei şi *subordonării caracterelor*, o idee metodică atât de fecundă pentru naturaliştii de mai târziu. (Pe când Linneu şi Buffon făcea clasificări empirice, Adanson, întemeiat pe ceea ce numea el *„metoda* universală", a cules timp de cinci ani în Africa un imens material, care i-a permis apoi să descopere *specii, genuri* şi chiar *familii* nouă, rămase şi până azi în taxonomie.)

De altfel, trebue să recunoaştem că acest criteriu de a judeca valoarea *relativă* a celor ce muncesc pentru ştiinţă începuse a miji chiar în epoca lui Linneu. Avem o dovadă pipăită. Buffon de pildă şi-a dat seama că descrierea animalelor numai după caracterele externe este prea nesigură şi prea săracă — cu toată bogăţia stilului... De aceea, s'a adresat către Daubenton, cum am spus, să-l ajute, comunicându-i rezultatul disecţiilor lui. Pasul acesta spre colaborare era omagiul tăcut al cercetătorului faţă de *savant*. Dela o simplă descriere empirică, opera lui Buffon s'a înălţat astfel, prin munca savantului subaltern, spre un nivel ştiinţific superior.

Din faptele examinate până aci, se vede însă destul de lămurit că progresul unei ştiinţe nu se face numai prin munca cercetătorilor care adună materialul ştiinţei respective, ci mai ales prin coordonarea tot mai organică a cunoştinţelor, adică printr'un adaos de *idei metodice*, iar pentru a judeca drept valoarea oamenilor de ştiinţă, trebue să ţinem seama, pe lângă condiţiile mai sus amintite, în deosebi de aflarea *firului certi-*

tudinei în ştiinţa de care e vorba, adică de anumite *intuiţii speciale* sau *principii* ce ne dau siguranţa apropierii de adevăr. Intuiţiile fericite ale lui Lamarck au deschis o nouă epocă în biologie. Când Adanson şi alţii au scos la iveală principiul „subordonării caracterelor" (anume legături între forma dinţilor, felul stomacului, al intestinelor, etc.) cercetătorul avea acum la îndemână un fir care să-i înlesnească munca de orientare, chiar pentru studiul unor animale abia descoperite. Şi invers: erorile sunt mai puţine, când metoda e clară. (Dacă Hippocrat ar fi cunoscut forma pământului şi legea subordonării învelişurilor planetare, n'ar fi cercat să clasifice izvoarele de apă după aşezarea lor faţă de orizont şi n'ar fi făcut atâtea erori în antropogeografie.)

In rezumat: având la îndemână firul epistemologic, putem cerca oricând revizuirea valorilor, ridicându-ne peste nedreptăţile (negative ori positive) ale contemporanilor şi dând fiecăruia, măcar *post mortem*, locul ce i se cuvine în istoria progresului ştiinţelor.

III. Insuşirile cercetătorilor.—Pe lângă condiţiile de muncă de care am vorbit, mai trebue să ţinem seamă şi de unele condiţii psichice, neapărat necesare.

A. Mai întâi, i se cere unui cercetător, cum am spus, *curiozitate ştiinţifică.* Aceasta presupune o deosebită impresionabilitate in faţa naturii şi o mare agerime în ce priveşte perceperea raporturilor dintre fenomene. Biografiile oamenilor de ştiinţă ne arată destule cazuri, când o singură împrejurare a putut determina vocaţiunea cuiva. Un cuvânt şi un microscop au hotărît cariera marelui naturalist şi explorator Adanson [1]. Dar aşa ceva nu se întâmplă decât la cei care au o reală aplicare spre studiul naturii. Secolul trecut ne-a oferit un exemplu de pasionat cercetător al naturii în persoana entomologului Fabre. O experienţă de chimie, văzută în treacăt, disecţia unui melc, făcută de un prieten, pe o farfurie, la sfârşitul unui prânz, apoi cărticica lui Léon Dufour (pe atunci patriarhul entomologiei) în care el descria obiceiurile unei viespi,

1) O experienţă a lui Davy face din Faraday un nume ilustru în ştiinţă.

în al cărei cuib erau păstrate mici coleoptere „moarte" fără să putrezească, toate acestea au fost ca nişte mici scântei din care a izbucnit apoi flacăra ce i-a încălzit tot restul vieţii sale de neobosit cercetător [1]). Dorinţa şi îndemânarea sa în descifrarea tainelor naturii a uimit nu numai pe profani, dar şi pe oamenii de ştiinţă. (Unii l-au comparat chiar cu Homer, pentru puterea de a *vedea* şi a descrie latura pregnantă a fenomenelor.)

Dar agerimea simţurilor şi interesul nu-i deajuns pentru a cunoaşte. E firesc ca cercetătorii de „tip vizual" să fie mai potriviţi pentru studiul ştiinţelor concrete, decât alţii. Dar asta nu însemnează că cei de tip auditiv, motor, etc., nu pot fi îndemânatici observatori. Nu prea de mult, cel mai ilustru botanist englez era un orb care se ajuta la ierborisare cu pipăitul, iar uneori cu mirosul şi chiar cu gustarea florilor, frunzelor, seminţelor şi altor părţi ale plantei.

B. In al doilea rând, e de o adâncă însemnătate capacitatea de *concentrare intelectuală* asupra unei probleme. Pe Fabre de pildă, lumea furnicilor, a păianjenilor, greierilor şi altor vietăţi mărunte îl preocupa în măsura atât de covârşitoare, încât se uita pe sine, urmărind ceasuri, zile şi chiar săptămâni întregi, te miri ce gânganie de nimica.

Cum se explică aceasta ?

Contemplarea „în gol" n'are niciun înţeles. Pironirea ochiului asupra unui obiect nu însemnează încă nimic, dacă observatorul nu ajunge la o intuiţie „activă", adică nu e în stare să modeleze atât de viu imaginea, încât să-i descopere laturi nouă şi legături nouă cu alte imagini. Cuvântul românesc a *pricepe* exprimă foarte plastic de ce e vorba aci ; a „pricepe" însemnează mai întâi a *percepe* (per-capere), cu alte cuvinte a prinde ceva în chip deplin. Dar tot în româneşte mai avem cuvântul *a înţelege.* Nuanţa se simte îndată : una e să fii „priceput" într'un meşteşug (de pildă în mânuirea unei unelte ori a unui mecanism) şi alta e să şi „înţelegi" raţiunea lucrului sau a fenomenului aceluia. Abia când ajungi să înţelegi cauzalitatea acelui fenomen, priceperea, adică „perceperea" a devenit cu adevărat deplină.

1) *Dr. S. V. LEGROS, La vie de J. H. Fabre,* Paris, 1914, pp. 11, 16, 38, 43 ş. u.

Insă aşa ceva nu se poate, dacă nu intervine o intuiţie mai activă decât de obiceiu, care să lămurească însăşi cauza mai depărtată şi deci *geneza fenomenului*. Iar acest act este ceva *personal* şi foarte diferit dela un individ la altul. Intuiţia aceasta mai intensă presupune numaidecât în mintea observatorului un cadru bogat de alte *observări anterioare* şi de *idei de coordonare* a faptelor. Ajutat de acest cadru, cercetătorul e scutit de a face o muncă împlinită mai înainte de alţii şi, cunoscând precis lacunele, poate lucra pentru aflarea unui lucru nou, adică devine productiv acolo, unde cel sărac la suflet — oricât de impresionabil ar fi din punct de vedere fiziologic — rămâne un cercetător sterp, un simplu culegător de material. Din contra, cel cu intuiţie „activă" e pe calea descoperirii unor raporturi nouă, care îi dau dreptul de a se urca pe treapta savanţilor — cum vom vedea mai departe.

Pentru un moment, a fost nevoie să anticipăm în oarecare măsură, deoarece aici este tocmai răscrucea unde se desparte calea cercetătorului obişnuit de a viitorului savant.

C. *Receptivitatea deosebită faţă de amănunte.* — Calitatea cea mai caracteristică a cercetătorului este tocmai interesul deosebit pentru amănunte.

Sunt multe structuri psichice, dar pentru ceea ce ne interesează în acest moment, două sunt mai bătătoare la ochi. Unii observatori ai naturii au o firească aplicare spre intuiţii globale, alţii spre cele parţiale. Cazul lui Lamarck este nu se poate mai semnificativ pentru toţi cei care urmăresc cu interes evoluţia ştiinţelor. Iată ce spunea el tinerilor naturalişti : „Nevoia de a observa bine obiectele particulare spre a le cunoaşte i-a făcut pe unii să creadă că trebue să începi studiul, privind aceste obiecte numai în *amănuntele* lor cele mai mici, aşa că la urma urmei, amănuntele au ajuns nu numai obiectul principal, dar chiar *scopul* studiului. Astfel de cercetători se mărginesc să vadă şi să caute numai *forma, dimensiunile, părţile externe* (chiar cele mai mici) *colorile*, etc. : aşa că, între cei care se îndeletnicesc cu astfel de studii, rar se alege câte unul care să aibă curajul (ce zic ? care să binevoiască) să se ridice la vreo privire mai înaltă şi să cerceteze care e *natura* obiectelor de care se ocupă, care sunt *cauzele schimbării* şi

variaţiei la care ele sunt supuse, care sunt *raporturile* acestor obiecte între ele sau cu alte obiecte cunoscute, etc., etc.

„De aci urmează că vedem atâta divergenţă în această privire între ceea ce se spune de pe catedră sau ceea ce se scrie în cărţile de ştiinţe naturale sau aiurea; tot de aci urmează că cei care s'au mărginit numai la studiul *speciilor* nu înţeleg decât cu mare greutate raporturile dintre obiecte, nu-şi dau seama nicăiri de planul naturii, nu recunosc niciuna din legile ei şi, în sfârşit, obişnuiţi a se ocupa numai cu mărunţişuri, ei se lasă amăgiţi de sistemele arbitrare, care se publică în toate zilele în diferitele ramuri ale ştiinţelor naturale ori se apucă chiar ei să croiască astfel de sisteme“ [1]).

Cititorul simte îndată că ne aflăm pe la 1800, când unii naturalişti fără orizont mai larg se înfundaseră ca nişte ucenici în ierborizare sau culegere de animale, cu gândul de a determina speciile şi cu speranţa de a mai descoperi vreuna nouă. Lamarck nu se sfieşte să le arate cât de puţin însemnată este această muncă. „Intr'o lucrare apărută de curând asupra zoologiei, zice el, autorul, după ce laudă studiul particular al speciilor, ne încredinţează că studierea şi *cunoaşterea speciilor este ceea ce face pe adevăratul naturalist.*

„Dar noi *nu vom urma o metodă care îngustează şi mărgineşte astfel ideile*; aşa ceva ne-ar risipi timpul *aproape fără niciun folos...*“.

Din contra, Lamarck va începe de sus în jos, adică privind ceea ce el numeşte *masses d'animaux, classes naturelles et grandes familles,* căci numai pe calea aceasta se poate ajunge la o privire a întregului regn animal ca o „serie generală“ de forme, pornind dela cele mai simple spre cele mai diferenţiate ca organe şi funcţiuni. Pentru predecesorii săi, lumea era ceva static: creată odată şi *gata* de atunci pentru totdeauna. Pentru Lamarck, din contra, lumea animală era în continuă *transformare* şi deci trebuia să aşezăm formele ei într'o „serie generală“ ca verigile unui singur lanţ, — ceea ce nu este cu putinţă, dacă priveşti ca un miop numai speciile, fără să-ţi arunci privirea asupra aspectului global al maselor animale,

---

1) *J. B. LAMARCK, Discours d'ouverture,* retipărit la 1907, în „Bulletin scientifique de la France et de la Belgique“, T. XL, p. 125).

a ghici întâi ierarhia şi succesiunea „familiilor“, înainte de a te coborî la specii şi varietăţi.

Cazul lui Lamarck ne arată—poate mai bine decât oricare altul — ce însemnează un *cercetător obişnuit,* faţă de un cercetător capabil să devină savant. Savantul este în stare să vadă *global* (macroscopic şi telescopic). Iniţiatorul doctrinei transformiste a ajuns la această idee nu privind amănuntele speciilor, ci masele. Spirit cuprinzător (în felul lui Descartes), el priveşte peste marginile mai multor ştiinţe : botanica, zoologia, hidrogeologia, climatologia, ştiinţele sociale, etc.

Dimpotrivă, cercetătorul de rând are atâta receptivitate pentru mărunţişuri, încât, din fire, el este înclinat să vadă *parţial* (microscopic şi periscopic) adică mai mult amănuntele dimprejurul lui [1]). Prin structura sa psihică, astfel de cercetător este un fel de miop intelectual, după cum Lamarck era predestinat să fie savantul cu care s'a început o nouă epocă în desvoltarea ştiinţelor naturale. — Asta nu însemnează câtuşi de puţin că savantul despreţueşte faptele mărunte. Atâtea şi atâtea observase chiar autorul doctrinei transformiste, încât vederile i s'au stins şi a sfârşit cariera sa ca un biet orb.

Dar nenumăratele observări de amănunte ale lui Fabre ! El scrie, ca să zicem aşa, istoria „tuturor fiinţelor care fac obiectul cercetărilor sale. E în curent cu cele mai mici evenimente din viaţa lor. Cunoaşte adăposturile între frunzele apropiate şi vizuina lor sub coaja bătrână a copacului. Cunoaşte calendarul naşterii puilor, cronologia şi succesiunea generaţiilor; şi-a însemnat metodele lor de muncă, a făcut soco-

1) „Observatorul obişnuit priveşte pentru plăcerea de a vedea... Analiza lui nu trece de separarea unui fapt de alte date ale experienţei!... Puţin îi păsa să afle *pentru ce.* Ii e destul să vadă, să-şi aducă aminte şi să *guste* uneori percepţiunile de care se leagă. Mai mult observă decât înţelege... Pe această treaptă, observarea e de o calitate inferioară. *L'observateur risque d'être un imbécile, et peut-être un idiot.* Puterea de analiză e la el puţin desvoltată... Spiritul de sinteză intervine şi aci, dar într'o formă destul de rudimentară, doar spiritul de analiză se desvoltă : observatorul ajunge meticulos, atenţia lui se îndreaptă asupra elementelor celor mai mărunte ale realităţii... Dacă face colecţie de mărci poştale, va descoperi îndată falsitatea unei mărci după o uşoară lipsă de fineţe a gravurii sau nuanţa colorii. Dacă e naturalist, el va căuta gloria de a creia specii nouă, sau măcar vreo varietate nouă, atrăgând luarea aminte asupra unor deosebiri puţin aparente şi fără mare însemnătate“. *(FR. PAULHAN, Analystes et esprits synthétiques,* 1928, p. 47).

teala merindelor lor și lista de bucate din fiecare zi și cunoaște și pricinile care hotărăsc alegerea mâncării ; de ce cutare viespe *(Cerceris)* între atâtea victime pe care le-ar putea găsi, alege totdeauna numai gărgărițe... Cunoaște apoi toate manevrele lor de război și metodele de luptă".

„Privirea sa a putut pătrunde până în fundul vizuinilor celor mai ascunse, unde Halicta își văruește cămăruțele ei și rotunjește pănișoarele în care va pune oul; sau, până sub scoarța gogoșilor, unde anume viermi ucigași se hrănesc, mâncând nimfe adormite, și până în adâncurile subsolului, unde prin fel de fel de meșteșuguri, el a izbutit să afle minunatele taine ale Minotaurului"[1]).

Dar amănuntele acestea, pentru Fabre, nu-s material mort, ci el știe să le și lege la un loc. Ceea ce o specie îi ascunde, el află la alta, fiindcă adeseori obiceiurile unui trib de gângănii se repetă aproape la fel în altul, iar „*analogia* devine o metodă de preț pentru a lega împreună observările trunchiate și a completa astfel istoria animalelor". Fără o mare agerime în observarea amănuntelor, cum s'ar fi putut face apropierile din care răsare apoi ideea explicativă !

In genere însă, antiteza între vederea globală a savantului și cea parțială a cercetătorului cu orizont îngust este și rămâne ceva caracteristic nu numai în ce privește indivizii, dar chiar și în ce privește epocile.

1. Cu privire la structura psihică, e vrednic de notat că sunt oameni de știință caracterizați tocmai prin *lipsa de interes pentru faptele mărunte.* Cariera filosofului american William James ne oferă un minunat exemplu. In tinerețe, îndemnat de naturalistul Agassiz, a pornit cu el spre Brazilia, ca explorator. Citind însă descrierea călătoriilor lui Humboldt și observând timp de nouă luni, lupta zilnică pentru adunarea materialului necesar colecțiilor, novicele își dă bine seama că astfel de activitate *nu-i potrivită cu dispozițiile sale.* In loc de geograf, ajunge conferențiar de fiziologie și anatomie, dar nici aceasta nu-l mulțumește, ci trece la psihologie, căutând să dea o bază fiziologică acestei discipline rezemate până atunci numai pe metoda introspecțiunii. Succesul său a fost mare, însă

---

1) *Dr. G. V. LEGROS, op. cit.*, pp. 151, 149.

dela un timp părăseşte şi laboratorul, şi psihologia, pentru filosofia pură. „Rezultatele muncii de laborator îmi par din ce în ce mai puţin ademenitoare. Ceea ce mai ales lipseşte aici sunt *ideile nouă*. Pentru unul care are astfel de idei, găseşti o sută gata să se înhame cu răbdare la cine ştie ce experienţă fără însemnătate“ [1]). Evident, avem de-a-face cu o structură psihică aplecată spre latura speculativă a cugetării. Este foarte caracteristic că H. Poincaré, stăpân ca nimeni altul peste universul abstract al matematicilor, „singurul om a cărui cugetare era capabilă de a cuprinde toate cugetările altora..., care s'a strecurat peste tot unde raţiunea vreunui om a putut să pătrundă, oricât de subtile şi grele ar fi fost căile cercetării... pentru a ajuta şi întinde mai departe cercetările, totuşi, *n'a făcut niciodată experienţe* (cu toate că s'a ocupat şi de fizică). El se îndrepta îndată tocmai spre cel mai înalt punct de privire matematică, apropiind teoriile unele de altele şi *prevăzând* chiar rezultatele experienţelor“ [2]), fără a se osteni să le facă.

2. Dar mai e ceva. Nu numai indivizii, ci şi *epocile* par a fi uneori mai departe de interesul faptelor, şi mai aproape de al ideilor — ca şi când ar fi vorba de timpuri de mai mare sau mai mică intelectualitate, după felul cum predomină adunarea materialului sau elaborarea lui în mari sinteze ştiinţifice ori filosofice.

In adevăr, sunt momente când precumpăneşte numărul strângătorilor de fapte mărunte. Muncitorii intelectuali par a trăi clipă cu clipă ; idealul lor este inducţia, dar neputând stăpâni un fir unitar în nomolul faptelor, la fiecare caz mai impresionant, apucă în altă direcţie. Iar alţii, mai răbdători şi mai pasivi, primesc un tipic şi-l aplică în toate împrejurările, fără a mai privi la dreapta sau la stânga. Am putea zice că sunt epoci ale păianjenului, când spiritele se împacă cu un fel de clar-obscur şi tind spre imobilitate. (In colţul său pe care

1) *WILLIAM JAMES, Extraits de sa correspondance*, Paris, 1924, p. 171.

2) *(P. APPEL, Henri Poincaré*, Paris, 1925, p. 72, 117, ş. a.). — Dacă trebue să credem pe Unamuno, sunt nu numai indivizi, dar şi naţii întregi fără aplecare spre latura concretă a naturii. Aşa îşi explică el sărăcia Spaniolilor ‚în domenuil ştiinţelor naturale“. *MIGUEL DE UNAMUNO, L'essence de l'Espagne*, 1923, Paris, p. 224).

soarele nu-l vede niciodată, păianjenul migăleşte ceasuri întregi la un lucru de nimica : ţese o pânză diformă care seamănă a cuib sau punguliţă de praf. Apoi se aşează în mijlocul plasei sale şi aşteaptă nemişcat lungă-lungă vreme, parcă meditând la „căutarea timpului pierdut" în astfel de lucrări ticăite — zădărnicii ale firii sale de făptură posacă. Cam aşa pare uneori munca cercetătorului strimtorat de mulţimea faptelor adunate de el şi de alţii.)

Sunt însă epoci, când spiritul omenesc aminteşte sborul vulturului. Plutind în seninul cerului, condorul poate cuprinde cu ochii în scurtă vreme tot lanţul Cordilierilor dela un pol până la celălalt. Ca în vis, el lunecă dela o margine a Oceanului până la cealaltă. Panorama continentelor este mică pentru ochiul său a toate stăpânitor, dintr'o înălţime la care nu s'a suit de când e lumea niciun păianjen... Aşa sunt şi în istoria spiritului omenesc epoci vultureşti, în care apar cercetători ai naturii cu o amplitudine sufletească atât de mare, încât se pot ridica dela amănunte până la idei de vastă coordonare, stabilind linii arhitectonice nouă, care înlesnesc clădirea ştiinţei. Aşa a fost epoca lui Socrate, Plato şi Aristotel ; mai târziu a lui Baco, Galilei, Descartes şi Leibniz, iar în timpurile mai nouă a lui Kant şi numeroasa ceată a urmaşilor săi. (E curios că, după epoci de mari sistematizări şi sinteze, urmează iarăşi altele de penumbră : acumulare de fapte şi analiză. Pare că există un fel de flux şi reflux al spiritului omenesc.) Omenirea este încă prea tânără, ca să putem descifra acest fenomen. Când vom avea la îndemână nu scurta istorie universală de azi, ci cronica multor milenii, vom înţelege, poate, cum se produce ritmul marelui flux şi reflux al culturii omeneşti. Vom pricepe atunci cum se petrece şi alternarea între epocile păianjenului şi ale vulturului.

Pentru un moment, un lucru ne pare sigur : în fiecare epocă şi pentru fiecare ştiinţă, factorul decisiv este *structura psihică* a celor care reprezintă ştiinţa respectivă. Uneori, ies la iveală mai mult cercetători, caracterizaţi printr'o mare receptivitate faţă de amănunte; alteori se ivesc observatori ai naturii, la care e precumpănitoare intuiţia „activă" care duce la idei de sistematizare şi la sinteze originale.

Aci aşa dar e răscrucea de unde se desparte calea cerce-

tătorilor mărunţi, de calea celor meniţi a ajunge savanţi. Aceşti din urmă văd faptele nu numai parţial, ci şi global, privindu-le pe toate laturile, grupându-le după raporturi din ce în ce mai generale şi ajută astfel construirea ştiinţei mai sus şi mai departe, pe când micrografii şi micrologii rămân pe treapta de simpli muncitori („laboranţi"). Acumulează şi ei fapte, sporesc materialul, însă îl văd cu ochii altora şi-l grupează după tipicul împrumutat dela alţii. Neputând sui spre înălţime, ei se abat uneori înlături. Neavând adâncime de cugetare, mulţi se întind în suprafaţă, devenind cum zice neologismul francez „superficiali", — ca să nu zicem ca odinioară supra-faţiali. Iar dacă un astfel de cercetător nu se mulţumeşte a urmări un singur fir, ci prinde mai multe în mână, se poate întâmpla şi mai rău : el trece dela unul la altul şi poate deveni diletant, adică sare tocmai spre polul opus ştiinţei adevărate.

D. *Deplina obiectivitate.*— Toate calităţile intelectuale înşirate până aci mai presupun şi o însuşire etică: deplina obiectivitate. Când aceasta lipseşte, toate celelalte sunt de prisos. Subiectivismul este cancerul ştiinţei. Cercetătorii grăbiţi, preocupaţi mai mult de vâlvă, decât de adevăr, pot luneca iute şi de grabă în cele mai mari erori. Din fapte mărunte, ei caută să tragă concluzii cât mai largi, menite apoi a fi răsturnate în curând. Lucrul e cu atâta mai penibil, cu cât uneori chiar oameni de reală valoare cad în acest păcat. Cuvier, un învăţat de mâna întâi în specialitatea sa, lăsându-se ademenit de unele curente streine ştiinţei, a devenit patronul „catastrofismului" şi nu s'a sfiit, pe temeiu de observări pripite şi necomplete, să cerce a justifica cronologia Vechiului Testament. Măcar că avea înainte pilda lui Buffon (care cercase să dovedească experimental că etatea planetei trece de 70.000 de ani — ceea ce-i atrăsese cenzura Sorbonei), Cuvier a căutat să potrivească faptele spre a fi pe placul „vechiului regim", apropiindu-le de cei vreo 6.000 de ani din Cartea Genezei. Astfel, opera sa de ocazie „Discours sur les révolutions du globe" a ajuns o adevărată pacoste pentru geografi şi alţi cercetători ai evoluţiei globului pământesc.

Dar cazul lui Cuvier nu este cel mai rău dintre toate. El „potrivise" faptele pentru a nu contrazice tradiţia mozaică,

şi pentru a fi pe placul oficialităţii. Sunt însă cercetători, al căror subiectivism merge până la falsificarea faptelor. Nu de mult, am fost martorii unui proces de mistificare, în legătură cu nişte săpături de interes preistoric (la Glozel, aproape de Vichy). Cât despre falsificarea obiectelor de artă, a monedelor, medaliilor şi chiar a documentelor istorice, asta e, cum se ştie, foarte răspândită.

Se înțelege, acesta este cel mai greu păcat pe care şi-l poate lua pe conştiinţă un cercetător. O astfel de atitudine este o dovadă de slăbiciune intelectuală din partea făptaşului, deoarece e capabil să-şi închipue că simulacrul poate înlocui realitatea, că adevărul şi minciuna pot fi echivalente.

Şi fiindcă am dat un exemplu de aiurea, nepărtinirea ne obligă să nu trecem cu vederea nici propriile noastre greşeli. In anii din urmă, un tânăr istoric a dovedit că un cărturar român a falsificat un document privitor la trecutul unui oraş din Moldova. Pentru atitudinea romantică a istoriografiei de altădată, lucrul este explicabil. (Şi-au putut închipui unii că romanitatea şi drepturile noastre istorice pot fi ajutate, schimbând anume date cronologice.) Pentru ştiinţă însă, care nu are în vedere decât adevărul — fie că place, fie că nu place — fapta aceea nu poate avea nicio scuză şi credem că niciun cercetător serios n'ar mai râvni azi să-şi încarce sufletul cu o astfel de răspundere în faţa urmaşilor. Mai bine să lipsească cu totul numele cuiva din istoria culturii unui neam, decât să figureze sub eterna apăsare a lipsei de onestitate intelectuală. Mai de grabă nimic... decât o lucrare pătată de neadevăr. Măsluirea faptelor este cea mai absurdă dintre toate abilităţile. Zadarnic ai scris zece, o sută ori o mie de cărţi, dacă ai minţit măcar o singură dată. Când într'o chestie zici azi *da*, iar mâine *nu*, apoi iarăşi „da" ori „nu", după toane şi după cum îţi vine la socoteală, tot borhotul tău tipografic trebue trecut încăodată prin alambicul criticei. Sentinţa aceasta de veşnică revizuire a muncii celor lipsiţi de scrupul este inexorabilă; ea este dictată de însăşi firea lucrurilor : cauzalitatea naturii exclude orice mistificare durabilă. La ce-ar servi să minţim legea gravităţii ? Onestitatea în ştiinţă şi — în genere, moralitatea — este o aplicare a legii de gravitate : ascultarea de argumentul *cel mai greu*, adică cel mai corespunzător reali-

tăţii. Prin urmare, îmbrobodirea faptelor şi negarea realităţii nu poate folosi nimic, niciodată şi nimănui. Astfel de pseudo-cercetători miopi, care amestecă pasiunile şi interesele lor în probleme de ştiinţă, uită un lucru esenţial : că *faptele* sunt numai material pentru ştiinţă, dar nu ştiinţa însăşi ; şi că ele vor fi mereu controlate şi mereu verificate de urmaşi, după metode tot mai exacte, care exclud orice putinţă de înşelăciune [1]).

Aşa dar o singură atitudine este admisibilă : observarea şi descrierea cât mai exactă a fenomenelor, trăgând cât se poate mai precis linia despărţitoare între ipoteză şi materialul pe care ai întemeiat acea ipoteză pusă înainte. Iar pentru a nu luneca spre concluzii pripite, cea mai bună cale pentru un cercetător critic este să se orienteze mai întâi asupra drumului pe care au mers alţii înainte de dânsul. Geograful, de pildă, studiind o regiune, e dator să ia cunoştinţă de toate descrierile anterioare (cel puţin de cele mai apropiate de timpul său), iar dacă mai poate adăoga şi el unele fapte neobservate de nimeni : o racordare de terase, o fractură, o denivelare, o graniţă biogeografică, o grupare caracteristică a populaţiei, etc., etc., el va face o lucrare de real folos, adică este un *cercetător* (Forscher) pozitiv. Se înţelege, meritul nu este întreg al său, ci-l împarte cu predecesorii. Studiul pământului românesc ne oferă un exemplu foarte lămurit. Regiunea cea mai uşor de cercetat era podişul Moldovei şi câmpia Munteniei, unde şi morfologia şi stratigrafia sunt mai simple. Cea dintâi orientare mai atentă o datorim lui Cobâl-

---

1) Renan a lăsat să i se scrie pe mormânt aceste cuvinte : ***veritatem dilexit.*** Din tinereţe, când a compus la 25 de ani „l'Avenir de la Science", şi până la adânci bătrâneţe, atât el cât şi alţi contemporani eminenţi au arătat faţă de *adevărul* ştiinţific un fel de cult necondiţionat. Recunoaşterea din ce în ce mai exclusivă a primatului ştiinţei a crescut în toată faza raţionalistă, culminând în pozitivism. Azi, contra aşteptărilor lui Comte, vedem oarecare înviorare a metafizicei, iar certitudinea despre rezultatele ştiinţelor exacte începe a fi clătinată *(Einstein)*, făcând loc concepţiei exprimată prin formula „Incertitudine". Insă oricare ar fi rezervele privitoare la „Primele principii şi ultimele concluzii", în zona muncii zilnice pentru adevăr, rămâne ca un postulat definitiv stabilit : cine nu poate încheia activitatea sa de lucrător în câmpul ştiinţei, cu o mărturisire ca a lui Renan : *Veritatem dilexi,* acela nu merită numele de om de ştiinţă, fie că e vorba de un *cercetător,* fie că ar tinde spre treapta de *erudit* ori de *savant.*

cescu, în câteva pipăiri regionale. A venit apoi cercetarea întregului terţiar (Sabba Ştefănescu) ceea ce însemna un mare pas înainte. Cine compară însă harta schiţată de cei dintâi cercetători, cu hărţile neasemănat mai amănunţite, care au apărut de atunci încoace, poate vedea că chiar pentru regiuni relativ simple, cercetătorul de azi este ucenicul tuturor predecesorilor săi şi împarte cu ei meritul lucrării sale, deoarece munca lor completase încetul pe încetul „cadrul", în care muncitorul de azi îşi poate racorda mai lesne observările. Ba uneori n'ar trebui să uite nici pe aceia care, măcar că n'au luat parte la cercetarea regiunii, au atras atenţia asupra unui fenomen, studiindu-l numai pe hartă şi îndemnând pe cercetător să-l urmărească pe teren în toate amănunţimile. In sfârşit, orientarea cercetătorului se mai face şi pe temeiul lucrărilor de sinteză, care arată sfera problemelor unei ştiinţe şi rezultatele la care s'a ajuns. Astfel de opere, când nu sunt simple compilări („carte din cărţi"), ci reprezintă o construire personală a materialului ştiinţei respective, ele prezintă nu numai faptele esenţiale, organic sistematizate, după anume „categorii" directive, dar pun şi unele puncte de întrebare, relevând uneori lacunele ce mai rămân de împlinit în ştiinţa de care e vorba. Aşa dar, o lucrare de acest soiu învaţă chiar pe un începător *să gândească* şi cu astfel de călăuză înaintea ochilor, concentrându-şi atenţia asupra unei singure probleme, el poate dela început să adune material de preţ şi să devină un „cercetător" folositor ştiinţei.

*

Cunoscând acuma nu numai condiţiile cercetării, dar şi însuşirile psihice ale cercetătorului, vom putea preţui mai exact şi valoarea lui ca factor ajutător al progresului ştiinţelor.

S'ar părea că munca cercetătorului e în genere uşoară, — mai ales judecând după cuvântul „noroc" întrebuinţat mai sus. In realitate, lucrurile stau altfel.

Din capul locului, trebue să ţinem seama că munca pregătitoare a ajuns în fiecare ştiinţă tot mai lungă şi mai specială. Mai întâi, e nevoie astăzi de o preparare îndestulătoare în matematică.

Vechiul postulat al lui Aug. Comte despre pozitivarea cunoştinţelor cu ajutorul quantificării e pe cale de realizare. Nu numai astronomia este matematică aplicată, dar chiar fizica şi chimia au căpătat baze matematice. „In curând se va scrie pe uşa laboratoarelor de fizică şi de chimie regula platoniciană : nimeni nu intră aici, dacă nu e geometru" [1]).

Apoi să nu uităm că, pentru adunarea materialului, se cere uneori o foarte lungă muncă, unde e vorba mai mult de răbdare. (Pentru determinarea unor roce, e nevoie câteodată de o enormă pierdere de timp.) Dar şi faptele brute pot fi de o mare însemnătate (adunarea de ierbarii, completarea colecţiilor zoologice şi paleontologice, ridicările topografice în ţinuturi neexplorate, etc.). Din acest punct de vedere, cercetătorii sunt un fel de pionieri. Munca lor ajunge la preţul ei adevărat abia când vine arhitectul, adică spiritul constructiv al savantului care întrebuinţează acel material pentru o sinteză. Insă nu trebue să pierdem din vedere că, fără gloata celor care au făcut munca de adunare a materialului mărunt, sinteza nu e cu putinţă, după cum, fără soldaţii care umplu frontul, nici cel mai mare geniu militar nu poate câştiga victoria.

Aşa dar, departe de a fi trecută cu vederea, munca cercetătorilor, oricât ar fi de modestă, trebue privită cu recunoştinţă. De exactitatea ei, atârnă valoarea rezultatelor generale. Ba încă putem spune că recunoştinţa trebue să fie cu atâta mai vie, cu cât munca cuiva e mai ingrată. Când filonul principal a fost sleit, este un merit deosebit să stărue cineva în urmărirea filoanelor mai mici, luminând cu lampa lui colţurile întunecate ale minei, lucrând izolat de restul lumii, ca un fel de martir al muncii. Astfel de cercetători sunt spirijinul cel mai tare al unei naţiuni, mai ales în timpuri ca ale noastre (pag. 30), când întreaga fiinţă a statului poate atârna la un moment, de numărul şi de competenţa oamenilor săi de ştiinţă, — cum se întâmplă în timp de război sau de mari crize sociale.

---

1) *GASTON BACHELARD, Le nouvel esprit scientifiques,* Paris 1934, p. 167. Cu timpul li se va aplica şi cercetătorilor observarea lui Spengler: „Ceea ce va hotărî în viitor rangul savantului va fi nu numai capacitatea de a privi *mai departe* în domeniul său, ci şi de a cugeta până *dincolo* de el". *O. SPENGLER, Reden und Aufsätze,* München 1937, p. 159.

In rezumat: *cercetător se chiamă cel care caută şi găseşte* [1]) *fapte nouă în vreo ramură a ştiinţei.* Cercetător poate ajunge orişicine, dacă are *curiozitate ştiinţifică* şi darul de a observa. Insă munca cercetătorului nu-i uşoară, deoarece, alături de agerime în observare, mai trebue şi o pregătire care să-i pună la îndemână *firul certitudinii* în ştiinţa respectivă. Trebue să ajungă la intuiţii „active", care ajută prelucrarea materialului. Dar toate acestea nu-s cu putinţă, dacă cercetătorul nu aduce cu sine în faţa naturii o *deplină obiectivitate,* spre a-l împiedeca să substitue faptelor ipoteze neverificate, adică simple creaţiuni ale imaginaţiei sale.

---

1) S'a adus întâmpinarea: dar dacă *nu găseşte?* Incetează de a mai fi *cercetător?*. — Nu încetează, însă astfel de lucrători sterpi nu mai interesează progresul ştiinţei.

S'a făcut apoi observarea: nu e cercetător şi cel care e preocupat de anume *idei?* — Intru cât ideile, din punct de vedere psichologic, sunt şi ele *fapte,* pot fi şi cercetători de idei (mai ales când e vorba de ideile altora); când însă ajungi la idei originale, astfel de lucrători în ogorul ştiinţei se sue pe treapta savanţilor, cum se va vedea mai departe.

II

ERUDIȚII

Erudiți se numesc cei care adună multe fapte (fie aflate de ei, fie găsite de alții); la erudiție poate ajunge orișicine, când se ocupă timp îndelungat de o știință.

Specializarea într'o ramură a științei duce neapărat la erudiție. A fi erudit e o chestie de muncă îndelungată, prin urmare și de etate.

I. Calitățile eruditului. — Memoria puternică (uneori cumulativă, alteori *constructivă).* O mare memorie cumulativă este de obiceiu însoțită de o slabă capacitate de raționament.

II. Condițiile erudiției. — Memoria naturală și memoria *artificială.* Pletora de erudiție în epoca modernă. Enciclopediști și specialiști. Polimatia devine tot mai rară.

III. Valoarea erudiției. — Intuiția este superioară învățăturii din cărți. Sporul mijloacelor de intuiție directă scade prețul erudiției de bibliotecă. Pseudo-erudiția. Eruditul onest și disciplinat poate fi călăuză de mare preț pentru cercetările științifice.

Pe treapta a doua stau erudiții. Cine adună cunoștințe multe într'o ramură de cercetare, interesându-se chiar de amănuntele faptelor și ținând firul tuturor publicațiilor însemnate ale unei specialități, acela se chiamă erudit. Cutare zoolog se ocupă, să zicem, numai de lepidoptere ; cutare paleontolog stăpânește ca nimeni altul caracterizarea fosilelor unui sistem sau chiar numai al unui etaj geologic, iar cutare botanist cunoaște în chipul cel mai amănunțit o familie ori un gen. Se înțelege că o astfel de specializare permite celui care o posedă un „record“ de orientare în acel colț al științei, așa că opinia sa poate fi hotărîtoare, întocmai ca a unui suprem arbitru. Bătrânul Porcius Florian dela Rodna își concentrase silințele sale în deosebi asupra studiului florei din Transilvania și mai ales

asupra genului *Hieracium*. Ajunsese aşa dar un foarte erudit botanist şi era consultat ca un patriarh de toţi cei are se ocupau de plantele din mijlocul cununii Carpaţilor.

Erudiţia prin urmare este o chestie de lungă silinţă şi de o nimerită organizare a muncii de acumulare : facere de colecţii, completarea bibliografiei, aflarea documentelor rare etc., etc. Chiar fără să vrea, cel care se ocupă timp îndelungat de o ramură a ştiinţei poate deveni erudit. De aceea, directorii muzeelor, bibliotecarii, şefii laboratoarelor de cercetări şi profesorii în genere ajung spre sfârşitul carierei lor mai mult sau mai puţin erudiţi. Ca să întrebuinţăm o expresie militară, erudiţia este un fel de „înaintare la vechime". E foarte firesc ca ostaşii cărunţi să aibă mai multe galoane decât cei tineri.

I. Calităţile eruditului. — Dacă erudiţia înseamnează întâi de toate acumulare de cunoştinţe, urmează dela sine că prima însuşire a eruditului este *memoria*, după cum curiozitatea ştiinţifică şi agerimea spiritului de observare fuseseră însuşirea fundamentală a cercetătorilor.

In adevăr, sunt oameni al căror creier este foarte receptiv. Calitatea acesta este de obiceiu pronunţată mai ales în copilărie. Până spre epoca pubertăţii, creierul copiilor este atât de plastic, încât păstrează o mulţime de impresii chiar despre lucruri fără nicio însemnătate. Iar câteodată, memoria rămâne destul de vie şi mai târziu, ceea ce înlesneşte înmagazinarea unui mare număr de fapte. Se înţelege că astfel de capete sunt oarecum predestinate spre erudiţie, dacă împrejurările permit apropierea de ştiinţă.

Deocamdată, e locul să deosebim aci două feluri de memorizare, când e vorba de cărturari :

a) Specia cea mai obişnuită este aceea, pe care am putea-o numi a *memoriei cumulative*, care adună şi păstrează în chip quasi-pasiv tot soiul de fapte, ca într'o cameră de vechituri, unde se îngrămădesc cu timpul lucrurile cele mai despărechiate. I-am putea zice : memorie-depozit (de date cronologice, de nume proprii, întâmplări, imagini, documente şi tot felul de mărunţişuri eteroclite).

b) Este însă şi o *memorie selectivă*, care cerne faptele, păstrând numai pe cele care au legături organice şi aşezân-

du-le în anume ordine, după afinităţile lor naturale sau după criterii de valoare.

De unde această deosebire ? Din chiar felul de impresionabilitate al indivizilor respectivi. La cei dintâi, sensaţiile sunt vii şi urmează repede unele după altele, ca o înregistrare fotografică, fonografică, filmografică sau altele de acest gen. Sufletul e atins numai la suprafaţă, pe când la cei de al doilea, impresia este mai potolită, dar adâncă, iar materialul sensorial primeşte o modelare mai îndelungată. (Chateaubriand se spovedeşte în „Memoriile" sale astfel : „în clipa dintâi, ofensa aproape n'o simt, dar *se întipăreşte în memorie,* iar amintirea, în loc să se şteargă, *creşte cu timpul* şi doarme în inima mea ani întregi, apoi se *deşteaptă* la cea mai mică întâmplare cu o *nouă putere* şi rana ajunge astfel mai vie decât la început.)

Evident, felul acesta de memorie — oricare ar fi explicarea ei fiziologică — este de o calitate superioară nu numai pentru elementul emotiv, cum e cazul artei, dar şi când e vorba de elementul pur intelectual. Descartes întrebuinţează undeva cuvântul „mistuire", ca să arate procesul acesta de lungă frământare a unei idei. Şi în adevăr, aci stă linia despărţitoare între eruditii obişnuiţi şi cei de calitate superioară. La cei dintâi, receptivitatea lor vie (quasi-impulsivă) adună faptele fără ordine şi tot fără ordine le deşiră în vorbire sau în scris. De aci confuzia şi chiar putinţa contrazicerii. Nu doar că eruditii de acest soiu ar despreţui logica, ci fiindcă memoria lor este superficială, ca a copiilor şi a sălbaticilor. Mintea lor lucrează aproape ca un mecanism. Un Kafru de pildă ştie ce vită lipseşte din cireadă, fără să le numere una câte una, ci dintr'o aruncătură de ochi. Intuiţia recentă se suprapune peste cea veche în chip automat, fără reflecţie, deoarece *eul* sălbaticului, ca şi al copilului, nu este destul de organizat ; de aci asocieri de imagini şi judecăţi cu totul neaşteptate. Cu alte cuvinte : *receptivitate mare, dar ordine şi deci logică puţină.* Cu cât impresiile sunt mai vii şi memoria mai cuprinzătoare, cu atât desordinea e mai gravă. Pe scurt, un astfel de erudit are următoarele însuşiri dominante : lesne *receptor, cumulator,* şi *superficial* (uneori de-a-dreptul haotic).

Există însă şi o compensare. Conglomeratul de fapte înmagazinate fără cernere permite scriitorilor cu astfel de me-

morie asocieri de imagini inedite și deci aplecarea spre pamflet. De știință însă în niciun caz nu poate fi vorba, deoarece știința este riguros demonstrativă și deci selectivă, adică rânduește faptele și ideile sub lumina calmă a criticei. Am putea asemăna mintea erudiților haotici cu delta unui râu ; în ea se adună nu numai nomol, ci și tot felul de plăvii aduse la întâmplare de curentul apei, după fiecare ploaie. De aceea, în unele delte se aud câteodată explozii ca cele vulcanice, dar fără nicio primejdie ; nu e vorba de lavă, ci numai de noroiu și gaze fetide, ieșite din putrezirea materiilor cărate de apă împreună cu nomolul. Astfel de explozii nici nu sparie pe nimeni — cel mult broaștele și caimanii adormiți în stufărișul bălților din vecinătate. Cam la atât se oprește și isprava celor cu memorie acumulativă : scris de ocazie și atitudine pamfletară.

Cu totul altele sunt calitățile eruditului de calitate superioară. Ajutat de o memorie sănătoasă și disciplinată, scrisul său este *selectiv, constructiv* și deci *fundamental* — adică în stare să așeze temelii tari în ramura sa de cercetare [1]). Vom da mai departe exemple chiar din sfera culturii românești. Deocamdată, ne oprim la această constatare rezumativă : o memorie bogată nu însemnează numaidecât o intuiție puternică a naturii și o temelie sigură pentru munca științifică, ci poate fi numai semnul unei receptivități sensoriale deosebite, cum e cazul copiilor și al sălbaticilor. Din contra, dela acumularea cantitativă până la prelucrarea științifică a materialului este o distanță considerabilă, pe care puțini erudiți o pot străbate. Numele e același pentru toți, dar calitatea ne înfățișează foarte multe grade. Din punctul de vedere al cantității, poate deveni erudit și cercetătorul la care memorizarea faptelor nu depășește

1) Un caz de memorie neobișnuit de cuprinzătoare a fost acela al istoricului englez Thomas Buckle (1821—1862). Citea câte trei volume pe zi, făcând și notițe din operele care îl interesau ; cunoștea 19 limbi ; era cel mai mare jucător de șah al epocii sale ; putea recita pe de rost pagini întregi nu numai din poeți, ci și din prozatorii însemnați. Ajunsese un fel de bibliotecă ambulantă... Dar, spre deosebire de erudiții care amestecă faptele și scriu atât de încâlcit, încât operele lor rămân necitite. Buckle scria așa de limpede și era așa de temeinic în argumentările sale, încât, la apariția operei „Istoria civilizației în Anglia", măcar că autorul nu tipărise până atunci nimic, în fiecare an ieșea o ediție nouă. *ALFRED H. HUTH, Henry Thomas Buckle's*, Leben und Wirken, Leipzig, 1881, pp. 15, 18, 25, 49 ș. u.

nivelul unei simple înregistrări. Poate ajunge chiar un erudit fenomenal. Se cunosc cazuri de memorie extraordinară, însă stearpă. Cutare calculator este în stare să facă cu ochii închişi operaţiuni cu numere gigantice, dictate la repezeală. Dar atâta pot. Capul lor e ca un fel de maşină de înregistrat şi de calculat, nu are însă de loc însuşirile matematicului.. Raţionamentul superior şi puterea de a crea le lipseşte deplin. Tot aşa, cutare cărturar cu memorie cumulativă poate purta în minte cuprinsul multor citiri, adică este, cum zice poporul, „burduf de carte" şi poate să fi scris atâtea lucrări câte nu le mai ştie nimeni — nici el însuşi, dar toată erudiţia aceasta rămâne de un nivel inferior, nefiind nici selectivă, nici constructivă, ci pur cantitativă şi superficială. De aceea, după ce am văzut calităţile psihice cu care se asociază erudiţia, e necesar pentru dreapta preţuire a cărturarilor să ţinem seama şi de condiţiile în care se desfăşoară acest soiu de activitate intelectuală.

II. Condiţiile erudiţiei. — Am relevat în locul întâi plasticitatea creierului. Dar nu e nevoie numaidecât de un creier foarte receptiv pentru ca să ajungă cineva erudit. Alături de capacitatea naturală — totdeauna limitată — cărturarilor le mai stă la îndemână şi memoria artificală a fişelor, iar aceasta este nelimitată.

In epoca noastră de taylorism, bibliotecile, pinacotecile, muzeele, colecţiile, grădinile botanice şi zoologice, aquariile, terrariile, lapidariile, arhivele de tot felul, revistele, buletinele şi publicaţiile patronate uneori de asociaţii pentru informaţie internaţională înlesnesc enorm calea spre erudiţie. Putem spune că am ajuns chiar la exces. Incă de pe la jumătatea secolului trecut, Renan mărturisea cu melancolie : „E trist lucru, să te gândeşti că trei sferturi din faptele pe care le caută un cercetător au *fost găsite* de alţii mai de mult". Vorbind de specialitatea sa, el spune categoric : „Piedeca cea mai mare, care îngreuiază progresul studiilor filologice, stă în risipirea muncii şi în izolarea cercetărilor speciale, care face ca lucrările filologului există numai pentru el şi pentru un mic număr de colegi preocupaţi de acelaşi subiect... Nu ţi-ar ajunge nici viaţa întreagă, ca să citeşti tot ce se poate consulta asupra

cutărui punct special al unei ştiinţe care şi ea nu-i decât o mică parte dintr'o ştiinţă cu mult mai întinsă. Aceleaşi cercetări sunt începute iarăşi şi iarăşi, fără încetare, iar monografiile se îngrămădesc în aşa măsură, încât chiar numărul lor le anulează şi le fac aproape inutile. De bună seamă, va veni timpul când studiile filologice se vor cotorosi de toate aceste lucrări împrăştiate. Rezultatele fiind odată dobândite, monografiile acestea, ajunse de prisos, vor fi păstrate doar ca o amintire. Când clădirea e gata, nu-i nicio pagubă să dai la o parte schelele care fuseseră necesare pentru construirea edificiului. Aşa e obiceiul la ştiinţele fizice. Lucrările aprobate de autoritatea competentă sunt făcute odată pentru totdeauna, apoi primite pe încredere... Şi astfel, marele tezaur al Ştiinţelor Naturale s'a adunat parte cu parte printr'o minunată solidaritate a tuturor colaboratorilor" [1]).

Şi totuşi, Renan îşi făcea iluzii. De atunci până azi, răul, în loc să scadă, a sporit. Năvala publicaţiilor de specialitate adună „din ce în ce mai mult gunoiu şi mai multă muncă pierdută zadarnic. Multe scrieri sunt de aşa soiu, încât lumea şi ştiinţa n'ar fi pierdut nimic, dacă ar fi rămas netipărite" [2]). E drept că în timpurile din urmă, primejdia de a munci zadarnic, descoperind lucruri care fuseseră descoperite de alţii, a mai scăzut pe alocurea [3]). Insă pletora erudiţiei bântue nu numai în sfera filologiei şi a istoriei, ci şi printre naturalişti. Le Dantec nu s'a sfiit să spună auditorilor săi dela Sorbona aceste caracteristice cuvinte: „Nimeni nu mă va contrazice, dacă voiu afirma că o mare parte din *cercetările* publicate până azi, sunt absolut nefolositoare... Cine se interesează de fenomenele naturii, acela se trezeşte în faţa unui amestec inextricabil, pe care îl putem asemăna cu ceea ce era ştiinţa înainte de

---

1) *E. RENAN, L'avenir de la science,* Pensées de 1848, pp. 122, 232 ş. u.

2) *CH. V. LANGLOIS, Manuel de bibliographie* (1901—1904), pp. 461, 581.

3) In unele arhive, fiecare cercetător are un „buletin" special, unde sunt înscrise toate cărţile sau documentele cerute de el, din bibliotecă, aşa că cine vine să lucreze asupra aceluiaşi subiect, poate lua firul muncii de unde fusese lăsat de predecesor, scăpând astfel de paguba de a mai cerceta încă odată ceea ce fusese cercetat şi aflat de alţii. *CH. SCHMIDT, Les sources de l'histoire de France* depuis 1789 aux Archives Nationales (*CF. H. BERR, La synthèse en histoire,* 1911, p. 10).

Kepler [1]). Iar dacă acest naturalist ar părea cuiva prea vechiu, iată părerea altuia mai nou, laureat al premiului Nobel. Vorbind despre tipăriturile specialiştilor din ramura sa, biologul Nicolle se exprimă astfel : „Rien de plus navrant que de parcourir les comptes-rendus des communications présentées aux sociétés savantes. On se demande quel motif a pu déterminer les auteurs dans le choix de telles broutilles" [2]). In sfârşit, nepărtinirea ne obligă să recunoaştem că situaţia este la fel şi în geografie. Bibliotecile cuprind munţi de material adunat de exploratori, de membrii societăţilor geografice şi de alte nenumărate asociaţii de cercetători. aşa că un metodolog german declară făţiş : „Va veni timpul când geografii vor fi sătui de nesfârşita acumulare şi cernere de fapte, pe care generaţii întregi nu le vor mai putea prelucra, necum să poată un singur creier omenesc a le stăpâni" [3]). Iar proorocia putem zice că s'a şi împlinit. De pe acum, ne uităm cu milă adâncă la truda lui C. Ritter de a descrie faţa pământului, bizuit mai ales pe cei care scriseseră ceva geografic înainte de dânsul, adică pe erudiţie de bibliotecă. Opera sa capitală : *Vergleichende Erdkunde*, un fel de κολοσσουργία straboniană, rămasă însă şi până azi neterminată, este un *memento* pentru toţi cei care îşi pun nădejdea în erudiţia cărturărească. De aceea, în direcţia aceasta nu l-a mai imitat niciun geograf şi, de bună seamă, nici nu-l va mai imita. Cu toată dimensiunea ei respectabilă, lucrarea lui Ritter se păstrează doar ca un document de bibliotecă, citat câteodată, dar de nimeni citit, când e vorba să se

---

1) *Le DANTEC, La crise du transformisme,* Paris, 1910, p. 25 ş. u.

2) *CH. NICOLLE, Biologie de l'invention,* Paris, 1932, p. 49.

3) *SPETHMANN, Dynamische Länderkunde,* Breslau 1928, p. 219 ş. u. Aceeaşi mărturisire o face şi Frobenius cu privire la etnografie. „Cârpele şi nimicurile care umplu în bună parte colecţiile etnografie sunt destul de lipsite de preţ... Nu-s decât semne externe, mase moarte, cărora trebue să le insufle cineva viaţă... E drept că se fac grozav de multe măsurători, se descrie mult, se combină, se critică, se cercetează la microscop. Dar toate acestea reprezintă mai mult o cufundare în subtilităţi fără valoare, decât un avânt creiator şi sigur de ţintă...

Dovadă că adeseori ceea ce iese din clocitoarea capului supraîncălzit al eruditului şi ceea ce răsare din pârloaga de primăvară a minţii unui profan neispitit de erori, se măsoară cu aceeaşi măsură, cu monede deopotrivă de valabile, iar Ştiinţa şi Statul tac, nu zic nimic, când unul din slujitorii lor îşi pune pe cap o tichie de paiaţă şi o dă drept potcap de doctor". *(LEO FROBENIUS, Erlebte Erdteile,* Ausfahrt von der Völkerkunde zum Kulturproblem, Frankf. a. M., 1925, I. p. 248 ş. u.).

informeze cu privire la faţa pământului. Prestigiul erudiţiei nu mai are acuma nici pe departe căutarea de odinioară. In epoca noastră de înregistrare biurocratică a faptelor şi de continuă clasificare a informaţiilor bibliografice, în cataloage publice, în fişele bibliotecilor, în registrele (de autori, şi de materii) dela sfârşitul revistelor, anuarelor şi ale tuturor publicaţiilor mai voluminoase, nimic mai uşor decât să ajungă cineva nu numai erudit, ci chiar *pereruditus*. După cum corpul câştigă în volum cu adăogirea anilor, tot aşa sporeşte şi putinţa de informaţie a celui care lucrează ani şi ani de zile într'o ramură oarecare a ştiinţei. Volumul informaţiei (fie adunată în memorie, fie în foiţele strânse în saltar) se chiamă erudiţie ; ea este inevitabilă cu înaintarea în etate şi după cum nu e un merit deosebit să ajungi corpolent spre bătrâneţe, tot astfel nu e o însuşire de prea mare preţ să ajungi erudit, — mai ales când e vorba de erudiţia moartă, culeasă din cărţi, fără a supune faptele unui proces de elaborare intelectuală proprie. Un astfel de erudit este ca un căruţaş care încarcă sub coviltirul lui cât poate smulge din carul altora... Puţin lăudabilă muncă... şi fără niciun folos, deoarece erudiţia nu e un scop în sine, ci numai un *mijloc* de a te apropia de ştiinţă, dacă eşti capabil de mistuirea deplină a faptelor adunate. Altfel, eruditul, chiar dacă ar fi scris singur o bibliotecă întreagă, rămâne tot atât de inferior savantului, ca şi un cercetător ucenic. Un exemplu. Cutare geograf adună în cartea sa tot ce s'a scris despre Caucaz, Carpaţi sau alt şir de munţi. Ca număr de fapte, întrece pe toţi care au mai scris despre acea regiune. Dar asta nu înseamnează că acel specialist e şi un savant. Dela stăpânirea unui mare număr de cunoştinţe privitoare la o regiune şi până la o privire originală măcar a unei ramuri a ştiinţei despre pământ, este o depărtare considerabilă. Intr'un colţ al cercetării, el este „acasă la el", dar mai departe poate fi cu totul neorientat. De aci şi paradoxul atât de obişnuit în timpurile noastre de a se vorbi de „ignoranţa specialiştilor" [1]).

1) Aducem o mărturie mai de departe. Ortega Y Gasset îi caracterizează astfel : „Astfel de cercetători izbutesc în câmpul îngust al privirii lor să descopere fapte nouă şi servesc astfel ştiinţei lor pe care abia dacă o cunosc şi deci Universului spiritual pe care îl ignorează. Cum a fost şi cum e cu putinţă aşa ceva ? Să relevăm mai întâi cât mai cu tărie această faptă de necrezut şi totuşi cu neputinţă de tăgă-

Fără îndoială, calificativul acesta ironic este exagerat înadins, dar nu e mai puţin adevărat că lumea intelectuală începe a-şi da seama că una e să fii erudit, adică să faci mâncare cu făină luată dela alţii, şi cu totul altceva e să câştigi pe dreptate numele de savant sau spirit creator. — Dar despre caracterele savantului va fi vorba mai departe.

Deocamdată, ne mărginim la atât : acumularea faptelor, fie prin memoria naturală, fie prin cea artificială (fişe, registre, etc.) nu duce numaidecât la înaintarea ştiinţei. Este ca o îngrămădire de hrană în stomac, însă fără putinţă de digerare. Fericitul Augustin, unul dintre ce mai învăţaţi părinţi ai Bisericii, are o comparaţie foarte expresivă. Memoria, zice el, este pântecele sufletului : *memoria quasi venter est animi.* Am putea spune tot cu atâta dreptate : că şi erudiţia seamănă cu un pântec îndopat. Ca şi gastronomia, ea a fost odinioară foarte preţuită

Intre multe curiozităţi, Bologna, „oraşul cu multe turnuri", are şi una necunoscută aiurea : nişte morminte înalte,

---

duit : Ştiinţele experimentale s'au desvoltat în bună parte prin munca unor capete grozav de mediocre şi chiar mai puţin decât mediocre. Asta înseamnează că ştiinta modernă, rădăcina şi simbolul culturii de azi permite să lucreze cu folos chiar şi cei puţin înzestraţi. Motivul stă într'o împrejurare care e cea mai mare înlesnire, dar şi cea mai mare primejdie a ştiinţei de acum (şi a întregii civilizaţii condusă şi întrupată de ea) şi anume : în metoda mecanizării. O bună parte din ceea ce se face în fizică şi în biologie nu-i decât aplicare mecanică şi generalizare pe care orişicine o poate face. Un mare număr de cercetări se pot realiza, când ştiinţa e împărţită în parcele mici, iar cercetătorul se aşează în una din ele, fără să-i pese de alţii. Exactitatea metodelor permite această îmbucătăţire practică a materiei de cercetat. Lucrezi cu aceste metode, cum ai lucra cu o maşină şi poţi ajunge la o mulţime de rezultate, fără să ai măcar o idee despre temelia lor şi sensul lor. Astfel, un mediocru poate înlesni progresul ştiinţei, închis în celula laboratorului, ca albina în alveola stupului ori ca un cal în treapădul pe arie. — Se nasc astfel un fel de oameni tare ciudaţi : Cercetătorul care descopere un fapt capătă un sentiment de superioritate şi siguranţă. Nu fără oarecare aparenţă de dreptate se crede el om de ştiinţă ; el are un crâmpeiu de ştiinţă, care, numai împreună cu altele, face adevărata ştiinţă. Asta e situaţia specialistului... In colţişorul lui de lume e acasă ; cât despre rest, habar n'are... Il vom numi deci un *ignorant învăţat*, iar asta e un lucru foarte grav, fiindcă în toate chestiile pe care nu le înţelege, el va vorbi cu pretenţia omului care în micul său colt e autoritate". (*JOSÉ ORTEGA Y GASSET. Der Aufstand der Massen*, Berlin 1932, p. 121 ş. u.)

nu la cimitir, ci pe stradele oraşului. In nişte sicrie de piatră, acoperite cu baldachine de marmură, se păstrează rămăşiţele aşa numiţilor *glossatori*, adică a eruditilor care au făcut odinioară fala bătrânei universităţi bologneze. E cunoscută de asemenea tuturor faima vestitului Pic de la Mirandola, care se lăuda că poate vorbi despre orişice... Nu bănuia semeţul polihistor că o astfel de pretenţie era mai de grabă o osândă, nu o laudă. Polimatia acelor timpuri este pentru noi un semn sigur că ştiinţa din acea vreme era încă în stare de pruncie. In desvoltarea cronologică a ştiinţei, învăţătura enciclopedică a precedat cu mult epoca cercetătorilor adevăraţi. Antichitatea a cunoscut destui „învăţaţi universali" sau polihistori, iar „cercetători" în sensul propriu al cuvântului apar abia în timpurile moderne. (Până şi în desfăşurarea propriei noastre culturi, lucrul se verifică. Milescu şi Cantemir erau eruditi şi mari enciclopedişti, într'o vreme când neamul nostru n'avea nici măcar un singur cercetător în câmpul ştiinţei exacte.)

Prin urmare, comparaţia fericitului Augustin nu trebue trecută cu vederea. De multe ori, erudiţia nu-i decât o înfulicare, adică o umplere a foalelor sau un regim de îngrăşare în bibliotecă (*Mastkur*, cum zic Germanii — mari amatori de erudiţie).

III. Valoarea erudiţiei. — Cele înşirate până aci nu ne dau însă dreptul de a privi cu despreţ erudiţia. E necesar numai să deosebim exact treptele ei şi să luăm seama la extremităţile scării : jos stă erudiţia de rând, legată mai ales de două tipuri psihice : de cel *receptor, acumulator, superficial* (uneori de-a-dreptul haotic) cum l-am descris mai înainte ; apoi de tipul *tardigrad*, al cărturarilor domoli, lipsiţi de imaginaţie şi sărăcuţi ca inteligenţă. Dacă sunt stăruitori, chiar şi astfel de muncitori mediocri adună cu timpul movile de fişe şi pot deveni prolifici : tipăresc, tipăresc şi iarăşi tipăresc. Cărţile lor amintesc vestitele „Cosmografii" de odinioară — un fel de saladă medievală — în care puteai găsi de toate şi mai ales numeroase citaţii, fără mult scrupul dacă

sunt potrivite ori nu ; să fie însă *multe* — cât de multe, spre a dovedi erudiţia autorului [1]).

Deasupra stă apoi erudiţia cărturarului de tip *selectiv* şi *constructiv,* care poate avea un rol *fundamental,* adică e în stare să clădească temelii tari în ramura sa de cercetare. Se înţelege, o astfel de erudiţie, e vrednică de cea mai mare stimă. Ea este cu atât mai bine venită, cu cât în timpurile noastre înlesnirea de a ajunge la o erudiţie considerabilă devine din ce în ce mai mare. Pentru ce *glossatorii* şi în genere eruditii erau atât de preţuiţi odinioară ? Intre altele — pentru uriaşa lor muncă de informaţie. Câtă greutate, când învăţătura se căpăta numai din manuscrise ! Puţine şi acelea, şi pline de greşeli, circulând din mână în mână sau din oraş în oraş, cu unele foi rupte, cu altele mâsgălite şi pline de însemnări printre rânduri ori pe marginea pergamentului. Chiar unui om genial, de felul lui Aristotel sau Dante, ca să ajungă erudit îi trebuia nu numai capacitatea lui deosebită, dar şi o enormă silinţă, însoţită de multă pierdere de timp şi de mijloace. (Aristotel şi-a cheltuit moştenirea părintească, pentru

---

1) Vorbind despre vestitul *Ouy-dire* tenant eschole de *tesmoignerie,* Rabelais ni-l înfăţişează ca un unchiaş cocoşat, *contrefait et monstrueux ; il avoit la geule fendue jusques aux aureilles, dedans la gueule sept langues, et la langue fendue en sept parties ; quoy que ce fust, de toutes sept ensemblement parloit divers propos et languages divers ; avait aussi parmi la teste et le reste du corps autant d'aureilles comme jadis eut Argut d'yeux ; au reste estoit aveugle et paralitique des jambes.*

Autour de luy je vy nombre innumerable d'hommes et de femmes escoutans et attentifs, et en recognu aucuns parmy la trouppe faisans bon minois, d'entre lesquels un pour lors tenoit une mappemonde, et la leur exposait sommairement par petites aphorismes, et y devenoiont clercs et sçavans en peu d'heure, et parloient de prou de choses prodigieuses elegantement et par bonne memoire, pour la centiesme partie desquelles sçavans ne suffiroit la vie de l'homme : des Pyramides, du Nil, de Babylone, des Troglodites, des Hymantopodes, des Blemmies, des Pygmées, des Canibales, des Monts Hyperborées, des Egipanes, de tous les Diables, et tout par Ouy-dire". (lib. V, 31).

Punem sub ochii cititorului caricatura rabelesiană, fiindcă nu cunoaştem alta mai nimerită spre a înfăţişa idealul eruditului sterp care citeşte şi scrie, nu ca să cunoască el ori să înveţe pe alţii, ci ca să poată cita, adică să ţină *eschole de tesmoigneries,* pentru a fi admirat şi lăudat.

a-şi cumpăra cât mai multe manuscrise[1]). Azi, când tot felul de ediţii, dela cele mai ieftine până la cele de lux, şi dela cele mai simple, până la cele mai bogate în „aparat“ critic, pot fi citite de orişicine în bibliotecile publice, nici pe departe nu ne putem reprezenta greutăţile muncii intelectuale de altădată. Vechii eruditi ar putea fi asemuiţi cu albinele din pădure, care trebue să-şi caute singure ştiubeiul, aşezându-se în cine ştie ce scorbură de copac şi cârpind-o, s'o ferească de ploaie, de vânt sau de frig ; să se apere apoi de gângănii duşmane : viespi, furnici, găselniţe, broaşte şi alte jivine ; iar după aceea să culeagă dela mari depărtări sucul cel dulce din atâtea şi atâtea flori şi buruieni — unele veninoase. Dimpotrivă, albinele domestice au nenumărate înlesniri : mai întâi, ştiubeiu gata, „sistematic“, să le apere nu numai de vânt şi de ploaie, dar şi de frig ori de căldură prea mare ; bine închis, bine aerisit, bine apărat de duşmani. Iată, alături curge apă... mereu curată ; iată şi flori semănate anume, să aibă în toate lunile de unde culege, fără prea multă osteneală. Până şi celulele in care se aşează mierea sunt uneori făcute de-a-gata. Fagurii artificiali scutesc astfel biata vietate de o muncă grea şi îndelungată.

Aşa e şi erudiţia de azi faţă de cea din secolele trecute, când cărturarul trebuia să afle cu mare necaz izvorul de informaţie şi când îşi obosea ochii să caute prin cine ştie ce *codex* morfolit, pagina de care avea nevoie. Nu e de mirare aşa dar, că în oraşul cu cea mai veche universitate europeană, mausoleele erudiţilor mari împodobesc şi azi pieţele şi stradele oraşului, păstrându-le vechiul nume de *glossatori*. Nu numai

---

[1]) Aşa se explică pentru ce Europa a trecut, ca şi China, printr'o epocă de respect slugarnic faţă de cuvântul scris ori tipărit şi faţă de cărturarii erudiţi. In plină Renaştere, un om ca Erasmus preţueşte ţările prin care a călătorit, întâi de toate, după bogăţia bibliotecilor şi putinţa sa de a-şi aduna bibliografie. Trece prin Italia, Franţa şi Anglia, fără să vadă picturile marilor artişti ai epocii sale, fără să admire arhitectura, fără să asculte muzica..., iar pe Englezi îi laudă, fiindcă a găsit în ţara lor „o erudiţie foarte desvoltată“. De dragul bibliotecilor, până şi clima Angliei i s'a părut „sănătoasă şi plăcută“. Idealul vieţii lui a fost să ajungă *doctor incomparabilis, phoenix doctorum, lumen mundi, vir incomparabilis*... adică bibliotecă ambulantă. — Ca „semn al timpului“, amintim că cinci universităţi l-au chemat ca profesor, patru monarhi doreau să-l atragă în ţara lor şi trei papi i-au scris scrisori măgulitoare... Aceasta admiraţie colectivă se lega în bună parte şi de raritatea mijloacelor de cultivare.

atât, dar la erudiţia cărţilor s'a adăogat în timpurile noastre erudiţia directă a naturii. Cine n'a văzut cu ochii lui un vulcan în erupţie, nici din cea mai măiastră descriere nu va putea căpăta o impresie justă despre puterile incalculabile de sub scoarţa planetei... Toate comparaţiile literare nu preţuesc cât privirea de o clipă în craterul învolburat de fum, de sub care răsună mugetul înfundat al lavelor. Şi nici vulcanul mort nu şi-l poate cineva închipui, până nu s'a aburcat pe conul ţuguiat, ori n'a cutreierat domul cu „planeze" spintecate ici şi colo de râpi sălbatice... Tot aşa cu gheţarul. Nu numai harta, dar şi fotografia gheţarului e ceva mut şi mort, iar descrierea prin vorbe nici pe departe nu poate arăta adevăratul caracter al râului de ghiaţă, începând cu cei liniştiţi ca nişte melci chiar la capătul de jos, până la cei ce ameninţă cu surpare de sloiuri şi morene... Dovada cea mai bună e că au trecut mai bine de o sută de ani şi au trebuit lungi observări la faţa locului până ce geografii au început a-şi da seama de caracterele esenţiale ale unui gheţar şi de dinamica gheţei. Şi aşa e în toate ştiinţele concrete.

Azi însă mijloacele de investigare directă sunt din ce în ce mai numeroase. Sub ochii noştri, fizicienii, meteorologii şi geografii au împins cercetările lor până în stratosferă ; mulţumită aviaţiei, climatologii secolului viitor vor putea străbate în câteva excursii tipice tot oceanul atmosferei, între regiunile polare şi cele ecuatoriale ; oceanografii sondează de pe acum zonele întunecate ale apelor marine, iar în aquarii putem urmări o lume nevăzută de nimeni până în timpurile noastre ; zoologii au la îndemână nu numai uriaşe grădini zoologice, dar au izbutit să organizeze şi „rezerve", adică ţinuturi în care viaţa animală nu mai e turburată de lăcomia cuiva. Tot aşa, botaniştii au la îndemână o mulţime de „parcuri naţionale", în care vegetaţia rămâne cruţată de amestecul omului. Ceea ce Buffon ori Linneu descriau odinioară numai din închipuire, din auzite ori din cărţi, azi poate fi observat şi descris pe îndelete. — Cel mai umil naturalist poate vedea încă din tinereţe mai mult decât văzuseră odinioară cei mai mari exploratori. Erudiţia autoptică este pe cale să depăşească din ce în ce mai mult pe cea de bibliotecă. Iar când eruditul este, cum am spus, destul de selectiv, şi

construeşte sistematic materialul adunat, opera de erudiţie poate însemna un real sprijin pentru înaintarea ştiinţei.

Dar, ca şi în cazul cercetătorilor, subiectivismul poate fi o mare primejdie; pentru erudit este chiar mai mare decât pentru cercetător. Ştiind *multe,* el ajunge lesne la închipuirea că ştie *mult* şi astfel lunecă în vanitate — un adevărat cancer pentru omul de ştiinţă. In loc de simţ critic din ce în ce mai fin, eruditul vanitos cade la îngâmfare şi cere să fie crezut pe cuvânt *Dixi*... Iar uneori, în loc de dovezi, vanitosul e în stare să „potrivească" faptele, numai să nu sufere prestigiul său personal. Spre deosebire de adevăratul om de ştiinţă, care e scrupulos şi de aceea examinează nepărtinitor documentele, verificându-şi afirmările sau negările de zeci de ori, înainte de a ieşi cu ele în publicitate, pseudo-învăţatul trece repede dela erudiţie la jonglerie — mai ales când altul îi arată că a greşit. In loc să recunoască liniştit greşeala *(errare humanum),* el măslueşte faptele — în deosebi citaţiile — se crede papă în domeniul său şi pretinde infailibilitate. Bunul creştin, episcopul Augustin, când a băgat de seamă unele erori din scrierile sale, n'a pregetat să scrie spre sfârşitul vieţii *Retractationes.* Pseudo-eruditul, din contra, nu retractează nimic, niciodată şi înaintea nimănui. El consideră ca o atingere a demnităţii personale orice răsturnare a afirmărilor sale neexacte, chiar când e făcută cu cea mai deplină urbanitate. Unii merg până la grave falsificări, numai să nu se dea biruiţi...

Din fericire, abilitatea acesta nu mai slujeşte la nimic. Odinioară, când bibliotecile şi alte mijloace de informaţie erau rare, cărturarii erudiţi erau în adevăr rari. Astfel, trăind ca şi alchimiştii, între incunabule, pergamente şi desenuri şi figuri misterioase, un pseudo-învăţat îşi putea îngădui orice *hocus pocus* faţă de profani. Astăzi însă, erudiţia se găseşte pe toate cărările şi chiar cel mai tânăr cercetător atent poate da de gol pe un cărturar bătrân, dar lipsit de respectul adevărului.

Se înţelege, observările acestea privesc numai falsa erudiţie. Din contra, erudiţia serioasă, ca şi cercetarea serioasă, merită cea mai deosebită cinste. A aduna fapte şi idei — oricare ar fi ştiinţa de care se ocupă cineva — şi a le sistematiza după o scrupuloasă verificare, este o activitate vrednică de

laudă. Mai ales în timpurile noastre, când publicaţiile (şi bune, şi slabe) sunt atât de numeroase, mai mult decât oricând e nevoie de călăuze sigure. La Sorbona, în anii din urmă, specialiştii cei mai de seamă au socotit necesar să arate în conferinţe publice rezultatele dobândite până azi in fiecare ştiinţă şi ce probleme se impun acum atenţiei cercetătorilor. Şi dacă o scurtă prelegere poate fi utilă pentru orientare, cu atâta mai folositoare poate fi lucrarea unui erudit capabil să facă în ramura sa suma muncii tuturor cercetătorilor, dând astfel cititorului putinţa de a se orienta şi preţuind totdeodată în chip critic valoarea fiecărei opere în cadrul specialităţii respective. Mai ales pentru un tânăr, astfel de opere sunt o adevărată binecuvântare, fiindcă îl învaţă să şi cugete în ramura de cercetare pe care şi-a ales-o [1]). De aceea, fiindcă am asemănat pe cercetător cu un „pionier" (sau „cercetaş", cum se zicea odinioară), l-am putea compara pe eruditul serios cu o călăuză experimentată, care cunoaşte toate potecile, toate culmile şi piscurile unui masiv muntos şi prin urmare poate îndruma pe alţii cu deplină siguranţă. Ţinându-se de funia unui astfel de „ghid", cercetătorul poate explora orice creastă, având încredere că „sfoara *ţine*" şi deci orice lunecare este înlăturată. Ca pildă de erudiţie solidă, am putea aminti din sfera culturii noastre pe răposatul Dimitrie Onciul, membru al acestei Academii şi întemeietorul şcoalei de critică istorică la noi. Deşi activitatea lui s'a mărginit în sfera îngustă a profesoratului, prestigiul său ca istoric era atât de real, încât s'a bucurat şi se bucură şi până azi de cel mai adânc respect din partea tuturor celor care s'au împărtăşit din învăţătura sa. Asemenea unui censor roman, faţă de care nu exista altă autoritate decât a legilor, Onciul n'a şovăit o clipă să se plece înaintea argumentării întemeiate, dar niciodată n'a căutat să ascundă sub abundenţa şi strălucirea vorbelor sărăcia dovezilor. Erudiţia sa de o superlativă probitate a fost o binefacere pentru discipolii săi şi un puternic imbold pentru progresul studiilor istorice la noi. Numai prin astfel de erudiţi, frontul ştiinţei poate înainta fără primejdia de a mai fi dat îndărăt.

---

1) *Geografie şi geografi la începutul secolului al XX-lea*, Bucureşti 1938, p. 53, 66 ş. u.

Inainte de Onciul, un erudit de tip clasic a fost la noi Alexandru Odobescu. Cine urmăreşte firul scrisorilor lui, apărute abia în timpul din urmă, rămâne uimit de vastele sale cercetări în toate muzeele şi prin toate ţările, unde spera să afle material ajutător pentru marea lucrare asupra tezaurului dela Pietroasa. Opera sa a fost la noi cea dintâi publicaţie de nivel european în ce priveşte erudiţia. Nici „Dacia înainte de Romani“, scrisă de un arheolog mai tânăr (Tocilescu), şi nici Getica lui Pârvan, deşi apărută aproape cu o jumătate de veac mai târziu, n'au putut să scadă cu nimic preţuirea eruditului care, evitând „fumurile arheologice“, a păzit scrupulos hotarul între ştiinţă şi tot ce semăna a proză literară sau de alt soiu. Tocmai fiindcă avea un mare talent artistic şi-şi da bine seama de relativitatea valorilor omeneşti, sănătosul erudit s'a ferit de „mincinoasa vânătoare“ a formei împopoţonate sau a savantlâcului [1]). Iar cumpătarea lui merită să fie lăudată cu atât mai mult, cu cât unii erudiţi de tip romantic tocmai atunci cădeau în cele mai penibile greşeli — numai din cochetărie cu erudiţia [2]). Incheind deci cele

1) Nu numai străinii, dar şi Românii au găsit în lucrările celor doi arheologi posteriori defecte care în „Trésor de Petroasa“ lipsesc.

2) Ademenit de unele aparenţe, fără să cerceteze faptele la faţa locului sau măcar pe hartă, B. P. Haşdeu a ticluit cu privire la „Cheile Bâcului“ o adevărată poveste. Măcar că valul de piatră, care formează acele chei este îndreptat dela Nord la Sud şi, cu toate că Dimitrie Cantemir recunoscuse încă de acum două sute de ani că numai „naivitatea ţăranilor“ a putut născoci acolo un zid de cetate, imaginativul Haşdeu, fără să ţină seama de realitate, a dat acelui „zid“ o direcţie dela Est spre Vest, ca să întâlnească Prutul, făcând un *unghiu cu acest* râu. Şi, fiindcă pe malul Prutului s'a nimerit să fie târguleţul *Ungheni*, iar în dialectele turceşti, Bugeacul se chiamă Onglu (Ογκλος în textele cronicarilor bizantini), iată dovadă că zidul acela exista înainte de venirea Bulgarilor! „Şi astfel, dela popor la popor, trecând înapoia istoriei“, Haşdeu se opreşte la Bastarni. *„Singura concluzie* la care ne este permis până acum a ajunge *printr'o cercetare ştiinţifică metodică* (!) este că originea cheilor Bâcului, anterioară erei creştine, se datorează naţionalităţii celtice a Bastarnilor“. — Relevând această năsdrăvană ticluire, un tânăr geograf nu s'a putut stăpâni de a ironiza „cercetarea *ştiinţifică* şi *metodică*“ a filologului şi istoricului fantezist care a transformat nişte recife de milioane de ani (ale mării sarmatice) într'un zid clădit de Bastarni! *G. V. TUFESCU. Cheile din regiunea codrilor centrali ai Basarabiei* (Revista Adamachi, Nr. 1, 1938).

Şi totuşi păţania lui Haşdeu n'a putut servi de înveghere altora. Alţi istorici de tip romantic au continuat să amestece în scrisul lor greşeli geografice tot atât de penibile. Cf. C. C. *GIURESCU, O nouă sinteză a trecutului nostru,* Buc. 1932.

Relevăm astfel de lunecări nu spre a expune pe sarcasticul Haşdeu

spuse despre eruditi şi erudiţie, credem că putem afirma următoarele :

In ierarhia valorilor, eruditul stă mai sus decât cercetătorul — cel puţin cantitativ, adică prin numărul cunoştinţelor sale. Orice cercetător poate ajunge erudit, după cum orice lăstar poate deveni ramură groasă, dacă vântul sau alte împrejurări n'o nimicesc. Dar erudiţia, oricât ar fi de voluminoasă, nu va fi folositoare decât în măsura în care e corectă şi sigură. Din contra, când e lipsită de controlul criticei, chiar cel mai prolific scriitor rămâne sub presiunea bănuielii de neexactitate, iar preţul său pentru urmaşi scade cu totul, dacă aceştia vor fi siliţi să controleze la fiecare pas izvoarele din care şi-a cules materialul său eruditul de tip romantic, preocupat mai mult de vanitate decât de adevăr [1]).

ironiei altora şi nici cu bucurie, deoarece greşeala — ori a cui ar fi — e o pagubă pentru toţi, după cum o lucrare de merit este un câştig pentru toţi ; ci cu speranţa că, în noua generaţie, nimeni nu va mai avea atâta lepădare de sine, încât să îndrăsnească a vorbi despre lucruri pe care nu le cunoaşte, fără să-şi dea osteneală de a le observa măcar pe hartă, dacă nu la faţa locului.

1) Că erudiţia sănătoasă este singura vrednică de atenţie, iar pseudo-erudiţia este totdeauna păgubitoare şi primejdioasă, nu e nevoie de prea multe dovezi. Se ridică însă o întrebare : Cum se poate ca un om, ajuns să stăpânească multe cunoştinţe, să nu aibă şi destul simţ critic ! Mulţimea cunoştinţelor ar fi trebuit parcă să-i dea o măsură cât mai exactă a valorilor şi deci să-l apere de a luneca spre uşurătate.

Problema aceasta ar merita o cercetare mai largă. Să ni se îngădue a da măcar în treacăt o scurtă explicare a acestui paradox. Pentru antropolog şi etnograf, progresul speciei noastre a fost legat mai întâi şi mai întâi de *memorie*. Dacă omul ar fi avut aceeaşi putere de amintire, ca şi celelalte animale, el n'ar fi ajuns niciodată *homo sapiens*. Perceperea tot mai intensă a lumii externe, ajutată de o memorie vie şi de graiu, ca mijloc de *păstrare* şi *comunicare* a impresiilor mai vechi, i-a înlesnit omului crearea unui mic univers interior, ca cheie pentru înţelegerea şi stăpânirea universului exterior. Memoria puternică a bimanului de odinioară a fost baza conştiinţei şi apoi a ştiinţei omului mai evoluat. *Volumul memoriei* va duce deci pe om dela tehnica materială sau *civilizaţie*, spre tehnica spiritului sau *cultură*, iar în sfera culturii îi va duce pe unii chiar şi la bogăţia de cunoştinţe ce se chiamă „erudiţie". Dar, alături de volum, memoria mai are şi alte *calităţi* speciale, potrivit cu structura întreagă a sufletului cuiva. Cercetând tipurile sufleteşti, E. Spranger a găsit vreo 6 sau 7 structuri fundamentale, după cum în viaţa psihică a cuiva iese mai mult sau mai puţin la iveală latura intelectuală, economică, estetică, socială, politică sau religioasă (vitală). In realitate, structurile sunt cu mult mai variate decât inteligenţele.

Mai întâi, fiindcă în acel mănunchiu de tipuri psihice, fiecare parte nu este ceva constant, ca un spectru cu aceleaşi linii totdeauna, ci cu foarte multe variante, după intensitatea şi proporţia fiecărui element. Iar la asta se mai adaogă ceva şi mai grav : oricare ar fi structura psihică a cuiva, peste viaţa sa se proiectează ca ceva fundamental tonalitatea egoistă, cu intensitatea ei variabilă, dela umbra întunecată până la lumină. Sunt indivizi, la care precumpăneşte imperativul animalic, agresiv : vreau, vreau, vreau... dă-mi, dă-mi, dă-mi... Elementul volițonal (în sens mai general „apetitul") e atât de tiranic, încât aruncă în umbră alte însuşiri ale sufletului lor, iar în acest înţeles e deplin adevărată vechea formulă că „egoismul este izvorul tuturor relelor". Zona de penumbră e îngustă de tot în astfel de suflete, iar cea de lumină abia dacă mai există Din contra, la alţii zona luminoasă e precumpănitoare în suflet, penumbra egoismului e îngustă, iar umbra nici nu se vede. Astfel de firi nu pot fi impulsive şi acaparatoare, ci neutrale şi contemplative. Dacă se ocupă de ştiinţă, de artă şi de orice ar fi, aceştia sunt obiectivi şi cumpătaţi până la deplina uitare de sine. Am putea spune că lipsa de volum a apetitului lor îi aşează în latura infra-egoistă a vieţii. Şi dela sine se înţelege, că cei care au această tonalitate sufletească — oricare ar fi structura lor psihică — sunt scutiţi de ceea ce se chiamă falsitate. Dimpotrivă, e destul să precumpănească la cineva „apetitul" (economic, politic, etc.) şi toată vieaţa lui sufletească poate fi viciată. *Ştiind*, se face că *nu ştie*. Şi astfel, calitatea suspectă a inteligenţei, stăpânită de voinţa de afirmare (der Wille zur Macht) aruncă în umbră puterea memoriei, erudiţia şi orice altă calitate intelectuală, după cum întrebuinţarea unor poliţe false aruncă discredit peste toată averea unui bancher. Astfel, un erudit mai mic, dar cumpătat şi conştiincios, poate avea mare prestigiu, iar un nabab al erudiţiei poate cădea prin impulsivitate şi nesinceritate până la nivelul unui martor mincinos, pe care niciun magistrat conştiincios nu-l mai primeşte la interogator.

III

SAVANȚII

Savanți se numesc cugetătorii care află idei nouă pentru verificarea și sistematizarea faptelor adunate de cercetători și de erudiți, ajutând astfel progresul științei tocmai în latura cea mai vitală.

Cercetătorii se pregătesc de obiceiu în universitate; erudiții sunt mai ales opera muncii lor, iar savantul e totdeauna un produs al nașterii. — Ca și artiștii, savanții sunt un mare dar al naturii.

Savanți se numesc numai creatorii de *idei* și de *metode*. Caracteristica savantului: capacitatea de a afla căi nouă de cercetare sau puncte de vedere nouă pentru coordonarea materialului unei științe, arătând astfel și lacunele științei respective.

A) Puterea raționamentului este însușirea fundamentală a savanților. Ușurința de a face asocieri inedite.

B) Iuțeala procesului intelectual. „Scurtul circuit". Genialitatea nu e o treaptă a științei, ci o modalitate în actul cunoașterii.

C) Informația *multilaterală;* înclinare deosebită spre *sinteză* și *sistematizare*. — Nicolle și „biologia invenției".

D) Impersonalitatea — condiție indispensabilă a creației științifice, ca și a creației artistice. Savantul se apropie de nivelul sfințeniei.

Activitatea intelectuală se poate ridica la o treaptă mai înaltă decât cea atinsă de cercetător și de erudit: e treapta savantului, adică a cugetătorului care creiază valori culturale superioare. Fapte nouă poate aduna oricine are temperament de cercetător. De asemenea, la erudiție — adică la bogăție de cunoștințe — poate ajunge orice cărturar, dacă șirul anilor se adaogă, iar munca este metodic organizată. Dar *idei nouă* nu poate avea orișicine. De aceea, învățați — în ade-

văratul înţeles al cuvântului — sunt puţini în fiecare epocă. Un exemplu din geografie. Sute şi sute de exploratori au cercetat faţa planetei, îndată ce mijloacele de circulaţie au sporit în secolul al XIX-lea. Unii dintre ei au ajuns geografi foarte eruditi, dar mai toţi au trăit din capitalul de idei dăruit lor de A. v. Humboldt şi C. Ritter. (Abia spre sfârşitul veacului trecut s'au ivit în geografie şi câteva personalităţi cu gândire originală : Richthofen, întemeietorul geografiei analitice ; Fr. Ratzel, renovatorul antropogeografiei şi creatorul geografiei politice, din care a ieşit apoi geopolitica ; Ed. Suess, autorul unei vestite teorii despre geneza munţilor şi a unei mari opere de sinteză „Antliz der Erde“ ; şi, în sfârşit, Americanul Davis cu metoda sa de interpretare a formelor scoarţei pe cale deductivă.

Dar, mai bine să luăm exemple din altă ramură a ştiinţei, pentru a judeca cu deplină nepărtinire. Mineralogia nu e o ştiinţă nouă. Incă din vechime, mineralele mai bătătoare la ochi au atras atenţia cercetătorilor — mai ales că era la mijloc şi interesul practic al exploatării metalelor şi al negoţului cu „ pietre scumpe“. Astfel, nu-i de mirare că s'au ivit de timpuriu colecţii de „curiozităţi“ mineralogice. Pe lângă panoplii de arme rare, sau galerii de tablouri şi alte podoabe, prinţii şi bogătaşii considerau ca un lucru de fală să arate oaspeţilor şi străinilor minunăţiile lor mineralogice. Dar de o cercetare ori descriere ştiinţifică, nici vorbă nu putea să fie. Ca şi fosilele, aflate ici şi colo în pământ, mineralele cu forme şi colori izbitoare erau pentru naturalişti nişte *curiosa,* adică „jocuri ale naturii“ *(lusus naturae).* Iar cine zice joc, acela se depărtează din capul locului de orice gând de cercetare ştiinţifică.

Totuşi, „jocul“ acesta părea să aibă şi el oarecare rânduială, deoarece în unele minerale se puteau vedea lămurit forme de o regularitate geometrică — cristalele. Insă ordinea lor era greu de prins. A început a se da numele de *Schorl* (după cuvântul german *Schorn)* tuturor substanţelor cristaline ; iar acest termen era aplicat fără niciun fel de precizare la tot soiul de corpuri care nu se asemănau între ele nici prin formă, nici prin coloare, structură sau alte însuşiri. Când era vorba de vreo rocă greu de clasificat, mineralogii răspundeau cu seninătate : e un *schorl*...

Cine a pus capăt acestui abuz? Un tânăr cleric Haüy a alungat pentru totdeauna din ştiinţă acest cuvânt comod. Tot privind rocele cristaline, el s'a întrebat: nu cumva pietrele imită regularitatea plantelor, ale căror frunze şi flori par un fel de geometrie realizată în materia organică? S'a întâmplat apoi că într'o zi, examinând colecţia de minerale a unui prieten, a scăpat din mână o bucată de spath, care s'a făcut ţăndări. Şi, apropiind de ochi fărimiturile, a băgat de seamă că se pot deosebi foarte lămurit nişte cristale în formă de *romboid*. Cercetând feţele şi unghiurile lor, apoi ciocănind mereu propria sa colecţie, ce-a aflat? „In grenat, un *tetraedru*; în spathul de fuor, un *octaedru*; în pirită — un *cub*; în gips — *prisme* drepte cu patru feţe, dar ale căror baze au unghiuri deosebite... iar feliile lor se despicau paralel cu sâmburele". Aşa dar, mineralul nu mai era o „jucărie" a naturii, ci un fel de clădire cu anume rânduială arhitectonică! Care să fie acea rânduială? Tot măsurând cu goniometrul, a aflat că „fiecare mineral are un fel de *nucleu*, adică o moleculă constituitivă fixă". — Iată *firul* găsit, deoarece acea moleculă poate să ne orienteze şi în ce priveşte *compoziţia* sau alte însuşiri. Şi astfel, aplicând această *idee*, el proiectă o mare lumină peste o parte din aspectul naturii, pe care cercetările predecesorilor n'o putuseră lămuri până atunci; iar opera sa *Traité de minéralogie* (1801) deveni baza studiului ştiinţific al tuturor corpurilor solide din scoarţa planetei. „Aproape nu e mineral cristalizabil, zicea Cuvier în elogiul citit în faţa Academiei, pe care Haüy să nu-l fi determinat în ce priveşte nucleul şi moleculele, măsurând unghiurile, proporţia laturilor şi raportând la aceste elemente toate formele secundare, arătând pentru fiecare în parte împrejurările care-i dau naştere, fixându-i apoi prin calcul unghiurile şi feţele. Astfel, el a făcut din mineralogie o ştiinţă tot atât de precisă ca şi astronomia" [1]).

De bună seamă, scăpaseră şi alţii din mână minerale care se fărâmaseră, după cum vor fi căzut din pomi multe mere, înaintea multor cărturari, şi totuşi n'au deşteptat în mintea vreunuia ideea de gravitaţie, răsărită abia mai târziu, în capul

1) *CUVIER*, *Éloge historique de Haüy*, Paris 1874, p. 352.

lui Newton. Tot aşa trecuseră secole, până ce o scăpare de un minut a făcut să răsară în mintea unui smerit profesor de gimnaziu ideea care a produs o totală transformare în mineralogie. Cei mai mari savanţi ai timpului (Laplace, Arago, Humboldt şi alţii) veneau la *Muséum* să asculte prelegerile lui Haüy care, numai în câţiva ani, înaintase această ramură a ştiinţei mai mult decât toţi predecesorii săi. Cu drept cuvânt, Academia a primit îndată pe noul mineralog în rândul celor mai de seamă *savanţi* ai epocii.

Cum s'a desvoltat apoi de atunci mineralogia, ajutată de matematică, de fizică şi de chimie, precum şi de aparate care uşurează enorm cercetarea (cum e microscopul polarizator), nu e locul să arătăm aci. Depărtarea între mineralogia dela 1800 şi cea dela începutul secolului de faţă este enormă. Dar asta nu scade cu nimic meritele lui Haüy ca savant. E destul să amintim că partea fundamentală a acestei ştiinţe este tot cristalografia; că determinarea chimică a „speciilor" care compun scoarţa pământului se face tot cu ochii spre rocele cristalizate; că aproape nici nu se mai vorbeşte de „minerale absolut amorfe". Astfel stând lucrurile, Lapparent, după o trecere de un secol, a putut constata că legile de temelie ale cristolografiei au rămas în picioare, aşa cum fuseseră stabilite experimental de Haüy, *părintele* mineralogiei ştiinţifice; adică: „orice cristal este rezultatul modificărilor aduse unei *forme primitive prismatice* sau *paralelipipedice,* prin *trunchierea unghiurilor* şi a *muchiilor"; iar „feţele* unui *cristal* sunt caracterizate prin faptul că *indicele lor numerice* sunt totdeauna simple şi raţionale". Astăzi, după atâtea minunate progrese, omul de ştiinţă „poate *deduce* pe cale curat logică, toate faptele cristalografice dintr'un principiu unic" [1]. Dar nu e mai puţin adevărat că începutul s'a făcut în momentul când Haüy a descoperit *legea* simetriei şi a derivării formelor cristaline. — Iată însemnătatea ideilor în desvoltarea unei ştiinţe. O idee nouă poate schimba în scurt timp aspectul unei întregi ştiinţe.

*

1) *A. DE LAPPARENT, La philosophie minérale,* 1910, Paris, p. 98.

Dar, ca să se vadă şi mai bine rolul de fecundare al unei idei şi prin urmare situaţia savantului faţă de erudit şi de cercetător, e bine să ţinem seama că ideea cea roditoare poate să vină uneori chiar dela cineva care stă afară din cadrul ştiinţei respective. Iată un exemplu foarte demonstrativ. Mulţime de călători şi geografi străbătuseră Oceanul Pacific, după descoperirea făcută de Magellan. Puzderia de insule a acestui ocean păruse tuturor, ca un fel de nebuloasă haotică. Le văzuse între alţii vestiţii exploratori Lapérouse, Cook şi, împreună cu el, naturalistul Forster. Se adunase astfel o mulţime de material, dar impresia de răspândire haotică a insulelor din Pacific dura încă.

S'a nimerit însă, ca în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în lunga sa călătorie împrejurul pământului, să le vadă şi Darwin. Ca şi predecesorii săi, el şi-a dat seama că aproape toate insulele Oceanului Pacific intră în două categorii: sunt ori coraligene, ori vulcanice. Dar naturalistul nu se opri la atât. Ţinând seama de faptul că unele insule vulcanice ridicate peste nivelul mării sunt acoperite cu pături coraligene, iar altele sunt cufundate până la un nivel unde coralii nu mai pot trăi, el a examinat pe hartă distribuirea acestor insule ciudate şi a pus geneza lor în legătură nu numai cu vulcanii şi coralii, dar şi cu anume mişcări de ridicare şi de lăsare în jos a fundului oceanic! Şi astfel, dintr'odată o mulţime de fapte s'au lămurit. Risipirea haotică a insulelor a încetat, iar gruparea arhipelagurilor în chip de roiuri liniare a introdus ordine în ceea ce păruse până atunci o nebuloasă de insule. Dela o descriere anarhică, s'a trecut la o explicare ştiinţifică a distribuirii atolelor şi a insulelor vulcanice, iar naturalistul Darwin a devenit „învăţătorul" tuturor geografilor care se ocupau cu acest mare capitol de chorografie sau geografie descriptivă. — E destul să amintim că vestitul morfolog Davis, reluând în cercetare aceeaşi problemă, după trecere de peste o jumătate de secol, a găsit teoria lui Darwin ca cea mai corespunzătoare faptelor. Aşa dar autorul operelor „Călătoria unui naturalist" şi „Originea speciilor" poate fi numărat şi în geografie printre savanţi, spre deosebire de cercetătorii care, înainte de dânsul, adunaseră atâta material descriptiv, fără să-l fi putut coordona ; precum şi faţă de eruditii

care, de atunci încoace au continuat să adune fapte privitoare la insulele Pacificului și altor oceane, folosindu-se cadrul procurat de Darwin și de normele indicate de el.

*

Faptele înșirate până aici arată, credem, în chip destul de convingător ce însemnătate poate avea o idee sau o teorie pentru progresul cercetărilor științifice.

Și mai fericit e cazul, când cineva dă la iveală o *metodă* nouă. Iată un exemplu, luat tot din sfera geografiei.

Până la Humboldt, climatologia era în fașă. Observări meteorologice începuseră a se aduna, dar din înșirarea cifrelor pe hartă nu răsărea nicio imagine lămurită despre distribuirea efectivă a climei. Un furnicar de cifre pe hârtie și-atât. Când însă Humboldt a avut fericitul gând să țină seama numai de temperaturile medii și să unească cu o linie pe hartă toate localitățile cu aceeași medie, adică a născocit *isotermele,* s'a făcut îndată lumină. Artificiul acesta cartografic și metoda calculării mediilor a fost pasivul decisiv al constituirii climatologiei ca știință (1817). O împrejurare foarte caracteristică ne ajută să măsurăm precis progresul realizat atunci. Pe când Leop. von Buch, un eminent *cercetător* (cunoscut ca cel mai mare geognost al epocii) dibuia în chip cu totul empiric să afle vreo rânduială cu privire la vânturi și alte fenomene meteorologice ale Europei centrale, Humboldt, imaginând isotermele, a făcut posibilă o întreagă familie de hărți : de isobare, de isonefe, de isanomale, de isohiete, etc. Și astfel, urmând metoda preconizată de Humboldt, climatologii au căpătat pentru întâia oară o bază pozitivă, pentru a înțelege fenomenele climatologice nu numai în Europa de mijloc, ci pe toată fața pământului. Materialul meteorologic a început a fi cules și prelucrat în chip unitar, iar pentru înlăturarea lacunelor, s'a știut îndată *unde* e necesar să se facă observări nouă și anume *ce fel* de observări, după natura hărții de completat. Leopold von Buch dibuise prin întunerec, iar Humboldt deschisese climatologilor o cale plină de lumină. Aforistic, am putea zice : după cum *o teorie este superioară faptelor,* fiindcă leagă cu un singur fir o mulțime de cazuri individuale (exemplul lui Darwin în Pa-

cific), tot aşa o *metodă nouă este superioară teoriei,* întru cât poate coordona rezultatele multor teorii parţiale, luminând astfel întregul cadru al unei ştiinţe. Metoda lui Humboldt, mai sus amintită, a pus temelia întregii climatologii, ca ştiinţă pozitivă.

*

Aci să ne fie permisă o paranteză. Fiind vorba de felul cum se creează ştiinţa, prin colaborarea cercetătorilor, a eruditilor şi a savanţilor, fără de voie, gândul se îndreaptă spre instituţiile ştiinţifice, de unde trebue să radieze ştiinţa, adică spre universităţi. Sarcina lor este de o însemnătate fundamentală. Un bun cunoscător al mişcării intelectuale din ţările de limbă engleză, urmărind producţia ştiinţifică a universităţilor anglo-saxone, se exprimă astfel :

„Specializarea nu-i deajuns. Trebue să chemăm la universitate şi spirite capabile de generalizare. E necesară (pentru fiecare ramură a ştiinţei) şi o inteligenţă disciplinată în chip filosofic... ca să încerce apropieri nouă şi să caute a privi faptele în legăturile *lor...* [1]).

Cu alte cuvinte, după cum la războiu e nevoie nu numai de soldaţi şi ofiţeri pentru luptă, ci şi de ofiţerul de stat-major, care coordonează mişcările şi rezultatele lor, tot aşa e nevoie în fiecare ştiinţă de un *spiritus rector,* iar acest rol e împlinit în timpurile noastre mai ales de cei însărcinaţi cu o profesură în universitate :

„fiindcă acolo este focarul cercetărilor şi al meditaţiilor ştiinţifice ; acolo, sub acoperişul universităţii, se întâlnesc inteligenţele cele mai felurite, iar progresul nu-i cu putinţă, dacă, afară de material, *nu-s şi* idei. *Essay-urile şi faptele se pot îngrămădi în chip de munţi, însă ele nu vor forma niciodată ştiinţa", dacă lipsesc ideile de coordonare.*

Concluzia urmează dela sine.

Cercetători pot deveni toţi cei care îşi închină viaţa unei specialităţi. Unii ajung la rezultatele de seamă chiar dela începutul carierei lor, dacă au însuşirile mai sus arătate.

---

1) *A. FLEXNER, Die Universitäten in America, England und Deutschland,* Berlin 1932, pp. 8, 16 ş. u.

Erudiţi ajung numai cei stăruitori şi cu o mare memorie, fie naturală, fie artificială (fişele).

Savanţi însă, adică învăţaţi de un nivel superior, sunt numai cugetătorii excepţionali care găsesc teorii şi metode nouă, schimbând măcar într'o lature aspectul ştiinţei de care se ocupă. Singuri aceştia ar trebui să reprezinte ştiinţa în universităţi.

*

C a r a c t e r e l e s a v a n t u l u i. Se ridică acum întrebarea: după care criterii, putem deosebi mai exact pe adevăraţii protagonişti ai ştiinţei, faţă de gloata cercetătorilor şi a erudiţilor ?

Cea dintâi calitate a unui cercetător, am spus că este curiozitatea ştiinţifică ; iar când zicem curiozitate, asta presupune numai decât o dorinţă destul de vie şi prin urmare o *înclinare* — înţelegând prin acest curent *direcţia* mai mult sau mai puţin constantă a voinţei cuiva. Prin urmare, adevăratul mobil al cercetătorului este *sentimentul ;* aci e rădăcina ascunsă a ceea ce numim „vocaţie" ; de aci pleacă şi preţuirea sau valoarea deosebită a lucrului pe care cineva îl *caută*, adică îl „cercetează". (Căci nu caută nimeni ceea ce nu-i place). Cercetătorul se poate cunoaşte aşa dar după temperament şi după entuziasmul său faţă de studiul început. — Aci este semnul cel dintâi ; urmează apoi, se înţelege, proba muncii efective, care alege pe cercetătorii adevăraţi, despărţindu-i de ceata „rataţilor".

Pentru a se sui acum şi mai departe, adică pe treapta erudiţilor, am văzut că se mai cere o nouă condiţie : muncă îndelungată şi o memorie puternică sau — în cazul cel mai defavorabil — acumularea mecanică a fişelor (ajungând, cum spun Francezii, *boîte à fiches).*

In sfârşit, pentru a deveni şi savant, pe lângă însuşirile obişnuite, se mai cer şi altele, de un nivel cu mult mai înalt, şi anume :

A) P u t e r e a j u d e c ă ţ i i. — O mare ascuţime de raţionament este semnul cel mai vădit al vieţii psichice ajunsă la cea mai înaltă potenţă. Dar însuşirea aceasta nu e numaidecât legată de etatea matură, ci se poate manifesta uneori

chiar din tinereţe. (Chimistul Ostwald, în cartea sa *Grosse Männer*, observă că mai toate descoperirile însemnate au fost făcute în anii tineri, adică aproape de începutul carierei cuiva.)

Intrebarea e : cum se manifestă această putere intelectuală deosebită ? Şi poate fi ea prevăzută ?

Psihologia descriptivă, fără să fie prea înaintată, ne arată totuşi destul de lămurit fazele prin care trece sufletul omenesc în raport cu etatea. Iar cu ajutorul acestor faze, ne putem da seama şi de linia despărţitoare între cercetările mărunte din tinereţe ori erudiţia de mai târziu şi treapta de adevărată maturitate intelectuală, caracteristică savantului în plină creaţie ştiinţifică.

La început, în faza uceniciei, domină, cum am spus, emotivitatea — izvorul curiozităţii ştiinţifice mereu vii. Cercetătorul lucrează atunci mai ales sub imboldul sentimentului şi de aceea şi este înclinat să exagereze preţul muncii sale şi al rezultatelor la care a ajuns.

Dar, după ce anii se adaogă, iar memoria îi pune la îndemână tot mai mult material comparativ, cel ajuns la o erudiţie solidă începe a-şi da seama că trebue să fie mai cumpătat în speranţe. Văzând că atâtea opere, care păreau odinioară definitive, au ajuns de mică însemnătate sau chiar necitite, spiritul critic se ascute tot mai mult, iar cărturarul matur se deprinde a privi agoniseala sa ştiinţifică, fără exagerare.

In sfârşit, cel care e stăpân pe o mare putere de raţionament, adică ajunge la o producţie originală, e şi mai în măsură să fie critic obiectiv ; deoarece, creaţia ştiinţifică superioară începe abia atunci, când putem deslipi un fapt din realitatea empirică (adică din contingenţele — între care se amestecă şi interesul personal) şi-l proiectăm în planul impersonal al ideilor pure. Iar saltul acesta nu se poate fără o reală lepădare de sine. Lipsind ceaţa interesului, raportarea ideilor unele faţă de altele se face atunci în chipul cel mai liber, adică mai logic. Savantul, cum vom arăta mai departe, se apropie mai mult decât oricine de ceea ce teologii numesc „gând fără prihană“ adică neturburat de scăderile vieţii vulgare. Dar, înainte de a descrie această latură de culminare intelectuală, să ne oprim asupra unui caz anormal, care lămureşte şi mai bine caracterele psihice ale savantului adevărat.

Se întâmplă uneori că evoluţia intelectuală a cuiva se opreşte înainte de timp. Deşi cărturarul ajunge matur în ce priveşte etatea, dar mintea sa întârzie la o fază anterioară. De pildă, impresionabilitatea din anii copilăriei şi ai adolescenţei durează mai departe ; plasticitatea memoriei (alt caracter juvenil) de asemenea persistă. In acest caz, muncitorul intelectual continuă să fie foarte receptiv şi adună mereu de toate şi de peste tot. Producţia sa tipografică sporeşte nu numai anual, dar uneori lunar şi chiar zilnic. (Despre un etnograf german din secolul trecut, contemporanii spuneau că scrierile lui nu se mai puteau măsura decât cu kilogramul şi cu metrul.) Insă, aceşti cercetători, oricât de masivă ar fi erudiţia lor, sunt osândiţi în ce priveşte calitatea. Astfel de suflete febrile nu mai pot ajunge la o reală maturitate. Ritmul trepidant al scrisului lor, pornit din afectivitate juvenilă exclude cernerea faptelor şi a ideilor, pe care ei le înşiră fără preget şi, mai ales, fără putinţă de sistematizare solidă. Până la bătrâneţe, cercetătorii de această categorie rămân ca stigmate de juvenilism : *emotivitate nestăpânită* (pentru nimica se supără, pentru nimica se bucură) ; *memoria* lor e încă abundentă, dar *judecata — insuficientă ;* în sfârşit, treapta raţionamentului calm şi lucid, adică deplin logic, le rămâne pentru totdeauna *neaccesibilă.* Sensaţiile şi emoţiile fiind mai puternice decât raţionamentul, ei ajung la senilitate, fără să treacă prin maturitate, — întocmai ca prunele care putrezesc de verzi pe pom, în ţările cu prea multă umezeală. Lumina şi căldura soarelui nu le poate coace. Cazurile acestea de minoritate intelectuală sunt cunoscute de multă vreme, dar explicarea lor ştiinţifică abia în timpurile din urmă a fost găsită. Endocrinologia ne arată că modificarea unor glande interne poate produce schimbări psichice de o însemnătate decisivă pentru desvoltarea individului. Se ştia de pildă că eunucii dobândesc după castrare anume caractere somatice (scheletul se deşiră, gâtul se subţie, vocea ajunge piţigăiată, etc.). Dar cauza nu fusese încă dibuită. Azi, experienţele cu nimicirea unor anume glande sau altoirea lor dela un sex la altul au dat la iveală fapte în adevăr uimitoare. In deosebi, thyroida şi thymus au roluri fundamentale pentru toată economia vieţii. Un mic adaos, ori o mică scădere în aceste glande, şi iată desechilibrul e gata nu

numai în desvoltarea corpului, dar şi în latura psihică. Anume anomalii în thymus au ca urmare tocmai evoluţia intelectuală mai sus amintită: stagnarea minţii în faza juvenilă, până aproape de bătrâneţe, precum şi o sumă de caractere externe uşor de constatat (lipsa de simetrie a corpului: un umăr mai ridicat decât altul, irascibilitate, şi alte caractere patologice). Din contra, desvoltarea glandei thyroide grăbeşte maturitatea, adică potenţiază funcţiile cerebrale superioare: raţionamentul şi puterea de creare. — Profesorul Pende afirmă că thyroxina este substanţa de care atârnă inteligenţa şi spiritul.

Endocrinologia ne dă aşa dar putinţa să dibuim cauzele organice ale incapacităţii unora de a se ridica până la nivelul cugetării capabile de a găsi idei nouă şi metode nouă, pentru sistematizarea faptelor, fie adunate de ei, fie aflate de alţii. Şi poate că tocmai la aceste inteligenţe minore se va fi gândit Plato, când oprea să intre în şcoala sa pe cei care nu aveau spiritul destul de „geometric", adică nu pot urmări linia raţionamentului logic până la capăt. Fiind stăpâniţi de o emotivitate quasi-infantilă şi apăsaţi de povara faptelor îngrămădite în memoria lor (lipsită de cernere, ca şi a copiilor), astfel de exemplare omeneşti rămân până la moarte sub nivelul maturităţii intelectuale. Chiar când sunt foarte eruditi (cum e cazul mai ales în istorie — unde volumul amănuntelor este enorm), creaţiunea ştiinţifică le rămâne interzisă, ca şi celor mediocri din naştere. Rolul lor este să acumuleze pe apucate material pentru alţii, ori să răscolească gunoiul faptelor zilnice, scriind pentru interese străine ştiinţei şi artei adevărate. Glanda i-a osândit [1]).

Din contra, la cei cu desvoltarea normală sau chiar optimală a glandelor amintite, maturitatea cronologică a etăţii aduce cu sine şi maturitatea psichică, adică precumpănirea raţionamentului, faţă de partea emotivă şi de memorie. Puterea de abstracţie a celui menit să fie savant este atât de vie, încât e capabil să subsumeze într'o imagine mase enorme de fapte; să prindă asemănări sau deosebiri pe care alţii nici nu le bănuesc, iar noţiunile se leagă în mintea lor cu o preciziune

1) Glanda thymus dispare la pubertate; dacă rămâne, dă naştere la turburările cunoscute sub numele de infantilism psicho-sexual.

quasigeometrică, aşa că putem urmări exact raporturile dintre ele. Cu alte cuvinte, „aparatul" logic funcţionează în cazurile acestea cu o superlativă înlesnire. Şi tocmai aci este caracterul hotărîtor, care înalţă pe savant peste nivelul cercetătorilor şi al eruditilor.

Acestui caracter e nevoie să-i dăm însă o atenţie deosebită şi în altă privire :

B) Agerimea raţionamentului. — Pe lângă puterea excepţională a raţionamentului, la savanţi se mai adaogă ceva neobişnuit : *iuţeala* procesului psihologic. (Montaigne, vorbind de prietenul său La Boétie, aseamăna agerimea spiritului său cu sborul unei rândunele).

Când e vorba de oameni mari, întrebuinţăm în astfel de împrejurări calificativul „genial". Cuvântul acesta este însă un izvor de multă confuzie şi de multe aprecieri false. De aceea, e necesar să relevăm din capul locului că *geniul nu este o treaptă a cunoştinţei* şi deci a ştiinţei. Adevărul, fie că este aflat de un cercetător, fie de un erudit, fie de un savant, are exact aceeaşi valoare pentru construirea ştiinţei. (Ne este indiferent cine aduce piatra la zidul ce se clădeşte ; e destul ca ea să fie bine cioplită şi de bună calitate, adică destul de tare ca să poată suporta greutatea tuturor pietrelor ce se vor mai adăoga deasupra.) Incă odată : genialitatea nu e o treaptă a adevărului, deoarece adevărul nu poate avea grade de comparare : ori e adevăr, ori este eroare. Deosebirea dela om la om, stă numai în modalitatea dobândirii lui, iar modalitatea aceasta se poate exprima astfel :

Geniul este o formă de activitate cerebrală care depăşeşte cadrul timpului, adică al procesului psihologic normal.

Un exemplu va lămuri îndată despre ce e vorba. Vestitul matematic Gauss a făcut odată această curioasă mărturisire: am de câtva timp, zicea, el, soluţia unei probleme, dar nu ştiu cum să ajung la ea !

Evident, cuvintele acestea par unui om cu minte obişnuită de-a-dreptul absurde. Să *nu ştii,* cum ştii..! Totuşi, realitatea era cum o arăta Gauss. Soluţia o avea. El îşi da seama că nu fusese dobândită prin vreun miracol şi nici din întâmplare, ca un bilet de loterie, scos din cutia unde stau răvăşite

şi amestecate numerele. Din contra, deslegarea unei probleme implică numaidecât un şir de raţionamente, ba încă de o riguroasă exactitate — cum nici nu s'ar putea altfel în matematică. Despre realitatea unui astfel de proces psihologic nu putea fi aşa dar nici urmă de îndoială. (Să presupună cineva că problema s'a deslegat singură — înafară de cadrul unei cugetări logice este o vădită absurditate şi o totală imposibilitate.) Şi totuşi, matematicul mărturisea cinstit că *nu ştia* în ce fel ajunsese pas cu pas la dobândirea acelei soluţiuni. Mărturisirea aceasta luminează însă tocmai punctul în discuţie ; ea ne arată că procesul intelectual se petrecuse *alături* şi oarecum în *penumbra conştiinţei,* dar cu o repeziciune de care savantul nu-şi mai putea da seama. Se întâmplase prin urmare un fel de scurt circuit care, în minimum de timp, desfăşurase toată seria raţionamentelor necesare spre a se ajunge la soluţia a cărei exactitate fusese apoi verificată. Iar greutatea era acum să mai repete încă odată, pe îndelete, ceea ce se petrecuse în procesul intelectual accelerat.

Dacă însă mărturisirea lui Gauss are o înfăţişare cam paradoxală, iată alta mai nouă, cât se poate de precisă. Intâmplarea e povestită de unul dintre cei mai mari — poate cel mai mare matematic al timpurilor moderne. E vorba de H. Poincaré. Felul cum răsărea la dânsul intuiţia creatoare ne-a fost povestit de el însuşi. „Ca să pătrundem mai adânc ce se petrece în mintea unui matematic... să vă spun cum am scris întâiul meu studiu despre funcţiile fuchsiene..."

„De două săptămâni mă sileam să demonstrez că *nu* se putea să existe nicio funcţie analogă cu ceea ce am numit eu mai târziu funcţiile fuchsiene ; eram foarte neajutorat pe vremea aceea ; în toate zilele, mă aşezam la masa de lucru, unde rămâneam o oră sau două, încercând fel de fel de combinaţii, dar n'ajungeam la niciun rezultat. Intr'o seară, am băut cafea neagră, în contra obiceiului meu, şi n'am putut adormi ; ideile năvăleau cu grămada ; le vedeam cum se ciocnesc, până ce două din ele s'au lipit una de alta ; formau, ca să zic aşa, o combinaţie stabilă. A doua zi, dimineaţa, am putut dovedi existenţa unei *clase de funcţii* fuchsiene, acelea care derivă din seria hipergeometrică ; nu-mi mai rămânea decât să redactez concluziile, ceea ce am şi făcut în câteva ceasuri...".

„Am părăsit apoi Caen, unde locuiam atunci, ca să iau parte la o excursie geologică cu „Școala de mine". Imprejurările călătoriei m'au făcut să uit preocupările mele matematice. Sosind la Coutances, ne-am suit într'un omnibus, ca să facem nu știu ce primblare. In clipa însă, când puneam piciorul pe scara trăsurii, mi-a venit ideea (fără ca ceva în cugetările mele anterioare să fi părut că mă pregătește în direcția asta), că transformările pe care le întrebuințasem spre a defini funcțiile fuchsiene erau *identice* cu cele din geometria ne-euclidiană. N'am putut face îndată verificarea ; nici n'aveam timp, pentrucă, abia așezați în omnibus, am continuat conversația mai dinainte ; dar am avut îndată o *certitudine deplină* că așa e. Intorcându-mă la Caen, am verificat rezultatul, cu mintea odihnită, pentru a-mi liniști doar conștiința".

„M'am apucat atunci să studiez chestii de aritmetică, însă fără să fac vreo ispravă și fără să bănuesc că așa ceva putea să aibă cea mai mică legătură cu cercetările mele anterioare. Plictisit de neizbândă, m'am dus să stau câteva zile la malul mării, gândindu-mă cu totul la altceva. Intr'o zi însă, plimbându-mă pe faleză, mi-a venit ideea (tot așa : *brusc, scurt* și cu o *certitudine imediată)* că transformările aritmetice ale formelor quadratice ternare indefinite erau *identice* cu cele din geometria ne-euclidiană".

„Intorcându-mă acasă, m'am gândit la acest rezultat și am tras îndată concluziile ; exemplul formelor quadratice îmi arată că există grupe fuchsiene deosebite de cele care corespund seriei hiper-geometrice ; am văzut că pot să le aplic teoria seriilor thetafuchsiene și prin urmare că existau alte funcții, afară de cele care derivă din seria hipergeometrică — singurele pe care le cunoscusem până atunci. M'am hotărît, se înțelege, să formez toate aceste funcțiuni; le-am făcut un asediu sistematic și-am cucerit una după alta toate întăriturile din frunte , era însă o redută care mai rezista și de care atârna cucerirea întregei armate de apărare. Dar toate opintirile mele n'aveau altă urmare, decât să-mi arate și mai mult greutatea încercării... Toată munca aceasta fusese deplin conștientă.

„Astfel stând lucrurile, am plecat la Mont-Valérian, unde trebuia să-mi fac serviciul militar ; alte gânduri îmi treceau acolo prin cap. Dar, într'o zi, trecând bulevardul în curmeziș,

soluţia problemei care mă oprise pe loc mi s'a arătat *dintr'odată.* N'am căutat imediat să adâncesc chestia, ci am reluat-o tocmai spre sfârşitul serviciului militar. Aveam acum toate elementele şi nu-mi rămânea decât să le pun în rânduială. Am redactat deci într'o întinsoare memoriul definitiv, fără nicio greutate..." [1]).

Din această mărturisire, poate vedea orişicine că „eul inconştient sau, cum se zice, subliminal, joacă un rol de căpetenie în descoperirile matematice".

Aşa dar — scurt circuit. Dar intuiţia subită nu vine din senin, ci e precedată de o surdă tensiune cerebrală şi se iveşte, dacă ne putem exprima astfel, în momentele apogeului fisiologic al omului genial. Iată dovada :

Mai întâi, toate descoperirile oamenilor mari au fost făcute în anii tinereţii, când vigoarea corpului e în plină afirmare [2]). Biologic vorbind, geniile au un fel de maturitate cerebrală, *înaintea maturităţii obişnuite.* Uneori, genialitatea suprimă chiar aproape cu totul copilăria. Pascal, deşi crescut de propriul său părinte şi ferit cu îngrijire să nu se apropie de studiul matematicei, a ajuns totuşi să descopere singur o bună parte din teoremele geometriei lui Euclid. (In astfel de cazuri, se petrece aşa dar ceva contrar soartei celor care rămân cu minte juvenilă până la bătrâneţe.) In sfârşit, ca o dovadă şi mai pipăită a scurtului circuit şi a elaborării subconştiente este faptul că genialitatea se arată mult mai des în artă, decât în ştiinţă. Mozart era muzicant dela etatea de patru ani. Vocaţiunile artistice se pot manifesta uneori, din copilărie, pe când vocaţiunile ştiinţifice se simt abia după anii adolescenţei, când începe a se întări potenţialul intelectual, despărţind astfel în chip vădit pe cei cu reală putere, de cei care arătaseră numai „înclinare" pentru anume studii. — Şi e firesc să fie aşa, deoarece creaţiunea ştiinţifică e deosebită de cea artistică. Ştiinţa presupune nu numai o inteligenţă deosebită, dar şi o temelie pregătită de munca predecesorilor. E ca un arbore care îşi sporeşte mereu înălţimea şi grosimea, adăogându-şi câte o pătură nouă în fiecare an şi ramuri nouă, cu muguri la capăt, aşa

---

1) H. POINCARÉ, *Science et méthode,* Paris 1912, p. 50 ş. u.
2) W. OSTWALDT, *Les grands hommes,* Paris 1912, p. 246 ş. u.

că lăstarii tineri se pot sprijini pe coroana formată din crengile mai vechi. La artă, e mai puţin nevoie de sprijinul muncii predecesorilor. Claude Lorrain abia ştia să se iscălească, şi totuşi a pus în marinele sale mai multă lumină decât toţi pictorii de mai înainte.

Astfel stând lucrurile, pe măsură ce ştiinţa creşte, genialitatea va avea tot mai puţine ocazii de manifestare timpurie, fiindcă munca pregătitoare va deveni tot mai grea şi mai lungă. Haüy a putut ajunge mare mineralog — întemeiat numai pe o pregătire elementară în matematică. Azi însă, cine se ocupă de mineralogie are nevoie de o armătură mult mai bogată nu numai în fizică şi chimie, ci uneori chiar în matematicile superioare (cursurile lui Mallard, despre teoria reticulară, n'au fost urmărite cu interesul cuvenit decât de Poincaré [1]) pe când în artă, sfera de creaţie personală va rămânea totdeauna mai largă decât în ştiinţă, fiindcă geniul artistic pleacă dela *intuiţii* directe, care nu presupun sprijinul altora, în aceeaşi măsură ca ştiinţa. Artistul îşi creiază în bună parte el singur piedestalul pe care se ridică, pe când omul de ştiinţă se sue spre vârful piramidei, având o greutate din ce în ce mai mare pe umeri.

Faptele înşirate până aci au lămurit, credem, în destul, afirmarea că genialitatea este o formă de activitate cerebrală care depăşeşte cadrul timpului, adică al ritmului psihologic normal. Dar, ca să nu mai fie nicio îndoială, să chemăm ca martor nu pe un matematic, ci chiar pe un biolog care s'a ocupat în special cu această problemă. Medicul Nicolle, recompensat cu premiul Nobel, şi-a terminat cariera sa ştiinţifică, ocupându-se tocmai de procesul psichic al celor care fac descoperiri. In opera sa „Biologie de l'invention", autorul se exprimă astfel:

„In clipa deşteptării, cugetarea este nelămurită. Cum ar putea să fie altfel ? Toate organele, a căror activitate a fost întreruptă de somn, simt un fel de neîndemânare, să înceapă iarăşi a lucra... Muşchii se întind... creierul alungă pe încetul visurile...

Dar în creierul savantului preocupat de o problemă, *visul* întârzie încă. El continuă să facă asociaţii la întâmplare (ha-

1) Mărturisirea sa proprie.

sardeuses). Pe cele nebuneşti, raţiunea le lasă să se împrăştie. Dar iată că, *dintr'odată* un raport ciudat, neaşteptat, minunat se leagă: un *fulger* — lumină *bruscă*. Raţiunea, care stă la pândă, *tresare* şi *sare* asupra lui, deoarece *vedenia* aceea, abia înfiripată, stă să se risipească. Insă raţiunea o prinde, o verifică şi o anexează. Dacă vorba „a pescui în apă turbure" are vreun înţeles şi dacă a exprimat vreodată un fapt exact, apoi *acesta e;* — cu deosebire că peştele magic s'a prins în cârlig fără nicio nadă, iar pescarul rămâne numai să tragă undiţa afară" [1]).

Aşa dar, biologul mărturiseşte şi el că e vorba de un act psichic subit, pe care îl compară cu lumina unui fulger. Dar ceea ce urmează este şi mai semnificativ.

„Nu trebue să confundăm inteligenţa cu facultatea de creaţie. Dacă însuşirile acestea se asociază, e bine; dar ele nu-s numaidecât legate împreună. *O mare inteligenţă poate să fie cu totul lipsită de darul descoperirii.* Repet: eu nu pun nicidecum geniul mai presus de inteligenţă" [2]).

Prin urmare, afirmarea noastră că *geniul nu este o treaptă a conştiinţei şi deci a ştiinţei* concordă cu afirmările biologului adus ca martor. Expresia „scurt circuit" pe care am întrebuinţat-o mai sus nu ni se pare nepotrivită. Din contra, ea ne ajută să înţelegem unele cuvinte enigmatice, întrebuinţate de mari savanţi. In elogiul citit după moartea lui Curie, Henri Poincaré se exprima în faţa Academiei de ştiinţe astfel:

„Curie aducea în studiul fenomenelor fizice nu ştiu ce *sentiment foarte fin,* care îl făcea să ghicească analogii nebănuite şi-i permitea să se orienteze printr'un labirint de aparenţe complicate, unde alţii s'ar fi rătăcit... *Adevăraţii fizicieni,* cum era Curie, nu privesc *nici în ei,* nici la *suprafaţa lucrurilor,* ci ştiu să privească *dedesubtul lor*" [3]).

Expresiile acestea *voir sous les choses* şi „scurt circuit" ne ajută nu numai să interpretăm fenomenul psichic al creaţiei, dar ne permit să traducem în termeni moderni vechea teorie a lui Socrate despre natura conştiinţei şi deci a găsirii adevărului. Filosoful spunea că orice conştiinţă este un fel

---

1) *CH. NICOLLE, Biologie de l'invention,* Paris 1932, p. 55 şi u.
2) Ibid., p. 76.
3) *Comptes rendus* de l'Académie des Sciences, déc. 1906.

de „amintire“ despre ceva dobândit de suflet în *altă* viaţă. Această altă viaţă, comparată de Socrate cu *visul* (aceeaşi imagină, ca şi la Nicolle), este tocmai faza scurtului circuit cerebral, când raţionamentul se desfăşoară brusc în ceasurile dimineţii, lăsând să iasă la iveală ceea ce fusese până atunci „dedesubt“, adică în subconştient. Aşa dar, când Gauss căuta calea spre soluţia *găsită*, el nu făcea altceva decât se silea să-şi *reamintească* drumul prescurtat al raţionamentului deşirat în penumbra conştiinţei.

Insă oricare ar fi valoarea explicărilor, fie mai vechi, fie mai nouă, un lucru rămâne stabilit : după mărturisirile oamenilor de ştiinţă mai sus amintiţi, este vădit că savantul, pe lângă o mare putere de raţionament, mai are şi o superlativă repeziciune de cugetare — adică alt potenţial decât al cercetătorului şi al eruditului.

C) Orientarea multilaterală şi sistematizarea. — Din cele două însuşiri relevate până aici, mai izvorăsc încă două tot atât de însemnate. Activitatea cerebrală intensă permite savantului să fie *multilateral* şi capabil de largi *sistematizări*. Câteva exemple vor fi deajuns ca să ne încredinţeze de adevărul acestei afirmări.

In momentul când marea autoritate a lui Linneu prezenta natura întreagă ca un muzeu, al cărui catalog definitiv îl scrisese marele taxonomist suedez, un tânăr naturalist francez intra în câmpul botanicei ca un adevărat revoluţionar. In loc de a pleca dela organismele cele mai complicate, el arăta botaniştilor altă cale : „să începem cu planta cea mai puţin completă în organele sale... cu ceea ce ne apare ca primă schiţă a vegetalelor (les premieres ébauches des productions végétales)“. Natura n'a creat forme care să rămână înţepenite, ca *cele dela muzeu ;* din contra, vietăţile sunt în continuă transformare şi ele constituesc o *progresiune* prin tranziţii nesimţite. Iar după ce sgudue amorţeala botaniştilor care jurau în numele lui Linneu, fiind însărcinat să facă un curs de zoologie, Lamarck aplică aceeaşi idee şi la studiul animalelor. Ia asupră-şi tocmai partea cea mai puţin studiată. *Nevertebratele.* Se poate spune că el a adus cea dintâi lumină în lumea vietăţilor mai mărunte, lăsate în umbră de predecesori şi aruncate oarecum

claie peste grămadă. Dar nu s'a mulţumit cu munca de observare şi descriere, care a plătit-o în cele din urmă cu pierderea vederii, ci a îmbrăţişat în opera sa *Philosophie zoologique toată lumea organică,* legând desvoltarea tuturor speciilor vegetale şi animale de marele principiu al transformismului. Şi nu s'a oprit nici aici, ci a intrat şi în domeniul geografiei. Ani şi ani de zile, a făcut o mulţime de observări meteorologice, publicându-le sub formă de „Anuar" şi ajungând la rezultate însemnate pentru climatologie — o latură a meritelor sale, care n'a fost încă relevată până azi [1]), deşi s'ar fi cuvenit (mai ales de când şcoala norvegiană a lui Bjerknes a arătat însemnătatea „frontului" climatic). Aşa dar, multilateral ca activitate şi peste tot cu o *vădită aplicare spre ordine şi sistematizare.*

Tot aşa Darwin. In lunga sa călătorie împrejurul pământului, el a adunat timp de cinci ani nu numai material pentru a sprijini teoria „selecţiunii naturale" şi explicarea privitoare la „Originea speciilor", dar a luminat şi unele probleme de geologie, botanică, antropologie, etnografie şi geografie, cum s'a arătat în treacăt, mai sus (pag. 83).

Iar cazul lui Pasteur este tot atât de instructiv. Pornind dela cristalografie (disimetria moleculară) şi chimie, el ajunge în biologie şi medicină la descoperiri fundamentale, — ceea ce dovedeşte că savantul adevărat poate găsi idei nouă nu numai în specialitatea sa, ci şi în alte ramuri de cercetare. Trecând dincolo de lumea măruntă a „nevertebratelor" lui Lamarck, el aduse la lumină lumea nevăzută a microbilor, cunoscută înainte de dânsul numai ca ceva de minimală însemnătate, fără să bănuiască vreun cercetător rolul ei capital în economia vieţii vegetale, animale — ba şi minerale.

La fel, Poincaré. Obligat de împrejurări să treacă dela o catedră la alta, marele savant a adus înnoire în toate ramurile de cercetare, în care s'a amestecat. Ca un puternic reflector, mintea sa aruncă raze de lumină până spre colţurile lăsate de alţii în umbră.

1) Nici „Bibliothèque nationale" din Paris nu are opera completă a lui Lamarck. Din „anuarele" păstrate, se poate însă vedea partea de originalitate a marelui naturalist şi în latura geografiei. Putem afirma că, în ce priveşte climatologia şi unele păreri în hidrografie, Lamarck era în acea epocă cel mai apropiat de nivelul cugetării lui Humboldt.

In faţa unor astfel de spirite de înaltă tensiune, avem impresia că ştiinţele nici nu mai au hotare. Dacă şirul anilor le-ar îngădui, astfel de savanţi ar fi în stare să exploreze mereu tot câmpuri nouă de cercetare, privind cu ochii înţelegători ceea ce eruditii de rând văd numai prin ochelarii colbăiţi de praful bibliotecilor. Aceşti din urmă, apăsaţi de inerţia tradiţiei, târăsc povara lor într'o singură direcţie, ca şi cum ar avea clape la ochi, să nu mai poată vedea înlături. Savanţii, din contra, pot zări departe, înainte şi în lături, fiind ajutaţi de o activitate cerebrală mai intensă, iar din timp în timp şi de acel „scurt circuit", precum şi de capacitatea lor de sinteză şi de sistematizare.

Acestea sunt semnele cele mai caracteristice ale savantului. De aceea, pe când cercetătorul se poate mărgini toată viaţa numai la rezultate parţiale şi la înşirarea de fapte mărunte, pe care le adună mereu, devenind cu timpul erudit, savantul urmăreşte dela un timp *linii arhitectonice nouă* şi dă ştiinţei sale alt aspect [1]). Nu doară că cercetătorii şi eruditii n'ar cunoaşte şi ei binefacerile unei priviri cât mai largi. Din contra, specialiştii mărunţi sunt uneori mai „sistematici" decât capetele eminente. Nimic mai intransigent decât cel înţepenit în câteva formule, de care ascultă cu un fel de fatalism mahomedan. Unii ca aceştia judecă sumar : sau scrisul cuiva este conform cu ceea ce se găseşte în micul Coran al specialităţii

---

1) „Sunt timpuri în istoria (evoluţia) ştiinţei, în care chiar *formularea exactă* a problemelor are o însemnătate *decisivă*" fiindcă ajută limpezirea perspectivei (*W. WUNDT, Die Nationen* und ihre Philisophie, 1917, Leipzig p. 30). Lucrul acesta se simte în orice direcţie de cercetare, dar mai ales în ştiinţele care mânuesc mult material concret, cum sunt ştiinţele naturale, geografia, etnografia, preistoria, etc. Un etnograf de o calitate superioară, răpit ştiinţei prea de timpuriu, exprimă foarte limpede chinul sufletesc al celui care dibue printre fapte, fără a putea afla repede firul legăturilor. „Iţi vine să pierzi uneori orice nădejde în valoarea lucrărilor din acest domeniu. Peste tot vezi amestecându-se capriciul subiectiv în desfăşurarea cauzală după legi. Totul se clatină şi licăreşte in mii de colori. Toate regulele sunt dărâmate de excepţii, până ce ţi se pare că singura roadă a muncii neobosite e cugetul ucigaş că niciodată nu vei putea ajunge *nici la cel mai mic adevăr sigur* ; până ce te cuprinde sentimentul amar că ar fi de o sută de ori mai bine să faci o meserie de rând, decât să te lupţi cu o problemă înşelătoare, care îţi lunecă din mână, fără s'o poţi prinde". *(Heinrich Schurz).* — Cu atâta mai mare e deci preţul celui care poate pune la îndemână cercetătorilor *idei nouă de coordonare şi de interpretare a materialului rămas încă inert.*

lor, şi atunci e acceptat ca ceva de sine înţeles ; ori nu e conform, iar în acest caz adaosul constitue un atentat la formulele şi rubricile pedantului intolerant, şi deci trebue respinse *de plano.* Din contra, în mintea savantului se petrece ceva la fel cu cristalizarea elementelor dintr'o soluţie netulburată, care permite afinităţilor fizico-chimice o manifestare deplin liberă. Adică tocmai dimpotrivă de cum se întâmplă erudiţilor obişnuiţi. La aceştia, faptele sporesc mereu cu adăogirea anilor, a dosarelor şi a pachetelor de fişe în saltare. Memoria devine aglutinantă, iar cărţile unor astfel de autori seamănă cu nişte rafturi de note, notiţe şi subnotiţe lipite unele de altele sau înşirate unele deasupra altora, ca haina petecită a unui arlechin. — Cu cât memoria lor sau grămada de fişe e mai bogată, cu atât incoerenţa poate fi mai gravă, justificând astfel comparaţia cu o „bibliotecă răsturnată“. O astfel de erudiţie-bazar devine un chin şi pentru autorul respectiv, şi pentru cei care ar cerca să se folosească de lucrările sale. Ba autorul încetează chiar de a mai fi om de ştiinţă, mai ales când pierde şirul faptelor şi, împins de subiectivism, în aceeaşi chestie zice şi *da* şi *nu,* ca şi cum ar fi uitat că *el* este *el* şi că un autor trebue să fie acelaşi în toate cazurile, adică obiectiv ca ştiinţa însăşi.

Cu aceasta, am ajuns la ultima însuşire a savantului :

D) Impersonalitatea. — Cel care se ocupă de ştiinţă de dragul ştiinţei este, în chip firesc, lipsit de orice vanitate. „Ştiinţa ne pune în legătură cu ceva mai mare decât noi ; ea ne oferă o privelişte mereu înnoită şi din ce în ce mai vastă, iar în dosul măreţiei pe care ne-o oferă, ne face să bănuim ceva încă şi mai mare ; spectacolul acela e pentru noi o bucurie atât de mare, încât *ne uităm pe noi înşine* şi prin aceasta, el este din punct de vedere moral un izvor de sănătate“.

„Cel care gustă din ea şi a văzut măcar de departe strălucita armonie a legilor naturii, va fi mai aplecat decât altul să nu ţină seamă de micile sale interese egoiste, ci va avea un ideal pe care îl va iubi mai mult decât *pe sine ;* aci este singura temelie pe care se poate clădi o morală“ [1]).

1) *HENRI POINCARÉ, Dernières pensées,* Paris 1913, p. 240.

Mărturisirea aceasta a unui matematic ne îndrumează spre înţelegerea postulatului pus înainte de Nietzsche care socoteşte că savantul adevărat se apropie mai mult decât orişicine de *sfinţenie.* Vorbind de viaţa lui Schopenhauer, el observă că „firea sa cuprindea o rară şi foarte periculoasă împerechere de însuşiri. Puţini cugetători au *simţit* cu atâta tărie şi într'o măsură aşa de mare că *geniul lucrează în ei;* iar gândul său îi făgăduia culmea : că adică nu va fi nicio brazdă mai adâncă decât aceea, pe care o va trage plugul său în ogorul omenirii moderne. De aceea, îşi simţea jumătate din fiinţa sa *plină* până la saturare : *fără pofte* şi conştientă de puterea ei. Astfel, a purtat cu demnitate şi măreţie menirea sa, ca un biruitor deplin. In cealaltă jumătate, trăia însă o dorinţă titanică. (O înţelegem şi pe asta, când vedem că, îndurerat, îşi întoarce ochii dela chipul lui Rancé, marele întemeietor al Ordinului călugărilor trapişti, mărturisind cu smerenie aci e lucrarea *Graţiei Divine*" [1]).

Iar Nietzsche adaogă : „geniul *doreşte din adâncul sufletului* sfinţenia, deoarece, din turnul său de veghe, el priveşte mai departe şi mai limpede decât alţi oameni spre acordul dintre Conştiinţă şi Existenţă, apoi spre împărăţia Păcii şi a Voinţei înfrânte până la nimicire. Aşa dar Schopenhauer a privit şi *dincolo,* spre tărâmul *celălalt,* despre care vorbesc Indienii, adică (Buda) [2]).

Ceea ce a spus aci, atât de solemn, Nietzsche (un fel de Plato modern, care a înlocuit dialogul dialectic, printr'un dialog — uneori monolog — liric), să traducem acuma în proză obişnuită [3]). Este vădit pentru orice om nefăţarnic, că savan-

---

1) *Das ist Sache der Gnade.* — In acest înţeles, am afirmat că „savanţii, ca şi artiştii, sunt un dar al naturii", spre deosebire de cercetători şi erudiţi, care sunt mai mult un produs al silinţei şi al muncii tehnice, învăţată dela alţii, decât al propriului lor talent.

2) *NIETZSCHE, Unzeitgemässe Betrachtungen,* Leipzig (Kroner), p. 222.

3) Aducându-şi aminte de asprimea lui Schopenhauer faţă de adversari, cititorul va face ochii mari, auzind că Nietzsche îl priveşte ca pe un candidat la sfinţenie. Totuşi, într'o „jumătate" a vieţii filosofului poate fi vorba şi de sfinţenie. Nimeni n'a vorbit cu mai multă evlavie despre *bunătate,* decât supărăciosul Schopenhauer. „După cum torţele şi focurile de artificii pălesc şi se sting, când răsare soarele, tot astfel şi *spiritul* şi *geniul* şi însăşi *frumuseţea* sunt aruncate în umbră şi eclipsate de *bunătatea inimii.* Inteligenţa cea mai mărginită şi urâţenia cea mai pocită, îndată ce sunt însoţite de bunătatea care vorbeşte din ele, sunt

tul fiind impersonal, adică uitându-se pe sine, este mai aproape decât orişicine de renunţarea la cele trecătoare, pe care o numim „sfinţenie". In ochii lui, idealul capătă dimensiuni atât de copleşitoare, încât orice preocupare de sine şi de ale sale piere, se evaporează. O putem dovedi cu fapte pozitive. Fizicianul Davy făcea parte din cea mai veche nobleţă engleză. Genealogia familiei sale mergea până în epoca lui Wilhelm Cuceritorul, iar prin moştenire căpătase o avere imensă. Totuşi s'a lepădat şi de titlurile de nobleţă, şi de avere, şi chiar de înlesnirile vieţii obişnuite (purta o singură haină, până ce se rupea), jertfind totul numai pentru progresul ştiinţei. — Nu vrem să uimim pe cititor, înşirând şi alte amănunte ale savantului care a deschis calea lui Lavoisier [1]). Cine cunoaşte însă viaţa acestui mucenic al ştiinţei, fără de voie se duce cu gândul la pusnicii din Thebaida.

La fel, contemporanul său Adanson. După lungi explorări în Africa, unde a adunat singur atâta material, cât n'ar fi putut strânge membrii unei întregi misiuni ştiinţifice ; şi după ce a scris o operă vastă, ajunge la bătrâneţe sărac ca un cerşetor (ce le păsa revoluţionarilor francezi de soarta unui cărturar ca el) ! Bietul moşneag a continuat să scrie totuşi la lumina unui opaiţ, spre a duce până la capăt lucrările sale interesante nu numai pentru botanişti, dar şi pentru zoologi, mineralogi, paleontologi, etnografi şi chiar pentru linguişti, — căci pentru toţi adunase el material în lunga sa explorare a Senegalului. Evident, lepădarea de sine a chinuitului savant francez aminteşte viaţa călugărilor tibetani care se îngroapă

---

transfigurate, le învălue îndată un fel de iradiere de *frumuseţe mai înaltă* şi încep a exprima o înţelepciune, faţă de care orice altă înţelepciune amuţeşte. *Fiindcă bunătatea inimii este o însuşire transcendentă : ea aparţine unei ordini de lucruri care răspund mai departe şi este incomensurabilă în raport cu orice altă perfecţiune.* Când bunătatea locueşte într'o inimă, o deschide atât de larg, încât ea cuprinde lumea toată, totul pătrunde în ea, nimic nu rămâne pe dinafară, căci ea identifică toate fiinţele cu sine însăşi şi le comunică tuturor indulgenţa, pe care omul n'o arată de obiceiu decât pentru sine. Iar faţă de această bunătate, ce mai cântăreşte spiritul şi geniul, ce mai preţueşte Baco de Verulam". — Cine oare a scris cuvinte mai pline de evlavie despre însuşirile morale ? Nu este acesta un omagiu adus sfinţeniei, ca suprema treaptă a vieţii ? Iată de ce, cuvintele aci înşirate n'ar trebui să fie uitate de nimeni şi niciodată, când e vorba nu numai de Schopenhauer, ci de orişice savant adevărat.

1) El este cel care a studiat mai întâi *Aerul*, socotit până atunci ca un element.

de vii, zidindu-şi gura peşterii şi căutând să se apropie prin despărţirea de lume de perfecţiunea pe care le-o făgădueşte idealul budist.

Iar exemple de viaţă impersonală până la sfinţenie am avut nu de mult chiar sub ochii noştri. Incă din tinereţe, Curie făcuse câteva descoperiri însemnate. Aflase nu numai *fapte nouă* (piezoelectricitatea sau polarizarea electrică, produsă prin dilatarea ori apăsarea cristalelor lipsite de centru de simetrie), dar şi *metode nouă,* ba formulase şi *legi* nebănuite mai înainte de el în fizică. Totuşi, timp de 11 ani, rămăsese şef de lucrări într'un laborator. Acasă n'avea nici măcar servitoare (soţia — o savantă şi ea — trebuia să îngrijească de toate ale gospodăriei). Ca să economisească timpul, cei doi tovarăşi de muncă ştiinţifică nu făceau nici măcar vizitele obişnuite între oameni. Nu se gândeau o clipă la onoruri, decoraţii şi de-al-de astea. „Curie nu credea în folosul lor, ci le considera chiar vătămătoare, fiindcă dorinţa de a le dobândi este totdeauna o cauză de turburare, aruncând pe al doilea plan ţinta cea vrednică de om — împlinirea operei de dragul lucrului pe care îl faci“ [1]). Deprins cu această înaltă probitate intelectuală, el îşi potrivea faptele numai după convingerile sale, iar când un alt om de ştiinţă l-a propus spre decorare cu „palmele academice“, modestul savant i-a răspuns astfel: „j'ai été informé que vous avez l'intention de me proposer de nouveau au préfet pour la décoration. Je viens vous prier de n'en rien faire. Si vous me procurez cette distinction, vous me mettrez dans l'obligation de la refuser, car je suis bien décidé à n'accepter jamais aucune décoration d'aucune sorte“. A refuzat apoi şi legiunea de onoare [2]).

Falsă modestie? Ipoteza aceasta este o necuviinţă faţă de un om atât de senin şi atât de lipsit de apetit în ce priveşte mulţumirile oamenilor de rând. Impersonalitatea sa se vede de altfel şi din chipul cum judeca lucrurile altora. „Orice mare succes îi făcea plăcere, chiar în domeniul unde era de

---

1) *Les grands hommes de France, Pierre Curie* par M-me Curie, Paris 1934, pp. 44, 60 ş. u.

2) Veuillez, je vous prie, remercier le ministre et l'informer que je n'éprouve pas du tout le besoin d'être décoré, mais j'ai le plus grand besoin d'avoir un laboratoire“. Cele mai multe descoperiri le făcuse modestul savant, lucrând într'un coridor nesănătos.

aşteptat să aibă el întâietate. „Qu'importe que je n'ai pas publié tel travail, si un autre le publie". Bine că-l publică altul ; tot atâta e. Că lampa mea ori lampa altuia luminează calea cercetătorilor, asta n'are nicio însemnătate. Lumină să fie...

Vede oricine că savantul ajuns pe această treaptă de impersonalitate este mai presus de toate deşărtăciunile. Vanitatea, adică ideea de a se lua la întrecere cu alţii, era atât de străină de sufletul lui Curie, încât el considera ca ceva stricător nu numai decoraţiile, dar şi toate concursurile, clasificările şi alte distincţii onorifice, începând cu cele din şcoli [1]). Când i s'a dat premiul Nobel, nici nu s'a dus la Stockholm, pentru solemnitatea obişnuită în astfel de împrejurări. Ştia doar atât : că are o misiune de împlinit, iar visul tinereţii — ştiinţa îl împingea fără putinţă de împotrivire, afară din drumul obişnuit al vieţii, pe o cale pe care el însuşi o numea ne-

---

1) Fiindcă premiile sunt un mijloc de cultivare a vanităţii şi de exaltare a egoismului „izvorul tuturor relelor", relevăm amănuntul caracteristic că Curie a avut norocul să fie scutit de această primejdie, deoarece el n'a trecut prin nicio şcoală. Singurul său profesor a fost tatăl (un medic), mama şi fratele său mai mare cu trei ani. Astfel, sufletul său a rămas nepătat de ambiţie, de invidie şi alte păcate atât de păgubitoare în educaţia tineretului din şcoalele publice. (Să nu uităm că premiile sunt foarte preţuite în şcoalele conduse de jesuiţi. Dar, cum se întâmplă de obiceiu, imitatorii exagerează. La noi, un ministru a avut bizara idee de a distribui premiile în Cişmigiu, dându-le astfel o publicitate de bâlciu.)

Din fericire, educatorii adevăraţi îşi dau seama tot mai mult, că în realitate, copiii nu-s comparabili şi nici nu trebuesc judecaţi definitiv după manifestările anilor de incubaţie intelectuală. Cazul lui Curie este nu se poate mai semnificativ. „Calităţile intelectuale ale lui P. Curie, spune soţia sa, nu erau acelea care îngăduesc asimilarea repede a unui program de studii şcolare. Spiritul său visător nu se supunea la regulamentarea opintirii intelectuale cerută de şcoală. Greutatea pe care o simţea el faţă de acest regim se părea că vine dela spiritul său puţin vioiu. Credea şi el — şi chiar mărturisea adesea — că are o inteligenţă zăbavnică. Socot însă că expresia asta nu e deplin îndreptăţită ; cred mai de grabă că, de mic copil, însuşirile lui îl sileau să-şi pironească cugetul, cu mare intensitate, asupra unui obiect, până ce dobândea un rezultat precis — *fără să-i fi fost cu putinţă a întrerupe sau a schimba şirul gândurilor sale, potrivit cu împrejurările externe.* Este deci vădit că un spirit de soiul acesta poate să aibă sădite în el mari posibilităţi pentru viitor, dar nu e mai puţin adevărat că *niciun sistem de educaţie n'a fost prevăzut în şcoalele publice* pentru această categorie de inteligenţe, care e mult mai numeroasă decât se crede" *(op. cit.*, Pierre Curie, p. 13 ş. u.).

Cu sistemul clasificărilor actuale şi al premiilor, de bună seamă, Curie ar fi fost un codaş sau chiar „prostul clasei".

firească, fiindcă însemna lepădarea de toate plăcerile traiului obişnuit". Evident, cine ajunge aci, acela se află la porţile sfinţeniei. Când creaţiunea ştiinţifică este însoţită cu atâta lepădare de sine, putem vorbi de sfinţenie chiar în sensul propriu al cuvântului.

Tot din timpurile noastre, am mai putea aminti cazul lui Foucauld (interesant mai ales pentru pozitiviştii greoi, care cred că teologia şi metafizica sunt pentru vecie smulse din sufletul oamenilor de ştiinţă). Vicontele de Foucauld părăseşte cariera armelor, se închină studiilor şi se călugăreşte. Ca misionar, el străbate Sahara în lung şi în lat, timp de zece ani, adunând în deosebi resturile limbii berbere. Iar când un alt filolog (Motylinski) care urmărea acelaşi scop moare abia după câteva luni de cercetări, Père Foucauld tipăreşte rezultatul muncii sale sub numele acelui străin, fără să amintească măcar numele şi munca sa de atâţia ani!

Faptele acestea, petrecute sub ochii noştri, dovedesc că oamenii de ştiinţă ajunşi pe această treaptă de impersonalitate sunt, cum zicea Nietzsche, cu adevărat doritori de sfinţenie. Pentru ei, „glasul lăuntric" care vorbea la urechea lui Socrate, Marcu Aureliu şi a altor bărbaţi de înaltă factură morală, nu e o metaforă, ci o realitate simţită. Ne putem încredinţa de adevărul acestei afirmări, urmărind biografia tuturor marilor savanţi [1]).

1) Am putea aminti aici şi pe artiştii cei mari: Dante, Rafael, Leonardo da Vinci, Michel Angelo sunt dovezi pipăite. Istoria ne spune că unii pictori nu începeau lucrul, până nu-şi făceau cruce, întocmai ca preotul ce începe slujba lângă pristol. Iar pilde de lepădarea de sine ce samănă a sfinţenie aflăm nu numai în trecut, ci şi în timpurile mai nouă. Fără intuiţia sfinţeniei, Puvis de Chavanne n'ar fi împodobit Pantheonul cu chipuri ca al Sfintei Genevieva, iar Grigorescu n'ar fi ajuns simbolul sufletului „românesc", începând chiar cu latura religioasă a vieţii neamului din Carpaţi. Pentru arta lui se potrivesc cuvintele lui Poincaré despre savanţi: astfel de oameni „nu privesc în ei, nici la suprafaţa lucrurilor, ci dedesubtul lor". In tinereţe, zugrav de icoane, după tipicul tradiţional. Mai târziu, când şi-a simţit chemarea de „preot al deşteptării noastre artistice, semnelor vremii-profet" (cuvinte mai potrivite pentru el, decât pentru alţii), Grigorescu, fără să-şi dea seama, a avut în pictură o atitudine quasi-misionară. El cel dintâi ne-a făcut să „vedem" albastrul cerului românesc, ne-a făcut să „simţim" muntele românesc, nu zugrăvind râpi, văi, izvoare şi păduri, ci turme suind o potecă spre culmi, ori ciobani care privesc în depărtare. Toată *înălţimea* muntelui e mai mult în ochii păstorului, decât pe pânză; el ne-a făcut să ne oprim cu evlavie în faţa mestecenilor, ca

In rezumat : puterea mare de judecată, iuţeala raţionamentului, informaţia multilaterală, marea capacitate de sinteză şi sistematizare, impersonalitatea cu limita ei superioară — sfinţenia, iată însuşirile prin care savantul se înalţă peste treapta cercetătorilor şi erudiţilor. Pentru cel neatent, deosebirea savantului faţă de erudit pare grea. Şi totuşi, nimic mai precis ! Eruditul are drept ideal mulţimea cunoştinţelor ; uneori nici n'o mai poate stăpâni, aşa că e copleşit de propria sa avuţie. Savantul, din contra, nu este aglutinant, ca eruditul, ci selectiv şi sistematic în sensul superior al cuvântului, adică faptele şi ideile se leagă la dânsul după afinităţile lor naturale. Ştiinţa i se pare ca un templu uriaş, ale cărui părţi s'au adăogat secol după secol — unele înlocuite şi reclădite până la piatra din temelie — dar al cărui plan arhitectonic rămâne mereu acelaşi în liniile sale mari, ca orice unitate organică. Savantul păstrează din trecut numai ceea ce este vrednic de cunoscut, nu şi materialul mort, de care eruditul nu ştie să se despartă, iar uneori nici nu se poate despărţi din vanitatea copilărească de a-l arăta şi altora.

Intr'un cuvânt, factura sufletească a savantului este în genere cea meditativă — filosofică [1]), pe când a eruditului este cea cumulativă — anticvarică. Aspectul obişnuit al celor mai mulţi erudiţi aminteşte bazarul oriental.

---

nişte făclii albe, cu lumina tremurătoare a frunzelor de toamnă ; tot el ne-a arătat, alături de Odobescu, farmecul câmpiei dunărene, străbătută de care trase de boi albi cu pasul domol. El ne-a idealizat neamul, în chipul fetelor lui de-o idilică seninătate, şi tot el i-a arătat şi rănile cele mai grele : Evreul — un păianjen gata să învălue prada, şi cealaltă pecingină — Ţiganii. Lăeşiţa din Ghergani nu e o simplă ocazie pentru jocuri de colori, ca la alţi pictori mai noi, care au umplut păreţii sălilor de expoziţie cu tot felul de modorance desmăţate ; ci e o sgâtie din neamul paria, pe care nişte întâmplări nenorocite l-a aruncat pe pământul nostru, împreună cu toate păcatele lui fizice şi sufleteşti, inevitabile la orice gunoiu etnic, spulberat din ţară în ţară.

1) E vrednic de însemnat că, alături de lucrările sale de specialitate, Henri Poincaré — unul dintre savanţii cei mai reprezentativi ai epocii noastre — a scris şi opere de caracter filosofic : *Science et méthode, La valeur de la science, La science et l'hypothèse* şi *Derrières pensées*. — Vezi şi *E. Boutroux, William James*, Paris, 1912, p. 127 ş. u.

adaos la pag 85

IERARHIA OAMENILOR DE ŞTIINŢĂ

Ştiinţa este un sistem de noţiuni (şi semne ale noţiunilor) care ne sugerează realitatea. Fiecare noţiune este deci ca un organ nou, de care ne servim spre a cuprinde natura.

Cei mai mulţi cugetă împrumutând gândurile altora şi chiar vorbesc cu vorbele altora. Puţini văd cu ochii lor, cugetă cu gândul lor şi se exprimă cu vorbele lor. Aceştia sunt adevăraţii sprijinitori ai ştiinţei, — oricare ar fi treapta pe care stau în ierarhia valorilor culturale.

Luând în seamă criteriile stabilite în „trilogia ştiinţei", ajungem la următoarele aplicări practice:

A) Intrebuinţarea mai corectă a terminologiei, când e vorba de cercetători, erudiţi şi savanţi. Insăşi etimologia acestor cuvinte ne dă o preţioasă indicaţie.

B) Intrebuinţarea mai circumspectă a epitetului „genial". — Genialitatea nu este o însuşire implicată în noţiunea „savant".

C) O clarificare mai obiectivă a oamenilor de ştiinţă şi a operelor lor. — Revizuirea valorilor culturale. Aplicare la cazul lui Aristotel şi Descartes.

Ştiinţa, împreună cu Etica şi Arta, formează un tot pe care etnografii îl numesc Cultură.

In cele înşirate până aci, am cercat să arătăm cât s'a putut mai lămurit treptele activităţii ştiinţifice. Să vedem acum, dacă în adevăr ne putem servi de aceste trepte pentru ierarhizarea oamenilor de ştiinţă.

Cercetători am spus că se numesc cei care caută şi găsesc fapte nouă în domeniul specialităţii lor. A fi cercetător este o chestie de atenţie (adică de curiozitate ştiinţifică), de temperament şi de muncă. Cercetători pot ajunge aşa dar toţi tinerii cu zel pentru ştiinţă. (Universităţile pregătesc azi legiuni de cercetători în toate ramurile ştiinţei.)

Eruditi se chiamă cei care adună mulţime de cunoştinţe despre lucruri aflate de ei sau de alţii. Ei sunt mai rari decât cercetătorii. Erudiţia în sensul bun al cuvântului este de obiceiu însuşirea bătrânilor care au avut o severă disciplină de muncă şi destul echilibru moral spre a nu amesteca interesele şi pasiunile lor în mânuirea faptelor şi ideilor. (Eruditii sunt aşa dar opera silinţii lor proprii.)

Savanţi, în sfârşit, sunt numai oamenii de ştiinţă, care ajung la teorii şi metode originale, fie pentru a verifica şi înmulţi, fie pentru a sistematiza cunoştinţele adunate până în epoca lor, ajutând astfel progresul ştiinţei tocmai în latura sa cea mai vitală. De unde urmează că numai savanţii pot stăpâni şi mânui în chip propriu materialul unei specialităţi, arătând şi lacunele ce trebuesc împlinite. Altfel, faptele, prin ele înşile, au o valoare foarte relativă, dacă nu sunt integrate într'un sistem şi dacă nu ajung să formeze substratul unei sinteze. (De aceea, învăţaţii capabili de priviri sintetice sunt specia cea mai rară în lungul şir al colaboratorilor la înaintarea unei ştiinţe, cât, mai ales, al unui dar din naştere : el e un caz de activitate cerebrală de o potenţă superioară, ca şi talentul în artă. Fie că savantul e de tip clasic, adică liniştit şi mereu atent la verificarea faptelor şi teoriilor ; fie că e de tip romantic, adică iute la muncă şi cu multă fantezie, ceea ce este caracteristic pentru această treaptă a muncii ştiinţifice este, întâi de toate, *originalitatea de cugetare şi capacitatea de sinteză.)*

*

Acum, dacă aceste caracterizări sunt exacte, din ele rezultă mai multe concluzii :

A) Intrebuinţarea exactă a terminologiei. — Mai întâi, se impune o mare cumpătare în acordarea calificativelor : cercetător, erudit şi savant şi o preţuire cât mai exactă a valorii fiecărui muncitor intelectual. Limba însăşi ne îndeamnă uneori să fim cu luare aminte. In româneşte, *cercetător* se chiamă cel care *cearcă. (Circare* în latina populară înseamnează : a da *roată,* a merge *împrejurul* unui lucru, ca şi cum l-ai *încercui.)* Prin urmare, „cercetătorul" este un

intelectual care *caută*; este un „cercetător", adică descoperitor de poteci *(Pfadfinder, Forscher*, etc.).

In ce priveşte cuvântul *erudit*, acesta este în limba noastră un neologism. Latinescul *eruditus* înseamnă „cioplit". *(Erudire* însemnează a subţia, a face din gros mai subţire, a modela, a învăţa pe altul...) Erudit ar fi aşa dar un cărturar care s'a cioplit prin multă învăţătură. Cu alte cuvinte, operaţiunea s'ar urma cam astfel: în faza întâi, vine cercetătorul să cerce un lucru, dându-i „roată" şi privindu-l pe toate feţele. Tot cercând şi cercetând multe-multe lucruri de acelaşi fel, cercetătorul ciopleşte materialul până într'atâta, încât ajunge el însuşi „cioplit" sau erudit. In generaţia trecută, se zicea unor astfel de cărturari: dascăle *prea-învăţate*, care 'nveţi pe tineri carte... spune nouă, etc., etc...

In sfârşit, şi cuvântul *savant* are noima lui. *Sapere* însemna la început a şti prin *gustare*. Adică, după ce ai dat ocol lucrului *(circare)* şi l-ai cioplit de toate feţele *(erudire)*, vine la rând pipăirea şi chiar gustarea lucrului *(sapere)*... Urmează apoi adâncirea în amănunte a problemelor ştiinţei respective, până ce mintea poate îmbrăţişa întregul sistem al acelei ştiinţe, adăogându-i o lumină nouă (idei şi metode).

Prin urmare, nu se cuvine să confundăm câtuşi de puţin treptele activităţii ştiinţifice. Dărnicia celor care numesc „cercetător" pe orice începător gata să umple cu scrisul său o hârtie dar fără niciun cuprins nou; ori numeşte „erudit" pe orice cărturar bătrâior; şi „savant" pe orice specialist claustrat într'o rămurică neluată în seamă de nimeni, procedarea aceasta este un abuz care dovedeşte lipsa de cunoaştere a greutăţilor muncii intelectuale. E tot una, ca şi cum la teatru, n'ai fi în stare să deosebeşti pe artiştii de mâna întâi faţă de actorii mărunţi ori de simpli figuranţi.

*

B) Intrebuinţarea corectă a epitetului genial. — Termenii trilogiei mai sus stabilite ne permit şi o întrebuinţare mai potrivită a calificativului „genial", de care se face atâta risipă. Am arătat că geniul nu e o treaptă a cunoaşterii, ci numai o formă de activitate cerebrală, care depăşeşte cadrul timpului normal. Scurtul circuit se poate produce

nu numai la savant, ci şi pe alte trepte ale muncii ştiinţifice, după cum se produce deseori şi în vis, când imaginile se asociază în chipul cel mai neaşteptat. (Tehnic vorbind, visul e plin de genialitate.) Tot aşa, momente fericite, adică „inspiraţii" poate avea orice observator atent şi oricine poate nimeri o asociaţie nouă de idei. Cazul lui Nicolle este cât se poate de instructiv. Ca medic, în Tunis, se apropia într'o dimineaţă de spitalul unde erau adunaţi bolnavii de tifos exantematic. Când să calce pragul, o întrebare i-a răsărit în minte: pentru ce, în cuprinsul spitalului, tifosul nu se întinde dela un bolnav la altfel de bolnavi, ori la îngrijitorii bolnavilor? In ce sta deosebirea dintre mediul dinafară, de unde îi veneau bolnavii de tifos, şi mediul din spital? N'o fi cumva de vină curăţirea (deparazitarea) celor primiţi în spital?

Imprejurarea că bolile se întind prin microbi era cunoscută şi prea cunoscută. Noutatea descoperirii lui Nicolle, în pragul spitalului, a fost numai legătura dintre păduchii de pe corpul bolnavilor şi tifos. Cu drept cuvânt i s'a acordat premiul Nobel acestui mare binefăcător al gloatelor de muncitori şi al ostaşilor (ameninţaţi de insecte mai grozav decât de gloanţe). Nu ştim câtă erudiţie medicală va fi avut Nicolle şi nici dacă a fost un cercetător fecund în alte direcţii. Dar răsplata a meritat-o deplin, chiar dacă n'ar fi mai lăsat în ştiinţă nicio altă urmă. Folosindu-se de o idee veche — molipsirea prin microbi — el a descoperit o aplicare *nouă,* în ce priveşte metoda combaterii tifosului prin alungarea prealabilă a insectelor parazitare. Asociaţia aceasta de idei a fost originală. Ne-am putea închipui descoperirea lui Nicolle, răsărind chiar în mintea unui profan (de pildă a unui îngrijitor de spital, însărcinat cu schimbarea rufelor). Atât e de adevărat că o asociere inedită de imagini, adică o „inspiraţie" fericită nu presupune numaidecât erudiţie sau alte calităţi mai rare.

Rămâne aşa dar bine stabilit că geniul nu poate fi considerat ca o nouă treaptă în trilogia ştiinţei, ci numai ca o modalitate deosebită a cunoaşterii. Poate fi cineva genial, fără a fi savant sau măcar erudit (în artă chiar copiii pot fi uneori geniali — Mozart), şi dimpotrivă, poate fi cineva mare savant, fără a fi genial, ci făcând toate descoperirile într'un tempo de cugetare liniştită, dar intensă (cazul lui Curie).

C) Clasificarea obiectivă a oamenilor de ştiinţă şi a lucrărilor lor. — Treptele trilogiei ne îndrumează apoi spre o clasificare mai exactă a oamenilor de ştiinţă şi a operelor lor. Am arătat că oricine adună material interesant pentru ştiinţă este un cercetător. Nu urmează însă de loc ca orice cercetător să ajungă şi erudit; iar constatarea aceasta nu cuprinde nimic peiorativ. Sănătatea, timpul sau alte împrejurări pot împiedeca pe cineva de a ajunge la erudiţie, chiar când însuşirile intelectuale nu-i lipsesc.

De asemenea, poate fi cineva erudit, dar fără să ajungă a fi şi savant. Varietăţile profilului intelectual sunt nenumărat de multe, iar uneori se adaogă şi anume împrejurări nefavorabile. Sunt suflete, a căror creştere merge până la anume nivel, apoi stagnează (pag. 89). In anii tineri, agerimea memoriei şi vioiciunea impresiilor deşteptau mari speranţe pentru viitor. Dar tocmai receptivitatea mare şi mobilitatea atenţiei pot deveni o piedecă : *qui trop embrasse mal étreint.* Şi astfel, hoinărind ca fluturele dela o ramură la alta (aci uimind pe spectator prin agilitatea sborului, aci oprindu-se în noroiul drumului şi chiar pe gunoiul faptelor zilnice), astfel de minţi neodihnite turbură prin neastâmpărul lor chiar propria lor desvoltare. Emotivitatea şi trepidaţia coboară acest tip de oameni şi ca cercetători, şi ca erudiţi, dându-le brânci în subiectivism. — Acolo unde ar trebui să vegheze numai raţiunea senină, ei amestecă pasiuni şi capricii, aşa că, în chip fatal, asemenea exemplare rămân sub nivelul adevăratului savant.

In sfârşit, pe treapta cea mai înaltă stă omul de ştiinţă ajuns la deplină impersonalitate, capabil să dea la iveală în opera sa idei şi metode originale. Numai un astfel de cugetător merită numele de savant. Iar dacă această caracterizare este exactă, urmează dela sine, ca rezultat al trilogiei, că vom putea pe de o parte clasifica mai exact operele oamenilor de ştiinţă şi, pe de altă parte, vom putea revizui valorile — nu numai pe cele actuale, ci şi pe cele din trecut — arătând meritul fiecărui muncitor, chiar când contemporanii nu i-au dat preţuirea cuvenită.

Să privim de pildă cariera ştiinţifică a lui Aristotel. Ceea ce ne impresionează cu deosebire în viaţa Stagiritului este vasta lui orientare nu numai în latura ideilor, unde moştenise

pe Plato, Socrate şi alţi filosofi mai vechi, dar şi în domeniul faptelor concrete. El îmbrăţişase aproape toată ştiinţa omenească, adunată până atunci. Cu drept cuvânt i s'a zis „secretarul naturii" (συγγραφέυς τῆς φύσεως).

Insă meritele sale pentru evoluţia cunoştinţelor omeneşti nu-s de acelaşi nivel în toate ramurile. Astfel, în ştiinţele naturale, cu toată tradiţia străbunilor (şi tatăl, şi alţi membri ai familiei fuseseră medici), el n'a trecut de treapta unui simplu cercetător: făcea excursii de studii, ierboriza cu Teofrast, aduna materiale pentru colecţiile necesare cursului său universitar, etc., etc. Dar dacă s'ar fi ocupat numai de latura concretă a naturii, judecând după ceea ce ştia el în botanică, zoologie, mineralogie, meteorologie, etc., Aristotel ar fi rămas pe acelaşi plan cu Teofrast, Dioscoride, Dicearch, Phanios şi alţi scriitori mărunţi, deoarece stadiul în care se aflau pe atunci ştiinţele naturale nici nu permitea progrese prea mari. Materialul informativ era cu mult prea mic, îmbrăţişând abia o parte din orizontul Mediteranei şi din Asia apuseană. De aceea, dibuirile lui Aristotel ni se par uneori de-a-dreptul copilăreşti — de pildă, când aseamănă rădăcinile plantelor cu intestinele animalelor, iar despre frunze crede că ele n'au alt scop decât să apere poamele de razele soarelui ori de grindină, după cum pălăria apără capul! (Nici nu bănuia măcar rolul lor pentru respiraţia şi nutrirea plantei.) Tot aşa, clasificarea plantelor după criterii ca lipsa ori prezenţa veninului şi prin urmare însuşirea de a fi bune ori rele de mâncat... e o dovadă că botanica lui Aristotel era în studiul unei empirii nu se poate mai modeste.

In zoologie, tot aşa. Luând în considerare „felul de viaţă" adică „acţiunile" animalelor, caracterul, obiceiurile şi părţile corpului, el ajunge să împartă vietăţile în „genuri" (cum ar fi azi *clasele)*, apoi deosebeşte grupe tot mai mici, în felul „speciilor", dar nu încearcă nicăiri să stabilească tabloul complet al speciilor unui gen. Zoologia [1]) sa e tot atât de rudimentară, ca şi botanica. Totuşi, felul cum îl judecă unii moderni ni se pare excesiv — unii lăudându-l, alţii înjosindu-l.

---

1) Aristotel nu cunoştea decât vreo 500 de specii şi nu disecase mai mult de 50.

Când Cuvier spune că Aristotel „n'a lăsat secolelor ce au urmat după dânsul decât prea puţin lucru de făcut", exagerarea e atât de fără cumpăt, încât nici nu mai e nevoie să fie respinsă [1]; dar tot atât de nedreaptă — aproape caricaturală — ni se pare aprecierea lui Schopenhauer. „Aplecarea sa spre empirism îl împinge mereu la împrăştiere; el părăseşte aşa de lesne şi atât de des firul ideii de care s'a legat, încât este aproape incapabil de a o urmări în toată întinderea ei, până la capăt; şi tocmai asta însemnează a *cugeta adânc.* Din contra, Aristotel stârneşte mereu probleme, pe care se mulţumeşte doar să le atingă, şi apoi trece îndată la altceva, fără să le fi deslegat, şi nici măcar să le fi desbătut până în adâncimea lor. Cititorul îşi zice adesea: *acuma, iată, începe...*, dar nu începe de loc, ci trece la altă problemă, o urmăreşte o clipă, adevărul pare că-i stă pe buze şi... dintr'odată, el sare la alt subiect, lăsându-ne cu îndoiala. Astfel, nu se poate opri la nimic şi trece dela tema începută spre alta care îi vine atunci în minte, ca un copil care lasă să-i cadă din mână o jucărie, ca să ia alta de care dă cu ochii" [2]).

Evident, şi ditirambul, şi înjosirea... sunt nesănătoase. Relevăm aceste abateri doar ca o urmare a lipsei de precizare a activităţii intelectuale. Cine ţine însă seama de cele trei trepte din trilogia ştiinţei, va trebui să recunoască îndată că opera lui Aristotel nu e şi nici nu putea fi de acelaşi nivel în toate părţile sale. In ştiinţele naturale, am văzut că isprăvile lui sunt destul de smerite.

Din contra, în geografie, el stă cu mult mai sus: este cel dintâi om de ştiinţă care a dat o dovadă concretă despre rotunzimea pământului. E drept că sfericitatea planetei fusese afirmată şi de Pitagorei, dar numai din consideraţii metafizice. (Sfera fiind cel mai perfect dintre corpurile geometrice, pământul, ca simbol al perfecţiunii, nu putea fi decât rotund.) Insă dovada pipăită o dă abia Aristotel: observând o eclipsă de lună, el a băgat de seamă că pata neagră, adică umbra care întunecă progresiv luna, avea marginea arcuită (circulară).

---

1) *CUVIER-MAGDELEINE DE SAINT-AGY, Hist. sc. nat.*, 1841, I. p. 145 ş. u.

2) *A. SCHOPENHAUER, Fragments sur l'histoire de la Philosophie*, Paris 1912, p. 46.

Aşa dar, zicea el, corpul care producea acea umbră, adică *Terra,* nu poate fi decât rotund. Această fericită asociaţie de idei îi asigură lui Aristotel un loc cu totul deosebit între cei care au ajutat constituirea geografiei ca ştiinţă pozitivă. Fără cunoaşterea *formei* adevărate, orice pas mai departe în construirea geografiei ar fi fost cu neputinţă [1]).

Dar Aristotel e nu numai cercetător (uneori fericit) în domeniul ştiinţelor naturale, ci el este şi un mare erudit. Opera sa intitulată *Politica* este o dovadă pe care o poate pune la încercare orice om de cultură Materialul de care s'a servit Stagiritul în compunerea acestei opere e nu se poate mai variat : obiceiuri, legi, lipsuri în civilizaţie, defecte în constituţii, monete, urbanistică, observări antropogeografice... şi ce nu se găseşte în bogata operă a celui dintâi sociolog, — înainte de a fi existat sociologia ! E destul să amintim nu numai admiraţia cărturarilor din antichitate (Cicero) şi din evul mediu (Dante îl numeşte dascălul dascălilor : *il maestro di color chi sanno),* dar şi a modernilor. E considerat de unii ca un fel de Montequieu al antichităţii, iar *L'Esprit des lois* nici nu poate sta în unele priviri alături cu opera lui Aristotel, scoasă nu numai din cărţi, ci şi din *observarea vieţii politice şi sociale* tocmai în epoca cea mai critică a cetăţilor greceşti.— Plato, cu comunismul lui, ne pare un simplu literat, faţă de realistul Aristotel, stăpân pe o documentare în adevăr erudită, în cel mai strict înţeles al cuvântului.

Dar ceea ce face marele preţ al filosofului pentru evoluţia ştiinţei şi în genere a cugetării omeneşti este rolul său ca savant. Vorbind de predecesori, simpatia sa se îndreaptă în deosebi către Socrate, căruia îi atribue meritul de a fi descoperit două principii metodice : *inducţia* şi *definiţia,* adică paşii cei dintâi spre cugetarea ştiinţifică. Adevărul e că Socrate

---

1) *S. MEHEDINŢI, Terra* vol. I, p. 95 şi 191.

Din nenorocire, ceea ce a dat cu o mână, a luat cu cealaltă. A dovedit ştiinţific *forma* (rotunzimea) pământului, dar i-a negat *mişcarea,* făcând din Terra centrul imobil al universului, pentru motive ca acestea : „dacă pământul s'ar învârti împrejurul soarelui, ar trebui să aibă două mişcări, *una* de rotaţie, *alta* de translaţie, o însuşire care nu se potriveşte de loc cu un corp *simplu,* fiindcă mişcarea unui corp simplu este şi ea de aceeaşi natură", adică simplă, nu dublă ! La lunecările metafizicei pitagoreice, Aristotel mai adăoga în privinţa *mişcării* alte erori şi mai grave.

îşi îndreptase privirea mai ales spre morală ; cât priveşte fenomenele naturii, educatorul Atenei se arătase foarte sceptic. Abia dacă ieşise de câteva ori dintre zidurile oraşului. Lumea pe care o analiza el era cea sufletească : *cunoaşte-te pe tine însuţi*. De aceea, adevăratul cercetător al naturii şi totdeodată cel dintâi „analist" al formelor raţionamentului, Aristotel a fost. Putem zice că el este cel dintâi om de ştiinţă, mai apropiat de ceea ce înţeleg modernii prin acest cuvânt. *Logica* sa a fost cel dintâi „canon" sau catehism al dialecticei spiritului omenesc, doritor să ajungă la adevăr, pe căi bine precizate [1]).

Cu alte cuvinte, modest cercetător în latura ştiinţelor naturale, erudit celebru (adevărat polihistor) care îmbrăţişase toată ştiinţa epocii sale, Aristotel a rămas şi va rămâne pentru totdeauna în istoria culturii omeneşti, un savant, adică deschizător de drumuri nouă (metode) în ce priveşte cugetarea. Aşa se şi înţelege pentru ce el a continuat a fi, timp de aproape două mii de ani, cea mai de seamă călăuză pentru toţi cărturarii preocupaţi de înaintarea ştiinţei. In rolul de „mentor", nimeni nu i s'a putut compara până azi. Abia Baco şi Descartes au făcut să se simtă că sfera de gândire a „şcoalei" lăsată de Aristotel a fost depăşită. In adevăr, inducţia baconiană, cu metodele ei precise, reprezintă un real progres faţă de cea aristotelică, iar Descartes, prin „Discours de la méthode" şi

1) Pentru cine vrea să urmărească mai de aproape progresul cugetării ştiinţifice realizat prin Aristotel, e destul să examineze metoda dialetică a lui Plato care punea un mare temeiu pe *diviziune*, opunând unul altuia două caractere antitetice (împărţind de ex. animalele în *acvatice* şi de *uscat*), apoi urmărind subdiviziuni de acelaşi fel. Aristotel condamnă această procedare logică. Pentru ca toate speciile unui gen să fie în adevăr cuprinse în cele două despărţiri, trebue să alegi nu două caractere contrarii, ci chiar contradictorii. Altfel, pot ieşi la iveală forme care să constitue alte grupe — tocmai ceea ce s'a întâmplat lui Plato care împărţea de fapt animalele în *acvatice*, *terestre* şi „păsări" ! Aşa dar, trebuia să împărţim unitatea (generică) ţinând seamă de o pluralitate de caractere", ceea ce deschidea calea spre ideea atât de fecundă a „corelaţiei lor". Aristotel era aşa dar pe drumul spre ştiinţă modernă. E drept că observarea, descrierea şi clasificarea aristocratică a fost şi ea viciată de unele consideraţii metafizice, care au ţinut pe loc studiul naturii până în epoca Renaşterii. Dacă Plato ar fi rămas mai aproape de Pitagora şi, în loc de *diviziune* (empirică) ar fi fost mai „geometru", şi ar fi pus temeiu pe *număr*, adică pe măsurătoare şi descriere *cantitativă*, lâncezeala evului mediu ar fi fost în mare parte evitată.

Regulae ad directionem ingenii, au deschis căi nouă pentru progresul spiritului omenesc.

Tot aşa cu Descartes. Dacă observăm opera sa, după criteriile stabilite în „Trilogia ştiinţei", aflăm ceva analog cu situaţia lui Aristotel. Ca observator al naturii, cu toată marea sa activitate (întemeiată şi pe experimentare), locul său este foarte modest. A avut chiar nenorocul să combată descoperirea lui Harwey cu privire la circulaţia sângelui. Ca erudit însă, a fost una din luminile epocii. Informaţia sa ştiinţifică era atât de largă, încât s'a gândit un moment, să scrie o operă de sinteză *Le Monde,* anticipând cu două secole planul lui Humboldt, realizat în *Cosmos.* Dar preţul cel adevărat al lui Descartes se vede în munca sa ca savant. Prin *geometria analitică* şi prin scrierile sale filosofice, el deschide o nouă epocă în desvoltarea cugetării omeneşti. *Discours de la méthode* este biografia intelectuală a celui dintâi mare filosof modern. Cu alte cuvinte, mic cercetător, mare erudit, dar savant de epocală însemnătate pentru istoria spiritului omenesc.

Prin urmare, trilogia, aşa cum a fost schiţată, ne înlesneşte o clasificare mai exactă a valorilor intelectuale din fiecare epocă, iar în sfera activităţii aceluiaşi cugetător ne ajută să introducem o ierarhie mai dreaptă între operele sale. Mai mult : ne îndeamnă să revizuim unele judecăţi din trecut şi să dăm fiecărui lucrător intelectual locul ce i se cuvine în istoria ştiinţelor. Buffon era un fel de papă între naturaliştii epocii sale ; singur Linneu i se putea compara. Aplicând criteriile trilogiei, noi, cei de azi, dăm modestului Daubenton şi nedreptăţitului Lamarck un loc cu mult mai înalt în ierarhia valorilor ştiinţifice [1]).

1) Entmologul Fabre — care „văzuse" destule în viaţă — simţea o adevărată silă faţă de scrierile superficiale ale lui Buffon.

ÎNCHEIERE

Terminând cu Trilogia științei, să ne întoarcem spre noi înșine.

La Academie, s'a spus lămurit: „Cultura trebue să fie nu numai de import, ci și produsul acestui neam". Față de această dreaptă observare, putem constata următoarele:

1. In ce privește *știința,* găsim și la noi tustrele categoriile de muncitori intelectuali: *cercetători, erudiți* și *savanți.* Universitățile noastre, măcar că n'au o lungă tradiție, dau totuși tinerilor putința de a se apropia de cugetarea științifică, așa cum se face și aiurea. Studenții români, care continuă munca lor în străinătate, nu stau mai prejos de ai altor neamuri, iar în Țară, numărul cercetătorilor mărunți crește necontenit.

Am avut și câțiva *erudiți,* a căror notorietate a trecut de mult peste marginile pământului românesc. Milescu și Cantemir au fost pe vreme lor cunoscuți și recunoscuți ca mari cărturari. In discuții, la care luau parte bărbați ca Bossuet, Descartes și Leibniz, Milescu a fost solicitat să-și spună cuvântul; numele său va fi amintit totdeauna în istoria culturii, când va fi vorba de orientarea Europei răsăritene spre cultura Apusului. Impreună cu Petru Movilă, întemeietorul Academiei din Kiew, și cu cei doi Cantemiri (Dimitrie și Antioh), Milescu rămâne o figură reprezentativă a epocii sale nu numai pentru Români, ci și pentru știință în genere, fiind unul dintre cei mai de seamă umaniști ai timpului, apoi și cel dintâi explorator al Asiei nordice — un fel de urmaș al lui Marco Polo.

Mai târziu, când împrejurările au permis și la noi organizarea sistematică a muncii intelectuale, numărul erudiților români a sporit. Publicațiile Academiei și ale altor instituții

de cultură sunt o dovadă pipăită. Cine vrea să mai afle amănunţit *cât* şi *cum* a contribuit neamul nostru la progresul diferitelor ramuri ale ştiinţei, poate urmări firul cercetătorilor şi al erudiţilor români în darea de seamă publicată de Academie cu ocazia expoziţiei universale din Paris (1937) [1]).

In sfârşit, nici *savanţii* n'au lipsit. Fiindcă, am citat pentru istoriografie pe Dimitrie Onciul ca un erudit exemplar, putem adăoga pentru aceeaşi specialitate şi un savant: pe Alexandru Xenopol. Ca cercetător, el n'a contribuit prea mult la deslegarea chestiilor de amănunt, atât de numeroase în sfera istoriei. Mult mai sus stă ca erudit, deoarece a scris cea dintâi operă de mari dimensiuni cu privire la viaţa neamului românesc. Dar, lucrarea aceasta, cum e firesc, s'a învechit, pe când munca sa ca savant l-a aşezat pentru totdeauna lângă bărbaţii cei mai de seamă ai epocii. In opera sa *Les principes fondamentaux de l'histoire* (Paris, 1899), istoricul român a înaintat până la problemele cele mai abstracte ale specialităţii, căutând să lămurească în chip original însăşi metoda ştiinţei de care se ocupa. Alături de Buckle, reprezentantul pozitivismului, de H. Taine şi O. Spengler, Xenopol stă în planul întâi pentru filosofia istoriei. Iar recunoaşterea i-a venit chiar din partea străinilor. După cum Cantemir a fost cel dintâi Român ales membru al unei Academii străine — cea din Berlin, tot aşa răposatul Alexandru Xenopol a fost cel dintâi membru al Institutului Franţei. Fireşte, aceasta nu vrea să zică numaidecât un criteriu definitiv în ierarhizarea valorilor, deoarece în toate Academiile şi în toate timpurile, sunt destui cărturari care cad repede sub orizont, aşa că nimeni nu-şi mai aduce aminte de ei şi de scrisul lor. Dar merită să fie relevată cel puţin împrejurarea că alegerea istoricului român s'a făcut într'un timp, când nu putea să fie vorba de nicio consideraţie laterală, care să scadă caracterul unei astfel de distincţiuni academice.

*

1) *La vie scientifique en Roumanie: I. Sciences pures.* Buc. 1937 şi vol. II.

In ce priveşte celelalte două ramuri ale culturii : *Arta* şi *Etica*, raportul dintre „import" şi originalitate este şi mai favorabil pentru prestigiul poporului nostru.

In latura artei, e destul să amintim numele lui Eminescu, recunoscut azi şi de străini ca unul dintre „cei dintâi născuţi ai genului omenesc" : tradus, citit, admirat — chiar şi de cei care nu prea ştiu în ce parte a pământului e aşezată ţara românească. In cea mai nouă privire panoramică asupra literaturii universale, patronată de mai mulţi membri ai Academiei Franceze, chipul lui Eminescu stă cu demnitate în galeria somităţilor europene [1]), iar Creangă, de când a început a fi tălmăcit şi în alte limbi, trece drept unul dintre cei mai minunaţi povestitori ai lumii [2]). Cât priveşte artele plastice, ultima expoziţie [3]), care a adunat la un loc pânzele cele mai de seamă ale lui Grigorescu, n'a mai lăsat nicio îndoială că cel inspirat de şcoala dela Barbizon poate sta cu cinste alături de reprezentanţii de seamă ai picturii europene dela sfârşitul secolului trecut. De asemenea, nu se poate trece cu vederea că un cunoscător ca Strzygowski consideră frescele vechilor noastre mănăstiri ca ceva unic.

In ce priveşte arta, avem însă un document şi mai categoric : este creaţia anonimă a poporului. Poezia populară — cu incomparabila Mioriţa — muzica de o nesfârşită varietate (dela melodiile cele mai sprintene, până la bocete şi doinele pline de adâncă jale), danţurile cu ritmuri atât de deosebite (unele solemne, aproape hieratice, altele de o vioiciune frenetică) şi cusăturile de o rară fineţă în ce priveşte îmbinarea colorilor şi a liniilor... toate aceste manifestări ale artei populare dau neamului românesc dreptul de a sta fără nicio sfială alături de orice neam al pământului. Privite toate la un loc, ele dovedesc că Românul are ceea ce se chiamă *ingenium*.

*

1) *Littérature roumaine* par *B. MUNTEANO*, Paris 1838, p. 49 ş. u.

2) *La vie et l'oeuvre de Ion Creanga* par *JEAN BOUTIÈRE*. Paris 1930.

3) In Mai 1938 (Sala Dalles).

Şi în latura etică a culturii, suntem la largul nostru. Despre strămoşi, Strabo ne-a lăsat această semnificativă caracterizare: „E un lucru de care nimeni nu se poate îndoi şi care răsare din toată istoria Dacilor: râvna religioasă a fost *de când lumea,* caracterul precumpănitor al firii lor". Doctrina lui Zamolxe cu privire la primatul sufletului a fost admirată și de Socrate, iar creştinismul românesc este, de bună seamă, mai scutit de păcatele politicei decât al altora [1]). Lipsa persecuțiilor religioase şi a războaielor confesionale, precum și atitudinea de largă toleranţă faţă de alte Biserici (fiecare cu „legea" lui), nu mai lasă nicio îndoială că poporul român a contribuit la progresul culturii omeneşti și în latura etică. Dar cu privire la factura morală a Românului, merită să fie relevată şi o împrejurare mai recentă: In urma războiului mondial — cea dintâi expiare a păcatelor rasei albe faţă de restul omenirii, exploatată sălbatic în urma expansiunii Europenilor peste celelalte continente —, când toată lumea era sătulă de suferinţă şi însetată de o „viaţă nouă", poporul român, când nici nu se auzise de Hitler, Mussolini, Ataturk şi alţi reformatori politici, fără să-i dea ghes cineva, a fost cel dintâi care a venit singur, cu capul pe tipsie, înaintea unui om *nou.*

„Fă ce vrei cu mine, și cu ale mele! Mă dau Ţie cu tot ce am şi ce n'am; numai să-mi deschizi o altă cale în viaţă. Mi-e scârbă de păcat şi de toţi păcătoşii din trecut. Pune fierul roşu pe rănile lor; chiamă-i la „răspundere" şi, cu toată asprimea, dar şi cu toată dreptatea, curăţă Ţara de ei din hotar până în hotar".

E drept că acel reformator nu s'a arătat, însă spontaneitatea cu care poporul român a manifestat îndată după întregirea statului dorinţa de purificare este în adevăr caracteristică pentru concepţia morală a acestui neam aproape „creştin înainte de creştinism".

Iată în câteva cuvine, socoteala vieţii noastre culturale. Am împrumutat şi dela alţii, cum a făcut şi face orice neam de pe faţa pământului, dar am creat şi noi înşine, din izvorul

---

1) *Un moment decisiv în istoria poporului român,* (Biserica ortodoxă, Dec. 1938).

sufletului nostru: şi artă, şi morală, şi ştiinţă, după măsura puterilor noastre.

Dacă însă averea noastră culturală nu este destul de cunoscută şi destul de drept preţuită, asta e altceva. Notorietatea Românilor, ca factori de cultură în ştiinţă, artă şi etică, atârnă nu numai de valoarea obiectivă a operelor lor, ci şi de alte împrejurări.

Mai întâi de puţina răspândire a limbii româneşti. O limbă de mare circulaţie, cum este cea franceză, engleză ori germană, este un mare sprijin pentru vaza unui popor în lume. Cultura e una, notorietatea e alta — chiar în ştiinţele exacte. Insemnatele descoperiri ale lui Mendel fuseseră făcute încă dela jumătatea secolului trecut. Tocmai atunci se iscase o mare vâlvă împrejurul teoriilor lui Darwin cu privire la „Origina speciilor". Ar fi fost aşa dar de aşteptat că toţi naturaliştii să se folosească pe întrecute de „cheia" pe care le-o pusese la îndemână ingeniosul experimentator dela Brünn. Ce metodă putea fi mai sigură pentru a descurca problema atât de încâlcită a eredităţii şi de a verifica valoarea selecţiunii naturale! Totuşi, adevărul a rămas în umbră şi a trebuit să treacă 40 de ani, până ce, abia pe la 1900, „mendelismul" a intrat în circulaţie.

Apoi, când e vorba de o ţară mai mică şi ceva mai lăturalnică (cum e România), se mai adaogă şi puterea prejudecăţii: poate ieşi ceva bun din Galilea?

In sfârşit, cei care ar vrea să învinovăţească poporul român că n'a produs şi mai mult în latura culturii, să nu uite un lucru: după cum anotimpurile nu-s aceleaşi pe toată faţa pământului, tot aşa nici fazele culturale nu-s sincronice: La fiecare popor, deosebim ceva asemuitor cu tinereţea, maturitatea şi bătrâneţea, dar etatea sufletului este deosebită dela neam la neam. Ce reprezenta de pildă poporul german în istoria culturii omeneşti, până la jumătatea secolului al XVIII-lea? Un profesor din Braunschweig, pe la 1740, a putut arunca scriitorilor din toate ţările de limbă germană această umilitoare întrebare: „Arătaţi-mi măcar un singur spirit creator în tot Parnasul nostru? Vă desfid!"

Şi totuşi, cu ce minunată înflorire s'a încheiat tocmai acel secol! Kant, Goethe şi Beethoven, o culme de genialitate,

cum nu mai văzuse lumea din epoca lui Pericles. Iar ca o ciudată potrivire a soartei, tot în 1740 a început şi domnia lui Frederic cel Mare, pasul hotărîtor spre renaşterea poporului german în latura politică.

Prin urmare, nu într'o anume lună sau într'un anotimp se judecă rodul pomilor de pe toată faţa pământului. Fiecare grădină cu rostul ei şi la timpul ei. In ce priveşte ţara noastră, cei care-i cunosc trecutul ştiu cât de chinuită a fost copilăria şi tinereţea poporului român, aşezat „în calea răutăţilor", cum observase încă de acum câteva sute de ani cronicarul Ureche. Nimeni deci nu s'ar încumeta să spună *când* şi *cum* va fi maturitatea culturii româneşti. Dar, judecând din cele văzute până acum, nu poate fi nici cea mai mică îndoială, că maturitatea *va veni* şi va adăoga în chip netăgăduit patrimoniul culturii omeneşti. Pe ce întemeiem această judecată ? Pe următoarea constatare : până azi tehnica instrucţiei şi a educaţiei a fost la noi plină de lipsuri. Tocmai pătura autohtonă a rămas cea mai puţin împărtăşită din binefacerile culturii superioare. Când selecţiunea valorilor se va face în toată gloata poporului român, ritmul producţiei culturale se va iuţi fără doar şi poate. Nimeni n'a încercat până azi această elementară experienţă. „Şcoalele pregătitoare", înfiinţate după războiul mondial, aveau drept scop să ducă învăţământul secundar la sate : întâi spre a da sătenilor conducători de elită, fără să-i desrădăcineze din mediul rural ; iar, în rândul al doilea, spre a descoperi şi mobiliza pe toţi cei capabili să cucerească oraşele pe calea producţiei sub toate formele (implicit cea intelectuală). De asemenea, „Seminariul normal superior", conceput în deosebi ca o „universitate ţărănească", urmărea nu numai o bună selecţionare şi pregătire a celor destinaţi profesiunilor liberale, dar deschisese calea pentru toţi tinerii cu înzestrare excepţională, să poată renunţa la profesorat, spre a se ocupa numai de ştiinţă, fără piedeca programei şi regulamentelor destinate profesioniştilor [1]).

Din nenorocire, mobilizarea a fost întreruptă, iar selecţiunea a fost îndreptată pe căi cu totul false, pe care însăşi

---

1) *Şcoala poporului*, patru cuvântări pentru *Eforiile Şcolare*, Şcolile Pregătitoare şi Seminariile Normale (art. 80 din Regulamentul, Buc. 1919).

oficialitatea le-a recunoscut apoi prin mărturisirea despre „Turtucaia învățământului". Abia în 1938, a fost reluat firul rupt în 1918. Cum va fi tors mai departe, vom vedea. Un lucru este însă sigur pentru toți cei care cunosc de aproape însușirile poporului român : cu o bună îndrumare biopolitică și școlară, în scurt timp, neamul românesc va putea ocupa „un loc de frunte în lumea înaltelor sfere intelectuale ale omenirii".

Miron Costin, comparând cele văzute acasă cu cele observate între străinii care îi întovărășiseră copilăria, a scris cu deplină încredere :

Nasc și în țara Moldovei oameni !

Astăzi, în orizontul unor hotare mai largi, putem spune cu temeiuri și mai îndreptățite : nasc și în România, nu numai oameni de știință, ci și mari talente artistice și etice. Și e sigur că numărul lor va spori, dacă fondul biologic, cu grijă păstrat și ajutat de o școală bine întocmită, va scoate în linia întâi de luptă pe cei mai aleși din fiecare generație.

Numele lui Maiorescu și Iorga lipsesc!

II. TRILOGIA ŞCOALEI

Belfer = vătaf peste copii
Profesor = slujbaşul şcoalei
Educator = părintele tineretului

EDUCATORULUI

CARE VA AJUTA MAI MULT INTEGRAREA TINERILOR ROMÂNI IN TRADIŢIA IDEALISMULUI DACIC ŞI A REALISMULUI ROMAN.

INTRODUCERE

Quem dii oderunt, pedagogum fecerunt.

Asta s'a putut spune în epoca belferilor ; azi, a fi pedagog, adică educator *adevărat, e cea mai înaltă menire... care se poate închipui. — Nietzsche a făcut o profeție :* Va veni timpul când va fi vorba numai de educație. *(Ceasul acela a sosit. Hitler, Mussolini, Stalin și toți cârmuitorii mai noui — chiar cei mai răi — la tineret se gândesc înainte de toate.)*

„Școala" e veche ca și omenirea. Copiii și tinerii învață dela cei mai bătrâni *ce trebue* și ce *nu trebue.* Incepând cu descântecele șamanilor, care se cer să fie repetate întocmai — altfel bolnavul nu s'ar vindeca — și până la munca zilnică (cules, vânătoare, pescuit, etc.) și chiar la manifestările artistice (cântec, danț, podoabe și altele), toate faptele mai însemnate ale vieții ajung cu timpul supuse *tradiției,* adică devin modele de imitat pentru urmași. — Asta se chiamă „școală" în cel mai larg înțeles al cuvântului. Am putea zice că *școala înseamnă disciplinarea traiului celor vii prin învățătura rămasă dela morți.*

Animalele n'au școală. Le e destul instinctul. La unele specii de insecte, toți indivizii pier în timpul iernii, iar din ouăle rămase iese în primăvară o progenitură nouă care repetă aidoma viața părinților, fără măcar să-i fi văzut. — Instinctul le ține loc de orice altă îndrumare.

Omul și-a adăogat însă ceva deosebit — *unealta* (un organ artificial, adică un *supra*-organ). Munca cu uneltele i-a sporit *atenția,* fiindcă uneltele nu ascultă ușor ca organele naturale,

ci lunecă, se rup, se ştirbesc, etc., iar atenţia pentru păstrarea şi cruţarea lor a întărit *memoria*. Alăturarea multor imagini în amintire a înlesnit naşterea *noţiunilor*, apoi s'a ivit *raţionamentul*, iar *cuvântul* (ajutat dela o vreme de anume simboluri : mimică, desen, scriere, etc.) a păstrat cunoştinţele dobândite empiric şi le-a transmis urmaşilor. — Astfel s'a format ceea ce se chiamă *tradiţie*. In acelaşi timp, copiii moştenind tot mai multe şi mai mult dela părinţi şi strămoşi, a fost nevoie de anume măsuri, pentru ca elementele tradiţiei să fie asigurate din generaţie în generaţie. — Aşa s'a ivit „şcoala" în sensul obişnuit al cuvântului

In ce stă siguranţa păstrării tradiţiilor ?

La început, *datinele* erau urmate fără nicio schimbare. Concepţia magică a vieţii, comună tuturor sălbaticilor, îndemna pe fiecare ins să facă *întocmai* ceea ce făcuseră părinţii lui, repetând până şi vorbele şi gesturile lor. Fără asta, viaţa nu li se părea cu putinţă, deoarece uneltele şi armele nu erau pentru omul primitiv lucruri moarte, ci însufleţite şi ele. Lancea, arcul, săgeata... vedeau mai dinainte vânatul pe care îl vor lovi. „Spiritul" din ele era însărcinat să-l *vadă*, iar pentru aceasta era răsplătit. (Pe insula Timor, indigenii dau şi azi de mâncare spiritelor din unelte şi arme.) — Dibuind astfel în haosul fenomenelor naturii, omul se temea să nu piardă cumva firul tradiţiei şi de aceea se ţinea de el orbeşte.

Faza aceasta, a cugetării magice, a fost mai lungă decât toate. La unii sălbatici, ea durează, cum am spus, şi astăzi. Ba chiar şi la popoarele mai civilizate, pătura de jos păstrează încă urme de magie (descântece, farmece şi alte eresuri) moştenite din tată în fiu. — Cei rămaşi pe această treaptă primesc învăţătura lor nu numai dela părinţi, ci şi dela unele persoane mai meştere : *şamani, vraci, vrăjitori*... sau cum îi mai cheamă pe păzitorii tradiţiei.

A urmat apoi o fază mai puţin întunecată : omul a început a deosebi mai lămurit şirul faptelor şi a *înţelege* legăturile dintre ele. S'a ivit *raţionamentul* ca frână a magiei. Tradiţia n'a mai fost urmată integral, ci supusă unei cerneri. Inteligenţa şi-a luat drepturi tot mai largi, bizuindu-se pe *observare*, pe *experienţă* şi pe o *demonstrare* liberată de orice credinţă magică. Tot ce se dovedea greşit a trebuit să fie lepădat, iar

ceea ce se întemeia pe fapte bine stabilite a fost primit ca normă pentru o nouă disciplinare a vieții. — Pe treapta aceasta, arbitrul care hotărăște îndrumarea tineretului și a vieții în genere, nu mai e Șamanul, ci *filo-soful*, adică iubitorul de „înțelepciune", omul de „știință", învățatul care poate cârmui pe alții — *Invățătorul* ori *Profesorul*. — Dar faza aceasta e relativ nouă ; ea s'a ivit abia de vreo câteva mii de ani și încă nu-i răspândită peste tot, ci numai în zona temperată, la câteva grupări etnice mai evoluate.

In sfârșit, s'a arătat în timpurile din urmă o fază și mai pătrunsă de spirit critic : alături de școala elementară a gloatei, începem a ne gândi la o îngrijire tot mai specială pentru copiii cei mai înzestrați ai fiecărei generații. Cum ? Prin acțiunea unor personalități eminente, care să dea tinerilor de elită tot ce este esențial din tradiția neamului lor și să le ajute desvoltarea spre a putea face *un pas mai departe peste nivelul societății în care s'au născut*. — O astfel de îndrumare presupune o sumă de multe alte însușiri care nu se pot întâlni la orice profesionist al școalei, ci numai la cei care au o puternică vocație pentru *educarea* tineretului.

In rezumat :

Pentru continuarea stereotipă a tradiției era deajuns *șamanul* ori *belferul ;* pentru o îndrumare critică a copilului și o cernere judicioasă a tradiției, se cere un *învățător* sau un *profesor ;* iar pentru perfecționarea tradițiilor printr'o activitate creatoare este nevoie de arta unei personalități excepționale — *educatorul*.

*

Vom arăta mai departe însușirile educatorului și ce însemnează a *educa* pe cineva. — Programatic și cu vorbe seci au spus lucrul acesta destui, și se repetă mereu în toate cărțile de pedagogie. De aceea, nu strică să anticipăm, punând dela început sub ochii cititorului și părerea unui scriitor plin de însuflețire, de câteori venea vorba de pregătirea unei omeniri superioară celei de azi.

„Taina oricărei educații e aceasta : Ea nu-ți dă mădulare făcute cu meșteșug ; nas de ceară, ochii de sticlă și de-alde astea. Cei care fac astfel de daruri sunt tocmai caricatura

educatorului. Din contra, *creşterea adevărată* însemnează altceva : *liberare* adică înlăturarea buruienilor, a molozului şi a gângăniilor care vor să ciupească vârful fraged al răsadului. *Educaţia însemnează izvor de lumină şi de căldură* ; însemnează mlădierea după natură şi adorarea ei, când se arată miloasă şi bună, ca o mamă care te apără de întâmplări groaznice sau le întoarce spre binele tău, ori ascunde cu un văl pornirile maştere ale firii triste şi lipsită de înţelepciune...".

„Scopul educaţiei este să te ajute *a te găsi pe tine însuţi* ; să te scape de ameţeala care, de obiceiu, te învălue ca un nor tulbure ; să te sprijine *a-ţi veni în fire*... Iar pentru aşa ceva, eu nu cunosc alt drum mai sigur, decât să luăm seama la *alegerea* şi *pregătirea educatorilor*".

Aşa cugeta Nietzsche, când trăia sub farmecul personalităţii lui Schopenhauer, pe care şi-l alesese ca îndreptar al vieţii [1]). Dar filosoful cel posac nu s'a dovedit până la urmă destul de potrivit cu firea lirică a ucenicului său. Unul predica pesimismul împins până la stingerea dorinţei de a mai fi *(nirwana)* ; celălalt, părăsindu-şi dela o vreme dascălul, şi-a pus înainte un nou ideal : *liberarea* de orice regule convenţionale şi *bucurarea de viaţă* până la deplina afirmare a voinţei *(der Wille zur Macht)*, mărturisind făţiş că nu omul de azi este idealul omenirii, ci supra-omul *(der Uebermensch)*.

Totuşi, nici noul apostol nu s'a ţinut de cuvânt. Oricât de ciudat s'ar părea, atât Schopenhauer cât şi Nietzsche au apucat amândoi o cale contrară doctrinei pe care o recomandaseră. Pesimistul Schopenhauer, în loc de *renunţare*, a gustat, ca orice burghez, din bunătăţile lumii celei „rele", pe care o osândise în scris... Departe de a dori „nefiinţa", el a stăruit în viaţă până la adânci bătrâneţe şi nu numai că nu era de loc resemnat, ci dimpotrivă arţăgosul polemist ajunsese spaima adversarilor săi — în deosebi a profesorilor de filosofie, pe care îi hiritisea cu cele mai înjurioase epitete. — Tot atât de neconsecvent a fost şi Nietzsche. In loc să ia asupră-şi rolul de *Supra-Om*, aruncându-se în vultoarea vieţii spre a-şi manifesta „Voinţa de putere", el a trăit singur-cuc, sfârşindu-şi zilele în cea mai tristă izolare. A trăit *contemplând*, nu lup-

1) *Schopenhauer als Erzieher*, 1874.

tând — cu toate că făcuse apologia voinţei. — Dacă vorba n'ar fi luată în nume de rău, am zice că el a fost un „boem al gândirei" exprimată în paradoxe. Deşi a scris cu multă căldură despre însemnătatea educaţiei, n'a formulat vreo doctrină pedagogică, după cum nici în filosofie n'a ajuns la închegarea unui sistem. A fost un poet-filosof, cum Plato fusese un filosof-poet, cu deosebirea esenţială că ucenicul lui Socrate a închinat educaţiei şi politicei o întreagă operă *(Republica)*, ba a şi cercat să aplice ideile sale, punând la cale guvernarea Syracusei, unde îl chemase tiranul Dionysos, — pe când Nietzsche *a părăsit de timpuriu chiar catedra, unde venea în atingere cu tineretul* şi s'a mărginit să mediteze şi să scrie, punând în locul dialogului filosofic al lui Plato, un dialog liric (uneori monolog) impregnat însă de o înaltă poezie. — Vorbind în numele lui Zarathustra, după cum proorocii vorbeau în numele lui Iehova, noul profet *afirmă*, nu dovedeşte. *Also sprach...* Cine crede, bine; cine nu, acela e o biată făptură al cărei cuget şi ale cărei fapte n'au niciun interes pentru omenire.

Dar, cu toată decepţia produsă de atitudinea pasivă a lui Nietzsche, am citat cuvintele sale înflăcărate, deoarece ele fac pe cititor să presimtă dela început rolul înalt al educatorului. Numai să-l presimtă, fiindcă Nietzsche nu se osteneşte să ne spună ceva precis despre educaţie. „Liberarea" de care pomeneşte el este la urma urmei un concept negativ. Oricât te-ai osteni să înşiri piedecile de înlăturat: moloz, buruieni, jivine, etc., etc., tot nu afli *pe ce cale* trebue să apuci pentru a realiza idealul unei bune creşteri.

De aceea, până vom înşira şi calităţile educatorului în capitolele viitoare, e necesar să arătăm măcar în treacăt în ce stă esenţa educaţiei pentru „trilogia şcoalei":

Educaţia înseamnă nu numai *liberarea de piedeci* — între care una dintre cele mai grele este învăţătura seacă a vorbelor din cărţi — adică „norul tulbure" care umbreşte anii cei mai buni ai tineretului îngrămădit în şcoli, ci trebue să însemneze ceva pozitiv: *Incadrarea eului individual şi* empiric, *supus lunecărilor de toate zilele, în eul* normativ *(specific) al neamului, aşa cum s'a înfiripat individualitatea sa psihică din experienţa secolelor, în împrejurări fericite şi nefericite, care*

au rectificat acea experiență, condensând-o în datini *și tradiții.* — *Prin urmare, din* realitatea traiului biologic și istoric al fiecărui neam, *nu din abstracțiile înșirate prin cărți, trebue să iasă modelul educației potrivită cu gruparea etnică respectivă.*

Iată de ce afirmam că *a educa înseamnă înainte de toate a integra pe copil în viața neamului său.* La eul biologic mai mult sau mai puțin instinctiv al individului, trebue să adăogăm în chip de pături concentrice, potrivit cu etatea, un eu *reflexiv, adică rațional.* — Pornind în viață ca ins singuratic, copilul să ajungă cu timpul a simți tot mai deplin legătura cu *familia, satul, orașul, ținutul, țara și neamul,* adică cu toată entitatea colectivă ce se chiamă *națiune,* însușindu-și tot ce e mai caracteristic din moștenirea străbunilor spre a deveni o *imagină cât mai tipică a întregului etnic pe care îl reprezintă.* — Numai astfel poate el ajuta și marea formație biogeografică ce se cheamă Omenire.

Prin urmare, în esența ei, educația nu numai că nu e o *liberare,* cum zicea Nietzsche, ci mai de grabă o „înrolare", o *înseriare* în ritmul de viață al națiunii. Copiii bine educați sporesc ființa neamului, după cum mugurii din fiecare primăvară, adăogându-se în vârful ramurilor (dacă nu-s bântuiți de ger ori de secetă) sporesc coroana copacului, în toate direcțiile.

*

Aci vine însă întrebarea capitală : *Cine* să privegheze și să înlesnească această grea operă de integrare a valorilor pozitive și deci normative în viața unui neam ?

Nietzsche și toți pedagogii ne îndreaptă către *educator.* Dar cum să-l descoperim ? Care sunt însușirile lui ? Există undeva instituții pentru pregătirea educatorilor ?

E greu de crezut, și totuși adevărul e acesta : sunt mii și răsmii de școli, cu milioane de școlari pe toată fața pământului și cu sumedenie de învățători, institutori, profesori și cum se mai cheamă mentorii tineretului, dar chiar în țări cu multă și veche civilizație și cultură nu este determinat încă destul de precis, nici *scopul* creșterii pentru fiecare treaptă de învățământ, nici însușirile necesare unui educator, și nici *selecțiunea*

şi pregătirea educatorilor nu-i destul de asigurată. — Iar lucrul nu trebue să ne mire. Până ieri-alaltăieri, pedagogii considerau omenirea ca o gloată destul de omogenă, deoarece măsurau copiii tuturor neamurilor cu aceeaşi unitate de măsură şi croiau pentru toţi cam aceeaşi îmbrăcăminte... Până în timpurile din urmă, dascălii vorbeau în Europa aceeaşi *limbă* — latina ; citeau aceleaşi *cărţi* — autorii clasici (greci şi latini) şi urmăreau acelaşi scop : să deprindă pe tineri a scrie şi a vorbi, pe cât era cu putinţă, ca anticii. *Programa* şi *metoda* era aceeaşi, la Paris, la Madrid, Roma, Stokholm... şi chiar în China, Japonia, Mexic, Peru, Paraguay... şi peste tot, unde jesuiţii răspândiseră şcolile lor. Pedagogia aceasta, pe care am putea-o numi „totalitară", privea pe copil, ca pe un simplu pion — identic pe toată faţa pământului. — Putem aduce ca martor pe însuşi Erasm. Vestitul umanist, după ce adunase pentru dânsul o mulţime de citaţii din autorii latini, s'a apucat să le tipărească şi pentru înlesnirea celor ce scriau şi vorbeau latineşte la tribunale, în şcoli, biserici, cancelarii şi aiurea. Apărute sub titlul *Adagia,* ele au fost retipărite de 12 ori, având la fiecare ediţie un număr de citaţii îndoit mai mare. S'au răspândit iute peste hotare... semn vădit al unităţii de cultură şi de practică şcolară în epoca umanismului. — Toţi aveau acelaşi ideal : să meargă pe urmele clasicilor.

Azi, concepţia e alta. Am arătat mai sus ce înţelegem prin educaţie. Cine admite felul acesta de a vedea, îşi dă seama îndată că atât teoria, cât şi practica educaţiei, are nevoie de alte temelii. Pedagogia totalitară, rezemată pe psichologia generală, trebue să facă loc etnopedagogiei sprijinită pe psichologia structurală. Trebue să ne dăm seama că dacă popoarele se aseamănă prin *spirit,* ele se deosebesc prin *suflet,* deoarece structura psichică atârnă vrând-nevrând de unele dispoziţii organice, căpătate prin civilizaţie, precum şi de înclinări subconştiente, moştenite prin cultură.

Am dat mai sus (pag. 13) un exemplu cu privire la cusăturile artistice. Alegerea unor anume îmbinări de fire colorate e o *atitudine* a sufletului autohton, potrivită cu impresionabilitatea ochiului şi cu un simţ deosebit al armoniei. Tot aşa e cu auzul şi cu celelalte simţuri, şi chiar cu sentimentele şi cu ideile : tonalitatea simţirii e deosebită dela neam la neam.

Când artista satului carpatic dă cu ochii de „pui" verzi, adică de nişte flori de mătase verde pe o cusătură, îşi întoarce faţa cu silă. Trăind în mijlocul unei naturi vegetale foarte bogată şi variată, cusătoreasa din aceste ţinuturi a băgat de seamă că florile verzi sunt tot aşa de rare, ca şi „caii verzi"... Putem spune aşa dar că estetica fiecărui popor atârnă în bună parte de mediul său fizic şi psichic — e o sinteză proprie. (De când pictorii şi-au dat seama de ceea ce se cheamă „sinteza interioară", unii nici nu mai amestecă colorile pe paletă, ci numai le pun alături pe pânză, lăsând ca îmbinarea optică să se facă pe retina privitorului.)

Tot astfel putem vorbi şi de un substrat inconştient al eticei unui popor. Şi sensibilitatea morală, ca şi cea fizică, e deosebită dela un neam la altul. Chinezul, de pildă, are nu numai senzaţii întârziate, dar şi reacţiuni morale mai târzii şi cu altă intensitate decât a Europenilor. Ceea ce pare o tortură pentru un om de rasa albă, pentru rasa galbenă poate părea o glumă. Omul-torpilă (soldatul japonez care îndreaptă torpila până sub pântecele vasului) este şi din punct de vedere fizic, şi din punct de vedere psichic, *alt-om* decât acela pe care îl cunoaştem în Europa. Ţăranul rus, aşa cum a fost descris de Gorki, e *alt-om* decât cel din restul Europei — poate şi din cauza amestecului cu elemente mongolice, etc., etc.... De altfel, despre deosebirea criteriilor etice şi estetice dela un popor la altul, e de prisos să mai stăruim. Vechea zicătoare : „de gusturi nu se discută" spune lămurit cât de însemnat e coeficientul etnic în structura psichică a indivizilor şi chiar a neamurilor.

Din cele înşirate până aci, rezultă însă destul de limpede că problema educaţiei este cu mult mai grea decât bănuiau pedagogii din trecut. Pe lângă desvoltarea ramurilor de ştiinţă amintite mai sus, mai e nevoie şi de o mare putere de intuiţie din partea educatorului (la fel cu a savantului şi a artistului).

Intr'un capitol special, vom înşira calităţile educatorului. Aci, ne vom mărgini să arătăm în deosebi „treptele învăţăturii" : *belfer*, *profesor* şi *educator*. — Unele idei schiţate odinioară în „Altă Creştere — Şcoala Muncii" capătă aci desvoltarea cuvenită.

I

BELFERUL

Sângele *are putere magică ;* rănirea *dă copilului putere ;* bătaia *de asemenea.*

Cuvântul *(şi chiar* gestul *ori* semnul *grafic al gestului) este iarăşi o putere. — Invăţarea unor anume cuvinte şi repetarea lor sporeşte puterea individului şi-i ajută să stăpânească fenomenele naturii.*

Belferul *este persoana însărcinată să privegheze instruirea copilor prin repetarea unor vorbe speciale. (Cuvântul* Mişnah *— partea întâi a Talmudului — însemnează „repetare".)*

A. *PRINCIPII.* — In faza magică a cugetării, *cuvântul* e o putere. — *Pronunţarea* numelui unui obiect ori chiar imitarea *imaginei* lui (prin *desen* sau măcar prin *gest)* este un mijloc de a dobândi lucrul dorit. De aci, *invocarea, cântecul, descântecul, desenul sălbaticilor, danţul* mimetic şi alte chipuri indirecte pentru stăpânirea naturii. — Transmiterea dela părinţi la copii a *cuvintelor* şi a *riturilor* magice a fost cea dintâi şcoală a omenirii. — In deosebi, riturile privitoare la *sânge :* scrijilare, înţepare, tatuare, tăierea împrejur, etc., au un mare rol în pregătirea tineretului. — Ideea *purificării* de asemenea.

B. *METODE.* — I. *Imitarea* inconştientă : mimetismul, jocul, etc.

II. *Memorizarea* mecanică — stereotipă :

a) *Memorizarea cu scop magic :* pe cale vizuală, auditivă şi motrice ; memorizarea prin *ingurgitare,* apoi prin *bătaie* şi *rănire.*

b) *Memorizarea cu scop etic :* prin dureri fizice (flagelare, etc.) sau prin *recitarea, citirea* şi *scrierea* unor cuvinte şi precepte cu înţeles moral.

c) *Memorizarea cu scop intelectual :* repetarea mnemotechnică a unor porunci ; bătaia ca mijloc de a spori *atenţia* şi *memoria.*

Ţinta metodei magice e împătrită : creşterea puterii prin *purificare,* dobândirea *harului,* a tehnicei *meşteşugurilor* şi a „ştiinţei" magice.

C. *REZULTATE.* — 1) Educaţia fizică — vătămătoare. — 2) Educaţia morală — superficială. — 3) Educaţia intelectuală aproape nulă, afară de exercitarea memoriei.

Belferul este treapta cea mai de jos în ierarhia didactică, e un „relict" din faza magică a învățământului. — Urme de belferism nu numai în școala primară, dar și pe treapta învățământului secundar și chiar superior (în India, Maroc, etc.). — Exemple din țările românești.

Și ca *principii*, și ca *metode*, și ca *rezultate*, belferia este definitiv osândită.

Cuvântul belfer este o creație a graiului *idiș*. In dicționarul lui Tiktin, găsim următoarea definiție : *Belfer* (d. i. Behelfer oder Beihelfer, Schuldiener, Gehilfe des Lehrers). Pe românește : ajutor de învățător sau chiar servitorul școalei. Acesta este înțelesul etimologic.

In vorbirea de toate zilele, a căpătat însă și alte înțelesuri mai nuanțate. De aceea, ca să vedem dela început cam ce fel de legătură poate fi între belfer și pedagogie, să înșirăm câteva fapte concrete. — Imprumutăm din „Amintirile" unui dascăl :

„După ce-am isprăvit școala din sat, ajungând într'un oraș din mijlocul Moldovei, s'a întâmplat să locuesc aproape de o casă veche, din care se auzea toată ziulica o larmă ca la moară. Mă minunam : Cine putea să facă atâta gălăgie ! Am aflat apoi că acolo era o școală evreiască. Disdedimineață, se adunau în ea o mulțime de copii — unii mărunți de tot. Când era vreme bună, veneau și singuri, cete-cete ; când ploua, ulițele târgului se umpleau cu atâta noroiu, că nu era cu putință să treci dela o casă la alta, dacă nu erai încălțat cu ciubote de nădejde. Și așa, după cea dintâi ploaie mare, mi-a fost dat să văd un lucru neașteptat : copiii erau cărați în spate la școală, câte unul, câte doi-trei, după mărime. Iar purtătorul copiilor, pe lângă ciubote cu tureatca lungă până la genunchi, mai avea și niște perciuni lungi, la fiecare ureche. — Am aflat că acel hamal de copii se cheamă belfer.

„După ce-i aduna în maghernița ceea, cu coperișul de șindrilă putredă, tot belferul îi punea să învețe și carte. Ce-i învăța, Dumnezeu știe. Câteodată. se deslușea parcă un fel de recitativ : *ala, vez, hep* sau cam așa ceva, cântat de tot pošindicul într'un glas — un fel de urlare colectivă. Dar din timp în timp, larma se oprea brusc, lăsând să răsune

numai o voce groasă urmată de un glas subţire — ţipătul cuiva dintre şcolarii atinşi de nuiaua belferului. — Astfel, am cunoscut ce înseamnează vorba *belfer,* pe când nici nu visam că acest cuvânt ar fi împrumutat din limba germană.

„Mai târziu, am dat de o altă variantă a belferiei. Voind să cercetez nişte movile antice din marginea Mangaliei, am nimerit nu departe de ţărmul mării o casă lăturalnică, din care se auzea un fel de zumzet ritmic... Apropiindu-mă, am văzut pe prispă o mulţime de papuci şi iminei, puşi la rând doi câte doi. Ce să fie ? Larma dinăuntru semăna cu o recitare. Vocea unui bărbat era urmată în cadenţă de multe glasuri subţirele... Prin uşa deschisă (se nimerise în Mai), am zărit un bătrânel legat la cap cu un tulpan alb peste fes, stând turceşte la pământ, iar împrejurul lui, tot la pământ, proprietarii papucilor, ca puii lângă cloşcă. — N'am voit să le turbur învăţătura, dar am aflat după aceea cam ce ispravă se făcea acolo. — Metoda era nu se poate mai simplă : recitare, recitare şi iarăşi recitare, până ce copilaşii deprindeau pe de rost vorbele spuse de cel cu varga în mână. — Şi nici nu se putea altfel, deoarece învăţătura se da în limba arabă, din care bieţii şcolari nu pricepeau nici un cuvinţel (afară de Allah), după cum nici puii de Evreu, din târgul mai sus amintit, nu înţelegeau o boabă din limba ebraică“.

Iată forma cea mai rudimentară de învăţare : o dondăneală cu glas tare (un recitativ aproape de cântec) ; iar pentru a înlesni memorizarea cuvintelor, mijlocul cel mai nimerit era *repetarea,* cât mai multă repetare, însoţită — când atenţia slăbea — de o lovitură cu nuiaua, fie în bancă, fie peste mâinile ori capetele celor ce stau grămadă sub ochii dascălului. Uneori varga se arăta şi mai activă : şcolarul, care sta să adoarmă ori nu ţinea minte vorbele, era ajutat prin câteva lovituri la palmă ori pe alte părţi mai dosnice ale corpului. Alteori, vinovatul era aşezat în genunchi, sub care stau presărate grăunţe, coji de nucă, pietricele, etc. Toate acestea — mijloace spre a spori *atenţia* şi a înteţi *interesul* pentru lecţie. Intre ele, trebue să amintim în sfârşit şi *postul* (lipsirea copilului de hrană) oprirea la carceră, punerea coarnelor şi alte metode ale pedagogiei belfereşti.

odaia neagră

Dar, înainte de a analiza lucrul mai de aproape, spre a lămuri caracterul acestor şcoli e bine să adăogăm şi descrierea lor făcută de un membru al Academiei franceze, care a cercetat foarte de aproape viaţa Evreilor nu numai din Europa, ci şi din alte continente.

„Sub ochiul roşit de veghere şi sub varga mereu ridicată, micii şcolari se pleacă necontenit înainte şi îndărăt, cântând într'o hărmălaie de glasuri cuvintele unei limbi necunoscute. De altfel, nici nu e nevoie să înţeleagă vocea străveche şi tainică ! E destul să-i cunoască semnele (pe hârtie), să ştie pe de rost versetele, să le citească şi să le cânte după tactul cel monoton... Astfel, din zori până în amurg, frazele textului celui fără seamăn vin şi pleacă de pe buzele copiilor. Şi zilele, zilele cele lungi se scurg, însoţite de melopeea urlătoare, sub ameninţarea nuielei care trezeşte pe cei somnoroşi, iuţeşte pe cei leneşi şi duce mai departe, până în fundul clasei, îndemnul:

— *Ia seama la lucrul tău cel sfânt! Că, dacă adaogi o literă mai mult ori lipseşte măcar una singură, vei pricinui pieirea lumii...*

„Cum să nu aibă grijă belferul de o primejdie aşa de mare ! Sarcina lui cea mai grea este să privegheze *repetarea întocmai* a unor cuvinte, prin scriere, prin citire şi recitare pe de rost.

„De obiceiu, belferul este un bătrân cu perciuni — cu atâta mai lungi, cu cât e mai învăţat şi mai evlavios. E bine să fie bătrân, fiindcă cel care învaţă dela un dascăl tânăr este ca prostul care mănâncă struguri cruzi sau bea mustul, când curge tulbure dela teasc ; pe când cel care are un povăţuitor matur, acela seamănă cu omul care mănâncă struguri copţi şi bea vin vechiu... Aşa glăsueşte înţelepciunea belferească a hederului“ [1]). *(Tharaud).*

*

Cele povestite până aici arată lămurit că felul acesta de învăţătură se sprijină mai întâi şi mai întâi de toate pe *memorizarea mecanică,* iar priveghetorul acestei operaţiuni poate fi

1) *Heder* e numele şcoalelor evreeşti, iar belferul se mai numeşte şi *melamed.*

socotit ca un fel de „vătaf al şcolarilor“, cum este, de pildă, conducătorul unei cete de lucrători daţi în seama cuiva, să împlinească o muncă oarecare : săparea unui şanţ, pietruirea unui drum, clădirea unui zid, etc., etc. Dacă priveghetorul acela înţelege ori nu rostul lucrării de care e vorba, asta nu se mai întreabă. E destul să silească pe alţii a împlini munca poruncită.

Şi ca să nu se creadă că e vorba de cazuri excepţionale, trebue să relevăm din capul locului că felul acesta de învăţătură se întinde pe o vastă zonă a planetei. Din Maroc până în China şi Insulinda, pe unde domneşte islamismul şi budismul, şi peste tot unde Evreii se află în număr considerabil, pregătirea intelectuală a copiilor se reazemă pe învăţarea unor formule, care trebue să fie repetate pe de rost, până la deplina lor stăpânire verbală. Cuvintele lui Iahve, Buddha şi Mahomed nu pot fi spuse decât aidoma. Talmudul, Tora, Coranul... sunt cărţi sfinte, ale căror vorbe trebue să fie înşirate fără nicio schimbare, chiar când cel care zice rugăciunea nu înţelege o iotă din tot ce spune. — De altfel, cine a văzut măcar odată un Evreu habotnic, dondănind rugăciunea sa (cu braţul strâns în curea, cu capul acoperit de un şal vărgat, şi cu cornul pe frunte) acela îşi poate închipui lesne ce înseamnează recitativul mecanic din şcoalele priveghiate de belferi. (Cuvântul evreiesc *Mişnah,* partea întâi din Talmud, înseamnează *repetare.)*

Din cele arătate până aci, se vede lesne că *belferul stă pe treapta cea mai de jos a tagmei însărcinată cu pregătirea tineretului,* iar belferismul este procedarea cea mai străină de concepţiile pedagogiei moderne.

Intrebarea e : cum a fost cu putinţă ca şcoala să apuce pe o cale atât de absurdă ?

I. PRINCIPII

Pentru a înţelege geneza acestui fel de învăţământ, rezemat pe memorizarea mecanică a unor sunete neînţelese, e nevoie să aruncăm ochii mai departe, spre fazele străvechi ale omenirii. — Numai astfel ne vom putea de seama cum

s'a putut ivi în capul omului ideea că *vorba e o putere*, iar învățarea pe de rost a unor cuvinte este mijlocul cel mai potrivit spre a stăpâni puterile naturii.

*

A. *Cuvântul e o putere.* — Pasul cel dintâi pe care l-a făcut omul spre a ieși din rândul animalelor a fost *descoperirea uneltelor*. El e singura vietate în stare să-și adaoge alte organe peste acelea pe care i le-a dat natura, iar prin aceasta a devenit un fel de *supra-animal*. Muncind cu organe artificiale, care nu prea ascultă de voință, *atenția* lui a sporit. (Când săpăliga de scos rădăcini, lancea, răzușul... sau altă unealtă se rupea, se știrbea ori se tocea, a trebuit s'o dreagă ori să caute alta la fel, silindu-se să-și *aducă aminte* unde o găsise sau cum o lucrase pe cea dintâi.) *Memoria* a crescut deci paralel cu numărul și calitatea uneltelor și armelor, așa că omul sălbatic, în loc să mai asculte de instinct și de porniri reflexe, ca fiarele pădurii, s'a deprins să întârzie acele impulsiuni *(inhibiție)* și să-și potrivească acțiunea după felul împrejurărilor. Cu alte cuvinte, s'a obișnuit pe încetul a mânui *imagini* și legături de imagini, prefăcându-le în *noțiuni* și *judecăți*; a început adică a *cugeta* și a dibui oarecare rânduială în șirul fenomenelor, socotindu-le pe unele *cauze*, pe altele *efecte*.

Schimbarea aceasta, petrecută în răstimp de numeroase milenii, a avut urmări care au depărtat și mai mult pe om de animalitate. Toate sălbătăciunile trăiesc aproape stereotip: fac azi ceea ce făcuseră și ieri, iar puii lor repetă în chip uniform viața părinților: mănâncă și dorm; când sunt sătule, trândăvesc, — doar foamea le scoală din somnolență și de câteva ori pe an se mai ivește o turburare trecătoare — deșteptarea instinctului genesic, care asigură continuarea speciei. Am putea spune că viața lor e un șir de reflexe, repetate dintr'o zi în alta și dela o generație la cea următoare. — E drept că, la unele specii superioare, începe a se aduna și oarecare experiență individuală. Vulpea bătrână nu cade ușor în capcană. (Vânătorii din Canada și Siberia știu că astfel de vulpi cu „experiență" se pricep să destindă întâi capcana, apoi mănâncă

fără nicio grijă nada, aşa că viclenia omului e zadarnică.) Dar chiar în cazul cel mai favorabil, învăţătura animalului se risipeşte, fără putinţa de a fi lăsată altora ca moştenire. Puii lor rămân să fie îndrumaţi tot de instinct.

Singur omul a biruit acest neajuns : a inventat *graiul*. Toate celelalte vieţuitoare sunt ori mute, ori produc sunete aproape stereotipe. Omul, din contra, a izbutit să modeleze sunetele produse de coardele sale vocale în chip atât de felurit, încât le poate *articula*, dându-le o infinitate de nuanţe şi legând de fiecare succesiune de sunete un anume înţeles, pe care îl poate comunica şi altora. *Cuvântul* a ajuns astfel o unealtă mai de preţ decât toate uneltele. Legată de un sunet special, *noţiunea* nu se mai risipeşte. Şi în acest chip memoria omenească s'a putut lungi mai mult decât a oricărui alt animal ; ea a devenit *cumulativă*, adică ceea ce ştie unul din experienţa sa individuală poate fi împărtăşit şi altora, îmbogăţind *mult* şi *repede* chiar mintea acelora. Ceea ce au adunat părinţii poate fi lăsat ca moştenire copiilor şi tuturor generaţiilor viitoare — mai ales după ce omul, alături de *cuvânt*, a mai născocit şi unele semne *simbolice*, sfârşind cu inventarea *scrierii*.

Repetăm : cuvântul a ajuns unealta cea mai însemnată, *fiind mai trainică decât toate*, ca una care străbate mai uşor spaţiul şi timpul. (Inscripţiile egiptene, acoperite de nisipul uscat al pustiei — şi chiar papirii neatinşi de umezeală — au păstrat şi vor păstra cuvintele şi gândurile Egiptenilor *in saecula saeculorum.)*

*

Până aici, ascensiunea fiinţei omeneşti a fost în adevăr minunată şi făgăduia acestei vietăţi privilegiate o desvoltare nu se poate mai fericită. Dar, odată cu graiul, s'a deschis în faţa omului şi o prăpastie : Deprinzându-se a lega mereu imagina lucrurilor de cuvinte, omul a început a strecura şi *cuvântul* între lucrurile şi fiinţele care îl înconjurau. De pildă, la unii sălbatici africani, „pruncul nu e încă un *nuana*, un copil, ci numai un *kimpiatu* (adică omidă sau chrisalida). Ii mai trebue încă un *nume*, ca să fie *nuana* deplin". (P. van

Wing). Numele aşa dar devine o *parte constitutivă* a persoanei cuiva...

Mai este apoi în om un element şi mai însemnat : acela pe care îl pune în evidenţă *visul.* E drept că şi alte animale visează, dar toate uită repede. Din contra, memoria omului fiind puternică, visul a stăruit mai mult în minte şi i-a sugerat fiinţei omeneşti ceva cu totul straniu : a făcut-o să priceapă că părinţii morţi de multă vreme şi chiar duşmanii arşi ori mâncaţi, pot veni iarăşi, în vis ; ba însuşi cel care visează, poate rătăci în timpul somnului la depărtări mari, iar când se trezeşte vede că a ajuns din nou la locul unde se culcase de cu seară.

Faptele acestea minunate au deşteptat în mintea omului ideea că fiinţa sa e compusă nu numai din corpul pipăit, ci mai are şi o parte ascunsă. Această parte nevăzută (ceva la fel cu suflarea care mişcă ritmic pieptul) este mai tare decât corpul ; nu piere când omul moare, ci poate rătăci departe de locul înmormântării, după cum rătăcea şi în timpul vieţii, când dormea, şi e în stare să facă celor vii multe neajunsuri. Poate veni să cotrobăiască în colibă, dacă armele, hainele sau alte lucruri care îi aparţineau, nu i-au fost date odată cu îngroparea sau arderea cadavrului.

In sfârşit, lucrul cel mai grav dintre toate, în urma închipuirii că fiinţa umană e compusă din mai multe părţi (corp, suflet şi nume) e că omul a început a-şi simţi individualitatea sa disolvându-se. Lupul, tigrul sau alte fiare ştiu până unde pot întinde ghiara şi care e marginea corpului lor. Işi dau adică seama de unitatea lor biologică. La om, unitatea a devenit greu de conturat, fiindcă tot ce se leagă cumva de viaţa lui : unealta, îmbrăcăminte, armă etc., i s'a părut dela un timp că face parte din fiinţa lui, ca şi *suflarea* de fiecare clipă, când respiră, sau ca şi „sufletul“ cel nevăzut, care în timpul nopţii rătăceşte cine ştie pe unde, apoi se întoarce iarăşi în corp. *Părul* care-i cade, *unghiile* tăiate, chiar *urma* piciorului în noroiu ori pe nisip... tot ce-a avut sau are vreo legătură cu corpul a ajuns să fie considerate ca o prelungire a persoanei sale. Până şi *umbra* corpului face parte din fiinţa sălbaticului : e un dublet în timpul zilei, după cum sufletul vagabond e o dedublare a

fiinţei sale în timpul nopţii. Indienii Cora, când trec peste un râu, chiamă umbra, să nu rămână cumva îndărăt şi să se înnece, ori să fie răpită de un spirit rău, („ştima apelor", cum cred încă şi azi unele populaţii din Europa). De altfel, credinţa că umbra omului face parte din persoana sa o întâlnim încă şi la popoare destul de civilizate şi culte. Povestirea despre aşezarea umbrei cuiva în zid, ca să dea tărie clădirii, să nu se surpe, e şi în Europa foarte răspândită.

Cu atât mai mult *numele* a ajuns să fie considerat ca proprietate. Unii Negri (Massai), după ce moare cineva din ai lor, nu mai dau nimănui numele răposatului ; nu-l mai pronunţă nimeni, să n'audă cumva mortul şi să vină spre a le face vreun neajuns. Când vorbesc de cel decedat, îi dau un alt nume, să nu mai ştie cel plecat că vine vorba despre el... Iar obiceiul acesta e însoţit de mari greutăţi. Dacă cel mort purta numele unui animal de vânat, al unei plante bună de mâncat sau al unui lucru întrebuinţat în viaţa de toate zilele : apă, lemn, foc, etc., Massaii sunt siliţi să schimbe şi numele lucrului respectiv, botezându-l din nou. Dobrizhofer povesteşte că Abiponii (P. Roşii) în timp de şapte ani, cât a stat el ca misionar printre ei, au schimbat de trei ori numele jaguarului. (Işi închipue lesne oricine câte încurcături aduce acest obiceiu în relaţiile zilnice şi ce greutate constitue pentru desvoltarea unei limbi.)

Dar dacă individualitatea fizică a omului devenea greu de conturat, şi mai mare a ajuns greutatea în latura sufletească, deoarece fiecare ins are nu numai un singur suflet, ci uneori mai multe (două, trei — şapte...). Iar sufletul are însuşirea de a intra în tot felul de fiinţe şi de lucruri. In insulele din strâmtoarea lui Torres, sunt nişte pietre care au fost odinioară oameni. Pot deci călători, schimbându-şi poziţia una în locul alteia, iar la Nagas (în Nordul Indiei) pietrele-om au şi copii în fiecare an... Toată natura e astfel plină de puteri nevăzute — *spiritele.* Şi trebue să ştii bine de care trebue să te fereşti, şi cum să le împaci, când ai nevoie să întrebuinţezi lucrul ocupat de un spirit. In insula Kiwai, când localnicii vor să facă o arătură pentru a semăna ceva, se tem cumplit să taie arborii mai mari, crezând că în ei se ascunde un spirit *(G.*

Landtman). Trebue deci să le aducă jertfe, ori să roage spiritele să se mute aiurea. De asemenea, anume specii de animale nu mai e permis să fie vânate, sunt *tabu*, dacă acel animal e *totem*, adică ajunge să fie socotit drept strămoşul tribului. Astfel, de frica sufletului care se poate furişa peste tot : în fiarele pădurii, în plante, în pietre şi în orice lucru neînsufleţit, omul a pierdut o mare parte din biruinţa pe care o câştigase asupra naturii, născocind *uneltele* şi *graiul*. A început a se subordona chiar şi unor făpturi de nimic (şopârle, broaşte, insecte, etc.), îndată ce bănuia că sufletul părinţilor sau al altor morţi a putut să intre în acele fiinţe ori lucruri. Din fericitul echilibru al instinctului animalic de odinioară, a căzut astfel în genunea tuturor eresurilor ; a devenit mai fricos şi mai şovăitor decât orice altă vietate, adică un *sub-animal !* Căci ce poate fi mai absurd decât să se lase bietul om ucis, fără împotrivire, de jaguar sau de altă fiară, fiindcă e *totem ;* ori să sufere de foame în faţa poamelor, peştilor, scoicilor,... sau altor alimente uşor de adunat, evitându-le numai fiindcă sunt *tabu*, adică „oprite" pentru anume consideraţii magice !

Aşa dar, lucrând cu uneltele, întărindu-şi atenţia şi memoria, începând a judeca, ţinând minte visurile şi tâlcuindu-le, complicându-şi fiinţa cu un nume, cu un suflet sau chiar cu mai multe, omul s'a rătăcit într'un adevărat labirint creiat de propriile sale închipuiri ; a ajuns un „animal bolnav" (*krankes Tier*, cum îi zice Nietzsche).

Cum să scape acum din acest impas ?

Leacul n'a fost greu de găsit. Dacă fiinţa omenească are atâtea ipostase, poţi găsi şi multe chipuri de a o mânui după voinţă. De pildă, este destul să ai la îndemână un lucru al unei persoane : o haină, o armă, câteva fire de păr, o fărâmă de lut din urma lui,... sau numai lungimea umbrei, şi e ca şi cum l-ai avea în mână. E destul să-i spui *numele* într'un descântec cu anume *vorbe* care au puteri tainice şi chiar din mormânt îl poţi aduce pe cineva prin puterea *Cuvântului*. (Biblia ne spune că Saul a chemat pe Samuil dintre morţi.)

Iar în direcţia aceasta, isprăvile omului au mers foarte departe. Nu numai cuvântul *grăit, cântat* ori *descântat* e o putere, ci însuşi *semnul* sau *desenul* care imită chipul cuiva

(pe coaja unui copac, pe o piatră, pe păretele unei peşteri, etc.) este o *putere* de stăpânire asupra fiinţei ori lucrului desenat. Dovezile sunt nu se poate mai lămurite, atât la omul preistoric, cât şi la sălbaticii de azi. — Pe păreţii peşterilor în care trăia omul paleolitic, găsim figuri de ierbivore: cerbi, bizoni, etc., cu vârfuri de săgeţi înfipte în desenul corpului lor [1]). Desenul acelor săgeţi nu e o jucărie, ci un act magic: arma schiţată pe piatră era un mijloc de a înlesni vânarea animalului în pădure. Imagina desenată *făcea parte din vânătoare,* adică era o *armă efectivă.* Desenul, ca şi cuvântul, era odinioară o putere, de aceea numai bărbaţii, adică vânătorii făceau astfel de desenuri (nu femeile); iar bărbaţii începeau să împlinească acest rit numai după pubertate, când „iniţierea" le-a sporit destul puterea. — Asta o vedem la sălbaticii contemporani. Numai ei vânează (femeile nu); ei fac armele, ei (şamanii) împlinesc descântecele, danţurile magice şi celelalte mijloace de a stăpâni spiritele şi mai întâi de toate vânatul.

In sfârşit, pe calea aceasta, omul a ajuns să creadă că, în locul semnului simbolic, e destul chiar şi *gestul.* Când Bakairii pleacă la vânătoare, femeile rămase la colibă se prefac că trag cu arcul, încredinţate că gestul de a ţinti spre pădure ajută măcar cât de puţin pe bărbaţi să nimerească vânatul *(von Steinen).* — De aci, până la *danţul mimic,* ca mijloc de vânătoare sau pregătire de luptă (războiu) nu mai era decât un pas. Dacă *gestul,* ca şi *desenul* sau *cuvântul,* întăreşte acţiunea, calea cea mai nimerită pentru a izbândi la vânătoare, era ca vânătorul

1) Că *imagina* poate avea funcţiunea unei arme, avem dovezi chiar din viaţa sălbaticilor contimporani. La Eskimoşii de pe lângă strâmtoarea lui Bering, un călător povesteşte că un băiat a fost bătut de alţii şi a venit să se plângă la mătuşa lui. „Când l-a văzut, i-a ascultat povestirea cu vorbe de milă, apoi de mânie împotriva cruzimii locuitorilor din satul acela. Şi când s'a isprăvit jăluirea, i-a poruncit să-i aducă o bucată de lemn, ceea ce băiatul a şi făcut. Apoi s'a pus să cioplească chipul unui animal cu dinţi lungi, cu ghiare mari şi ascuţite... După aceea, l-a dus la malul râului, l-a coborît în apă şi femeia i-a zis aşa: „Du-te şi ucide pe mişeii care mi-au bătut nepotul!" La aceste cuvinte, chipul cel de lemn a trecut apa, s'a suit pe celălalt mal şi a început să se umfle... S'a făcut un urs mare şi a ucis pe toţi locuitorii satului" *(S. W. NELSON).* Iată ce i-au spus Eskimoşii călătorului. De unde se poate vedea că mintea omului primitiv şi chiar a sălbatecilor de azi poate creia întocmai ca şi a copiilor — cu aceeaşi libertate şi sinceritate, mai ales când e sub stăpânirea unei emoţiuni.

să-și sporească în ajun puterile prin danțuri care să imite mișcările animalelor, chemându-le și pe numele lor. E foarte lămurită în privința asta procedarea Cherokezilor : Când plecau la vânat, nu se bizuiau numai pe însușirile arcului și săgeții, ci și pe *puterea cuvântului*. Arcașul șoptea : *acuma... acuma...* are să te nimerească *selagwusti* (săgeata) drept în mijlocul „sufletului" (adică în inimă). *Acuma... iu!* Iar când zicea *iu*, vânătorul și slobozea săgeata. — Tot așa Finezii, pe timpul când s'a născut poema Kalewala, făceau farmece, bizuindu-se pe tăria cuvântului, care era nemărginită : putea să aducă din pădure nu numai cerbi, lupi și alte sălbătăciuni, dar chiar fântâni și lacuri întregi. Cuvântul descântătorilor era atât de neînvins, încât schimba și nisipul în mărgăritare, cufunda pe dușmani în mlaștină, etc., etc., etc. *(GUSTAF RETZIUS)*.

In treacăt, se cuvine să observăm că chiar rătăcirile cugetului omenesc pot fi câteodată folositoare, — cum zice proverbul românesc : „și răul e uneori spre bine". Părăsind instinctul, și luându-se după firul încurcat al magiei, ființa omenească avea înaintea sa două căi : ori să biruiască greutățile prin *cuvinte* (cântece și descântece) ori prin *imitarea* cât mai meșteră a lucrului dorit, chemându-l prin *desen*, prin *sculptare, pictare* sau măcar prin *gesturile* și mișcările ce însoțeau danțul. Astfel, *semnul simbolic*, ca mijloc pentru înlesnirea muncii, a devenit rădăcina artelor plastice ! — Dacă magia a înșelat pe omul primitiv în latura stomacului, cel puțin în latura sufletească l-a îndrumat spre artă

Cele înșirate până aici ne ajută să înțelegem următoarele fapte de cel mai mare interes pentru evoluția speciei omenești :

Ințelegem în ce fel omul a căzut în prăpastia magiei. Zorile vieții sale sufletești, de ființă cu organe artificiale *(uneltele)* au fost învăluite într'o ceață foarte deasă. Pe când mâna ascultă, săpăliga se rupe, săgeata trece alături de animalul țintit... adică *nu ascultă*. Pentru ce ? Care putere se va fi pus în cale ? Universul fiind plin de *puteri* amestecate în fenomenele naturii, omul primitiv s'a trezit într'o lume de miracol. Chiar și azi, sălbaticii trăiesc în fața unui miracol necurmat și într'o necurmată frică de puterile tăinuite... Toate sălbătăciunile, conduse de instinct, trăiesc și mor fără teamă ; singur

omul, de pe urma închipuirilor lui, trăieşte într'o veşnică temere. — Mărturisirile lui Aua, un şaman Eskimos, rezumă foarte lămurit viaţa sufletească a omului care cugetă magic: *„Nu credem nimic,* ci numai *ne temem*... Ne temem de spiritul pământului, care face vremea rea, cu care trebue să luptăm spre a ne agonisi hrana din mare şi de pe uscat; ne temem de Sila (spiritul din Lună); ne temem de lipsuri şi de foame în colibele de zăpadă...; ne temem de Tatanakapsaluk, femeia care stă în fundul Oceanului, stăpânind vietăţile din apă... De aceea, părinţii noştri au moştenit dela părinţii lor regule vechi de traiu... Nu ştim *cum* şi nu putem spune *de ce*, însă păzim aceste regule, ca să fim la adăpost de nenorociri". *(RASMUSSEN).*

Inţelegem aşa dar în ce fel, fiinţa omenească, după ce s'a depărtat de instinct, a putut ajunge la credinţa că *vorbele, semnele* (desenurile), *gesturile, danţurile* mimice, *cântecele, descântecele* şi, în genere, *vrăjile* i s'au părut cel mai lesnicios mijloc de a stăpâni fenomenele naturii.

Al doilea, înţelegem pentru ce *tradiţia,* adică transmiterea dela părinţi la copii a unor anume *cuvinte* şi *formule* a devenit *cea dintâi şcoală a omenirii.*

Al treilea, ne dăm seamă că, în faza cugetării magice, singurul om cu adevărat puternic era *şamanul,* adică persoana care împlineşte rolul de vrăjitor, medic, preot... şi, în genere, de cârmuitor intelectual al hordei sau al tribului. El *ştie* toate, el *poate toate.* Cu o vorbă ori cu o suflare şi chiar cu puţin scuipat sau prin simplă atingere a mâinilor lui, el vindecă boalele; la nevoie, alungă norii, apără de trăsnet, scoală şi morţii din morminte sau ucide pe un duşman, oricât de departe ar fi acela — numai să-i dai o haină de-a lui, o fărâmă de unghie, un fir de păr sau măcar aţa cu care ai măsurat lungimea umbrei adversarului. De aceea, era firesc ca în această fază, învăţătorul generaţiei tinere să fie şamanul. Când se apropie pubertatea, el arăta — şi arată şi azi — adolescenţilor riturile ce trebuesc împlinite spre a căpăta putere şi a fi primiţi în rândul bărbaţilor, ca să ia parte la viaţa clanului.

Astfel, din credința că *vorba* e o putere, a urmat concluzia că *învățarea stereotipă* a unor anume cuvinte și repetarea

Un șaman african.

exactă a unor rituri este *principiul* cel mai însemnat al creșterii tineretului. — Șamanul ancestral pregătea calea belferului de mai târziu.

*

B. *Sângele e o putere.* — Nu numai cuvântul, ci şi *sângele* a fost pentru omul primitiv izvor de putere. După cum sufletul pătrunde în corp, de câteori omul răsuflă, tot astfel şi sângele se împrăştie mereu în toate părţile corpului. Când cineva moare, două lucruri sunt mai izbitoare : întâi, că nu mai suflă („sufletul" fuge din el) ; apoi sângele nu mai umblă în vine, ci corpul se răceşte, înţepeneşte şi putrezeşte. Sufletul şi sângele sunt aşa dar cele două semne ale vieţii şi ale puterii. — Credinţele cu privire la însemnătatea sângelui sunt nenumărate. Etnograful le întâlneşte la fiecare pas, până şi la populaţiile mai civilizate (amestecul sângelui, când se încheie între doi prieteni „frăţia de cruce", împărtăşirea dintr'o băutură amestecată cu puţin sânge, etc., etc.). — Mefisto a rezumat experienţa omenirii cu privire la însuşirile sângelui, în câteva cuvinte : *Sângele e un suc scump...* [1]).

Fără să-şi dea seama de rolul sângelui în corp sau de circulaţie, descoperită aceasta abia în secolele din urmă (nici Descartes n'o înţelegea), sălbaticii au privit şi privesc sângele ca un simbol al puterii. „Jocmni (şamanul) tăiase un şarpe în două şi culese sânge într'o scoică... Apoi, arătând fiului său scoica, îi zise : *priveşte sângele!* Şi luând sânge pe o frunză, i-a uns capul, braţele şi umerii băiatului, zicându-i : spate-tare, braţe-tari, muşchi-puternici, ochi-pătrunzători" [2]). — Cu alte cuvinte, sângele, prin ungere sau prin înghiţire, poate spori puterile tânărului.

Sângele însă înainte de a fi mijloc magic, e considerat chiar ca doctorie. Dacă ungi cu sânge partea corpului care te doare, durerea trece. Şamanul ia deci sânge dela o persoană sănătoasă (totdeauna dela bărbaţi, nu dela femei) şi unge locul rănit, ori dă bolnavului să bea. Australienii au obiceiul să deschidă o vână dela braţul tinerilor spre a stropi cu sânge pe bătrâni, ca să le dea iarăşi tărie. — E atât de mare puterea sângelui, încât dacă vânătorul unge puţin lemnul bumerangului cu propriul său sânge, arma aceasta (obişnuită şi azi în

---

1) Blut ist ein ganz besonderer Saft.

2) *LUCIEN L. BRUHL, Le surnaturel et la nature dans la mentalité primitive,* Paris 1931, p. 324 ş. u.

Australia) poate să ucidă un adversar numai atingându-l. Era firesc aşa dar ca şi credinţa în puterea sângelui, să fie luată în consideraţie ca principiu conducător în educaţie.

C. *Puritatea — izvor de putere.* — Pentru ca *vorbele* ori *sângele* să poată ajuta cuiva, acela trebue să îndeplinească o condiţie : să se ferească de a deveni „necurat", prin urmare să se purifice, dacă s'a întâmplat să ajungă în starea asta. (Cazurile de impuritate vor fi pomenite mai departe, precum şi mijloacele de purificare.) Deocamdată, relevăm numai atât : şi *ideea de purificare a devenit de timpuriu principiu conducător în practicele educative.* — *Dayakii* (Borneo) stropesc pe copiii lor cu sânge, în fiecare lună, până la etatea de 12 ani, ca să ţină bolile departe de ei. După credinţele sălbaticilor, boala, ca şi moartea, e datorită unor cauze misterioase. Totdeauna e o *vină* la mijloc ; iată de ce, purificarea însemnează izvor nou de sănătate, de putere şi de viaţă.

II. METODE

Am văzut în ce labirint de erori se rătăcise omul stăpânit de cugetarea magică. Nicăieri în natură nu putea afla vreo ordine. Lumea nevăzută a spiritelor încurca în orice clipă, în chipul cel mai neaşteptat, tot ce cunoştea el în lumea cea văzută. Iar singurul mijloc mai la îndemână, ca să facă oarecare rânduială în împrejurările vieţii era pentru sălbatic doar puterea cuvântului (descântecul), a sângelui şi a purificării. — Numai sprijinit pe această putere a ajuns omul la stabilirea unei *tradiţii,* adică a unei norme de viaţă. Iar lucrul acesta a cercat să-l realizeze prin mai multe metode :

a) *Imitarea.* — Ca şi la alte specii animale, copiii, în chip de joc, repetă faptele părinţilor şi astfel, pe nesimţite, capătă unele deprinderi. De altfel, imitarea părinţilor era o urmare firească a traiului împreună în familie. Până la trei-patru ani, copiii Negrilor trăiesc lipiţi de mama lor, într'un fel de pânzătură atârnată pe spinare, iar capetele făcute nod în

faţă. „In acea traistă îngustă, caldă şi adesea destul de murdară, copiii dorm, veghează sau visează, pe când mamele lor mânuesc maiul cu care fărâmă meiul, prăşesc ogorul, plivesc buruienile ori cară recolta... Pruncul e deci nedeslipit de corpul mamei, şi când femeia aduce apă dela izvor, şi când poartă greutăţi pe cap, şi chiar când dănţueşte" *(WEULE)*. Copilul *simte* astfel tot ce face mama lui, vede, aude... şi se deprinde cu genul de viaţă, pe care îl va continua şi el mai târziu.

După ce trece starea de pruncie, copiii, cum vom arăta mai departe, trăiesc într'o libertate totală, iar timpul şi-l petrec cu fel de fel de jocuri, imitând în unele din ele vânătoarea, pescuitul şi alte munci ale persoanelor mature. — Până aci suntem aşa dar în şcoala naturii.

b) *Invăţătura prin tradiţia clanului.* — După ce copilul iese însă de sub tutela mamei şi se deprinde a trăi mai mult între cei de o etate cu dânsul, trece sub privegherea cuiva strein de familie şi începe învăţătura propriu zisă. *Tradiţia*, adică experienţa strămoşilor, îi este transmisă de un reprezentant al generaţiei mature — de şaman, ca unul care cunoaşte mai bine decât toţi obiceiurile clanului ori ale neamului respectiv. — Acum, se cheamă că intră în „şcoală". Instruirea capătă caracter coercitiv şi ia aspectul unei „iniţieri" ; iar metoda cea mai sigură pentru iniţiere este *repetarea* cât mai credincioasă a *vorbelor* şi chiar a *gesturilor* celui ce priveghează actul iniţierii. Modalităţile acestea sunt foarte variate. In forma cea mai naivă, lecţia este o simplă boscorodeală a şamanului, în felul babelor descântătoare, care bâiguesc cuvinte *ad hoc*, repetate de ucenic aidoma (cum se repetă şi azi Talmudul, Coranul sau altă învăţătură de caracter sacramental). Sunt însă şi procedări mult mai complicate. Unii sălbatici ajunseseră la ceea ce s'ar numi un program de studii. Maorii, de pildă, aveau un *trivium* bine fixat. In *White Maire*, copiii învăţau : Genealogia, Istoria tribului şi Religia, iar în *Whare Pora*, se deprindeau cu ţesutul cânepei indigene *(phormium tenax)*, adică treceau într'un fel de şcoală profesională. Ba aveau şi o şcoală de joc *Whare Te pe re*, o analogie cu palestra anticilor. Iar Aztecii urmau chiar cursuri de specializare. Sarcinile învăţătorilor erau „cu mare preciziune despăr-

ţite. Cei care erau mai meşteri la muzică luau asupră-le conducerea corurilor ; alţii fixau zilele de sărbătoare şi Calendarul ; câţiva privegheau educaţia tinerilor ; alţii erau însărcinaţi cu tablourile scrisului în imagini şi cu tradiţiile orale" *(PRESCOTT).* — E drept că Maorii şi mai ales Aztecii erau numai cu numele sălbatici ; în realitate, se suiseră pe o treaptă de civilizaţie şi de cultură destul de înaintată.

Insă înaintată ori nu, învăţătura la ei se rezema tot pe aceeaşi metodă belferească : *repetarea mecanică* sau *memorizarea.* — Şi anume, deosebim mai multe variante, după *scopul* şi *mijloacele* memorizării :

a) MEMORIZAREA CU SCOP MAGIC

Pentru a stăpâni puterile naturii, sălbaticul întrebuinţează mai multe metode :

a) *Memorizarea auditivă.* — Dacă vorba reprezintă, cum am spus, o putere atât de mare, grija cea dintâi a învăţăceilor era să prindă bine cuvintele. Copiii le repetă deci aşa cum le-au auzit din gura şamanului, iar pentru a le stăpâni mai bine, le pronunţă cât mai puternic, cu o intonare în chip de cântec. Lecţia devine un *recitativ ;* fiecare ins strigă din ce în ce mai tare, ca să nu fie copleşit de glasul vecinilor. De altfel, metoda din şcoala şamanilor nu este cu totul originală, ci îşi are uneori începutul chiar în cercul familiei. La Zuñi (P. Roşii), mamele cred că pruncul nu creşte bine, dacă nu i s'ar cânta anume cântece, iar femeile Eskimoşilor, ca să întărească o parte sau alta din corpul pruncilor, pronunţă tare anume *cuvânt,* apoi sărută locul respectiv. Prin urmare, întipărirea unor cuvinte magice, pe calea memoriei auditive, este cel dintâi pas în pedagogia şamanilor.

Dar metoda de a lega o acţiune de un anume cuvânt nu e numai o procedare impusă de cugetarea magică, ci mai are şi un alt temeiu. Cine împlineşte o muncă fizică, acela, vrând-nevrând, respiră după ritmul mişcărilor cerute de acea muncă. (Tăietorul de lemne icneşte la fiecare lovitură de topor ; fierarul de asemenea, la fiecare bătaie cu ilăul — ba mai adaogă

şi o ciocănire pe nicovală, ca şi cum şi-ar ţinea singur tactul muncii sale.) Astfel, pe nesimţite, din lucrarea cu uneltele a putut ieşi cu timpul imitarea unor anume sunete, iar în cele din urmă *cântări ritmice.* Bătaia în palme a şamanului împingea în chip firesc la *scandarea cuvintelor* şi pronunţarea lor cântată. Dovada că anume munci sunt şi până azi însoţite de anume cântări, fie din gură, fie din vreun instrument.

Plecând dela această constatare, un economist, K. Bücher, a socotit că origina muzicii poate fi legată chiar de munca cu uneltele: adică din ritmul sunetelor produse de unelte, ar fi ieşit de o parte muzica instrumentală, iar de altă parte modularea vocală a acelor sunete mecanice. — Teoria aceasta, interesantă şi pentru evoluţia educaţiei, cuprinde o latură de adevăr, dar simplifică prea mult faptele. Economistul mai sus amintit pierde din vedere două împrejurări de mare însemnătate: întâi, că *sălbaticii muncesc foarte puţin;* al doilea, că ei întrebuinţează *puţine unelte,* iar cântarea şi recitarea este pentru ei tocmai mijlocul de a *înlocui munca* efectivă prin *puterea* cuvântului. Aşa dar, recitativul tinerilor, când repetă vorbele şamanului, a putut deveni cântec şi descântec, chiar *fără* vreo legătură cu munca. Bătaia din palme a şamanului era de ajuns să nască un fel de cântare şcolară. — Cu cât ucenicii pronunţau mai tare şi mai timbrat cuvintele auzite, cu atâta memorizarea lor pe cale auditivă era mai înlesnită.

Aşa dar, când belferul struneşte azi cu varga larma copiilor care recită anume cuvinte din Talmud, metoda aceasta nu e decât o rămăşiţă a obiceiului de odinioară, când învăţătura era încă sub apăsarea cugetării magice. Cântarea magică a fost deci întâia lecţie [1]) pe care copiii sălbaticilor au primit-o dela cei mai bătrâni şi în deosebi dela păstrătorul tradiţiilor tribale (şaman, vrăjitor, vraciu, etc.).

b) *Memorizarea motrice.* — Am arătat mai înainte (pag. 149) că vorba magică e însoţită uneori şi de anume *gesturi.* (*Mimica* femeilor care se fac că trag cu arcul, şi *danţul* bărbaţilor care imită mişcările animalelor, în ajunul plecării la vânătoare, ca să ajute prinderea vânatului.) Dar *cântecul* e întărit şi mai mult de gest. De aceea, danţul şi cântarea sunt strâns unite. La Botocuzi (Brazilia) nu-i niciun cântec fără danţ şi niciun danţ fără cântec. — Prin urmare,

1) Pe temeiul mărturisirii lui Timagene, Quintilian afirmă că cea mai veche dintre toate artele a fost *muzica,* şi că ea ar fi *însoţit totdeauna învăţătura,* adică cunoaşterea lucrurilor tainice şi sfinte. *[Musicen cum divinarum etiam rerum cognitione esse conjunctam].* — *ORAT. INSTIT.* I, cap. 9.

când aflăm la Evrei sau la alte popoare, unele ceremonii religioase, însoțite de danț și de cântări, să nu uităm că riturile acestea pot fi răsunetul unor străvechi forme de îndrumare magică a vieții. Ca și cântarea, memorizarea motrice avea un rol instructiv ; danțul da cuvintelor un substrat dinamic, care ajuta ținerea de minte a fiecărui cuvânt, sprijinind astfel valoarea lor rituală.

c) *Memorizarea vizuală.* — Și ochiul ajută întipărirea învățăturilor. Amuletele atârnate de gâtul, de brațele și de cingătoarea șamanului formează cel dintâi „muzeu de intuiție pedagogică" și cea dintâi „lecție de lucruri", afară de cele primite dela mamă sau în jocurile cu alți copii înainte de anii pubertății.

Mijloacele educației vizuale la sălbatici sunt foarte numeroase și foarte variate. Când exploratorul european trece prin pădure nepăsător, vânătorul localnic ia seama la tot felul de semne : la urma lăsată de piciorul animalelor pe pământ, la iarba culcată, la crengile frânte de trecerea fiarei prin tufiș, la scrijălăturile însemnate pe coaja copacilor de un alt vânător, ori de ghiarele vreunui animal de pradă etc., etc. Cât privește tâlcuirea gesturilor făcute de cineva din depărtare, asta constitue o adevărată telegrafie mută, prin care sălbaticii se înțeleg uneori până la distanțe foarte mari. — Ceea ce Europeanul socotește ceva nou este uneori în traiul localnicilor un obiceiu de o vechime strămilenară, pe care ochii copiilor îl culeg din viața părinților, iar semnele mai complicate le învață din școala șamanilor.

Dar pentru memorizarea vizuală, mijlocul cel mai nimerit este însăși conturarea, adică desenul cât mai sumar al obiectului de care e vorba. Păreții unor peșteri din apusul Europei sunt pline de figurile schițate de omul paleolitic, iar metoda aceasta figurativă a stăruit până și în viața unor popoare ajunse la o mare civilizație și cultură. Egiptenii de ex. *scriau*, slujindu-se ca și sălbaticii paleolitici, nu de cuvinte, ci de imaginea lucrurilor și a ființelor pe care voiau să le arate. Abia târziu — numai de câteva mii de ani — simbolistica vizuală s'a perfecționat până într'atâta, că omul a putut reprezenta grafic chiar *sunete izolate* (vocale și consonante). —

Cine va fi avut întâi inspiraţia să născocească un semn deosebit pentru fiecare sunet, adică să compună un *alfabet,* acela a deschis omenirii perspectiva cea mai largă spre cunoştinţe căpătate pe calea memorizării vizuale. Observând un Negru că un călător Englez citea, stând ceasuri cu ochii aţintiţi pe o carte, l-a rugat să-i vândă acea carte, socotind că e o doctorie de ochi. De fapt, o „doctorie" şi este, dar nu numai pentru ochi. Dela scrisul paleoliticilor (un fel de pictură pe stâncă) până la alfabetul care înlesneşte pe om să imite nu imaginile obiectelor, ci să însemne şiruri de cuvinte pe piatră, pe table de argilă, de lemn, de metal, pe scândurele cerate... şi, în cele din urmă, pe făşii de piele, pe foi de papir şi de hârtie, a fost o lungă serie de mijloace pentru înlesnirea memorizării vizuale. Totuşi, să nu uităm că cel dintâi echivalent al cărţii a fost figura, adică *desenul* prin care omul primitiv căuta să stăpânească anume lucruri, după cum pe de altă parte, cerca să le stăpânească prin pronunţarea unor anume *cuvinte* (descântece).

Aşa dar, când belferul de azi sileşte pe şcolar să-şi întipărească în minte anume vorbe din Talmud, scriindu-le fără să uite o linioară sau un punct, trebue să ne ducem cu mintea până la cele dintâi desene magice, prin care sălbaticul se silea să-şi uşureze vânătoarea, pescuitul, etc.

d) *Memorizare prin ingurgitare.* — O metodă şi mai directă este pătrunderea în corpul şcolarului a unor substanţe care să-i ajute învăţătura. Exploratorul Clapperton ne spune despre Felattah (Sudan) următoarele : „Băieţii primesc educaţia lor la un loc ; stau de obiceiu în casa unui prieten şi un *malem* are grijă de ei, iar oamenii din clasa mijlocie sau de jos trimit copiii la şcoală timp de un ceas, la răsăritul soarelui, apoi alt ceas la apus. Şcolarii citesc lecţia lor de limba arabă cu glas tare şi toţi dintr'odată ; sunt datori să o înveţe pe de rost, înainte de a fi ştearsă tabla pe care fusese scrisă. Apa care a servit la spălarea tablei e după aceea băută de şcolari, până ce dascălul le mai scrie altă lecţie" [1]). — Şi substanţele narcotice sunt chemate uneori în ajutor. Invăţătura poate fi dată astfel pe calea bucală, ca o doctorie. — Lucrul

1) *CLAPPERTON, Second voyage dans l'intérieur de l'Afrique,* Paris 1829, Tom. II, p. 89.

nu e de mirare, deoarece chiar la popoarele civilizate și culte, ofrandele (mâncări și băuturi) sunt mijloace pentru a mânui spiritele. Lui Iahveh i se aduceau pentru sacrificiu : oi, boi, iezi... Carnea era așezată la altar ; fumul plăcut al jertfei era un mijloc de înduplecare. Ca băutură se oferea apoi zeilor sângele victimelor ori vin, simbolizând „sângele viței de vie“.— Firește, ofrandele, nefiind consumate de spirite ori de zei, rămâneau pe seama celor însărcinați cu jertfirea și a celor de față, iar *ospățul acesta era un mijloc de atingere cu divinitatea,* adică o școală de sfințire. Mai târziu, chiar și la filosofi, vom găsi un *simposion*, ca prilej de cultivare a minții. Dar până să ajungem la această formă spiritualizată, a domnit multă vreme metoda animalică a ingurgitării directe de băuturi și de alimente ce sporeau puterile omului (chiar și pe cele sufletești). La Australieni, și azi sângele e înghițit ca o doctorie pentru sporirea puterilor vieții.

Uneori, metoda e inversă : învățătura e înlesnită prin postire. La unele P. Roșii, tinerii aduși spre inițiere nu mâncau și nu beau timp de patru zile și patru nopți în șir. Tot așa, vânătorii, pe lângă danț, cântec-descântec și alte rituri, trebuiau uneori să se întărească postind.— Procedarea aceasta e un mijloc nu se poate mai energic de a încorda atenția asupra vânatului... Nici metoda asta nu-i de mirare, deoarece ea durează și azi în pedagogia belferească sub forma „opririi la post“, ca mijloc de a ușura învățătura.

e) *Memorizarea cu ajutorul bătăilor și rănilor.* — Din credința că sângele e o putere, a rezultat o metodă de o cruzime în adevăr smintită : chinurile fizice, bătaia până la sânge, rănirea înadins... sunt la sălbatici mijloace de a spori puterile copiilor. La unele P. Roșii, între ceremoniile de inițiare era și crestarea corpului novicilor și înțeparea lor cu țăpuși de lemn. Mușchiul dela braț era spintecat ; prin gaură se trecea o ață, ale cărei capete erau apoi înnodate. Șamanul avea însă grijă s'o miște, pentru ca rana să nu se poată vindeca. — Uneori, de capătul acelei sforicele se mai atârna și o piatră sau altă greutate, pentru ca să împiedece cicatrizarea. „Luarea de sânge“, mânjirea cu sânge și alte eresuri în legătură cu sângele... erau socotite ca mijloace de întărire trupească și sufletească. — Cine află din descrierile exploratorilor, în ce chip indigenii de pe malurile lui Missuri și Mississipi pregăteau pe

pui cartea sub pernă

tinerii lor în epoca pubertăţii nu poate să se minuneze îndestul de aberaţiile educaţiei şamaniste.

Despre bătaia cu vergi, ca mijloc de întărire a memoriei, nu mai înşirăm dovezi. Amintim doar atât că această metodă a durat până în epoca greco-romană şi chiar mai târziu. Spartanii erau vestiţi pentru încrederea lor în puterea educativă a vergilor. Ba chiar unii folosofi aprobau această metodă barbară. Insă oamenii cu simţ pedagogic şi-au dat seama încă din anticitate de absurditatea unei astfel de procedări. Bunul pedagog Quintilian, ca şi cum ar fi simţit ceva din adierea creştinismului, osândeşte în chipul cel mai categoric bătaia. „Nici în ruptul capului, nu vreau să fie bătuţi şcolarii, măcar că lucrul acesta se obişnueşte, iar Chrisippus nu-l desaprobă. Mai întâi, nu vreau fiindcă e o pedeapsă urâtă şi vrednică de slugi ; apoi trebue să recunoaştem că pentru orice altă etate, bătaia e şi o batjocură. Chiar dacă un copil ar fi atât de îndărătnic, încât bătaia să nu-l poată îndrepta, unul ca acela va ajunge şi mai îndărătnic prin bătaie sau alt soiu de brutalitate — oricât de aspră ar fi aceea... Apoi, la urma urmei, dacă socoteşti că vei mlădia pe un copil cu bătaia, ce vei face mai târziu cu adolescentul care nu se mai teme de bătaie şi care trebue totuşi să înveţe lucruri mult mai grele decât copiii ? Mi-e ruşine să spun la ce ticăloşie se coboară mişeii care abuzează de puterea lor, să bată nişte bieţi copii... Nu mai stăruesc.. Destul atâta : *nu-i iertat nimănui să-şi măsoare puterea cu etatea fragedă* şi deci expusă neomeniei lor“. Dar cu tot îndemnul lui Quintilian, metoda absurdă a şamanilor a rămas până azi chiar în tradiţia pedagogică a unor popoare ajunse pe o înaltă treaptă de civilizaţie şi de cultură.

b) MEMORIZAREA CU SCOPURI ETICE

Tot pe memorizare se rezema la început şi o bună parte din ceea ce numim noi azi *educaţie morală.*

Fiecare grupare omenească, chiar în stare de sălbătăcie, are micul său cod cu privire la obiceiurile sociale. Anume acţiuni sunt îngăduite la toţi, iar altele sunt oprite prin pe-

depse treptate, ajungând unele până la uciderea făptaşului. Acest cod tradiţional este transmis tinerilor cu ocazia ceremoniilor şi exerciţiilor de iniţiare, când începe pubertatea. Pentru a întipări în minte regulele de viaţă, mijloacele cele mai nimerite sunt pedepsele fizice, începând cu *bătaia.* — Un misionar care a cercetat timp de 23 de ani populaţiile din Sudul Africei, ne spune despre neamul Bassuto următoarele : „Intre regulele pe care şamanul le înşiră în faţa tinerilor, se repetă foarte des această poruncă : Indreptaţi-vă, îndreptaţi-vă ! (adică purtaţi-vă bine), iar vorbele acestea erau însoţite şi de lovituri cu varga. Apoi, când venea epoca tăierii împrejur (obiceiul acesta este foarte răspândit între sălbatici), băieţii erau adunaţi în nişte colibe numite *mapato* (adică mister), unde stau 6 până la 8 luni. Acolo, pe lângă exerciţii fizice spre a-i deprinde la războiu, mai primeau şi o sumă de învăţături... Pentru a-i obişnui să sufere cu curaj durerea, şi totdeodată pentru a stârpi apucăturile rele, tinerii erau bătuţi cât mai des, fără nicio cruţare. Când nuiaua cade „şuierând pe trupul gol, dascălul le strigă : Indreptaţi-vă ! Fiţi bărbaţi ! Feriţi-vă de furtişag şi de adulter ! Cinstiţi pe mama şi pe tatăl vostru. Ascultaţi pe mai marii voştri !" [1]). — Bărbaţii tribului, fiind toţi tăiaţi împrejur, adică iniţiaţi, au voie să intre în *mapato,* ca să adaoge sfaturile şi bătăile lor, pe lângă ale şamanului. Aşa că timp de o jumătate de an, băietanii neamului Bassuto devin „toba bătăilor". Vergile sunt socotite ca metoda cea mai nimerită spre a transmite generaţiei tinere codul moralei tradiţionale.

E vrednic însă de notat că sălbaticii nu întrebuinţează niciun cuvânt rău şi nicio batjocură faţă de copii. Cuvântul, fiind o putere vătămătoare, când e *rău,* era firesc lucru să fie evitat. — Bătaia, şi chiar rănirea, *adaogă* puterea, dar ocara sau blestemul slăbeşte, cred ei, vigoarea copilului. — De unde urmează situaţia paradoxală că vorbele jignitoare sunt evitate de sălbatici, rămân însă ca mijloace educative numai la neamurile mai civilizate ! La unele din aceste populaţii, bel-

---

1) *E. CASALIS, Les Bassoutos,* ou vingt-trois années d'études et d'observations au Sud de l'Afrique, Paris 1933, p. 328 ş. u.

ferii consideră şi azi ocara şi mustrarea ca un fel de surogat mai dulce al bătăii, fără să-şi dea seama că lovitura cuvântului insultător poate fi uneori mai dureroasă şi decât cea fizică [1]).

Alături de bătaie şi alte pedepse fizice, educaţia morală se mai rezeamă, fireşte, şi pe memorizare. Legile şi preceptele sunt învăţate pe de rost, iar mai târziu sunt scrise cu mare grijă de belferi, apoi de şcolari, aşa ca să nu lipsească o linie cât de mică sau un punct. — Deuteronomul recomandă de mai multe ori copiilor de Evreu să se deprindă cu regulele moralei mozaice. „Aceste *cuvinte,* pe care azi ţi le pun înainte, trebue să-ţi rămână la inimă ; trebue să le înfigi şi în mintea *copiilor* tăi şi să le *vorbeşti* despre ele, când eşti acasă şi te odihneşti ori când eşti în călătorie, când te culci şi când te scoli. Trebue să le legi de mâna ta cu *semn* şi să le porţi ca *pecete pe frunte* şi trebue să le *scrii* pe uşorii casei tale şi pe poartă". — *Legea* scrisă servea aşa dar Evreilor nu numai ca temelie a creşterii tineretului, dar şi ca apărare magică în contra diavolilor, în felul tatuării şi amuletelor la sălbatici [2]).

De altfel, credinţa că legile şi preceptele învăţate pe de rost ajută moralitatea o găsim şi mai târziu. Quintilian, de pildă, un pedagog cu multă experienţă, era atât de convins de valoarea memorizării pentru *educaţia morală,* încât cerea ca chiar învăţarea caligrafiei să fie însoţită de preocupări etice. De pildă, să nu scrie copilul vorbe goale, ci numai cu înţeles moralizator (non otiosas velim sententias habeant, sed *honestam* aliquid *monentes).* Grijnicul educator începea deci catehizarea dela alfabet, deoarece era încredinţat că *memoria* este aproape *singura facultate* care poate să fie ajutată de dascăl şi deci ar putea fi întărită prin exerciţii chiar din copilărie [3]).

1) Capitolul bătăilor şi altor pedepse anti-pedagogice ar merita o desvoltare mai mare. — Amintim doar în treacăt grozava înjosire prin punerea unor coarne pe capul copiilor pedepsiţi — o procedare rezervată cândva şcolilor de fete. Tratamentul acesta înjositor amintea umilirea ţiganilor robi, cărora, pentru furturi sau alte păcate, li se aşeza coarne de bou pe cap spre a fi coborîţi astfel în rândul dobitoacelor *(G. SION).*

2) *E. KRIECK, Bildungssysteme der Kulturvölker,* Leipzig, 1927, p. 60 ş. u.

3) Maxime necessaria... memoria et ea praecipue firmatur atque alitur exercitatione ; et in iis, de quibus nunc loquimur, aetatibus, quae nihil dum ipsae ex se generare queunt *prope sola est, quae juvari cura docentium* possit. *(INSTITUTIONIS ORATORIAE,* I. i).

Astfel, părerea aceasta a durat până în timpurile moderne. Cine ar crede că, în timpul când Elveția avea sub ochi pe bunul Pestalozzi, cel cu postulatul intuiției în toate împrejurările creşterii copiilor, în aceeaşi ţară, ajunsese la multă notorietate didactică Girard, care punea cel mai mare preţ tocmai pe repetarea orală şi scrisă a preceptelor morale. Avea acest Girard naivitatea să afirme că şcolarul care conjugă verbul a iubi la toate modurile, timpurile și persoanele : Eu iubesc pe Dumnezeu, tu iubeşti pe Dumnezeu, el iubeşte pe Dumnezeu, eu voiu iubi pe Dumnezeu... prin această pritoceală necurmată de vorbe, va spori în suflete sentimentul religios! Inchipuirea aceasta era la fel cu încrederea șamanilor în descântece. O astfel de rătăcire este totuși explicabilă, dacă ţinem socoteală că, dela Socrate până la Locke şi chiar mai târziu, mulţi pedagogi au fost — și poate că mai sunt şi azi — încredinţaţi că *ştiinţa este temelia moralei!* Pentru educatorii de acest tip (intelectual), sufletul omului e doar un mecanism de reprezentări şi de idei ; poate fi deci „montat şi demontat", după împrejurări, şi pornit ca acela al unui ceasornic, când este „întors", adică dacă pui rotițele în mişcare. Unor astfel de pedagogi, adăogirea sau scoaterea unei lecţii din program li se pare ca adăogirea sau scoaterea unui şurub dintr'un mecanism — chiar când e vorba de educația morală [1]).

Fireşte, nu se poate tăgădui că memorizarea cu scop etic, punând mare temeiu pe înțelesul cuvintelor și preceptelor morale, nu era totuşi un progres faţă de faza magică a şamanilor și faţă de metodele lor barbare. Apoi să nu uităm că chiar gimnasiarhii şi pedonomii Grecilor purtau încă *băţul* şi *nuiaua* ca simbol al metodei...

1) Nu e o intâmplare că, până mai ieri, în multe ţări, ministerul care purta grijă de creşterea tineretului se numea „Ministerul Instrucţiunii". Abia cercetările mai nouă asupra formării caracterului ne-au făcut să înţelegem că temeiul activităţii omeneşti nu stă în noţiuni, raţionamente şi repetarea lor verbală, scrisă ori citită, ci în latura sentimentelor şi chiar a impulsiunilor subconştiente. Târziu ne-am dat seama unde stă adevărata greutate a pregătirii copilului în şcoală, şi că numele cel mai potrivit pentru instituţia care îngrijeşte de pregătirea tineretului este acela de „Ministerul Educaţiei".

c) MEMORIZAREA CU SCOP INTELECTUAL

Am văzut rolul şamanului ca mânuitor al riturilor magice pentru pregătirea tineretului. El mai avea însă şi un rol etic: era împărţitor de precepte morale şi păstrător al tradiţiei (cum s'ar zice — dascăl de istoria clanului). In sfârşit, tot el ajunge cu timpul să împlinească rolul mai intelectual de meşter care ajută memorizarea învăţăturilor. — Era şi firesc, deoarece rolul memoriei e capital. Prin memorie, omul s'a despărţit de animalitate. (Şi alte animale se folosesc de anexe artificiale. Maimuţa sparge nucile cu piatra, dar o aruncă... Singur *pithecanthropus erectus* a păstrat-o şi a ajuns să se ajute cu unelte la muncă... Singur el a *ţinut minte* înlesnirea pe care i-o făcuse pietroiul — *eolithul*, băţul de scos rădăcini, etc. şi astfel *memoria* şi *atenţia* tot mai vie, înteţită de întrebuinţarea unor „organe artificiale" a fost începutul carierei sufleteşti, care l-a ridicat pe om deasupra tuturor vietăţilor.)

Privind deci cât de puţin mecanismul memoriei, ne dăm seama îndată că şamanul avea să pună mare temeiu pe memorie, chiar când era lipsit de preocupări magice ori etice. *Amintirea uşoară a lucrurilor* (poteca de vânătoare, culcuşul animalelor, locul bun de pescuit, etc.), produce şi plăcere, apoi e şi folositoare [1]. Dela credinţa vechiului şaman în cuvântul putere, urmaşii lui (între care se număra şi belferul) au ajuns la întrebuinţarea cuvântului chiar numai ca mijloc de amintire. Iar metoda cea mai firească era, fireşte, pritoceala... Papagalul aude şi repetă; copilul aude şi repetă... La atâta se mărgineşte în forma ei clasică metoda belferului, pentru care limba noastră are calificativul foarte expresiv — *bucher*. — Cuvântul acesta ne reaminteşte timpul când şi la noi, bieţii

---

1) Creierul filtrează necontenit tot ce percepe. Dacă în filtru n'ar rămânea nimic, viaţa sufletească ar fi nulă: firul identităţii (baza psihologică a eului, a personalităţii şi deci a educaţiei) nu s'ar putea toarce mai departe. „Din gol", Timpul ar cerca în zadar să se nască. Spaţiul tot aşa.

Prin urmare, ar lipsi minţii copilului tocmai stâlpii cei mari, pe care se razemă toată schela... Din contra, *re*-găsirea (*re*prezentarea) în memorie a imaginilor ce mai trecuseră cândva prin cercul luminos al conştiinţei e o „avere" sufletească, dătătoare de putere. E un lucru plăcut chiar numai ca joc al minţii, înainte de a fi folositor traiului.

copii începeau învăţătura cu nişte *buchi*, puse în vârful unor beţe. Semnele acelea reprezentau anume *sunete*, iar buchereala : *az, buche, vede, glagore*... şi învăţarea lor pe de rost (cunoaşterea semnelor grafice dela capătul sau *rostul* băţului) a fost cel din urmă rest de metodă belferească în şcoalele noastre. — Asta însemna a învăţa *pe de rost*. Şi fiindcă am citat la început numai exemple din alte ţări, nepărtinirea ne obligă să pomenim şi dela noi câteva documente de arhaism pedagogic. Iată, de pildă, descrierea unei metode originale, lipsită de orice preocupare magică ori etică — aşa dar memorizare pur intelectuală, după tipicul belferesc :

Dacă ai de învăţat o lecţie, urmează aşa : „Citeşti rândul întâi până-l înveţi pe dinafară. Când ai ajuns să-l zici fără să te uiţi în carte, îl zici repede de 24 de ori în şir. Pe urmă, treci la rândul al doilea şi tot aşa îl descurci, îl înveţi şi-l zici pe neràsuflate iar de 24 de ori... Acum, fiindcă ştii şi rândul al doilea, trebue să-l legi de cel dintâi şi să-l zici împreună tot de 24 de ori. Şi ca să nu greşeşti şi să zici — de mai multe ori, sau de mai puţine ori, luaţi, când începeţi să învăţaţi, 24 de pietricele lângă voi ; zici rândul întâi odată şi muţi o pietricică din grămadă. Mai zici odată, şi mai muţi o pietricică. Şi zici aşa, până se isprăvesc toate pietricelele..." [1]).

Cum vedem, belferia tindea şi ea spre sistematizare. După ce preocuparea magică a mai scăzut, metoda belferilor a avut ambiţia să devină cum s'ar zice *raţionalizată*. Unii au perfecţionat procedarea memorizării auditive ; alţii pe cea vizuală, iar câţiva şi pe cea motrice. De pildă, metoda simplistă a lui Girard (cel cu repetarea cuvintelor flexionare în toate formele conjugării sau ale declinării) a fost aplicată şi la scris. In loc să *zici* de multe ori un cuvânt, o propoziţie, un rând sau o pagină... ceea ce ar obosi urechea belferului şi i-ar răpi

---

1) N. PLOPŞOR, *Pământ şi Suflet oltenesc*, Amintiri Craiova 1934 Din această mărturisire poate vedea oricine că am contribuit şi noi la perfecţionarea metodei belfereşti. — Culmea fusese însă atinsă, fără ştirea noastră, de un mare „docteur sophiste, nommé maistre Thubal Holopherne", care în timp de cinci ani şi trei luni învăţase pe Garagantua să spună lecţia nu numai dela început spre sfârşit, dar şi de-a'ndăratele. *Il luy aprint sa charte si bien qu'il la disoit par cueur au rebours* (*RABELAIS*, I, 14).

prea mult timp, a fost mult mai comod belferului să silească pe şcolar a scrie singur de câteva sute ori mii de ori, cuvântul sau propoziţia respectivă. Astfel, scrisul a ajuns să fie pe-alocurea pentru copii o tortură mai grea şi decât repetarea verbală, fiindcă oboseşte nu numai ochii, dar şi mâna, amorţind şi creierul până la adormire. — E drept că belferii lipsiţi cu totul de suflet făceau lucrul acesta nu atât pentru a uşura învăţătura, cât mai ales spre a pedepsi pe unii şcolari... Mult mai miloşi şi mai iscusiţi s'au arătat dascălii budişti. In loc să-şi ostenească mâna scriind ori buzele recitând rugăciunea lor obişnuită: *om mane padme hum,* ei au născocit ceva mai practic: „morişca de rugăciune". Omul îşi vede de treabă, iar morişca se roagă singură pentru el. — In privinţa asta, belferii europeni au rămas mai prejos, ei n'au inventat niciun mijloc tehnic pentru a înlocui memorizarea, dar au perfecţionat o altă latură a metodei şamanilor: au inventat *bătaia mecanică* a şcolarilor, prin maşini de bătut, ca să cruţe braţele şi nuiaua învăţătorului... Fiind încredinţaţi că bătaia ajută memoria, unii au ajuns chiar la o formulă tipică; ei zic: *bate cu varga* partea dela mijloc a corpului, ca *să se suie mintea la cap...* (Metoda aceasta şamanică se mai întâlneşte chiar acolo, unde te-ai aştepta mai puţin. — Unul dintre cei mai inimoşi pedagogi contemporani mărturiseşte, cu multă sfieală, că, la începutul carierei, bătea şi el în lege... In ţara lui, una dintre însuşirile cele mai necesare unui director de şcoală a fost până nu de mult şi aceea de a şti să bată [1]) bine cu biciul, măcar că dela Quintilian şi până la Montaigne, Locke şi alţi pedagogi moderni, metoda brutală a bătăii fusese osândită în chipul cel mai categoric.)

*

Făcând suma tuturor celor înşirate până acum, despre belfer şi belferie, putem formula următoarele concluzii:

1) Procedarea belferească nu este o excepţie, adică un fenomen local, ci a fost o formă de pregătire a tineretului răs-

---

1) H. G. WELLS, *Un grand éducateur moderne, Sanderson,* Paris 1929, p. 37.

pândită pe toată faţa pământului ; *e forma cea mai arhaică a învăţământului.*

2) Belferismul nu înseamnează lipsă de metodă, ci tocmai o *metodă ajunsă la cristalizare,* adică — în felul ei — la perfecţiune.

3) Tipicul belferesc de azi : memorizare mecanică, stimularea memoriei prin pedepse fizice (bătaie, post, punere în genunchi, etc., etc.) este un fenomen străvechiu, ale cărui urme n'au pierit cu totul ; e adică un *relict pedagogic.*

4) Belferismul a trecut prin mai multe faze :

a) Pe treapta cea mai de jos, şamanul era stăpânit numai de preocupări magice şi utilitare ; cuvintele lui trebuiau memorizate fără nicio schimbare, — altfel puterea lor putea să se piardă, ba să dea naştere chiar la nenorociri. (Magul însuşi, dacă ar fi citit „semnul întors", o lume întreagă se putea prăpădi.) — Azi, faza aceasta nu mai e reprezentată în ţările mai civilizate şi culte, decât prin puţini vrăjitori (de obiceiu prin femei bătrâne, care descântă, fac farmece şi umblă cu lecuiri empirice).

b) In faza următoare, elementul magic cade în umbră, iar belferul se preocupă mai mult de latura etică. — La Evrei, se poate urmări cum partea magică şi didactică erau încă alipite în Templu. Fiecare membru al comunităţii trebuia nu numai să-şi întemeieze viaţa pe Lege, dar să fie în stare să *scrie* poruncile Legii şi chiar să le *explice.* Astfel, servitorul Templului a devenit învăţător ; Biserica şi Şcoala formau la Evrei o unitate, iar poporul era împărţit întâi şi întâi de toate în ştiutori şi neştiutori ai Legii. Cartea şi evlavia, evlavia şi cartea sunt aproape unul şi acelaşi lucru. Fariseii înfăţişează minunat această treaptă a belferismului, ca expoziţie permanentă de rituri, atitudini, formule şi semne magice. Unii mergeau gârboviţi, ca hamalii — ca şi cum ar fi purtat pe spatele lor greutatea tablelor Legii. Alţii se numeau Kizai (adică „frunte sângerată"), deoarece mergeau pe drum cu ochii închişi, *să nu vadă cumva chip de femeie,* şi astfel se loveau cu capul de toate zidurile... Alţii mergeau cu piciorul târîş... adică *uitaseră să calce cum se cade,* atât de mult gândul lor era pironit la poruncile Legii lui Moise !

c) In sfârşit, într'o fază şi mai evoluată, belferul —

emancipat de magie și chiar de preocupări etice — devine apostolul memorizării pure : cere buche pentru buche, — virtuozitate intelectuală. — Mai ales când în structura psihică a dascălului-belfer s'a nimerit să predomine memoria, el ajunge, cum se zice la sport, un *as* : știe toată cartea „din scoarță în scoarță", o poate spune oricând „pe de rost", „ca pe apă", etc., etc. Expresiile acestea reprezintă aspectele superlative ale belferiei.

*

Inainte de a termina cu *metodele* educației la sălbatici, e necesar să mai relevăm câteva fapte din care să se vadă și *treptele* învățăturii în această fază.

Cu toate că *principiile* mai sus arătate sunt aceleași pretutindeni pe treapta magiei, modalitățile aplicării lor sunt nu se poate mai variate dela o populație la alta. La neamurile puțin desvoltate, unde omul rătăcește încă în chip de hoarde mărunțele, trăind dela mână până la gură (Fuegieni, Boșimani, Eskimoși, etc....), creșterea copilului este aproape tot așa de simplă ca și a progeniturii animalelor sălbatice. Pruncul e o anexă a mamei timp de câțiva ani, iar după pubertate un număr mai mult în familie. Acolo însă, unde munca este mai diferențiată (la agricultori, la vânătorii-mari la pescarii-mari, etc.), populația fiind mai deasă și numărul copiilor mai considerabil, creșterea tineretului devine mai complexă. Schema generală e aceasta :

1. Până la 3—4 ani, cum am spus, copilul se ține de mamă. Femeia Eskimosului poartă pruncul într'o pungă de blană, atârnată la spinare, între piele și haină, după cum kangurul își ține puiii în sân. In anii următori, copilul se bucură de o libertate nemărginită, ca și puii mamiferelor sălbatice, după înțărcare. (Atâta numai că sălbătăciunile își înțarcă iute puii, pe când la om alăptarea durează ani de zile — la Eskimoși, până la 10—12 ani.) Fetițele stăruesc pe lângă mamă și muncesc de mititele, dar băieții nu-s supuși la nicio îndatorire. Educația lor e pur *negativă*. „Cunoștințele despre lume sunt culese numai „din văzute" și din jocurile care imită munca părinților. Despre Papuași, un călător se exprimă astfel : „Părinții nu dau copiilor niciun fel de învățătură și

nicio regulă de purtare... Afară de fete, care de mici trebue să lucreze, copiii nu primesc nicio povăţuire la meşteşugurile pe care orice Kanac trebue să le ştie... Toate muncile : împletire de vârşe, cioplirea trunchilor spre a face luntri, facerea lăncilor și altor arme, toate le deprind tinerii numai din văzute, fără nicio învăţătură cu vorba" *(PFEIL)*.

E caracteristic că nu există nici pedepse pentru copii, nici măcar vorbe rele. Nu e la mijloc nici nepăsarea, nici iubirea prea mare, ci un motiv magic : copilul este numai din punct de vedere fisiologic al părinţilor lui ; sufleteşte însă, el este *întruparea unui strămoş mort.* Un tratament rău sau chiar o vorbă rea poate supăra spiritul strămoşului, atunci el pleacă şi copilul moare, ceea ce este pentru sălbatic de o însemnătate capitală. Nu-i nicio nenorocire mai mare, decât să piară cineva fără urmaşi, fiindcă de fapt omul *nu moare,* ci numai îşi schimbă locul „dincolo", în ceata înmormântată a clanului. Acolo fiecare „mort" trăieşte mai departe şi se bucură de darurile primite dela urmaşi rămaşi în viaţă.

E rău numai de acela care n'are urmaşi... Acela e primit foarte rău în clanul morţilor, ba poate fi chiar şi *alungat.* Osânda începe uneori dela înmormântare. Burlacul este îngropat fără ceremonie sau svârlit în tufe, ca şi copiii neajunşi la pubertate (lipsiţi prin urmare de „iniţiarea" care îl face membru al clanului). Aşa dar, morţii trăiesc, iar dorinţa lor cea mai vie e să se întoarcă iarăşi pe pământ, intrând în vreun copil nou născut. — Aşa stând lucrul, e uşor de înţeles pentru ce copiii sălbaticilor sunt scutiţi de orice constrângere şi chiar de cea mai mică dojană.

2. Vine însă *pubertatea.* Aceasta este adevăratul început al vieţii. Şi corpul, şi sufletul este acum destul de format, ca să poată împlini datoriile vieţii de clan. Dar pentru asta trebue oarecare pregătire şi o „iniţiare". Faza negativă a educaţiei s'a terminat ; acum începe cea pozitivă : „Şcoala". Iar modalităţile sunt foarte variate. Relevăm ca o completare a celor spuse mai înainte următoarele :

a) *Dobândirea purităţii.* — Cauzele care îl pot face pe cineva să fie „necurat" sunt nenumărate. Imprumutăm din descrierea unui explorator care a studiat viaţa Kafrilor numai

atât: „Sunt necuraţi *toţi copiii* până ce sunt primiţi în rândul adulţilor" *(Liechtenstein)*.

De aci urmează că la intrarea în viaţa clanului, grija cea dintâi e să se arate băiatului riturile purificării [1]). Să afle de pildă că postirea, vegherea, abţinerea dela anume hrană şi dela anume acţiuni... pot aduce purificarea. Ca vânători, ei trebue să ştie că, înainte de a pleca la vânătoare, trebue să se supună unui regim ascetic, să execute anume danţuri, să cânte anume cântece, etc.

b) *Dobândirea harului*. — Prin *har* (charisma) înţelegem o putere specială, căpătată prin intervenirea spiritelor sau a zeilor. Câte trebuinţe, atâtea haruri sunt necesare. Unul are harul de a aduce ploaie unde trebue; alt har poate înlesni vânătoarea, chemând mult vânat la locul cuvenit; al treilea ajută sămănăturile, etc., etc. In insulele Truk (Micronesia), viaţa omului atârnă în deosebi de arborele care dă pâine *(artocarpus)*. Poamele lui, mari cât pepenii, vin din cer, cad în sbor şi se aşează pe ramuri, ca un stol de păsări. Vraciul *(suatomi)* care mijloceşte această ispravă are harul de a chema fructele. Numai el ştie riturile necesare pentru dobândirea unei recolte abundente; el hotărăşte anume tabu: să nu mănânci sub acel pom, să nu aprinzi foc, să nu faci sgomot spre a nu speria fructele-pasări, când vin în sbor, etc., etc. A avea aşa dar un *suatomi* este pentru indigeni o chestie de viaţă şi de moarte. Iar el trebue numaidecât să lase altuia harul... La Tlinkiţi (P. Roşii din America de Nord), şamanul lasă harul său fiului, împreună cu masca, toba, amuletele ş. a. Insă poate şi un băietan din altă familie să dobândească *har*, retrăgându-se în pădure, postind, veghind, chinuindu-şi corpul... până ce simte că-i vine „inspiraţia". Şi la Evrei se poate vedea lă-

---

1) A fi *impur*, după credinţele sălbaticilor înseamnează a fi *slab*, adică a fi lipsit de *puterea vieţii*. Prin urmare, organismul copiilor nefiind încă destul de desvoltat, este încă „impur". Abia iniţiarea îi va da putinţa de *creştere deplină*, adică destulă putere spre a trăi şi a-şi câştiga mijloacele de traiu. — Insă şi mai târziu, după pubertate, omul poate deveni iarăşi impur, adică *slab*, din anume cauze. De pildă, toate lehusele sunt impure timp de o lună; toţi bărbaţii timp de 15 zile după moartea soţiei; toate mamele timp de două zile după moartea pruncului lor; toţi cei care au fost de faţă la înmormântare; toţi câţi au fost la războiu, etc., etc. *(H. LIECHTENSTEIN.)* — Prin urmare, purificarea din anii adolescenţei trebue repetată în toate aceste cazuri spre a spori iarăşi *puterile vieţii*.

murit transmiterea harului. El era legat de familia Leviţilor, iar actul de transmitere era însoţit de o sumă de ceremonii : cufundare în apă, tundere, ungere cu sânge, înzestrarea cu haine preoţeşti şi alte semne hieratice.

c) *Dobândirea unor meşteşuguri.* — Ajunşi la pubertate, tinerii trebue să deprindă şi anume munci, adică intră într'un fel de şcoală profesională. Şcoala e într'o poiană, în vreo pădure, pe malul unui râu, al unui lac de pescuit, etc. Sub privegherea şamanului ori a unui alt bărbat îndemnânatic, ucenicii se deprind acolo la vânătoare, la pescuit, la lupta cu armele, la punerea laţurilor, a căpcănilor, a vârşelor, etc. Iar prinderea celui dintâi vânat mare (ca şi uciderea celui dintâi duşman, în războiu) e socotită ca un fel de examen de maturitate ; — tânărul a *învăţat adică „meşteşugul"* de a trăi.

d) *Dobândirea ştiinţei.* — Iniţierea este deplină, când novicii ajung şi la *ştiinţă.* Prin asta se înţelege cunoaşterea tradiţiilor clanului : origina lui, strămoşii mai însemnaţi, isprăvile lor, întocmirea lumii (a cerului şi a pământului) şi tot ce mai trece prin minte sălbaticilor. Iar uneori învăţătura ajunge chiar la un fel de specializare. De pildă, Negrii Kru au „doftori-vraci" ca şi alţi sălbatici, dar la acest neam nu poate ajunge cineva medic *(dryabo),* dacă n'a urmat măcar doi ani învăţături la un alt medic. In acest timp, „ucenicul însoţeşte pe vraciu în toate călătoriile lui, împlinind pe lângă el anume servicii, şi n'are voie să se tundă, să-şi spele faţa ori să atingă cu apă măcar altă parte a corpului. Când a terminat învăţătura, vine isprava cea mare : tunderea capului, ceea ce înseamnă consacrarea ca medic. Iar maturitatea cunoştinţelor medicale o dovedeşte astfel : i se aduce în faţă mai multe oale ; el trebue să ghicească în care se află capul unei găini tăiată în acest scop. Dacă ghiceşte, asta e dovada că are capacitatea cuvenită spre a deveni medic şi biruinţa e sărbătorită de prieteni cu mare alaiu".

Dar nu numai pentru vindecarea bolilor, ci şi pentru alte nevoi ale vieţii trebue să dobândească novicele cunoştinţe magice şi harul respectiv, deoarece, cum am spus, sălbaticul trăieşte într'o frică necurmată de puterile ascunse ce rătăcesc pretutindeni. Oriunde şi oricând i se pot întâmpla cele mai

mari nenorociri. Poate de pildă să plece tot vânatul din pădure ; poate să se sfârşească apa ploilor şi sămănăturile să nu mai răsară niciodată ; poate să piară chiar soarele de pe cer... Toate calamităţile pândesc traiul omului, iar el nu se poate apăra decât într'un singur chip : cunoscând mijloacele de a împăca spiritele, făcându-le binevoitoare. De aci, nevoia de a împlini iniţierea prin dobândirea ştiinţei despre anume rituri, cuvinte şi acţiuni care trebue să fie apoi repetate stereotip, ca în vremea strămoşilor... Altfel, cataclismul e gata.

In rezumat, educaţia în faza magică se înfăţişează ca metodă sub aspectele următoare :

a) In anii prunciei, copilul e o anexă a mamei.

b) In restul anilor, până la pubertate, educaţia e negativă. Copiii sălbaticilor trăiesc fără nicio constrângere şi fără nicio învăţătură, afară de cea dobândită „din văzute" şi prin jocuri ca imitaţie a muncii.

c) In anii pubertăţii începe educaţia pozitivă — şcoala. Tânărul primeşte *purificarea* şi caută să dobândească un *har*, anume deprinderi de muncă şi cât poate din enciclopedia, adică „ştiinţa" clanului său. — *Treptele* educaţiei sălbaticilor sunt aceleaşi, numai cuprinsul lor e deosebit şi oricât de absurd ni s'ar părea, pedagogul nu trebue să uite că magia a fost şi *este încă* chiar în omenirea de azi cea mai largă temelie a educaţiei gloatelor.

III. REZULTATE

Urmările creşterii tineretului în faza cugetării magice sunt uşor de ghicit.

1) Mai întâi, în ce priveşte educaţia fizică, din credinţa că sângele şi rănile sporesc puterea, corpul se alege cu o sumă de chinuri absurde, cu cicatrici care rămân toată viaţa şi chiar cu unele ciuntiri sistematice : anume degete tăiate, anume dinţi smulşi sau piliţi în diferite forme, cu buzele spintecate, cu nasul găurit, cu urechile bortite, etc., etc. Un singur efect al acestei educaţii sălbatice e pozitiv : copiii slăbănogi pier aproape toţi. — La Bassuto, de pildă, unde vergile (pag. 162) ca mijloc didactic sunt în mare cinste şi unde adulţii sunt siliţi în timpul iniţierii să doarmă desbrăcaţi pe pământul gol

chiar și în lunile de iarnă, mulți băietani trec dela școală *(mapato)* de-a-dreptul la cimitir. Lucrul e însă ținut în taină până la sfârșitul ceremoniilor, când unul dintre privighetorii „examenului de capacitate" vine la părinții răposatului și sparge o oală în fața lor, — semn că fiul a ajuns pe lumea cealaltă.

Educația fizică în faza belferiei este așa dar sau nulă, sau o cauză de boli și alte neajunsuri : sluțirea corpului, reumatisme, oftică, etc. Pe când animalele sălbatice sunt de obiceiu întregi și sănătoase, singur omul a chinuit, a ciuntit și chiar a pocit progenitura sa înadins *(krankes Tier,* cum îi zice Nietzsche). Iar după ce magia i-a încurcat drumul vieții mii și răsmii de ani, numai de câteva milenii și-a mai venit în fire în câteva orizonturi de civilizație și cultură mai înaltă : în China, India, Asia apuseană, țările dimprejurul Mediteranei, Mexic și Peru. Japonezii în Extremul Orient, Persanii, Grecii și Romanii sunt cele dintâi popoare care s'au apropiat de o educație fizică sănătoasă. In deosebi palestra Grecilor, unde gimnastica era însoțită de danț și de muzică, a fost și a rămas pilduitoare. Dar concepția creștină despre corp ca un fel de cuib al păcatului și aliatul Satanei în contra sufletului a avut drept urmare o nouă chinuire a corpului : postire, biciuire, izolare în peșteri, pe vârfuri de stânci, castrare (Lipoveni), îmbrăcăminte înțepătoare și alte abuzuri care amintesc educația șamanică. — Abia Scandinavii au reluat cum se cade firul creșterii sănătoase din antichitatea greco-romană.

2) In ce privește educația morală, îndreptarul cel mai de seamă fiind memorizarea de vorbe și bătaia, urmările sunt iarăși lesne de înțeles. In loc să dea tinerilor deprinderi etice întemeiate pe convingere, metoda barbară a constrângerii nu duce decât la un fel de dresură animalică, la fel cu a fiarelor din menajerii, adică la împlinirea unor anume acțiuni — de *teamă*. In loc de a fi educativ-moral, efectul unei astfel de creșteri e uneori de-a-dreptul imoral. La Spartani, tinerii erau bătuți până la sânge, spre a se deprinde să nu plângă, dacă de pildă un furtișag ar fi fost descoperit... Faimoasa formulă : *frica este începutul înțelepciunii* rezumă în câteva cuvinte efectele educației morale prin metode belferești. — Abia-abia în secolele din urmă a ieșit ceva mai mult la iveală

doctrina că numai convingerea autonomă, care implică ruşinea faţă de urmările unei purtări urâte, poate fi temeiu de îndrumare durabilă şi cu adevărat morală. — Aci e locul să amintim ca un lucru de laudă că și în faza cugetării magice, copilăretul unor popoare a fost cruţat de înjosirea morală a bătăii. Am văzut că pentru întâia copilărie (dela naştere până la 10—12 ani) copiii sălbaticilor trăiesc în cea mai deplină libertate, scutiţi nu numai de maltratare fizică, dar şi de orice cuvânt batjocoritor. In schimb, copilăria a doua (10—20 de ani), începând cu iniţierea, era un cumul de erori fizice şi morale. Totuşi, în marginea de miazănoapte a Europei, barbarii de acum două mii de ani aveau şi unele obiceiuri care respectau atât corpul, cât şi sufletul tinerilor. Povestirile islandeze *(Saga)* ne arată că băieţii erau puşi dela început „cu amândouă picioarele în lumea celor maturi", ca viitori războinici legaţi de altul nu prin supunere, ci prin *devotament,* iar bătaia n'avea nicun loc în anii copilăriei ; — ba nici jocul, atât de maturi erau socotiţi băieţii dela început. [1])

3) In latura *intelectuală,* metoda belferilor a ajuns şi la ceva pozitiv : desvoltarea memoriei mecanice, dacă aceasta poate fi socotită ca o izbândă de mare preţ.

a) La copii, ţinerea de minte e foarte ageră. Sălbaticii de asemenea au o memorie destul de sigură, aşa că amintirea descântecelor — mai târziu, a legilor — a tradiţiilor transmise oral şi altor fapte interesante pentru viaţa lor a fost efectiv ajutată prin unele metode coercitive. Pe lângă repetarea neobosită a cuvintelor sau a unor semne, memorizarea era ajutată şi prin asocierea unor fapte cu o durere fizică. — Unele metode străvechi au fost păstrate până în timpurile mai nouă, chiar în obiceiurile populaţiilor civilizate, dar lipsite de meşteşugul scrisului. De pildă, spre a întipări în mintea urmaşilor linia unui hotar, bătrânii luau cu ei un copil, îl purtau pe hotar și, pe neaşteptate, îi dăruiau o păruială sau câteva palme... din senin. Spre a-i potoli teama și surprinderea, îi spuneau apoi prieteneşte că pe acolo *trece hotarul...* iar el, ca băiat vrednic de încredere, să facă bine *să-l ţină minte* şi să-l transmită memoriei altora, întrebuinţând aceeaşi metodă, când va fi mare...

1) Es gab keine Welt des Spiels *(FR. WÜLLENWEBER, Altgermanische Erziehung,* Hamburg 1925, p. 109.)

Succesiunea păruielii din generaţie în generaţie devenea astfel un mijloc mnemotehnic, care ţinea loc de cronică scrisă. — Cu astfel de metode, memoria sălbaticilor (mai ales cea topică) ajungea uneori de o bogăţie uimitoare. Ross a întâlnit un Eskimos care i-a putut desena din amintire harta ţărmului polar pe o mare întindere, arătând toate cotiturile lui [1]).

Astfel stând lucrurile, era de aşteptat ca în faza magică memoria să fi căpătat cea mai mare desvoltare între toate însuşirile sufletului omenesc. Iar mai târziu, popoarele legate mai mult de metodele belfereşti să fi dobândit o memorie cât mai exercitată. Aşa s'a şi întâmplat. Religia lui Iahve fiind un contract între El şi „poporul ales", Evreii au dat zilnic cea mai mare atenţie contractului scris de Moisi pe muntele Sinai, după dictat. Religie, Lege şi Istoria întâmplărilor neamului evreesc sunt atât de strâns împletite, încât una aminteşte îndată pe cealaltă şi tustrele trebuesc să fie cunoscute tuturor. De aceea, timp de zece ani (dela 8 la 18 ani, tânărul Evreu trebue să înveţe *Tora* şi *Talmudul,* iar după aceea, oricine e dator timp de două zile pe săptămână să se gândească la îndreptarul de viaţă cuprins în ele. Sinagoga înseamnează nu numai religie, ci şi „şcoală" şi repetarea necontenită a istoriei poporului evreu. Sărbătorile lui sunt nu numai amintirea contractului, dar şi a împrejurărilor cum el a fost executat cu ajutorul lui Iahve, adică sunt sărbători *naţionale.* Evreul evlavios trebue să fie gata a cita texte din *Lege* şi cărţile sfinte, ca un jurist când desbate un proces. Şi cum oricine poate lua cuvântul să citească şi să explice legea în Sinagogă, urma dela sine un mare exerciţiu de memorie, — ceea ce a folosit apoi Evreilor şi în specializarea lor pentru calcul în negoţ. — E drept că această desvoltare a memoriei mai mult verbală a fost în alte priviri o piedecă. Cu religia sa întemeiată pe Contractul scris de Moisi, Evreul şi-a închis singur calea atât spre ştiinţă, cât şi spre morală. „O raţiune *autonomă* în cunoaşterea lui Dumnezeu şi a Lumii sau în modelarea vieţii, Judeii n'au cunoscut niciodată şi nicăieri — ba nici măcar începuturi spre o ştiinţă raţională şi spre o etică autonomă. Chiar ca Dumnezeu al profeţilor, al psalmilor şi al lui Iob, Iahve ră-

1) *Relation du second voyage* fait à la recherche d'un passage au nord — ou est, par Sir *JOHN ROSS*, Paris 1835, p. 344 ş. u.

mâne antropomorf, un făcător de minuni: el poartă Legea în sine și o arată Lumii, dar nu este însuși Legea... Rămâne un Dumnezeu al revelației tainice, iar această revelație este magică, *minune*... Substratul și cadrul judaismului și al Legii sale fundamentale a rămas *magic pentru totdeauna*" [1]. — Am relevat îndeosebi experiența pedagogică a poporului evreesc, deoarece el prezintă azi exemplul cel mai tipic pentru belferism, și pentru a se vedea totdeodată că magia a fost un impas din care numai puține grupări etnice au putut ieși până acum.

Pentru a judeca însă și mai exact rezultatele educației magice e necesar să o privim în raport cu fiecare etate în parte.

Cei care au rămas mai mult timp sub influența belferilor au fost și sunt încă pe-alocurea copiii mărunți. Memoria copiilor fiind destul de ageră, vedem că până sub ochii noștri memorizarea are încă un rol foarte însemnat în învățământul începător: Tabela lui Pitagora se învață din auzite, ca un cântec; rugăciunile de asemenea. Scrisul (semne negre pe hârtie albă), cititul și socotitul mnemotehnic au fost lungă-lungă vreme tot capitalul de învățătură al celor dintâi ani de școală. Numai credința în puterea memoriei și constatarea că această facultate e mai vie la copii decât la oamenii maturi (*tenacissima*, cum zicea Quintilian) poate să explice grozavele abuzuri la care am fost martori — iar pe alocurea suntem încă și azi. — Ingurgitarea de cuvinte a fost atât de obișnuită, încât metoda aceasta mecanică a durat până în zilele noastre, motivată în deosebi de studiul limbilor moarte. In epoca lui Locke, învățarea limbii elene începea dela 7 ani, așa că chiar în secolul trecut, un om ca John St. Mill a fost silit de părintele său (filosof și economist) să învețe zilnic încă dela etatea de trei ani liste întregi de vorbe grecești. (La 7 ani, bietul copil trebuia să citească dialogii lui Plato, deși citirea aceasta presupunea și altceva decât memorizare de cuvinte. — Amintim în treacăt aceste relicte de belferism chiar în țări de mare cultură, fiindcă abuzul memorizării bântue uneori și acum în anii copilăriei și chiar mai târziu.)

---

1) *ERNST KRIECK, Bildungsysteme der Kulturvölker*, 1927, Leizig, pag. 54.

b) Adulţii, fiind mai puţin docili decât copiii mărunţi şi simţind că se deşteaptă în ei puterea raţionamentului, sunt mai cruţaţi (afară de perioada pubertăţii, când iniţiarea — cu toate formele ei, până la catehism) e ca un obstacol care cere opintire. — In ţările însă unde creşterea tineretului a ajuns sistematizată, chinul cu memorizarea mecanică continuă din nenorocire şi pe treapta învăţământului numit „secundar". Cum varga e o greutate pentru corp, cartea a devenit o greutate pentru creier. Metoda belferească se rezumă pentru astfel de cazuri în formula : „luaţi de ici până ici", iar dovedirea învăţăturii din partea şcolarului se făcea recitând fără ajutorul cărţii porţia dată spre memorizare. — Anecdota povesteşte că elevii mai isteţi biruiau uneori pe dascăl prin turuiala unei recitări atât de repezi, încât examinatorul nu mai putea urmări pe carte şirul vorbelor, ci sărea cu degetul tocmai la sfârşitul paginei, spre a se încredinţa dacă ultimele cuvinte ale şcolarului se potriveau ori nu cu textul tipărit. — Memorizarea lui Trăsnea, povestită de Creangă, e tipică pentru această fază. [1])

Aşa dar, scena belferului evreu ori mahomedan, povestită la început, nu trebue să mire pe nimeni. Belferismul a fost, iar pe-alocuri este şi acum, mult mai răspândit decât ne închipuim, nu numai pe treapta învăţământului începător, ci şi mai departe, la adulţi.

c) Dar pe treapta învăţământului superior: fost-au şi acolo belferi şi metode belfereşti ?

Aproape ne sfiim să punem o astfel de absurdă întrebare, şi totuşi ea este îndreptăţită. Chiar Universitatea a avut şi are încă în unele ţări o învăţătură întemeiată pe memorizarea mecanică. — Am putea da exemple destule din evul mediu, dar un exemplu mai apropiat va lămuri mai bine de ce e vorba.

„In Fez, alături de moscheia din Quaravin, este o şcoală

---

1) Lecţiile de gramatică băiguite pe de rost: „Gramatica este... este... gramatica este arta... arta..." sunt un document clasic de belferism, iar cât de mult a fost preţuită şi la noi capacitatea de a memoriza putem vedea din următoarea mărturisire biografică. Intr'o înşirare de „Siluete" (Craiova, 1934), autorul afirmă că unul din dascălii săi era gata să pună rămăşag că poate „memoriza în orice limbă cunoscută lui, modernă ori clasică, orice text la prima vizită (?) şi fără greşală". — Vitejia cea mare fiind memorizarea, era firesc ca un astfel de dascăl să preţuiască şi el pe şcolari după capacitatea de a ingurgita o lecţie cât mai mare, repetând aidoma „buchea cărţii".

vestită, unde se cultivă numai două discipline : Gramatica şi Dreptul. Magistrul, aşezat pe un covoraş de pâslă, lângă anume stâlp din geamie, deşiră cu glas monoton prelegerea sa. Ştiinţa este pentru el tot una cu o *vastă memorie* — o desagă de citate culese din cărţile învăţaţilor de odinioară. Mândria lui cea mai mare e să înveţe pe studenţi ceea ce se învăţa acum o mie de ani, şi să le arate că *a citit* şi a păstrat în minte tot ce s'a spus înainte de dânsul cu privire la Gramatică ori la Drept. Din sacul său de citate, el nici nu mai alege şi nici nu-şi mai dă osteneala să împace părerile, chiar când sunt contradictorii... Tot meşteşugul lui stă în asta : să aşeze, ca pe o scândură de şah, păreri *albe* şi păreri *negre,* fără să joace vreodată partida până la capăt. Sidi Khelil a spus... Dar Zorkani a răspuns... Iar la asta, Benani a întâmpinat... Insă Rehuni nu-i de loc de aceeaşi părere... Totuşi Ghenun n'a înţeles tocmai aşa... Concluzie : *părerile sunt împărţite.* — Noroc că El Karşi (un fel de patriarh al juriştilor musulmani) poate curma prin *autoritatea* sa orice dispută. — Cine citează în ajutorul său o părere a acelui învăţat, pune capăt oricărei discuţii, fiindcă ivirea unei alte obiecţiuni ar însemna o adevărată *nelegiuire.* Citatul din El Karşi încheie controversa ca un fel de binecuvântare papală". *THARAUD, Le Maroc.)* — Am pus sub ochii cititorilor această descriere a studiilor din universităţile musulmane de azi, fiindcă observările acestea au fost făcute de unul dintre cei mai buni cunoscători ai lumii mahomedane şi evreeşti. Cât priveşte vechea bucherie scolastică din evul mediu şi autoritatea formală a *Cuvântului* (biblic ori aristotelic), ea este destul de cunoscută spre a mai fi nevoie şi de dovezi.

Totuşi, trebue să recunoaştem că apogeul belferismului n'a fost atins în Palestina, în ghetto sau în lumea musulmană, ci în India. Copilul celor dintâi trei caste începe şcoala la 8 ani şi poate rămânea ucenicul cuiva până la 36 de ani sau chiar tot timpul vieţii sale. Cum ? Instrucţia este acolo individuală. *Veda,* adică „învăţătura" nu e primită din cărţi, ci din viu graiu. Dascălul deprinde pe copil să spună pe de rost tot cuprinsul cărţilor sfinte, *fără să schimbe o silabă, o intonaţie şi nici măcar un gest dintre cele care însoţesc cuvintele divine.* De mii şi mii de ani, nu-i alt chip de învăţat decât tra-

diţia *orală*. — Mai mare abuz de memorizare n'a făcut nimeni pe faţa pământului... După *Rig-Veda,* vin la rând *Upanişadele* adică, învăţăturile „secrete", iarăşi orale ; — fiind *secrete,* trebue să fie împărtăşite ucenicului în cea mai mare taină.

Dar nu numai cărţile sfinte, ci şi legile, adică învăţământul juridic trebue primit oral şi ştiut pe dinafară. In schimb, câştigul sufletesc e foarte mare : „cine păstrează în memorie *Legile,* acela merge de-a-dreptul în Raiu ; iar cel care poate recita şi *Ramayana* este izbăvit de toate păcatele şi se suie în cerul cel mai înalt... ; pe când acela, care ar pune pe un discipol să recite — ori va recita el însuşi — vreun imn vedic, fără să cunoască *numele* profetului, căruia i-a fost revelat *metrul* în care a fost compus, *zeitatea* către care se îndreaptă şi adevărata sa *întrebuinţare,* acela face cel *mai mare păcat*". — Şi să nu uităm că unele învăţături ale cărţilor indiene sunt pline de cele mai subtile abstracţiuni... Cearcă acuma să birueşti numai cu memoria auditivă o atât de grozavă sarcină ! O viaţă întreagă... şi tot nu este deajuns.

Există aşa dar (cel puţin în Africa şi Asia) şi un învăţământ superior rezemat pe simpla memorizare mecanică. — Pentru Europa şi America, ne sfiim să facem o astfel de ipoteză. Ca să fie cu putinţă aşa ceva şi în universităţile acestor două continente, ar trebui să admitem următoarea penibilă alternativă : sau un profesor care, neputând cugeta cu propriile sale mijloace intelectuale, e silit să împrumute cugetările şi chiar forma de exprimare a altora (pritocind an după an, în faţa auditorilor, aceleaşi fapte şi aceleaşi idei, cu aceleaşi vorbe citite din caiete îngălbenite) sau să presupunem un cap care a preţuit ceva în tinereţe, dar slăbind se mărgineşte să debiteze propria sa producţie intelectuală în chip stereotip, şi o crede atât de preţioasă, încât o cere la fel şi ascultătorilor... Insă nivelul sufletesc al auditorilor din Universitate şi adâncimea problemelor tratate în cursurile superioare, precum şi libertatea discuţiei academice fac din belferism un fenomen atât de nepotrivit cu această treaptă de cultură, încât ne vine greu să-l admitem chiar ca ipoteză pentru ţările culte.

*

Pe lângă treptele de învăţământ, paralel cu treptele etăţii, mai trebue să luăm în considerare şi natura însăşi a studiilor. In ştiinţele întemeiate pe raţionament, cum e matematica, de memorizare mecanică nici nu poate fi vorba. In ştiinţele despre lumea concretă (de ex. în ştiinţele naturale), partea memoriei e ceva mai însemnată. Şi mai mare e însă în filologie, unde creierul trebue să înmagazineze un mare număr de cuvinte şi de forme lexicale. De aceea, filologii sunt aceia care au pătimit şi au făcut şi pe alţii să pătimească mai mult de pe urma memorizării verbale. Nietzsche, care îşi începuse cariera ca filolog, credea că împovărarea memoriei ar fi una dintre cauzele care face ca judecata filologilor să fie uneori foarte slabă [1]). — Dar, la dreptul vorbind, cazurile acestea nu mai privesc belferia, ci treapta profesorului, despre care va fi vorba în capitolul următor.

*

Urme de belferism în Ţările Româneşti. — Fiindcă am citat urme de belferism de aiurea, e bine să ne amintim că şi neamul nostru a trecut cândva prin faza aceasta. Pe lângă faptele înşirate mai înainte, să mai adăogăm câteva.

Până nu de mult, partea cea mai însemnată a învăţăturii se rezema şi la noi pe memorizare. La începutul scrierii şi a citirei, trebuia învinsă mai întâi o mare greutate : *aflarea alfabetului,* după o metodă foarte primitivă. Copilul învăţa „Tatăl nostru" *din auzite.* Apoi i se punea în faţă aceeaşi rugăciune, însă *scrisă,* iar el trebuia să urmărească cu ochii pe hârtie *cuvintele* pentru a stabili o potrivire între sunetele ştiute pe de rost şi semnele grafice : *Ta-tăl (T-a* şi încă odată *t* şi iarăşi *a,* dar cu o căciulă deasupra *ă,* apoi *l...).* Şi tot aşa pe dibuite, luând seama la toate semnele, ca la nişte musculiţe înşirate pe hârtie. — Noroc că buchile slavone nu erau mici, ci mari ca nişte bondari. — Pentru înlesnire, învăţătorul (adică preotul

---

1) *JOSEF STRZYGOWSKI,* un eminent reprezentant al istoriei artelor, consideră cultivarea intensă a filosofiei clasice în Germania ca „piedeca principală a lărgirii orizontului intelectual al acestei ţări" ; şi tot această „hrana excesivă şi demodată" îi pare a fi cauza „plictisului ce emană din German şi-l face antipatic altor naţii". *Recherche scientifique et éducation,* Paris 1931, p. 18, 19.

sau dascălul dela biserică) scriau cuvintele acelei rugăciuni pe o lopăţică de lemn, numită *panahidă*, iar copiii le urmăreau cu degetul, citind (în chip de cântare prelungă) părticelele fiecărui cuvânt, pronunţându-le răspicat: *Ta-tăl nos-tru ca-re-le*... Astfel, bieţii copii, fără să-şi dea seama, urmau metoda sălbaticilor, pornind dela *intuiţii globale* (nu analitice). Kafrii cuprind dintr'o aruncătură de ochi toată cireada, şi ştiu care vită lipseşte, fără să privească pe rând, animal cu animal. Din privirea cuvântului *tatăl*, copilul trebuia să descopere singur sunetele lipite în acel cuvânt şi să le lege de cele 5 semne ale vorbei respective. — A fost aşa dar un real progres, când au început a circula şi la noi *abecedare* sau *bucoavne* [1]) tipărite gata (în Transilvania erau numite *adibucoavne*).

După ce isprăveau de citit bucoavna (unii renunţau din capul locului la *scriere*, ca fiind o muncă prea grea), şcolarii treceau la *Ceaslov*, legând această învăţătură nouă şi de oarecare aplicări practice, ajutând adică pe dascăl şi pe preot la slujba bisericească. In sfârşit, venea rândul *Psaltirei*, învăţătura cea mai grea şi mai înaltă. Cine învăţa şi această carte, ştiind s'o citească desluşit şi repede (unii o învăţau şi pe de rost — măcar psalmul 50 şi catisma întâi), acela era sărbătorit în chip public, cu un ceremonial care amintea trecerea doctoratului în vechile Universităţi medievale. „Când i se da unui copil să înveţe psaltirea, i se făceau anume onoruri, punându-l să şadă pe un scaun, purtat pe umeri de patru dintre tovarăşii săi de învăţătură, iar ceilalţi, conduşi de un vătaf (monitor) mergeau înainte, ţinându-se de mână, doi câte doi, şi cântându-i osanale bisericeşti. După ce străbăteau aşa mai multe străzi, îl duceau la casa părinţilor săi, unde primea fiecare şcolar, drept bacşiş, câte 5 sau 6 parale, iar dascălul dobândea partea sa (câte un boccialîc sau alt dar). In timpul mersului pe uliţă, eroul acestor onoruri triumfale ţinea ochii pironiţi pe o psaltire, citind catisma I: *Fericit bărbatul carele n'a umblat în sfatul necredincioşilor şi în calea păcătoşilor n'a stat*..."

Aşa dar, memorizare, memorizare şi iarăşi memorizare.

---

1) D. PLEŞOIANU, *Privire asupra Instrucţiei Publice române*, 1878 (la N. Conţ. Bul. Sem. ped. 1928, 9 Nov. 4.)

Iar asta nu numai în şcoalele începătoare, dar chiar în Academie, unde se mai adăoga şi greutatea de a învăţa pe de rost cuvintele unei limbi străine — cea grecească. „Se începea cu *Eclogorion,* dela *file Grigorie* (iubite Gligore — un fel de Crestomatie *ad usum delphini...).* Cine ajungea până la scoarţa cea din urmă a cărţii era trecut la *Terpsitea* (aşa se numea Gramatica alcătuită de prea învăţatul dascăl Neofil Duca) ; i se da apoi să citească *Dialogurile Morţilor* ale lui Lucian şi era pus la *Tecnologie.* Dacă declina bine substantivul şi conjuga verbul, era scăpat. Dacă nu, *tipto* (bătaie). Loghiotatul nu se turbura, dacă înţelegeai ori nu, dacă ştiai cine era Charon, ce era Stixul, ce puteri avea Joe. După trei sau patru ani, ajungeai la Xenofon sau la Plutarh, cu care te deprindeai şi la Sintaxă ; potriveai alţi trei-patru ani adjectivul cu substantivul, cu pronumele, cu adverbul... Dacă nimereai, bine ; dacă nu *tipto.* Nici nu vrea să afle dacă înţelegi ori nu Cyropedia (copilăria lui Cyrus) ; dacă cunoşteai ori nu locurile pe unde au trecut cei „Zece Mii“, ori să cerce a te interesa cât de puţin la viaţa lui Timoleon ori a lui Epaminonda. Totul era ca tecnologia şi sintaxa să iasă bine, apoi te trecea la poeţi, începând cu *Minin aide!* Astfel, în vreo zece ani, te găta — *telios,* fără noţiuni serioase de istorie, fără filosofie, fără elemente de matematică, te lua de mână, te ducea într'o duminecă la părinţi, zicându-le cu îngâmfare : băiatul a isprăvit cartea“ ! *(ION GHICA).*

Iată rezultatele educaţiei rezemată pe principiile şi metodele belfereşti. Ele sunt nu se poate mai slabe :

1. O mare oboseală fizică şi chiar primejduirea sănătăţii ; totdeodată, o mare oboseală cerebrală şi un tot atât de mare desgust de învăţătură, cum e şi firesc pentru orice lucru făcut în silă şi de frică.

2) Stânjenirea desvoltării intelectuale şi morale. Putem spune că faza magică a fost visul cel rău din copilăria omenirii, iar metoda tâmpă a belferiştilor este un rest din suferinţele in care a căzut omul, după ce a părăsit instinctul şi a început a dibui calea în labirintul eresurilor inspirate de magie

In rezumat : *Belferul este treapta cea mai de jos în ierarhia didactică.* El este urmaşul şamanilor, adică un „relict“, cum zic biologii, amintindu-ne şi azi faza magică a cuge-

tării omeneşti. Iar bogăţia termenilor de batjocură: *bucher, tocitor, papagal...* şi altele şi mai rele, este un fel de dovadă plebiscitară că şi la noi, ca şi aiurea, metoda memorizării mecanice a făcut multe victime. „Cumplit meşteşug de tâmpenie, Doamne fereşte" *(CREANGĂ)*.

Ca încheiere, putem afirma fără putinţă de îndoială că, atât ca *principii* (credinţa în puterea Cuvântului şi a Sângelui), cât şi ca *metode* (vargă, post, carceră, etc.) şi ca *rezultate* (ciuntire fizică şi tâmpire sufletească), *belferia este pentru totdeauna osândită;* ea nu mai poate fi îngăduită la niciun popor cu respect faţă de copii şi cu grijă de viitor. In deosebi, pedepsele corporale (pe unde vor fi mai existând) sunt semne de primitivitate, care nu pot fi puse decât alături cu vechile cruzimi rituale: scurtarea degetelor, smulgerea ori pilirea dinţilor sănătoşi, tăierea împrejur şi alte tradiţii absurde ale sălbaticilor.

II

PROFESORUL

In faza magică, vorba *şi* sângele *erau temeiul puterii educative. In faza raţionalistă, tăria toată stă în* raţiune.

*

Spre deosebire de şaman şi de belfer, care se bizue pe cuvinte *şi* rituri *deşarte, profesorul cunoaşte exact o ramură a ştiinţei (sau chiar mai multe) şi stăpâneşte metoda de a comunica cunoştinţele sale altora, numai cu ajutorul raţionamentului.*

I. PRINCIPII. — Oricât de multe şi variate sunt fenomenele mediului înconjurător, *homo sapiens* a fost în stare să dibuiască dela o vreme oarecare *ordine* în şirul lor. Pregătirea tineretului a început a fi îndrumată şi ea după *regule* impuse de judecată *(raţionament).* — Scăpată astfel de magie, educaţia fizică a devenit din ce în ce mai *raţională.* — Cunoaşterea sufletului a înlesnit apoi şi o educaţie intelectuală, etică şi estetică rezemată pe criterii ştiinţifice.

II. METODE. — Memorizarea mecanică scade. — *Intuiţia* şi *raţionamentul* devin pârghiile învăţământului. — Precumpănirea progresivă a *logicei* (demonstrarea) faţă de eresuri şi sofisme. — Aristotel e cel dintâi mare model de profesor. — Primatul inteligenţei (νοῦς) — Treptele profesurii. — Metoda raţionalistă culminează în secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea (treptele *formale* ale lui Herbart, asociaţionismul şcoalei engleze : Stuart Mill, etc., pozitivismul lui Aug. Comte). — Reacţiunea (Carlyle).

III. REZULTATE. — Inflorirea profesoratului paralel cu desvoltarea ştiinţelor exacte. — Chiar sălbaticii, veniţi în atingere cu metodele profesorale, renunţă la magie şi la memorizarea mecanică în creşterea tineretului. — „Cultul raţiunii" şi credinţa în „idei-forţe" — încrederea exagerată in *instrucţie.* Lunecări raţionaliste. — *Şcoala* — izvor de suflete seci, înclinate spre sofisme. — Reacţiunea contimporană : „pedagogia existenţială", „antiraţionalistă" şi „fără iluzii".

După cum imagina lucrurilor se arată tot mai limpede, când ştergi pulberea ori ceaţa de pe oglindă, tot astfel natura a început a se reflecta tot mai clar în mintea omului, după ce credința în magie a scăzut. Oricât de copleşitoare e varietatea fenomenelor naturii, omul a băgat de seamă că anume fapte se leagă în chip destul de statornic. Totdeauna vântul şi căldura soarelui usucă umezeala rămasă din ploaie ; totdeauna frigul îngheaţă apa şi acopere pământul cu ninsoare ; totdeauna apa curge la vale, nu la deal, etc., etc. Astfel, ființa omenească a trebuit să-şi potrivească traiul după *ordinea* împrejurărilor (în deosebi, după ritmul anotimpurilor). Pe calea aceasta, a căpătat apoi deprinderi care au fost transmise dela o generație la alta.

In ce măsură s'a făcut trecerea dela cugetare magică spre raționament, la fiecare grupare etnică, este sarcina etnografiei s'o arate. Aci, în legătură cu *Trilogia Şcoalei*, relevăm numai atât : muncind zilnic pentru adunarea *hranei* (culegere, vânătoare, pescuit, domesticirea animalelor şi plantelor), pentru *înmbrăcăminte, locuinţă* etc., *observarea* repetată a faptelor, asocierea *imaginilor*, apoi a *ideilor* (însoţite de plăcere sau de durere) au dat omului *deprinderi* verificate prin *judecăţi*, care au surpat pe încetul credințele magice. — Din labirintul magiei, l-a scos aşa dar pe om numai *experienţa* — rădăcina tuturor cunoștințelor empirice, care avea să devină apoi *ştiinţa* exactă.

I. PRINCIPII

In loc de a mai considera *cuvântul* ca o putere, experiența i-a dovedit omului că, în repetate cazuri, vorbele şamanului rămâneau mereu zadarnice. (La unele triburi, vrăjitorul care nu aduce ploaie e uneori ucis.) Tot aşa, în loc de a mai considera *sângele* (prin urmare rănirea şi bătaia) ca izvor de putere, omul și-a dat seama dela o vreme de neajunsurile riturilor magice (tăierea degetelor, smulgerea dinţilor sănătoşi, etc.). Şi astfel, corpul a început să fie respectat şi îngrijit în chip mai rațional.

a) *Educarea simţurilor trebue să pregătească educaţia sufletului.* — Incă din antichitate, vedem ivindu-se principiul ca educaţia să ţină seama de ne-

voile fireşti ale corpului şi chiar de *dispoziţia individuală* a fiecărui copil. La Hippocrate, emanciparea de magie se vede nu se poate mai lămurit. In cartea sa „Preziceri", el condamnă categoric pe cei care mai umblau cu descântece băbeşti. In schimb, punea la temelia tratamentului *prognoza* — bazată pe observarea mersului fiecărei boli şi-şi da seama „că-i mai lipseşte încă mult medicinei (spre a deveni o adevărată ştiinţă), dar cunoaştem, spunea el discipolilor săi, măcar calea de a găsi ce-i lipseşte şi anume : medicii *să caute* (deslegarea problemelor puse de boli), cercând să afle ceea ce este *necunoscut* şi *plecând numai dela ceea ce e cunoscut*". — Principiul acesta raţional însemna aşa dar surparea pentru totdeauna a medicinei întemeiată pe magie.

In adevăr, în opera sa „Despre aer, apă şi locuri", punând bolile în legătură cu mediul geografic, părintele medicinei şi al antropogeografiei a fost cel dintâi pedagog care a îndrumat şi educaţia fizică pe o cale pozitivă. Prin urmare, nu-i de mirare că, la Greci, palestra a ajuns nu numai un loc de gimnastică, adică de sport, ci a devenit cu timpul o adevărată şcoală de *perfecţionare* a corpului omenesc. E destul să amintim numai atât : pe când şamanii chinuiau corpul, iar uneori îl şi ciunteau, adică mergeau contra naturii, „profesorul" de gimnastică, inspirat de principiile lui Hippocrat privitoare la higienă şi medicină, a început să ajute natura, dând fiecărui tânăr tocmai ceea ce-i lipsea ca însuşiri fizice. Gimnasiarhul era dator să ţină socoteală chiar şi de *dispoziţiile individuale* ale tinerilor.

Lucrul acesta se adevereşte deplin la Aristotel. In opera sa *Politica,* vedem lămurit că profesorul de educaţie fizică, departe de a fi un belfer ignorant, trebuia să fie ceea ce am numi noi azi un om de cultură ştiinţifică. Conducând exerciţiile corporale, aşa numitul „gimnasiarh" nu avea voie să procedeze la întâmplare, ci „să aibă cunoştinţa exactă a tuturor efectelor acelor exerciţii, în ce priveşte *sănătatea* şi *puterea* copilului". In epoca aceasta post-magică, doar *pedotribul* dacă mai putea fi pus în rândul belferilor, deoarece „pedotribia se mărginea la exerciţiile *mecanice,* ca gimnastica, înnotul, alergarea şi danţul". Insă nici la pedotrib nu mai era vorba de niscaiva preocupări magice.

Aşa dar, ajunsă pe treapta profesoratului, creşterea tinerilor făcuse un mare pas înainte : era îndrumată de acum numai de *raţionament*. Aristotel, de pildă, cugeta ca un dascăl modern la educarea simţurilor, punând înainte acest judicios principiu : „să formăm deprinderile copiilor *înaintea raţiunii*, adică corpul înainte de spirit". Iar pentru asta, filosoful recomanda şi anume exerciţiu. Astfel, pentru educarea ochiului, trebue să chemăm în ajutor *desenul*. (Nu mai e vorba de vechiul desen magic, destinat să înlesnească vânătoarea ori niscaiva farmece, ci ca să dea ochiului mai multă agerime şi chiar „un sentiment mai delicat despre frumuseţea corpului"). Tot aşa, Stagiritul, ca fiu de medic ce era, privea muzica (atât vocală, cât şi instrumentală) drept mijlocul cel mai nimerit pentru exercitarea urechii. In loc de cântec şi descântec magic, profesorul de muzică trebuia acum să aibă în vedere altceva : deprinderea auzului cu „ritmul" şi „armonia" sunetelor. Ba adevăratul educator trebuia să meargă cu grija până acolo, încât să nu pună cumva în mâna tinerilor instrumente muzicale „care nu contribuesc la *desvoltarea inteligenţei*" ! [1]) — Mai raţional decât aşa nici că se poate... La fel şi cu *danţul*. Nu mai are nicio legătură cu magia, ca la sălbatici şi barbari, ci urmăreşte scopuri pozitive : unele de educaţie fizică, — mlădierea corpului, altele etice — înteţirea curajului, înainte de luptă ; altele curat estetice — graţia şi frumuseţea mişcărilor.

Cât de autonomă ajunsese educaţia corpului în anticitate, se poate urmări şi din următoarele recomandări ale lui Quintilian : Nu numai că el împărtăşeşte părerile lui Aristotel, dar cere mai categoric decât toţi predecesorii lui, ca profesorul să aibă în vedere ceea ce numim noi azi „metoda individuală". „Când intră în gimnaziul plin de copii, profesorul de gimnastică [2]), după ce a încercat prin tot felul de exerciţii *corpul* şi *sufletul* fiecărui copil, să-şi dea seama pentru care fel de luptă trebue să fie pregătit... Dacă vrea să pregătească un pancratist, îl va învăţa să lovească numai cu pumnul sau cu piciorul ori să încleşteze pe adversar, şi-l va deprinde cu tot ce priveşte acest meşteşug de luptă. Iar dacă nu va afla în el aple-

1) *Politica*, lib. V, cap. VI, 8.
2) *Palaestrae peritus... exercendi corpora peritus.*

care spre vreunul din aceste exerciţii, se va mulţumi să-l formeze pentru acea îndemânare, la care *poate* mai mult. Insă de două lucruri trebue numaidecât să se ferească : să nu ceară tânărului să lucreze peste puterile lui ; apoi să nu-l abată dela ceea ce poate el mai bine, către altceva care i s'ar potrivi mai puţin" [1]. — Vede orişicine numaidecât toată depărtarea dela profesorul bizuit pe raţionament până la vechiul şaman sau urmaşul său — belferul.

b) *Sufletul omenesc deşi este o unitate, totuşi cere o întreită grijă: intelectuală, etică şi estetică.* — Un progres tot atât de însemnat se vede şi în al doilea principiu : *unitatea sufletului.*

Am arătat mai sus că omul primitiv nu-şi cunoaşte exact nici marginea fiinţei sale fizice, necum a celei sufleteşti. Un singur individ putea avea mai multe suflete... In neamul Ioruba, fiecare ins are trei : unul în cap, altul în stomac, al treilea stă în degetul cel mare dela picior. Cel dintâi e stăpân pe cap şi dă omului capacitatea de a pricepe ; îi dă adică talent şi alte daruri intelectuale, — mai ales dacă poartă şi un benghiu de sânge pe frunte, ca prinos adus acelui „suflet superior". Al doilea e sufletul din stomac ; acesta poartă grijă de hrană şi se manifestă prin foame ; al treilea ajută la mers, dacă ungi cu puţin sânge de găină degetul cel gros dela picior. Dar alţi sălbatici au şi mai multe suflete. Cei din neamul Batak (Sumatra) au cel puţin şapte... Iar sufletele pot rătăci peste tot. Sunt polivalente, adică în stare să ia toate înfăţişările. (Nişte Piei-Roşii, Bakairi, trimişi să prindă un fugar, după ce l-au pierdut din vedere, s'au oprit în faţa unei broaşte ţestoase, au luat-o în spinare şi-au adus-o la colibă, fiind încredinţaţi că fugarul se prefăcuse în broască. — VON STEINEN).

Cum a ajuns omul dela cercul îngust al instinctului şi senzaţiilor până la astfel de fantastice închipuiri este cea mai mare aventură a începuturilor inteligenţei, după ce *homo sapiens* a început să lucreze cu organe artificiale (uneltele). Dar crearea acestei lumi imaginare a cufundat biata fiinţă omenească în cele mai absurde rătăciri ; ajunsese ca o insectă care se învălue într'o reţea de fire atât de încurcate, încât

1) *Instit. Orat.* II, 8.

era amenințată să piară strangulată, autoasfixiată. — Greutatea de a ieşi din labirintul ficţiunilor cugetării magice era deci enormă, deoarece nu numai sălbaticii, dar chiar popoare ajunse la o civilizație şi o cultură considerabilă purtau încă în spate greutatea influenței nemărginite a polivalenței spiritului. Lumea ajunsese pentru mintea omului un fel de pandemonium, căci, pe lângă sufletele localizate în corp, mai erau o infinitate în aer, în ape, în păduri... peste tot. Unele individuale, altele gregare : *manes, lemures, driade, hamadriade, nimfe,* etc., etc. Numai Indienii aveau vreo 330 de milioane de zei. A trebuit deci o uriașă opintire și a fost nevoie să treacă zeci de mii de ani, până ce *experiența* faptelor zilnice i-a dat omului sentimentul unei rânduieli în fenomenele naturii și a unei ierarhii a puterilor, culminând în cele din urmă : în monoteism pentru lumea spiritelor externe, și în credința că există un singur suflet pentru fiecare om.

Cum s'a făcut această simplificare nu e locul să arătăm aci. Relevăm numai atât : în locul sufletului multiform, cum și-l închipuiau sălbaticii dominați de cugetarea magică, în raza raționalistă și-a făcut loc ideea despre *unitatea sufletului* în fiecare individ și anume, având două legături : una cu corpul individului, alta cu mediul înconjurător. Hippocrat, ca medic și antropogeograf, lega fenomenele psichice mai întâi de creier, depărtându-le pentru totdeauna de stomac, inimă sau alte părți ale corpului, iar pe de altă parte el cercă să clasifice temperamentele în chip științific, legându-le și de condițiunile mediului geografic în care trăiește fiecare popor. Titlul operei sale : *Despre aer, apă și locuri* exprimă destul de limpede concepția sa raționalistă. — Se înțelege, până la fisiologia și psichologia modernă era încă o foarte mare depărtare, dar pasul hotărîtor se făcuse. Dela principiile magice, adică *iraționale,* de care erau conduși șamanii, unii reprezentați ai cugetării antice trecuseră la o concepție științifică despre fenomenele naturii. *Cuvântul* nu mai are pentru Hippocrat nicio putere tainică ; Sângele de asemenea nu mai avea proprietăți mistice... Educația, atât cea fizică, precum și cea sufletească trebuia să urmeze alte principii decât ale șamanilor.

II. METODE

Noua concepție despre suflet impunea și o nouă metodă pentru creșterea tineretului.

1. *Cunoașterea sufletului.* — Ocupându-se de temperamente și făcând o încercare de caracterologie, Hippocrat privise problema mai mult din latura științelor naturale și a antropogeografiei. Urmașii săi au făcut însă câțiva pași mai departe. Socrate, cu formula : *cunoaște-te pe tine însuți*", arăta în chipul cel mai lămurit nevoia de a se întemeia o școală nouă: *psichologia.* Pe de altă parte, Aristotel, afirmând primatul inteligenței (νοῦς), recunoscu și el necesitatea de a da tinerilor, ca aliment sufletesc, o *intuiție* cât mai bogată și mai exactă despre fenomenele naturii. — Viața nu-i o boscărie, pe care s'o poți îndruma prin mijloace magice (descântece etc.), ci e un șir de fapte supuse unor rânduieli pe care numai știința le poate determina și demonstra. Prin urmare, nu magul sau șamanul va arăta novicilor firul cauzalității, ci trebue un om pregătit în ale științei — *profesorul.*

Saltul acesta nu s'a făcut însă dintr'odată, ci numai pe încetul, începând cu poporul elin. Dela cunoștințe empirice, amestecate încă cu multă magie (la Egipteni, la Babyloneni, etc.), s'a ivit cu Ionienii o concepție metafizică apoi fizică despre fenomenele naturii. Dibuirile acestea au fost numeroase și câteodată pot fi urmărite relativ ușor. Socrate, de pildă, cu tot postulatul său : *cunoaște-te* care însemna o îndrumare mai realistă decât a predecesorilor și implica creiarea psichologiei, totuși, în anume momente, sare și el cu câțiva pași îndărăt, deoarece asculta încă șoaptele magiei, adică pe acel vestit „geniu" personal [1]).

Discipolii lui Socrate sunt însă și mai emancipați. Xeno-

1) „Să învățăm, zice Socrate, ceea ce zeii ne-au dat puterea să învățăm și să ne slujim de *revelație* (μαντική) spre a cunoaște cele ce nu sunt evidente (δῆλα), fiindcă zeii știu toate și ne spun cugetul lor prin *voce*". — „Lucrul acesta e mai *adevărat* și mai sfânt decât (opinia) celor care atribue și păsărilor puterea zeilor". *(XENOF. Apologia lui Socrate).*

Considerând astfel „geniul" (δαιμόνιον) ca *voce a zeilor*, Socrate păstrase încă ceva din reflexul magiei ; era însă mai critic decât predecesorii, deoarece punea acel „geniu" mai presus de auguri.

fon, ca om de acţiune şi aplecat către pragmatism, are o concepţie pedagogică de un vădit realism, cum se constată clar din *Cyropedia sa.* — Fiind îndemnat să îmbărbăteze pe ostaşi printr'un discurs, Cyrus răspunde astfel: „Nu-ţi bate capul cu *vorbele*... Nu există cuvinte atât de tari, încât să poată schimba într'o clipă nişte fricoşi în eroi; să facă arcaşi meşteri din cei ce n'au tras cu arcul; să prefacă în lăncieri şi călăreţi îndemânatici pe cei care nu-s nici una, nici alta". — In aceste afirmări, putem măsura toată depărtarea până la concepţia celor ce credeau în puterea nemărginită a *cuvântului* magic... încât şopteau săgeţii, înainte de a pleca din arc, să lovească tocmai unde trebuia. (vezi pag. 150). Cyrus continuă: „Ar putea oare un discurs să insufle într'o zi sentiment de onoare celor ce-l aud, să-i facă incapabili de laşitate şi să-i înduplece de dragul gloriei a înfrunta primejdiile şi oboselile? Ori să le înfigă adânc în suflet credinţa că e mai bine să mori luptând, decât să scapi fugind? Dacă vrei ca oamenii să fie cuprinşi de astfel de sentimente, trebue să-i dai pe mâna unor *dascăli*, care să-i deprindă prin *pilda* lor şi prin *învăţăturile* lor a practica virtutea până într'atâta, încât să ajungă la *credinţa* că nu pot fi cu adevărat fericiţi decât aceia care, prin meritele lor, îşi atrag stima lumii; şi că laşii sunt cei mai nenorociţi dintre oameni... Cât despre mine, urmează Cyrus, eu m'aş mira tot atât, să văd un discurs — oricât de elocvent ar fi — că poate să dea cuiva curaj, după cum cântecul cel mai bine executat l-ar face muzicant pe ascultătorul care nu are idee de muzică" [1]).

Mărturisirile acestea arată în chipul cel mai lămurit că educaţia ajunsese la Greci pe treapta metodelor raţionaliste, punând temeiu tot mai mult pe cunoaşterea cât mai exactă a sufletului omenesc.

2. *Demonstrarea — singura metodă de reală convingere.* — Aceasta se vede şi la Socrate, şi la Plato, dar mai ales la Aristotel. Socrate, în necurmata sa pornire spre dialectică, poate fi considerat ca cel dintâi patron al raţionaliştilor. Plato punea şi el în frunte, ca mijloc de convingere, raţionamentul matematic. Lumea nu e *Chaos*, ci *Cos-*

---

1) *XENOF. Cyropedia*, lib. III.

mos, cum ghiciseră pitagoreii, iar disonanţele şi obscurităţile vieţii empirice nu pot fi înlăturate decât prin cei care cunosc adevărurile aritmeticei, geometriei, stereometriei, astronomiei şi muzicii. — Iată pe scurt, programul Academiei sale, în care nu primea pe nimeni, dacă nu era destul de geometru. (Atât de mult preţuia Plato raţionamentul matematic, încât privea pieziş la basmele mitologiei elene, considerându-le chiar primejdioase pentru educaţia tineretului, şi nici pentru poezie şi dramă n'avea el vreo deosebită evlavie.)

Dar acela la care se vede şi mai lămurit biruinţa raţionalismului este Aristotel. El face aproape impresia unui cărturar modern. Se interesa nu numai de filosofie, ci şi de tot ce cădea în sfera observării sale: minerale, plante, animale, meteore, etc. şi căuta să facă inventarul tuturor cunoştinţelor omeneşti, culegând *fapte* exacte şi dându-le *numiri* iarăşi cât mai proprii. Gramatica şi Logica erau puse de el ca un fel de oglinzi în faţa naturii [1]).

Inainte de a păşi la munca sa proprie, Aristotel făcu rezumatul trecutului. Cântărind rezultatele la care ajunseseră cei doi bărbaţi pe care îi respectase mai mult, el se opri la convingerea că amândoi priviseră prea unilateral menirea lor ca filosofi. Nici psichologia lui Socrate, cu amestecul *demonului,* nici „ideile" lui Plato şi aplicarea lor la educaţie *(Republica)* nu i s'au părut îndestulătoare pentru orientarea vieţii. Trebuia lărgită temelia şi *întărită.* Lângă ştiinţele din „Academia" lui Plato, el mai adaogă în program şi alte ştiinţe, adică simţi nevoia de o cercetare mai completă a lumii atât în latura concretă, cât şi în cea abstractă. Se hotărî deci să întemeieze o şcoală nouă, *Lyceul* (numit aşa, fiindcă era aproape de crângul lui Apollo Lycianul). Instituţia aceasta de cultură înseamnă un mare eveniment în desvoltarea spiritului omenesc. Ea poate fi considerată ca cea dintâi încercare de Universitate. Prelegerile erau de două feluri : conferinţe publice *(exoterice)* cu auditorii care voiau să-şi apropie oarecare cultură generală *(retorică, sofistică, politică* şi alte studii care nu cereau o pregătire specială) ; aceste conferinţe erau urmate şi de discuţii

---

1) In *Trilogia Ştiinţei,* am relevat neajunsurile izvorîte din *cuvânt* ca simbol metafizic (vezi pag. 22).

libere ; apoi veneau la rând prelegeri închise *(esoterice)* cu un număr restrâns de studenţi, — cum am zice azi, un fel de seminar. In acelaşi timp, ca unul care în tinereţe fusese deprins cu excursiile, şi adunase minerale, plante şi animale (făcuse chiar şi disecţii), Aristotel socoti numaidecât necesară pentru orientarea tinerilor organizarea unui *muzeu* de ştiinţe naturale, a unei *biblioteci*, cu colecţii de *hărţi* şi alte mijloace de informaţie [1]). Privind sinoptic fenomenele, Stagiritul (căruia i s'a zis apoi „secretarul naturii") a fost un mare inovator în metodele de educaţie, ridicându-se peste nivelul tuturor predecesorilor. A devenit astfel cel dintâi ctitor al instituţilor pe care le numim azi *universităţi*. El a îmbrăţişat nu numai ştiinţele abstracte, ci şi pe cele concrete ; a preţuit nu numai raţionamentul matematic, dar şi raţionamentul *logic* — *în genere*, punând drept criteriu al adevărului demonstrarea silogistică, adică pur raţională.

3. ***Şcoala ca mijloc de pregătire pentru cunoaşterea sufletului şi izvor de ştiinţă pentru îndrumarea vieţii.*** — Pe timpul lui Hippocrat, se mai simţea încă apăsarea magiei. Medicina se învăţa tot în temple, sub ochii lui Esculap. Cu Aristotel însă învăţământul se emancipează definitiv de sub tutela cugetării magice. Timp de 12 ani, cât a ţinut cursuri, până la plecarea sa silită din Atena, el desfăşură un vast plan de studii. Programa prelegerilor pe de o parte, iar pe de altă parte rânduirea bibliotecii, a muzeului şi a colecţiilor l-au condus în chip firesc spre sistematizarea şi clasificarea tuturor cunoştinţelor omeneşti, punându-şi sie însuşi problema cercetării ştiinţifice în genere. Pe această cale, Aristotel devine cel dintâi filosof care face metodic analiza cugetării. Chiar titlul Logicei sale ἀναλυτικά şi *tabela categoriilor*, (ca puncte de plecare în

---

1) In privinţa asta, e tocmai antipodul lui Socrate, căruia nu-i plăcea să se ocupe de natura lucrurilor (περὶ τῆς φύσεως τῶν πάντων) ca sofiştii doritori să afle cum s'a născut Universul şi prin ce legi (necesităţi) se nasc fenomenele cereşti, socotindu-i „*nebuni* pe cei care se interesează de astfel de lucruri", — ca şi cum ar vrea „să cârmuiască ei vânturile, apele (ploile) şi anotimpurile". — Mărturia aceasta a lui Xenofon despre Socrate arată lămurit cu ce greutăţi avea de luptat pedagogia în acea epocă plină de dibuiri, şi pune într'o lumină şi mai vie meritele lui Aristotel ca profesor.

descrierea şi rubricarea fenomenelor naturii) fac din opera sa un fel de stâlp miliar, de unde au pornit apoi drumuri spre toate ştiinţele speciale. Prin această muncă enciclopedică, el a fost nu numai cel dintâi profesor şi rector de universitate, dar şi un prevestitor al „Institutelor de cercetare" din timpurile noastre. — Apoi şi în latura educaţiei, progresul realizat de Aristotel e tot atât de vădit. Cele spuse mai sus (pag. 188) cu privire la educaţia simţurilor sunt destulă dovadă despre afirmarea direcţiei sale realiste.

Din nenorocire, progresul iniţiat de el n'a fost continuat. Evul mediu a adus o adevărată întunecare. Opera lui Aristotel ajunsese sprijin pentru cazuistica teologilor, în loc de a ajuta înaintarea ştiinţelor şi a învăţământului. — Adevăratul Aristotel a trebuit să fie descoperit abia mai târziu şi au fost necesare opintiri de secole şi ajutorul unor spirite eminente (Baco, Descartes, etc.), până s'a putut depăşi nivelul atins de cel mai puternic raţionalist din anticitate.

Pentru a măsura mai uşor lungimea drumului străbătut, e bine să ne aducem aminte şi de unele popasuri, care pun mai lămurit în evidenţă „trilogia şcoalei". — In epoca ilustrată de mari raţionalişti ca Hippocrate şi discipolii săi, schimbarea direcţiei fusese vădită. In loc de a mai cerca să strunească lumea (văzută şi nevăzută) cu ajutorul spiritelor, repetând mecanic anume cuvinte şi formule, educatorii tineretului apucaseră pe un drum nou : *raţionamentul.* Socrate, de pildă, îşi pusese toată speranţa în dialectică. Pornea dela fapte mărunte, apoi păşea silogistic spre concluzia finală ce părea că iese dela sine din lanţul argumentării. „Maieutica" lui era, cum singur zicea, un fel de „moşire a cugetului". După cum moaşa ajută naşterea copilului, aşa ajuta el prin rânduirea silogismelor stabilirea adevărului care interesa pe ucenici.

Dar Socrate cunoştea prea puţin natura (vezi pag. 204). Aristotel deschise un drum mult mai larg. El punea înaintea discipolilor săi nu numai *premise* pentru discuţii dialectice, ci şi mijloace de *intuiţie* cât mai numeroase şi mai variate ; iar în ce priveşte demonstrarea, Stagiritul dărui oricărui dascăl şi oricărui om de ştiinţă, un fel de canon sistematic al metodei de a raţiona — *Logica.*

Inducţia şi *deducţia* devin după el unelte de argumentare cu regule precise, puse la îndemâna oricărui cap cugetător.

E drept că în latura inducţiei, metoda sa lăsa încă mult de dorit, deoarece inducţia aristotelică era pur enumerativă, adică se întemeia pe simpla înşiruire de cazuri particulare. — Abia cu Baco, lacuna fu împlinită. In loc de o simplă enumerare, care nu poate fi niciodată completă şi deci nu poate da siguranţă deplină premisei pe care se întemeea raţionamentul, *Novum Organum* arăta o cale nouă : *nexul* cauzal dintre fenomene şi prin urmare aflarea adevărului pe o cale mai scurtă şi sigură. Astfel, de unde vechea dialectică ajunsese în evul mediu un fel de surogat al magiei, şi ducea pe cărturari mai mult spre discuţii verbale, inducţia baconiană a început să îndrepte spiritul spre *obser-*

vare, experimentare şi *raţionamente* riguros verificate. — Abia acum *Raţiunea a ajuns*, în sfârşit *ultima instanţă* în căutarea adevărului, atât în munca ştiinţifică a savantului, cât şi în activitatea didactică a profesorului care nu mai putea pretinde să fie crezul numai pe cuvânt *(magister dixit)*. Demonstrarea corectă nu va mai admite de aci înainte nicio altă *autoritate*, decât a faptelor pozitive (pe cât e cu putinţă cantitativ determinate) şi a unei argumentări scrupulos logice. — Tocmai acum, *numărul* pitagoreic a ieşit iarăşi deplin la iveală, însă desbrăcat de orice semnificare mistică — vechea eroare de care nu putuseră să scape cu totul nici anticii, nici medievalii.

In sfârşit, după Baco, cel care contribue mai mult să alunge ceaţa rămasă din epoca aristotelismului medieval, asociat cu teologia, este Descartes. In ale sale *Regulae ad directionem ingenii*, el nu mai recunoaşte alt punct de razem pentru ştiinţă şi deci pentru educaţie, decât *intuiţiile*, începând cu cele mărunte şi sfârşind cu ceea ce numeşte el „intuiţii mari", pe care se reazămă apoi metoda deplin sigură a deducţiei. — Cele patru regule sună astfel :

1. Nu e adevărat ceea ce nu e *dovedit*.
2. Descompune orice problemă în mai multe părţi.
3. Porneşte în deslegarea ei dela ceea ce e simplu şi evident.
4. Numără complet (în interesul inducţiei).

Tuspatru aceste regule servesc nu numai ca norme pentru a înlesni cugetarea ştiinţifică, dar sunt, în acelaşi timp, îndrumări fundamentale şi în latura didactică, ajutând pe profesor în predarea lecţiilor.

Faptele înşirate până aci arată, credem, destul de lămurit : Mai întâi, cum raţionalismul a luat locul magiei ; apoi în ce fel s'a produs o schimbare în metodă : dacă lumea nu e un pandemonium, de mânuit prin descântece, ofrande şi rituri magice, ci un Cosmos (cum ziceau pitagoreii, adică ordine şi podoabă), nu-i alt drum în viaţă decât cunoaşterea cât mai exactă a fenomenelor naturii, *plecând dela cunoscut spre necunoscut*. De unde urmează că şi profesorul nu mai poate fi un vrăjitor sau un mag — meşter să mânuiască puterile *nevăzute* — ci trebue să fie un intelectual pus în serviciul tineretului, şi să *aibă nu numai cunoştinţele ştiinţifice necesare, dar şi îndemânarea de a le transmite metodic auditorilor săi*. Profesorul deveni deci un tehnician al instrucţiei, după cum medicul, inginerul, agronomul, etc. este tehnicianul ramurii sale de muncă. — Aşa dar, nu numai ca *principii*, dar şi ca metoda de instruire, profesorul reprezintă în ierarhia didactică o treaptă neasemănat superioară vechiului Şaman.

Dar, înainte de a vedea rezultatele la care s'a ajuns în direcţia educaţiei raţionaliste, trebue să relevăm că, paralel cu progresul metodei în cercetarea ştiinţifică, s'a simţit şi un progres corelativ în teoria şi practica creşterii tineretului.

Metoda şamanilor era staţionară : ea se mărginea la memorizarea mecanică a unor cuvinte, formule şi rituri invariabile. Cuvântul belferului evreu suna aşa : „Ia seama la lucrul tău cel sfânt! Dacă adaogi o literă ori lipseşte măcar una, vei pricinui pieirea lumii" ! — Cu o astfel de concepţie, nu mai putea fi vorba de niciun progres ; învăţătura era stereotipă din generaţie în generaţie. Şi materialul de predat, şi metoda era aceeaşi pentru toţi — oricare ar fi fost etatea lor. Cuvântul şi ritul magic nu putea fi decât *acelaşi* pentru toată lumea.

Din contra, *metoda profesorului este variată şi capabilă de progres.* Şi materialul, şi felul de predare, ţine socoteală de aci înainte de etatea şi de capacitatea ascultătorilor.

E drept că chiar în faza raţionalistă, progresele acestea s'au simţit abia în timpurile mai nouă. — Anticii nu trecuseră peste cele două trepte *trivium* şi *quadrivium*. Medievalii moşteniseră şi ei acelaşi tipic.— Comenius, împărţind programul în patru grupe de câte 6 ani (grădina de copiii, şcoala populară, şcoala latinească şi Academia) recomanda implicit o progresiune în material şi metode. — Rousseau, la rândul lui, atrage şi mai mult atenţia asupra desvoltării treptate a sufletului copiilor şi recomandă o educaţie „naturală", potrivită adică cu psihologia fiecărei etăţi. Dar abia cu Wundt şi discipolii săi, „pedagogia experimentală" sprijinită pe observare directă, anchete, statistici, psihograme, etc. a început a pune la îndemâna profesorului datele necesare pentru o judicioasă gradare a studiilor şi a metodelor de predare". In sfârşit, secolul al XX-lea este martorul unor reforme şcolare mai variate decât orişicând în trecut, toate având o notă comună : respectul raţiunii ca ultim criteriu al adevărului (afară de una dintre ele care se intitulează „iraţionalistă", cum se va arăta mai departe).

Deocamdată, relevăm faptul semnificativ că progresele cele mai însemnate s'au simţit mai întâi pe treapta învăţământului primar. Fiindcă sufletul copiilor mărunţi e abia pe cale de formare, aci au cercat mai întâi pedagogii să-şi arate îndemânarea. In această privire, Rousseau a deschis perspective în adevăr nouă, cerând să nu ne grăbim, ci să aşteptăm „maturitatea [1]) fiecărei etăţi : Până pe la 10 ani, educatorul să fie, zice el, natura însăşi. Copilului îi lipseşte încă raţiunea, dar sensibilitatea fiind foarte vie, se cuvine să primească mai mult „lecţii de lucruri" urmează apoi faza *raţionamentului* până la 15 ani, când încep să se ivească şi *pasiunile,* aşa că programul va trebui lărgit... (Ca urmare a predicei lui Rousseau în favoarea copilului, ne-am ales cu „grădinile de copii" şi

cu o reală desvoltare a învăţământului intuitiv în şcoalele începătoare.

Abia după Rousseau, Pestalozzi şi Fröbel s'a simţit o transformare mai vădită şi pe treapta învăţământului secundar, unde stăpâneau încă metodele rutinare. — Până şi oameni de ştiinţă eminenţi, care preţuiau deplin metoda realistă în cercetările lor, când era vorba de creşterea tineretului afirmau că aceasta e numai o chestie de tact şi de inspiraţie personală : Cine adică e născut să fie profesor, va fi în orice caz un dascăl de seamă, iar cine nu e născut cu acest dar, nu poate fi ajutat prin nicio pregătire profesională. (Până şi cuvântul *pedagog* suna neplăcut la urechea celor mai mulţi profesori. Am cercat să arătăm aiurea [1]) cât de grea a fost munca de pătrundere a pedagogiei chiar în cadrul învăţământului secundar.) Astăzi putem însă afirma că belferia a dispărut mai peste tot nu numai din şcolile începătoare, dar şi din cele destinate adolescenţilor. Azi se vorbeşte pe toate cărările de *intuiţie, demonstrare, experimentare* şi metoda „activă". Mai peste tot, programa învăţământului secundar e legată de laboratorii, colecţii, excursii, biblioteci, muzee şcolare, etc., etc. ; iar memorizarea— ca reacţiune în contra belferismului — a fost scăzută atât de mult, încât uneori a ajuns chiar sub nivelul nevoilor psihologice ale instrucţiei. Dela excesul lecţiilor expozitive, am ajuns la excesul lecţiilor mereu interogative care lipsesc pe tineri de obişnuinţa unei sistematizări mai simţite în expunerea cunoştinţelor lor.

In orice caz, tehnica facerii lecţiilor poate fi dobândită azi în „şcoli normale", adică dătătoare de *norme* pentru instruirea şi educarea tineretului, iar tendinţa spre raţionalizarea învăţământului este acum atât de puternică, încât s'a ajuns în unele ţări la o adevărată proliferare a literaturii didactice. — Poate că în nicio ramură de activitate publică nu se treieră atâtea paie care au mai fost treierate, ca în pedagogie. (Intr'o lucrare apărută nu de mult, un pedagog înşiră numai din patria sa şi numai din ultimele decenii peste 30 de reformatori ai şcoalei.) Dar oricum ar fi, un lucru e sigur : tehnica şcoalei primare şi secundare e în plină prefacere. Faţă de încreme-

---

1) *Geografie* şi *geografi* la începutul secolului al XX-lea.

nirea belferului într'o tradiţie invariabilă, profesorul a evoluat considerabil. Unii învăţători şi profesori stăpânesc atât de bine meşteşugul de a îndruma copiii pe calea raţionamentului, încât ajung la o adevărată virtuozitate : pregătesc candidaţi pentru anume şcoli speciale, iar izbânda e aproape sigură când ucenicul nu e prea mediocru. — După cum un dresor prezintă la circ animale năsdrăvane, tot astfel, învăţătorul şi profesorul poate prezenta la concursuri şcolari supuşi dresajului în aritmetică, geometrie, algebră, gramatică, geografie, istorie, etc., capabili să dea răspunsuri mulţumitoare chiar la examene enciclopedice, cum e bacalaureatul. — Ba în unele cazuri, metoda raţionalistă ajunge la isprăvi care seamănă a minuni : Nu numai copiii, ci şi unele animale deosebit de înzestrate (câini, cai etc.), pot trece dela simpla memorizare prin dresaj, la reală instruire, adică la învăţătură *înţeleasă*. (Un câine dela Heidelberg, cercetat de pedagogul Claparède, a dovedit că poate face operaţii aritmetice destul de grele.)

*

Cât priveşte universitatea, progresul nu mai este împiedecat azi aproape nicăieri de metodele tradiţionale (afară doar de ţările, unde universitatea e confesională). — In secolul al 18-lea, Buffon a putut fi tras la răspundere în faţa Sorbonei pentru îndrăsneala de a fi cercat să determine pe cale experimentală etatea planetei noastre, găsind cifra de vreo 74.000 de ani, care nu concorda cu tradiţia mozaică. Azi nici nu ne vine să credem că aşa ceva a fost cu putinţă în timpuri atât de apropiate de noi. Metoda raţionalistă nu mai sufere acum nicio îngustare în Universităţile vrednice de acest nume. Menirea lor fiind nu numai să ofere tinerilor anume cunoştinţe, dar şi *deprinderea de a afla singuri adevărul,* profesorul în aceste înalte instituţii nu poate urma decât o singură cale : a raţionamentului logic, întemeiat pe observare, experimentare şi argumentare deplin liberă.

Se cuvine însă a nu uita că pe treapta învăţământului superior, progresul în perioada dela Aristotel până în timpurile noastre a fost uneori nu se poate mai încetenit. Universităţile medievale căzuseră sub nivelul celei organizate de filo-

soful dela Atena. Ajunseseră mai mult un fel de şcoli profesionale, menite a pregăti preoţi, medici şi magistraţi ; profesorii erau celibatari ; studenţii — pe jumătate clerici, trăiau cu toţii la un loc în felul călugărilor sau al soldaţilor legaţi de cazarmă (cei mai mulţi în camere fără foc), iar nivelul studiilor era de tot scăzut. Cea mai vioaie dintre Universităţile germane (cea din Halle) număra pe la 1700 vreo 50 de studenţi [1]) ; regimul medieval se simţea încă destul, iar Sorbona, Bologna şi altele au păstrat până în zilele noastre urme de arhaism. „Unele facultăţi, până spre sfârşitul secolului al 19-lea nu aveau studenţi, ci numai auditori benevoli — se asemuiau prin urmare cu prelegerile publice ale lui Aristotel sau cu ceea ce se numeşte de câtva timp „extensiune universitară" — o organizare cu scop de a populariza ştiinţa. Profesorul aşa dar se putea mărgini la cuvântul vorbit. Sarcina sa de căpetenie era conferinţa publică *(la grande leçon)*, considerându-se ca un fel de „orator" al ştiinţei pe care o reprezenta [2]). Magistrul venea îmbrăcat în haine de ceremonie, iar cei de faţă îl primeau cu aplause la sosire şi-l răsplăteau cu aplause chiar şi în timpul conferinţei — ba şi cu manifestări duşmănoase, când părerile sale nu erau pe placul publicului. — Cât priveşte munca ştiinţifică propriu zisă şi îndrumarea spre cercetări de specialitate, totul se mărginea la o conferinţă mai puţin ceremonioasă *(la petite leçon)* pentru câţiva auditori mai zeloşi. Iar gândul că profesorul ar fi dator să înainteze ştiinţa şi să deprindă tineretul cu cercetări originale s'a ivit abia în timpurile mai nouă. Profesorul profesa de pe catedră — atât. *Ce* profesa şi *cât* profesa, asta o hotăra el *ad libitum,* păzind doar marginile specialităţii sale. Prin urmare, cine vrea se putea închide într'un colţişor al disciplinei de predat şi să rămână toată viaţa acolo, repetând acelaşi curs *(lesen* und *vorlesen)*. Putem spune că abia în secolul trecut a ieşit la iveală adevăratul caracter al învăţământului universitar : obligaţia profesorului nu numai de a comunica cunoştinţe, dar şi de a face cercetări proprii pentru înaintarea ştiinţei, îndrumând şi pe tineri spre acest fel

---

1) G. LEBE, *Zur Geschichte* des deutschen Wesens von 1300—1848, Berlin, 1912, p. 190.

2) P. SEGUAY, *La Sorbonne,* Paris 1910, p. 46, 115 ş. u.

de activitate. Abia atunci s'a văzut că *profesor* în sensul deplin al cuvântului nu poate fi decât cel care îmbrăţişează, măcar în liniile mari, sfera ştiinţei de care se ocupă, spre a putea indica tinerilor şi lacunele ce mai sunt de împlinit. Prin urmare, aşa cum au evoluat universităţile moderne, îndrumător al tinerilor nu mai poate fi orice profesor, ci numai un savant, adică un spirit capabil de o largă sistematizare şi cu vederi originale asupra ramurii ştiinţifice de care se ocupă. — Metodele cercetării deplin libere trebuiau să ducă în chip fatal la acest rezultat.

Concluzia se impune acuma dela sine : pe când metoda belferului era dogmatică, autoritară şi aceeaşi pentru toţi, metoda profesorului este raţională şi evoluiază, ţinând seama de etatea (cronologică şi sufletească) a auditorilor săi şi având ca regulă invariabilă să nu impună nimic, nimănui, decât pe calea raţionamentului. — Faţă de stagnarea belferului, legată de însăşi esenţa magiei, metoda raţionalistă a profesorului este capabilă să evolueze potrivit cu împrejurările.

Ea urmăreşte să dea fiecărei etăţi maturitatea intelectuală ce i se cuvine, iar dacă pe ici, pe colo, se mai văd încă urme de belferism pe toate treptele învăţământului (pag. 178) un lucru e sigur : aceste urme vor dispărea cu timpul. Cunoaşterea tot mai ştiinţifică a sufletului omenesc, până în temeliile lui subconştiente, va înlesni întroducerea metodei raţionale pretutindeni în pregătirea tineretului.

III. REZULTATE

Faptele înşirate până aci ne îndreptăţesc să aşteptăm ca rezultatele învăţăturii întemeiată pe raţiune să fie de o calitate cu mult superioară celor din epoca şamanilor.

1) Mai întâi, în ce priveşte *educaţia fizică,* recunoaşte ori şi cine că opera începută în palestrele dimprejurul Mediteranei a ajuns azi la o adevărată încununare. După rătăcirile evului-mediu, despreţuitor faţă de corp, ca unealtă a ispitelor Diavolului ; după flagelare, postire şi alte metode care însemnau o întoarcere spre sălbătăcie, şcoala modernă, sprijinită pe ştiinţele exacte, a dat şi dă tineretului o îngrijire din ce în ce

mai raţională. — Locke (nu numai filosof, dar şi medic) a avut meritul de a da cele dintâi bune îndemnuri în latura aceasta. Iar secolul al 19-lea se poate lăuda cu mari sucese în ce priveşte îngrijirea corpului. Am văzut în timpurile din urmă desvoltându-se în Suedia, apoi şi în alte ţări, o gimnastică raţională, ba ivindu-se chiar o disciplină nouă, *Eugenia,* cu scop să perfecţioneze rasa umană. — Cine a putut ameliora plantele şi animalele, creind chiar varietăţi nouă, era firesc să se gândească dela o vreme şi la îmbunătăţirea somatică a diferitelor grupări etnice. Mai ales Scandinavii şi, după pilda lor, şi alte neamuri au reînviat multe din preocupările lumii greco-romane pentru înnobilarea corpului omenesc. Nenumăratele varietăţi de sporturi moderne : pe apă, la munţi şi chiar în aer, au deschis educaţiei fizice perspective cum nu s'au mai văzut niciodată în trecutul omenirii. — Dela ciuntiri, schingiuiri, rănire şi alte obiceiuri absurde din faza magică, am ajuns la o sistematică îngrijire a puterii şi a sănătăţii tineretului. Viaţa în aer liber : la munte şi la mare (chiar şi a copiilor lipsiţi de mijloace) reprezintă azi cu mult mai mult decât îngrijirea de odinioară din palestre.

2) Un progres tot atât de simţit se poate constata şi în ce priveşte educaţia sufletească. — In latura estetică, e de prisos să mai vorbim. Cine urmăreşte numai arta antică (statuaria, ceramica, mozaicurile, pictura, muzica, drama, etc.) şi legăturile ei cu viaţa îşi dă seama că, odată cu zorile epocii raţionaliste, sufletul omenesc a prins a se însănătoşa, iar creşterea tineretului s'a umanizat.

Şi în latura intelectuală, sporul a fost considerabil. De altfel, raţiunea practică îl pregătise pe om încă din faza sălbăbătăciei. Unii sălbatici ajunseseră chiar la agricultura cu irigaţie, ceea ce presupunea un început de judecată realistă cu privire la viaţa plantelor. Eskimoşii de asemenea, înainte de orice atingere cu Europenii, construiau kayacuri de piele, care le permiteau să înfrunte până şi furtunile Oceanului polar, plin de sloiuri, şi aveau unelte de vânătoare întemeiate pe cunoştinţe amănunţite despre biologia câtorva animale. Cât despre Polinezieni, ştim că străbăteau peste valuri sute şi mii de kilometri, orientându-se în Ocean numai cu hărţile de lemn construite de

ei şi cu experienţa căpătată în şcolile lor de pilotaj. — Aşa dar şi în latura intelectuală, omenirea tindea peste tot să se emancipeze de eresurile fazei magice.

Cu atâta mai mult trebuia să se simtă acest progres când s'a ivit şi raţiunea teoretică, adică *ştiinţa,* odată cu ceea ce s'a numit „miracolul elin". Dar aci trebue să observăm că s'a produs chiar dela început la Elini şi o mare confuzie. *Ştiinţa,* abia-abia ieşită din observările empirice, impuse de munca zilnică, şi-a luat asupră-şi şi rolul *Moralei.* Naturaliştii Ionieni şi matematicii din Sudul Italiei sunt cei dintâi care încep a construi temeliile ştiinţei pozitive. Dar în acelaşi timp, sub numele de filo-sofi, ei s'au crezut îndreptăţiţi a îndruma viaţa omenească şi în latura morală. (Pitagoreii, cu credinţa lor în *virtuţile* numerelor, apăreau ca un fel de preoţime nouă.) Amestecul dintre ştiinţă şi etică îl putem însă urmări şi mai bine la cei trei mari profesori : Socrate, Plato şi Aristotel.

Socrate, după ce luase cunoştinţă de teoriile filosofilor mai vechi, arătase până pe la 40 de ani o mare înclinare spre ştiinţă. „In tinereţea mea, zice el, e de necrezut câtă dorinţă aveam să cunosc ştiinţa care se cheamă *fizică.* Mi se părea ceva sublim să ştiu *cauzele* fiecărui lucru : cum s'a născut, cum piere şi ce l-a făcut să dureze. Şi mi-am bătut capul în fel şi chip să aflu prin mine însumi, dacă fiinţele se nasc, cum zic unii, din frig ori din căldură — când e vorba de putrezire ; dacă sângele e acela care ne face să cugetăm, ori *aerul,* ori *focul,* sau niciunul din aceste lucruri, ci numai *creierul* care produce în noi toate sensaţiile (ale văzului şi mirosului), din care naşte apoi *memoria* şi *imaginaţia,* iar acestea, la rândul lor, nasc *ştiinţa.* — Mă gândeam după aceea şi la pieirea acestor lucruri, şi la schimbările ce se petrec în *cer* şi pe *pământ*" [1]) Se ocupase în sfârşit şi cu matematica (cu geometria, astronomia), cu economia politică, muzica şi alte discipline.

Dar în anii maturităţii, filosoful şi-a schimbat orientarea : a lăsat la o parte ştiinţele exacte şi s'a întors către ştiinţa sufletului, recomandând discipolilor săi să se ocupe cu alte învăţături numai în măsura folosului lor *practic.* „E bine să înveţi geometria numai atâta, ca să fii în stare a măsura bine

---

1) *PHAEDON,* I. XLV, XLVII.

un ogor pe care vrei să-l cumperi, să-l vinzi, să-l împarţi ori să-l munceşti". Tot aşa, astronomia e necesară „ca să ştii cum se împarte noaptea, luna şi anul, ori ca să poţi călători şi să ştii cum să-ţi împarţi treburile... Dar nu-i cuminte să te osteneşti „a clasifica astrele, după mişcările lor de rotaţie ; a cunoaşte planetele şi cometele ; a măsura depărtarea lor de pământ şi durata revoluţiei lor ; a descoperi deosebitele *cauze* ale acestor imense mişcări ce se împlinesc împrejurul nostru în spaţiile cereşti" [1]).

De aceea, lăsând la o parte ştiinţele exacte, Socrate îşi îndreaptă toată luarea aminte numai spre o bună creştere. „Vrei să ştii ce e *binele?* Să vedem întâi care sunt lucrurile ori acţiunile pe care le numim *bune.* Vrei să ştii ce e *frumosul?* Să privim întâi lucrurile pe care le numim *frumoase.* Vrei să ştii ce e *adevărul?* Să cercetăm când zicem în viaţa de toate zilele că ceva este adevărat şi când zicem că e contrar adevărului...". Iar scopul cel mai înalt al învăţăturii pe care o da învăţăceilor lui era acesta : *să capete noţiuni bine definite şi exact exprimate.* Nu se lăuda, ca sofiştii, că ştie de toate. Din contra, mărturisea făţiş : „eu n'am nicio ştiinţă, nici mică, nici mare ; dacă ştiu ceva e numai atâta că nu *ştiu nimic*". Pornind însă discuţia dela lucruri mărunte, ajungea prin întrebări şi răspunsuri precise, să ducă pe cel care intra în vorbă cu dânsul, până la concluzii care nu mai îngăduiau nicio obiecţiune. — Implinea, cum zicea el în glumă, rolul de „moaşă", adică înlesnea pe încetul naşterea gândului clar şi logic în capetele celor doritori de învăţătura serioasă. Atâta îi era deajuns. Căci cine *ştie* să gândească bine, acela ştie să şi *făptuiască* binele... Ştiinţa şi virtutea merg în acelaşi pas — socotea Socrate.

Discipolul său, Plato, a conceput instruirea tineretului în chip mult mai sistematic. *Republica* sa aminteşte în unele priviri statul pe care vor să-l realizeze unii dictatori moderni. Incepând cu „leagănul comun", unde trebuiau să fie îngrijiţi la fel toţi copiii, şi până la femeile iarăşi comune, temeiul întregii vieţi — prin urmare şi al educaţiei tineretului — era raţiunea de stat. Până la 20 de ani, tânărul din clasa conducă-

1) *XENOFON, Mem.* IV, 7.

toare trebuia să se ocupe în deosebi de *matematică* şi de *dialectică*. Spre a înţelege rânduiala Universului *(Cosmos)* şi rânduiala societăţii omeneşti, adică structura şi funcţiile Statului, pregătirea cea mai bună n'o putea da decât Ştiinţa care înfăţişează mai multă ordine : aritmetica şi geometria. De sigur, înaintea ochilor îi sta filosofia lui Pitagora şi Parmenide, dar, de bună seamă, îl ademenise spre această concepţie şi călătoria sa în Italia, unde cunoscuse de aproape pe un vestit matematic, Archytas din Tarent, (unul dintre întemeietorii Mecanicei şi Acusticei) bărbat de aceeaşi vârstă cu Plato, ales de concetăţenii săi de şapte ori strateg, — măcar că legea tarentină nu permitea decât o singură alegere.

Aşa dar, prestigiul Ştiinţei — şi în deosebi al Matematicei — îl văzuse verificat în politică. De aceea, spre deosebire de sofişti, care puneau în planul întâiu al educaţiei retorica, şi spre deosebire de maestrul său Socrate, Plato considera ca temeiu al unei bune creşteri ştiinţa cea mai pozitivă — Matematica. (E cunoscută vorba lui : *cine nu-i geometru,* nici să nu calce pragul Academiei sale). Intr'un punct se aseamănă totuşi cu Socrate : *Ştiinţa* era considerată şi de el ca temelia Moralei.

Aristotel, la rândul lui, sporeşte, cum am văzut, şi mai mult cadrul educaţiei intelectuale. Pozitiv din fire şi deprins încă din copilărie cu observarea naturii, el ne apare aproape modern. Evlavia sa faţă de ştiinţă a făcut din el un fel de simbol al cărturarilor timp de aproape două mii de ani. Tendinţa lui de a îmbrăţişa cu mintea toate ramurile cunoştinţei a rămas ca cea mai înaltă ţintă a marilor intelectuali. Doctorul Faust, cu setea lui ştiinţă, nu-i decât un şcolar depărtat al enciclopedistului Aristotel : *Habe nun, ach, Philosophie, Juristerei* und *Medicin,* und, leider auch *Theologie* durchaus studiert...

Atâta numai că rezultatul direcţiei raţionaliste a fost în latura intelectuală altul decât speraseră vechii filosofi şi savanţi elini. Isprava siloghisării din Faust e departe de a fi îmbucurătoare. Vorbind de „fabrica de gândiri" a filosofilor (Gedanken-Fabrik) şi a cărturarilor în genere, silogistica lor e asemănată cu suveica ţesătoarelor care trăncănesc din vătale,

chiar când firul e încurcat ori rupt... Iar concluzia sună aşa : *Ercheiresin naturae* nennt's die Chemie, spottet ihrer selbst und weiss nicht wie...

Fără îndoială, nu neagă nimeni că ştiinţa a progresat, dar pretenţia că ea ar putea să fie şi temelia moralei şi deci izvorul fericirii omeneşti, e departe de a fi dovedită. După două mii de ani dela moartea lui Aristotel, un alt filosof, însetat şi acela de ştiinţă, consideră educaţia intelectuală ca o gravă eroare, deoarece coboară pe om la rolul unei simple „maşini de raţionament". Filosoful acesta e John Stuart Mill. „Supranutrit cu hrana polemicei, adică cu logică pură şi analiză", tânărul Mill ajunsese la un scepticism glacial. Paginile în care povesteşte mizeria sufletească, în care îl cufundase dialectica şi necurmata citire de cărţi, se termină cu această concluzie : „Am simţit că mă prăbuşesc ; tot ce mă sprijinise se dărâma... Purtam cu mine peste tot întristarea şi o găseam iarăşi în toate ocupaţiile mele. Expresia exactă a suferinţelor de atunci e bine înfăţişată în aceste versuri ale lui Cooleridge, pe care nu le cunoşteam pe vremea aceea :

O durere fără spaimă, goală, surdă, lugubră
O durere grea, năbuşită, liniştită
Care nu află nicio mântuire, nicio alinare
Nici în cuvinte, nici în gemete, nici în lacrămi...

Apoi continuă : „Imi dam seama că obişnuinţa cu analiza tinde la ruinarea sentimentelor... ; că nicio asociaţie de idei nu se poate împotrivi până la capăt acestei puteri disolvante... Nu mai simţeam interes nici pentru *virtute,* nici pentru *binele public* şi nici pentru altceva. Chiar izvorul vanităţii şi al ambiţiei părea cu totul secat, ca şi al simpatiei... Mi se părea că nicio forţă a naturii n'ar mai putea să-mi schimbe caracterul şi să creeze în sufletul meu închinat irevocabil analizei, niscaiva asociaţii [1]) plăcute cu oricare dintre lucrurile pe care omul le doreşte... Mă întrebam adesea dacă mai e chip să tră-

1) Temeiul psihologiei şi al moralei utilitariste, spre care îl îndrumase tatăl său, James Mill.

iesc şi dacă mai *trebuia* să trăiesc, când viaţa mea se scurgea în mijlocul unei descurajări atât de grozave. Imi ziceam singur : nu-i cu putinţă să pot răbda mai mult de un an“ [1]).

Iată sentimentele la care ajunseseră cei cu credinţa lui Socrate că virtutea se poate căpăta prin raţionamente. In loc de a putea trăi fericit prin ştiinţă ori prin devotamentul „utilitarist“ pentru *binele public*, vedem pe tânărul raţionalist în pragul sinuciderii. Desperarea lui Faust simboliza impasul scolasticei şi al vechii Universităţi (cu Filosofie, Drept, Medicină şi Teologie). Dar bietul alchimist tot mai avea o speranţă : întoarcerea spre Magie ! *(Drum habe ich mich der Magie ergeben.)* Pe când desnădejdea rece a lui John Stuart Mill însemna mai mult : impasul Universităţii moderne, cu *toate* ştiinţele cultivate în ea. Cultura intelectualistă, în loc să-l ducă la armonizarea cu lumea în care crescuse, îl împingea la anularea întregii sale vieţi...

Aşa dar, „cultul raţiunii“ cu care se încheiase secolul al 18-lea (ilustrat cu o apoteoză publică în timpul revoluţiei franceze), precum şi cultivarea ştiinţelor exacte — marea ispravă a secolului al 19-lea — în loc să sporească armonia, mărise decepţia. Increderea în puterea cărţii devenise un fel de nou fetişism şi sporise numărul celor care acumulează cunoştinţe, dar se simt sterpi sufleteşte şi fără elanul vieţii. Intre victimile intelectualismului, putem numi alături de Stuart Mill şi pe un alt contemporan vestit — Thomas Buckle, un erudit excepţional (învăţase 19 limbi, şi citea zilnic câte trei cărţi). Il cităm înadins, deoarece împreună cu Stuart Mill, ei au fost cei mai însemnaţi reprezentanţi ai pozitivismului lui August Comte în Anglia. Dogma vieţii lor a fost apoteozarea ştiinţei. După Buckle, desvoltarea societăţii omeneşti (prin urmare şi a educaţiei) atârnă de legile intelectului, nu de morală. Ştiinţa era aproape tot una cu morala. (De aci a ieşit şi formula de mai târziu „idei-forţe“.)

Rezumând cele spuse până acum cu privire la rezultatele metodei raţionaliste, constatăm următoarele :

*

---

1) *JOHN STUART MILL*, *Mes mémoires*, histoire de ma vie et de mes idées, Paris 1907. p. 104 ş. u.

Mai întâiu, un progres vădit al ştiinţei, mai ales în cele din urmă trei secole — deşi urmele concepţiei magice şi metafizice n'au dispărut cu totul nici în perioada raţionalistă. Simbolismul „numerelor" pitagoreice, „ideile" platoniciene, „entităţile" aristotelice şi medievale (*vis lapidifica, horror vacui* etc. etc.) au întârziat ca o ceaţă deasupra spiritului omenesc, până ce pozitivismul întemeiat pe primatul matematicei a părut că mătură din calea progresului toate piedecile. Rezultatul însă n'a fost tocmai cel aşteptat. Fără să putem afirma, cum au încercat unii, „falimentul ştiinţei", însă nu e mai puţin adevărat că noile concepţii ştiinţifice şi filosofice, în loc de seninătatea sigură de sine pe care o făgăduia pozitivismul lui Aug. Comte [1]), s'au oprit la un relativism vecin cu „incertitudinea". Iar ceea ce e şi mai caracteristic e împrejurarea că la aceasta au contribuit în rândul întâi nu filosofii, ci chiar matematicii, adică pontifii pozitivismului (H. Poincaré, Einstein, etc.).

Oricare ar fi însă penumbra din zarea până la care poate ajunge cugetarea ştiinţifică, nu e mai puţin adevărat că sub punctul zenital, munca pentru cercetarea adevărului se face după metode din ce în ce mai fine, iar rezultatele teoretice şi practice sunt din ce în ce mai numeroase. De „falimentul ştiinţei", practic vorbind, nu se mai teme azi niciun om de ştiinţă.

In ce priveşte „Trilogia şcoalei", faza raţionalistă a însemnat iarăşi un mare progres. După ce concepţia magică a fost înlăturată din învăţământ, sub conducerea *profesorului* care a înlocuit pe şaman, tinerii au trecut dela dondănirea vorbelor, la *observarea* fenomenelor naturii, la formarea de *noţiuni* tot mai precise şi la înlănţuirea *ideilor*, potrivit cu regulile *logicei*. Stăpân deplin pe tehnica didactică, profesorul poate transmite discipolilor cunoştinţe bine cernute, verificate şi sistematizate, iar certitudinea căpătată prin *demonstrare* face cu totul de prisos metoda sălbatică a constrângerii fizice, prin lovituri, postire, sluţirea corpului şi alte mijloace neomenoase. Progresul e netăgăduit. Incă de pe la jumătatea seco-

---

1) *Opuscules*, 1882.

lului trecut, Herbart, considerând viaţa sufletului ca un „mecanism de reprezentări", socotise că a şi găsit o scară definitivă de „trepte formale" pe care profesorul să se poată sui sigur împreună cu şcolarii, dela cunoştinţe mai puţine, la cunoştiinţe tot mai multe — numai pe cale de reală convingere. Astfel, dela regulele generale ale *Didacticei*, am ajuns şi la regule speciale pentru fiecare ramură de studiu, adică la *Metodica* fiecărei discipline în parte. Părăsind pentru totdeauna procedarea dogmatică a belferului, cu autoritatea lui întemeiată numai pe tradiţie, am păşit la demonstrarea convingătoare a profesorului, întemeiată numai pe puterea argumentelor raţionale. Fără să urmeze în chip rabinic treptele herbartiene, profesorul modern, pe temeiul psihologiei şi al logicei, a ajuns la regule metodice, care nu mai pot fi răsturnate :

Dela cunoscut spre necunoscut (adică dela vechiu, la *nou*).

Dela particular, la general.

Dela concret, la abstract şi, în genere,

Dela *înţeles,* spre ceea ce nu e încă *înţeles* — suprema formulă a procedării raţionaliste. Astfel, stăpân pe mijloacele mai sus înşirate, profesorul reprezintă faţă de belfer o treaptă de o necontestată şi necontestabilă înălţime.

*

Dar şi umbra e alături. In rolul său de intelectual pur, profesorul poate fi nu numai un sprijin, ci uneori şi o piedecă pentru desvoltarea tinerilor pe care îi povăţueşte. După cum am văzut în cazul lui Stuart Mill, intelectualul poate ajunge un fel de suflet mutilat, ca să nu zicem castrat. James Mill, cu toate reticenţele pioase ale fiului său, ne apare ca un simbol al durităţii profesorului care priveşte numai spre raţionament. Şamanul, pornind dela credinţa în puterea sângelui, făcea răni fizice. Profesorul poate face şi el răni sufleteşti, plecând dela credinţa în atotputernicia raţiunii.

Aceasta nu e o simplă ipoteză. Nu de mult, un pedagog cu o bogată experienţă didactică, a putut pune ca titlu al memoriilor sale de fost inspector al şcoalelor unei ţări de mare cultură, aceste cuvinte : „Falimentul învăţământului" [1]). Iar

---

1) *PAYOT, La faillite de l'enseignement,* Paris, 1937.

constatarea deficitului nu se mărgineşte numai la şcolile secundare, ci priveşte şi învăţământul superior, unde ar fi fost de aşteptat o biruinţă deplină a Raţiunii şi a Raţionalismului. Aducem o mărturie tot din ţara lui Mill :

„Universitatea în care am învăţat... era cea mai rea dintre toate câte se pot găsi... E drept că nu-i uşor să afli capătul treptelor răului, aş putea să-mi închipuesc un sistem şi mai rău decât al universităţii anonime, de care vorbesc. — Inchipuiţi-vă undeva (să zicem în Crimea) un zid în patru laturi ; să mai fie acolo şi o biată bibliotecă aleasă la întâmplare, apoi dă-le drumul înlăuntru la vreo 11 sute de tineri creştini, s'o răscolească ei cum vor pofti timp cam de trei până la şapte ani ; iar nişte bărbaţi, cu numele de *profesori* să stea la uşă şi să-i înştiinţeze, strigând în gura mare că acolo e *Universitate* şi să ceară taxe destul de mari celor care intră... Atâta numai că asta nu se petrecea în Crimea, ci într'un oraş din Europa, plin de fum şi de păcate ; şi în mijlocul unui public, pe care nu l-ai fi putut înşela fără o clădire atât de scumpă, ca cea împresurată cu patratul acela de ziduri şi fără o Reclamă sgomotoasă...

„Şi ce frumos lucru universitatea aceasta şi cu cât de puţine mijloace ! Aş putea spune că ea scoate din sine însăşi mijloacele de care are nevoie. In universitatea al cărei nume nu-l spun, profesorii trăiesc în voie, în siguranţă, pe temeiul unei simple reputaţii, stabilită cândva — şi chiar atunci fără mare osteneală, de nişte oameni care, nici aceia, nu se pricepeau până pe-acolo... Această reputaţie, ca o puternică şi mişcăreaţă piatră de moară făgăduia — numai cu ajutorul unei subţiri pături de văpsea, adăogată an cu an — făgăduia să dureze mult timp şi să macine ea (reputaţia) pentru ei ! Fericiţi morari, când lucrurile merg atât de uşor ! Asta îi scuteşte de a mai lucra şi ei. Incercările lor de muncă — adică de ceea ce zic ei că însemnează Educaţia Tineretului — când îmi întorc ochii spre timpurile acelea, mă umplu de o mută admirare.

„Ba ceea ce e şi mai rău, noi, studenţii, ne socoteam pe noi înşine o Universitate Raţională, duşmană cu totul misticismului. Şi astfel, aceste tinere capete goale se umpleau cu o gră-

madă de fleacuri privitoare la „Progresul Speciei“, la „Veacurile de ignoranţă“, la „Prejudecăţi“ şi aşa mai departe ; aşa că nu întârziam să cădem într'o manie de argumentare seacă, de pe urma căreia cei mai mulţi sfârşeau cu un optimism bolnăvicios, iar cei mai răi crăpau de îngâmfare şi ajungeau morţi pentru orice ţintă spirituală a vieţii“ *(Sartor Resartus).*

In această descriere caricaturală, cititorul a ghicit îndată condeiul lui Carlyle. L-am chemat înadins ca martor, fiindcă a fost unul dintre contimporanii cei mai apropiaţi de Stuart Mill şi a cunoscut mai cu de-amănuntul criza în care căzuse acesta de pe urma educaţiei sale exclusiv intelectuală.

S'ar putea însă ca unul sau altul dintre cititori să nu-l primească pe autorul lui „Sartor Resartus“ ca judecător şi, poate, nici ca martor, când e vorba de educaţia raţionalistă. Vom aminti atunci că reacţiunea lui Carlyle e împărtăşită şi de alţii — chiar de unii pedagogi. In Germania de azi sunt mulţi care preconizează o „illusionsfreie *antirationalistische* Erziehungswissenschaft“ (Peter Petersen, Friederich Delekat, Hermut Schreiner, Ludwig Heitmann, Heinz, Döpp, Vorwald, etc., etc.). Aşa dar *anti-raţionalism !* Kant, Herbart şi discipolii lor sunt contestaţi şi înlăturaţi dela cârma pedagogiei, fiindcă nu Raţiunea (Vernunft), zic ei, ci pasiunea (Leidenschaft) stă la temelia vieţii şi deci un element incalculabil. Unul dintre reprezentanţii noului curent (Eberhard Grisebach) nu se sfieşte să afirme că „realitatea educaţiei este o devenire etică (etisches Werden) care *nu poate fi analizată,* deoarece nu e determinată de nicio categorie a cunoştinţei şi deci problema educaţiei *nu poate fi deslegată*“ [1]).

Chestiunea în discuţie este vastă. Pentru ceea ce ne interesează aci : stabilirea treptelor Trilogiei şcolare, ne mărgi-

---

1) *PETER PETERSEN, Pädagogik der Gegenwart,* Berlin, 1937, p. 58, 63, 122.

In ce priveşte rezultatele învăţământului realist, nu e de prisos să amintim şi o părere din ţara unde taylorismul şi raţionalismul sunt mai preţuite decât oriunde. Preşedintele universităţii din Chicago a mărturisit de curând că „70% din candidaţii care doresc să intre în Universitate, nu înţeleg cum se cade nici limba engleză. Vocabularul lor e foarte rudimentar“. Cât priveşte alte universităţi americane, părerea e că „cele mai multe nu-şi împlinesc menirea“. *(A. MAUROIS,* Etats-Unis, 1939, Paris. p. 154).

nim la atât : să relevăm că nu numai în epoca lui Carlyle, dar chiar în zilele noastre, direcţia raţionalistă a educaţiei întâmpină cele mai vii critici. Ştiinţa a înaintat, metodele pedagogice s'au perfecţionat, dar rezultatele educaţiei intelectualiste sunt încă departe — foarte departe de a fi mulţumitoare.

*

Şi mai multă umbră constatăm în latura etică a educaţiei întemeiată pe Raţionalism. Mai mult decât oricând, nu putem crede că ştiinţa e tot una cu virtutea. Cine îşi pune ca ţintă desvoltarea intelectuală, acela poate ajunge, dacă e destul de înzestrat, un specialist de preţ şi deci un profesor foarte meşter. Dar nu e deloc sigur că va fi în stare să îndrumeze spre *optimum* viaţa tineretului, deoarece chiar cele mai alese calităţi intelectuale nu garantează câtuşi de puţin valoarea morală a cuiva Poţi fi un mare cărturar sau un foarte meşter profesor, adică „negustor de ştiinţă", cum le zicea Socrate sofiştilor, dar în latura omeniei să rămâi un specimen cu totul de rând. In clasă — lecţii bune ; în lume — pilde rele. Pe catedră, un element de preţ ; în realitatea vieţii — vrednic de despreţ. Istoria e martoră. *Novum Organum* a însemnat un pas înainte în desvoltarea cugetării omeneşti (pag. 195). Dar autorul lui a fost un dureros exemplu de inferioritate morală. Era cât pe ce să-şi sfârşească zilele în puşcărie, ca unul care luase mită, dacă moartea nu l-ar fi cules mai repede [1]). Evident, agerimea logică a cugetării nu scuză lipsa de logică a vieţii, după cum frumuseţea nu scuză prostituţia.

Concluzie : după cum rănile, bătaia, postirea şi celelalte mijloace ale Şamanilor nu puteau asigura progresul moral în starea de sălbăticie, tot aşa, nici ştiinţa — chiar cea mai înaltă — nu poate fi o chezăşie de moralitate şi de bună creştere a tineretului. In calitatea sa de intelectual pur, profesorul stă neasemănat mai sus decât belferul, atât ca ştiinţă, cât şi ca metodă. Dar şi el este un *suflet necomplet.* Ca îngrijitor al tineretului, rolul său este depăşit de al personalităţii ce se cheamă *educator,* — ceea ce se va vedea în capitolele următoare.

---

1) Vezi *MACAULAY, Essais politiques et philosophiques,* Paris 1872, p. 145.

III

EDUCATORUL

Spre deosebire de belfer care crede în puterea vorbei, *şi de profesorul bizuit numai pe tăria raţionamentului, educatorul adaogă şi iubirea care duce la fapta deplină.*

Activitatea educatorului depăşeşte nu numai meşteşugul simplist al memorizării verbale, *dar şi* tehnica raţionamentului. *Prin iubire, educatorul devine cea mai înaltă manifestare de energie creatoare în latura învăţământului. — „Va veni timpul, când nimeni nu se va gândi decât la educaţie" şi, prin urmare, la* educator.

I. *PRINCIPII.*—Viaţa întrece ştiinţa, după cum corpul viu depăşeşte fineţea oricărui „preparat anatomic". Cunoştinţele sunt ceva static, pe când traiul real presupune totdeauna dinamism. Izvorul acţiunii nu e cunoştinţa pură, ci *simţirea*, adică o dispoziţie înnăscută, quasi-instinctivă, care ajută acţiunea, chiar când lipseşte cuiva cunoaşterea analitică a faptelor ; e o capacitate de sinteză înaintea analizei, cum se manifestă de obiceiu în artele plastice. Cea dintâi calitate a educatorului — iubirea. — Personalitate, educaţie, educator. Insuşirile pozitive şi negative ale educatorului. — Exemple : Zamolxe, Socrate, Iisus.

II. *METODE.* — Adevărata cale spre sufletul copiilor este „intuiţia activă".—Şcoala muncii a deschis omului drumul spre progres.—Ea este şi cea mai bună metodă, atât pentru individ, cât şi pentru gloata întregului popor. — Munca nu poate fi educatoare, decât atunci când porneşte din iubire ori, cel puţin, se termină cu iubire. — Semnele muncii educative se manifestă prin înclinarea numită *vocaţie.* — Exemplificare : viaţa lui Pestalozzi. — Caracterele educatorului.

III. *REZULTATE.* — Pe când belferul rămâne strein de sufletul învăţăceilor săi, iar profesorul le împrumută numai lumina rece a ideilor, educatorul îi modelează şi prin căldura sentimentului, desvoltând în ei *personalitatea.* Pe calea aceasta educatorul îşi împlineşte şi propria sa personalitate.

Acuma urmează saltul cel mare : mai presus de orice profesor, numească-se el Baco, Erasmus sau cine va fi, se ridică figura *Educatorului*.

E greu să spunem dela început în câteva cuvinte ce este educaţia şi cine poate fi educator. Definiţiile didactice nu spun tocmai mult, deoarece, după atâtea şi atâtea încercări de a lămuri chestia educaţiei, unii pedagogi contimporani mărturisesc că procesul educativ *nu poate fi analizat*, deoarece „nu este determinat prin nicio categorie a cunoaşterii". (E. Grisebach) şi deci problema este insolubilă (ein unauflösbares Problem). Totuşi, să încercăm.

Reluând firul celor spuse mai înainte, constatăm : 1) Magismul avea o singură ţintă : stăpânirea practică (utilitară) a naturii, iar pentru aceasta se bizuia mai întâi de toate pe puterea *cuvântului* şi pe anume *rituri* ce trebuiau transmise aidoma tineretului. Aceasta arată din capul locului toată zădărnicia învăţăturii şamanilor. Căci ce izvor de putere poate fi în cuvântul gol, un fel de *flatus vocis* şi — atât ? Din repetarea, oricât de îndelungată a rugăciunii tibetane : *om mane padme hum* ori a altora la fel, ce poate ieşi decât o „morişcă de rugăciuni", bâlbâitul mecanic din heder, pritoceala din sinagogi, etc. etc.

2) Faza raţionalistă ţintise la stăpânirea naturii prin *inteligenţă*, adică prin descifrarea ştiinţifică a legăturilor dintre fenomene. Credinţa în „cuvântul" magic a fost înlocuită prin încrederea în „raţiune". Dar şi atunci, când vorba e însoţită de lumina unui raţionament precis, întemeiat pe noţiuni bine definite, sufletul omenesc nu poate fi împăcat, deoarece, la capătul argumentării celei mai fine, mintea se opreşte în cele din urmă la un hotar de întunerec şi îndoială. In locul liniştei şi biruinţei pe care o făgăduia pozitivismul cu lozinca : *savoir-prévoir-pouvoir*, formula cea mai obişnuită azi e „Incertitudinea". *Ignorabimus* de odinioară (Du Bois Reymond) şi relativismul (fie cel empiric al filosofilor francezi, fie cel psihologic al şcoalei engleze) era încă destul de comod, fiindcă în sfera ştiinţei exacte, firul raţionamentului şi al experimentării se desfăşura pe temeiul unor postulate admise ca un fel de

certitudine pentru orice cap cugetător. Azi însă încep să se clatine chiar unele din postulatele ştiinţei exacte (Einstein).

Şi dacă în latura cugetării abstracte, clădirea începe a şovăi, cu atâta mai mult ne atinge nesiguranţa când e vorba de aplicările ştiinţei, cum e, de pildă, cea privitoare la îndrumarea tineretului. După ce pozitiviştii ne mângâiaseră că toate relele educaţiei magice vor dispărea când va ajunge la cârmă intelectul, adică raţiunea, vedem că şi în faza aceasta rezultatele sunt departe de a fi mulţumitoare. Sufletul profesorului bizuit numai pe raţionalism s'a dovedit îngust („castrat"). Cazul aproape tragic al educaţiei pozitivistului John Stuart Mill este cât se poate de caracteristic.

3) Prin urmare, e nevoie de o întregire. Deasupra pedagogiei exclusiv raţionaliste, trebue să vină ceva mai complet. Dela profesor, trebue să ajungem la un purtător de grijă al tineretului, care să aibă el însuşi sufletul neştirbit, pentru ca să poată desvolta şi în alţii germenii personalităţii lor, până la împlinire. Acela este *educatorul.* Iar principiul îndrumător va fi acesta : *să înlesnească în mintea tinerilor nu numai ivirea unor idei luminate, dar şi a unui sentiment atât de viu, încât să ducă ideea până la realizare în faptă.* Pentru acest scop, sufletul educatorului trebue să intre întreg în acţiune. Căci nu poate deştepta emoţie în sufletul altora, cel care nu este el însuşi stăpânit de un sentiment de înaltă răspundere morală (nu numai intelectuală) faţă de cei încredinţaţi conducerii sale. Pe scurt, *educatorul trebue să împlinească el însuşi ceea ce îndeamnă pe alţii să lucreze.* Viaţa sa întreagă trebue să fie dovada pipăită a sincerităţii convingerilor sale. Altfel, predica goală — oricât de frumoasă ar fi — trece ca umbra unui nour peste valuri.

Dar nici atâta nu e deajuns. Uneori fapta însăşi nu e o chezăşie de bună îndrumare. Ce viaţă mai omenoasă decât a lui Socrate ? In marea sa onestitate intelectuală, el crezuse că acela care *înţelege,* adică *ştie* unde e adevărul, şi mai vede şi pilda *faptei* altuia, va face şi el la fel. Dar cât de amar a plătit această iluzie ! Cei care l-au osândit la moarte (Anytus, Melitus ş. a.) ştiau toţi, până la unul, că Socrate era omul cel mai de treabă din Atena. Şi totuşi l-au silit să bea venin. Aceasta e

realitatea : Nici ştiinţa, nici filosofia nu scuteşte pe cineva de a fi mişel — ba uneori tocmai ele sunt mantia sub care se ascund suflete de o superlativă urîţenie. Nu în zadar Mefisto se arată atât de sceptic faţă de Raţiune care, după a sa părere, nu-i slujeşte de multe ori omului, decât să fie „mai bestie decât toate bestiile“ [1]).

Pentru ce ? Pentrucă ideea singură şi chiar vederea faptei pilduitoare nu poate împinge pe cineva spre acţiune. In rosturile traiului zilnic, cel apatic nu numai că nu păşeşte spre activitate energică, dar amorţeşte şi pe cei dimprejur. Pentru a ajunge la faptă, trebue un anume grad de emotivitate, după cum nici apa nu fierbe, până nu atinge o anume temperatură. O mare capacitate afectivă este aşa dar o însuşire indispensabilă oricui îşi ia sarcina de a îndruma viaţa tineretului. Educator nu poate fi decât omul echilibrat (în cugetare, simţire şi acţiune) care simte o lăuntrică euritmie şi o statornică înclinare spre un ideal care trece dincolo de marginea îngustei vieţi individuale. Căci nu de ştiinţă şi de filosofie au nevoie tinerii ucenici (aşa ceva poate găsi în toate bibliotecile), ci de *filo*-sofi adevăraţi, adică de oameni care, punându-şi o ţintă superioară în viaţă, trăiesc cum gândesc. Profesori sau profesionişti ai învăţământului se găsesc din ce în ce mai mulţi în toate ţările civilizate. Educatori însă, adică modelatori sinceri ai propriei lor vieţi spre a o face pilduitoare, entusiasmând şi pe alţii, aşa ceva se vede rar — ca şi talentul artistic. Ba chiar mai rar. Talente unilaterale — destule. Pictori, sculptori, muzicanţi, dramaturgi, romancieri, poeţi... zeci şi sute în fiecare epocă. Dar artişti ai vieţii — puţini, foarte puţini în fiecare secol şi la fiecare popor. De aceea, marii educatori, ca şi oamenii mari de stat (şi aceştia tot un fel de educatori) sunt atât de rari, încât îi putem număra pe degetele dela o mână. Istoria e martoră.

Cel dintâi mare artist al vieţii a fost în vechime înţeleptul educator Socrate — un fel de Iisus al păgânismului. Dascălul lui Plato, al lui Xenofon şi al altor bărbaţi vrednici de admi-

---

1) Er nennt's Vernunft, und braucht's allein
Nur tierischer als jedes Tier zu sein.
(Prolog im Himmel).

raţie a fost, fără îndoială, cea mai simpatică personalitate din toată antichitatea greco-romană. Dar şirul marilor educatori nu dela el începe. Credem că am putea porni numărătoarea, pomenind şi numele altui pedagog, faţă de care însuşi Socrate a mărturisit o adâncă evlavie. Cine e acela nu-i greu de aflat. Pe când în ţările dimprejurul Mediteranei atât de bogată în palestre, gimnazii, teatre, arene etc. se părea tuturor ca un lucru dela sine înţeles că „numai într'un corp sănătos se poate găsi o minte sănătoasă", din ţările Carpatice a răsunat un glas nou, predicând tocmai doctrina contrară : *numai cine are minte sănătoasă poate păstra şi corpul sănătos.*

Mare a fost mirarea lui Socrate, auzind de principiul pe care îl punea înainte Zamolxe, legiuitorul cel mai vechiu al neamului dacic ! Deosebirea aceasta, atât de fină şi totuşi firească, a umplut de bucurie pe educatorul atenian, care avea sub ochi ruina morală a Greciei din ce în ce mai bogată în sofişti, atleţi şi hetere. E o grea pagubă că viaţa străvechiului nostru educator este cufundată în umbră. Se aseamănă cu profilul unui templu depărtat şi învăluit de ceaţă, aşa că nu-i mai zărim decât frontonul. Dar şi atâta e destul spre a ne uimi ochii, aflând că pe acel fronton stă scris : primatul sufletului — adică tocmai antiteza formulei greco-romane, care punea la locul de frunte „corpul sănătos". Iată de ce, fără deşartă părtinire, ni se pare că, în şirul marilor educatori, locul cel dintâi lui Zamolxe i se cuvine. Istoria e martoră : pe temeiul pedagogiei zamolxeene, Dacii, chiar înainte de creştini, ajunseseră la o viaţă de o înaltă valoare morală. In codrii Carpaţilor şi zăvoaiele Dunării („râu sfânt", ca şi Gangele) trăiau sihaştri închinaţi vieţii contemplative, mulţumindu-se cu plăceri foarte cumpătate. *(STRABO).* Capnobaţii se fereau de orice mâncare sângerată, îndestulându-se cu poame, legume, lapte, miere... ca nişte adevăraţi schimnici. Ei formau nobleţa spirituală a Dacilor şi aveau un vestit loc de închinare, muntele *Cogaeonum,* căruia îi ziceau „Sfântul Munte". Intr'o peşteră a acelui munte şi-a sfârşit zilele Zamolxe.

Lăsând însă la o parte tot ce e legendă, un lucru e sigur : atât de impresionantă fusese pentru Greci concepţia străbunilor noştri cu privire la viaţa de dincolo de mormânt, încât

le dăduseră epitetul de „nemuritori", iar simţul lor etic, manifestat şi prin înclinarea lor către asceză (un lucru necunoscut în Europa de atunci, fie cea barbară din ţările nordice, fie cea mediteraneană, pornită spre rafinare şi sensualism), făcea din viaţa poporului carpatic ceva singular în toată lumea antică.

De aceea, când e vorba de antichitate, pentru noi, Românii, calea firească nu duce prin Atena şi Roma, ci prin Sarmisegetuza, înainte de a ajunge in ţările Mediteranei. Până azi, singur Eminescu a avut intuiţia acestei necesităţi istorice. El singur şi-a dat seama de originalitatea neamului dacic şi a văzut în Zamolxe prototipul sufletesc al rasei din Carpaţi. Simţul nemuririi, aşa cum se arată în Doină, adânca melancolie a muzicii populare (în deosebi bocetele) şi „apetitul morţii" pe care îl observaseră şi unii scriitori antici, toate la un loc ţin hangul în surdină lângă „Rugăciunea unui Dac", una dintre cele mai caracteristice creaţiuni ale lui Eminescu.

In lipsă de alte amănunte asupra vieţii lui Zamolxe, credem, aşa dar, că intuiţia poetului este sprijinul cel mai tare, pe care trebue să se razeme cei care vor să înţeleagă rolul lui Zamolxe ca educator al neamului nostru şi al lumii mediteraneene, câtă va fi auzit ceva din doctrina sa.

Dacă lăsăm Dacia la o parte şi ne întoarcem privirile spre Mediterana, figura cea mai luminoasă ca educator este a lui Socrate. Doctrina, ca şi viaţa lui, ne este cunoscută destul de amănunţit. Ajutaţi de povestirile lui Plato şi Xenofon, o putem urmări până în ceasul din urmă. Ii cunoaştem şi ultimele cuvinte, înainte de a închide ochii. Din felul cum s'a desfăşurat procesul, ştim bine că Socrate s'ar fi putut alege numai cu exilul. Era destul să răspundă, dacă nu cu smerenie, cel puţin cu oarecare nepăsare întrebării din urmă a judecătorilor: Tu, Socrate, ce pedeapsă crezi că ai merita?

Dar cinstitul educator răspunde cu fruntea sus: Atenieni, până acuma, am trăit, învăţându-vă ce mi s'a părut adevărat, bun şi frumos. Sărac fiind, am muncit cu palmele să-mi agonisesc cele de trebuinţă, dar n'am pregetat să-mi împlinesc datoria, nici în pace, nici pe câmpul de luptă... Acuma, fiindcă mă întrebaţi, potrivit legii, ce cred eu despre faptele mele, bătrân cum sunt, socot că ar fi drept să mă aşezaţi în Pritaneu şi să mă ţineţi cu cheltuiala voastră, a tuturor... Aşa cere dreptatea în interesul vostru...

Ironia aceasta, atât de amară, i-a întărâtat şi mai mult pe duşmani, aşa că l-au osândit la moarte.

Totuşi, mai era un chip de scăpare. Fiindcă legile Atenei opreau uciderea celor osândiţi la moarte, cât timp vasul trimis în fiecare an la Delos nu se întorsese la Pireu, zilele cât a durat aşteptarea acelei corăbii, Socrate uşor ar fi putut fugi din închisoare. Prietenii şi discipolii îl îndemnau din răsputeri, — ba poate şi unora dintre acuzatori le-ar fi părut mai bine să scape de el aşa, decât să-şi încarce sufletul cu o crimă atât de vădită. — Insă nu aşa cugeta Socrate.

— Toată viaţa v'am învăţat să cinstiţi aşezămintele patriei şi pe zei. Ce fel de învăţător aş fi eu pentru voi, dacă acuma, la bătrâneţe, v'aş da pildă de nesocotirea legilor !

Şi astfel, grijindu-şi singur comândul, ca pentru morţi, Socrate a băut veninul din cupa adusă de paznicul închisorii. Apoi, lungindu-se pe pat, când amorţirea a prins a se urca dela picioare spre inimă, cei de faţă au izbucnit toţi în plâns...

*

Aci e locul să ne întrebăm : în ce sta tăria lui Socrate şi ce învăţătură se desprinde din moartea lui ?

Una singură : educator adevărat poate fi numai acela *care face din viaţa sa un îndreptar şi pentru alţii,* iar asta nu-i cu putinţă fără acel simţ de armonie interioară, care stăpâneşte în fiecare clipă cugetul şi voinţa educatorului. Aci e semnul *cel dintâi* care îl deosebeşte de un profesor oarecare... Lecţii bine întocmite poate face oricine are o minte strunită. Pentru instruirea tinerilor e deajuns să cunoşti faptele, să ai luciditate şi argumentare logică. Mai departe, ştiinţa te lasă liber să fii şi înger şi demon. De aceea, intelectualul sadea e de multe ori sceptic, iar uneori de-a-dreptul cinic...

Din contra, când e vorba nu numai să instrueşti, ci să împărtăşeşti altora un adevăr care să le rămână *lipit de suflet* şi să-i impingă până la fapte, mai trebue ceva : mai trebue să simţi tu însuţi o reală iubire faţă de aceia care îţi sunt încredinţaţi. Chiar Socrate a făcut această observare. In „Amintirile" lui Xenofon, el stărue în chip cu totul deschis asupra rolului educator al *prieteniei,* — un sentiment mai impersonal decât iubirea. Aceasta din urmă presupune uneori şi oarecare interese egoiste, pe când amiciţia este înclinarea spre o altă

fiinţă, numai din dorinţa de a o vedea sporind în calea vieţii. Sentimentul acesta calm, exprimat prin modestul cuvânt „iubire de aproapele" (sau *altruism,* cum îi va zice mai târziu Auguste Comte) este a doua însuşire a educatorului, spre deosebire de profesorul care împarte numai ştiinţă rece.

Dar cele două însuşiri mai presupun încă ceva : ca să poţi da armonie vieţii altora, trebue să ai tu însuţi un ideal superior în viaţă. Lumea este plină de disonanţe. Când euritmia ta lăuntrică e slabă, adică nu se înalţă până la iluminarea quasi-religioasă produsă în tine de armonia întregului Cosmos, va fi greu să învingi egoismul şi să legi traiul tău de traiul altora în aşa chip, încât să-i poţi iubi *ca pe tine însuţi.* Atâta timp cât privim lucrurile egocentric, izolaţi în sfera analizei reci şi a dialecticei, putem găsi cusur orişicui. „De-ar fi deosebirile de păreri mai fine decât apele seninului ceresc, omul tot va putea găsi pricină la împotrivire în contra altui om" [1]). La emoţie cu adevărat impersonală nu poate ajunge decât acela care ancorează convingerile sale într'un postulat suprem : consonanţa deplină între Individ şi Cosmos. (Vom reveni asupra acestei idei, când va fi vorba să definim ce este *Educaţia* şi *Personalitatea.)*

Deocamdată, pentru cărturarii care ar privi cu oarecare bănuială această concepţie despre lume, ne grăbim a releva un fapt în adevăr semnificativ : chiar oamenii deprinşi cu cele mai înalte abstracţii ale ştiinţelor exacte au ajuns la concluzi asemănătoare. William James, filosoful care a plecat dela fisiologie şi psichologia experimentală, a scris o operă cu titlul : *Voinţa de a Crede !* Iar dacă atitudinea cugetătorului „pragmatist" deşteaptă şi ea niscaiva îndoieli, iată mărturisirea unui mare matematic : „Cel mai frumos lucru pe care îl putem simţi este latura tainică a vieţii ; este *sentimentul* adânc, care se află lângă leagănul artei şi al ştiinţei adevărate. Cel care nu mai poate avea nici mare entuziasm, nici surprindere este ca un mort. Ochii săi sunt stinşi. Impresia de mister amestecată cu frica, a creiat religia... A şti că există ceva cu neputinţă de pătruns — *Impenetrabil ;* să cunoşti manifestările cele mai adânci ale inteligenţei, ale fru-

---

1) Pentru „Biserica noastră", 1911.

museţii celei mai strălucite... această *cunoştinţă* şi acest *sentiment* este ceea ce constitue *adevărata evlavie*... De aceea, cred că nu fără dreptate, un scriitor contemporan, a spus: în epoca noastră, închinată de obiceiu materialismului, *savanţii serioşi sunt singurii oameni cu adevărat religioşi*" [1]). Fără acest element transcendent, o educaţie temeinică nu e cu putinţă, iar întreaga viaţă sufletească tinde spre desagregare şi confuzie. Şi e unul dintre semnele cele mai bune ale epocii noastre că, în faţa concepţiei lui Oswald Spengler, pentru care omul nu e altceva decât o fiară de pradă *(Raubtier)*, reprezentanţii cei mai de seamă ai filosofiei moderne au subliniat tocmai însemnătatea elementului supra-intelectual. Logismului transcendentalist al Kantienilor şi psihologismului empirist, amândouă deopotrivă de neîndestulătoare, Max Scheler le opune principiul vitalităţii supra-intelectuale a spiritului, care depăşeşte şi viaţa psihică, şi raţiunea pură, subordonându-le pe amândouă sieşi [2]). Am putea face un pas mai departe: îndrăsnim să afirmăm că, între toate însuşirile educatorului, cea mai însemnată este tocmai acest element imponderabil, care îi dă un involuntar prestigiu şi deci putere de acţiune asupra celor dimprejur; fiindcă, asupra oamenilor, lucrăm nu atât prin ceea ce *facem*, cât mai ales prin ceea ce *suntem* în forul nostru interior.

Aşa dar, fără o structură sufletească mai completă şi mai fină, care să-ţi dea putinţa de a preţui nu numai ştiinţa, dar şi latura etică şi estetică a vieţii; fără o serioasă preocupare de ceea ce poate fi *dincolo* de zarea traiului zilnic, chiar cel mai erudit profesor împărţitor de lecţii nu poate fi educator. Fără „socoteli cu eternitatea" (căci asta înseamnează ceea ce numim atitudine religioasă în viaţă), oricât de meşter ar fi cineva în tehnica lecţiilor, nu poate fi izvor de educaţie pentru alţii. — Aşa se explică de ce în ceasurile sale cele mai grele, până şi lucidul Socrate, atât de ager în meşteşugul dialecticei, cu smerenie închidea ochii... şi trăgea cu urechea, să audă ce-i mai şopteşte Geniul [3]) său cel bun (δαιμόνιον). Fără

---

1) *A. EINSTEIN, Comment je vois le monde*, Paris 1934, p. 12, 38.

2) *G. GURWITCH, Les tendances actuelles de la philosophie allemande*, Paris 1930, p. 72.

3) Tot aşa, Pestalozzi se orienta în momentele sale decisive, după ceea ce numea el *der innere Sinn*.

acest tainic sprijin, de bună seamă, nici dânsul n'ar fi putut duce o viaţă atât de curată şi n'ar fi lăsat la moarte un model atât de înalt pentru urmaşi. Putea să fie şi el, ca profesorii de retorică, un distribuitor de precepte, deosebindu-se de ei doar cu atâta, că nu primea leafă şi n'ar fi îndrăsnit nimeni să-i zică „negustor de filosofie", cum îi înfrunta el pe sofişti. — Şi pe bună dreptate îi mustra, deoarece dascălul care nu are decât ştiinţa şi meşteşugul de a cuvânta este, la urma urmei, un biet meseriaş ; şi dacă epitetul pare cumva înjositor, hai să zicem că e ca o prismă cu o singură faţă transparentă, iar toate celelalte opace. Unor astfel de dascăli, le putem aplica, fără nicio îndoială, caracterizarea dată de Kant : ei sunt nişte *ciclopi* intelectuali, adică oameni care văd lumea cu un singur ochiu...

*

Rezumând aşa dar cele spuse despre educator, am putea formula următoarea concluzie :

Afară de ştiinţă, educatorul trebue să aibă ca însuşiri fundamentale : o *armonie lăuntrică,* fără de care nu-i posibilă o viaţă în adevăr echilibrată ; apoi şi o reală *iubire faţă de alţii,* ceea ce nu-i cu putinţă fără „socoteli cu veşnicia", adică fără o atitudine contemplativ-religioasă în faţa tainelor universului. — Pe scurt : *ştinţă reală şi emoţie impersonală, sprijinită pe un ideal transcendent,* aceasta e suprema putere care poate înălţa pe un profesionist al şcoalei, până la treapta de educator.

*

Din cele înşirate până aci, rezultă în chip lămurit că, pe această treaptă a învăţământului, nu se pot înălţa decât oameni cu o reală personalitate didactică. Să lămurim deci, înainte de a păşi mai departe, ce însemnează *personalitate, educator* şi *educaţie.*

1. *PERSONALITATE.* — Prin personalitate, înţelegem *suma tuturor însuşirilor caracteristice ale unei persoane.* Fără originalitate, nu e personalitate.

Dar trebue să deosebim : există un fel de originalitate minoră, compusă din particularități individuale de mică însemnătate ; alta e majoră, adică se manifestă prin caractere tipice ori specifice și de un nivel superior. (Se înțelege că e vorba aci numai de caractere progresive, nu regresive; altfel, ar trebui să considerăm ca personalități reprezentative și indivizi excepționali prin defectele lor.) Așa dar, *personalitate* în sensul propriu al cuvântului, *înseamnă manifestarea originală a speciei în individ și a omenirii în națiune.* De unde urmează că nimeni nu poate deveni o personalitate cu adevărat superioară decât în cadrul neamului în care s'a născut și pentru care era menit să trăiască.

2) *EDUCATOR.* — *Educator* poate fi numai cel care este o personalitate creatoare, adică un om atât de armonios, bogat și vioiu ca structură psichică, încât să deștepte și în alții puterile de creare [1]), ridicându-i și pe aceia pe planul personalității. De aci rezultă că un adevărat educator ajută pe discipolii săi să devină personalități de seamă în sfera națiunii, iar prin aceasta, el ajută și națiunea să-și sporească personalitatea sa istorică în cadrul omenirii întregi. — Iată pentru ce este nece-

---

1) Inainte de a păși mai departe, să ne fie permis a da un exemplu concret împrumutat dela un martor cu multă experiență : „Intre dascălii din anii mei de studiu, îmi vor rămânea totdeauna în amintire două tipuri, formând un adânc contrast. Unul preda filosofia Kantiană ; celălalt era Heusler din Basel, profesor de filosofie și de istoria filosofiei.

Fără indoială, cantitatea materialului de dobândit era cu mult mai mare la cel cu prelegeri despre Kant. Masa științei lui ne venea însă ca un tren de marfă, bine încărcat, mătурând tot ce întâlnea în sufletul ascultătorilor. Nu tot așa era la Heusler. Aci domnea, din contra, o minunată dispoziție, cum ți-ar da-o călătoria printr'o țară muntoasă, noaptea, pe timp de furtună : ți se părea că răsar mereu, când ici, când colo, fulgere luminoase, arătându-ți ba o colină frumoasă, ba un pâlc pitoresc de copaci, la mijloc așezat un grațios sălaș omenesc, iar în fund, departe, un măreț vârf de munte, toate ivindu-se pe neașteptate din întunerecul nopții spre a da privitorului impresia unui tablou organic rotunzit și cu deplin înțeles.

Urmarea acelor prelegeri era, se înțelege, cu totul deosebită. Dela un dascăl aduceam acasă un caiet plin și clar, care îmi oferea un sistem de cunoștințe bine rânduite, dându-mi putința să trec orice examen. Invățătura dela Heusler nu-mi procura ceva ușor de cuprins și de utilizat, dar mă întorceam acasă după lecțiile lui cu o dispoziție nemărginit de înaltă, plin de *dorința de a crea* și lacom să întrebuințez și eu arma cea bine ascuțită la curs. Iar azi, când după atâți ani am pierdut aproape toate cunoștințele mele despre Kant, simt încă amnarul de oțel al lui Heusler iar influența lui va dura asupră-mi până la sfârșitul vieții“ (*LEO FROBENIUS, Paidevma,* München 1921, p. 73).

sar ca educatorul să aibă el însuşi o răspicată fizionomie etnică, adică să reprezinte o potenţă superioară a caracterelor fizice şi sufleteşti ale neamului din care s'a născut. Prin urmare, la însuşirile educatorului, înşirate mai sus : ştiinţă, armonie lăuntrică şi altruism până la uitarea de sine, trebue să mai adăogăm : putere de creaţie şi o fisionomie etnică destul de tipică, precum şi năzuinţă spre un ideal transcendent.

3. *EDUCAŢIE.* — Prin *Educaţie, înţelegem suma tuturor acţiunilor prin care individul este pus în stare să moştenească tot ce este esenţial* (din tradiţia de „civilizaţie" şi de „cultură") *a neamului din care face parte,* precum şi din patrimoniul obştesc al omenirii pentru a desvolta cât mai complet însuşirile sale creatoare, atât spre folosul său personal, cât şi al naţiunii, fără de care *nu poate trăi deplin,* după cum un organ nu se poate desvolta, când îl desparţi de corpul în care s'a născut şi cu care împreună a crescut.

II. METODE

După ce am văzut principiile dela care pleacă educatorul, şi-am lămurit înţelesul noţiunilor : personalitate, educator şi educaţie, să vedem acum şi metodele care deosebesc pe educator de belfer şi de un simplu profesor.

Metoda, adică „drumul", presupune două lucruri : o ţintă sau un ideal de atins, apoi *mijloacele* pentru atingerea acelei ţinte în creşterea tineretului.

La vechii Greci, idealul vieţii era sănătatea şi frumuseţea. Gimnaziile lor erau întâi şi întâi locuri de sport. Preţuirea deosebită a exerciţiilor fizice, a danţului, a muzicii şi în genere a laturii artistice îndemna pe cetăţenii republicilor elene spre ceea ce am numi noi azi rafinare burgheză. Plăcerea de a trăi intens şi cinstirea frumuseţii sta în primul plan al preocupărilor vieţii publice şi private. Aspasia, de pildă, era preţuită nu numai de Pericles, dar şi de un om cumpătat — filosof, cum era Socrate. Frineea, acuzată în faţa judecătorilor, în loc de apărare şi-a desvelit pieptul... „Osândiţi-mă, dacă vă lasă inima să se prăpădească atâta frumuseţe sculpturală !"

Iar aici nu e vorba numai de toanele unei femei cochete. Concepţia aceasta de viaţă se putea vedea lămurit încă din epoca lui Homer, ale cărui opere au devenit biblia educaţiei greceşti. Războiul întreg se iscase, cum se ştie, din cauza unei femei fugită cu ibovnicul, iar ce fel era acea femeie, poetul o arată într'un chip cât nu se poate mai îndemânatic : într'o zi, când prea frumoasa Elena se arătase pe zidurile Troei, să-şi mai vadă bărbatul, moşnegii care tăinuiseră până atunci despre nenorocirile cetăţii învăluită de duşmani, curmară dintr'odată vorba ; uită toţi de toate suferinţele lungului măcel şi, umbrindu-şi ochii cu palma, spre a privi mai bine pe nevasta lui Paris, ştiţi ce spun ?

Lângă o astfel de femeie, şi să trăieşti, şi să mori ![1])

Cu un picior în groapă şi cu sgomotul luptei în urechi, cei vechi de zile şi posmăgiţi de bătrâneţe îşi aduc şi ei aminte de ademenirile tinereţii... Eros îi desmorţeşte şi pe uncheşi, iar Polignot, socotit de Aristotel ca cel mai moral dintre pictori (nu moral în sensul modern al cuvântului, ci pentrucă pictura sa pătrundea dincolo de lumea aparenţelor, până în taina realităţilor spirituale [2]), unde se încheagă Destinul), în vestitul său tablou : *Luarea Troei,* arată pe Elena în toată strălucirea frumuseţii, deplin biruitoare faţă de cinstita Andromaca, uitând cu desăvârşire pe cei jertfiţi pentru amorurile ei. — Până şi Helenos, fiul lui Priam, „cel mai bun dintre auguri", cum îi zice Homer, ameţit de frumuseţea Elenei, trădează Troia, el, înţeleptul care auzea şi glasul zeilor din cer ! — Ceea ce înseamnează că în viaţa lumii antice, cultul frumuseţii fizice avea un loc pe care nici nu-l putem bănui noi, cei de azi. Pentru antici, a trăi n'avea niciun rost, fără cultul frumosului... Cine era urît ori schilod n'avea ce căuta pe lume. Insuşi Plato spune fără înconjur : „Să fie lăsaţi să moară cei cu corpul rău întocmit, iar cei răi la suflet şi cu neputinţă de îndreptat, să fie ucişi". *Republica* sa (un fel de stat „totalitar") n'avea ce face cu slăbănogii, urîţii şi alţi neisprăviţi.

Aşa dar, fără să mai stăruim asupra amănuntelor, pu-

---

1) Homer spune numai atât : *Samănă în adevăr cu zeiţele nemuritoare.* — Lucian adaogă interpretarea pomenită aci.

2) *G. MEAUTIS, Les chefs-d'oeuvre de la peinture grecque,* Paris 1939, p. 47 ş. u.

tem afirma că, în ce priveşte educaţia fizică, anticii ghiciseră în bună parte calea ce trebuia să apuce creşterea tineretului. Lepădarea copiilor bicisnici pe Taiget şi alte regule ale vechilor legislatori pot fi considerate ca un fel de preludiu al metodei eugenice de azi [1]).

In ce priveşte educaţia sufletului, am arătat că Socrate preconiza metoda raţionalistă (pag. 191) caracteristică pentru treapta profesoratului. Dar el nu s'a oprit la atâta. Marile sale însuşiri ca educator îl făcuseră să simtă că atâta nu e deajuns. Uitând deci teoria sa intelectualistă, el mărturiseşte că adevăratul drum spre sufletul tineretului este *sentimentul iubirii...* De aceea, el stărue în chip deosebit asupra rolului educativ al *amiciţiei.* Căldura cu care Xenofon aminteşte vorbele lui cu privire la amiciţie e destulă dovadă.

E drept însă că nici Socrate, şi nici alţi pedagogi din epoca păgânismului nu putuseră înainta destul în latura iubirii de aproapele, ca temeiu al vieţii sociale, prin urmare şi al educaţiei. Iubirea, pentru antici, era întâi de toate *Eros.* A avea însă înclinare faţă de ceea ce e frumos şi sănătos e o plăcere egoistă ; nu are niciun punct de atingere cu sentimentul creştinesc al *milei.* Din contra, a iubi şi pe cel lipsit de sănătate, de frumuseţe şi de alte însuşiri simpatice, asta înseamnează să dai, fără să primeşti. Şi tocmai de o astfel de simţire trebue să fie stăpânit educatorul, deoarece gloata omenească (prin urmare şi gloata tineretului) este mai mult slăbănoagă decât puternică, mai mult mediocră şi fiziceşte, şi sufleteşte. Intr'o pădure de mii şi mii de brazi, câţi sunt drepţi ca lumânarea şi împodobiţi cu ramuri verzi până la pământ ? Cei mai mulţi sunt plini de cioturi, lipsiţi de cetină, iar unii strâmbi şi scorburoşi. Aşa şi oamenii... Apoi ce merit e să-ţi fie drag ce e

---

1) Plato nu lăsa căsătoriile la voia întâmplării. Magistraţii trebuiau să ia măsuri pentru a potrivi însuşirile soţilor... Aceştia să fie lăsaţi să creadă că sorţul a hotărît împerecherile, ca să nu se nască gelozie şi ceartă (fiindcă femeile erau ale tuturor). Dar în faptă, un şiretlic îndreptăţit de interesul obştesc avea să înlăture din timp urmările supărătoare ale întâmplării, potrivind firea şi însuşirile celor două sexe, pentru ca, din unirea lor, să se nască copii sănătoşi, bine zidiţi la corp şi la suflet. De aceea, tinerii care s'au arătat mai destoinici la războiu sau în alte împrejurări, aveau voie să vadă mai des femeile : era acesta un mijloc legitim pentru ca Statul să fie populat mai mult de ei... *Republica* V.

frumos? O reală bogăţie sufletească dovedeşte numai acela care e în stare să afle o părticică de merit până şi în făpturile cele mai lipsite de însuşiri ademenitoare. Aci se vede semnul educatorului adevărat: unde profesionistul rece (debitantul de lecţii, cu ora, cu luna ori cu anul) rămâne nepăsător, ca orice slujbaş însărcinat cu o muncă după un calapod oarecare, educatorul cu reală vocaţie priveşte pe toţi ucenicii ca pe proprii săi copii — chiar pe cei mai desmoşteniţi, dacă licăreşte şi în ei măcar o scânteie de suflet — şi caută să dea fiecărui ins tot ce-i poate fi de folos pentru deplina desvoltare a darurilor sădite în el. E firesc să fie aşa, deoarece iubirea este însoţită mai totdeauna de tainica însuşire ce se cheamă *pre*-simţire. Unde profesorul, meşteşugar intelectual, nu vede nimic sau vede foarte puţin, ochiul educatorului încălzit de iubire poate descoperi daruri neluate în seamă de nimeni.

— Iată, copilul cela sburlit, ce bine a desenat salcia!

— Uite deşiratul cela din fund, cel cu nota rea la matematică! Numai el a sărit în ajutor camaradului căzut pe ghiaţă...

— Fără nicio putinţă de îndoială, iubirea este educativă. Ştiinţa profesorului tobă de carte te lasă liber să fii şi înger şi fiară. Simpatia estetului — la fel. Pe când iubirea educatorului e totdeauna creatoare şi dătătoare de viaţă: este *activă,* adică ajunge până la faptă. Iată o dovadă concretă:

Intr'un sat din Galileea, s'a ivit acum vreo două mii de ani, un tânăr care purta pe fruntea sa lumina unui mare ideal. Incă din pruncie pribeag prin Eghipet, el simţise toate disonanţele vieţii şi nenumăratele scăderi ale oamenilor. Pentru unul spornic la suflet, întâlnise mii şi mii de prostănaci, răi, pismăreţi, arţăgoşi şi alte pramatii... Şi dacă ar fi fost numai slăbiciunile din naştere!... Dar vedea că însăşi întocmirea societăţii păgâne înmulţea relele şi suferinţa. Pentru câţiva, care trăiau în belşug, mii şi milioane care se chinuiau strâmtoraţi de mizerie, de întunerec, de robie şi alte neajunsuri. Iar Nazarineanul cel inimos se simţea atras nu spre cărturari, farisei şi toată oligarhia care înconjura Templul din Ierusalim; nu spre bogătaşii Tirului şi ai Sidonului, nici spre sectarii şi sofiştii Atenei ori spre urmaşii eupatrizilor care vo-

tau în agora şi, luând diurnă, stau apoi la umbră, palavragind de dragul vorbei, ci pentru robii care lucrau în arşiţa soarelui, flămânzi, bătuţi şi schingiuiţi ; nu pentru mercenarii care îşi vindeau braţul, ca să poarte războiu oriunde şi contra oricui ; nu pentru atleţii din stadion, nici pentru efebii care dănţuiau în „teorii" sărbătoreşti ori pentru cei care gustau numai plăcerile traiului, ci mai întâi de toate pentru paraliticii din Vitesda, pentru orbi, leproşi, schilozi şi alţi desmoşteniţi ai soartei. Pe toţi aceştia voia El să-i ridice din mizeria fizică şi morală. Iar ca metodă de urmat, în nemărginita Lui milă faţă de scăderile omeneşti, a pus înainte una singură : *iubeşte pe aproapele tău, ca pe tine însuţi*... fie acela cine va fi şi cum va fi : vameş, văduvă, drumeţ căzut între tâlhari, fiu risipitor, curvă, rob şi tot ce mai poţi întâlni, deoarece chiar în cea mai păcătoasă făptură omenească, tot se poate să găseşti măcar un sâmbure de omenie şi, cine ştie, o privire prietenoasă, un cuvânt bun sau un sprijin cât de mic, la timp potrivit, va fi în stare să-l ridice din înjosirea în care se află.

Ciudată metodă de educaţie socială ! Şi cu totul neaşteptată în mijlocul unei lumi în care sclavul era pus în rândul dobitoacelor necuvântătoare ; femeia era privită ca nevrâstnică (nu era primită în faţa judecătorilor nici ca martoră), iar copilul putea fi vândut, cum vinde ciobanul un ied, — lume în care *Legea Veche* era toată pe partea celui puternic şi bogat, iar cel slab rămânea sub jug, despreţ şi vergi.

De aceea, predicatorul din Nazaret, Cel închinat unui nou ideal de viaţă, şi-a dat seamă că, spre a face înţeleasă şi primită doctrina *Iubirii* faţă de toţi şi a *Iertării* pentru toţi (nu odată sau de 7 ori, ci de 77 de ori) era nevoie de o *Lege Nouă* şi de o nouă educaţie, pe care nici înţeleptul Socrate nu ştiuse s'o dea lumii. Iar pedagogia aceasta a pus înainte alte mijloace de învăţătură, şi anume : să fie înţeles de toţi, din capul locului, că *raţionamentul* nu-i destul, ci trebue să fie însoţit de multă, cât mai multă *iubire,* dacă vrei să pui la cale viaţa cuiva. Fiindcă silogismele nu mişcă inima, şi nu pot împinge pe oricine la fapte, educatorul are nevoie de *intuirea simpatică* a tuturor împrejurărilor în care se află ucenicii săi, fiind-

că altfel nu se poate identifica cu rostul vieţii lor, spre a desvolta toate darurile sădite în ei.

Greutatea cea mare pentru tânărul Nazarinean era deci să schimbe întâi *sufletul* dascălilor, adică al oamenilor maturi, înainte de a îndruma în alt chip creşterea copiilor. Iar pentru a atinge acest scop, Iisus a întrebuinţat (am putea zice că a inventat) un nou gen literar, prin care a ştiut să dramatizeze chiar situaţiile cele mai mărunte şi să deştepte în ascultători, vrând-nevrând, pe lângă o judecată clară, o emoţie cât mai vie. Genul acesta literar este *parabola*. Iată un exemplu :

Era odată un om, care avea doi feciori. Cel mai mare — cu minte şi harnic, nu ieşea din cuvântul părinţilor. Cel mai mic — ştiurlubatic şi cu capul în nori. Intr'o bună zi, cel mai tânăr vine la taică-său şi-i zice : „Dă-mi, tată, partea ce mi se cuvine, să-mi cerc norocul în lumea cea largă". Şi luând partea sa de moştenire, s'a călătorit, aşezându-se pe chef şi traiu, ca băiat de bani gata, cum era. In curând, a ajuns la fundul pungii, aşa că a fost silit să-şi agonisească pâinea de toate zilele, căutând de muncă pe unde se nimerea. Dar ce să muncească unul ca dânsul, care nu învăţase niciun meşteşug ! Cineva şi-a făcut pomană şi l-a primit argat, să-i păzească nişte porci. Ajunsese hoinarul rău de tot : umbla desculţ prin mărăcini, se culca seara flămând şi era bucuros să mănânce roşcovele căzute pe jos, întocmai cum făceau şi mascurii daţi în paza lui. Uitase acuma ospeţele şi hainele cele scumpe ; umbla corcoţos, iar roşcovele i se păreau bucate alese. Insă nici de acelea nu găsea totdeauna. Astfel lihnit de foame, bătut de vânt şi de ploi, şi-a adus aminte de traiul cel bun şi ticnit din casa părintească. Şi, căindu-se amar de prostia lui, zicea în sine, plin de obidă şi lăcrămând : Câţi argaţi ai tatălui meu trăiesc în belşug, iar eu umblu gol şi mor de foame aici... Am să mă întorc la tata, să-l rog şi, poate, mă iartă.

Pornind deci spre satul lui, s'a apropiat cu teamă de casa părintească şi sta pitit în dosul gardului, neîndrăsnind să intre în curte, murdar şi peticit, ca un golan ce era. Apoi, într'un târziu, şi-a luat inima în dinţi, a intrat şi îngenunchind la picioarele tatălui său, zise : „Tată, fie-ţi milă ! M'am purtat ca un netrebnic... iartă-mă".

L-a iertat părintele care socotise că fiul său s'a prăpă-

dit între streini ; şi tăind o juncă, a făcut ospăţ, şi a chemat rudele şi prietenii, să se bucure cu toţi. Dar pe când casa răsuna de veselie, iată soseşte dela câmp fiul cel vrednic, ostenit de muncă. Auzind el ce se întâmplase, un nod i s'a pus în gât şi, scârbit de atâta nedreptate, nici n'a voit să calce pragul odăii unde era ospăţul. Ii venea să-şi ia lumea în cap...

Ascultând parabola aceasta, 99 la sută dintre tineri vor da dreptate fiului cel harnic şi atât de grozav jignit. (Lui nu-i dăduse tatăl său nici măcar un ied, să se veselească cu prietenii săi, iar pentru vagabondul care-şi risipise averea, junghiase acuma junca cea mai grasă... Ce cumplită lipsă de dreptate !).

Totuşi, educatorul din Nazaret ştiu să arate îndată şi celor mai nătângi unde era dreptatea. El împlini pilda cu fiul cel risipitor astfel : Un păstor pierduse o oaie... Lăsând turma în paza câinilor, o caută încoace-încolo şi, în sfârşit, o găseşte în fundul unei tihărăi, unde lunecase pe o râpă. Şi luând-o pe umeri, plin de bucurie o aduse la turmă. Rogu-vă : se putea el să nu se bucure de oaia cea găsită mai mult decât de toate oile pe care nu le pierduse ?

Judecata asta însoţită de o povestire atât de intuitivă, pătrundea şi în mintea celui mai îndărătnic. Inţelegea ori şi cine că *dreptatea era de partea tatălui* care se bucura de pocăirea fiului, iar nu de partea fratelui bosomflat, (lipsit de experienţa vieţii şi de aceea neînţelegător al chinului prin care trecuse inima părinţilor).

Iată, în câteva cuvinte, originalitatea metodei noului educator. Nu dialectică rece, ca la Socrate, ci o intuire *activă* a faptelor, printr'o dramatizare care mişcă sufletul, — ştiind Iisus că nu ideile conduc lumea, ci sentimentele. Filosoful atenian fusese un intelectual, iubitor de analize psihologice şi logice. Dar, ca multor orăşeni, lui Socrate îi lipsea intuiţia fenomenelor naturii. Ieşise doar o singură dată până în marginea Atenei ; văzuse un platan mare şi un izvor care îl încântase ca pe un copil... Ci alta, cu totul alta era experienţa predicatorului din Nazaret. Străbătând mereu drumurile Iudeei, Samariei şi Galileei, văzuse tot felul de lume : plugari, pescari, podgoreni, negustori, meseriaşi şi oameni de tot felul. Mai ales la bâlciul cel mare dela Paşti, în Ierusalim, ce nu-i

văzuseră ochii ! Hagii din toate ţările Mediteranei şi ale Asiei. Unii veneau cu corăbiile până la Tyr şi Sidon. Alţii soseau din spre Egipt, pe marele drum roman, aşternut cu lespezi negre de lavă ; alţii se iveau din spre răsărit, după ce trecuseră cu caravanele prin pustia de dincolo de Iordan... O adunătură din toată lumea, grămădindu-se împrejurul colinei Templului, cu drahme, cu sesterţi şi tot felul de bani păgâneşti, ca să-i schimbe pe sicli evreeşti, singura monetă primită de preoţi. Astfel, încă de mic copil putuse să-şi dea seama ce pestriţă e lumea şi câte metehne poartă oamenii cu ei ori unde ar merge şi ori unde ar veni. De aceea, mila Lui îmbrăţişase omenirea întreagă, iar *concepţia sa despre educaţie ajunsese cea mai adâncă şi mai dreaptă dintre toate,* câte se iviseră până atunci pe faţa pământului. Prin însăşi împrejurările copilăriei şi ale tinereţii sale de meseriaş, Iisus a devenit cel dintâi mare educator al neamului omenesc.

*

E locul aci să ne întrebăm : Nu cumva concluzia aceasta este exagerată ? Ar putea unii să bănuiască, poate, că e la mijloc vreo concesiune faţă de anume tradiţie confesională, sau chiar o simplă ipocrizie verbală, de felul acelora pe care Nordau le numeşte „convenţionale". Să cercetăm mai deaproape faptele.

Mai întâi trebue să constatăm că faza magică a durat şi durează încă şi sub ochii noştri la o bună parte din omenire. De vreun progres al educaţiei (fie ca *principii,* fie ca *metode),* n'a fost vorba decât rareori şi numai de câteva mii de ani. Apoi încă o constatare : cu toate că în câteva orizonturi de civilizaţie şi cultură : la Egipteni, Babiloneni, Fenicieni etc., s'a simţit o îndrumare mai pozitivă, iar Grecii păşiseră categoric în faza raţionalistă, totuşi belferismul continua să stăpânească mai departe instruirea tineretului. Deşi Aristotel arătase calea spre *intuiţie* (colecţii, hărţi, excursii, muzeu, bibliotecă, etc.), belferii au continuat a chinui mai departe tineretul cu memorizarea pasivă, cu pedepse corporale etc. etc. Aşa dar, nu este de loc o exagerare, când considerăm doctrina pedagogică a lui Iisus, ivită la câteva secole după Aristotel, ca un mare eveniment în istoria educaţiei. Ba putem afirma că unele descope-

riri ale pedagogiei moderne au fost chiar anticipate de educatorul din Nazaret. Din nenorocire, ele n'au fost înţelese şi nici aplicate la timp. Măcar că Iisus întrebuinţase ceea ce numim noi azi metoda *activă*, cei zăbavnici rămăseseră tot la memorizarea pasivă, iar cei care erau ceva mai ageri s'au întors la metoda socratică. Până sub ochii noştri, au circulat prin şcoli cărţi scrise în chip de dialog (întocmite numai din *întrebări* şi *răspunsuri*) de caracter mai mult catehnic decât dialectic ; iar în secolul din urmă (numit chipurile, „secolul copilului") au obosit până la desgust mintea şcolarilor, cu *trepte formale* şi alte dichisuri ale pedagogiei raţionaliste, lăsând în umbră tocmai ceea ce fusese mai original în metoda evangheliei : apelul la partea emotivă, — pârghia cea mai puternică a oricărui învăţământ. — Aşa dar, nu poate fi vorba nici de exagerare şi nici de ipocrizie, când afirmăm că *Iisus a fost cel dintâi mare educator al omenirii* şi adevăratul mântuitor al copiilor. După ce încercase metoda parabolei cu oamenii maturi, El îşi îndreptase ochii şi spre copii : *Lăsaţi copiii să vină la mine...* Cu două mii de ani înainte de Rousseau, El a cerut să respectăm ingenuitatea copilăriei. Iar dovada cea mai lămurită a progresului pe care îl realizase pedagogia creştină este faptul că renovatorul cel mai însemnat al pedagogiei, în epoca modernă, este tocmai educatorul care a înţeles şi aplicat mai mult decât toţi preceptele lui Iisus.

In adevăr, în ce stă noutatea operei lui Pestalozzi, considerat de toţi ca cel mai reprezentativ pedagog modern? Să reamintim în câteva cuvinte calea vieţii sale. — La început, un tânăr fără nicio trecere înaintea nimănui. La faţă, aproape slut : ciupit de vărsat şi cam scofâlcit. Nu era cu mult sub urâţenia lui Socrate. Ochii erau însă foarte expresivi, iar averea lui cea mare sta ascunsă în inima lui : simţea o nemărginită duioşie când privea suferinţele altora şi era gata să ajute pe orişicine. Gândul lui era mereu la *faptă ;* pentru cuvinte de clacă şi pentru gimnastica ideilor goale n'avea nicio evlavie.

Incă din tinereţe, intrase împreună cu alţi prieteni în „Societatea helvetică", al cărei scop era să scoată din sărăcie gloata poporului. „Cât bine s'ar răspândi în lume, dacă niciunul din spiritele mari n'ar socoti lumea nevrednică de ele,

și n'ar pregeta să lucreze fără încetare pentru binele obștesc; dacă niciunul n'ar privi de sus asupra semenilor săi mai mici, însă harnici și cu credință către alții". De aceea, Pestalozzi se gândi mai întâi să scrie cărți pentru îndrumarea mulțimii. Ca și Socrate, inimosul tânăr avea credința generoasă că omul, îndată ce *știe* — *face,* urmând îndemnul cugetului celui bun și drept (logic). Așa dar, nădăjdea cea dintâi a tânărului cu gând de reforme era *Cartea.* „O, dacă s'ar găsi cineva să întocmească pentru poporul dela țară o *Cărțulie* cu privire la sănătate, scrisă pe scurt și cu învățături care să poată fi înțelese și folosite de săteni... Dacă ar tipări cineva măcar vreo câteva *coale de hârtie,* pline cu *sfaturi* lămurite și bune, privitoare la creșterea copiilor, scrise în așa chip, încât să poată fi pricepute și puse în lucrare chiar de cel mai de rând târgoveț ori sătean...".

Cam acestea erau gândurile lui în tinerețe, ca ale oricărui tânăr inimos, dar lipsit de experiență. „Coale de hârtie" și cărțulie cu sfaturi...! Se gândi așa dar, să studieze teologia, să ajungă preot, ca bunicul care îi îndrumase copilăria, și să poată ajuta pe alții cu *cuvântul* (citit, predicat și scris). Apoi stătu o clipă la cumpănă : Ce-ar fi dacă ar urma Dreptul ? Ca avocat, ar fi avut ocazie să sprijine și mai mulți oameni necăjiți, iar dacă s'ar fi amestecat și în politică, ar fi putut, cine știe, să îndrepte multe de toate în patria sa. In sfârșit, după vreo doi ani de șovăire, lasă toate la pământ ; aruncă în foc tot ce scrisese (la ce-s bune *vorbele* ? — chiar tipărite !), renunță la orice „carieră" și se așează la țară, să trăiască în mijlocul sătenilor, muncind de-a-valma cu ei. *Fapta* să hotărască...

Nu e locul să arătăm aci, în ce fel tânărul cel însetat de *fapte,* s'a izbit de realitățile aspre ale vieții. Din epoca acestor preocupări romantice (vrednice de cunoscut de orice tânăr care își caută calea în viață), un singur lucru i-a rămas statornic : *grija de soarta copilăretului* și îndeosebi de copiii orfani. Inclinarea aceasta l-a stăpânit până la sfârșit. Până la adânci bătrânețe, nu odată, ci de mai multe ori, la fiecare împrejurare prielnică, el a întemeiat mereu școli și *aziluri pentru* copiii fără căpătâiu, muncind împreună cu ei, învățându-i carte și încălzindu-i la sânul său, cu o dragoste

de părinte. — E drept că nici ocaziile nu i-au lipsit. Războaiele iscate din revoluţia franceză i-au dat prilej să întâlnească mereu altfel de copii nenorociţi. Şi chiar înainte de a închide ochii, planul său cel din urmă a fost să mai înfiinţeze încă un azil, destinând pentru aceasta toţi banii ce se vor aduna din vânzarea scrierilor sale. — Dacă renunţase la preoţie şi la avocatură, nu renunţase însă la încrederea în *şcoală*. „Şcoli bune", (de care să aibă parte nu numai copiii oamenilor cu dare de mână, dar şi săracii) ăsta a fost leit-motivul întregei sale vieţi (învăţământul obligator şi gratuit nu începuse încă pe atunci).

Iată în câteva cuvinte vieaţa şi ideile de căpetenie ale lui Pestalozzi.

Din cele înşirate aci, poate vedea orişicine că atâta lepădare de sine n'ar fi fost cu putinţă, fără o adâncă vibrare sufletească în faţa suferinţei altora. *Iubirea de aproapele* a fost temeiul vieţii pedagogului elveţian şi poate că în traiul niciunui om, dela Iisus până azi, nu s'a vădit mai clar sentimentul creştin : „Iubeşte pe aproapele tău ca pe tine însuţi". Cu bună dreptate, Lavater, un ager fizionomist şi psiholog („caracterolog", cum zicem azi) a mărturisit că „n'a întâlnit altă fiinţă, care să fie atât de pătrunsă de învăţătura Evangheliei, în *credinţă,* în *vorbă* şi în *faptă*... Nici în timpul când Hristos umbla pe pământ, El n'a avut un apostol mai devotat". (Şi să nu uităm — Lavater era însuşi cleric.)

De aceeaşi părere a fost şi vestitul geograf Carl Ritter, un savant cu o înaltă concepţie etică. După ce a luat seama cum lucra cu copiii educatorul dela Yverdon, el a scris aceste cuvinte : „Am văzut mai mult decât raiul Elveţiei ; am văzut în cercul său de viaţă pe Pestalozzi, *adevăratul ucenic al lui Iisus*... El poartă în sine, în lumină deplină, pe *omul tuturor timpurilor*, al tuturor etăţilor, al tuturor claselor sociale... Este prototipul omului omenos" [1]).

1) In legătură cu aceste mărturisiri admirative, se cuvine să relevăm că nu Luther a dat Noului Testament adevăratul său preţ, ca îndrumare spre o altă creştere, ci Pestalozzi. Prin geniul său moral şi prin puritatea vieţii sale de apostol, el este adevăratul începător al Restaurării creştinismului, ca să nu mai zicem al Reformei. După ce Bizanţul basileilor, Roma papilor, Moscova „ţarilor" şi ororile războaielor protestante acoperiseră creştinismul cu nenumărate pete, abia pedagogul elveţian a izbutit să mai şteargă pe unele din ele. De aceea, munca entusiastă a lui Pestalozzi, ca educator creştin, nu îngădue nicio comparaţie cu zarva politică a lui Luther. — Când în

Aceasta ne ajută să înţelegem în ce a stat originalitatea lui Pestalozzi: el este cel dintâi pedagog modern, care a reînviat metoda inspirată de Iisus. Prin marea sa iubire de oameni şi părintească duioşie faţă de copii, el a izbutit, în mijlocul unui secol dominat de enciclopedişti, cum era secolul al 18-lea, să deschidă o eră nouă în pedagogie, făcând un *pas înainte peste raţionalism.* Deasupra triadei Socrate-Plato-Aristotel, el aşează pe Iisus cu metoda intuiţiei însoţită de *sentimentul iubirii desinteresate.*

Fără îndoială, şi Socrate era total desinteresat; iubea pe Atenieni şi suferea să vadă că greşesc. Dar, cedând pornirii sale spre dialectică şi ironie, filosoful mai mult îi întărîta, decât îi cucerea. Oriunde îi întâlnea, începea a-i dăscăli. Socotea cinstitul moralist că, înfundând cu dialectica sa pe adversari şi dovedindu-le că *nu ştiu* calea cea dreaptă a vieţii, îi va face să respecte mai mult *adevărul* şi să arate mai multă tragere de inimă faţă de *binele* public. Socotea că *raţionamentele sunt virtuţi,* aşa că cel ce judecă logic, acela urmează în viaţa practică numai ce e adevărat, bun şi frumos. — Dar ce grozav s'a înşelat bunul filosof şi cum a plătit cu capul iluzia sa raţionalistă! Din contra, Pestalozzi, trăind mai mult cu inima, a scăpat de primejdie. La început cugetase ca şi Socrate, îşi pusese toată nădejdea în cărţi, în foi de propagandă... adică în *vorbe* şi în *silogisme.* Dar temperamentul său mai blajin decât al lui Socrate l-a abătut la timp dela răceala cărţilor, dela cuvântul tipărit şi înmormântat în hârtie. Neavând apoi nicio înclinare către ironie ori către sportul dialecticei, şi ştiind din păţania lui Iisus părăsit de ucenici, că omul matur, adică pomul crescut strâmb cu greu se mai

---

„Voroavele de masă" ale fostului călugăr dela Wittenberg, găsim cuvinte atât de puţin cuvioase; şi când îi privim chipul de om fălcos, bine nutrit, cum ni-l arată contimporanul său Luca Cranach, alături de Caterina Bora, *moglie di Lutero* (în galeria Uffizi), când auzim apoi dela el că *libido nullo remedio potest curari, nequidem conjugio,* iar de altă parte vedem pe Pestalozzi şi pe Ana Schultess, muncind cu palmele între ţărani şi copii fără părinţi, simţim îndată că evanghelia din Elveţia a fost neasemănat mai aproape de cea din Galileea, decât a călugărului însurat cu o călugăriţă, sub pavăza unor politiciani doritori de averi secularizate. — Pestalozzi e nu numai antipodul lui Luther, dar şi al tuturor pângăritorilor oficiali ai Evangheliei: patriarhi, papi, inchizitori, ţari ortodocşi, kaizeri protestanţi, catolici şi cum s'au mai nimerit să fie.

poate îndrepta, el a lăsat la o parte cărţile şi pe cărturari; şi-a întors privirile spre copii şi spre gloata poporului, care este mai totdeauna un fel de „copil mare". S'a îndreptat spre lumea satelor, fiind încredinţat că, într'un ţăran cu palmele îngroşate de sapă, afli uneori mai multă nobleţă sufletească şi o înţelegere mai dreaptă a vieţii, decât la cei crescuţi prin şcoli înalte sau cu mintea îmbâcsită de cititul multor cărţi. De aceea, lăsând la o parte dialectica (ademenită mai totdeauna să lunece în polemică), el apucă drumul *intuiţiei* şi al sfatului blând. Omul nu poate fi îndreptat, zice el, decât „dela faţă la faţă, dela *inimă* la *inimă*". In loc de tonul cam batjocoritor al lui Socrate, pedagogul elveţian mărturiseşte cu smerenie: „Mi-e teamă de public şi ştiu că bietul meu cap nu e pentru timpurile de azi. Eu nu-s pregătit să fiu om de carte (scriitor). Mă simt în largul meu, numai când am alături de mine un *copil* sau când văd un om cu simţire *omenească* — oricine ar fi acela. Apropierea sigură şi temeinică de câteva idei dintr'o sferă mărginită (departe de orice pretenţioasă ştiinţă a-tot-cuprinzătoare) este singura cale nimerită pentru luminarea poporului. Şi după asta umblu eu". — Aceste rânduri, scrise la etatea de 60 de ani, lămuresc deplin pentru ce educatorul satelor elveţiene a întocmit opera sa „Cum îşi învaţă Gertruda" copiii, ca un fel de mare lecţie — mai de grabă un sfat — adresat inimii poporului său.

Şi adevărul e că nu s'a înşelat. „Când inima se 'ntreabă, tot inima răspunde". Aşa sună versul lui Sakuntala. Şi aşa înţelegem de ce, în tot timpul vieţii, Pestalozzi a fost sprijinit de simpatia devotată a unor suflete de mare nobleţă: Babely, o biată servitoare, îngrijeşte 41 de ani de el şi de maică-sa, rămasă văduvă încă din tinereţe; Elisabeta Näff, o fată de ţăran, vine de bunăvoie să-l slujească, tocmai când era mai strâmtorat de datorii, apoi rămâne şi ea vreo 40 de ani lângă casa lui; tot aşa, bunul învăţător Krüsi îl urmează cu credinţă în toate şcolile pe unde soarta ducea pe rătăcitorul pedagog, doritor să facă mereu şcoli pentru orfani... Dar, înaintea tuturor, se cuvine să amintim pe Ana Schultess. Fată de negustor bogat, ea se leapădă de moştenire şi, în contra voinţei părinţilor, ia de soţ pe smeritul apostol al satelor. Toţi aceştia, legându-şi viaţa lor de a lui Pestalozzi, ajung şi ei

un fel de *apostoli*, dovedind în chip pipăit că însufleţirea deşteptată de un geniu moral este tot aşa de cuceritoare ca şi vibrarea pe care i-o comunică lumii dimprejur un geniu artistic, — ba e chiar şi mai vădită, deoarece emoţia în faţa unei opere de artă este ceva contemplativ, pe când însufleţirea morală devine activă, adică se traduce, de obiceiu, într'o, încordare colectivă spre muncă. Aşa s'a şi întâmplat : Pestalozzi a stârnit nu numai admirarea unor personalităţi eminente ca Lavater, Carl Ritter, Fichte, Humboldt şi alţii, dar şi emulaţia câtorva suverani care au căutat să-i aplice ideile. Vâlva asta împrejurul unui om atât de smerit e semnificativă. Tânărul cel sărac şi „urât" ajunge *frumos* pentru fata unui om bogat ; ajunge admirat de mari cărturari şi un fel de prooroc pentru oamenii din gloată, care i se devotează instinctiv, dar pe *viaţă*. In sfârşit, pentru copiii vagabonzi, el devine un părinte şi e iubit ca un tată. — In monumentul pe care urmaşii i l-au ridicat la Zürich, locul său de naştere, artistul înfăţişează pe educator alături de un copil, deasupra căruia întinde braţul, cu un gest de părintească ocrotire. Acesta e adevărul : dela Iisus până azi, nimeni n'a dovedit mai mult dreptatea cuvintelor celui mai învăţat dintre apostolii Nazarineanului : „Dacă vorbesc limbile oamenilor şi ale îngerilor, iar *iubire* nu am, m'am făcut aramă sunătoare şi chimval sgomotos... şi nimica nu sunt". *(Paul,* către Corinteni.)

Explicarea e simplă : După două mii de ani dela ivirea creştinismului, Pestalozzi este întâiul pedagog în care se vede lămurit că adevărata pârghie a educaţiei nu este intelectul pe care se bizuiau raţionaliştii, ci intuiţia *activă,* — adică metoda întemeiată pe iubire a Celui ce zisese părinteşte : „lăsaţi copiii să vină la mine". „O mare piedecă în cunoaşterea adevărului, mărturiseşte Pestalozii, este *ştiinţa de vorbe,* de care nu se leagă însă o cunoaştere reală a lucrurilor... Când pasărea cântă..., când viermele se târăşte pe o frunză, atunci tu, învăţătorule, curmă lecţia de vorbe, deoarece pasărea şi viermele învaţă pe copil mai mult şi mai bine. Taci". Acesta e sfatul pe care îl da el dascălilor : *intuiţie* şi iarăşi *intuiţie,* dar nu intuiţia rece şi pasivă a negustorului de lecţii [1]) cu ora, cu

1) Limba germană are pentru această categorie de dascăli calificativul : *Brotlehrer* şi *Brotgelehrte,* adică un muncitor ca oricare altul, pentru a dobândi *pâinea* de toate zilele.

luna sau cu anul, aşteptând grabnic salarul şi odihna pensiei, ci intuiţia mereu vie şi mereu plină de simpatie a celui care simte el însuşi interes pentru tot ce se mişcă în natură, — până şi pentru mica vietate ce se târăşte pe o frunză. —

Pestalozzi lângă un copil.

Isprava cea mare a lui Pestalozzi asta a fost : el a aplicat cu mai multă simţire decât toţi metoda intuitiv-emotivă a Nazarineanului care învăluia toată omenire în duioşia sufletului său neasemănat de bun.

De aceea, dela Pestalozzi încoace, cuvântul „intuiţie“ e pus în fruntea tuturor programelor şcolare şi e respectat zilnic în toate lecţiile — chiar de cei mai nătângi dintre dascăli. „Lecţiile de lucruri“ (preconizate şi de Rousseau) au ajuns un fel de modă. Insă al lui Pestalozzi e meritul de a fi arătat mai întâi ce înseamnează o intuiţie activă. El s'a întrebat: *„Ce face natura însăşi,* ca să-mi înfăţişeze lumea în *tot* ce mă priveşte? Prin ce mijloace aduce ea la mine *vederea lucrurilor* mai însemnate dimprejurul meu, cu o plinătate care mă mulţumeşte? Şi iată ce aflu: natura împlineşte acest lucru, prin *aşezarea* mea, prin *starea* în care mă aflu, prin *trebuinţele* mele şi prin *legăturile mele* cu alţi oameni“. Prin urmare, a *intui* însemnează să prinzi nu numai imaginea fizică a unui lucru, privindu-l într'o carte de lectură, în atlas, în ierbar, în muzeu etc. Ci intuiţia este altceva: *e deşteptarea treptată a tuturor puterilor sufletului* (atenţie, percepere, reprezentare, *imaginaţie, sentiment,* judecată...) până la *voinţa* de a realiza ceva în legătură cu lucrul văzut. Prin metoda aceasta, sufletul prinde şi păstrează în bună rânduială impresiile primite dela lumea înconjurătoare, în raport cu *aşezarea, starea, trebuinţele şi legăturile* privitorului cu *restul lumii.* Cu alte cuvinte, intuiţia nu e ceva pasiv, ci o *elaborare internă,* care devine un fel de *creaţie proprie.* De unde urmează că (chiar mica vietate care se târăşte pe o frunză) nu este — şi nu poate fi aceeaşi — pentru toţi câţi privesc, ci este o realitate deosebită dela om la om, după cum a filtrat fiecare prin sufletul său impresia produsă de acea vietate. Câte gângănii nu-s în toate grădinile... Dar numai unul ca Fabre a fost în stare să afle atâtea taine ale traiului lor — uneori nu se poate mai dramatice. Din contra, câţi dascăli nu au în faţa ochilor fapte pline de interes, iar ei întorc spatele către natura vie, spre a se îndrepta spre hârtia moartă a cărţii.

Din aceasta se vede lămurit enorma depărtare dintre vorba goală a belferului, sau dela intuiţia rece a profesorului care face apel la atenţie prin ciocnirea creionului în catedră, până la intuiţia vie, caldă şi colorată a educatorului care însufleţeşte tot ce e împrejurul său, înlesnind pe copii să-şi întipărească în minte şi în inimă tot ce văd şi aud. Pe ce cale? *Privind* dascălul însuşi cu *interes* lucrurile, *numindu-le, mă-*

surându-le, desenându-le spre a fixa *imaginea* lor cea mai caracteristică, şi provocând în cele din urmă, când obiectul lecţiei se potriveşte, o reacţiune *emotivă* şi chiar *voliţională* în sufletul ascultătorilor. (Ce şăgalnic vorbea Creangă până şi de literele alfabetului, ca să atragă luarea aminte a copilaşilor daţi în grija lui. Cutare e „bărdăhănos", cutare e „crăcănat"... şi ce mai ştia el să le spună, când scria litera pe tablă. Şi câte nu va fi spus şi povestit, când venea vorba de lucruri mai însemnate, ca de pildă de gospodăriile „înţelepte" ale furnicilor şi ale albinelor sau de gospodăriile neînţelepte ale oamenilor ! Dar astea toate nu-s cu putinţă, dacă lipseşte din sufletul dascălului interesul pentru ceea ce spune ucenicilor săi. Dacă nu este el însuşi mişcat, cum vrei să mişte sufletul altora ?

Cu Pestalozzi aşa dar, pentru întâia oară, canonul pedagogic al *intuirii* ajunge să fie privit serios, ca şi cea mai de seamă metodă a învăţăturii.

Revoluţia copernicană, pe care o realizase Kant în filosofie, cercetând condiţiile fundamentale ale cunoştinţei omeneşti, a înfăptui-o Pestalozzi în pedagogie, analizând condiţiile intuirii active şi deci educative. Dar — cu o mare deosebire în latura practică : Filosoful dela Königsberg, fiind sărac ca emotivitate, s'a oprit către sfârşitul profesurii sale la o concluzíe care ruinează toată pedagogia. După a sa părere, omul este o făptură prea neisprăvită, — un copac *prea strâmb* — ca să poţi scoate din el ceva *drept.* Afirmarea aceasta răstoarnă toată morala kantiană, începând cu vestitul ei „imperativ categoric" : „lucrează aşa, încât maxima voinţei tale să poată fi orişicând principiu de legiferare pentru orişicine". Dar cum să fii îndreptar de viaţă pentru lumea toată, când tu însuţi eşti din fire nu numai strâmb, ci *cu totul strâmb,* aşa că nu se poate scoate din fiinţa ta nimic drept *(nichts ganz Gerades).* Cuvântul lui Kant dărâma nu numai temelia propriei sale morale, dar şi toată pedagogia. In adevăr, dacă omenirea este atât de păcătoasă, atunci munca educatorilor este o jertfă aproape zadarnică : nici pe oamenii maturi, crescuţi *strâmb,* nu-i mai poţi îndrepta, nici pe copii, fiindcă şi ei sunt *strâmbi din naştere,* adică împovăraţi de „păcatul

original" (fie cel teologic, fie cel biologic, al eredităţii animalice, după teoria naturaliştilor.) Astfel, clădirea lui Kant se surpa dela sine [1]) şi nu ne-ar mai rămânea decât să ne alăturăm la părerea desperată a lui Luther care neagă cu totul libertatea omului şi orice iniţiativă de îndreptare, deoarece chiar de ar fi cineva încărcat cu fapte bune „din creştet până în călcâie", zice el, tot nu-şi poate mântui sufletul.

Dar faţă de părerea pesimistă a oamenilor reci şi lipsiţi de afecţiunea vieţii de familie (cum a fost Kant) ori târîţi de un temperament fatal şi de polemici teologice (cum este cazul lui Luther), blândul şi duiosul Pestalozzi e de altă părere : Lumea, fără îndoială, este plină de imperfecţiuni. Uciderea lui Socrate şi răstignirea lui Iisus — părăsit până şi de ucenicii săi — sunt dovezi pipăite. Totuşi, o fărâmă de bunătate şi o rază de frumuseţe morală se poate ivi chiar şi în cea mai desmoştenită făptură omenească. Iar fărâmiţa aceea poate spori, dacă se află la îndemână un educator priceput şi gata de muncă, spre a ridica pe cel ce dă oarecare semne de încordare la muncă şi e gata a se ridica peste nivelul împrejurărilor nefavorabile în care soarta l-a aruncat dela naştere. — N'a cercat oare până şi Iuda să se înalţe, pocăindu-se în clipa din urmă şi pedepsindu-se singur ?

Cele spuse până aci despre metoda lui Pestalozzi, ca urmaş şi împlinitor al reformei lui Iisus, arată clar deosebirea dintre profesorul rece, care chiamă în ajutor numai raţiunea, şi educatorul duios şi doritor să dea copiilor nu numai sănătate fizică şi spor sufletesc cât mai bogat, prin intuiţii şi raţionamente înviorate de voie bună, dar şi încredere în biruinţa binelui. — Chiar adversarii lui Pestalozzi au trebuit să simtă această deosebire. Auzind unii „filantropişti" că cineva adună în Elveţia copiii săraci, îi îngrijeşte şi-i învaţă carte, au cercat să coboare opera pedagogului elveţian la nivelul unei simple

1) E drept că filosoful nu e totdeauna atât de categoric. In 1777, gândindu-se la învăţământul din epoca sa, el spunea numai atât : „Zadarnic am aştepta vindecarea genului uman dela o reformă pedagogică *înceată*. Şcolile trebue să fie total reorganizate, dacă vrem să vedem ieşind din ele ceva bun ; fiindcă, din capul locului, cele de azi sunt rău întocmite şi chiar dascălii au nevoie să primească o *nouă* cultură".— Uitase că lemnul e prea strâmb, ca să poţi ciopli din el *ceva drept*...

imitări a şcoalelor filantropiste. (Ce asemănare putea fi între dăscălaşii mărunţi din Germania ori Bassedow, boemul brutal — uneori chiar cinic — şi blândul Pestalozzi, care era numai milă şi iubire faţă de alţii !) Au trimis totuşi pe un oarecare Gruner la faţa locului, „cu gândul ascuns să cerceteze acea faimă şi s'o arate lumii în toată goliciunea ei". Dar, în loc de câteva zile, cel cu pânda a întârziat la Burgdorf trei luni încheiate, fiind cucerit, cum singur mărturiseşte, de *„geniala adâncime* a educatorului *sincer ca un copil"*. Şi-a dat seama iscoditorul că nu e vorba de vreo imitaţie, ci de opera unui mare apostol „capabil să simtă adevărul şi să-l cuprindă (prin sentiment) mai mult de cât alţii prin *reflecţie"*. A văzut că „Pestalozzi *simţea ideile sale"*. — Nu în zadar Carl Ritter (un savant de o înaltă concepţie etică şi dascăl încă din tinereţe) îi dăduse titlul de „cel mai bun şi mai adânc dintre oameni".

Concluzie: Metoda lui Pestalozii dovedeşte fără putinţă de îndoială că, înainte de *ştiinţă,* educatorul are nevoie de ceea ce numim „inimă", adică *vocaţie.* Viaţa individului nu e o călătorie cu itinerar fixat, s'o străbaţi lunecând ca pe şine, ci se aseamănă mai de grabă cu o sbatere printre crengile unei păduri, prin care treci fără potecă sigură şi fără hartă. Cine să te îndrumeze ? Mai întâi, instinctul personal şi chibzuinţa de fiecare moment. Dar e un mare noroc să ai la îndemână şi sfatul unui om încercat, cu un simţ mai sigur decât al tău, adică cu „vocaţie" de îndrumător, — înţelegând prin vocaţie o formă de instinct care ajută acţiunea cuiva, chiar când aceluia îi lipseşte cunoaşterea analitică a faptelor. — Acesta e semnul marilor educatori.

Cele spuse cu privire la Pestalozzi mai dovedesc două lucruri : Intâi, superioritatea educatorului faţă de profesorul bizuit numai pe puterea raţionamentului ; al doilea, adevărul că cea dintâi însuşire a unui mare educator este *iubirea* — până la jertfire pentru cei încredinţaţi grijei lui, deoarece *prin iubire se manifestă întâi şi întâi de toate vocaţia educatorului.* Dacă lipseşte flacăra iubirii, zadarnică este ştiinţa, zadarnice sunt toate celelalte calităţi, oricât ar fi de strălucite. Ba putem zice din contra : cu cât este mai erudit şi mai iscusit dascălul fără vocaţie, cu atâta el aminteşte mai mult ceea ce spune

proverbul românesc despre „burduful“ de câne...“ sau vorba ducelui d'Orléans (regentul lui Louis XV) care zicea despre sine că are „toate talentele, afară de acela de a se folosi de ele“. Lucrul s'a adeverit chiar şi în preajma lui Pestalozzi. Schmid, unul dintre profesorii strecuraţi în şcoala dela Yverdon, avea multe îndemânări, în deosebi era meşter la lecţiile de matematică ; dar egoismul şi bădărănia lui au avut ca urmare risipirea tuturor colaboratorilor de inimă, îndată ce nenorocirea a făcut ca aşezământul lui Pestalozzi să ajungă pe mâna lui. De unde urmează ca un fel de axiomă :

Educator poate fi numai o personalitate creatoare, cu un simţ de euritmie lăuntrică atât de bogată, încât să deştepte şi în alţii puterea de creiare, ridicându-i şi pe aceia pe planul personalităţii (dacă au înzestrarea cuvenită). Aşa a fost Pestalozzi — un ferment binecuvântat pentru toată mişcarea pedagogică, începând din epoca revoluţiei franceze şi până azi.

*

După ce am văzut *principiile* şi *metodele* educatorului, să cercăm a lămuri ceva mai de aproape în ce stă caracterul său cel mai răspicat.

Cea dintâi însuşire a educatorului spuneam că este iubirea. — Care iubire ? Sentimentul acesta e departe de a fi simplu, cum pare la întâia vedere. Una e dragostea părinţilor faţă de copii ; alta a fraţilor între ei ; altceva e a fiinţelor de sex deosebit, a prietenilor, a bătrânilor pentru tineret, etc. Să privim deci lucrul mai de aproape.

Simţirea, în genere, este începutul alfabetului psihic : *sentio ergo sum* (abia mai târziu urmează *cogito ergo sum).* Ipostasele simţirii sunt multe, dar două par fundamentale. După cum în muzică, deosebim game minore şi majore, de asemenea avem şi două categori de suflete : unele opace, egoiste, statice ; altele luminoase, altruiste, dinamice.

Simbolul celor dintâi este reptila încolăcită împrejurul stomacului ei : înghite, stă locului şi mistue pe încetul. Temperatura sufletească a egoistului e totdeauna aproape de zero. In lagărul opus flegmaticilor, stau însă cei cu temperament

vioiu şi simpatic, care nu se simt bine, până nu comunică vibrarea lor lăuntrică şi altora, căutând să deştepte şi în cei dimprejur puterile lor sufleteşti, ca un fel de împlinire a propriei lor existențe. Aşa cere polaritatea naturii psichice. In tot regnul animal, sunt două mari grupe : în faţa vietăţilor cu sânge rece, stau cele cu sânge cald. Fisiologia ne va destăinui, poate, cu timpul acest mister al dichotomiei temperamentelor. S'ar putea ca totul să atârne de cine ştie ce glandă necunoscută încă... Deocamdată, observăm că la temelia vieţii organismelor superioare stă ca un factor determinant *Eros*. Fericitul Augustin — foarte afectuos, din fire — afirmă că chiar plantele *doresc să fie văzute*, adică să deştepte o rezonanţă în altcineva. Colorile atât de variate şi parfumurile lor n'ar fi decât mijloace pentru a înlesni fecundarea şi a face să circule viaţa. Cât despre animale, nu mai e nicio îndoială că fiinţa lor e stăpânită de „geniul speciei" în latura materială, iar în latura sufletească oamenii mai au şi un alt stăpân : impulsul spre creație.

In adevăr, sunt fiinţe al căror resort e simpatia pentru alţii ; se simt stingheri cât timp nu pot contribui la crearea unor valori nu numai în ei, dar şi înafară de ei. Pentru lămurirea acestui dinamism lăuntric, Plato a imaginat un mit ingenios. Pentru el, Eros este izvorul oricărei vieţi ; e o mişcare primordială, o „naştere în frumuseţe", o creaţie continuă, un adaos de putere, de cunoştinţă şi de conştiinţă. Iar înclinarea sexelor unul faţă de altul o explică astfel : odinioară bărbatul şi femeia au fost o singură fiinţă (androginul), aşa că impulsul iubirii e amintirea stării de *altă dată*, dorinţa de a fi iarăşi împreună [1]). — După cum cunoştinţa despre lume nu e altceva de cât un reflex al ideilor pure, adică un fel de „amintire", tot aşa şi Eros este o aducere aminte despre o stare anterioară. („Geniul speciei" ar avea aşa dar un substrat real.) Şi ereditatea biologică, şi memoria ca fenomen psichic ar forma la un loc tendinţa de trecere dela inconştient spre conştient, dela neştiinţă spre ştiinţă — un adaos, o privire de jos în sus, spre o lume mai înaltă.

---

1) E vrednic de relevat că în limba sanscrită cuvântul *Tată* cuprinde şi înţelesul de *Mamă*. *Pitarau* înseamnează „tată şi mamă".

Mitul, se înţelege, nu se discută. Observăm numai atât : are acelaşi cusur, ca toate concepţiile anticilor ; îi lipseşte perspectiva ideii de progres. Memoria ca amintire a ideilor pure, şi Eros ca amintire a androginului este o întoarcere spre trecut, nu o îndrumare spre viitor. Lumea anticilor se mişca, dar mereu împrejurul aceluiaşi punct. Universul lui Pitagora (ca să luăm exemplul cel mai tipic) este *Cosmos*, adică „podoabă" — ca un ceasornic perfect. Părţile se îmbină minunat, iar mişcările aştrilor produc sunete de o armonie divină (auzită numai de urechile zeilor) un fel de simfonie perpetuă, deoarece distanţele dintre corpurile cereşti corespund unor raporturi numerice, ca şi notele unei game. — Grandios mecanism, dar având un mare neajuns : rămâne veşnic acelaşi, fără putinţa de a progresa. — Tot aşa şi concepţia lui Plato : după cum *cunoştinţa* este o rememorare, tot aşa *iubirea* nu e început de creaţie nouă, ci tendinţa de a păstra ceea ce fusese odinioară — androginul.

Şi nu-i nicio mirare că ideea de progres i-a lipsit lui Plato, deoarece ea a lipsit până nu de mult chiar savanţilor moderni. Pentru Linneu, speciile erau forme create odată pentru totdeauna, după anume tipare, ca nişte modele eterne, puse în rafturile unui muzeu — *ne varietur*. — Abia după Lamarck, iluzia imobilităţii a fost curmată, iar transformismul şi evoluţionismul au pus într'un nou ritm de mişcare vechiul Cosmos pitagoreic, dându-i putinţa de a scoate la iveală melodii nouă... După concepţia modernă, toate formele specifice (prin urmare şi *homo sapiens*) au calea deschisă spre o necurmată înnoire. In locul concepţiei statice, a venit una dinamică.

Din această înnoire s'a împărtăşit şi noţiunea despre iubire a educatorilor. Esenţa acestei iubiri nu mai este „înclinarea de a stăpâni, de a porunci, de a domina", cum spun încă unii pedagogi întârziaţi ; nu e nici calapodul uniform, spre care se îndreaptă cei sugestionaţi de doctrine politice totalitare [1]) ; din contra : iubirea adevărată înseamnă *diferenţiare şi progres prin coordonare a vieţii educatorului cu viaţa altora, până la*

1) *Zur Psychologie des Erziehers* (Pädagogische Blätter, 1917, Heft 10—12).

subordonarea deplină, în vederea perfecționării acelora pe care el îi învălue în căldura sufletului său.

Iubirea deschide așa dar o perspectivă nemărginită spre viitor. — Și nici nu putea fi altfel, dacă ne aducem aminte de felul cum am definit educația.

Prin urmare, educatorul trebue să simtă față de discipolii săi întâi și întâi de toate, *iubirea unui părinte* față de proprii săi copii. — Evident, nu poate fi vorba de o identitate completă. Elementul care leagă pe părinți de copii este ceva unic : fiecare prunc este un fel de reînviere a străbunilor familiei sale. Incepând cu fisionomia și sfârșind cu temperamentul sau alte însușiri, copilul este o re-naștere a strămoșilor și prin urmare o asigurare de nemurire telurică a spiței neamului. *In orice copil se întâlnește ce-a fost cu ceea ce va fi.* A se subordona așa dar fie copiilor săi, fie tineretului națiunii sale este un imperativ categoric pentru cel care simte în sine însușiri de educator, adică a avut parte din naștere de o sensibilitate luminoasă, altruistă și dinamică.

Fiindcă mai este ceva la mijloc : subordonarea față de viața nouă și plină de posibilități a urmașilor nu e numai o privire cu speranță spre viitor, ci este în același timp un act *de împăcare* — am putea zice un fel de expiare față de imperfecțiunile vieții din trecut. Făcând suma experienței sale, un cărturar lipit de tradiția neamului său a ajuns *bona fide* la această concluzie : „Dacă mi s'ar da încă o viață, aș primi-o, dar nu ca să încerc o cale nouă, ci să merg tot pe urmele celei dintâi, spre a-i îndrepta erorile“ (cum s'ar zice : o ediție nouă, spre a corecta *errata).* Iar la întrebarea : de ce n'ai încerca altă cale, cărturarul acela a răspuns așa : fiindcă ar trebui după aceea să mai doresc a treia viață, ca s'o îndrept pe a doua... Acesta e adevărul : pentru omul iubitor de perfecționare, nu e nimic mai penibil decât amintirea momentelor de eroare din trecutul ireversibil și deci ireparabil. Viața nefiind geometrie, ci o veșnică aproximație, repetarea ei n'ar putea avea alt înțeles decât doar ca o corectură a erorilor... Și fiindcă aceasta nu e cu putință nimănui și niciodată, pentru educator este o reală mângâiere să ajute măcar perfecționarea vieții urmașilor. Cu cât va fi mai lung șirul celor buni în generațiile viitoare, cu

atâta repararea greşelilor din trecutul cuiva — şi din trecutul neamului său — va fi mai deplină. Aşa dar, iubirea educatorului faţă de copii este cea mai înaltă sublimare a lui Eros: e un act de purificare morală. De aceea, fără acest simţ de răspundere faţă de viitorul cel mai depărtat al neamului, nu se poate închipui să primească cineva însărcinarea de a se ocupa cu educarea tineretului [1]). Prin urmare, ca o „variaţie" pe tema lui Plato, am putea zice că iubirea educatorului este un izvor de viaţă nouă, o „naştere în frumuseţe", o privire nu numai spre trecut, ci spre viitor, un adaos de putere, de cunoştinţă şi de conştiinţă nu numai individuală, ci şi etnică. Dacă faza miturilor n'ar fi trecut, ar fi nevoie de un mit nou, care să unească nu bărbatul şi femeia în adrogyn, ci individul şi naţiunea într'un nou simbol.

*

A doua însuşire caracteristică a educatorului este *darul* de a pătrunde în sufletul învăţăceilor. Talentul acesta, ca şi cel artistic e rar — ba chiar mai rar decât cel artistic. Pictori mari, sculptori, muzicanţi, dramaturgi, poeţi... au fost mulţi. Dar educatori în sensul înalt al cuvântului, — numai câţiva, în toate timpurile şi la toate popoarele. Fiindcă una e să fii pedagog, adică să cunoşti teoretic educaţia, şi alta e să fii educator, şi să te poţi transpune în sufletul copiilor, comunicându-le (ca magnetul în faţa piliturei de fer) o mişcare în anume direcţie. — E destul să amintim cazul lui Rousseau: minunat pedagog în unele priviri, dar slab educator nu numai faţă de sine, ci şi faţă de copiii săi, pe care i-a lăsat pe mâni streine. Şi cel puţin autorul lui *Emile* era un biet bolnav. Dar avem mărturisirea şi mai semnificativă a lui Kant. El spune limpede că n'ar fi putut niciodată să urmeze preceptele pedagogice, stabilite de el însuşi... De aceea, oricât de paradoxal s'ar părea, trebue să considerăm ca un noroc că nu toţi cei care se ocupă de psihologie experimentală şi chiar de pedagogie teoretică ori experimentală se amestecă în educarea

---

1) De aci, a ieşit în parte definirea scopului celui dintâi al şcoalei, ca „integrarea copilului în naţiune".

tineretului. (Ce-ar fi dacă toţi agronomii s'ar amesteca în agricultura unei ţări ori toţi profesorii de o ramură oarecare a ştiinţei ar îndrăsni să se amestece [1]) în educaţie !)

Intrebarea e : cum putem cunoaşte pe cei care au acest dar şi de unde o fi izvorând înlesnirea de a pătrunde în sufletul altora şi puterea de a-l modela ?

Darul educatorului, ca şi al artistului, este o taină a naşterii. Cu toate că aritmetica mendeliană a străbătut atât de adânc în biologie, totuşi taina genezei temperamentelor este şi azi aproape tot atât de mare, ca şi în trecut. — Singurul câştig e că am scăpat de explicaţii verbale, de embiologia, psichologia şi metafizica ieftină, — copilăroasă chiar — în care se rătăceau uneori chiar spirite de înălţimea unui Dante. Ceea ce prezenta el odinioară drept ştiinţă *(Purgator,* cant. XXV) nu mai opreşte azi atenţia niciunui om de cultură. Cum se înfiripează temperamentul şi talentul educatorului nu ne putem da seama. Bănuim numai atâta că problema aceasta de biologie şi caracterologie ar trebui privită şi în legătură cu proporţia însuşirilor masculine şi feminine în fiecare fiinţă omenească. Fără a ne întoarce la androginismul lui Plato, încrucişarea caracterelor pshichice este fapt netăgăduit. Unele femei au în structura lor psichică atâtea caractere masculine, încât capacitatea lor afectivă e foarte scăzută. Spre binele lor şi al speciei umane, astfel de exemplare ar trebui să rămână departe de căsătorie sau măcar de sarcina profesoratului. Din contra, sunt bărbaţi cu un mare fond de duioşie care le înlesneşte apropierea de sufletul copiilor. Dintre aceştia se aleg educatorii. Aci e toată taina : gradul de emotivitate discretă, care face pe educatorul cu reală chemare să vibreze cu ucenicii săi, la unison, stabilind astfel o încredere reciprocă, afectuoasă şi de aceea deplină. (Ceva în felul înclinării lui Dante către Vrgil — caldă şi, în acelaşi timp, nemărginit de respectuoasă.)

Precizând, am putea zice că darul de a pătrunde în sufletul altora presupune îmbinarea a două însuşiri eminente : o puternică raţiune masculină, cu o bogată afecţiune feminină. Şi fiindcă am pomenit pe Dante pentru raportul dintre educator

1) G. KERSCHENSTEINER, *Die Seele des Erziehers* und das Problem der Lehrerbildung, Leipzig 1930, p. 68.

şi ucenici, să ni se permită a da o pildă concretă despre această fericită îmbinare a caracterelor masculine cu cele feminine. — Cel mai reprezentativ exemplar de acest soiu socotim că a fost Leonardo da Vinci ; el întrunea în fiinţa sa tot ce e mai nobil şi din bărbat, şi din femeie. Operele sale sunt o dovadă. Bărbaţii lui au o fineţă aproape feminină, iar femeile lui au o privire de o pătrundere aproape filosofică. Surâsul „leonardian", fie în Gioconda, în Sf. Ana, în Sf. Ion sau în alte picturi vestite, are o taină şi o suavitate neîntâlnită la niciun alt mare pictor. Prin acel surâs a justificat el vestitul său aforism : „cu cât cunoşti mai mult, cu atât iubeşti mai mult" şi ajungi mai tolerant faţă de imperfecţiunile vieţii omeneşti. — Ca geniu universal (poate că a fost mintea cea mai împodobită dintre câte a văzut omenirea), Leonardo era de o suverană distincţiune şi bunătate, prevestind prin indulgenţa sa înţelegătoare faţă de păcatele păturii de sus, indulgenţa lui Pestalozzi faţă de scăderile păturii de jos. — Numai cu această dublă cheie : a unei judecăţi foarte limpezi şi a unei afecţiuni foarte reale poate pătrunde educatorul în sufletul altora spre a le modela şi îndruma viaţa [1]).

---

1) Dacă cineva s'ar mira că amestecăm numele lui Leonardo da Vinci între ale educatorilor, să ţină seamă de aceste fapte :

Intâi, că fiind vorba de o viaţă reală, exemplul unei personalităţi cunoscute rămâne mai viu în minte, decât o caracterizare abstractă. Mărturisim apoi că n'am găsit niciun exemplu mai potrivit decât Leonardo spre a atrage luarea aminte asupra împerecherii însuşirilor masculine cu cele feminine. In sfârşit, el se leagă efectiv şi de sfera pedagogiei. Noţiunea educator nu trebue luată numai într'un înţeles îngust. Ne gândim de obiceiu numai la cei care se ocupă de copii şi de tineri, pe când, în realitate, orice personalitate eminentă, vrând-nevrând, devine educatorul contempranilor săi, a tuturor, — până şi a celor mai înaintaţi în etate. — Şi aşa a fost în epoca sa Leonardo. E destul să ne amintim că era omul cel mai înzestrat al Renaşterii, cum am zice azi : un fenomen atât în artă, cât şi în viaţă. Vasarii, discipolul lui Michel Angelo (care invidia pe Leonardo) începe biografia acestui om extraordinar cu următoarele cuvinte : „Vedem uneori că Cerul face să plouă peste unii oameni cele mai mari daruri în chip firesc ; alteori în chip *supranatural.* Intr'o singură fiinţă, se adună uneori cu prisosinţă : frumuseţe, graţie şi talent în aşa măsură..., că fiecare dintre isprăvile lui este atât de dumnezeiască, încât lasă pe toţi ceilalţi mai pre jos ; vezi bine că acela lucrează printr'un *dar al lui Dumnezeu* şi nu prin opintirea meşteşugului omenesc... Spiritul şi curajul lui Leonardo avea totdeauna ceva regesc şi mărinimos". Lumea îl credea omniştient. Frumuseţea, puterea, deşteptăciunea, bunătatea şi atitudinea sa morală, de o „nebănuită adâncime", în mijlocul unei societăţi plină de atâtea crime, făceau pe mulţi să creadă că acel minunat geniu ivit

A treia calitate a educatorului este — dacă ni s'ar îngădui acest termen — aderenţa sau *adesivitatea,* adică ceea ce limba noastră exprimă prin cuvintele : *vino încoace.* Dar locuţiunea aceasta e prea îngustă, când e vorba de însuşirile educatorului. In adevăr, fisionomia cuiva este un fel de recomandare. Educatorul este totdeauna *plăcut la vedere.* (Socrate ca şi Pestalozzi erau foarte departe de canonul frumuseţii plastice, dar amândoi erau simpatici prin bunătatea şi lumina privirii lor.) Insă adevărata lature ademenitoare este sufletul educatorului. Cine se apropie de el (ori de ce etate ar fi ucenicul) are impresia că se poate sprijini pe sfatul educatorului, cum vine copilul să se sprijine pe braţele mamei sale. Şi darul acesta este o taină a naşterii fericite. Ca şi poetul, educatorul *se naşte...* Iar pentru a înţelege această însuşire tainică e destul să luăm aminte că *una e să faci binele, şi alta să fii bun.* Unii fac bine, cu deplină convingere, cu adânc devotament, dar fără a se lipi de alţii, ci dela oarecare distanţă. — Intre contimporanii noştri, avem o strălucită exemplificare a acestei stări sufleteşti. Tagore este un bărbat în adevăr eminent şi pedagog practic. Şcoala sa dela Santiniketan, unde vin tineri din toate părţile Indiei, îi dă din punct de vedere social înfăţişarea unui patriarh al poporului indian. Impreună cu Ghandi, el e figura cea mai reprezentativă a Indiei moderne.

Şi totuşi, câtă — cât de mare deosebirea dintre ei ! Mahatma Gandhi este un apostol în cel mai propriu înţeles al cuvântului. Lui Tagore, din contra, îi lipseşte aderenţa cu gloatele. O mărturiseşte el singur : „Credeţi-mă că simt o mare simpatie pentru omenire, dar *nu* pot să fac legături cu alţii

---

într'un sătuleţ al Toscanei o fi cumva întruparea vreunui spirit din altă sferă a lumii. *Toţi îl priveau ca pe un model în toate.*

Ce nu era şi de ce nu se ocupa ! Filosof, matematic, fizician, anatom, fisiolog, sculptor, pictor, arhitect, geolog, geograf, cartograf, botanist, embriolog, neurolog, mecanic, inginer, preocupat de avion, de telefonie fără fir, de scafandru, montgolfier, tun cu aburi... Intre altele, el s'a gândit şi la perfecţionarea educaţiei, compunând *fabule* cu înţeles moral şi arătând „legile cauzalităţii, cu rigoarea unui determinist, precum şi chipul în care omul, supunându-se acestor legi, în loc să fie strivit, să poată scoate din ele întreita bucurie a cugetării, acţiunii şi a iubirii". — Evident a fost cel mai mare educator al epocii sale pentru toţi care îi cunoşteau viaţa şi operele. (C. *MAUCLAIR, Léonardo de Vinci,* Paris p. 33, 115.)

până într'atâta, încât să stăvilesc cursul vieţii mele, care se scurge până dincolo de zarea existenţei spre o întunecime singuratică. Ştiu să iubesc, dar n'am ceea ce frenologii numesc „calitatea adesivităţii" ; sau, ca să fiu mai lămurit : simt o putere ce lucrează în mine, dar e *geloasă de orice altă legătură ;* o putere care cearcă mereu să mă câştige necontenit numai pentru ea, pentru scopurile ei ascunse... Poate să pară cuiva că sunt egoist, dar această înclinare a fiinţei mele aparţine unei personalităţi care depăşeşte *eul* meu. Trebue să recunosc pe *stăpânul* meu, care nu este un simplu ideal (moral şi abstract), ci e o Persoană. Trebue să-i fiu credincios chiar cu preţul a ceea ce oamenii numesc „fericire" şi chiar cu primejdia de a fi rău înţeles, părăsit şi urît de lume. — Sunt sociabil din fire şi mi-ar plăcea mult să mă bucur de tovărăşia oamenilor, de plăcerile şi de foloasele prieteniei. Dar *nu pot* să mă risipesc pentru alţii, chiar când lucrul acesta mi se pare necesar şi bun. Nu stă în puterea mea să întrebuinţez, după voia mea, lărgimea de spaţiu şi de timp pe care cerc s'o păstrez mereu împrejurul meu" [1]). Mărturisirea aceasta este îndestulătoare spre a ne arăta că structura sufletului este mult mai variată decât rubricile categoriale stabilite de psihologi şi pedagogi, ca : Spranger, Kretschmer, Weininger şi alţii. Până în fundul unui suflet omenesc nu pătrunde nicio sondă. Sunt colţuri pe care abia dacă le putem bănui... In cazul de faţă, vedem însă bine că Tagore, deşi o mare personalitate etică, nu poate fi un educator ideal, deoarece, ocupându-se de tineret, el mai are şi alt „Stăpân" — poezia. „In timpul din urmă, am luat asupră-mi sarcina câtorva clase (la Santiniketan), iar în restul zilei am scris cărţi pentru şcoală — o îndeletnicire care pare nepotrivită cu temperamentul unui om de felul meu... De... ! nu putem nădăjdui ca poeţii să aibă răstimpuri destul de lungi de *luciditate.* Indată ce un lucru nou le năvăleşte în sufletul lor, ei ajung *nefolositori pentru viaţa normală.* Sunt „boemi intelectuali", hoinăria le stă în sânge...".

Din contra, adevăratul educator recunoaşte ca *stăpân* al ceasurilor sale celor mai bune numai pe copil ; el simte chiar

1) *RABINDRANATH TAGORE, Lettres à un ami,* Paris 1927, p. 57.

nevoia de a se apropia şi a se odihni sufleteşte în atingere cu lumea copiilor, devenind el însuşi copil. Cel care o spune mai lămurit decât toţi e Pestalozzi : „E aşa de bine să fii puţin copil, să crezi şi să te încrezi, să iubeşti, să-ţi îndreptezi greşelile, rătăcirile, nebuniile... să fii mai bun şi mai prostuţ decât orice nebunatic". Poţi ori nu poţi să fii altfel ? Asta se poate şti aproape cu siguranţă după un semn uşor de constatat : capacitatea dascălului de a înţelege jocurile tinerilor şi de a lua parte la ele. Cine e în stare să culeagă împreună cu copiii : buruieni, pietre, scoici, gângănii, fluturi, flori... şi alte mărunţişuri care încântă pe un omuleţ de câteva palme, împărtăşind cu el bucuria pentru astfel de isprăvi ; cine poate apoi, în latura sufletească, să intre cu interes şi îndemânare în lumea basmelor, a ghicitorilor, a cântecelor şi a fabulaţiilor de tot felul, atât de fireşti şi necesare minţii copiilor ; în sfârşit, cine poate amesteca jocul cu oarecare început de muncă serioasă, (de aşa ceva, copiii au chiar poftă, fiindcă asta îi apropie şi pe ei de planul vieţii celor maturi), acela, devenind tovarăş real al copiilor, poate ajunge şi educatorul lor.

In rezumat : a fi adesiv, adică a lua parte la viaţa tineretului este unul dintre criteriile cele mai sigure, după care putem măsura gradul iubirii faţă de tineret şi al darului de a pătrunde în sufletul învăţăceilor. Iar adesivitatea aceasta se mai poate preţui şi după alt semn : după *durata interesului* pentru ucenici (cel puţin, pentru cei mai răsăriţi). Ce educator ar fi acela, care şi-ar mărgini privegherea la ora din clasă ori la anii de şcoală, fără să cerce a urmări ce vor face tinerii, după ce au trecut de pragul şcoalei ? Poate fi „părinte sufletesc" acela care n'ar vrea să afle în ce chip „sfârşitul a încununat opera" ?

*

A patra însuşire e *optimismul.* — Sunt oameni preocupaţi numai de gânduri egoiste : parcă mereu „le ninge şi le plouă" ori li s'au „înnecat corăbiile". Alţii, din contra, păstrează amărăciunile vieţii mai mult pentru ei, iar pentru cei dimprejur — *speranţa* într'un viitor mai bun. — Ascultaţi ce zice Comenius : Lumea nu s'a îndreptat până acuma, „dar eu pri-

vesc ca o datorie să ne gândim la leacuri *mai bune* spre a stinge de istov răutatea din omenire. De ce n'am încerca și noi, apoi şi alţii după noi? Lucrul e atât de însemnat, încât încercarea — chiar dacă ar fi să dea greş de o mie de ori — tot *trebue* repetată : *(Panegersia).* — In privinţa aceasta, avem și noi două exemple nu se poate mai tipice. Atitudinea lui Eminescu faţă de copii şi de tineret este în adevăr pilduitoare. Optimismul său în viaţa de toate zilele este cu atât mai caracteristic [1]), cu cât în anume momente, speculativul poet își simţea sufletul său cuprins de un amar pesimism cosmic... Un alt exemplu caracteristic este neclintitul optimist Slavici, prietenul lui Eminescu. Fire profund etică, autorul lui „Popa Tanda" a devenit simbolul neamului romănesc de peste munţi, împilat, dar niciodată desnădăjduit. — Când urmașii noştri vor putea dobândi o perspectivă destul de limpede asupra Renaşterii politice, sociale și culturale a neamului românesc în secolul al 19-lea, de bună seamă Ion Slavici va fi numărat printre cei mai însemnaţi pedagogi ai timpului său. →

In sfârșit, a cincea însuşire a educatorului, este *tăria de caracter.* — Dacă e vorba să dai altora îndrumare, se înţelege dela sine că îndrumătorul însuși trebue să ştie pe ce cale merge şi să păstreze *o direcţie* neclintită în toate împrejurările însemnate ale vieţii. — Aci stă izvorul autorităţii morale, fără de care nu poate fi vorba de educaţie la nimeni, niciodată și nicăieri. 5/

Am apăsat necontenit asupra rolului iubirii ca însuşirea fundamentală a educatorului. E momentul să relevăm acum o nuanţă nouă : *respectul* — singurul care poate da ceea ce se cheamă „autoritate". Iubirea e în genere un sentiment egalitar; poate luneca lesne spre o totală indulgenţă şi chiar spre slăbiciune, pasivitate şi lâncezeală : „lasă-mă să te las". Iar când este activă, iubirea poate presupune și oarecare interes. Respectul însă e altceva : este o iubire care nu cere nimic, ci dă ; e un fel de subordonare fără condiţii. De iubit, poţi iubi și pe un inferior ; respect adevărat nu poţi avea decât faţă de ceea ce simţi că stă deasupra. (Cuvântul german *Ehrfurcht* e dintre cele care exprimă mai bine caracterele acestui sentiment, în

1) Vezi *Optimismul lui Eminescu*, Buc. 1935.

→ şi toate [illegible] dela şcoala din Măgurele prin [illegible] sufletului lui I. Bianu.

Aici trebuie să fie pomenit Tata Meissner, sfântul pedagog educator al fiilor de săteni din Moldova de sus

care *sfieala* se apropie de *teama* ce o simţim în faţa divinităţii.) Respectul aşa dar este o iubire care implică numaidecât ideea de *ierarhie* — ceea ce e lucru capital în educaţie, deoarece deşteaptă în copil dorinţa de înălţare şi de progres. Goethe spune o vorbă plină de mult înţeles pentru pedagog: „Respectul, pe care nimeni nu-l aduce cu sine pe lume, e însuşirea de care atârnă orice, *dacă omul vrea să ajungă om în toate direcţiile*". Şi tocmai aci e pârghia cea mare a vieţii: orientarea unui om în viaţă poate fi lesne dibuită după *capacitatea lui de admirare* pentru anume lucruri ori persoane, şi după fiinţele şi lucrurile pe care le *respectă mai mult.* — Un educator care nu insuflă respect, nu e şi nu poate fi povăţuitorul tineretului, oricât de mult s'ar sbate şi orice alte însuşiri ar avea. Din contra, ne putem lesne închipui un dascăl lipsit de ceea ce am numit adesivitate, şi totuşi să aibă o mare influenţă educativă, dacă viaţa lui demnă insuflă un adevărat respect tineretului. (S'ar putea ca în şcoala sa dela Bolpur, Tagore — cu toate că nu-i comunicativ — să fi ajuns uneori la rezultate mai simţite decât duiosul Pestalozzi. — Lipsa de familiaritate nu însemnează lipsă de iubire, ci sentimentul mai discret al părintelui care îşi sărută copiii numai când dorm.)

Aci e locul potrivit să amintim şi însemnătatea specială a educaţiei în familie, unde copilul poate întâlni nu numai iubirea mai expansivă a mamei, dar şi iubirea calmă şi cu o nuanţă de autoritate a tatălui. — Nu e vorba de calcul, ci de firească sfială în faţa vieţii care nu poate fi totdeauna uşor de înţeles şi de mânuit. — Cu toată dorinţa de a raţiona mereu şi despre toate, sunt multe împrejurări când silogismele cele mai tari tot nu pot ajunge la capăt, adică nu pot naşte convingerea care duce la faptă. Mai rămâne încă „un rest", o îndoială... Atunci, chiar un cap genial ca al lui Socrate, simte nevoia de a se îndruma după o *autoritate* superioară minţii sale... Cu atâta mai mult se poate întâmpla aşa ceva oamenilor obişnuiţi şi mai ales copiilor. In astfel de împrejurări, sprijinul cel mai mare îl dă *respectul* pe care îl simţim faţă de judecata, caracterul şi experienţa altuia mai în etate. Zici aşa: Nu văd limpede care ar fi argumentul hotărîtor... Totuşi, voiu urma pilda Cutăruia. — Iar în cercul familiei, tatăl (în genere mai în vârstă decât toţi şi zilnic în atingere cu lume mai fe-

lurită) este pentru copil arbitrul cel mai firesc. După cum rolul mamei este fundamental pentru cei dintâi ani ai copilului, tot aşa în ani adolescenţei, când se ivesc atâtea crize de conştiinţă, autoritatea tatălui, întemeiată pe respect, nu pe teamă, este o împlinire indispensabilă, deoarece tinerii de obiceiu nu ţin socoteală de cei care nu le insuflă destul respect, iar fără autoritate morală şi fără tărie de caracter nici nu poate fi vorba de educaţie [1]).

După înşirarea celor mai însemnate calităţi pozitive, nu strică să relevăm în treacăt şi câteva însuşiri negative, adică acelea care exclud pe cineva din rândul educatorilor. — Cea dintâi este lipsa iubirii. Egoistul este din capul locului egocentric şi deci incapabil de a se apropia de tineret şi de a se transpune în sufletul ucenicilor spre a-l modela în chip fericit. E destul să ne gândim numai la câteva manifestări mai tipice ale egoismului. Cea mai pipăită este lăcomia şi avariţia. Ce poate fi mai absurd şi mai abject decât patima calicului care se stinge de mizerie pe o saltea de paie putredă, sub care stă ascunsă o avere... ! O pervertire mai hâdă a judecăţii şi a simţirii omeneşti este greu de închipuit. Orice vietate, cât de inferioară, s'ar ruşina dacă ar putea avea conştiinţă despre o astfel de înjosire (afară, poate, de reptile. Pitonul, din menageria lui Hagenbeck, învelit seara cu o pătură, a înghiţit-o şi pe aceea, şi înnecându-se cu ea, a fost găsit ţeapăn a doua zi). Şarpele care se face colac, punând centrul lumii în stomacul său, înghiţindu-şi vârful cozii, adică propriul său corp, este simbolul egoismului deplin. Intre oameni, sgârcitul este oglindirea reptilei. Răceala avarului, ca şi a şerpilor, este obiect de înfiorare pentru orice om normal. Dela Plaut până la Molière, „avarul" este obiect de scârbă pentru toată lumea (uneori de râs), dar niciodată de compătimire — chiar când piere biruit de mizerie şi de suferinţă.

O altă însuşire care depărtează pe cineva de educaţie

---

1) Keyserling consideră ca unul din marile neajunsuri ale educaţiei în St. Unite, tocmai lipsa de autoritate a bărbaţilor în cercul familiei şi precumpănirea socială a femeii. — „Grădinile de copii", o nevoie impusă de munca în fabrici, scăzând viaţa de familie şi educaţia mai virilă, dobândită sub influenţa tatălui, dă, după autorul citat, un caracter de infantilism întregii societăţi americane. *H. KEYSERLING, Psychanalyse de l'Amérique*, Paris 1930, p. 293 ş. u.

este ambiția și vanitatea (ipostasuri tot ale egoismului). *Ego* și iarăși *ego*. *Eu* — alfa și omega în Univers. De n'aș fi *eu*, lumea s'ar nimici, i-ar lipsi centrul de gravitate ; orbitele planetelor și chiar ale celor mai depărtate comete s'ar turbura... După cum simbolul egoismului material era șarpele sătul, încolăcit împrejurul stomacului, tot un fel de șarpe este și ambițiosul ori vanitosul, însă șarpe flămând, cu capul ridicat cât mai sus, să mușce pe oricine s'ar înălța peste botul lui... Iarăși o pervertire a rostului vieții, stârnind nu numai desgust, ci și spaimă... Pus în situație de a îndruma viața altora, un astfel de specimen lipsit de afectivitate și de simțul relativității valorilor vieții, ce poate face decât să smintească și sufletul celor puși sub privegherea lui !

In sfârșit, a treia însușire negativă, izvorîtă din egoism este falsitatea sau, cu un termen mai concret, *minciuna*. — Fie că e aplecat spre avariție, când e vorba de materie, fie spre vanitate în cele sufletești, egoistul tipic este — conștient sau inconștient — un ipocrit. Ca și șarpele, schimbă mai multe piei. Sgârcit, el minte că nu are, și cere să i se mai dea ; vanitos, el minte, că are și ceea ce n'are. Prin pornirea de a trăi pentru sine, el este un anti-om, adică negarea solidarității omenești. Când poate, e brutal și caută să strivească pe oricine i-ar sta în cale ; când nu poate, e laș și se umilește spre a dobândi prin tertipuri ceea ce nu poate avea prin merit real.

A mai înșira și alte calități ale celui strein de menirea educativă este însă de prisos. Egoismul e destul, fiindcă — oricare ar fi manifestările lui — el contrazice însușirea fundamentală a educatorului, adică iubirea, și face prin urmare cu neputință subordonarea față de interesele tineretului.

CEL MAI MARE EDUCATOR

Educaţia priveşte nu numai pe copii, ci pe orice om, în orice etate, aşa dar e problema capitală a vieţii — Noul Testament *este dovada cea mai lămurită a acestui adevăr.*

*

Fenomenologia vine în sprijinul doctrinei educative a lui Iisus.— Pe când raţionalismul şi urmarea sa firească — dialectica erau izvor de necurmate discordanţe între oameni, „intuiţionismul emoţional" e calea spre acord. Indrumarea aceasta s'a simţit puţin chiar din cele dintâi secole ale creştinismului. (Fer. Augustin). Dar manifestarea cea mai energică s'a ivit în secolele din urmă şi în deosebi în secolul trecut prin trei mari genii etice: Pestalozzi. Tolstoi şi Gandhi, tustrei întemeiaţi pe doctrina Noului Testament.

De creşterea copiilor, se ocupaseră şi alţii înainte de Iisus. Insă păgânii aveau unele metode la fel cu ale sălbaticilor: filosofi mari (Plato, Aristotel, etc.) socoteau că anume prunci pot fi legal [1]) ucişi. — Iisus îmbrăţişează pentru întâia oară toată problema educaţiei genului omenesc. — Ţinând seama de imperfecţiunea congenitală a speciei umane (păcatul original), alături de înfrânarea şi eliminarea celor răi, El pune toată nădejdea în creşterea tineretului, dând *copilului* locul ce i se cuvine în societate. — Tot Iisus emancipează şi *femeia.*— Prin creştinism, femeia şi copilul (Maria şi Iisus) capătă o aureolă divină. — Desfiinţând şi sclavia, Noul Testament dă *gloatei omeneşti* rostul ce i se cuvine în evoluţia omenirii. — *Iluzia raţionalistă* e înlăturată (nu judecaţi, ca să nu fiţi judecaţi). — Ca temelie a relaţiilor sociale e pusă *iubirea,* iar „intuiţia activă" devine metodă pedagogică (Pestalozzi, Tolstoi, Ghandi). — Fenomenologia e o încununare a doctrinei creştine în educaţie. — Reflectarea creştinismului în educarea poporului român.

---

1) Lucrul nu trebue să mire pe nimeni. Fichte avea păreri asemănătoare, măcar că era pedagog creştin.

Din capitolele precedente, s'au putut vedea fazele prin care a trecut educaţia în trecutul omenirii. De creşterea tineretului s'a ocupat încă din vechime oameni eminenţi. E destul să amintim numele lui Socrate, Plato şi Aristotel. Dar temelia educaţiei era încă prea îngustă în timpul păgânismului. Copilul putea fi vândut (şi chiar ucis) ca orice animal domestic. — Câtă depărtare dela legiuitorii şi pedagogii care admiteau ca ceva firesc uciderea copiilor betegi, până la timpurile de azi, cu şcoli şi pentru cei întârziaţi ca desvoltare sufletească ori cu unele apucături primejdioase! Reforma aceasta e legată în amintirile noastre de munca milosului Pestalozzi care aduna de pe drumuri pe toţi desmoşteniţii soartei, căutând să-i ocrotească şi să-i îndrepteze, cu speranţa că se poate scoate din fiecare ceva... Fără îndoială, educatorul elveţian a fost un geniu etic cu însuşiri excepţionale, dar nu trebue să uităm că el avusese înaintea ochilor şi un mare model, pe Iisus — prototipul tuturor educatorilor. — Să stăruim deci asupra acestei împrejurări de o însemnătate capitală pentru toată istoria pedagogiei.

*

Lumea veche apucase pe calea decadenţei. După un mileniu de ascensiune, venise şi pentru Greci decadenţa. Polybiu, istoric, geograf şi explorator care cunoştea multe ţări ne descrie patria sa, Grecia, în colori nu se poate mai triste. Scăderea natalităţii, [1]) materialismul, întinderea luxului... şi alte păcate erau semne vădite ale începutului de descompunere socială. Roma păşise şi ea pe aceeaşi cale. Războaiele civile nu mai conteneau. Cu tot geniul său, Caesar nu putuse opri marea prăbuşire...

Tocmai atunci, în Palestina se ivise o doctrină socială fără nicio asemănare cu cele păgâne. — Intr'un sat din Galileea se născuse un copil-minune. Anii cei dintâi îi petrecuse în casa unui meseriaş — bun început pentru a cunoaşte realităţile traiului omenesc — apoi experienţa lui s'a lărgit. In deosebi îl impresiona forfota Ierusalimului în zilele Paştelui, când trebuia să însoţească pe părinţi la Templu. Ce nu se

---

1) *POLYBIU*, în fragmentele cărţilor din urmă.

putea vedea în acel bâlciu uriaş! Hagii din toate ţările, unde Evreii roiau încă de pe atunci ca negustori, iar în armata de ocupaţie legionari din toate părţile imperiului roman. Doar la turnul Vavilonului să fi putut auzi mai multe limbi şi să fi putut vedea mai multe obiceiuri. Dar ceea ce impresionase mai multe pe tânărul Nazarinean erau scăderile şi suferinţele de care toţi aveau parte: bătrân şi tânăr, sărac şi bogat, cărturar şi necărturar, Iudeu ori strein. Iar neajunsurile acestea umpleau pe Iisus de o nesfârşită milă. De aceea, El simţea o adevărată scârbă, când da cu ochii de nişte zănatici care se băteau cu pumnul în piept şi se lăudau că sunt mai presus de păcat, numindu-se Farisei, adică „aleşi"! Reamintim din isprăvile lor numai atât: Tagma dintre ei se întreba mereu: *Ce mai e de făcut?* Umblau semeţi, cu capul sus, ca şi cum ar fi zis celor dimprejur: Nevoiaşilor, care poruncă a Legii a mai rămas neîmplinită de noi? Alţii, din altă sectă farisaică, se prefăceau că sunt gârbovi; mergeau plecaţi, ca hamalii, ca şi cum ar fi purtat pe spatele lor toată greutatea tablelor Legii lui Moise. Alţii se numeau Kizai (adică „frunţi sângerate"), deoarece păşeau cu ochii închişi, să nu vadă cumva chipul vreunei femei... şi astfel, de teamă să nu păcătuiască cu văzul, se loveau de toate zidurile. Alţii duceau piciorul târîş, ceea ce însemna că au uitat să calce cum se cade, — atât de mult gândurile lor erau pironite la înţelesul Legii. Dar filacterile pe care le simţeau mereu pe mână, şi ţarţamurile cele lungi, care trebuiau să le aducă aminte necontenit tot de păzirea Legii! „Dacă doi oameni sunt la un loc şi nu vorbesc despre Lege, aceea e o adunare de blestemaţi", spunea o zicătoare a Fariseilor. — Alta: „Vai de cel care, mergând pe drum şi gândindu-se la Lege, se opreşte şi zice: uite, ce copac frumos! Uite, ce câmp bine arat!... Un astfel de om este în primejdie să-şi piardă sufletul".

Atâta făţărnicie şi smintenie scârbea adânc pe Iisus. Când da cu ochii de astfel de ipocriţi, se oţăra ca şi cum ar fi întâlnit nişte vipere gata să muşce. (Vipere le şi zicea, când desgustul de prefăcătoria lor îl scotea din răbdări.) — Hotărît, cu unii ca aceştia nu mai era nimic de făcut. Ce se mai putea aştepta dela un popor ca cel evreesc, care considera tocmai pe Farisei *nazir*, adică simbol al pietăţii şi al purităţii! Păcătoşi erau şi

păgânii, dar Palestina părea un buboiu gata să se spargă. — Fariseii şi Irod, ucigaşul pruncilor, al rudelor şi chiar al soţiei sale, era vârful buboiului...

Concluzia nu putea fi decât una : trebuia *altă Lege* şi *altă creştere,* începând cu tineretul — „Lăsaţi pe copii să vină la mine...", spunea Iisus ; iar cuvântul acesta a deschis o epocă nouă în istoria pedagogiei.

a) *Emanciparea copilului.* — La popoarele antice, durau încă unele obiceiuri la fel ca ale sălbaticilor. Copilul, de pildă, era considerat ca o marfă de vânzare şi putea fi adus jertfă zeilor, în locul iezilor sau altor animale domestice. Iahve ceruse jertfirea lui Isac. (Până în timpul lui Abraham, sacrificarea celui dintâi născut era la Evrei o regulă.) La alţi păgâni, zeii se mâncau între ei, ca şi canibalii (Saturn mâncase proprii săi copii). Moloch, Baal erau adevăraţi monştri. Şi e caracteristic pentru Cerul păgânilor că era lipsit de copii. — Creştinismul e cea dintâi religie care pune un prunc pe genunchii divinităţii supreme. Pentru întâia oară „Fiul omului" este idealizat, adică devine simbolul nevinovăţiei şi al speranţei într'un viitor mai bun.

In adevăr, una din isprăvile cele mai mari ale lui Iisus, a fost emanciparea copilului. In mulţimea care il urma, ascultându-i predica, erau nu numai bărbaţi, ci şi femei, şi chiar copilaşi. — Intr'o zi, fiind gata de plecare, câteva mame îi aduseră pruncii lor să fie binecuvântaţi, potrivit cu obiceiul oriental. Dar apostolii, în zorul plecării, nu erau bucuroşi de întârziere şi nu le lăsau să se apropie. Auzind vorbele lor de supărare, Iisus s'a mâhnit foarte şi le-a poruncit : *lăsaţi copiii să vină la mine...* In loc să mai stea pe mâna belferilor, care îi năuceau cu versete din Thora, „Invăţătorul" cel bun şi duios îi lua cu dânsul la câmp. — Vedeţi voi smochinul ăsta ? Până acum n'a dat rod. Sta netrebnic în vie. De aceea, stăpânul poruncise păzitorului viei să-l taie şi să-l pună pe foc... Dar servitorul cel milos s'a rugat să mai aştepte încă un an ; să-l sape la rădăcină... Poate că îl roade acolo un vierme... Poate că rădăcinile vor fi ajuns la un bolovan care nu le mai lasă să crească...

Povestirea acestei parabole, şi „intuiţia emotivă" deştepta chiar în copilul cel mai prosticel şi mai adormit inte-

resul pentru soarta bietului pom... (Ştiinţe naturale, morală şi gospodărie, — într'o singură lecţie, ascultată ca o poveste !) Asta suna altfel decât poruncile seci din Thora.

Aşa dar nu-i nicio mirare că Pestalozzi, crescut de un bunic preot, văzând şi el scăderile gloatei din satele Elveţiei, şi-a îndreptat ochii tot către copii, adunându-i de pe toate cărările, ca un adevărat părinte. Ia zarva revoluţiei franceze, plină de atâtea cruzimi, tânărul care înţelesese cuvântul lui Iisus, nu se încântă de vorbe mari şi de principii abstracte, ci mărturiseşte simplu : „Vreau să mă fac învăţător al copiilor". Modelul învăţătorului şi al oricărui cârmuitor de oameni era pentru el Iisus. Caracterul lui Arner l-a desenat el gândindu-se la întemeietorul creştinismului. „El e un Hristos. Se jertfeşte pentru poporul său şi ştie că, fără această jertfă a cârmuitorului, nu e cu putinţă nicio legiferare multămitoare".

b) *Emanciparea femeii*. — O altă mare noutate a reformatorului din Nazaret a fost ridicarea femeii alături de bărbat. — Nu numai că fetele erau socotite ca ceva inferior faţă de băieţi, dar şi femeia matură (chiar mama) era lăsată în umbră. In faţa magistraţilor, femeia sta mai jos şi decât sclavii. Robul putea fi martor, femeile — nu. Atât pe pământ, cât şi în Cer, sexul feminin era subaltern. — Zeiţele stau şi ele mai jos decât zeii ; — doar Minerva se bucura de mai multă consideraţie, fiindcă nu se născuse dintr'o femeie, ci chiar din capul lui Jupiter.

Şi iată acum, în Cercul creştinilor, la locul de cinste o fecioară şi un prunc ! Schimbarea de criteriu se simţise chiar din timpul propagandei lui Iisus. Predicatorul cel blând şi prietenos era iubit nu numai de copii şi de gloata nevoiaşilor, ci îndeosebi mamele erau fericite să-L vadă binecuvântându-le pruncii. Vorba „Invăţătorului" le mergea la inimă. „Cuvintele Lui era *puternice*", spune evanghelistul Luca, fost doctor şi deci atent la amănuntele psihologice şi caracterologice. — Atâta numai că puterea vorbelor lui Iisus nu sta în asprimea lor şi în blesteme, ca la profeţii de odinioară, ci tocmai în blândeţea lor şi în căldura sufletului pătruns de milă faţă de scăderile vieţii omeneşti. De aceea, fiind de felul lor mai simţitoare, femeile, ca şi copiii, l-au înţeles mai repede şi i-au rămas credincioase până la mormânt. — Când ucenicii l-au

părăsit toţi, lăsându-l în mâna călăilor, nu mai rămăsese la picioarele crucii decât nişte biete femei, împreună cu mama Lui.

De altfel, chiar dela început, Evanghelia arătase lămurit superioritatea sufletului feminin ca pârghie pentru educaţia copiilor. Intr'o zi, Iisus se afla cu apostolii aproape de ţărmul mării, în părţile Tirului. O femeie de neam fenician îl recunoaşte şi, cu glasul plin de obidă, îl roagă : Doamne, fie-ţi milă ! Fata mea este în puterea duhurilor rele. Indură-te şi-o scapă...

Iisus se făcu că n'aude şi trecu mai departe, ca s'o cerce. Femeia însă nu înceta cu plângerea şi rugăciunea.

Atunci, ucenicii au zis Invăţătorului lor : Spune-i să plece, că ne urmăreşte cu jălaniile ei...

Iisus se opreşte locului : Nu-s trimis pentru voi, păgânii, ci numai pentru oile cele pierdute ale lui Israel. — Apoi, dă să plece.

Dar biata mamă se aruncă la picioarele Lui şi, cu glasul înnecat de lacrimi, îl roagă iarăşi : Ajută-mă, ajută-mă...

Ca s'o cerce şi mai mult, Iisus i-a aruncat atunci acest răspuns cumplit : Nu-i bine să iai pânea din gura fiilor şi s'o dai în gura cânilor...

Faţă de atâta asprime, nu-i mai rămânea sărmanei femei, decât să plece ruşinată ori să-şi strige desnădejdea prin cine ştie ce cuvânt de amărăciune...

Insă inima unei mame are altă măsură a lucrurilor. — Sughiţând de plâns, nenorocita cade în genunchi şi-i răspunde tot rugătoare şi smerită : E adevărat, Doamne, dar şi câinii se înfruptă din fărâmiturile ce cad din masa stăpânilor...

— Femeie, mare e credinţa ta, i-a răspuns Iisus cu duioşie. Fie ţie după cum doreşti...

Momentul acesta este unul dintre cele mai semnificative din cariera educatorului din Galileea. Se văd aci foarte lămurit două lucruri : întâi că învăţătura cea nouă nu se adresa numai Evreilor, ci şi Fenicienilor şi tuturor celorlalţi păgâni ; se arăta apoi în chipul cel mai demonstrativ primatul sufletului feminin în educarea copiilor. — *Copil, femeie* şi gloata omenească numită *popor*, iată cele trei elemente pe care le scotea la iveală pedagogia creştină spre deosebire de cea păgână, ari-

stocratică şi părtinitoare pentru bărbaţi. (Câtă depărtare dela *Republica* lui Plato până la *Evanghelia* lui Iisus! — La filosoful grec, femeia era a tuturor bărbaţilor, copilul al nimănui, iar poporul o gloată de rând, destinată să muncească pentru folosul claselor suprapuse.) Ţinând deci socoteală de marea schimbare de front pe care a realizat-o creştinismul, nu-i nicio mirare să vedem că, în era creştină, mama cu pruncul în braţe a ajuns un motiv pictural, pe care îl întâlnim azi pe pereţii tuturor bisericilor şi ai tuturor muzeelor de artă [1]). Iar când vedem că Rousseau considera pe mamă ca adevăratul educator al copilului, şi când Pestalozzi, în „Leonhard şi Gertruda" pune pe femeie lângă bărbat, iar în altă operă *(Cum învaţă Gertruda pe copiii ei)*, el dă mamei întâietate în educaţie, să nu uităm că rolul cardinal al mamei şi al soţiei este o urmare socială şi pedagogică a doctrinei pornită din Nazaret. — Ca şi în viaţa pământească a lui Iisus, nota feminină este caracteristică şi pentru cariera lui Pestalozzi. Cele două servitoare închinate de bună voie lui, amintesc rolul Martei, sora cea gospodină, care „spre multe se silea". Nu mai pomenim pe Ana Schultes, fata bogată, care părăseşte totul, numai să ajute lucrarea apo-

---

1) Fiindcă am pomenit de locul femeii în arta religioasă creştină, socotim că nu este fără interes pentru pedagogie să amintim că, în latura aceasta, există şi o contribuţie românească vrednică de osebită relevare: în limba română s'a scris imnul cel mai plin de pietate faţă de femeie şi mamă ca îndrumătoare a vieţii:

Rugămu-ne 'ndurărilor
Luceafărului mărilor
Din valul ce ne bântue
Ajută-ne ne mântue,
Privirea-ţi adorată
Asupră-ne coboară,
Tu, maică Preacurată
Şi pururea fecioară,
Marie!

Dacă este adevărat că numai acela poate fi educator desăvârşit, care lucrează supra-temporal, făcând „socoteli cu eternitatea", adică are simţ religios, atunci cuvintele lui Eminescu vor fi, cu timpul, cunoscute de multă lume şi citate cu adânc interes de toţi pedagogii, — mai ales dacă ele vor căpăta o expresie muzicală de aceeaşi valoare artistică. In orice caz, creştinismul românesc, caracterizat prin arhaism şi o fericită lipsă de atingere cu interesele politice, atât de vătămătoare cugetării religioase, va căpăta o înfăţişare şi mai simpatică, dacă un geniu muzical de felul lui Bach sau Haydn ne va dărui un imn vrednic de ascultat în instituţiile unde e crescut tineretul.

stolică a tânărului sărac şi urît, dar nespus de frumos la suflet şi plin de entusiasm pentru ridicarea poporului. De aceea, când un estet despreţuitor, Kayserling, descrie în chip ironic caracterul Elveţienilor, se cuvine să nu uităm că din acest neam de oameni serioşi, harnici şi cinstiţi a ieşit nu numai educatorul cel mai apropiat de Iisus, dar şi câteva femei care, în smeritul lor devotament pentru opera lui Pestalozzi, fac cinste întregului gen omenesc. — Poate că aceste umile femei, devotate muncii pedagogului elveţian, au făcut pentru ridicarea prestigiului femeii în societatea modernă mai mult decât toate feministele şi scriitoarele la un loc.

c) *Emanciparea gloatelor.* — Tot dela Iisus a pornit şi a treia mare idee de pedagogie socială : emanciparea poporului de jos, începând cu desfiinţarea sclaviei şi ştergerea hotarului dintre clasele sociale. — Când robul putea fi vândut ca o vită de muncă (ba şi ucis spre a hrăni cu carnea sa racii şi peştii din iazurile stăpânilor) ; când lăudatul Roman Cato, în cartea sa despre agricultură *(De re rustica)* dă sfaturi plugarilor, să vândă spre toamnă, odată cu fierăria veche, şi boii şi sclavii bătrâni ; când orice strein era privit ca *hostis,* dacă trecea în altă ţară (putea fi chiar ucis ca o fiară din codru, dacă nu avea protecţia unui localnic) ; când fiecare popor îşi închipuia că numai el are toate vredniciile, iar celelalte neamuri sunt barbare (până şi Evreii, cu toată nemernicia lor politică, după cucerirea Palestinei de Romani, socoteau că sunt „poporul ales") ; când lumea era un mare viespar, Iisus, îmbrăţişând cu aceeaşi largă iubire de oameni toate popoarele pământului, a început o revoluţie socială şi educativă cum nimeni nu văzuse până atunci.

Aşa dar, nu-i de mirare să auzim şi din gura lui Pestalozzi, cuvinte ca acestea : „Drag popor, vreau să te ajut. N'am nicio putere, nu cunosc nicio ştiinţă, şi nu sunt pe lumea asta nimic, nimic. Te cunosc însă pe tine şi mă dau ţie...". — Vede orişicine că ceea ce se auzea în satele Elveţiei pe la sfârşitul secolului XVIII, era numai un răsunet depărtat al vorbelor rostite cu multe veacuri înainte de Marele Educator din Nazaret. Lăsând la o parte pe cărturari şi farisei, El colindase în lung şi în lat Galileea, Samaria, Iudeea şi alte ţări, şi stând de vorbă cu muncitorii de pământ, cu pescarii, negustorii, me-

seriaşii, vameşii, văduvele, orfanii, orbii, leproşii şi alţi necăjiţi ai vieţii, El îndemnase pe toţi să se simtă fraţi, şi să privească cu aceeaşi iubire toate neamurile pământului şi toate stările sociale.

Evident, Noul-Testament a însemnat nu numai o nouă doctrină religioasă, dar şi un *Novum Organum* pentru pedagogie. — Credem că nimeni nu poate tăgădui un fapt : Cel mai mare educator al omenirii Iisus a fost.

*

Totuşi, pentru cine se îndoieşte, nu strică să aruncăm o privire comparativă spre concepţiile educative din trecut, apoi să încercăm o comparaţie şi cu unele concepţii mai nouă.

Pe planul din fund al preistoriei şi al etnografiei, găsim metodele sălbaticilor, pe care le-am arătat mai sus. Ceva mai aproape, aflăm concepţia omenirii încă barbară. Iar ca exemplu mai tipic am putea cita pe însuşi legislatorul Evreilor. „Ochiu pentru ochiu şi dinte pentru dinte", adică o morală asemănătoare cu cea din junglă. Tot aşa de barbară, dar ceva mai rafinată e teoria sclaviei : „Şi robul tău, şi roaba ta, pe care voieşti a-i avea, să fie din naţiile celor dimprejurul vostru ; dintr'acestea să vă cumpăraţi robi şi roabe... Şi să-i daţi pe ei moştenire fiilor voştri, după voi, ca ei să-i moştenească... şi să-i faceţi pe ei *robi în veci"!* Insă nici între hotarele neamului evreesc nu era mai multă blândeţe. „Aşa zice Domnul, Dumnezeul lui Israel : fiecare dintre voi să-şi încingă sabia sa la coapsa sa, şi să treceţi şi să vă întoarceţi prin tabără, dela o poartă până la cealaltă ; şi să ucidă fiecare pe fratele său, şi fiecare pe aproapele său. Iar Moisi le zise : sfinţiţi-vă azi lui Iehova, *ucigând fiecare chiar pe fiul său, şi pe fratele său" (Cartea a doua a lui Moisi,* 32, 27—29).

Mult mai omenoasă este concepţia lui Buddha. Nobilul fiu de rege era o fire speculativă. Fineţa sufletului său însetat de poezie îl făcea să dorească armonii cu neputinţă de realizat în viaţa pământească. De aceea, când şi-a dat seama ce însemnează *boala, bătrâneţea* şi *moartea,* s'a cutremurat ; a pierdut orice nădejde de fericire. Şi atunci, punându-şi întrebarea dacă e mai bine *a fi* sau *a nu fi,* acest Hamlet al poporu-

lui indian a încheiat lungile sale meditaţii cu o concluzie nu se poate mai pesimistă : Nirwana. Singurul leac al suferinţii şi al imperfecţiunilor legate de orice „mână de pământ" este unul : să stingi până şi *dorinţa* de a mai fi. — Decât Maya, adică iluzia deşartă, mai bine Nefiinţa ; de cât „un vis sarbăd, mai bine Nimic" — cufundarea în Neant.

Confucius e mai realist. In mijlocul gloatei galbene, pasivă şi cu „reacţiuni fisiologice întârziate", viaţa materială trebuia să fie cea precumpănitoare. Legislatorul cel pragmatist şi-a pus tot idealul într'o morală utilitară, la nivelul vieţii de toate zilele. Regula cea mai sfântă este păzirea tradiţiei de familie. Speculanţi încă din copilărie, dar foarte puţin speculativi, Chinezii şi toţi cei care urmează preceptele lui Confucius trăiesc contractual (ca şi Evreii). Au garanţii faţă de divinitate. Fiind însă mai domoli din fire şi mai puţin procesivi, partizanii doctrinei confuciste îşi văd de trebile lor mărunte, iar grija de poporul întreg trebuia s'o poarte împăratul, ca un fel de vechil al Cerului, cu mandat primit din mânile divinităţii. Dacă vechilul e vrednic, moşia merge bine şi dă recolte bune. Dacă nu, *el* să răspundă. Poporul nu-şi bate capul cu trebile cereşti. — Putem spune că Chinezii au numai morală, iar religia le lipseşte aproape cu totul. De aceea vedem la ei nepotriviri uimitoare : o civilizaţie foarte înaintată, însă o cultură îngustă ; au păstrat şi azi unele obiceiuri de ale sălbaticilor (copiii — în deosebi fetiţele — sunt aruncate ca pisoii ori căţeii de prisos) ; uneori sunt daţi la porci, să-i mănânce...

Prin urmare, şi idealistul Budha, şi utilitaristul Confucius lasă pe om tot sub apăsarea slăbiciunilor lui. Asia seamănă mai mult cu o închisoare ori un loc de pedeapsă şi demoralizare a fiinţei omeneşti, decât cu o „casă de educaţie", ca să amintim vorba lui Carl Ritter.

Abia când ne întoarcem ochii spre Europa, vedem că orizontul se mai înseninează. In ţările Mediteranei, se iveşte „minunea greacă" : filosofie, ştiinţă, artă şi literatură. In latura educaţiei, Socrate deschide o cale nouă : încrederea în raţiune şi ştiinţă, pe care el o considera deopotrivă cu *virtutea*. Ca patron al raţionalismului, el este adevăratul părinte al enci-

clopediştilor secolului al 18-lea. — La ce rezultate a ajuns această nouă îndrumare, am arătat mai sus (pag. 206).

In sfârşit, a venit şi „plinirea vremii". Iisus arătă lumii calea spre o reală perfecţionare a vieţii omeneşti. — Nu raţiunea, ci *sentimentul* este izvorul. Raţiunea se aseamănă cu acele operaţii aritmetice, care lasă totdeauna un rest", oridecâteori le-ai repeta. Alături de cea din urmă concluzie, se ascunde în umbră o mică îndoială ; obiecţiunile sunt încă posibile şi deci acordul cu neputinţă de stabilit. La periferia oricărei ştiinţe, începe „Incertitudinea", şi chiar în câmpul mai luminos al cunoştinţelor, găsim amestecate „ipoteze de lucru" şi anume : *hiatus irrationalis.* Iar dacă ştiinţa nu e toată geometrie, cum vrei să fie geometrică viaţa ! Aşa dar, cu toate precauţiunile raţionamentului celui mai subtil, fereşte-te de a judeca în chip absolut, dacă nu vrei să porţi răspunderea unui fragment de eroare... Vrei linişte şi înviorare ? Alta e calea : *iubire* faţă de toţi oamenii, *milă* de cel care greşeşte şi *toleranţă* pentru erorile inevitabile în viaţa practică, plină totdeauna de aproximaţii, de operaţii „cu rest". Numai cine are o mare capacitate de iubire, acela poate învinge prin indulgenţă imperfecţiunile traiului omenesc...

Aci a stat originalitatea doctrinei Nazarineanului. El avea o inimă plină de iubire faţă de toate făpturile ; milos nu numai cu oamenii, dar şi cu vietăţile mărunte : paserile cerului, crinii câmpului... şi chiar cel din urmă puiac de smochin, ameninţat de seceta verii palestiniene sau de securea vierului. Fiindcă vedea Iisus nu numai binele, dar şi răul, şi suferinţa. Insă nu era melancolic ca Budha, ci simţea un nebiruit optimism în faţa vieţii, aşteptând totdeauna să răsară măcar o fărîmiţă de bine şi de folos chiar şi din traiul celor mai umile făpturi. Spre deosebire de cărturari şi farisei, Marele Educator nu despreţuia gloata, ci tocmai o căută, luând parte la toate întristările şi bucuriile ei. Aflându-se odată în Cana Galileei, s'a dus şi la o nuntă, împreună cu maică-sa ; s'a bucurat să vadă poporul veselindu-se, ba încă a dat nuntaşilor un vin mai bun decât al gazdei. Iar altădată, nu s'a sfiit să stea de vorbă cu o Samarineancă, cerându-i apă din ulciorul ei, măcar că Evreii se uitau la locuitorii Samariei ca la nişte spurcaţi.

Insă dovada cea mai deplină de îngăduinţă şi bunătate a dat-o Iisus într'o altă împrejurare, nu se poate mai semnificativă din punct de vedere al educaţiei. In preajma marelui său proces, duşmanii, ca să-l aducă la strâmtorare, i-au pus înainte pe o femeie adulteră. Potrivit legii lui Moisi, trebuia să fie ucisă cu pietre. Reformatorul se găsea în faţa unei dileme : Dacă ar fi spus Fariseilor să ierte pe femeia căzută în păcat, ei l-ar fi acuzat în faţa mulţimii fanatice că nu respectă legea mosaică. Din contra, dacă se îndupleca s'o osândească, l-ar fi acuzat că se abate dela propria sa învăţătură, deoarece zisese să trebue să iertăm nu de 7 ori, ci de 77 de ori pe cel ce ne-a greşit cu ceva.

Dar, ca adânc înţelegător al firii omeneşti, Iisus desleagă greutatea într'un chip nu se poate mai fin. Printr'un singur cuvânt, El frânge toată înverşunarea Fariseilor :

— Ziceţi că femeia aceasta a păcătuit şi că trebue să fie ucisă cu pietre. Bine ! Dacă aveţi dovezi, sunteţi liberi să faceţi cum zice legea aspră a lui Moisi. Insă cu o condiţie : Cea dintâi piatră s'o arunce acela dintre voi, care se simte fără de păcate...

Toţi au fugit, furişându-se unul câte unul.

— Femeie, întreabă Iisus pe nenorocita care sta încă îngenunchiată la picioarele Lui : Unde sunt pârâşii tăi... ?

Cu alte cuvinte : nu e oare lucru mai omenesc şi mai folositor, să laşi la o parte rigiditatea Legii mosaice, cu talionul şi alte practice barbare, şi să cauţi a îndrepta pe vinovat, în loc de a-l nimici ?

Astfel, educatorul din Nazaret a putut rămânea consecvent cu doctrina sa : Renunţă la asprimea judecăţilor pur raţionale, deoarece viaţa nu e geometrie. Dimpotrivă, ascultă de preceptul iubirii şi îndurării cât mai largi faţă de aproapele. — Aşa făcuse El până atunci. Iertase pe vameşul încărcat de multe nedreptăţi, dar doritor de pocăinţă ; iertase pe Magdalena pentru slăbiciunea inimii sale de femeie ; va ierta pe Petru pentru laşitatea din noaptea cumplită a trădării lui Iuda ; va răbda până şi mişelia celui ce-l va vinde... Ştia bine că ticălosul de Iuda îl va trăda, şi că ucenicii îl vor părăsi

toţi... El va ierta însă şi pe cei care îl vor răstigni : iartă-le, Doamne, că nu ştiu ce fac !

Aşa dar, Invăţătorul şi-a aplicat sie-şi propria doctrină : a renunţat la judecarea oamenilor după criteriul abstract al justiţiei absolute, i-a cuprins pe toţi în imensa lui iubire, mărturisind astfel imposibilitatea vindecării răului prin rău. Iar „Invierea" sa, la sfârşitul acestei tragedii de o grozăvie unică, este cel mai înalt simbol al credinţei sale în progresul moral al omenirii. Chiar şi oamenii cei mai răi (tâlharul de pe cruce) poate deveni bun, dacă un cuvânt duios sau altă împrejurare va deştepta în suflet dorinţa de perfecţionare. *Credinţa în ideal* (transcendent *aci*, transcendental *dincolo* de marginile experienţei şi raţiunii omeneşti oricât de *pură* ar fi), *este ceea ce dă fisionomiei lui Iisus un farmec suprem şi face din El prototipul tuturor educatorilor.*

Prin urmare, când spunem că Pestalozzi este cel dintâi pedagog modern, cum au mărturisit şi cei care l-au cunoscut în carne şi oase, se cuvine să nu uităm că apostolul Elveţiei a avut şi el ca îndrumător pe cel mai mare educator al omenirii, pe Iisus din Nazaret.

*

Pentru a dovedi şi mai mult această afirmare, după comparaţia cu trecutul, ar rămânea să judecăm doctrina pedagogică a lui Iisus în comparare cu starea de azi a ştiinţei despre educaţie. Dar înainte de aceasta, ni se pare necesară o constatare : una din cauzele care îngreuiază progresul este puterea de inerţie a erorilor care împiedecă pe om de a mai cugeta. De cât să se silească a urma un adevăr nou, omul se împacă mai de grabă cu o eroare veche. Cum stă scris la Faust : omul iubeşte *liniştea necondiţionată* [1]). — Aşa s'a întâmplat şi în teoriile despre educaţie. Aristotel, cu marea sa inteligenţă şi dorinţă de a cerceta natura, dăduse o luminoasă pildă ce însemnează profesoratul întemeiat pe respectul *raţiunii* şi pe mijloace de *intuiţie* (pag. 193). Totuşi, de atunci şi până azi am conti-

1) *Die unbedingte Ruhe.*

nuat — şi continuăm încă în unele părţi — a chinui tineretul cu belferie şi scolasticism.

Tot aşa, Iisus ne pusese la îndemână intuiţia „activă" şi ne arătase primatul sentimentului asupra raţiunii. Era acesta un mare pas peste epoca lui Socrate-Plato şi Aristotel. S'ar fi cuvenit să ne folosim de acel progres... Totuşi am continuat să risipim timpul şi energia atâtor generaţii, obosind copiii cu un raţionalism formal în timpul scolasticei, iar în timpurile mai nouă, cu vestitele „trepte formale" repetate până la desgust — o gimnastică ameţitoare de suflet.

Trebue să adăogăm apoi şi o altă constatare: greşala era inevitabilă. Mai întâi fiindcă numărul profesorilor meşteri a crescut după Aristotel, dar nu şi numărul educatorilor cu însuşiri etice superioare.

Ca şi geniul ştiinţific şi cel artistic, geniul moral este foarte rar; nimeni nu poate fi educator, fără un mare dar din naştere (pag. 123). Apoi însăşi noţiunea de educator s'a ivit mai târziu decât cea de belfer şi profesor. Belferii au fost, cum am arătat, de când lumea. Profesorii iarăşi s'au înmulţit în faza raţionalistă. De educatori însă şi de adevărata educaţie, n'a putut fi vorba decât în ultimele două milenii.

Inchizând această paranteză, să privim acum, măcar cât de sumar, pedagogia lui Iisus faţă de prezent. — Să ne oprim la fenomenologie, ca direcţia cea mai nouă a filosofiei contemporane. „Fenomenologia are spaimă de orice construcţie şi de orice deducţie, în deosebi de orice producţie speculativă *atribuită raţiunii* şi *lumii ideilor* în genere. Originalitatea ei stă în aceea că vede în lumea apriorică... un larg câmp de experienţă şi numai de experienţă". Fenomenologia este aşa dar „un apel la descriere, *numai la descrierea datelor izolate ale intuiţiei pure*". Şi ce află? „O infinitate de date apriorice eterogene, împrăştiate şi ireductibile... iar între aceste date este un abis, un *hiatus irrationalis,* pe care inteligenţa noastră este incapabilă de a-l umplea; este această depărtare tot aşa de imposibilă de trecut, ca şi distanţa dintre datele empirice şi intuiţia sensibilă". Prin urmare, „orice obiect al cunoştinţei este ca un X, pentrucă niciodată nu poate fi adecuat categoriilor formale, care îl constituesc, ci se manifestă ca o serie infi-

nită de aproximaţii, care nu poate fi încheiată". Şi „cum adevărul atârnă de sinteza categoriilor, ca atare el nu se manifestă decât într'un processus infinit" [1]).

Ce urmează de aci ? — Urmează un lucru de mare însemnătate : După cum iluziile magice fuseseră strimtorate din ce în ce mai mult în faza raţionalistă, tot aşa şi marea iluzie a raţionalismului este azi strimtorată de „Incertitudinea" la care s'au oprit oamenii de ştiinţă exactă, precum şi de reacţia fenomenologică în filosofie. Pentru Husserl, şi „realismul, şi idealismul sunt concepţii deopotrivă de false, care deformează, complet natura conştiinţei". Iar dacă ceea ce numim adevăr (faimoasa întrebare a lui Pilat) nu e decât „o serie infinită de aproximaţii", e lesne de înţeles că atitudinea expectativă a lui Iisus: „nu judeca..." este în consonanţă cu direcţia cugetării fenomenologilor.

Tot atât de puternic — ba chiar mai puternic — stă în faţa criticei raţionaliste al doilea principiu al pedagogiei creştine : *iubirea de aproapele*, ca temeiu pentru formarea convingerilor. In adevăr, pentru Bergson „emoţiunile sunt izvor de cugetare (génératrices de pensée)". „Alături de emoţia care este efectul unei reprezentări, mai este şi emoţia care *precede* reprezentarea, o cuprinde adică virtual şi prin urmare este în oarecare măsură cauza reprezentării". Iar dacă este aşa, baza moralei, ca sistem de educaţie socială, şi baza pedagogiei, ca sistem de educaţie individuală ori colectivă a tineretului, nu poate fi intelectul, ci emoţia, „fiindcă nicio reprezentare nu poate să creieze o obligaţie sau ceva la fel cu o *datorie ;* puţin îmi pasă, zise Bergson, de frumuseţea unei teorii ; pot spune oricând că n'o primesc sau chiar dacă o primesc, voiu pretinde să rămân liber, ca să mă port cum îmi va plăcea. Dar dacă atmosfera unei emoţii e prezentă, o respir ; emoţia mă pătrunde şi atunci voiu lucra potrivit cu porunca ei" [2]). De altfel, experienţa a fost făcută mai de mult. Stoicii antici reprezentaseră şi ei cu multă demnitate unele principii creştine. Se considerau bunăoară cetăţeni ai lumii şi priveau toate neamu-

---

1) *G. GURVICH, Les tendances actuelles de la philosophie allemande*, Paris 1930, p. 17, 18, 19, 52, 56.

2) *H. BERGSON, Les deux sources de la morale et de la religion*, Paris, 1932, p. 39, 43, 44 ş. u.

rile ca fraţii unei familii. Totuşi, n'au putut înlătura sclavia. Pentru ce? Pentrucă *teoria este totdeauna rece.* Singură emoţia poate pune lumea în mişcare şi anume *emoţia care înalţă,* adică iubirea, nu cea care apasă şi striveşte, cum e teama sau ura. Iar cine mai vrea încă o dovadă istorică, să se gândească la un singur fapt: Legea lui Iehova e plină de ameninţări; Iehova este „Dumnezeul răzbunării", pe când Iisus este blândeţa personificată. Rezultatul s'a văzut: cea mai vădită deosebire între judaism şi creştinism e aceea că Biserica lui Iisus sporeşte, făcând mereu prozeliţi, pe când Vechiul Testament nu mai câştigă azi partizani; este ca un trunchiu bătrân şi scorburos, din care nu mai ies muguri şi lăstari.

Pentru a contura însă şi mai exact fisionomia lui Iisus ca educator, faţă de moderni, trebue să mai ţinem seamă încă de un fapt: Pe lângă rezerva Lui faţă de raţionalism; pe lângă primatul sentimentului în educaţie şi întrebuinţarea metodei directe active, ajutată de parabolă ca gen literar nou, reformatorul din Nazaret ni se înfăţişează ca foarte modern şi prin altă latură a metodei Sale: *paradoxul.* Prin paradox înţelegem răsturnarea totală a raporturilor realităţii de toate zilele. E un mijloc foarte nimerit pentru a înviora atenţia cuiva şi a înlesni metoda „activă", provocând o mare mirare spre a deschide calea unei idei. E adică tocmai răsturnarea metodei socratice. Pe când raţionalistul atenian păşea domol (inductiv) dela lucruri mărunte şi dela fapte banale spre concluzii nouă, la care ucenicul nici nu visa, Iisus apuca uneori calea inversă: punea dintr'odată în faţa ascultătorilor concluzii ce li se păreau stranii şi cu neputinţă de admis. In deosebi predica de pe munte pare un lung şir de paradoxe. Legea veche zicea:

Ochiu pentru ochiu şi dinte pentru dinte!

Iară eu vă zic vouă: dacă îţi dă cineva o palmă, *întoarce şi obrazul celălalt!*

De bună seamă, chiar ucenicii trebue să fi făcut ochii mari... Cum? La ce ne-ai mai învăţat să fim drepţi faţă de alţii, dacă ne îndemni să primim brutalitatea în tăcere, ba încă s'o şi sporim, întorcând spre pălmuire şi obrazul celălalt? Nu e asta o sporire a răutăţii în lume?

„Fericiţi cei săraci, că aceia vor moşteni...". Dacă bogăţia

e lucru rău ; dacă va intra mai de grabă odgonul prin urechile acului, decât bogatul în raiu, şi dacă e bine să împarţi avutul tău la săraci, atunci ce socoteală e asta, să dau altuia banul creştem suferinţa în loc s'o micşorăm ?

„Fericiţi cei ce plâng, că aceia se vor mângâia...". Cum ? Bucurie din lacrămi ?

Ce sunt toate paradoxele acestea, care ne îndeamnă să creştem suferinţa în loc de a o micşora ?

Astăzi, după ce ne-am deprins cu antitezele romantismului (Chateaubriand, Hugo) ; după ce ne-a răsunat de atâtea ori la ureche triada lui Hegel : teză, antiteză şi sinteză ; şi mai ales după ce ne-am deprins urechea cu paradoxele lui Nietzsche care, ca metodă literară, e ucenicul lui Iisus (cu toată pornirea sa contra creştinismului), azi predica de pe munte auzită mereu ca o cantilenă nu mai surprinde urechea. Dar pentru gloata celor ce urmaseră atunci pe Iisus pe coasta unui deal din Galileea, ca să-i audă cuvântul, paradoxele acelea trebue să fi produs o enormă uimire între bieţii muncitori cu palmele şi alţi necăjiţi ai vieţii, care aşteptau dela noul profet să umple pământul Palestinei cu bunătăţi, nu cu suferinţă, şi să înalţe regatul lui David, dând Evreilor stăpânire asupra duşmanilor lor...

Tocmai asta vrea şi Iisus : să-i uimească întâi, spre a le deschide ochii, ca să sfârşească odată cu visurile lor de Mesia politic şi alte iluzii locale, pe când El vrea să pună temelia unei concepţii de viaţă nouă, pentru lumea întreagă.

E sigur că cei mai mulţi dintre ascultători s'au risipit atunci fără să-L înţeleagă. Şi nu-i de mirare, deoarece adevărul ce se ascundea sub vorbele lui Iisus abia târziu a fost priceput chiar de minţi cu mult mai fine decât ale gloatei galileene. Am putea spune că teoria ce se ascundea sub paradoxele predicei de pe munte abia în timpurile din urmă a prins a fi mai de aproape înţeleasă. Amintim un singur fapt. — William James, pe când se ocupa de fisiologie (înainte de a ajunge filosoful pragmatist pe care îl cunoaştem), cercetând originea sentimentelor, a observat un lucru, care acum ni se pare elementar, dar până atunci nu fusese destul de luat în seamă : „emoţiunile, zice el, sunt datorite în mare parte sensaţiilor

organice, pe care un obiect sau o situaţie o produce asupra noastră în chip reflex". De pildă, vezi ceva care odată te-a speriat, şi cauţi să fugi. E destul să *nu* fugi, şi frica scade îndată ; din contra, dacă fugi, frica sporeşte şi mai mult... *Acţiunea* şi *emoţiunea* merg aşa dar pas în pas. Dacă stăpâneşti acţiunea prin voinţă, poţi stăpâni şi emoţiunea. Un fapt de toate zilele : dacă baţi pe cineva, pornirea contra aceluia creşte, îl loveşti şi mai tare, şi chiar îl urăşti ; dacă te stăpâneşti, mânia scade, se risipeşte şi rămâi liniştit. — De aci, fel de fel de paradoxe glumeţe : *eşti supărat fiindcă plângi*, nu plângi fiindcă eşti supărat ! *Eşti vesel fiindcă râzi*, nu râzi pentrucă eşti vesel... Sub ele se ascunde însă un adevăr real : dacă vezi pe cineva râzând cu poftă (chiar fără să ştii de ce râde) începi a zâmbi ori te porneşti pe râs, ca o continuare şi *amplificare reflexă* a râsului aceluia. Plânsul altuia, de asemenea, ne poate aduce lacrămile în ochi. Sensaţia organică este contagioasă ; se reflectă şi se multiplică întocmai ca raza căzută pe o oglindă, apoi reflectată spre alte oglinzi vecine.

Iisus, fără să facă prelegeri de psichologie, în predica de pe munte — un fel de rezumat condensat al doctrinei Sale — pune la temelia moralei acest mare adevăr educativ : întâi, că sentimentul (emoţia, nu ideea) este temelia acţiunilor noastre ; al doilea, că emoţionarea poate fi învinsă, dacă avem chibzuinţa să începem o acţiune potrivită fiecărei situaţii în care ne aflăm. De pildă, ai primit o palmă. Să ştii că, dacă o dai îndărăt, *supărarea ta va creşte ; va creşte ura, iar îndârjirea va spori până la furie... cu toate urmările ei, între care şi crima.* Din contra, dacă nu întorci palma, nu numai că te-ai biruit pe tine, dar rămâi *întreg* (şi biruitor) în faţa celui care te-a lovit, — mai ales dacă eşti şi superior ca putere. — Tot aşa, cu banii pe care îi împarte bogatul. Isprava mare nu e că-i primeşte săracul, ci faptul că bogatul se *poate* deslipi de ei. Al lui este câştigul cel mare : simţirea *bucuriei de a da...* Iar din aceste constatări a ieşit marea concluzie pedagogică a pragmatiştilor : Vrei să fii fericit ? Lucrează ca şi cum ai fi foarte fericit. Vrei să fii puternic, lucrează ca şi cum ai fi plin de putere. Vrei să fii religios, du-te la biserică, ia parte la actele de evlavie ale celor adunaţi în biserică şi vei simţi în

tine, dacă eşti atent, un început de emoţii religioase, care se vor preface cu timpul în acţiuni de caracter religios. (James a şi scris o operă întreagă, al cărei titlu cuprinde tocmai această idee : *La Volonté de croire).* Ca şi Pestalozzi, James a devenit un fel de urmaş al doctrinei pedagogice a lui Iisus. Privind cu ochi deschişi viaţa, el a mai dat pedagogilor şi moraliştilor încă un mijloc de influenţă asupra altora, îndreptându-le privirea spre subconştient *(subliminal self).* Ca şi cum ar fi zis : nu vă speriaţi repede, când auziţi unele lucruri ce vi se par paradoxale. Priviţi până în adâncimile vieţii subconştiente, şi veţi afla unele lumini pe care nici nu le bănuiţi. — E foarte semnificativ că, fiind el însuşi o victimă a educaţiei raţionaliste a epocii sale (un caz asemănător cu al lui John Stuart Mill), bunul educator american, într'o serie de sfaturi date tineretului, sub titlul de „causeries", pune în fruntea unui capitol tocmai acest cuvânt *Evangile du délassement.* Pare că e un răsunet depărtat al predicii de pe munte. In loc de viaţa încordată *(strenous life)* a compatrioţilor săi, robiţi mereu de interesul afacerilor, el le propovădueşte *pacea,* punându-le înainte această formulă psichologică : „Pentru conştiinţă, faptul de a fi *total ocupat de ideea eului* tinde să împiedece libera asociare a imaginilor venite dinafară şi a mişcărilor legate de ele. Avem un exemplu pipăit în boala mintală numită melancolie. Melancolicul are mereu despre el un sentiment penibil şi foarte apăsător. Se crede ameninţat, vinovat, osândit, nimicit, pierdut şi sufletul său pare chinuit de conştiinţa situaţiei în care se află" [1]). Prin urmare, „dacă voim ca şirul ideilor noastre şi al voliţiunilor noastre să fie abundent, variat şi rodnic, să luăm obiceiul de a ne feri de influenţa paralizantă a preocupărilor egoiste de succes şi a întoarcerii mereu *spre noi...* Drept vorbind, leacul cel mai sigur contra supărărilor este credinţa religioasă... Valurile de pe suprafaţa Oceanului nu turbură niciodată liniştea adâncimilor sale ; omul care se razemă pe realităţi mai adânci şi mai stabile găseşte fără însemnătate întâmplările obişnuite ale vieţii. De aceea, cel cu simţ religios are un neclintit echilibru sufletesc şi e gata ori-

---

1) *WILLIAMS JAMES, Aux étudiants,* Causeries, Paris 1914, p 33 ş. u.

când să-şi împlinească datoriile zilnice, oricare ar fi ele". Iar ca ilustrare a teoriei sale, James, care a avut strânse legături cu unii dintre cugetătorii cei mai eminenţi ai epocii sale (Bergson, Boutroux, Renouvier şi alţii) aduce în sprijin „experienţa morală" — cum ar zice fenomenologii — a unui călugăr din veacul al 17-lea *le frère Laurent.* Nu putem înşira aci observările smeritului cleric [1]) comunicate de James studenţilor săi ; ne mărginim să relevăm numai faptul că un filosof dintre cei mai de seamă ai lumii contemporane (plecat dela ştiinţele exacte), pune un cuvânt din „Evanghelie" în fruntea prelegerilor sale şi, fără a pomeni numele lui Iisus, dă predicii de pe munte, ca substrat ştiinţific, unele din faptele fiziologice şi psihologice studiate abia în timpurile din urmă. E de mirare că teologii n'au observat acest amănunt atât de semnificativ.

Aşa dar, educatorul de acum două mii de ani, atât în latura metodei *raţionaliste* pe care o reduce la dreapta ei valoare, cât şi în latura privitoare la *sentiment* şi *voinţă* ocupă şi azi locul de frunte ca educator al omenirii.

*

In adevăr, teoria emoţiei, cunoscută sub numele de teoria lui Lange-James, consună cu pedagogia lui Iisus. — Dar alături de emotivitatea legată de senzaţii organice şi de emoţie ca izvor de idei, educatorul trebue să ţină seamă şi de alt fapt însemnat: *reversibilitatea emoţiei.* — Iată ce înţelegem prin aceste cuvinte :

O emoţie care durează timp îndelungat nu numai că scade ca intensitate, dar se preface uneori, în faza finală, într'o emoţie de sens contrar. O mare durere sufletească, după oarecare timp, poate să fie simţită ca o uşurare şi chiar ca o plăcere! Ori invers : o plăcere care ţine mult timp sfârşeşte cu oboseală, desgust şi chiar cu suferinţă. Cazul lui Oskar Wilde este tipic. L-am amintit aiurea [2]). Aci e deajuns să observăm că din această „experienţă morală" a ieşit opera sa cea mai sinceră : *De profundis.* — Un cinic ca dânsul, prin suferinţă şi lacrămi în puşcăria dela Reading ajunge la gândul sinuciderii ; apoi se renaşte sufleteşte, înălţându-se dela desperare până la bucuriile senine ale adevăratului creştin. — Alt caz celebru de reversibilitate emoţională este al vestitului Benvenuto Cellini. — Poate că nimeni n'a întrupat mai deplin pe supra-omul visat de Nietzsche. Cellini a trecut prin viaţă ca un ciclon. Cine a îndrăsnit să-i stea în cale a fost strivit. Nu s'a dat îndărăt nici dela crimă ; el descrie uciderea unui adversar cu o luciditate care dă fiori. (Cine îi cunoaşte operele şi-i vede şi chipul în monumentul de pe *Ponte vecchio* în Florenţa, nu-şi poate crede ochilor că un om înzestrat cu atâtea daruri fizice şi intelectuale a putut fi capabil de atâta cinism.) Dar lucru şi mai uluitor este sfârşitul artistu-

1) *La Pratique de la Présence de Dieu,* le meilleur législateur d'une vie sainte, par la frère Laurent, Paris 1666.

2) *Altă creştere.*

lui. După ce a gustat toate plăcerile artei şi ale vieţii, bucurându-se chiar de prietenia unor Suverani, iată-l la Roma, în puşcărie, dormind între guzgani, într'un beciu umed; e bolnav şi dinţii-i cad de scorbut. Ba şi-a mai rupt şi un picior... Ajunsese un cadavru viu. Şi tocmai atunci se ivi minunea: Cel care nu se temea nici de oameni, nici de Dumnezeu, începu a citi Noul Testament, iar închisoarea cea întunecată se umplu de lumină. Era atât de fericit, că intona cântări de slavă. La sfârşitul lui Iulie, în ziua când ştia că locuitorii Romei se pregătesc, ca de obiceiu, de mari serbări populare, iată ce trecea prin mintea osânditului: „Sunt mulţi ani, de când serbam şi eu ziua asta, în mijlocul tuturor deşărtăciunilor lumeşti; de aci înainte, o voiu serba *numai cu Dumnezeu*... Oh, câte fericiri îmi dă viaţa mea de azi, neasemănat mai multe şi mai mari decât toate lucrurile de care îmi mai aduc aminte".

In rezumat: ţinând socoteală de locul secundar pe care Iisus îl acordă metodei raţionaliste, de primatul sentimentului iubirii, de precăderea dată acţiunii şi deci a *voinţei ca izvor de emoţii*, după cum şi de faptul că emoţia prin „reversibilitate" poate deveni chiar izvor de idei, aşa că poate schimba concepţia cuiva despre viaţă, avem tot dreptul să considerăm pedagogia lui Iisus valabilă şi azi, şi va fi totdeauna valabilă, dacă trinomul emoţie-idee-acţiune a fost exact stabilit.

*

Se înţelege, felul acesta de a vedea poate să fie întâmpinat cu oarecare rezervă. Nietzsche bunăoară consideră concepţia creştină ca potrivită cu ceea ce numeşte el „morala sclavilor". Iar azi sunt pedagogi — şi chiar oameni politici — doritori să dea tineretului o „creştere care să interzică orice împrumut dela principiile religioase... adică să se sprijine numai pe idei, sentimente şi deprinderi justiţiabile exclusiv în faţa raţiunii, adică o *educaţie curat raţionalistă*". După cum morala de odinioară se rezema pe zei (în cetatea antică, de pildă); şi după cum creştinismul cu „zeul său răstignit şi ucis" a îndreptat morala şi educaţia spre „Fiul-Omului", ar fi acuma timpul să ne emancipăm definitiv de orice iluzie teologică, „să descoperim echivalentele raţionale *(les substituts rationels)* ale ideilor religioase, care au servit până azi ca vehicul pentru ideile morale" [1]). Dar din cele înşirate mai sus, credem că rezultă destul de lămurit (din mărturisirile oamenilor de şti-

1) *E. DURKHEIM*, *L'éducation morale*, Paris 1925, p. 3, 10 şi u.

inţă) că o *morală pur raţionalistă este cu neputinţă,* iar locul lui Iisus, ca educator al omenirii, n'a putut fi luat încă de nimeni.

*

Pentru încheierea acestui capitol ar rămâne să mai răspundem la o întrebare : Dacă sâmburele doctrinei lui Iisus e atât de tare, pentru ce pedagogia raţionalistă a putut dăinui atâta timp, după ce Iisus deschisese o cale nouă ?

Cercetarea ar trebui să se întindă peste două mii de ani din istoria creştinismului ca factor social şi educativ. Cine o va face va ajunge de bună seamă la concluzia că nu Iisus e de vină de folosirea stângace a doctrinei Sale. Cele dintâi două milenii ale erei creştine sunt un fel de provizorat, abia un început al emancipării din păgânism. Privind mulţimea sectelor ce s'au născut şi se nasc încă sub ochii noştri — unele cu forme de-a-dreptul barbare — putem considera desvoltarea creştinismului până azi mai mult ca o desfigurare a Evangheliei şi, poate, chiar ca o fază patologică.

Un lucru e sigur : dacă reformatorul din Nazaret s'ar întoarce încă odată pe drumurile pe care le-a străbătut şi ar cerceta în ce fel doctrina Noului Testament a fost aplicată, s'ar speria de caricatura multiformă a creştinismului cum ni-l arată istoria. Incepând cu isprăvile contemporanilor lui Iisus, aşa cum se pot urmări în „Faptele Apostolilor", şi până la nenumăratele smintenii moderne, acoperite chiar cu numele lui Iisus, şirul rătăcirilor şi al rătăciţilor este enorm. Citām o singură ispravă, mai apropiată de interesele pedagogilor. Cine ar crede că o femeie de rând (Mary Baker-Eddy) ignorantă, dar plină de îndrăsneală, măritată de trei ori şi pretinzând că poate vindeca toate bolile, fără să atingă măcar bolnavul, a putut zăpăci milioane de oameni, cu o carte plină de nerozii împotriva medicilor (apărută în 1875 sub titlul „Science and Health"). Cine s'ar fi aşteptat atunci ca această carte plină de erori grosolane va fi considerată ca „A doua Evanghelie a Creştinătăţii", va apărea în 500 de ediţii şi va întemeia o nouă confesiune creştină... ! Şi totuşi, realitatea e aceasta : femeia cea ignorantă, care afirma că bolile sunt o închipuire a omului ; că omul n'are corp (man is not matter, he is the com-

posed idea of God) ; că nu există moarte ; că ea, Mary Baker, nu va muri niciodată !... a cerut prozeliţilor să-i ridice un templu în Boston. Clădirea cea uriaşă, care a costat mai multe milioane de dolari („sumă pe care niciun popor nu i-ar fi dat-o unui rege sau unui împărat") biserica cea monumentală domină azi tot oraşul. La 1906, când s'a făcut inaugurarea, baba de 85 de ani a fost adorată ca o divinitate ; slujba s'a început la ora 5 dimineaţa şi a fost repetată de şase ori pentru ca noua zeitate să poată binecuvânta mulţimea credincioşilor veniţi nu numai din America, ci şi din Lumea Veche, din Londra, Paris, Dresda, etc., etc. Nici împăraţii romani n'au avut parte de un astfel de cult, cu tot obiceiul epocii de a li se ridica temple fiind încă în viaţă. — Am pus înaintea cititorului câteva amănunte precise [1]) pentru a se vedea la ce forme extravagante a putut ajunge desfigurarea doctrinei lui Iisus şi cum creştinismul a putut, chiar sub ochii noştri, să devină mai mult decât o caricatură. (Cine nu are sentimentul ridicolului poate găsi totdeauna destui mediocri şi proşti, cărora să le impună cele mai grosolane inepţii. Dar-mi-te un astfel de specimen, înzestrat cu o puternică voinţă de afirmare... Acela trece ca un tank peste toate zăgazurile raţionamentului logic, rupându-le ca pe o pânză de păiangen...)

Nicio mirare, aşa dar, că doctrina lui Iisus a rămas încă atât de puţin înţeleasă şi urmată. Totuşi, în toate secolele, dela răstignirea lui Iisus până azi, au fost şi personalităţi eminente, care şi-au dat seama în ce stă esenţa educativă a creştinismului. Intre cei dintâi, trebue să amintim pe un student al lui Gamaliel, Saul din Tars, devenit *Paulus,* şi apoi pe o sumă de părinţi ai Bisericii, între care Fericitul Augustin ocupă un loc deosebit în desvoltarea pedagogiei creştine. Iar dacă lăsăm la o parte exemplele mai vechi, e destul să amintim din timpurile apropiate atitudinea câtorva personalităţi eminente, a căror viaţă este în adevăr semnificativă ca aplicare a doctrinei lui Iisus la învăţământ.

Mai întâi, Pestalozzi. — In plină înflorire a enciclopedismului, martor al „Cultului Raţiunii" proclamat de revolu-

---

1) S. ZWEIG, *La fantastique existence de Mary Baker-Eddy,* Paris, 1932.

ționarii francezi, pedagogul elvețian arată o fățișă adversitate educației raționaliste. El mărturisește categoric că nu cunoaște alt Dumnezeu decât al inimii, iar când e vorba de dumnezeul creierului, acela i se pare o biată fantomă... Cuvintele acestea nu-s la dânsul o vorbă goală, un *flatus vocis*, ci o realitate de toate zilele și de toate ceasurile. Societatea omenească i se înfățișa plină de păcate. Ceea ce Rousseau spusese din avânt literar în contra civilizației, Pestalozzi o spunea cu toată convingerea. Pe când Rousseau avea cu privire la viață impresiile unui hoinar, cum arată el însuși în vestitele sale „Confessions", Pestalozzi a luptat din greu cu viața și n'a amestecat-o cu literatura. Avea prin urmare toată autoritatea să biciuiască vițiile unei lumi ce se numea creștină, fără să fie în realitate. Ce ajunsese Europeanul după aproape două mii de ani dela Iisus? O ființă plină de tot felul de păcate... Știința, industria, proprietatea, libertatea (sărbătorită la Paris cu ghilotina), toate erau pătate de egoismul celor puternici față de cei slabi și de tot felul de slăbiciuni chiar la cei mici: beție, cruzime, tirania stradei (sanculotismul)... Religia însăși era plină de tot felul de superstiții, iar Dumnezeu, un aliat pentru vreme de războiu, când fiecare îl cheamă în ajutorul armatei sale, ca să nimicească armata adversarului!... Așa dar, tot un Iahve părtinitor, ca și al vechiului Testament... Scârba lui Pestalozzi față de o astfel de fățărnicie nu mai cunoștea nicio margine. Statul în deosebi i se părea simbolul nedreptăților, deoarece pretinde mult dela cei care au puțin și foarte puțin sau nimic dela cei care au mult. „Mai de grabă va ploua cu pisici sau cu sbârciogi, decât să vedem niște impozite drepte, într'o lume care stă pe bani, cum stă broasca pe nomol". — Fără nicio intenție literară, înflăcăratul apostol, descriind suferințele gloatei ajunge la efecte de un dramatism sguduitor. De pildă, descrierea chinurilor sufletești ale fetei înșelate și părăsite, care își gâtue singură copilul, amintește scena cu nebunia Margaretei din Faust. — „Epoca noastră, zice el, este un monument de neliniște, de porniri și de mișcări de nemulțumire, de zăpăceală și desordine, pe care n'o pot mai bine asemăna decât cu goana sălbatică a unui om printre stânci și prăpastii, într'o țară care nu cunoaște

nici drum, nici potecă, şi cearcă totuşi să înainteze în silă".

Dar, cu toate decepţiile sale, cinstitul educator stărue până la mormânt în speranţa sa de a îndrepta omenirea prin iubire. „Pentru om, iubirea este adevărata sa liturghie; din iubire iese credinţa cea adevărată. Ea singură îl duce pe om spre viaţă. Unde nu-i iubire, e stricăciune şi moarte. Fără iubire, omul e lipsit de nădejde...". (Parcă auzim cuvintele lui Paul din epistola către Corinteni.) Prin urmare, e vădit că, măcar după două mii de ani, sămânţa Evangheliei a început să dea roade. Că în „secolul lui Voltaire", cum i s'a zis câtva timp celui mai raţionalist şi mai ateu secol al erei creştine, a putut trăi pe pământul Europei un educator ca Pestalozzi, e o dovadă pipăită că Evanghelia are încă ceva de spus tuturor educatorilor neamului omenesc.

*

Aproape tot atât de semnificativă este şi atitudinea lui Tolstoi, un geniu etic, asemănător cu Pestalozzi. In toate manifestările mai de seamă ale vieţii sale, revine ca un fel de leit-motiv îndemnul spre *îndreptarea omului prin iubire.* — Incă dela 33 de ani, marele scriitor înfiinţase o şcoală la Iasnaia-Poliana, unde da el lecţii copiilor, iar pentru îndrumarea ţăranilor de pe moşiile sale, primise şi sarcina de judecător de pace. Insă gândul acesta nu pornea din umanitarismul dulceag al atâtor filantropi care lasă să cadă din masa lor câteva fărâmituri şi pentru săraci. Nu. Iubirea la Tolstoi e o religie; era însuşi sâmburele vieţii lui. „Un om fără religie, adică fără niciun raport — ori cum ar fi cu Universul — îi era cu neputinţă de închipuit, întocmai ca şi existenţa unui corp fără inimă. Poate acela să nu ştie că are religie, după cum nu ştie că are inimă; dar, fără religie, ca şi fără inimă, omul nu poate exista". Şi ce e religia? „Nu e supunerea faţă de vreo divinitate — atitudine firească omului numai la un anume moment al desvoltării sale, pricinuită de frica superstiţioasă în faţa puterilor necunoscute ale naturii. Din contra, religia este ceva cu totul neatârnat de orice frică, de orice grad de cultivare a individului, ceva pe care nu-l poate nimici nicio desvoltare a civilizaţiei, fiindcă faptul că omul se simte

o creatură mărginită în mijlocul Universului infinit, şi are conştiinţă de slăbiciunea lui... *s'a produs şi se va produce totdeauna, cât va exista omenirea*".

Iar dintre toate doctrinele religioase, cea care mulţumeşte mai mult sufletul lui Tolstoi este tocmai cea cuprinsă în Evanghelie. „Inţelesul vieţii, pentru fiecare dintre noi, este să crească în el *iubirea*. Singur sporul puterii de a iubi ne poate aduce fericirea... Numai cel care iubeşte — trăieşte. Răutatea toată vine de acolo că oamenii se poartă cu semenii lor, fără iubire. Dar aşa ceva nu-i până la urmă cu putinţă... Faţă de lucruri te poţi purta fără iubire : poţi să tai lemne, să arzi cărămizi, să baţi fierul pe nicovală... Dar în legăturile dintre oameni, iubirea este tot atât de necesară, ca şi luarea aminte în purtarea omului cu albinele. Aşa e firea albinelor că, dacă nu eşti băgător de seamă cu ele, le faci rău şi lor şi ţie însuţi. Tot astfel şi cu oamenii. Şi e firesc să fie aşa, deoarece iubirea reciprocă dintre oameni este însăşi legea fundamentală a vieţii omeneşti".

La etatea de 50 de ani, ajuns aproape la capătul muncii sale literare, după ce se cufundase în citirea atâtor opere de ştiinţă şi de filosofie, Tolstoi întoarce spatele cărturarilor şi se îndreaptă spre lumea umilă a ţăranilor. Dela cei „săraci cu duhul" va aştepta el de aci înainte să-l facă a înţelege rostul vieţii şi apropierii de Evanghelie. Iar la 73 de ani, în scrisoarea adresată Sinodului, el mărturiseşte răspicat aceeaşi convingere : scăparea nu e decât în umilinţă şi *dragostea faţă de aproapele*. „Adevărata fericire a omului este în iubirea faţă de semenii săi, aci se încheie, cum spune Evanghelia, *toată legea* şi profeţii. Cred că adevăratul sens al existenţei este, pentru fiecare dintre noi, să *sporească în el iubirea*". — Iată la ce concluzie ajunsese, citind, nu opere de filosofie, ci Noul Testament şi stând de vorbă cu ţăranii. Iar ca urmare practică, două sfaturi : *iubiţi-vă unii pe alţii şi nu vă împotriviţi răului cu rău*. — Toate operele sale : romane, nuvele şi drame sunt învăluite de lumina unei înalte concepţii morale. — Ca amănunt caracteristic pentru asemănarea sa cu Pestalozzi, amintim numai de compătimirea lui pentru cei rătăciţi pe căile vieţii. (In drama „Puterea întunerecului", ca şi Pestalozzi, dar cu

mijloace artistice neasemănat mai mari, Tolstoi ne înfăţişează sbuciumul unei pruncucigaşe.) Iar ca influenţă mai concretă a Evangheliei asupra scrierilor sale didactico-morale, se cuvine să relevăm şi imitarea *parabolelor* lui Iisus — dovadă că doctrina educatorului din Nazaret a rodit şi poate rodi şi azi, chiar în sufletele cele mai bogat înzestrate, nu numai în cei mai puţin înzestraţi.

*

Dar şi mai semnificativă în unele priviri este personalitatea lui Ghandi. Dela cei dintâi martiri ai creştinismului până azi, poate că nimeni n'a întrupat mai deplin principiul de a nu răsplăti răutatea cu răutate. Un smerit Indian, care nu avea altă putere decât a sufletului său, după ce face studii superioare în Anglia, ajunge în Africa de Sud apărătorul lucrătorilor indieni *(coolies)* obijduiţi de muncitorii albi şi de legislaţia părtinitoare a Englezilor. Sufere însă fără împotrivire toate nedreptăţile, insultele şi brutalităţile, păstrând în toate împrejurările liniştea demnă a unui suflet de elită, care nu se coboară la nivelul metodelor violenţei animalice. Mai mult : când izbucneşte războiul între Buri şi Englezi, cel batjocorit şi prigonit organizează un spital pentru îngrijirea răniţilor, oricare ar fi origina lor — adică răsplăteşte răutatea prin bunătate.

Rezultatul : nu numai că legislaţia a fost corectată în laturea ei părtinitoare pentru Albi, dar Ghandi ajunge şi în India simbolul protestării faţă de administraţia engleză în toate împrejurările însemnate. Sinceritatea lui deplină, aplicarea metodei *Swarâj,* adică a neparticipării la nedreptăţi, printr'o atitudine pasivă (ne-violenţa) faţă de cuceritorii Indiei, expunându-se la moarte prin foame, de câte ori era închis şi nedreptăţit, a făcut din Gandhi apostolul Indiei şi idolul sutelor de milioane de oameni, aparţinând unor rase deosebite, vorbind limbi deosebite, având religii deosebite, făcând parte din clase sociale deosebite şi totuşi, privind toţi la Mahatma Ghandi, ca la un „mântuitor".

Fiind odată întrebat, cum a ajuns la această concepţie de luptă în contra asupritorilor, el a răspuns simplu şi sincer :

Citisem cărţile religiei mele hinduiste, dar hotărîrea am luat-o abia după ce am citit Evanghelia.

„Un ziarist m'a întrebat dacă am de gând să întemeiez vreo nouă sectă şi dacă am pretenţia la dumnezeire... Eu nu-s decât un smerit servitor al Indiei şi al omenirii, şi aş vrea să mor în slujba ei. — Nu doresc să întemeiez o religie nouă... nu reprezint nicio ideie nouă. Cerc numai să mă îndrumez după *adevăr,* aşa cum îl cunosc eu". *(Young India,* 13 Iulie 1921.) Parcă auzi pe Socrate şi Pestalozzi.

Spre deosebire de agitatorii din Europa, care aţâţă mereu gloatele, împingându-le spre ceea ce numesc ei „dictatura proletariatului" ca leac al tuturor relelor sociale, Mahatma este smerenia şi liniştea întrupată : „Vorbeşte în faţa a mii şi mii de oameni. Nu ridică glasul. Nu face niciun gest. Nu se slujeşte de niciun meşteşug retoric. Nu cruţă pe nimeni. Incepe fără exordiu şi sfârşeşte fără peroraţie. Când isprăveşte de vorbit — mult ori puţin — se opreşte şi pleacă. Mulţimea în delir îl aclamă. In mijlocul sgomotului ce se înalţă până la cer, nimeni nu mai poate vorbi vreme îndelungată, iar Ghandi se aşează undeva, într'un colţ, ca şi cum n'ar auzi nimic...". — Ca şi Iisus, el nu cunoaşte decât o singură lege, *Satyagraha,* adică puterea *iubirii.* „Progresul atârnă, zice el, de suma suferinţii îndurate... Cu cât suferinţa e mai pură, cu atâta progresul e mai mare... Trebue deci să învăţăm a suferi de bună voie şi a ne bucura de suferinţă... Libertatea nu poate fi dobândită altfel" [1]).

Antiteza dintre bunul Pestalozzi şi batjocoritorul Voltaire (personificarea raţionaliştilor care înlocuiseră Evanghelia prin Enciclopedie) ; contrastul dintre Napoleon, simbolul cuceritorului prin *Războiu,* şi Tolstoi, artistul care a reprezentat în timpurile noastre mai mult decât oricare altul ideea de *Pace;* şi enorma depărtare, după sfârşitul războiului mondial, între Ghandi care „întoarce şi obrazul celălalt" şi Ludendorf, predicatorul „războiului total", până la exterminarea întregii populaţii din ţara adversarului, ca să-i ia şi pământul de sub picioare, tustrele aceste contraste, în scurtul spaţiu de o sută şi ceva de ani, e o dovadă că ideile lui Iisus germinează încă.

---

1) *GHANDI, la Jeune Inde,* Paris 1925, p. XIII.

Iar împrejurarea că trei genii morale: Pestalozii, Tolstoi şi Ghandi, au găsit rostul vieţii lor citind Noul Testament, este o dovadă pipăită că Nazarineanul continuă să fie şi azi cel mai înalt educator al omenirii.

*

Ca un corolar al celor spuse până aci, nu strică acum să vedem ce fel s'a răsfrânt doctrina creştină şi în viaţa poporului român.

Intre marii educatori din anticitate, am pomenit numele lui Zamolxe. Ideea sa cu privire la primatul sufletului şi corelativul ei — înclinarea Dacilor spre asceză, făcuseră din străbunii noştri un fel de „creştini înainte de creştinism". Impresia asupra Grecilor din coloniile pontice şi chiar asupra celor din basinul Egeei fusese nu se poate mai vie. Mărturiile lui Herodot şi Socrate sunt doveditoare.

Mai târziu, sub influenţa creştinismului, sufletul neamului din Carpaţi a căpătat o nouă întărire în latura morală. Mai întâi, e caracteristică pătrunderea creştinismului la Dunăre chiar dela început. Tomis intrase în stăpânirea romană cu 72 de ani înainte de naşterea lui Iisus, iar pe vremea lui Ovidiu, populaţia dacică copleşise oraşul atât de bine, încât în epoca răspândirii apostolilor, legătura cu viaţa din Mediterana era mai uşoară decât orişicând înainte. Astfel, creştinismul pătrunde la noi prin negustori şi soldaţi (legiunea V-a *Macedonica* ţinuse garnizoana chiar în Palestina, înainte de a se aşeza la Igliţa, lângă Măcin). O dovadă cât de iute a pătruns creştinismul în legiuni şi în oraşele dela Dunăre e şi faptul că s'a simţit mai repede decât aiurea contrastul confesional dintre orăşeni şi sătenii *(pagani)*, rămaşi încă credincioşi vechiului cult. A venit apoi şi creştinarea satelor, cum dovedesc, între altele, simbolurile de pe pietrele de mormânt şi terminologia bisericească, păstrată în limba gloatelor carpatice: *cruce, biserică, martor,* etc. Insă, abia începuse a înflori creştinismul (episcopii din Tomis iau parte la cele dintâi concilii ecumenice), şi iată că începe pentru populaţia daco-romană o viaţă cu totul particulară: Oraşele sunt ruinate de barbari, fără putinţă de a mai reînvia, ca în Europa apuseană ori de

mijloc, unde năvălirile n'au fost nici pe departe atât de dese și pustiitoare. Pe când în Italia, Spania, Franța, Anglia, Germania..., evul mediu cunoaște încă o viață burgheză *(burguri, cetăți, „comune“*, etc.), la răsărit de meridianul Carpaților, urmele vieții urbane pieriseră aproape cu totul. Mai mult : în ținutul Carpato-Dunărean pierise chiar și *statul* așa cum se înfiripase în epoca dacică și daco-romană. Puterea politică (adeseori nominală) trecând repede din mâinile unor barbari în mâinile altora, autohtonii n'au cunoscut aproape o mie de ani altceva decât organizări politice mărunte. Numai acelea aveau continuitate, în traiul zilnic și în memoria localnicilor (mici Knezate și voievodate). Cuvântul *Ținut* (Ținutul Putnei, al Bârladului, etc.) este echivalentul termenului geografic „basin“, adică unitate cuprinsă între ramurele și rămurelele hidrografice ale unei ape mai mari, legată de o vale mai însemnată ori de o depresiune intra-carpatică ori subcarpatică. Adevăratul fir de legătură etnică era deci *limba* născută din graiul legionarilor ; ea a rămas ca o pecete pe toată fața Daciei romane. (Că legionarii au avut o parte mare la închegarea neamului și a limbii se poate vedea și din faptul singular că *veterani* au ajuns să însemneze o categorie a vieții : bătrâni“. — Cuvântul *cânepă* și *curte* dovedesc același lucru.)

Un al doilea fir de legătură, în lipsa statului politic, a fost *legea* romană, legată de judecătorie *(judex, județ*— ca persoană, și ca „ținut“). Pentru ca judecătoria — *basilica* să ajungă „biserică“, iar legea religioasă să fie exprimată prin cuvântul *Lege,* ca și cea civilă, trebuia o adâncă pătrundere a învățăturii creștine în viața localnicilor. Poporul care fusese „aproape creștin înainte de creștinism“, nu numai prin împrejurările geografice și istorice, dar și prin temperament a ajuns astfel să exprime prin cuvântul „lege“ pe lângă noțiunea religioasă, și o noțiune juridică-socială — și chiar etnică.

Am cercat să arătăm aiurea ce interesantă compensare s'a manifestat în viața sufletească a poporului nostru : lipsa unei puternice organizări de stat în evul mediu a scăpat Biserica română de contaminarea politicei, totdeauna dăunătoare când se amestecă în problemele intime ale conștiinței. De aceea, creștinismul carpatic, altoit pe dacism, fiind lipsit de apărarea brutală a Statului, a rămas scutit de lupte confesio-

nale, de erezii şi de eretici. Lipsa unei ierarhii eclesiastice pompoase (aveam doar nişte bieţi chorepiscopi), lipsa de legături cu Byzanţul şi cu Roma, în faţa încăierărilor care au pătat cele dintâi secole ale Bisericii lui Iisus (şi o pătează încă) a avut drept urmare binefăcătoare că, la Români, creştinismul a rămas mai cruţat de lunecări. Trăind la adăpost în pădurile Daciei, Biserica neamului nostru s'a păstrat cu un caracter mai arhaic. Nenumăratele secte, erezii şi lupte confesionale de aiurea ne-au lăsat indiferenţi. Am trăit într'un fel de neutralitate dogmatică. Ascetismul vechilor capnobaţi daci ne pregătise să înţelegem mai bine decât alţii învăţătura lui Iisus, *nu judeca* pe alţii... nu cerca să pătrunzi misterul cosmic dându-i asalt cu „raţiunea"... Temperamentul de o parte, împrejurările istorice de altă parte, au dat aci la iveală ceva unic : un popor creştin fără eretici şi erezii, fără persecuţii interne din cauze religioase şi fără războaie confesionale !

In numele lui Iisus, Românii n'au vărsat sângele nimănui. Cu foarte fină intuiţie a relativităţii valorilor, Românul a formulat odată pentru totdeauna concepţia sa astfel : *Fiecare cu „legea" lui !* Adică : e o cumplită bădărănie să te amesteci în conştiinţa cuiva, cu gândul să-i dai în silă altă credinţă. Fără să fi cunoscut subtilităţile dialectice ale Byzantinilor, sau distincţiunile cazuistice ale catolicilor ; fără să bănuiască existenţa teoriei celor care cred că „iubirea este o trecere dela o cunoştinţă mai slabă, spre alta mai deplină", şi fără să fi visat măcar că va exista odată o filosofie fenomenologică, în care „valorile" să fie considerate „alogice şi iraţionale", poporul lui Zamolxe a înţeles intuitiv din capul locului că este un sănătos principiu de higienă intelectuală, să „nu judecaţi, spre a nu fi judecaţi", când e vorba de marile socoteli cu veşnicia. Din capul locului, neamul românesc a fost rezervat faţă de raţionalism. Inaintea marelui mister din Cosmos, atitudinea pur raţionalistă i s'a părut stearpă şi deci vrednică de evitat. Nu căuta să ieşi din pielea ta ori să sai peste umbra ta, că *nu se poate.* — De aci toleranţa sa religioasă, în adevăr exemplară. (Un contemporan n'a găsit termen de comparare pentru Români, decât în toleranţa Olandezilor.)

Concluzie : Dacă este adevărat ceea ce mărturisesc pedagogii cei mai de seamă, că educaţia nu e completă, când nu

ridică pe individ până la „socoteli cu veșnicia", adică până la simțul religios al existenței, e vrednică de relevat împrejurarea că un întreg popor în Carpați, atât prin Zamolxe, cât și prin Iisus, și-a îndrumat educația sa în direcția simpatiei pentru aproapele, căutând adică *punctul de contact cu alții,* iar nu cele deosebitoare ; dorind armonia nu discordanța, predicând toleranța, nu adversitatea.

*

O altă latură caracteristică pentru viața neamului din Carpați e cea privitoare la educație : *acceptarea suferinței ca element de progres.* Pe când păgânii dimprejurul Mediteranei ajunseseră la un fel de cult al vieții fizice *(mens sana in corpore sano),* iar barbarii din Apusul și mijlocul Europei : Galli, Britani, Germani, etc., duceau un traiu quasi-animalic, ca al Pieilor-Roșii (nu mai vorbim de Sciți care scalpau pe cel biruit în luptă și beau sânge de om), locuitorii Carpaților, sub influența doctrinei lui Zamolxe privitoare la primatul sufletului, ajunseseră la înțelegerea unui mare adevăr moral : prețuirea suferinței ca mijloc de înălțare sufletească, — idee pe care am întâlnit-o adineaori și la Ghandi. Spre deosebire de Vechiul Testament, în care suferința e *pedeapsă,* în Noul Testament durerea este purificare (mai ales când suferă cineva fără vină), iar resemnarea dacică o astfel de suferință este. Solul pe care Dacii îl trimiteau la fiecare cinci ani Cerului, cum spune Herodot, corespundea definiției pe care Scheler o dă suferinței : *jertfirea părții în vederea întregului* [1]). Cu o minunată intuiție a acestui adevăr, în „Rugăciunea unui Dac", Eminescu tocmai acest sentiment îl exprimă : conștiința depărtării dintre ființa omenească, silită să se împace cu gândul imperfecțiunii inevitabile (care cere mereu jertfirea bietei ființe omenești) și înălțimea zeului „stăpân fără de margini al marginilor lumii"... Asceza capnobaților se înfățișa, e drept, ca o încercare de purificare și de înălțare. Insă conștiința scăderilor cu neputință de înlăturat în viața pământească, îl îndeamnă pe Dac să termine „rugăciunea" cu o imensă resignare : „Te-aș blestema... Dar care este vorba de care te cutremuri, sămănător de stele și 'ncepător de vremuri".

1) *MAX SCHELER, Le sens de la souffrance,* Paris, 1936. p. 9

O bărbătească resemnare ni se pare a fi şi caracterul cel mai proeminent al vieţii poporului nostru. Faţă de alţii, cum am spus, o filosofică îngăduinţă, iar la nevoie acceptarea tuturor greutăţilor soartei : „de e pace ori războiu, *bucuroşi* le-om duce toate", răspunde Mircea lui Baiazid. E semnificativ apoi că Românii n'au purtat niciodată războaie de cucerire. S'au apărat, dar n'au atacat decât pentru legitima lor apărare. Marele Basarab aminteşte cumpătarea înţeleptului Dromihete : se poartă blând cu adversarul, sfătuindu-l omeneşte. — Numai când a văzut că nu înţelege de vorbă bună, s'a repezit asupră-i cu toată puterea şi l-a sdrobit la Posada. Mircea, la Rovine — aceeaşi atitudine : războiu de apărare. Toate războaiele lui Ştefan — defensive sau cel mult, „expediţii de pedepsire". Mihai Viteazul — apărare şi întregire. (Şi Decebal, pentru întregire începuse lupta în contra Romanilor înfipţi de curând în valea Dunării.) Matei Basarab — apărare. Brâncoveanu — la fel. Carol I — apărare şi împlinirea hotarelor. Ferdinand I — tot aşa.

Iar ca o dovadă mai mult a acestei atitudini de resemnare creştină este faptul în adevăr singular : *lipsa de răzbunare după victorie.* — După secole de luptă cu Turcii, învinsul dela Plevna, Osman Ghaziul, e primit în capitala României ca un oaspete respectat. Ceea ce l-a uimit mai mult pe prizonier a fost nu numai bărbăţia celor care îl biruiseră cu armele, ci nobleţea morală a poporului care l-a întâmpinat cu respect şi simpatie. — Celor biruiţi nu li se dau de obiceiu flori, Osman a primit din mâna copiilor, flori, care exprimau, se înţelege, şi gândul prietenos al părinţilor faţă de eroicul general.

Cazul cu Ungurii este tot atât de neobişnuit. După ce au făcut împotriva noastră cruciade de exterminare, fiindcă eram ortodocşi ; după secole şi secole de impilări, culminând în răstignirea lui Horia..., când au fost frânţi în 1919, Buda-Pesta a intrat în pace şi siguranţă, prin fapta Românilor care au alungat pe Bela Kun, călăul cel mai fioros al Ungariei. Iar în Transilvania, nicio urmă de violenţă faţă de cei care ne asupriseră atâtea veacuri. — N'am răsplătit cu rău nici măcar cruzimile din ajunul întregirii — crimele din Beiuş şi de aiurea.

La fel ne-am purtat cu Bulgarii. — După pustiirile din 1916, uciderea populaţiei nevinovate şi martirizarea prizonierilor români, aşa cum nu s'a întâmplat nici la Unguri [1]), ar fi fost de aşteptat, la sfârşitul războiului, să fie nimiciţi toţi Bulgarii din România. — Lucrul se părea cu atât mai îndreptăţit, cu cât cruzimile lor se arătaseră după ce, mai bine de o sută de ani, primiseră cea mai frăţească ocrotire din partea Românilor, în timpul apăsării turceşti: La noi— cea dintâi carte bulgărească; la noi, Academia lor; la noi cea dintâi manifestare a teatrului lor (cea dintâi dramă scrisă de un Bulgar, a fost jucată pe scena Teatrului Naţional din Bucureşti şi cinstită cu prezenţa Domnitorului Carol); la noi, cele dintâi ziare, la noi organizarea celor dintâi cete de luptători pentru neatârnarea Bulgariei; la noi, pânea de toate zilele pentru mii şi mii de agricultori bulgari, cultivatori de legume... Şi acum, după ce loviseră cu atât neomenie poporul care îi găzduise şi-i ajutase, dreptatea obişnuită ar fi cerut o răsplătire la fel, mai ales că ani de zile, după războiu, ruinele Giurgiului şi altor oraşe şi sate de pe malul Dunării ne-au stat sub ochi. Şi totuşi, Românii n'au plătit nicăieri răutatea cu răutate.

Am putea adăoga şi cazul Evreilor. Viaţa lor de speculă în toate (Pestalozzi punea pe cămătari alături de antropofagi) şi traiul lor quasi-parazitar ar fi putut să dea naştere la pogromuri, ca în toate ţările unde numărul Evreilor e prea mare, iar atitudinea lor prea nesuferită. — Alungaţi de sute de ani, din Spania, din Anglia şi alte ţări apusene, spre răsăritul Europei şi hărţuiţi în timpul din urmă în Germania, Italia, Ungaria şi pe aiurea, acest element alogen, greu de suportat, s'a bucurat totuşi la noi de o excepţională toleranţă. Verbal şi individual au putut fi jigniţi şi la noi; în gloată însă n'au fost loviţi niciodată, dovadă favoarea de care s'au bucurat mai ales după războiul mondial, când a ieşit la iveală în România un partid politic (rural!) având în fruntea unor judeţe senatori şi deputaţi evrei.

Am putea spune că o acomodare mai largă cu suferinţa decât între hotarele pământului românesc e greu şi, poate, cu neputinţă de găsit altundeva. — E caracteristic că *vindicare* al

1) *S. VLĂDESCU*, *Bulgarii* (edit. Universul).

Romanilor a ajuns la poporul daco-roman „vindecare“, adică lecuire, alinare... o deviare spre blândețe.

Până și arta manifestă aceeași tonalitate : durerea e un mijloc de înseninare (ceva analog cu *catharsis* al Grecilor). Iar o dovadă pipăită o avem în literatura populară. In deosebi, bocetele țărancelor sunt o neîntrecută elegie, continuată în toate duminecile, la morminte, unde fiecare femeie, în auzul tuturor, își plânge morții familiei. Slujba bisericii este prelungită după leturghie în cimitir prin cultul public al morților. Prunc, fată mare, unchești, frați, surori, părinți... toți sunt invocați prin imaginile cele mai duioase. Bocetele acelea cuprind o comoară de filosofie morală și sunt o nesecată fântână de poezie. — Cine poate rămâne rece, auzind bocetul românesc, acela de geaba mai are inimă în piept ; e un biet buștean fără nicio simțire. — Numai analiza literară, unită cu cea muzicală, ar putea să ne arate tot prețul acestei apoteozări neobișnuite a dușilor de pe lume [1]). La noi, obiceiul acesta are rădăcini străvechi. Elinii, atât de înzestrați în latura artei, recunoașteau că muzica le-a venit din Tracia. Orfeu este singurul strein în panteonul grecesc, iar misterele orfice și muzica elegiacă sunt semne ale unei concepții de viață deosebită de cea grecească ; sunt mai apropiate de setea de eternitate atât de caracteristică pentru „Geții nemuritori“ ai lui Herodot și pentru „apetitul morții“ care îi impresionase și pe Romanii — cunoscuți prin asprimea caracterului lor. — Cu privire la durere ca izvor de purificare, avem de altfel o dovadă definitivă pentru caracterizarea neamului din Carpați : *Miorița* este, de bună seamă, cea mai senină privire spre moarte, din toate câte cunoaște literatura universală.

In aceeași ordine de idei, mai putem aminti și următoarele fapte :

1. Precumpănirea tonului melancolic în muzica românească. O vastă resemnare învălue cele mai multe din melodiile noastre. *Dorul* este un fel de *test* pentru psichologia Românului ; e foarte caracteristic apoi saltul brusc dela cântările de jale, spre o melodie veselă ; este un fel de compensare a

1) Bocitoarele noastre, după cum arată și cuvântul, sunt o paralelă etnografică a *voceratrice*-lor din Corsica și Sardinia.

tristeţii *prea adânci,* — ceva analog cu râsul printre lacrimi.

2. Marea răspândire a cântecului în stratele adânci ale populaţiei. — Poate că nicăieri, omul de lângă ţărână nu face cântecului o parte atât de largă în viaţă. Mulţi la un loc, sub forma corală, Românii nu prea cântă ; singur însă, fiecare pentru sine, la pădure, în ţarină, lângă tăciunii din vatră, lângă leagănul copilului, cântarea (cât de domoală şi îngânată) e aproape inevitabilă.

3. Un fapt etnografic unic : întrebuinţarea *frunzei* ca instrument muzical şi neobosita invocare a codrului [1]) şi a *frunzei verzi* ca un fel de prielnică muză rurală. Chiar populaţiile cele mai bogate în instrumente muzicale (cum sunt cele africane) nu cunosc obiceiul de a cânta din frunză.

Toate aceste fapte dovedesc însă un lucru : pentru neamul legat de Carpaţi, muzica este *hangul* sau isonul vieţii : întristare, veselie, singurătate, moarte... toate sunt prilej de cântare de obiceiu melancolică. Explicarea o dă chiar poetul popular : Eu nu cânt că ştiu să cânt ; dar îmi vine câte un gând... Eu nu cânt că ştiu cânta, dar mă doare *inima.* — Capacitatea aceasta emotivă a neamului deprins a privi către veşnicie este izvorul multelor cântece pline de duioşie şi resemnare. „Mioriţa‘ e o dovadă lămurită : Cel din urmă gând al păstorului nu e la răzbunarea în contra ucigaşilor, ci la „măicuţa bătrână, cu brâul de lână“, şi la acceptarea morţii, ca fenomen cosmic şi început al nemuririi. „Tu să-i spui curat, că m'am însurat, c'o mândră crăiasă, a *lumii mireasă...* Soarele şi luna mi-au ţinut cununa, brazi şi păltenaşi (codrul întreg, cu cetina sa totdeauna verde) i-au slujit ca nuntaşi [2]). In sfârşit, mângâierea din urmă e să ştie că fluierul de os „va suna duios“ împrejurul stânii — chiar după ce el va închide ochii. —

---

1) Poate că dragostea poporului nostru faţă de pădure (codru-i frate cu Românul) şi către *frunza verde* stă în legătură şi cu viaţa capnobaţilor daci în păduri, unde se hrăneau cu mierea prisăcilor, cu poame şi cu lapte. Aceste colonii în păduri, obişnuite şi azi în India, nu-s nici mânăstiri, nici şcoli, şi totuşi joacă rolul de universităţi morale : *catuspathi.* Care va fi fost pronunţarea exactă a cuvântului transmis de Greci sub forma *capnobathes* ?

2) In timpul din urmă, s'a făcut în legătură cu Mioriţa un regretabil abuz de interpretări din partea unor scriitori streini de intuiţia adevăratei vieţi româneşti, dar stăpâniţi însă de izul cărţilor şi de mania de a strâmba cuvintele — un fel de „Strâmbă-lemne“ ca cel din poveşti.

Blaga!

Cine mai vrea şi alte dovezi să bage de seamă că, aceeaşi tonalitate dominantă : *dorul, simţul singurătăţii,* gândul la ce e *departe...* şi *resemnare în faţa veşniciei* se vede şi în *Doina,* al cărui caracter l-am cercetat altădată [1]).

In rezumat :

1. Aplecarea spre contemplativitate, adică atitudine antiraţionalistă : *nu judeca intransigent* viaţa altora, negându-le libertatea de a-şi păstra particularităţile lor personale ori etnice. *Primeşte-i cu felul lor deosebit* de a fi, ba caută chiar să preţuieşti şi să iubeşti pe „aproapele". Exclusivist e numai prostul şi egoistul, al cărui tip superlativ e vanitosul — tot un ipostas al prostiei şi al răutăţii. Aşa dar : Neutralitate faţă de idealul altora : nu da năvală în conştiinţa nimănui ; nu se coc poamele, punându-le cărbuni, dedesubt ; aşteaptă lucrarea domoală a razelor soarelui.

2. Ospitalitate — chiar faţă de eretici şi de vecinii duşmănoşi.

3. Preţuirea suferinţii ca mijloc de înălţare sufletească.

4. Cultivarea artei ca supremă alinare faţă de discordanţele vieţii [2]).

Acestea ni se par unele din aspectele cele mai caracteristice ale sufletului românesc, întemeiat pe vechea disciplină a spiritualismului dacic, modelat mai târziu şi de doctrina lui Iisus

Am putea spune că neamul legat de Carpaţi şi de „fluviul sfânt" al Dunării reprezintă azi o sinteză culturală, în care s'a întâlnit morala dacică (primatul sufletului), arta elenă (în deosebi muzica orfică) şi pragmatismul roman, înfăţişat prin autoritatea *Legii,* (divine şi profane, legate amândouă de tradiţia străveche, când biserica şi legea civilă formau un tot.

Intr'o epocă, în care rolul lui Iisus ca educator e negat de unii pedagogi apăsaţi de împrejurări trecătoare, nu e de prisos să constatăm că la noi, noţiunile etice sunt în deplin acord cu

---

1) *Caracterizarea etnografică a unui popor* prin munca şi uneltele sale. Ed. a doua 1928.

2) Toate aceste caractere vor fi luate în considerare, când va fi vorba să conturăm mai amănunţit caracterul poporului din Carpaţi.

„predica de pe munte“, adică streine de polemicele raţionaliste care, împreună cu vulgarităţile politicei, au desfigurat şi desfigurează şi azi învăţătura celui mai înalt educator al omenirii [1]).

---

1) Cu atâta mai stranie va apare înaintea urmaşilor atitudinea celui dintâi patriarh român, care, în loc de a se sprijini pe tradiţia autohtonă, a crezut că înviorarea vieţii noastre religioase ar putea veni din partea anglicanismului. In *Memoriul* adresat în 1934 „autorităţilor superioare şi şefilor de partide“, înaltul ierarh mărturisea că „o schimbare se impune până şi în felul de a lucra al Bisericii care trebue să dea învăţământului religios un caracter tot mai *educativ*“.

Increderea unilaterală într'o confesiune streină se explica la el, de bună seamă, prin caracterul semi-laic al unor clerici români crescuţi în atingere cu luteranismul, calvinismul, catolicismul şi alte nuanţe politice ale creştinătăţii. Toate acestea, ca şi influenţele bizantine ori moscovite, au împiedecat o dreaptă preţuire a creştinismului nostru arhaic şi deci mai aproape de original. — Sfârşitul „Memoriului“ mai sus amintit e o dovadă pipăită. El sună astfel: „Ceea ce cu toţii am combinat în timpul din urmă pentru o mai bună educare a tineretului este de sigur *necomplet.* De aceea, credem că, în vederea unei *educaţii sigure* şi a promovării spiritului creştin în tineret, este *absolut necesară trimiterea* în Anglia, a unui *bărbat Român expert* şi cu un puternic simţ de observare, ca să studieze temeinic instituţiile Angliei, pentru educarea tineretului *de jos până sus,* şi tot ce ar afla de folos în această privire. — Aceasta pentru a se putea păşi odată *pentru totdeauna,* la o organizare *temeinică,* viabilă, a tuturor măsurilor aducătoare la scop pentru *educarea cetăţenească a tinerelor generaţii*“.

Acest *ultimatum* pedagogic va fi un document îndestulător pentru ca urmaşii să-şi poată da seama în ce împrejurări a fost îndrumată educaţia tineretului român, după întregirea hotarelor, — tocmai când aveam nevoie mai mult decât orişicând, să ne răzemăm mai cu dinadinsul pe noi înşine, adică pe temelia vechiului dacism, sporit cu creştinismul nostru arhaic, ferit de petele influenţelor politice, atât de vătămătoare pentru Biserica lui Iisus.

CEL MAI MARE VINOVAT:
STATUL ŞI UNIVERSITATEA

Cine se crede (măcar cât de puţin) „om de stat", acela zilnic ar trebui să cugete la creşterea tineretului, îngrijind să-i dea educatori cu reală vocaţie, pregătiţi în instituţii speciale *pentru fiecare ramură de activitate publică.*

Pedagogia nu s'a folosit destul nici de doctrina raţionalistă necum de cea creştină, întemeiată pe sentimentul iubirii. — Nici Pestalozzi n'a tras din experienţa sa toate concluziile necesare reformării învăţământului. — Vina lui Fichte şi a lui Napoleon e şi mai mare. — *Ecole Normale Superieure* — o stearpă creaţie a Revoluţiei Franceze. — Nevoie grabnică de educatori selecţionaţi şi pregătiţi anume pentru fiecare ramură de activitate socială. — Răspunderea „Şcolilor normale". — Infiinţarea unui „Seminar Normal Superior".

Concluzie la „Trilogia Şcoalei".

Am arătat că treapta cea mai înaltă în ierarhia învăţământului este educatorul. Urmează acuma o întrebare foarte firească:

Dacă fisionomia sufletească a educatorului adevărat era cunoscută dela întemeierea creştinismului, pentru ce şcoala a întârziat atâtea secole, lăsând tineretul fie pe mâna belferilor, fie pe a unor profesori lipsiţi de însuşirile educatorului? Cine e răspunzător de metodele slabe ale profesorilor şi de chinul şcolarilor dela Iisus până azi? Şi pentru ce neajunsurile învăţământului n'au fost grabnic înlăturate măcar dela Pestalozzi încoace?

Răspunsul nu e uşor de dat. — Din capul locului, să nu uităm că, între toate vietăţile, omul este cel mai supus rătăcirii. Am spus că ursuzul Nietzsche îl numea *krankes Tier*.

Pe când animalele, povăţuite de instinct, găsesc dintr'odată calea vieţii lor, purtându-şi singure de grijă, pruncul omenesc e atât de neajutorat, încât ar pieri dacă n'ar fi ajutat mai mulţi ani de părinţi. Apoi, şi mai târziu, omul sălbatic se supune încă la fel de fel de rituri vătămătoare, aşa că biata făptură omenească e de mirare cum de a putut birui toate piedecile pe care singură şi le-a pus mereu înainte, în toată perioada cugetării magice.

A fost aşa dar un mare pas înainte, când educaţia a început să fie întemeiată pe raţiune. In ţările mai civilizate (Egipt, Chaldea, Persia, India, China, Peru, Mexic, etc.), creşterea tineretului a căpătat de mai multe milenii o reală ameliorare faţă de a popoarelor barbare. Iar progresul ar fi fost mult înlesnit, dacă măcar în programa şcolilor din anticitatea greco-romană, nu s'ar fi întins ca o buruiană tocmai Retorica, năbuşind alte discipline mai pozitive. — O mare răspundere în privinţa asta au avut sofiştii şi chiar Socrate, cu neobosita lui pornire spre dialectică şi slaba lui pregătire în latura ştiinţelor naturale. Cum putea să cunoască bogăţiile şi farmecul naturii, băiatul unei biete moaşe, lucrând ca meseriaş şi petrecându-şi mai toată viaţa între zidurile Atenei! (Pentru dânsul fusese un mare eveniment, când un prieten l-a scos odată la plimbare, afară din oraş, şi a dat cu ochii de un izvor, la rădăcina unui platan: *apa care iese de-a-dreptul din pământ!* şi curge în voie, peste pietre, nu prin ţevi de plumb! Plimbarea aceea a ţinut-o el minte până la adânci bătrâneţei.) Cum ar fi putut deci orăşanul crescut în umbra zidurilor unei strade înguste, să dea *intuiţiei* tot rostul ce i se cuvine în creşterea tineretului! Noroc că Aristotel, băiat de medic şi mare iubitor de excursii, a îndreptat în programa „Lyceu-lui" său aceste neajunsuri. Dar nu toate. Marele profesor avea şi el un cusur: latura afectivă a vieţii (muzica şi arta în genere) îl lăsa rece. Astfel, lecţiile de „intuire" chiar în şcoala celui mai enciclopedic geniu din antichitate rămăseseră încă destul de necomplete.

Abia după câteva secole, când se iveşte pedagogia creştină, progresul începe a fi mai simţit. — Cu firea sa emotivă, punând puţin preţ pe carte şi pe cărturari, Iisus începea învăţăturile sale, pornind dela fapte concrete. Priviţi „păsările

cerului“ şi „crinii câmpului“... Uite, viea asta părăginită... Uite, smochinul cela nu dă roade, iar stăpânul a dat poruncă să fie tăiat...

Ar fi fost aşa dar de aşteptat, ca educaţia tineretului să fi ajuns, măcar după Iisus, cât mai înviorată. Realitatea e alta. O imensă uscăciune însoţeşte învăţătura de carte în tot timpul evului-mediu şi chiar mai târziu. Cine cunoaşte larma papagalicească din sinagoge şi hedere, pritoceala mecanică din geamii, din chiliile mânăstirilor budiste şi uneori chiar creştine, acela nu se poate mira îndestul cum a fost cu putinţă atâta rătăcire în capul omenesc! Chiar în ţări cu bogată cultură, ca Italia, Franţa şi altele, învăţătura de carte a fost secole de-a-rândul un fel de castrare a sufletului. — In mijlocul luminatei Florenţe, educaţia sufletului omenesc urma căile cele mai puţin potrivite cu firea veselă a copiilor: procitire, memorizare, postire şi de-alde astea. Doar artişti, ca Fra Angelico, dacă îşi mai puteau însenina viaţa, zugrăvind pe zidul chilioarelor mânăstirii frumuseţi închipuite, deoarece traiul zilnic era lipsit de bucuriile contactului cu natura. Pentru creştinul adevărat, viaţa pământească era socotită doar ca un loc de încercare, prilej veşnic să cadă în păcate, sub ispita Diavolului, care stă peste tot la pândă. Nici Luther nu aduce îndreptarea cuvenită. Lupta cu dracii îl turbura şi pe el. Sorbona era pentru dânsul chiar „sinagoga dracilor“ şi „poarta iadului“, iar brutalitatea firii sale nu numai că nu aduce vreun progres în educaţia creştină, dar putem spune că, în loc de seninătatea lui Iisus, el deschide calea spre noi excese. Pe teologii dela Louvain el îi numeşte „măgari, porci şi scroafe blestemate“. Dar nu numai pe adversarii vii, ci şi pe cei morţi îi hiritiseşte la fel. Pe însuşi Aristotel îl pune lângă măgari şi porci, şi chiar despre Iisus vorbea în stil de tavernă: „Iisus Hristos se pleacă, zicea el, şi lasă pe păcătos, să-i sară *în cârcă,* şi-l mântue de moarte şi de călău“. — Ceea ce spunea „reformatorul“ în predicile sale nici nu se poate spune, necum scrie pe hârtie, în timpurile noastre. — Poate că nicio confesiune creştină şi nicio ţară, afară de Rusia timpurilor din urmă, n'a izbutit să dea lumii

un cleric mai strein de însuşirile ce se cer educatorilor tineretului [1]).

Aşa dar, nu numai că omenirea nu s'a grăbit a se folosi de uşurarea pe care o aduce pedagogia creştină, dar nu s'a folosit cum se cade nici măcar de îndrumările direcţiei raţionaliste, întronate de Socrate, Plato şi Aristotel. Am putea spune că unele din metodele născocite de şamani s'au repetat cu oarecare variante chiar în ţări ajunse la o civilizaţie însemnată. Budişti, shintoişti, mosaici, creştini, mahomedani... s'au întrecut unii pe alţii în absurdităţi cu privire la îndrumarea educaţiei. Chiar şi azi, din Maroc până în Tibet, unde tineri şi bătrâni îşi ameţesc capul cu recitare de vorbe goale, fără niciun înţeles, iar unii habotnici se îngroapă de vii în peşteri, spre a-şi mântui sufletul prin postire necurmată, *educarea unei mari părţi din omenire se face în condiţii nedemne de specia umană.* — In deosebi este uimitoare lipsa de înţelegere faţă de pedagogia lui Iisus, atât de îngăduitoare cu slăbiciunile firii omeneşti şi cu atâta putere de a le vindeca.

Intârzierea acesta este însă uşor de explicat. Mai întâi, doctrina creştină a fost sluţită prin contaminarea cu păgânismul. Cei mai mulţi păgâni au trecut la creştinism, cum trece un drumeţ de pe o parte a drumului pe cealaltă, mergând mai departe în acelaşi pas şi aceeaşi direcţie. Ce putea înţelege din creştinism gloata popoarelor dimprejurul Mediteranei, ori Britanii, Germanii, Slavii, Finezii... şi alţi barbari, cu obiceiuri încă sălbatice ; — unii beau sângele duşmanului învins şi se slujeau de cranii omeneşti în chip de pahare... Ce puteau simţi din Evanghelie barbarii Europei de acuma o mie-două de ani, mai mult decât Eskimoşii, Kamciadalii, Tanguţii, Samoezi şi alte seminţii creştinate atât de aproximativ

1) Pentru cine nu crede (fiindcă e şi greu de crezut, să ne fie permis a cita aci câteva din preceptele lui, învăluite, pe cât se poate de discreţia textului latinesc : *Esto peccator et pecca fortiter... Peccandum est, quandiu sic sumus... Sufficit quod agnovimus per divitias gloriae Dei, qui tollit peccatum, mundi ; ab hoc non avellet nos peccatum. etiam si millies, millies uno die fornicemur aut occidamus·* — Aşa dar, să nu ne speriem, chiar dacă am face mii de blestemăţii şi de crime în fiecare zi.. ! Cât priveşte lăcomia la mâncare, la băutură şi la alte excese, biografia fostului călugăr dela Wittenberg este o bogată ilustrare a teoriilor cu privire la *libido. (J. MARITAIN, Trois Réformateurs,* Luther, Descartes, Rousseau, Paris 1927).

bibl
Dar Calvin ?

sub ochii noştri ? Rasmussen, unul dintre exploratorii Groenlandei şi ai tundrelor canadiene, povesteşte că Eskimoşii convertiţi la creştinism atârnă crucea şi la gâtul câinilor, spre a-i împărtăşi şi pe ei din binefacerile Evangheliei. Dar isprava Eskimoşilor încă nu-i nimic, faţă de fapta Europenilor civilizaţi, care, în loc să pună o cruce la gâtul celor bănuiţi de erezie, i-au întins pe eretici pe cruce ori i-au ars pe rug (bărbaţi, femei şi chiar copii nevârstnici) ca să le fericească sufletul. In secolul al 18-lea — secolul raţionalismului şi al enciclopediştilor, — creştinii europeni au văzut încă pedagogie cu *auto-da-fe.* (Şi fiindcă veni vorba de câini, pentru a măsura nivelul preocupărilor educative din timpul „Reformei", se cuvine să amintim ceva şi de cai : la Augsburg, înverşunarea confesională era atât de mare, încât protestanţi [1]) nu lăsau caii lor să stea in grajd lângă ai catolicilor.)

Prin urmare, nu-i nicio mirare că principiile pedagogiei creştine au rămas atâta vreme sterpe în mijlocul unor popoare ce se ziceau creştine, dar pustiau ţări întregi, ardeau oraşe şi ucideau mii şi mii de fiinţe omeneşti, ca omagiu către Noul Testament ! Aşa dar, la întrebarea : cine e vinovat de metodele atât de imperfecte ale educaţiei tineretului, chiar după ivirea creştinismului, răspunsul nu poate fi decât unul : de vină e mai întâi de toate uriaşa inerţie a obiceiului rău, moştenit din generaţie în generaţie, precum şi eresurile păstrate încă din faza magică a omenirii. — Şi Socrate, atât de închinat *raţiunii,* şi Aristotel, atât de grijnic nu numai pentru cultivarea raţionamentului, dar şi pentru *intuiţie,* şi Iisus care întregise opera, punând temeiu pe *sentimentul* iubirii, toţi aveau înainte o omenire prea împovărată de vechi deprinderi barbare. De aceea, chiar după Iisus, educaţia tineretului a mers târîş-grăpiş până în timpurile din urmă. — Cele dintâi două milenii din viaţa creştinismului vor rămânea de bunăseamă în istoria omenirii ca o epocă de terfelire a doctrinei lui Iisus, iar în ce priveşte latura pedagogică, ele vor fi un document nu se poate mai demonstrativ spre a dovedi că

---

1) *W. H. RIEHL, Culturstudien* aus drei Iahrhunderten, Stutt. 1862, p. 318 ş. u.

dela principii până la dreapta lor aplicare este o depărtare ca dela cer la pământ[1]).

A doua cauză a întârzierii învățământului în vechile făgaşe a fost lipsa unor educatori de mare vocaţiune. — Am cercat să arătăm în altă lucrare că cel mai complex talent este acela al „omului de stat“. Putem afirma aci, că aproape tot atât de complex este şi al educatorului. De aceea, şi educatorii, şi marii oameni de stat apar foarte rar în viaţa fiecărui neam. Ii putem număra pe degetele dela o mână în toată istoria omenirii.

Astfel, s'ar fi cuvenit, după ivirea creştinismului, să vedem ivindu-se o pleiadă de pedagogi cu altă concepţie decât a păgânilor. Din nenorocire, speranţa aceasta nici pe departe nu s'a realizat. Dintre urmaşii apropiaţi ai lui Iisus, cel mai plin de temperament a fost un student, mic de statură şi slăbuţ (care s'a nimerit să păzească hainele colegilor săi, când aceia ucideau cu pietre pe Ştefan, întâiul mucenic). El devine după acea tragică scenă şi după împrejurarea de pe drumul Damascului, cel mai însufleţit partizan al doctrinei pe care o prigonise. Cuvintele lui despre iubire arată că fostul duşman al lui Iisus avea un real dar de educator. Insă la fel cu dânsul, nu se mai arătă nimeni nici în epoca aceea de cald avânt pentru creştinism, nici mai târziu. Gloata e mediocră în toate timpurile şi în toate ţările. Apar, e drept, o mulţime de tălmăcitori ai învăţăturilor lui Iisus. Certurile dogmatice s'au ţinut lanţ. Apologeţi — cu miile, dar educatori adevăraţi — foarte puţini, şi nici dintre aceştia nu şi-au dat destul osteneală să ne lase în scris suma experienţei lor (cum a făcut de pildă Fer. Augustin) ca să se întemeieze o tradiţie de pedagogie creştină, de un ni-

---

1) Citäm ca una dintre cele mai grele erori în contra educaţiei inspirate de Iisus, înjosirea din nou a femeii. Amestecând mereu foile Noului Testament cu ale Vechiului Testament, şi legându-le în aceleaşi scoarţe, scribii şi fariseii evului mediu au început să considere femeia iarăşi ca o fiinţă necurată. Cu gândul la tradiţia judaică despre Eva, unii au ajuns să socotească sexul feminin ca tovarăşul Diavolului (*tetigise periise*). Cu o mie şi mai bine de ani înainte de Freud, F. Augustin spune că nici pruncul la sânul mamei nu este nevinovat!. (*GIOVANNI PAPINI, Saint Augustin*, Paris, 1930, p. 16.) — Cât priveşte părerile lui Luther despre femeie, e mai bine aici să nu le mai amintim. (*J. MARITAIN*, op. cit. p. 249). Abia Pestalozzi a redat mamei locul ce i se cuvine, ca cea dintâi şi cea mai însemnată educatoare a copiilor.

vel superior celei păgâne. De aceea, e un fel de răcorire sufletească să vedem că, după toate ororile luptelor religioase, ajunse până la brutalităţi chiar în sinoade ecumenice (fără să mai pomenim de abuzurile papale [1]) şi de grozăviile epocii Luther, Calvin, Henric al VIII-lea, Petru al Rusiei şi a celor care au întunecat lumina Evangheliei) e o uşurare să vedem că s'a găsit în sfârşit şi un misionar ca Pestalozzi, să ne reamintească adevăratele principii ale educaţiei creştine.

Mai întâi, ca şi Iisus, educatorul elveţian s'a întors cu faţa către gloata poporului. Şi tocmai era mare — mare nevoie. Intr'un secol care se lăuda cu ştiinţa, cu filosofia şi chiar cu „filantropia", ţărănimea era atât de înjosită şi strâmtorată, încât nu i se da nici măcar *dreptul de a munci* ce vrea şi cât vrea. Cine ar crede că ţăranii Elveţiei n'aveau voie să ţeasă din lâna lor postavuri pentru îmbrăcăminte! (Erau obligaţi bieţii oameni să ducă firele spre a fi măcar văpsite la oraş, pentru câştigul industriei urbane.) — De altfel, faptele de acest soiu se petreceau şi pe pământul românesc. Locuitorii satelor româneşti din Transilvania şi Banat n'aveau voie să îmbrace veşminte după dorinţa lor, ba nici să meagă călare pe calul crescut în gospodăria lor...

A însemnat aşa dar lucru mare hotărîrea lui Pestalozzi de a se aşeza între ţărani, a întemeia şcoli pentru ei şi a căuta să dea chiar celor mai săraci îndrumări de viaţă şi oarecare învăţătură de carte. E drept că această convingere începuse atunci a se ivi (măcar teoretic) şi în mintea orăşenilor mai luminaţi, ba chiar şi la capete încoronate (regele Danemarcei, al Prusiei, Kaiserul Austriei şi Ţarul Rusiei). Totuşi, iniţiativa lui Pestalozzi n'a dat nici pe departe roadele cuvenite. Iar cauzele sunt acestea:

Mai întâi, el a repetat în oarecare măsură vechea eroare a lui Socrate: credinţa că ştiinţa şi virtutea sunt echivalente. Evlavia sa faţă de hârtia tipărită a fost naiv de mare [2]). Prin câteva cărţulii pentru săteni şi câteva romane pedagogice, bu-

---

1) Bunul catolic Dante întâlneşte pe urmaşii Sf. Petru în smoala iadului.

2) Dela un timp şi-a schimbat însă părerea: 30 de ani în şir n'a mai citit o singură carte.

nul apostol elveţian socotea că va vindeca toate relele, uitând că dela citit până la aplicarea celor citite mai-va.

Uitase apoi încă un lucru fundamental : să presupunem că ar fi izbutit să îndrumeze spre o viaţă mai bună pe sătenii dimprejurul lui. Dar ceilalţi ? Şi chiar în satul, unde se apucase să lucreze de-avalma cu ţăranii, trebuia să ţină seamă că rezultatele sunt trecătoare. Părinţii nu dau totdeauna moştenire sufletul lor şi copiilor. Prin fatalitatea caracterelor recesive şi a „mutaţiei“, păcatul original putea să aducă în generaţia următoare iarăşi făpturi cu aplecări urîte. Lângă blândul Avel, poate răsări oriunde şi oricând un Cain — cel puţin în omenirea amestecată de azi. Aşa dar, grija cea dintâi a educatorului nu poate fi cititul, scrisul şi socotitul... ci alta cu mult mai mare : să despartă pe urmaşii lui Avel de progenitura lui Cain şi totdeodată să pregătească cu cea mai mare luare aminte pe *viitorii educatori.* Cu alte cuvinte : selecţiune neîncetată între copii, şi apoi o cât mai exactă selecţionare şi pregătire a dascălilor. Ştia doar singur din păţaniile sale ce înseamnează să pui în faţa tineretului oameni fără vocaţie reală. Prin urmare, ca să dea trăinicie şi continuitate operei sale, Pestalozzi ar fi trebuit să creieze nu numai şcoli pentru copiii mărunţi, dar mai ales să organizeze un Seminar, adică o pepinieră pentru pregătirea dascălilor, alegând numai pe cei cu adevărată vocaţie.

Din nenorocire, tocmai sarcina aceasta a rămas neîmplinită. Preocupat mereu de orfani şi de gloata poporului muncitor, inimosul pedagog s'a mângâiat cu iluzia că temelia reformei şcolare şi sociale e învăţământul *primar.* Iar greşala aceasta a pătruns în tot mai multe capete, când reformele democratice (votul universal) i-au îndemnat pe demagogi să linguşească gloata, făgăduindu-i marea cu sarea. Astfel, înfiinţarea de şcoli la sate a ajuns mai în toate ţările modă. Lupta în contra analfabetismului s'a părut celor lipsiţi de critică un adevărat panaceu. S'au făcut fel de fel de încercări pentru dresarea copiilor : citit fără scris, scriere însoţită de citire, socoteli, caligrafie, geografie, istorie, etc., etc., cu chip că aci stă izvorul progresului. Cuvintele : *metodă, metodică* şi *didactică* au început a răsuna pe toate cărările, fiind mereu repetate în nenumărate reviste destinate învăţământului elemen-

tar, — ca şi cum numai şcolarii mărunţi ar fi avut nevoie de îndrumare [1]).

Abia mai târziu, reforma pestalozziană a început a se simţi şi pe treapta învăţământului secundar. O porneală mai temeinică s'a făcut întâi în ţările germanice, apoi au urmat şi altele la rând. In gimnazii şi licee, se presupunea că acela care stăpâneşte o ramură a ştiinţei, chiar prin această împrejurare, are deplin şi capacitatea de a împărtăşi cunoştinţele sale şi altora. — Astfel, până aproape de sfârşitul secolului trecut, chiar în Franţa şi în alte ţări europene de mare cultură, putea ajunge cineva profesor în şcoalele secundare, fără să fi văzut măcar universitatea, necum să fi trecut printr'o instituţie de pregătire pedagogică. Studiile liceale îi erau deajuns, aşa că dascălul întrecea uneori pe şcolari mai mult cu etatea, decât cu învăţătura. Iată de pildă ce ne povesteşte un contemporan despre şcoala prin care a trecut : „Fiecare clasă avea un singur profesor pentru toate obiectele de studiu (afară de matematică şi de limbile moderne). Acest dascăl *omnibus* (maître omnibus) făcea de toate şi se presupunea că stăpâneşte toate materiile de predat. Işi poate închipui oricine cam în ce măsură le stăpânea" [2]). Un alt contemporan mărturisea nu de mult că însuşi cuvântul *pedagogie* suna urît la ureche şi nici vorbă nu era de vreo pregătire pedagogică a profesorilor, până pe la sfârşitul secolului trecut [3]). Iată ce ne spune un profesor după 50 de ani de activitate didactică şi după ce trecuse prin toate treptele ierarhiei şcolare. Ascultaţi ce pregătire avea pentru carieră. „In Septemvrie 1899, am fost numit dascăl (chargé de cours) la liceul din Aix, pentru clasa a treia.

---

1) E bătător la ochi că în unele ţări, publicaţiile privitoare la *metodică* privesc şi până azi aproape numai învăţământul primar. Învăţători cu 4—5 clase (atâta aveau până nu de mult la noi „şcolile normale") ticluiau după anume calapoade nişte cărţi voluminoase pentru *metodica* tuturor studiilor, când, pentru gimnazii şi liceie, astfel de lucrări nu existau încă. — Explicarea acestui curios fenomen e aceasta ; de bine, de rău, învăţătorii auziseră ceva despre *metodă* şi *metodică*, dela profesorii lor de pedagogie, pe când în şcolile secundare, până în timpurile mai nouă, nici nu se pomenea de vreo pregătire pedagogică pentru profesori, ca şi cum problemele de metodologie ar fi privit numai învăţământul primar.

2) *GENDARME DE BEVOTTE, Souvenirs d'un universitaire,* Paris 1938, p. 35.

3) *E. LAVISSE, Études et étudiants,* Paris 1890, p. 161.

Era *debutul* meu în profesorat. Făcusem cu câteva luni mai înainte, la liceul Henri IV (Paris), în clasa de retorică, stagiul tradițional, impus candidaților care *voiau* să capete titlul de agregat (agregé). Era doar o parodie a profesoratului. Magistrul, care ar fi trebuit, chipurile, să ne deprindă *timp de 15 zile* cu meseria ce aveam să începem, ne conducea în clasă: sta cu noi vreo jumătate de oră, apoi pleca și nu-l mai vedeam. Stagiul nostru era pentru dânsul un prilej foarte plăcut să-și prelungească încă pe-atâta vacanța de Paști, iar noi, lăsați de capul nostru, cu băieții care erau doar cu vreo trei ani mai tineri decât noi, schimbam lecția într'un fel de conversație amicală, bună măcar într'atâta că ne odihneam și noi, și ei de munca cea obositoare. Dar asta *nu ajuta cu nimic pregătirea noastră pedagogică*". E drept, candidații la titlul de agregat mai ascultau și „niște conferințe de pedagogie *teoretică*, al căror folos era tare îndoelnic, dacă ținem seama de urmările lor practice. Cursul acela fusese încredințat chiar dela început unui profesor de filosofie vestit pentru incapacitatea lui de a conduce clasa și de a stăpâni pe elevi" [1]). Am putea aduce mărturii la fel și din alte țări, dar nu mai e nevoie. Englezii, de pildă, nici până azi nu au un învățământ secundar organic, iar în ce privește metodele de predare și pregătirea pedagogică a profesorilor, sunt într'o situație greu de crezut, dacă împrejurările n'ar fi povestite chiar de scriitori englezi de mare notorietate. Astfel pe la 1890, colegiul dela Oundle se slujea încă de programul de studii clasice din secolul al XVII-lea. Habar n'aveau dascălii de valoarea educativă a științelor exacte. Desen făceau numai cei care aveau „dar", ceilalți erau scutiți. Cine nu putea compune elegii latine, acela nu mai avea aproape nimic în program. „Afară de niște exerciții formale, ucigaș de plictisitoare, *nu exista niciun învățământ matematic* — singura ramură a științei pusă în program mai mult ca să închidă gura părinților cu idei mai înaintate, iar nu pentru valoarea educativă a matematicei. Merita deci porecla de învățământ „puturos" pe care i-l dăduseră copii. — Iar

---

1) *GENDARME DE BEVOTTE*, *Op. cit* p. 137, 220. — Pentru epoca anterioară, vezi *CH. V. LANGLOIS*, *La Question de l'enseignement secondaire* en France et a l'étranger, Paris 1900, p. 133 ș. u.

școlarilor mijlocii ca să-și cheltuiască energia nu le mai rămâneau decât jocurile, ori vreo „marotă" oarecare, sau să facă prostii, după cum îi tăia capul"[1]).

Cât privește universitatea, e destul să amintim că abia în pragul secolului al XX-lea, pedagogia s'a bucurat pe ici, pe colo, de catedre speciale. — De obiceiu, era considerată ca o anexă a cursurilor de filosofie, iar filosofii socoteau sub demnitatea lor să se ocupe de această disciplină [2]).

*

Cum se explică această curioasă nepăsare?

Cel dintâi răspunzător de starea aceasta este însuși Pestalozzi. Nu numai că a repetat eroarea lui Socrate de a crede că *știința* e tot una cu virtutea, dar a mai adăogat una și mai mare: credința în *demos.* El cunoștea scăderile poporului, dar luându-se după nălucirile lui Rousseau, credea totuși *că omul e bun din naștere.* Prin urmare, gloata copiilor i se părea *a priori* bună [3]), așa că spera să realizeze orice reformă socială, pornind din școlile elementare... Nu și-a dat destul seama că lumina se ivește de obiceiu în câteva capete alese, și numai cu timpul se împrăștie dela acești puțini spre cei mulți, adică *de sus în jos.* Astfel, greșala lui Pestalozzi de a cerca să măture scara de jos în sus a devenit apoi, după revoluția franceză, cu egalitatea ei teoretică, *pacostea pedagogiei și a politicei școlare mai în tot cursul secolului al 19-lea.*

Această eroare fatală a fost cauza că o mare parte din munca lui Pestalozzi s'a risipit zadarnic. Insuflețitul educator, judecând toată lumea după inima sa, a pierdut din vedere tocmai factorul capital în educație: *selecționarea și pregătirea dăscălimii.* Mai ales, după amara experiență cu Fellenberg, Schmid, Niederer și alți năimiți, ar fi trebuit să-și dea seama

---

1) *H. S. WELLS, Un grand éducateur moderne,* Sanderson, Paris 1929, p. 28.

2) Au fost și unele excepții lăudabile (Paulsen).

3) In ce privește natura umană, Pestalozzi face un pas îndărăt chiar față de Noul Testament. Iisus, cunoscând slăbiciunea firii omenești, se gândise la neghina care trebue culeasă și aruncată în foc.. Din contra, romantismul lui Rousseau, cu credința în „bunătatea" sălbaticilor, a turburat și mintea duiosului filantrop Pestalozzi.

că o creștere mai bună presupune nu numai înființarea de școli mărunte pentru copii, ci *peste tot* și *totdeauna* este nevoie de organizarea unor instituții *speciale*, care să aleagă și să pregătească din timp pe educatorii tineretului. — Cum să îndrumezi pe alții, să devină personalități, când nu ești tu însuți o personalitate aleasă? — In deosebi, purtarea lui Niederer (un fel de Iuda pentru școala lui Pestalozzi) ar fi trebuit să arate blândului pedagog că rămăsese neîmplinită tocmai condiția esențială: măturarea gunoaielor de pe treptele de sus dacă vrei să ai scara curată și pe treptele de jos. — Dar să nu îndrăsnim a învinovăți pe cel mai bun dintre oameni, deoarece greșelile cele mai mari sunt tocmai cele făcute din îngăduința oamenilor prea buni.

*

Mult mai grea este răspunderea lui Fichte. Pedagogul elvețian era la urma urmei un biet dăscălaș de sat, pe când filosoful dela Berlin era rectorul universității anume creată, ca să ridice Prusia din umilința în care o cufundase Napoleon. Prăbușirea statului prusian fusese o adevărată tragedie pentru cei care își aminteau strălucirea din epoca lui Frederic cel Mare. Fichte o simțea mai mult decât oricine, cum se vede în *Reden an die deutsche Nation*, care răsună și azi ca o trâmbiță de războiu. Amintind auditorilor săi munca lui Pestalozzi pentru ridicarea poporului elvețian, Fichte declara solemn: „Educația este singura pârghie care ne mai poate izbăvi de relele care ne copleșesc... Poate că mă înșel dar eu nu pot înceta de a nădăjdui acest lucru, deoarece *numai* pentru asta mai trăiesc“ [1].)

Trebuia așa dar o *altă creștere* și un *alt tineret*, spre a ridica nu numai Prusia, ci toată Germania și Europa întreagă în contra lui Napoleon. Ar fi fost deci logic ca organizatorii acelei universități cu misiune națională, să creieze mai întâi o pepinieră de educatori aleși, tot unul și unul. Cel mai dator

1) *Reden an die deutsche Nation*, discursul al 11-lea.

era însă Fichte care mărturisea că *„Omul poate ce vrea,* iar când zice că nu poate, asta înseamnă *că nu vrea“* [1]).

După mărturisiri atât de solemne, ar fi fost de aşteptat realizarea unui mare seminar de educatori... Din nenorocire, aprigul orator se mărgineşte să ceară a fi primit ca predicator militar *(Feldprediger),* iar planul său educativ (National pädagogium) rămâne o simplă utopie reamintind în parte unele erori din *Republica* lui Plato [2]). — Ar fi fost cazul să-i amintească lumea propria sa maximă: tue nichts halb!

Astfel, universitatea germană a pierdut cea mai potrivită ocazie de a cerca să ridice pedagogia până în sfera învăţământului superior. Lucrul e cu atât mai ciudat, cu cât Wilhelm von Humboldt avusese buna inspiraţie să trimită în Elveţia o sumă de tineri — un fel de misiune pedagogică — să afle chiar dela Pestalozzi noile metode pentru creşterea tineretului. Insăşi regina Luiza se interesa de reformarea învăţământului. Dar toţi, ca şi cum ar fi fost hipnotizaţi, se gândeau întâi şi întâi de toate la şcoalele elementare. Lozinca era *carte* poporului! Leopold al II-lea (fratele şi urmaşul la tron al liberalului Iosif al II-lea), regele Bavariei, regele Danemarcei şi însuşi Alexandru I, romanticul ţar al Rusiei... toţi trăgeau cu urechea la isprăvile lui Pestalozzi, ba unii l-au ajutat şi băneşte. Dar nimeni nu-şi da seama unde stă punctul arhimedic al reformei: *selecţionarea* şi *pregătirea* educatorilor prin creierea unor institute speciale. Micile încercări făcute în direcţia aceasta erau cu totul neîndestulătoare, iar unele de-a-dreptul ridicole — o adevărată negaţie a spiritului pedagogic, cum a fost de pildă şcoala înfiinţată prin decretul „Convenţiunii“ [3]). — Că s'au putut înşela capetele încoronate

---

1) Der Mensch kann was er will; und wenn er sagt: er kann nicht, so will er nicht. — Către studenţi: Ich bin ein Priester der Wahrheit, ich bin in Ihrem Solde ich habe mich verbindlich gemacht, alles für Sie zu tun und zu wagen und zu leiden. — E caracteristică apoi la acest profesor energic sila sa faţă de cuvântul *gewissermassen* [Ich bekenne, das ich dies „gewissermassen“ und seine ganze Familie nicht liebe.] Din contra, îi plăcea *schlechthin* — fără înconjur, de-a-dreptul. — Deseori zicea: *Tue nichts halb.*

2) Filosoful teolog, nu se sfiea să aprobe măsura vechilor Spartani: uciderea copiilor slabi ori schilozi!

3) *Şcoala şi Viaţa,* revista asociaţiei generale a învăţătorilor din România, Septemvrie—Noemvrie 1939, p. 19 ş. u.

sau nişte aristocraţi de felul lui Humboldt, nu-i tocmai de mirare. Căci ce puteau să ştie despre realităţile vieţii nişte oameni aşezaţi cu mult deasupra nevoilor traiului de toate zilele. Mirarea e că s'au putut înşela şi bărbaţi ca Pestalozzi şi Fichte, copii de oameni sărmani. Insă aveau şi ei o scuză: ideologia lui Rousseau (omul a ieşit *bun* din mânile Creatorului şi s'a stricat numai prin Civilizaţie), precum şi ameţeala democratică a Revoluţiei franceze, i-a împiedecat chiar pe oamenii doritori de progres să-şi dea seama că, pe toate treptele societăţii, copilul are însuşiri bune şi rele, iar scopul democraţiei nu poate fi desfiinţarea claselor sociale, ci tocmai organizarea lor ştiinţifică pentru munca din fiecare generaţie, înlocuind privilegiul de odinioară al pergamentului, prin criteriul inteligenţei, al muncii şi altor însuşiri pozitive.

E ciudat că tocmai secolul cel mai raţionalist, al XVIII-lea (Michelet îi zicea „le grand siècle") a păcătuit mai mult în contra raţiunii. De când e lumea lume, observarea obiectivă a naturii ne arată că iniţiativa porneşte dela cel care *ştie* mai multe şi *poate* mai mult, spre cel care ştie mai puţine şi poate mai puţin. Când păsările călătoare pleacă, în capul şirului porneşte totdeauna sburătorul cel mai puternic şi care cunoaşte mai bine calea. Iar când se întâmplă să rămână cocorii fără cârmaciu, vede oricine că stolul se învălmăşeşte pe loc, până ce se impune la cârmă un alt „pilot, bătrân, cocor". Şi tot aşa e şi în trebile omeneşti. La sălbatici, comanda o are la războiu ori la vânătoare cel mai puternic şi mai ager; la nomazi e ştiut: cuvântul patriarhului e lege pentru toţi; el ştie mai bine şleaul turmelor, el cunoaşte locurile bune de păscut şi de adăpat, el ghiceşte mai repede schimbarea timpului, etc., etc. Până şi insectele (albinele, furnicile, termitele...) au regi şi regine. — Aşa dar prin mii şi mii de exemple, natura îi spune omului că inegalitatea e soarta obişnuită a tuturor vietăţilor, iar omul trebue să-şi arate superioritatea tocmai în cunoaşterea mai exactă a valorilor superioare şi în rânduirea lor mai armonioasă spre folosul comunităţii. — Prin urmare, în secolul Raţiunii, s'ar fi cuvenit, nu să facă din gloată Suveran, ci să fie pusă la cale o instituţie de riguroasă „selecţionare" a indivizilor, incepând cu cei care poartă grijă de creşterea tineretului.

Dar mai mare decât a tuturor este răspunderea lui Napoleon. — Clădind peste ruinile lăsate de revoluţionarii francezi, el trebuia mai mult decât orice pedagog şi decât orice om de stat, să se gândească la o instituţie cât mai bine întocmită pentru a asigura o bună creştere a tineretului. Deoarece învăţământul devenise acum *obligator*, statul era dator să poarte grijă şi de pregătirea unor învăţători publici cât mai destoinici.

„Convenţiunea" făcuse un mic început, dar rezultatele celor dintâi experienţe cu organizarea „Şcoalei normale superioare" fuseseră vrednice de plâns şi în acelaşi timp de râs [1]). Cu atâta mai mult, noul stăpân al Franţei era dator să organizeze ceva temeinic, mai ales că norocul îi aduse înainte pe însuşi Pestalozzi venit la Paris cu o delegaţie elveţiană, să-l roage pentru uşurarea patriei sale. Inimosul pedagog îi prezentase un Memoriu care sfârşea cu această mărturisire: Nimic nu poate mântui lumea, decât *„subordonarea culturii intelectuale faţă de cea morală"*. Ideea era nu se poate mai sănătoasă, dar asta presupunea numaidecât şi o instituţie care, mai întâi, să aleagă pe tinerii cu cele *mai multe însuşiri morale* şi, după aceea, să-i pregătească anume în vederea diferitelor profesiuni de care viaţa socială are nevoie. E drept că nici Pestalozzi n'avea un gând lămurit asupra acestei probleme de organizare pedagogică. De aceea, în loc să-i propună lui Napoleon ceva precis, el s'a mărginit să-i ceară introducerea în constituţia Elveţiei a unui articol care să prevadă „instrucţia publică a poporului" — iarăşi iluzia lui că reformele trebue să înceapă cu gloata, nu cu o minoritate pregătită *ad hoc*. — Napoleon, expeditiv ca orice om de arme, i-a respins cererea, spunându-i ursuz, că el „nu se amestecă în chestii de alfabet". Nu bănuia marele om de arme unde stă nodul problemei, iar el personal nu avea multă evlavie faţă de învăţământul primar. — Dovada că Bugetul prevedea pentru şcolile primare din toată Franţa suma de 4.205 franci [2]).

Semnificativ moment în istoria culturii europene întâlnirea dintre cel mai însemnat educator al epocii şi cuceritorul care făcea şi desfăcea hotarele statelor şi Constituţiile lor. — Că nu s'a folosit de acest moment nu-i de mirare din partea

---

1) Lakanal (un răspopit) şi Garat chemaseră la Paris candidaţi din toate colţurile Franţei, trecuţi de 21 de ani. — In patru luni de zile, ei trebuiau să capete meşteşugul de *a pregàti învăţători* pentru satele Franţei, măcar că unii din aceşti recruţi erau analfabeţi... Conferinţele cu aceşti oameni de adunătură au fost un adevărat scandal. Până şi gazeta oficială, *Feuille de la Rèpublique*, îi numeşte „flecari neruşinaţi".

2) Situaţia aceasta a durat până sub al doilea imperiu. — Pe timpul lui Napoleon al III-lea, învăţătorii (instituteurs) erau plătiţi cu 100 şi chiar cu 60 şi cu 50 de franci pe an.

unui om blajin ca Pestalozzi care credea că toate câte sboară sunt paseri ale paradisului. Scuza omului bun stă tocmai în aceea că socoate şi pe ceilalţi cu aceeaşi bunăvoinţă şi gata să-l înţeleagă din două cuvinte, apoi să-i ajute. Dar e mai greu de înţeles greşala lui Napoleon, ca arhitect al unei lumi noui, începând cu „Codul Civil" şi sfârşind cu continentul european, al cărui pământ îl împărţea între fraţii şi surorile lui, ca pe o grădină de legume în Corsica. Văzuse el că revoluţionarii desfiinţaseră dintr'un condeiu toate colegiile, universităţile şi academiile... ca fiind instituţii „retrograde", urme ale „vechiului regim". Trebuia prin urmare să le înlocuiască cu ceva mai bun. Şi ce face? Dă toată sarcina pe umerii lui Fourcroy, în calitate de consilier tehnic, iar acesta, deşi om de ştiinţă exactă, se mărgineşte să înfiinţeze în timp de 5 ani nu mai puţin de 12 Facultăţi de Drept (în vederea noului Cod), 30 de licee şi peste 300 gimnazii (collèges), dar *nicio instituţie de caracter pedagogic!* [1]) S'a mulţumit doar cu acea „École normale supérieure", creaţia revoluţionarilor, care în loc să fie desfiinţată după patru luni, cum fusese vorba, continua să trăiască, dar lipsită de orice preocupare în latura pedagogică a învăţământului. — E drept că se creiase *Institutul* (L'Institut) ca un fel de împlinire a Academiei Franceze şi fusese însărcinat să poarte grija şi de progresele instrucţiei publice. Cu alte cuvinte, oamenii eminenţi care creiau ştiinţa trebuiau tot ei să ia seama cum să fie predată tineretului. — Gândul tuturor era doar la instrucţie, nu la educaţie.

Astfel stând lucrurile în momentul introducerii învăţământului obligator, Europa a pierdut cea mai favorabilă ocazie de a creia şi un învăţământ pedagogic normativ. — „École Normale Supérieure" de care am pomenit, a ajuns, după multe prefaceri, un fel de mică Sorbonă, unde s'au pregătit savanţi şi literaţi, dar de unde n'a ieşit un singur pedagog. Croită la 1795 ca un fel de soviet didactic, pentru a scoate din pământ *învăţători* pentru toate satele Franţei, ea a căpătat apoi, la 1815, menirea să pregătească *profesori universitari* [2]). — Nici

---

1) G. CUVIER, *Éloges historiques*, Paris 1874, p. 192.
2) ED. HERRIOT, *Nos grandes écoles*, Paris 1932, p. 14, 42 ş. u.

chiar după 1870, când i-a venit Franţei rândul să fie îngenunchiată de Prusia, problema educaţiei n'a căpătat atenţia cuvenită, cu toate că în fruntea vestitei şcoli din rue d'Ulm au stat unii dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai culturii şi ai patriotismului francez (Pasteur, Fustel de Coulanges, Lavisse, etc.). Fustel de Coulanges, istoricul atât de reprezentativ (care, în calitate de profesor la Strassbourg, răspunsese cu atâta vibrantă pasiune pentru adevăr cuvintelor brutale ale lui Mommsen, adresate Franţei) deşi ajuns în capul şcoalei ce se numea „normală superioară", nu se sfia a mărturisi oricui că *pedagogia n'are ce căuta într'o astfel de instituţie.* Cine are *vocaţie,* acela va fi bun dascăl chiar fără ajutorul pedagogiei... afirma el. De aceea, nici urmă de pregătire educatoare în acea vestită şcoală. „On se destine au professorat, mais on ne s'y prépare pas", mărturisea la sfârşitul secolului trecut criticul Sarcey, unul dintre cei mai de seamă normalieni. Iar istoricul Lavisse, un fel de Fichte francez, ajuns director al şcoalei normale în pragul secolului de faţă, caracteriza situaţia liceelor astfel : Dintre profesori, „o elită *puţin numeroasă* este recrutată din absolvenţii *şcoalei normale superioare,* care dobândesc prin munca lor titlul de licenţiat ori de agregat, împlinind *singuri,* prin silinţă personală, lipsurile unei pregătiri necomplete. Iar gloata dascălilor intră în cariera profesoratului doar cu diploma de *bacalaureat* şi rămâne până la sfârşit cu acea diplomă. Aceştia *n'au nicio pregătire, nici ştiinţifică, nici profesională.* Cât priveşte educaţia pe care o primeau, aş putea să nu mai spun nimic, fiindcă nu căpătau nicio educaţie" [1]).

Dar şi în latura instrucţiei, isprăvile nu erau mai de laudă. Acelaşi istoric mărturiseşte că, timp de zece ani, cât a trecut şi dânsul prin şcoala secundară, „nu s'a ales cu nicio noţiune exactă despre *nimic*". Totul era „o perpetuă improvizare... ; trăiam afară din natură şi din istorie", iar la *şcoala normală superioară,* eram „sătui de hrană goală". — Ca dovadă e destul să amintim un singur fapt : In 1906, la examenul de capacitate (pentru titlul de agregat), din 82 de lucrări ale candidaţilor, 59 au fost notate de juriu cu acest calificativ :

1) E. LAVISSE, *Études et étudiants,* Paris 1890, p. 85, 161 ş. u

total slabe (tout à fait insuffisantes). Cu alte cuvinte, un fel de faliment al învățământului, ca să întrebuințăm caracterisarea lui Payot [1]. — Iar dacă lucrurile stau așa în Franța, unde „concursul general" și „premiile" au un loc nu se poate mai însemnat, e ușor de închipuit pregătirea tineretului în țările care imitaseră organizarea franceză a învățământului. La noi, de pildă, „Școala Normală Superioară" era o caricatură a celei din Paris [2]; iar cât privește „Seminarul pedagogic" care a luat locul școalelor normale, el poate fi judecat după această mărturisire: „In majoritatea cazurilor, spre a deveni profesor, nu se cercetează nici *aptitudinile,* dar nu se face nici măcar o alegere conștientă a acestei profesiuni. Ajungi profesor din *întâmplare,* fatal, inconștient. Te trezești profesor". După terminarea liceului, intrarea la universitate este „pentru mulți satisfacerea unei false nevoi de cultură rău înțeleasă. Pe alții îi poartă inerția căpătată în strecurarea prin clasele liceului... Astfel, majoritatea bacalaureaților sunt fără aptitudini precise, definite, sau cu un nivel intelectual scăzut, ori chiar fără calitățile intelectuale necesare măcar liceului... ; merg și ei unde este mai ușor. Aceeași întâmplare încropită cu o relativă plăcere, care a mânat pe bacalaureat la facultate, îl face și pe student să aleagă, *fără niciun gând la viitoarea sa profesiune,* o specialitate de licență... Studiul în universitate este un studiu de *memorie,*... iar la capătul acestor studii,... un licențiat se crede neapărat pregătit pentru cariera de funcționar... pentru cea de profesor... In sfârșit, examenul de capacitate cercetează mai mult pregătirea științifică, ...consacrând astfel părerea că, pentru a fi bun profesor, e deajuns să cunoști mult și bine din materia specialității... Se cercetează puțin și pregătirea pedagogică, dar în condiții neprielnice și într'un timp prea scurt pentru o reală verificare".

„Imagina profesorului? L-a purtat întâmplarea, e deci un improvizat. Nu l-a îndrumat și nu l-a îndemnat nimeni: e nepregătit. A învățat memorizând, și tot în acest fel își va învăța și el pe elevi. A muncit pentru note și diplome,

---

1) *JULES PAYOT, La fallite de l'enseignement.* Paris, 1937, p. 23 ș. u.

2) *Revista generală a Invățământului,* Iunie 1939.

către acest ideal îşi va duce şcolarii. Este un transmiţător de cunoştinţe... nu un educator" [1]).

Am citat aceste păreri care au pecetea oficialităţii, fiindcă autorul a fost profesor la un seminar pedagogic, iar lucrarea sa are garanţia oficialităţii, deoarece face parte „Din publicaţiile *Cercului de studii* de pe lângă seminarul pedagogic universitar". De altfel, aprecierea profesorilor este întărită şi de mărturisirea studenţilor candidaţi la profesorat. Ţinând și ei seamă de lipsurile de are s'au izbit în timpul pregătirii în aceste pepiniere pedagogice, candidaţii la examenul de capacitate au cerut în chip public *să nu se ţină seamă* de activitatea lor la seminarul pedagogic! Mai mult: caracterizările acestea atât de aspre au căpătat o confirmare quasi-oficială şi din partea „Cercului profesorilor secundari" din capitală. Intr'o conferinţă tipărită, prezidentul Cercului mărturiseşte că însuşirile cele mai proeminente ale dascălilor sunt acestea: *rutină, suficienţă pedantă* şi *tiranie* faţă de copii, iar concluzia se termină cu următoarea afirmare: „Aceste tipuri de blazaţi zeflemişti ori cenobiţi mistici însumează aproape *jumătate* din numărul profesorilor secundari. Restul îl constitue parte acel procent de mediocritate acceptabilă, comună tuturor profesiunilor, parte acea categorie, din nefericire în creştere, a clienţilor cluburilor politice, de obiceiu păcăliții politicii de exploatare şi numai în foarte rari cazuri izbutind să însemneze ceva pe ecranul vieții publice. Dar atunci — virtual sau de fapt — ei au încetat de a mai fi profesori [2]).

Dacă acesta este portretul dăscălimii, e lesne de închipuit cum va fi starea sufletească a şcolarilor. Indopaţi mereu cu materia unor programe ucigaşe (cuvântul este al bătrânului inspector şcolar Payot), copiii ori sunt ameninţaţi necontenit cu note rele şi cu pedepse, ori înteţiţi la muncă prin răsplata pri-

---

1) *DUMITRU MUSTER*, *Organizarea învăţământului secundar*, p. 8 ş. u.

2) *N. N. CREŢU*, *Psichologia profesorului secundar*, Buc. 1933, p. 12 ş. u. In categoria dascălilor politiciani, autorul menţionează şi pe „profesorul care vota în Parlament cu 20 bile dintr'odată". — Amănuntul acesta va fi deajuns să arate urmaşilor două lucruri: pe de o parte însuşirile de educatori ale unor astfel de membri ai corpului didactic, iar pe de altă parte şi gradul de sinceritate al regimului parlamentar în România.

mejdioasă a premiilor. In perioada examenului din Iunie şi din Septemvrie, ziarele sunt pline de plângeri şi critici din partea părinţilor, iar pe-alocurea de veşti despre sinuciderea elevilor căzuţi la examene. — Am considera aşa dar ca un real progres să scape cineva copilăretul de munca silnică a şcolii, de frica notelor şi de regimul mercenar al premiilor care vatămă caracterul, deprinzând pe tineri cu vanitatea, pisma şi alte păcate, — în loc să-i ademenească la muncă, numai pentru bucuria de a creia şi ei ceva.

Din toate acestea, iese însă o concluzie neîndoelnică: *vinovatul cel mai mare,* în ce priveşte creşterea tineretului, *este statul modern* care, întroducând „învăţământul obligator" pentru toţi, nu s'a gândit să creieze din capul locului şi anume instituţii, în care să fie *aleşi* şi *pregătiţi* în chip special, nişte adevăraţi *educatori* ai copiilor. Iar ideea revoluţionarilor francezi (Lakanal, Garat şi alţii) de a concentra la Paris, ca pentru o manevră, recruţi trimişi din toate colţurile ţării, spre a-i pregăti în câteva luni să ajungă învăţători, va rămânea, de bună seamă, în amintirea secolelor viitoare ca una din glumele cele mai urâte ale regimului revoluţionar.

Pentru a fi însă cât mai aproape de adevăr, trebue să recunoaştem că, în urma mişcării pestalozziene, au ieşit la iveală şi unele înnoiri pozitive. Mai întâi, s'a ivit o categorie de şcoli nu se poate mai simpatice şi un tip de dascăl foarte ademenitor : e vorba de „grădinile de copii". Pe când belferul însemna doar *memorizare* şi *vargă,* Froebel, un pădurar cu dragoste de natură, se trezeşte într'o bună zi ucenicul cel mai mai credincios al lui Pestalozzi, şi inaugurează pentru copiii cei mai mici o învăţătură fără carte, întemeiată numai pe jocuri. „Şcolile froebeliene" şi învăţătorul *care se joacă toată ziua* cu şcolarii lui au fost două noutăţi vrednice de laudă.

O altă inovaţie, dar nu tot atât de îmbucurătoare, a fost întroducerea metodei de a face lecţiile, urmând anume „trepte formale"... Isprava aceasta s'a legat de numele lui Herbart (urmaşul lui Kant la universitatea din Koenigsberg). Acestui filosof i s'a părut că sufletul omenesc este ca un *mecanism* compus din *reprezentări,* după cum o maşină de ţesut este alcătuită din suluri, iţe, vatale, rotiţe, pârghii, care se împing

unele pe altele, etc. Cine-i cunoaște toate chichițele, o poate pune ușor în mișcare și știe mai dinainte la ce rezultate va ajunge... La început, lucrurile mergeau bine ; dar exagerarea acestei metode a dus cu timpul la rezultate penibile. Lecțiile făcute după același tipic invariabil ajunseseră spaima tuturor profesorilor și chiar desgustul școlarilor, sătui de monotonia unor mișcări repetate la fel, ca figurile animalelor dresate pentru circ. Muștruluirea aceasta plictisitoare a început în școlile primare, apoi s'a întins și în cele secundare. Și astfel, după epoca belferilor cu pritoceala de vorbe și iarăși vorbe, a urmat o pritoceală nouă : repetarea până la saturație a „treptelor formale", apogeul epocii raționaliste în profesorat. — Formula lui Herbart : „din cugete ies sentimente, iar din acestea principii și modalități de acțiune (die Ideen gerade mitten im Tun die Leitsterne werden) a aruncat iarăși în umbră rolul educativ al *iubirii* ce încălzise sufletul dascălului după concepția lui Pestalozzi. Școala herbartiană, rece ca o cazarmă, urmărind stereotip aceleași trepte formale, a fost una din cauzele care a făcut sterp învățământul din secolul al 19-lea, iar din profesor a făcut un pedant nesimpatic. — Reacțiunea a fost cu atâta mai violentă. Nu mai amintim școala lui Tolstoi dela Iasnaia Poliana, unde fiecare făcea ce-l tăia capul..., dar chiar unii pedagogi mai noui (Otto Berthold) au căzut în această extremitate, aruncând nu numai treptele formale, dar orișice programă ! In „Hauslehrerschule" din Hamburg, copiii fac ce vor, hotărîndu-și singuri planul de lucru, învățând *numai* la școală, iar lucrările acasă rămânând cu totul facultative.

Așa dar, „învățământul public, inaugurat în secolul al 19-lea, a ajuns la „faliment" nu numai în Franța, dar și în Anglia, Germania, Italia și putem spune peste tot. (Italienii au schimbat programele lor de 11 ori în 38 de ani, dela 1862—1900, iar „majoritatea corpului didactic — *corpo insegnante* — nu mai avea acolo niciun ideal și nu mai vedea în misiunea sa decât un mijloc de a-și câștiga pâinea de toate zilele [1]).

Am înșirat aci aceste fapte spre a se vedea că nicăieri

---

1) *LANGLOIS, Op. cit.* p. 132.

statul n'a izbutit să deslege în chip fericit marea problemă a creşterii tineretului.

Dar mai vinovată şi decât statul a fost Universitatea. — Statele pot încăpea uneori şi pe mâna unor oameni incapabili. Universitatea însă, complicea statului în ce priveşte reaua organizare a selecţiunii tineretului, cum de nu şi-a dat seama măcar ea de greşala în care căzuse?

Vina cea dintâi a universităţii, cea mai înaltă instituţie de cultură, e că a consimţit să cerce a da statului profesionişti fără să aibă însă mijlocul de a-i alege şi de a-i pregăti în chip ştiinţific. Să dăm un exemplu concret: Care universitate din lume a îndrăsnit ori îndrăsneşte măcar acuma să afirme că a pregătit sau că poate pregăti cum se cuvine pe tânărul menit a deveni magistrat? Cel chemat să se aşeze pe scaunul de judecător spre a împărţi Dreptatea, ar trebui să fie nu numai un jurist foarte învăţat, dar şi un fin cunoscător de oameni, adică un mare psicholog, şi mai ales un *temperament etic* indiscutabil. Când va da el o sentinţă, să pară înaintea impricinaţilor ca însăşi personificarea Legii şi a Dreptăţii. Cine însă pregăteşte în vreo facultate de Drept, în condiţiuni pedagogice, pe cei menit a împlini o menire atât de înaltă? Un astfel de împărţitor al justiţiei ar trebui să fie căutat în familii cunoscute şi recunoscute pentru simţul lor de onoare; apoi să fie crescut între tineri de aceeaşi măsură sufletească, sub privegherea unor magistraţi recunoscuţi şi ei ca floarea magistraturii. Fiindcă, alături de tradiţia familiei, *numai contactul zilnic cu mari personalităţi* le-ar putea da „spiritul de corp" şi simţul deplin al gravei lor răspunderi ca viitori magistraţi. A alege însă pe viitorul judecător din gloata care ascultă prelegeri despre Drept dela un Quidam suit pe catedră numai pe temeiul activităţii ştiinţifice este, evident, o metodă care nu asigură câtuşi de puţin selecţiunea valorilor morale.

Tot aşa la medicină. Dacă o privim nu numai în latura ei tehnică, ci şi ca un fel de apostolat social, se pune îndată întrebarea: cine îngrijeşte de pregătirea sufletească a viitorului medic? Un contemporan, om de ştiinţă exactă, care a izbutit însă a fi şi un scriitor mai interesant decât toţi romancierii epocii noastre, iată ce ne povesteşte în opera sa: *Le livre*

de San Michele. Vorbind despre dascălii săi dela Facultatea de medicină din Paris, Axel Munthe face această mărturisire : „mai mulţi dintre profesorii cu care mă consultam în cazurile grele erau oameni de o reputaţie universală, specialişti de mâna întâi, cu un diagnostic nu se poate mai exact şi uimitor de repede. Charcot, de pildă, era aproape mai presus de firea omenească, aşa de iute mergea spre izvorul boalei — adeseori după o singură privire a ochilor săi reci, ca de vultur, îndreptaţi spre bolnav, iar în aparenţă, ca şi cum ar fi privit pe deasupra... A fost cel mai strălucit medic al veacului, doctorul ideal pentru toate timpurile, idolul tinereţii mele. — Inrâurirea puternicei sale personalităţi, din timpul când îi ascultam lecţiile dela Salpètrière, a durat toată viaţa mea.

Potain împărţea în vremea aceea cu Charcot renumele de cel mai mare medic din Paris. Dar niciodată nu s'au nimerit la un loc doi oameni mai deosebiţi decât aceşti mari doctori. Vestitul clinician dela spitalul Necker era urât, fără înfăţişare şi nimeni nu l-ar fi luat în seamă într'o adunare, unde capul lui Charcot se deosebea dintr'o mie. Alături de strălucitul său confrate, Potain părea aproape ros de molii, cu redingota lui veche şi croită ca vai de lume. Faţa îi era tristă, spunea puţine cuvinte şi era greoiu la vorbire... dar *adorat ca un Dumnezeu* de bolnavii lui, săraci ori bogaţi, pentru dânsul era tot una. In uriaşul său spital, el îi ştia pe nume, pe toţi... mângâia pe fiecare pe obraz, pe tânăr, pe bătrân şi asculta cu o răbdare îngerească povestirea tuturor mizeriilor lor, plătindu-le adesea din punga lui oarecare adaos de mâncare mai bună pentru gura lor obosită de hrana spitalului. Cerceta pe săraci, cu aceeaşi grijă ca şi pe capetele încoronate şi pe milionari — căci nu-i lipseau nici acelea. Se părea că nicio vătămare la plămâni sau la inimă nu putea să scape de urechea sa uimitor de ageră. — Cred că n'a fost niciun om vreodată care să fi ştiut mai bine decât dânsul ce se petrece în pieptul altuia... Potain şi Guéneau de Mussy erau aproape singurii medici, cărora îndrăsneam să mă adresez pentru consultaţii, când era vorba de un bolnav sărac". *(Axel Munthe).*

Nu-i Potain un fel de Pestalozzi al medicinei ? Atâta numai că astfel de mari educatori nu se pot găsi totdeauna şi în

orice universitate. Cei care au dat destulă luare aminte acestei probleme mărturisesc acum făţiş că „morala profesională... este cu totul trecută sub tăcere în facultatea de medicină“ şi se propune de pe acum împlinirea acestei lacune prin cursuri de *deontologie*. Cum e nevoie pentru marinari de un „Vas-şcoală“, tot aşa propun unii înfiinţarea unui „Spital-şcoală“ [1]. Vechiul vis al universităţii de a cuprinde sub aripa sa toată mişcarea culturală începe a fi părăsit de cei capabili de critică. Rectorul universităţii din Paris o spune lămurit : „Să isprăvim cu iluzia că universităţile vor putea pretinde mereu să pună sub jurisdicţia lor totalitatea ştiinţelor teoretice şi practice“ [2]. Iar unii Americani, cu simţul lor realist, au ajuns să-şi dea seama că „formarea tehnică şi *profesională* sau *educaţia* generală nu se leagă de universitate“ [3].

Faptele înşirate până aici dovedesc aşa dar în chip vădit că, alături de Stat, Universitatea a fost instituţia cea mai vinovată, deoarece a îndrăsnit să ia asupră-şi o sarcină pe care n'o putea duce. Am relevat de atâtea ori această eroare, încât e de prisos să mai stăruim. Ne mulţumim a repeta această simplă întrebare : care universitate din lume îndrăsneşte să afirme că cerne cum se cuvine pe tineri în vederea profesiunilor aşa numite liberale, şi că-i încredinţează unor dascăli care să fie cu adevărat *educatori* în sensul mai sus specificat ?

Dacă universitatea n'a putut şi nu poate să pregătească profesionişti bine selecţionaţi, datoria ei era să recunoască făţiş această situaţie şi să renunţe la rolul pe care nu-l putea împlini. Ar fi trebuit să se mărginească la marea ei sarcină de a înainta ştiinţa, lăsând pregătirea profesională pe seama altor instituţii. — Nu ştim dacă nu cumva ne înşelăm, dar s'ar putea ca România să fie printre cele dintâi ţări în care s'a spus lămurit : *ne professor ultra scientiam*. Iar dacă îndemnul acesta ar fi fost urmat, ar fi fost evitate următoarele neajunsuri :

1) *Inflaţia universitară* de care suferim peste tot. — Din

---

1) *NOËL HALLE, De l'éducation médicale,* Paris, 1925, p. 52, 245 ş. u.

2) *A. C. DELACOUR DE BRISAY, L'université d'Oxford,* Paris 1928, p. III.

3) *A. FLEXNER, Die Universitäten in Amerika, England, Deutschland,* Berlin 1932, p. 19.

America până în Japonia, numărul tinerilor declasaţi este enorm. Fără complicitatea universităţii, n'ar fi năpădit în sălile de cursuri mii şi mii de tineri lipsiţi de orientare, dibuind la întâmplare o profesiune liberală, fără să le fi spus cineva precis dacă au ori nu însuşirile cuvenite pentru menirea socială spre care năzuiau [1]).

2) Mijloacele (materiale şi intelectuale) ale universităţilor ar fi fost întrebuinţate numai pentru înaintarea ştiinţelor, pornind dela descoperirile cercetătorilor mărunţi până la marile sinteze ale savanţilor.

3) Statul ar fi scăpat de sporirea şomerilor cu titluri, un izvor de multe şi mari primejdii sociale. — Lucrul acesta e cu atât mai grav, cu cât e întovărăşit de unele manifestări necunoscute în trecut. Mai întâi, de o uriaşă creştere a populaţiei. Paralel cu „Marea Industrie", populaţia globului s'a îndoit numai în timp de un secol. Pe de altă parte, tehnica modernă a adus cu sine o structură socială nouă : o diferenţiare progresivă a muncii şi o integrare iarăşi progresivă a organelor fiecărui stat. Mai mult decât orişicând e necesară *specializarea* şi economisirea izvoarelor de energie (atât materială, cât şi sufletească).

Faţă de o revoluţie atât de mare, care a schimbat şi schimbă văzând cu ochii faţa planetei întregi, statul are nevoie să determine cât mai exact felul de activitate cel mai potrivit cu însuşirile fiecărui individ. Fără o îndrumare profesională cât mai ştiinţifică, nu mai putem face un pas înainte. Aşa că formula vechiului regim „cultura generală" a devenit azi cu totul anacronică. Nu prin cultura generală se poate ajunge azi la o profesiune, ci tocmai invers : singuri cei specializaţi pentru o profesiune îşi pot da seama *ce* pot şi *cât* pot adăoga capitalului lor intelectual, potrivit cu nevoile profesiunii respective, după măsura capacităţii lor individuale. — Nu copiilor li se poate da cultura generală, ci aceasta e sarcina anilor maturi şi se adaogă în tot timpul vieţii, deoarece volumul ştiinţei e azi enorm, iar numărul ramurilor de specializare din ce în ce mai mare.

---

1) Cu privire la inflaţia şcolară şi alte stări patologice ale învăţământului nostru, vezi amănunţite şi interesante studii de I. Gabrea, Marin Popescu-Spineni ş. a.

A sosit așa dar timpul ca statul, îndrumat de psichotehnică, să-și creieze pepiniere de educatori pentru fiecare activitate profesională, iar scopul universității fiind, cum am spus, știința pură, e o datorie de onestitate intelectuală să nu se amestece în latura vieții practice care se desfășoară pe alt plan de valori. — Cine își zice măcar în treacăt „om de stat", acela trebue să se gândească zilnic la marea problemă a educației. Nietzsche este de obiceiu paradoxal, dar n'a spus un paradox, ci un adevăr foarte elementar, când afirmă : *va veni timpul când nimeni nu se va gândi decât la educație.*

VINDECARE PRIN „ŞCOALA MUNCII"

Pământul fiind „casa de educaţie" a genului omenesc, toată desvoltarea omenirii nu-i altceva decât procesul biologic, psichic şi istoric al educaţiei diferitelor grupări etnice.

*

După ce a început să lucreze cu organe artificiale (unelte), calea cea dintâi l-a dus pe om la o mare iluzie : magia.

A doua încercare, întemeiată pe încredere în raţiune, l-a dus la un nou impas : „Incertitudinea" şi constatarea unui inevitabil hiatus irrationalis.

A treia îndrumare a fost dată de Noul Testament, pornind dela aceste constatări :

1. Imperfecţiunea speciei umane, *cu corolarul : renunţă la criterii absolute (nu judeca, spre a nu fi judecat).*

2. Iubirea aproapelui *(tolerează imperfecţiunile altora, ca echivalent al „iertării greşalelor noastre").*

3. Aceptarea suferinţei ca *mijloc de înălţare şi de purificare, adică de corectare a disonanţelor.*

4. Munca — *ultimul sprijin şi cel mai sigur mijloc de vindecare al discordanţelor vieţii. (Faţă de o slabă minoritate capabilă a se conduce* de idei, *gloata e mediocră şi ascultă mai mult de* sentimente, *iar minoritatea infra-umană nu poate fi îndrumată decât prin munca impusă de alţii ca medicament social.)*

Reforma lui Pestalozzi — rămasă neîmplinită. — Nici sentimentul n'a adus vindecarea, după cum nici raţiunea nu putuse îndruma creşterea tineretului. — Lecuirea prin educaţie presupune un *processus* mai complex şi de durată mai lungă. — Viaţa nu e geometrie, totuşi ereditatea începe a fi controlată aritmetic şi îndrumată pe căi din ce în ce mai sigure. — Intre concepţia pesimistă (Augustin, Luther, Kant)

şi cea optimistă (Leibniz, Rousseau, Pestalozzi) adevărul e la mijloc. mendelismul arată că „eugenia" e cu putinţă. — Statul modern poate îndruma educaţia prin „şcoala muncii". — Voluntarismul e ultima fază a iniţiativei pedagogice, întemeiată pe analiza biologică şi psichologică şi istorică a fiecărei mase etnice.

Rănile pe care le adusese omenirii lunga rătăcire din faza magică ar fi trebuit să fie vindecate în mare parte de *metoda raţionalistă*. Dar rezultatele la care a ajuns creşterea tineretului în direcţia aceasta sunt departe de a fi îmbucurătoare. (Cazul lui Stuart Mill, Jouffroy, Taine, James, etc., etc. e destul de viu în amintirea tuturor pedagogilor. Criticile împotriva învăţământului modern sunt nenumărate, iar unele au sfârşit chiar cu blesteme. — Michelet asemăna şcoala din timpul său cu un „asasinat intelectual".)

S'ar fi cuvenit să se simtă o îndreptare mai vădită de pe urma metodei lui Pestalozzi care a dat şi *sentimentului* locul ce i se cuvine în mânuirea sufletului copiilor. Intelectualiştii, dela Socrate până la Herbart, puseseră focul deasupra căldării, în loc să-l aşeze dedesubt.

Pestalozzi, urmând pilda lui Iisus, aşează elementul afectiv la temelia instrucţiei, înviorează astfel metoda raţionalistă şi intră pe calea cea dreaptă. Insă nici marele educator elveţian n'a mers până la capăt : n'a păşit la creiarea unei instituţii speciale pentru alegerea şi pregătirea educatorilor tinerimii. Totuşi, răspunderea lui scade mult, dacă ne gândim la răspunderea şi mai mare a Statului şi a Universităţii. — Mai trebue să ţinem apoi seamă şi de rolul spiritelor negative. Pentru a face bilanţul exact al trecutului, ar trebui să punem la socoteală pentru fiecare popor nu numai educatorii, ci şi pe Mistificatori, adică pe cei care au fost în fiecare epocă izvor de confusie şi imoralitate. — Lângă „Cartea albă" a „Invăţătorilor" cu adevărat constructivi, trebue să ţinem deschisă şi o „Carte neagră", unde să fie amintită activitatea destructivă a acelora care, conştienţi ori inconştienţi, au risipit agoniseala altora. — După capitolele închinate educaţiei şi Educatorului, ar trebui să urmeze aci, ca o completare, un capitol destinat Mistificatorului [1]). Deocamdată, ne mărginim însă la partea pozitivă.

*

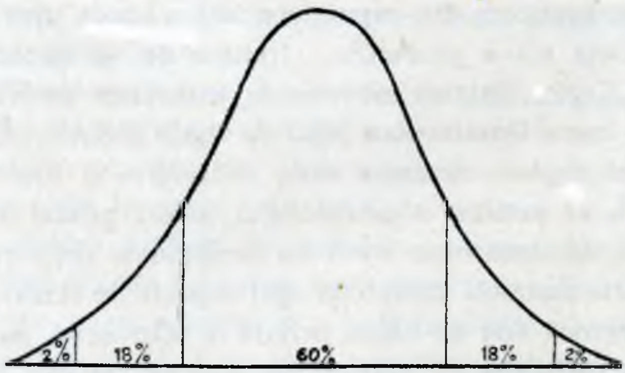
Presupunem că Universitatea va înceta de aci înainte complicitatea cu erorile Statului, iar Statul va creia destule institute speciale pentru selecţionarea şi pregătirea unor adevăraţi educatori. Fi-vor măcar acum vindecate rănile moştenite din epoca cugetării magice şi a educaţiei raţionaliste ?

Este vădit că lecuirea nu poate veni de azi pe mâine. Educaţia nu e numai o chestie pedagogică, ci şi socială ; ea nu priveşte numai pe copii şi pe tineri, ci întregul popor. Programul de muncă este aşa dar cu mult mai larg decât cele obişnuite în şcolile publice, aşa cum le-a conceput secolul al 19-lea. De aci înainte, nu mai poate fi vorba de „şcoala cărţii" pentru copii şi tineret, ci de „şcoala muncii" pentru întreaga naţiune. Iar pentru aceasta e nevoie să pornim dela câteva premise indiscutabile :

a) *Viaţa nu e geometrie.* — Lăsând la o parte toate ipotezele cu privire la origina şi evoluţia vieţii pe pământ, trebue să recunoaştem din capul locului un lucru uşor de constatat : viaţa nu e geometrie. Natura nu se supune exact teoriilor. Kepler, într'un moment de entusiasm pentru ştiinţă, a spus că însuşi Dumnezeu e legat de legile geometriei... Adevărul e că faptele depăşesc toate definiţiile şi toate formulele. *Sfera*, ca noţiune a geometrului, există numai în mintea lui ; în natura însă nicio sferă nu corespunde definiţiei, adică nu are toate punctele suprafeţei egal departe de centru. Chiar cea mai netedă bilă de fildeş, privită la microscop, pare o faţă scofâlcită. E drept că materia se supune raţiunii teoretice, adică ştiinţei, dar niciodată fără a lăsa un *rest*. De aceea, natura e în genere mediocră în toate creaţiile ei şi grozav de risipitoare. Samănă mult şi culege puţin puţin. Miliarde şi

1) Dreptatea şi interesul educaţiei cere să nu trecem cu vederea nici păcatele şi păcătoşii propriului nostru neam. — De unele scăderi ale păturii conducătoare, pomeneşte pe ici, pe colo istoria ; de mişeliile celor din gloată (trădătorii lui Horia, ai lui Tudor, Cuza şi alţii) nu se ţine seamă în destul. Chiar în momentul cel mare al întregirii hotarelor (1918) şi al reorganizării neamului, am cunoscut trădători exemplari, demagogi şi mistificatori tipici. — Cine se ocupă de istoria educaţiei unei naţiuni nu poate să-i treacă cu vederea, după cum medicii nu pot fi nepăsători faţă de purtătorii de microbi patogeni.

miliarde de flori în fiecare primăvară, pentru ca să ajungă numai câteva până la maturitatea fructului. Aşa e şi în latura vieţii omeneşti. Mulţimea este mediocră ; exemplarele mai alese sunt rare — rare de tot. Dar nici haotică nu e viaţa speciei umane. De vreo sută de ani, ştim un lucru liniştitor : mediocritatea ascultă şi ea de anume rânduială. Galton, observând însuşirile intelectuale ale unui număr mare de indivizi, a constatat un fel de simetrie : alături de gloata oamenilor de duzină, e un mic număr de indivizi cu însuşiri superioare, apoi, la cealaltă extremitate, este un număr tot aşa de mic de indivizi cu calităţi sub nivelul gloatei. — Cu alte cuvinte, spectrul biologic şi psihologic (împrumutăm imagina asta din fizică)

Distribuirea indivizilor după gradul de inteligenţă.

este cam acelaşi la toate neamurile. Curba lui Galton este o dovadă că dacă viaţa nu e geometrie, însă nu e nici anarhie. In jocul ei liber, natura nu nimereşte structuri psihice superioare decât rare ori, iar genii şi mai rar ; însă tot aşa de rar nimereşte şi structuri inferioare. Monştrii sunt şi ei extrem de rari. — Ca şi geniile, cazurile teratologice sunt o excepţie.

b) *Ştiinţa poate da unele norme destul de sigure vieţii.*— După ce Francis Galton (1822—1911) vărul lui Ch. Darwin, a descoperit acea curbă, din care rezultă că nicio generaţie nu

răstoarnă structura generaţiei precedente, ci există un element ereditar, care păstrează şi la copii raporturile calitative ale părinţilor, au venit alţi cercetători care au căutat să lămurească mai de aproape în ce stă această continuitate. Mendelismul ne procură azi scheme foarte instructive, care ajută la selecţionarea plantelor şi a animalelor în chip din ce în ce mai ştiinţific. Avem în faţă un fel de tabele ca a lui Pitagora, după care ştim să „înmulţim" anume exemplare, eliminând cu certitudine „recesivitatea" adică întoarcerea altora. „Strigoii" de care se temea epoca lui Ibsen pot fi acuma alungaţi pe calea paşnică a eugeneticei. Avem adică în mână cheia spre a şti după care tipic să organizăm higiena raselor nu numai la animalele domestice, dar şi la om. — Biologia devine sub ochii noştri temelia biopoliticei. Problema populaţiei începe deci să fie privită în chip pozitiv şi sunt ţări în care au ajuns la locuri de conducere în stat tocmai specialişti care plănuesc să trateze gloata omenească în felul unei turme domestice pe cale de selecţionare rasială [1]). De aceea, descoperirile biologilor care se silesc a descifra legile eredităţii încep a avea o însemnătate capitală şi pentru pedagogi. In toată era creştină, păcatul lui Adam şi crima lui Cain ne-au urmărit ca un vis rău. Spaima de puterea „Necuratului" ne-a făcut să ajungem de pildă în ce priveşte educaţia fizică la chinuirea corpului, iar în latura sufletească la nişte rătăciri nu se poate mai dureroase. — Luther considera pe om ca un fel de făptură tot aşa de păcătoasă ca şi Diavolul. „Şi la om, ca şi la draci, puterile sufletului au fost nu numai stricate prin păcat, zice el, dar cu totul *nimicite*, aşa că n'a mai rămas în el decât o *raţiune* depravată şi o *voinţă* duşmănoasă, protivnică lui Dumnezeu" [2]).

Azi, visul cel rău e pe cale de a înceta. Mendelismul ne arată în chip din ce în ce mai lămurit, că viaţa fiecărui individ atârnă de o anume proporţie între *fondul ancestral* (în care

---

1) Walther Darré a ajuns ministru al imperiului cu menirea de a da Germaniei o nouă pătură conducătoare (*Neuadel aus Blut und Boden.*)

2) Comentar la Epistola către Galateni (din 1535, I, 55.) — E foarte semnificativ pentru caracterizarea poporului românesc împrejurarea că el concepe o perfecţionare cosmică atât de înaintată, încât în ultima fază, chiar diavolii să ajungă buni spre a fi primiţi şi ei în raiu. (*TH. FECIORU, Poporul român şi fenomenul religios*, Buc. 1939, p. 236.)

poate intra şi ceea ce teologii numesc „păcatul original") ca un capital moştenit dela generaţiile anterioare, dar viaţa mai poate atârna şi de *talentul original* ivit pe calea „mutaţiei". In faţa Diavolului de care Luther se apăra cântând din fluer, iar uneori asvârlind cu călimara, biologia modernă găseşte arme mult mai sigure în metodele „eugenice", care pot să înalţe nivelul biologic şi psihic al unui întreg neam. Cercetările genealogice dovedesc în chip matematic că „schimbarea internă a unui popor poate fi considerabilă chiar în 10—12 generaţii" [1]). Incepem a ne da seama că progresul civilizaţiei atârnă de masa populaţiei; că problema fundamentală a unui stat e *sporul numeric* şi *ameliorarea biologică a gloatei*; că acestea sunt legate de mediu (pământ, climă, etc.) şi mai ales de *muncă* şi prin urmare de *voinţa* şi *concepţia omului de stat*". Perspectivele ce ni se deschid înainte sunt deci imense: dacă munca sporeşte de ex. de 4 ori, constatăm că produsele pământului sunt de 8 ori mai mari, ceea ce atrage după sine sporul populaţiei şi ridicarea gradului de civilizaţie. Aşa dar, cheia problemei stă acuma în mâna celor care ştiu să privească ştiinţific atât latura socială, cât şi latura pedagogică a vieţii poporului lor, ţinând mereu seama de structura lui. Despărţind elementele slabe de cele puternice şi de cele superioare ca vitalitate şi viaţă sufletească, putem urmări destul de lămurit progresul ori regresul unui neam după anume împrejurări ca imigrarea unor elemente favorabile ori defavorabile ş. a. Figura de faţă vorbeşte dela sine. Vedem (fig. 1) cum începe degenerarea, dacă scade natalitatea în gloata sănătoasă a poporului şi în pătura cu calităţi superioare. După 30 de ani (fig. II) proporţia elementelor se schimbă considerabil, prin sporirea slăbănogilor. După 60 de ani (fig. III), situaţia e şi mai gravă, iar după 90 de ani (fig. IV), degenerarea e completă: pătura sănătoasă e subţire de tot, iar indivizii cu calităţi superioare au pierit toţi [2]).

---

1) W. SCHEIDT, *Rassenbiologie und Kulturpolitik*, Leipzig, 1931, p. 63.

2) W. F. WINKLER, *National- und Sozialbiologie*, Leipzig, 1928, p. 109.

c) *Viaţa unui neam atârnă azi mai mult decât totdeauna de capacitatea oamenilor săi reprezentativi* (bărbaţi de stat, savanţi, educatori, etc.).

Odinioară, când populaţia planetei era foarte rară, unele orizonturi erau aproape ermetic închise. Multe formaţiuni et-

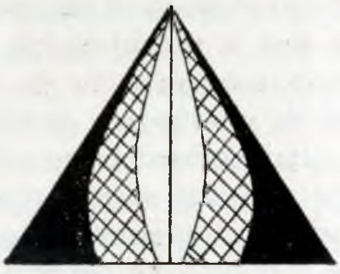

Fig. I arată începutul degenerării.

Fig. II arată degenerarea după 30 de ani.

Fig. III — după 60 de ani.

Fig. IV — după 90 de ani.

(Elementul superior a dispărut cu totul.)

Alb = superiori.
Liniat = normali.
Negru = inferiori.

nice duceau o viaţă izolată, iar evoluţia lor biologică, socială şi culturală era legată numai de împrejurările mediului respectiv. Faza aceasta a trecut — fără putinţă de întoarcere. Acuma două mii de ani, lumea din orizontul Mediteranei era cu totul despărţită de omenirea galbenă din răsăritul Asiei, precum şi de omenirea neagră din Sudul Saharei. Nu mai vorbim de orizontul civilizaţiei mexicane ori peruviene, despărţite de

restul lumii vechi, şi streine chiar unul de altul, — măcar că trăiau amândouă pe marele continent american. Abia Columb, acuma vreo patru secole, a făcut unificarea orizontului etnografic şi istoric, dar foarte aproximativ, deoarece până în secolul trecut, mijlocul Africei era mai puţin cunoscut chiar decât faţa Lunii, iar în ghieţurile Americii boreale, Ross a putut găsi o grupă de Eskimoşi care socoteau că ei sunt *singurii* oameni de pe faţa planetei. Abia deci în timpul nostru, viaţa planetară s'a integrat prin uşurarea comunicaţiilor pe uscat, pe apă şi prin aer, aşa că tot felul de interferenţe etnice sunt posibile, iar rezultatul a fost un ritm accelerat în ce priveşte evoluţia tuturor ramurilor omenirii. Astăzi neamul (fie mic, fie mare) care nu e pregătit de educatori adevăraţi şi condus de adevăraţi oameni de stat poate fi măcinat în scurtă vreme. Fără higienă etnică, orice popor poate fi grabnic primejduit. — Mai mult decât orişicând, *atâta preţueşte un neam şi un stat, cât preţuesc oamenii săi reprezentativi* şi, în locul întâi, omul de stat, care îşi ia rolul de educator al neamului întreg din care s'a născut. Cele ce urmează sperăm să dovedească deplin această afirmare.

Am vorbit că educaţia raţionalistă n'a dat roadele aşteptate. Din antichitate până azi au stat faţă în faţă două concepţii opuse cu privire la firea omenească. Unii au fost pesimişti şi sceptici — chiar după ivirea lui Iisus. Dela Fer. Augustin până la Kant, pesimismul a crescut. Filosoful dela Königsberg mărturiseşte făţiş că „dintr'un lemn atât de strâmb, ca acela din care e făcut omul, nu poţi să ciopleşti nimic drept“ [1]). — Alţii (Leibniz, Rousseau, Pestalozzi) s'au arătat optimişti, fie că puneau preţ pe latura intelectuală, fie că se sprijineau pe sentiment. Herbart credea ca un fanatic în puterea ideilor. „Copilul care ar fi *mai tare* decât o instrucţie solidă, decât o cârmuire consecventă şi o disciplină înţelegătoare... ar fi un *monstru*“, zicea acest tipic reprezentant al raţionalismului. Metoda sa, sprijinită pe „treptele formale“ i se părea ca un fel de iarba fiarelor, care poate descuia toate lăcatele. Iar dela această concepţie intelectualistă a pro-

1) Aus so krummem Holz, als woraus der Mensch gemacht ist, kann *nichts* ganz *Gerades* gezimmert werden.

Nietzsche: Krankes Tier

fesorului care crede că teoremele, axiomele, paradigmele, silogismele şi alte *isme* sunt în stare să schimbe capul copiilor, nu e decât un pas până la pedagogia poliţistă (cu pedepse, note rele, etc.) Pasul acela a şi fost făcut, în mai toate ţările, iar rezultatele le-am văzut.— Ajunşi în pragul secolului al XX-lea, trebue să recunoaştem că nu mai poate fi vorba de ceea ce Herbart numea *puterea biruitoare* a şcoalei *(die beugende Kraft)*, dar în acelaşi timp înţelegem acuma şi cauza. Curba lui Galton ne arată că spectrul intelectual rămâne *grosso modo* acelaşi în fiecare generaţie. De altfel, ar fi trebuit să ştim măcar de la Molière că un prost „instruit" nu întrece pe un prost fără carte, ba în unele priviri e şi mai prost. In orice caz, răspândirea învăţământului public de o sută şi mai bine de ani n'a putut schimba în nicio ţară proporţia celor deştepţi faţă de a celor mijlocii sau proşti. Din punctul acesta de vedere, aşa zisa luptă în contra analfabetismului este o curată parigorie. Chiar cel mai clar raţionament nu poate da deşteptăciune celui incapabil să înţeleagă, nici cel mai generos sentiment nu poate face simţitor pe cel incapabil de emoţie — oricâte alfabete ar învăţa. Bunătatea apostolică a lui Pestalozzi a putut stimula doar pe câteva fiinţe de o firească bunătate din naştere : pe soţie, pe câteva ţărance şi pe câţiva învăţători devotaţi, dar n'a împiedecat o clipă pe cei de teapa lui Iuda să-şi manifeste apucăturile lor.

In viitor, însă, perspectivele educaţiei vor fi cu mult mai favorabile. Incepem a ne da seama că gloata omenească poate fi supusă aceloraşi metode de ameliorare ca şi gloata plantelor şi animalelor domestice. Cum putem dobândi tipuri de grâne tot mai alese, la fel vom putea avea şi grupări omeneşti tot mai lipsite de elemente vătămătoare speciei umane. Mendelismul ne arată că *liniile pure* sunt sigure. Aşa dar, fântâna moştenirii primejdioase (recesivitatea elementelor nocive) poate fi secată. Curba lui Galton nu va putea fi desfiinţată. E o lege fundamentală a naturii ca însuşirile gloatei să varieze în orice specie împrejurul unei linii mediane, adică majoritatea să fie totdeauna *mijlocie.* Oricât de grijnică ar fi selecţiunea, lanul de grâu va avea şi spice siştave. Dar e mare lucru, dacă putem scăpa lanul de neghină şi de alte buruieni, reducând spaţiul lor vital la minimum. Apoi ne mai

rămâne ca o speranță pentru viitor și perspectiva mutației. Factorul acesta incalculabil poate scoate la iveală valori neașteptate, iar educația in școlile publice va urmări prin anume metode (teste ș. a.) să afle cât mai exact locul fiecărui copil în seria valorilor generației sale. Putem determina relativ ușor cine e *mijlociu*, cine se apropie de nivelul omului *superior* (nu zicem supra-om, fiindcă acest cuvânt a căpătat înțelesuri supărătoare) și cine stă jos de tot *(infra-om)*. Comparând mereu etatea cronologică, cu etatea sufletească a copilului ; ținând apoi seama de influența glandelor endocrine și de alte împrejurări, ne îndrumăm spre o creștere a tineretului, care ne deschide cele mai liniștitoare perspective pentru viitor.

Câștigul este vădit :

Intâi, ne dăm seama în chip *numeric cum* se înfățișează stratificarea socială *a unei mase etnice*, la un moment dat.

Al doilea, eugenia ne arată că blocul unui neam poate fi ferit de degenerare și pus în bune condiții de desvoltare biologică și socială. — Pe ce întemeiem aceste afirmări ? Pe fapte necunoscute pedagogilor din trecut :

1) Știm pozitiv acum că nu numai *cuvântul* magic, dar nici cel întemeiat pe *rațiune* nu poate fi o temelie sigură pentru îndrumarea tineretului. Vorba (fie grăită, fie scrisă, fie citită) nu schimbă firea nimănui ; poate adăoga cunoștințele cuiva, dar nu poate fi imbold spre acțiune decât în cazuri excepționale. Cuvintele lui Socrate fuseseră auzite de foarte mulți Atenieni. Silogismele sale impuseseră anume concluzii chiar adversarilor săi.

Cunoștința singură nu poate însă naște acțiune, după cum teoria oxigenului nu poate ajuta respirația celui lipsit de oxigen.

2. Știm apoi că chiar *fapta*, pornită din rațiune și sprijinită pe *sentiment*, adică exemplul dat altora nu e chezășie de îndrumare. — Cazul cel mai caracteristic este tot al lui Socrate și al lui Iisus. Filosoful atenian, atât în viața privată, cât și în viața publică fusese o podoabă. Ca soldat, în războiu, și ca cetățean în agora, fusese un adevărat model. Cât despre Iisus e de prisos să mai stăruim. Nu numai fariseii și politicianii evrei, dar chiar discipolii s'au dovedit sterpi la faptă. Unul

l-a vândut, iar ceilalţi, în clipa cea grea, l-au părăsit în chipul cel mai ruşinos. (Petru s'a şi lepădat, jurându-se că nici nu-l cunoaşte.) De sigur, exemplul faptei nu este totdeauna lipsit de rezultate : pe cei buni, pilda faptei frumoase îi face şi mai buni ; pe cei mediocri îi poate îndemna în oarecare măsură să ajungă ceva mai bunişori ; dar pe cei răi, tot răi îi lasă.

Concluzie : nici *cuvântul* (şi deci *ideea), nici *raţionamentul,* nici *sentimentul* şi nici chiar *fapta* nu e un mijloc sigur de ameliorare sufletească şi socială. Socrate şi Pestalozzi — fără să mai amintim pe Iisus — le-au avut pe tustrele, totuşi izvorul răului nu e nici azi secat în omenire, iar educaţia tineretului a ajuns până sub ochii noştri la rezultatele pe care le-am înşirat.

A sosit deci timpul să lărgim cadrul problemei. După cum am spus, educaţia nu priveşte numai tineretul, ci întreaga masă etnică. Ceea ce numim „şcoală" e un simplu mijloc de pipăire, adică de selecţionare şi un *început* de pregătire pentru viaţă, iar educaţia în sensul larg al cuvântului, potrivit definiţiei dată mai sus, trebue să cuprindă întreaga viaţă a individului şi a blocului etnic din care face el parte, ţinând seama de următoarele premise etnografice :

1. *Munca cu uneltele l-a făcut pe om ceea ce este,* ridicându-l peste nivelul animalităţii. — Munca e şi azi *destinul cel mai firesc al omenirii,* dacă nu vrea să se coboare din nou în rândul celorlalte animale.

2. *Dar munca omenească,* spre deosebire de activitatea animalică instinctivă, este *mult mai obositoare.* Ea cere o atenţie încordată şi deci o consumare de energie cerebrală cu mult mai mare. E şi firesc, deoarece „organele artificiale" (uneltele) nu ascultă cu aceeaşi repeziciune, ca cele naturale (membrele). Urmarea e că munca nu-i tocmai plăcută. — Sălbaticii nu muncesc aproape nimic peste ceea ce e nevoie spre a astâmpăra foamea, setea şi alte trebuinţe organice. Cu plăcere muncesc numai indivizii cei mai bine înzestraţi, aşa că munca lor devine *creatoare* şi deci le stimulează puterile atât fizice, cât şi cele sufleteşti. Iar gloata — şi mai ales partea ei inferioară (infra-oamenii) — nu simte plăcerea de a munci şi n'are de multe ori nici măcar prevederea nevoilor celor mai elementare.

De aci rezultă însă o concluzie de cea mai mare însemnătate faţă de educaţia oricărei gloate omeneşti.

Fiindcă de o sută şi ceva de ani, de când munca omenească a trecut dela unelte mişcate prin forţa musculară, la maşini mânate de puteri enorme (abur, electricitate, etc.), populaţia planetei s'a îndoit şi sporeşte ca niciodată în trecut, lupta pentru spaţiul planetar este mai intensă decât orişicând. Pentru a-şi asigura prin urmare aşa numitul „spaţiu vital", unele naţiuni au pus înainte o formulă nouă : *războiu total,* adică nu numai înfrângerea armatei adversarului, ci şi nimicirea întregii lui populaţii, spre a-i lua în stăpânire pământul. — E vădit aşa dar că numai acele neamuri vor putea rezista concurenţei internaţionale, care vor şti să organizeze cât mai ştiinţific *munca lor de adaptare la mediul geografic ;* populaţia lor cată să fie cât mai *sănătoasă,* cât mai *deasă* (spre a nu lăsa loc de infiltrare streinilor) şi cât mai capabilă de *apărare* în contra agresiunii vecinilor, despreţuitori faţă de toate îngrădirile Dreptului internaţional.

Educaţia unui neam a căpătat deci sub ochii noştri un caracter nou : prin munca cu uneltele ne-am ridicat ; tot munca cu unelte ne mai poate scăpa de nimicire. Izolarea nu mai e cu putinţă. După faza *continentală,* când omenirea era încă împărţită în cuiburi răsleţe de civilizaţie şi de cultură, a început faza *oceanică* a omenirii (Columb, 1492), iar istoria a ajuns universală. In sfârşit, după 1900, aviaţia ne-a înlesnit faza *atmosferică,* aşa că planeta întreagă a ajuns acum o singură piaţă din punct de vedere economic, şi un singur organism geopolitic. (Deocamdată, înnoirea se simte destul de viu numai în puţine manifestări : poştă, telegraf, radio, convenţii sanitare spre a lupta în contra holerei, ciumei, etc.)

Tehnica e mai mult decât orişicând signatura vieţii omeneşti, iar asta presupune în fiecare naţiune mobilizarea tuturor energiilor de muncă. Chiar şi cei mai zăbavnici trebue să ajungă la o muncă intensă. — Neamul cel mai înzestrat din punct de vedere intelectual, dacă nu va ţine pasul cu munca tehnică a epocii care ne-a adus la o concurenţă a „tuturor contra tuturor" *(bellum omnium contra omnes)* e ameninţat cu pieirea. Şi tocmai aci se iveşte în plină lumină rolul şcoalei, ca instituţie de stat, pentru cercetarea exactă şi pregătirea

cât mai grabnică a tuturor locuitorilor unei ţări spre o muncă în adevăr superioară celei din trecut.

Singura formulă valabilă pentru cine îşi dă seama de caracterele epocii în care am intrat e aceasta : *alt regim de muncă* şi *altă creştere,* prin *şcoala muncii.* — Nu mai stă în mâna nimănui *să aleagă mult, ci trebue să meargă iute,* asemeni acelui care a intrat pe un pod aşezat peste un torent umflat de ploi : cine nu ţine pasul cu gloata care îl împinge din urmă, acela nu se poate nici opri, nici întoarce, ci este aruncat în valuri.

Aşa dar, concluzia e clară : reală, autonomie sufletească şi prin urmare destulă iniţiativă spontană nu pot avea decât exemplarele superioare ale fiecărei generaţii. Acestea trebuesc aflate repede şi ajutate spre a se manifesta cât mai deplin potrivit talentului ori geniului cu care s'au născut. In rândul acestora, vom găsi pe marii muncitori : plugari, negustori, meseriaşi, cărturari, artişti, etc. Toţi aceştia muncesc cu plăcere, având răsplata în chiar bucuria creaţiei lor originale. — Tot aci intră şi marele talente etice : oamenii care au atâta simţ de armonie, încât tind să facă din viaţa lor un fel de operă de artă, lucrând aşa încât „maxima voinţei lor să poată fi principiu de legiferare pentru toţi". — Faţă de aceştia, educatorul rămâne mai mult în umbră, aşteptând...

In rândul al doilea, stă gloata mediocrilor cu nenumăratele lor nuanţe şi a inteligenţelor inferioare. — Pentru a-şi da şi copilul mijlociu toată măsura puterii, el are nevoie de îndemn deosebit şi de oarecare disciplinare din partea cuiva, — mai ales cei care au un grad mic de spontaneitate (voinţă). Acestora trebue să li se îmbogăţească mintea (inteligenţa) şi să li se înnobileze sentimentele. Aci e rolul cel mare al „educatorului" şi al „omului de stat" — vrednic de acest nume, ca sprijinitor al educatorilor. Aci trebue şcoala muncii să dea la iveală roadele ei cele mai însemnate, *arătând din timp* fiecărui ins munca cea mai potrivită cu însuşirile lui individuale, şi *pregătindu-l din timp* să atingă cel mai înalt coeficient de productivitate.

In rândul din urmă, stau apoi cei cu slabă înzestrare, adică elementul *infra-uman* al societăţii. — Mai ales pentru aceştia, şcoala muncii este *singurul leac sigur.* In ce înţeles ?

Mai întâi, în sensul preventiv. Legile civile consideră „munca silnică“ drept unicul chip de îndreptare al făcătorilor de rele, în țările unde nu e pedeapsa cu moarte (socotită și aceasta ca mijloc de a înfricoșa, adică de a înfrâna pe cei cu aplecări prea rele). Fără să intrăm în amănunte, putem afirma că metoda aceasta e greșită din capul locului. Mult mai sigură este „munca *preventivă*“. Chiar cel mai nărăvaș animal, dacă este înjugat ori înhămat cum se cade și silit să îndeplinească o lucrare oarecare, împreună cu alte animale îmblânzite, se dă, cum se zice, „pe brazdă“. La fel și cu omul. Indivizii pasivi sau cu rele înclinări pot fi scăpați de lunecare în greșeli, dacă sunt încadrați într'o muncă colectivă, cu priveghere cuvenită în astfel de cazuri. O astfel de muncă este de două ori binefăcătoare : întâi, fiindcă *previne răul,* deoarece muncitorul fiind *ocupat* nu mai are timp să se gândească la blestemății ; apoi este chiar *educativă :* muncind și producând ceva, lucrătorul are mulțumriea de a constata capacitatea sa de a produce și el *ceva,* iar roadele muncii ajutându-i traiul personal, îl scapă de ispita de a-și agonisi viața pe căi osândite de lege. Munca bine împlinită e urmată de o satisfacție care dă individului o *idee mai bună despre sine, când îndemânarea la lucru crește.* Pe calea aceasta *egoismul e potolit,* înclinările rele sunt temperate ori chiar anulate. — După cum prin „dresaj“, chiar animalele sălbatice pot ajunge folositoare, tot așa munca, atât în rolul ei preventiv, cât și în rolul pozitiv (agonisirea mijloacelor de traiu) poate fi o metodă în adevăr rodnică pentru îndrumarea gloatei.

Așa dar, *școala modernă, vrând-nevrând, este și trebue să fie o vastă pepinieră de muncitori.* In concepția socială de azi, individul fără muncă este un non-sens. Orice comunitate de muncă este o școală și orice școală — în marginile puținței — potrivit cu etatea — trebue să tindă a pregăti pe tineri în vederea unei comunități de muncă, lăsând o sferă din ce în ce mai largă de inițiativă personală, numai celor cu voința autonomă, dovedită prin fapte concrete.

Aceasta e concluzia pe care o impune analiza nepărtinitoare a civilizației și culturii omenești pe toată fața pământului. — Magismul e fals, raționalismul e sterp, iar concepția pesimistă, ca și cea optimistă sunt deopotrivă de iluzorii.

Pentru optimişti, omul e bun din fire, iar lumea aceasta e cea mai bună dintre toate lumile posibile. De aceea, pentru Leibniz, şcoala era atotputernică : Daţi-mi şcoala şi schimb... Pentru pesimişti, renunţarea e singura scăpare : omul e rău din fire ; e un lemn atât de strâmb, încât oricât l-ai ciopli şi l-ai gelui, nu poţi scoate din el ceva în adevăr *drept* (Kant).

Dar adevărul, aşa cum ni-l arată etnografia în toate grupările omeneşti, stă la mijloc : fiinţa omenească este un amestec variabil de bine şi de rău, începând cu înclinările sale ereditare. Selecţiunea ştiinţifică poate ameliora gloata din punct de vedere somatic, iar cu timpul, prin metode eugenice, e probabil să ridicăm şi nivelul vieţii psichice. Deocamdată, talentul este un accident ; el nu e obligator, după cum nu e obligatoare frumuseţea plastică, coloarea ochilor, etc... Este însă ceva obligator şi de aceea *se poate cere* orişicui, fiindcă este însuşirea cea mai veche a speciei noastre : e *deprinderea de a munci.* Munca este tot atât de obligatoare pentru *homo sapiens,* ca şi respirarea aerului ori circulaţia sângelui, dacă nu vrea să piară ori să cadă iarăşi la nivelul animalităţii sălbatice. — „Şcoala muncii“ a fost şcoala primordială a întregii specii omeneşti şi e singura condiţie de a putea păstra mai departe însuşirea de om — omenia.

„Munca selectivă“ în şcoală şi „puterea selectivă“ în stat, acestea sunt adevăratele temelii ale unei vieţi sociale pe cale de progres.

In adevăr, educaţia e pe cale să capete chiar sub ochii noştri un aspect cu totul nou. Timp de aproape două secole, individualismul a fost la apogeu. Unele opere purtau ca titlu formula : *Individul contra Statului !* După ce revoluţia franceză proclamase „Drepturile Omului“, un mare val de internaţionalism cuprinsese sufletul multor cărturari ; şi unii se socoteau de pe acum cetăţeni ai universului... Desvoltarea eului individual părea suprema ţintă a educaţiei.

Marea revoluţie tehnică, pe care am amintit-o mai sus, a schimbat cu totul normele vieţii omeneşti. Maşina a ajuns mai puternică decât omul. Capacitatea de *producţie* am văzut că e azi mai mare decât capacitatea de *distribuire* şi de *consumare.* Concurenţa mondială are acum un caracter anarhic, iar Naţiunea care nu-şi sporeşte şi nu-şi raţionalizează munca

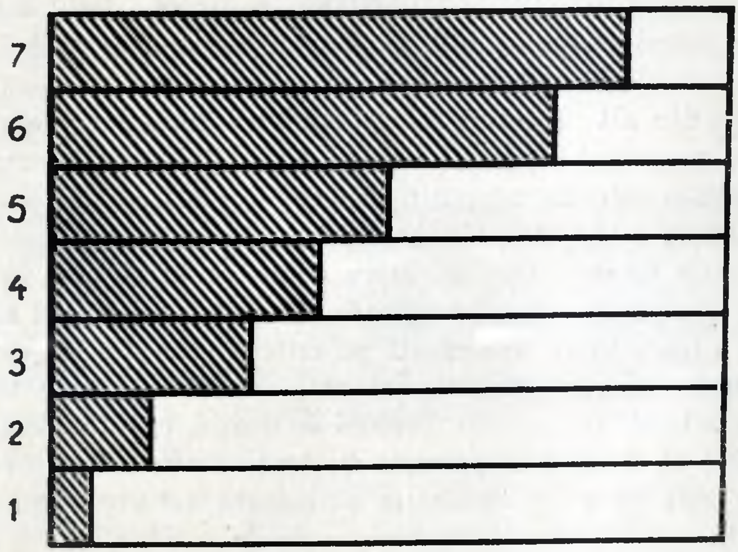
este, fără doar şi poate, învinsă de altele. Iată de ce, educaţia e silită să ţină seamă mai mult decât orişicând de interesele generale ale naţiunii şi ale statului care o reprezintă. Mai mult decât orişicând, *educaţia e o mare problemă de stat* şi anume *cea dintâi preocupare a omului de stat.*

Pe temeiul biologiei, ne dăm seama că cea dintâi putere în stat este puterea *selectivă*[1]*,* fiindcă de ea atârnă cea *legislativă, judecătorească* şi *executivă.* Iar rolul puterii selective e acesta : cu ajutorul şcoalei, să aşeze în toate direcţiile de manifestare socială pe indivizii cei mai înzestraţi. Aşa dar, *Individul „pentru" Stat* şi pentru *„Naţiune"* — tocmai o formulă contrară celei individualiste. „Omul de stat" şi „Şcoala" e azi cea dintâi speranţă mai pipăită ca să ajungem la raţionalizare spre a învinge anarhia în care ne-a aruncat deslănţuirea puterilor titanice ale maşinii. Am putea zice aforistic : *singură căpetenia bună mai poate azi ameliora gloata ;* iar o căpetenie rea poate, din contra, să înrăutăţească fără putinţă de lecuire gloata unui întreg popor. — „Om de stat" şi „educator al naţiunii" sunt azi noţiuni aproape identice.

Aci, să ne fie permisă o paranteză : Se zice de obiceiu că un popor are în fiecare epocă cârmuitorii pe care îi merită. — Nu ştim ce grad de generalitate s'ar putea acorda acestui aforism pentru trecut. In prezent însă, el e cu totul problematic. Odinioară, de bine de rău, selecţiunea se putea face pe o mare suprafaţă socială ; valorile eminente puteau ieşi mai uşor la iveală. Cutare plugar era chemat dela brazdă în fruntea Romei ; robia n'a împiedecat pe Epictet să fie filosof... iar putrezeciunea socială, în epocile de cădere, putea fi măturată prin răscoala celor energici şi cinstiţi. Azi însă, tehnica modernă (tank, tun, mitralieră, gaze toxice, avion, telegraf, telefon, etc.), dă celui care a pus mâna pe cârmă — chiar fără merit — atâta putere, încât el poate ţinea sub cea mai cumplită tiranie o gloată de milioane, înlocuind prin bunul său plac selecţiunea naturală a valorilor. Azi, nu numai că nu-i adevărată afirmarea că un popor are tocmai oamenii pe care îi merită, dar e adevărat altceva : cel care e la cârmă

1) Revista „Parlamentul" (1932—9.)

poate sili chiar un popor vrednic să ducă o viaţă nevrednică. Şi invers: ajutat de ştiinţă şi de tehnica modernă, un mare geniu social poate schimba în scurtă vreme ritmul vieţii unui întreg popor. — Un om de stat poate modifica prin măsuri eugenice însuşi fondul ereditar al neamului său şi poate deveni cel

1. Muncitori obişnuiţi. — 2. Mineri. — 3. Muncitori în fabrici. — 4. Şefi de echipă. — 5. Negustori mărunţi. — 6. Negustori mari şi antreprenori. — 7. Cărturari. (Notele cele mai bune le au copiii părinţilor cu oarecare cultură.)

dintâi pedagog al naţiunii. — Diagrama de faţă arată rezultatul examinării şcolarilor în legătură cu rangul social al părinţilor [1]). Dar din ea se poate vedea uşor că aci sunt amestecaţi la un loc factori care ar trebui calculaţi a parte. — Un copil mediocru, pus în bune condiţii de muncă, poate să capete note mai mari decât altul mai inteligent, dar strâmtorat. Prin urmare, ar fi o eroare să se creadă că media capacităţii copiilor e proporţională cu rangul social al părinţilor... Faptele studiate până azi sunt încă prea complexe, iar omul de stat trebue să fie atent la mulţi factori, — mai ales când

1) *H. W. SIEMENS, Vererbungslehre, Rassenhygiene und Bevölkerungs politik,* München 1930, p. 10.

o ţară are între hotarele ei şi elemente alogene. — Omul de stat, ca educator al naţiunii sale, trebue să se sprijine pe biologie, antropogeografie, etnografie, istorie, economie politică, sociologie şi tot ceea ce ştiinţa îi pune la îndemână spre a înţelege structura şi evoluţia poporului pe care îl cârmueşte. De unde secolul al 19-lea a început cu formula optimistă : învăţământ public şi obligator, deoarece „omul a ieşit bun din mânile Creatorului" (Rousseau), secolul al 20-lea, ţinând socoteală de însuşirile bune şi rele ale unei mase etnice, pune înainte altă formulă : *şcoală pentru toţi,* dar înaintare spre învăţământul superior numai a acelor înzestraţi şi anume din familiile care au cel puţin trei copii, adică au dat dovadă de vitalitate şi de însuşiri morale [1]). — Fireşte, metodele nu sunt deplin fixate. Dar un lucru e din ce în ce mai vădit : Leacul rănilor din trecut nu poate fi decât o selecţiune sistematică a tineretului, întemeiată pe criterii ştiinţifice şi verificată după *criteriul muncii,* cel mai doveditor dintre toate. „Şcoala muncii" nu este o formulă de ocazie, ci este corolarul inevitabil al celui care priveşte cu luare aminte datele etnografice privitoare la civilizaţia şi cultura tuturor ramurilor omenirii.

Concluzie : Privind numai desvoltarea individului, în trilogia învăţământului, valoarea cea mai înaltă este educatorul, aşa cum l-am definit mai sus. Când e vorba însă de gloata unui popor, ţinând seamă de transformările atât de complicate, în care se află azi toată omenirea civilizată, alături de iniţiativa educatorului trebue să punem autoritatea statului, reprezentată prin „omul de stat". Un popor nu trebue privit numai ca o gloată legată de sol, de climă şi de alte împrejurări ale mediului geografic, ci e înainte de toate o masă biologică, o formaţie etnografică şi istorică. Nu mediul, ci ereditatea e faptul capital şi *voinţa* de a trăi, pe care n'o poate măsura destul de exact şi n'o poate îndruma decât omul de stat. — Pestalozzi, cu toată viaţa sa de misionar şi nemărginita sa iubire de oameni, n'a fost în stare să ridice poporul elveţian, după cum nici înţelepciunea lui Socrate nu

1) *M. STAEMLER, Rassenpflege* im völkischen Staat, München, 1933, p. 116.

mântuise pe Atenieni. Pentru îndrumarea câtorva, poate fi îndestulător şi un singur educator. Pentru modelarea unui neam întreg e nevoie de mai mult : de *voinţa* statului, adică de omul de stat, singurul care poate să dea impuls şi celor *lipsiţi de autonomia voinţei.* Pe lângă raţiune şi sentiment, pedagogia viitorului trebue să ţină socoteală şi de voinţă, adică să fie „totalitară", dar nu cum înţeleg acest cuvânt cei care confundă pedagogia cu politica. Deosebirea este considerabilă : Cei luaţi de valul unei anume politici pleacă dela această premisă : „Realitatea pedagogică este o prefacere etică... pe care *n'o putem analiza,* deoarece *nu poate* fi determinată prin nicio *categorie* a cunoaşterii" [1]). — Faţă de acest nihilism pedagogic, noi socotim din contra că analiza e cu putinţă. Etnopedagogia, întemeiată nu numai pe psichologie, dar şi pe alte ramuri ale ştiinţei (antropologie, etnografie, etnologie, istorie, antropogeografie, etc.), pleacă dela anume categorii pentru a descifra evoluţia atât materială, cât şi culturală a fiecărui popor.

Apoi mai e o deosebire : pedagogia totalitară înseamnează o abdicare deplină în faţa puterii statului. „Intelectualul, tipul cel mai înalt al pedagogiei idealiste, este acuma, zic totalitarii, înlocuit prin tipul soldatului" ! — Pentru noi, abdicarea aceasta e cu neputinţă. Credem că este posibil şi necesar să completăm munca lui Pestalozzi cu privire la gloată în sensul mai sus arătat. Dar să punem sub tutelă şi pe cei care n'au nevoie este o eroare şi o pagubă. — Dimpotrivă, în faza în care a ajuns azi desvoltarea omenirii, selecţiunea controlată necontenit prin „şcoala muncii" în sensul larg al cuvântului, ni se pare mijlocul cel mai sigur pentru a înlătura erorile trecutului. Iar treptele pe care le-a străbătut educaţia speciei omeneşti până azi, prezintă următoarea progresiune ascendentă :

1. *Magismul* — un labirint fără fir conducător, dacă n'ar fi venit în ajutor empiria muncii cu uneltele, din ce în ce mai variată.

---

1) *E. GRISEBACH, Gegenwart,* 1928, p. 117, 128, 419, 432 (Cf. *P. Petersen,* Pädagogik der Gegenwart, Berlin, 1937, p. 122.)

2. *Raţionalismul* — întemeiat pe credinţa în raţiune, care a sfârşit cu un impas *(hiatus irrationalis)*.

3. *Sentimentalismul* — adică educaţia sprijinită nu numai pe raţiune, dar şi pe „iubirea aproapelui", ducând şi aceasta la rezultate slabe, deoarece educatorii de mare vocaţie sunt rari, iar selecţiunea nu s'a îngrijit până azi în destul să descopere şi să cultive talentele etice pentru formarea pedagogilor.

4. *Voluntarismul* — faza ştiinţifică, în care „puterea selectivă" este temelia vieţii neamului şi a statului, iar omul de stat, ca educatorul cel mai înalt al naţiunii, înlesneşte *ierarhizarea cea mai dreaptă a tuturor valorilor generaţiei sale*, îndemnându-le pe toate spre muncă, prin „şcoala muncii", atât individuale, cât şi sociale, — până şi pe indivizii lipsiţi de autonomie sufletească. *Republica* lui Plato şi *Politica* lui Aristotel erau construcţii în care se oglindea o societate întemeiată pe sclavie şi lipsită de noţiunea dinamică a progresului. Educaţia modernă, sprijinită pe selecţiune (mendelism, eugenie, etc.) ni se înfăţişează ca începutul unei baze de nestăvilit progres al speciei omeneşti, în munca ei de adaptare la mediul planetar. [1])

Cuprinzând acuma, într'o singură privire, cele înşirate până aici despre trilogia şcoalei, putem afirma următoarele:

Belferul este robul memoriei: vorbe ştie, vorbe spune, iar dela alţii tot vorbe cere.

---

1) In ce priveşte perspectivele asupra viitorului speciei umane, în starea actuală a ştiinţei orice profeţie este iluzorie. — Un biolog cu dispoziţie spre filosofare a exprimat de curând această părere: „S'ar putea ca substanţa ereditară să fi ajuns la o stare de echilibru, în care să nu mai fie cu putinţă decât schimbări fără însemnătate" şi deci progrese iarăşi neînsemnate... — Privind cu neincredere „elanul vital" şi alte entelechii, biologul ne sfătueşte să nu punem temeiu pe „lumina întunecată" *(l'obscure clarté)* pe care ne-o trimite metafizica. *(J. ROSTAND, Hérédite et racisme*, Paris 1939, p. 119). Precauţiunea biologului faţă de Bergson şi alţi filosofi asemănători ne aduce aminte de sila pe care o simţea acuma o sută de ani Alex. Humboldt faţă de „saturnaliile metafizicei" reprezentată prin Hegel şi alte spirite speculative. Totuşi, nu-i mai puţin adevărat că scepticismul biologului, nu-i la urma urmei, decât o atitudine ipotetică, de acelaşi fel cu optimismul bergsonian. — Cât timp, procesul biologic şi biogeografic ne arată o vădită ascensiune a speciei *homo sapiens*, pedagogul are cele mai bune temeiuri să lucreze cu credinţă într'un progres quasi nelimitat.

Profesorul — în sensul bun al cuvântului — e omul raţionamentului : judecă şi învaţă şi pe alţii să judece ; de aceea, el cere nu numai memorizarea faptelor şi a ideilor, ci şi cântărirea lor cu de-amănuntul. Dar dacă se mărgineşte numai la atâta, adică desvoltă numai inteligenţa tinerilor, el le trunchează viaţa şi prin urmare îi depărtează de traiul omenesc normal.

Educatorul, din contra, preţueşte cum se cuvine şi sentimentul, şi voinţa. Emotivitatea sa puternică pune în mişcare şi pe alţii. El tinde să realizeze un ideal intelectual, etic şi estetic nu numai pentru sine, ci şi pentru cei încredinţaţi îngrijirii sale. Este, aşa dar, ceva mai mult decât un profesor. Cugetare ageră poate avea şi o fiinţă apatică, dar îndrumarea reală în căile vieţii nu poate veni decât dela un suflet cald şi armonios, care, pe lângă luciditatea raţionamentului, mai are şi căldura emotivităţii şi hotărîrea voinţei ce împinge spre faptă.

Iată, de pildă, ce mărturiseşte în privirea aceasta, nu vreun literat, ci un om de ştiinţă exactă. Plecat în tinereţe dela studiul matematicei, ajuns apoi mare geolog, el se opreşte spre sfârşitul carierei sale la această concluzie : taina muncii creatoare „este *simţirea,* fără de care nu isprăveşti nimic în viaţă ; este *emoţia,* adică scânteia fără ajutorul căreia nicio lampă nu se aprinde ; e *pasiunea* de a înţelege şi totdeodată gustul *ideilor generale,* precum şi obişnuinţa de a cerne propriile tale cugetări prin ciurul criticei celei mai aspre" *(PIERRE TERMIER).* Profesionişti onorabili pot fi mulţi, zice el, dar maestru adevărat nu poate fi decât *educatorul* care dă tinerilor „ceva direct, tainic şi personal, adică un chip de a privi şi stăpâni ştiinţa ; o *atitudine* morală, care se manifestă oriunde — chiar prin simpla prezenţă" a maestrului. — Cel care scria aceste cuvinte îşi descria, fără să observe, propria sa personalitate. Geologul Termier era o fire profund etică. Ca matematic, în anii tineri, stătuse în fruntea camarazilor săi ; ca geolog şi morfolog era ascultat de toţi colaboratorii la harta Franţei şi preţuit mult de Ed. Suess, autorul vestitei sinteze *Antliz der Erde.* Totuşi, bătrânul savant nu găsea nepotrivit cu celebritatea ştiinţifică să dea lecţii de aritmetică şi ortografie copilaşilor sărmani din suburbia sa. — Ca şi Pestalozzi, el nu lăsa pe nimeni neîmpărtăşit din dragostea sa de aproapele.

De unde urmează pentru orişicine, că *cea mai înaltă potenţă socială este educatorul.* Iar când zicem educator, nu ne gândim numai la ceea ce se petrece între zidurile şcolilor, ci şi mai departe.

Educator este pedagogul închinat tineretului, dacă împlineşte însuşirile arătate mai sus.

Educator e preotul cu simţire creştină, adică cel care poate sta pildă de viaţă atât pentru cei mici, cât şi pentru cei mari.

Educator e magistratul — conştiinţa cea mai curată a societăţii, oglinda cea mai limpede pentru toate cunoştinţele tulburi, dând fiecăruia partea de dreptate ce i se cuvine.

Educator este medicul-misionar, care îngrijeşte de cei ce sufer, fără a se gândi la „arginţi", şi în deosebi acela care ia măsurile cuvenite pentru innobilarea trupească şi sufletească a neamului său.

Educator este ostaşul care trăieşte cu gândul nu numai la pregătirea tehnică, ci şi la modelarea sufletească a luptătorului pentru apărarea fiinţei neamului, pe care îl priveşte cu simţirea de respectul religios a mareşalului Turenne, „soldatul creştin", — viteaz şi sfânt în acelaşi timp.

Educator, în sfârşit, e omul de stat, mintea cea mai cuprinzătoare a unui neam, capabilă să îmbrăţişeze destinele lui până dincolo de zarea secolelor şi să le îndrumeze pe calea cea mai nimerită.

Intr'un cuvânt: educatorul este puterea socială cea mai de preţ. El este talentul etic superlativ, după cum Savantul şi artistul ating culmea în Ştiinţă şi Artă [1]).

---

1) Din nenorocire, educaţia este încă şi azi abia la începutul drumului. Când numără cineva câte *observări* sunt necesare pentru studiul copilului şi pentru a înţelege ceea ce numim „caracter", îşi dă seama că Tipologia e încă în faşă. Până ce vom ajunge să descifrăm ceea ce Klages numeşte „Tektonic des Charakters" şi să dăm tineretului o creştere în adevăr ştiinţifică e o cale lungă — lungă de tot. — Urmaşii noştri vor privi clasificările caracterologiei de azi, cum privim noi la clasificarea plantelor în epoca lui Dioscoride.

Cu atâta e mai regretabilă greşala Statului şi a Universităţii că nu şi-au dat seama din timp de nevoia „educării educatorilor" în instituţii speciale şi de cercetări cât mai grabnice în latura psihologiei şi a tuturor ramurilor de ştiinţă legate de problema educaţiei. (Vezi între

altele: *ROBERT REIGBERT, Ausdruckspsychologie* und *praktische-Pädagogik*, Weimar, 1927, p. 97.)

E drept că reformele şcolare sunt din ce în ce mai numeroase în toate ţările (pag. 315) Ele seamănă însă cu repararea unor case, pe care stăpânii lor n'au curajul să le înnoiască după un plan sistematic, ci numai le cârpesc cum pot, măcar că zidurile sunt crăpate şi măcinate de igrasie. Unul astupă o fereastră, altul sparge un zid, spre a face o uşă între două camere; al treilea construeşte o scară nouă spre a lega două etaje, sau se mângâe cu ideea copilăroasă că a făcut cine ştie ce ispravă, văpsind faţada cu una sau alta din colorile la modă: realism, modernism, clasicism, „rhétorique", filosofie, înfiinţare ori desfiinţare de bacalaureat şi de al-de astea.

Realitatea e însă aceea pe care am văzut-o: nici după grozava experienţă a războiului mondial, nu ne-am ostenit să determinăm exact măcar scopul fiecărei trepte de învăţământ. — Unii au pus până şi în şcoala *primară* ca ţintă tot *„cultura generală"!* (Reforma şcolară din România, în 1924.) — Eroarea a fost arătată la timp, dar abia acuma începe a se deprinde lumea cu ideea că numai alături de educaţia muncii care îndreaptă spre o profesiune se poate căpăta ceea ce numim, cultură generală". Alţii s'au amăgit schimbând mereu etichetele învăţământului *secundar: teoretic* (modern, real, clasic) şi *tehnic* (industrial, comercial, agricol, etc.), dar rămânând departe de orice rezultat practic. Cât priveşte învăţământul *superior*, universităţile continuă şi azi să se asemene cu magazinele „Universale", unde tinerii cearcă să cumpere de toate, *alegându-se* la urmă doar cu diploma. — In România, în deosebi, au fost „multe cazuri de incoherenţă". „Publicistica noastră culturală seamănă ca o găină care râcâie pe grămada problemelor, ciugulind cu satisfacţie câte un bob răsleţ" *(ŞTEFAN BÂRSĂNESCU, Politica culturii*, Iaşi 1937, p. XI, p. 344), iar rezultatul e o situaţie dureroasă pentru tineret, umilitoare pentru şcoală şi foarte gravă pentru societate. In unele ţări, numărul delicvenţilor minori s'a îndoit în cei din urmă zece ani, ceea ce însemnează că tineretul e îndrumat mai rău şi decât în trecut. Proliferarea quasi-canceroasă a învăţământului haotic nu putea duce decât la anarhie.

E timpul deci să facem suma experienţei din trecut şi să pornim pe alte căi:

1. Mai întâi, vechea greşală a Statului de a mai cere universităţii profesionişti trebue să înceteze. (Indrumarea profesioniştilor spre politehnică e semn de însănătoşire.)

2) Educatorii de toate categoriile trebue să fie pregătiţi în instituţii speciale, cu alte programe şi alţi profesori decât ai universităţii. — Infiinţarea şcolilor normale superioare e o dovadă de îndreptare.

3) Tineretul trebue ferit ca de molimă, de orice atingere cu spiritele false — oricare ar fi genul şi gradul de infirmitate intelectuală al „mistificatorilor". (De măsurile profilactice va fi vorba mai pe larg.) Deocamdată:

De *belferi* nu ne mai temem; ei sunt pe isprăvite.

Profesorii — care nu-s decât profesori — vor deveni tot mai rari.

Educatorii însă vor lua peste tot locul elementelor improprii. In toate ţările bine cârmuite, şcoala va trebui să plece dela realităţile etnice şi să fie mai întâi o integrare în naţiune. Un neam poate trăi la urma urmei şi fără alfabet — istoria e martoră; dar fără sănătate biologică şi fără sănătate sufletească o naţie nu poate dura. Şi tocmai aci a stat vina cea grea a şcolii falimentare de până azi (Payot). — Abia „educaţia educatorilor" ne va îndruma pe calea cea dreaptă, apoi verificarea necurmată a rezultatelor prin „şcoala muncii".

TRILOGIA VIEŢII

BĂRBATULUI DE STAT

CARE VA ÎNLĂTURA GUNOAIELE ADUSE DE VENETICI, ÎNCEPÂND CU BARBARII EVULUI-MEDIU ȘI TERMINÂND CU BARBARII MODERNI, PLAGA CEA MAI GREA DINTRE TOATE CÂTE AU CĂZUT PE CAPUL NEAMULUI ROMÂNESC.

TRILOGIA VIEȚII

Gloata... s'o ia dracul și Statistica.
NIETZSCHE

Extremele sociale se cumpănesc și se elimină necontenit. Cei prea răi, ca și cei prea buni, sunt excepții ale naturii ; ei cad dela sine, cum se desprinde și cade coaja copacului, lăsând să dureze numai trunchiul cu pătura generatoare, adică mulțimea sănătoasă, care asigură continuitatea organică a neamului.

Nietzsche desprețuește gloata, începând cu cea germană. — Idealul său e omul superior — *Uebermensch.* — Sunt însă și alte valori vrednice de luat în seamă. — Părerile despre gloata omenească s'au schimbat mult din vechime până azi. — Biologia modernă privește gloata umană, la fel cu a plantelor și animalelor, adică *izvor de selecțiune* pentru valori mai înalte. — Pătura rurală este pătura generatoare a națiunii. — Clasificarea lui Galton luminează problema. — Spectrul social tripartit : oameni *normali, netoți* și *personalități* sau „fruntași". — Clasificările caracterologice foarte nesigure. — Lacune de împlinit. — Primatul valorilor etice. — Impărțirea empirică a lui Ostwald : *romantici* și *clasici.* — Definiția „Omului Superior". — Aplicări la viața poporului român.

Nietzsche merită să fie citit, chiar când nu te împaci cu părerile lui. Față de gloată, el are însă un dispreț nemărginit: o dă pe seama dracului și a statisticei.

Despre gloata din Germania, scriitorul exprimă o părere nu se poate mai rea. „Cine trăiește între Nemți trebue să sufere de pe urma monotoniei de pomină a vieții și a simțirii lor, precum și din lipsa formei ; apoi din cauza simțurilor lor tâmpe și închise ; din pricina grosolăniei în ce privește relațiile mai umane, și încă și mai mult de pe urma pornirii lor spre pismă, precum și a posăciei și a murdăriei caracterului

lor. Te doare şi te jigneşte înrădăcinata lor poftă de falsitate, de surogat, de muncă rău imitată, de traducere a lucrurilor bune din streinătate şi de proasta calitate a celor autohtone. Acuma li s'a adăogat un rău şi mai mare : o nelinişte înfrigurată, o pornire spre izbândă şi câştig, cum şi preţuirea excesivă a momentului. — Te cuprinde furia, când te gândeşti că toate slăbiciunile şi bolile acestea nu pot fi vindecate, ci trebue să fie ascunse (sulemenite) prin cultivarea formei senzaţionale".

Aiurea : „Noi, Germanii, n'avem cultură. Mai mult : suntem scrântiţi când e vorba de viaţă, de o dreaptă şi simplă viziune şi auzire, de o fericită percepere a lucrurilor apropiate şi naturale ; până acuma n'avem nici măcar temelia unei culturi, fiindcă nu suntem încredinţaţi noi înşine că am avea în noi o viaţă adevărată. In genere, fărâmaţi şi şovăind între ce este lăuntric şi ce este exterior ; pe jumătate descompuşi mecanic, acoperiţi de noţiuni, ca de nişte dinţi de scorpie, din care se nasc idei de scorpie, apoi suferind şi de *boala cuvintelor*, lipsiţi de încredere în simţirea noastră, cât timp nu e ştampilată cu vorbe... poate că tot aş mai avea dreptul să zic despre mine : *cogito ergo sum*, dar nu şi dreptul de a zice *vivo ergo cogito*. Imi este garantată o existenţă goală, dar nu o viaţă plină şi verde. Simţirea mea originală este numai o chezăşie că sunt o fiinţă cugetătoare, dar *nu vie ;* nu e o garanţie că sunt *animal*, ci cel mult *capital*. — Dă-mi însă viaţa şi, după aceea, îţi scot eu din ea şi o cultură".

După caracterizări atât de vehemente, este de prisos să mai adăogăm şi părerile lui Schopenhauer despre poporul german. Va fi destul să amintim judecata cumpătatului Goethe : „Noi, Germanii, suntem de ieri ; de vreo sută de ani, am lucrat temeinic, dar pot să mai treacă secole, până ce va pătrunde şi între ai noştri atâta spirit şi atâta cultură înaltă, încât să se poată zice şi despre ei că e multă vreme de când au fost barbari". Se înţelege, străinii nu pot pretinde să formuleze o judecată mai sigură. Mai întâi le stă ca o piedecă limba. Pentru cine e deprins cu graiuri de o structură mai simplă, scrisul şi vorbirea Germanilor li se pare ceva greoiu. Parcă e mai firesc să afli întâi despre *ce* e vorba sau *cine* împlineşte o acţiune, apoi *ce* face şi să urmăreşti efectele lucrării asupra obiectului... *(subiect, predicat, complinire...)*, decât să înşiri cuvinte despre

care nu ştii ce vor păţi până la sfârşitul propoziţiei ori frazei, din cauza verbului care le pândeşte tocmai la urmă (complicat şi el cu fel de fel de prefixe, unele total lipite, altele cu putinţă de deslipit şi cu capacitatea de a schimba înţelesul verbului).

Insă oricum ar fi un popor, şi oricare ar fi limba sa, despreţul pe care Nietzsche îl arată gloatei sale etnice, dând-o pe seama dracului şi a statisticei (socotită, pesemne, ca un fel de tovarăşă a Diavolului) nu ni se pare admisibil. Ştim că admiraţia marelui polemist se îndrepta spre ceea ce numeşte el *Uebermensch.* Dar antiteza : „gloată" şi „supra-om" ni se pare o simplificare prea radicală a realităţii sociale. E necesară cel puţin o gradare tripartită, — nu din dorinţa noastră de a sistematiza cu orice preţ faptele după un singur calapod, ci dintr'o consideraţie de caracter cu mult mai general şi anume :

Când privim un organism, ceea ce ne atrage mai întâi luarea aminte este conturul, iar în linia conturului — punctele extreme (marginea de sus şi de jos). Intuirea extremităţilor implică însă şi observarea unui punct sau a unei linii mijlocii. (Simetria este însuşirea cea mai răspândită în lumea plantelor, a animalelor şi chiar în cea neorganică, când este cristalizată.) Până şi la corpurile amorfe, cea mai sumară orientare spaţială o dobândim privind *extremităţile* şi, în al doilea rând, *mijlocul* liniei ce le uneşte. — Singură sfera pare a se opune acestei regule, dar şi ea are doi poli şi o linie de egală împărţire — ecuatorul.

Prin urmare, este un fel de necesitate a perceperii noastre, să luăm în seamă (chiar într'o totalitate eterogenă : turmă, stol de păsări, sat etc.) măcar extremităţile şi mijlocul, ca să avem cel puţin o imagine fie chiar globală a obiectului de care ne interesăm. — Trinomul ca formulă a *existenţei* şi trilogia ca modalitate a *expresiei* constituesc un fel de cadru general, care se poate aplica în foarte multe împrejurări. De aceea nu-i de mirare să se potrivească şi gloatelor omeneşti, când e vorba să analizăm cât de sumar forma, dimensiunile şi structura lor. (Aci, facem însă abstracţie de formă, dimensiune, poziţie şi alte categorii ale descrierii antropogeografice şi etnografice, oprindu-ne numai la *structura* gloatei etnice, în măsura în care ea poate interesa şi pe educator.) — Vom privi aşa dar următoarele trepte de valori omeneşti : *codaşi, mijlocaşi* şi *fruntaşi.*

I.

Mediocritatea gloatei. — Gloata este totdeauna şi peste tot mediocră — în toate speciile. Am relevat mai sus că pretutindeni, natura seamănă mult şi culege puţin. Ca în toate loteriile, numerele cele mai multe nu câştigă. De tiparul ideal al speciei, rareori se apropie — şi planta, şi animalul şi chiar mineralul cristalizat. Cele mai multe exemplare sunt imperfecte şi menite să ajungă hârburi, ca vasele prea slute ale olarului. De aceea, şi specia omenească, aşa cum ni se arată în gloatele etnice, nu e nicăieri tocmai ademenitoare, dacă o privim din punctul de vedere somatic. Pentru un singur Apollo, milioane şi milioane de exemplare urâte. (Limba românească are o expresie familiară, dar caracteristică: „mutră de duzină".) Ba încă, spre deosebire de alte specii, omul a găsit de cuviinţă să-şi sluţească corpul şi înadins — ceea ce nu mai face nicio vietate pământească.

Şi nu numai trupeşte, dar şi sufleteşte, gloata e vulgară. Ca să înţelegem cum s'a putut naşte în capul lui Nietzsche ideea de *supra-om,* adică să dorească ivirea unei alte specii superioară omului de azi, ar trebui să urmărim în tot largul omenirii: întâi toate metodele omului de a-şi modela în chip artificial corpul; al doilea, ar trebui să înşirăm şi toate rătăcirile sale sufleteşti, care l-au împins uneori până la sluţirea corpului. De când s'a deşteptat din somnul animalităţii şi până azi, odiseea vieţii omului e plină de cele mai neaşteptate absurdităţi. Nu e pocire a corpului, pe care să n'o fi încercat, şi nu e jivină cât de păcătoasă, pe care să n'o fi adorat în urma închipuirilor care i-au trecut prin minte. Dacă ar putea bănui celelalte vieţuitoare ale planetei la ce grad de nemernicie s'a coborît omul, închinându-se până şi la făpturile cele mai bicisnice, despreţul pentru bipedul numit *homo sapiens,* n'ar mai cunoaşte nicio margină.

Abia în mileniile din urmă, unele gloate omeneşti au început a se scutura din buimăceala cugetării magice şi a lua o cunoştinţă mai exactă despre corp şi despre marele epifenomen ce se cheamă *suflet* omenesc. După multiple aberaţiuni care au durat de bună seamă peste suta de mii de ani, numai

de vreo zece milenii, experienţa muncii cu uneltele (culegere, vânătoare, pescuit, domesticirea câtorva plante şi animale) a îndrumat unele capete mai agere spre un început de ştiinţă, adică de cunoaştere mai exactă a vieţii şi a legăturilor dintre fenomenele naturii. — După o lungă fază de dibuire în faţa mediului (un fel de stare semi-patologică, faţă de siguranţa de odinioară a vieţii cârmuită de instinct), omenirea a început a se dumeri asupra puterilor fiinţei omeneşti. Ba încă a început a le crede chiar mai mari decât sunt. Omul a început a se socoti podoaba universului, închipuindu-şi acuma pe zei ca un fel de oameni superiori (supra-oameni). Astfel, împrejurul Egeei, au răsărit cu timpul o numeroasă ceată de zei şi de zeiţe, toţi frumoşi şi puternici, având doar atribute deosebite. Zevs, „părintele zeilor şi al oamenilor", senin şi magnific, cum se cuvine unui stăpân al Cerului. Poseidon, cu tridentul în mână, domnea peste valurile mării ; Hermes avea nişte aripioare la călcâie, să-i ajute a sbura prin Oceanul aerului... Doar Hephaistos avea un cusur, — era schiop; altfel — frumos şi puternic ca toţi zeii. Cât despre zeiţe, tot una şi una. In frunte, Hera, soţia lui Zevs, plină de majestate. Palas Athena — nu numai frumoasă, dar şi mintoasă, ca una care se născuse din capul Celui ce stăpânea tot Olimpul. Afrodita — alintată şi plină de nuri. Diana, o fecioară sprintenă, gata de vânătoare şi de hoinăreală, cu arcul la umăr, prin codri. Iar neamul driadelor, al nimfelor şi al silfidelor... cine mai ştia să-l înşire ! Frumuseţe şi iarăşi frumuseţe ; nicio pocitanie de felul divinităţilor din Egipt, Asiria, Chaldea, India, China, Peru şi Mexic, unde chiar oameni foarte civilizaţi se închinau la fel de fel de monştri : zei cu chip omenesc, dar cu cap de berbec ; alţii cu trei ochi, cu zeci de mâni, cu sute de picioare şi alte sluţenii. — Visul urît al cugetării magice creiase pe acolo tot felul de caricaturi, până ce în basinul Egeei, omul începu a se adora şi pe sine, dând zeilor chip omenesc şi socotindu-i ca nişte *părinţi* cu însuşiri superioare celor omeneşti. Prin legăturile dintre zei ori zeiţe cu oamenii pământului, din care ies semizei şi eroi, se naşte un vast Panteon ce lega Cerul de Pământ. — Prefacerea aceasta în concepţia omului despre lume s'a petrecut abia de vreo câteva mii de ani. Aci, în Grecia, fiinţa omenească a devenit pentru întâia oară conştientă de înalta sa si-

tuaţie pe faţa planetei. (Cu drept cuvânt, evenimentul acesta a fost numit „miracolul grec“ şi poate fi considerat ca începutul însănătoşirii sufletului omenesc, întunecat până atunci de rătăcirile cugetării magice.)

Aci, pentru întâia dată, omul s'a dumerit ce este pământul, *„casa* să de educaţie“, ce *formă* şi *mărime* are, ce *loc* ocupă în univers şi ce *rol* joacă fiinţa omenească pe acest glob aşezat în centrul lumii. Literatura şi artele plastice aşează făţiş pe om alături de zei. In poemele lui Homer, un fel de biblie a lumii elene, muritorii şi zeii nemuritori trăiesc şi uneori luptă de-a-valma. In marele tablou al lui Polygnot „Luarea Troei“, — cât putem şti din descrierea periegetului Pausania — elementul omenesc şi cel divin erau amestecate, iar despre Zevs al lui Phidias, un Roman, cu mult simţ etic (Quintilian) a putut spune că frumuseţea feţei lui *„adăogase* ceva religiei“. In faza dintâi a sculpturii elene, pentru artist „rasa sta deasupra individului“ [1]) şi nu e de loc o exagerare, dacă afirmăm că omul ajunsese la o făţişă divinizare a frumuseţii corpului, făcând din frumuseţe chiar un principiu de educaţie [2]). (Frinea în faţa judecătorilor şi-a desgolit pieptul, ştiind că frumuseţea plastică e mai tare decât orice argument.) Dar nu numai arta, ci şi ştiinţa şi filosofia îndrepta privirile tot spre sănătate, seninătate şi armonie. Pentru Pitagora, lumea toată era κόσμος adică podoabă, iar pentru Plato, adevărul, binele şi frumosul una sunt — treime de o fiinţă şi nedespărţită.

Ne-am oprit o clipă asupra acestui moment din evoluţia gloatei omeneşti, fiindcă a circulat prea mult părerea că zeii au fost o creaţie a temerii omului faţă de puterile naturii *(Lucretius).* E drept că, la început, pe treapta fetişismului, omul

---

1) G. *MÉAUTIS, Les chefs-d'ouvre de la peinture greque,* Paris 193 p. 108.

2) E foarte semnificativ că, chiar în epoca noastră de intensă muncă ştiinţifică în ramura pedagogiei, un vestit reprezentant al istoriei artelor, Strzygowski, trecând uşurel peste specialişti de seamă (pe Eduard Spranger îl numeşte pamfletar !) a socotit că ar putea pune la temelia întregului învăţământ arta, şi a cercat să ne propună o nouă filosofie a culturii şi un nou ideal de educaţie, după tipicul „umanităţii elene“. — Semeţia aceasta, unită cu destule stângăcii, ar fi cu neputinţă de înţeles, dacă cititorul n'ar da cu ochii de minunata stelă funerară din cimitirul Dipylon, pe care pedagogul revoluţionar o pune înainte ca argument pentru teoriile sale. *(JOSEF STRZYGOWSKI, Recherche scientifique et éducation,* Paris, 1931, p. 90.)

a trăit zecimi de milenii ca sub apăsarea unui vis rău, iar creaţiunile acelui vis nu puteau fi decât slute. — Dar se cuvine să relevăm faptul că, după ce s'a „trezit" din somnul cel greu, omul a început a creia pe zei din iubire şi admiraţie faţă de propriul său chip idealizat, adică a creiat ceva mai bun decât omul — pe *Supra-Om.* Aci stă marea semnificaţie a culturii elene, asemănată azi de artişti şi cărturari cu un miracol. — Pentru geografi şi etnografi, care privesc formaţia biogeografică a omenirii, în legătură cu tot Pământul, momentul acesta e decisiv, pentrucă el însemnează amurgul fazei magice şi *începutul celei raţionaliste,* când fiinţa omenească prinde a-şi găsi echilibrul in mica sa lume telurică. — După labirintul magiei care dusese pe om la tot soiul de sluţiri ale corpului, figura omenească devine prototip chiar pentru zei, iar nesfârşitele temeri întreţinute de superstiţii care de care mai absurde încep a fi învinse şi înlăturate de lumina pe care o dă sufletului omenesc ştiinţa şi filosofia.

Insă biruinţa aceasta nu era definitivă. Senina concepţie a lumii greco-romane a fost grav turburată, pe de o parte de halucinaţiile gloatelor barbare care au început a năvăli spre ţările Mediteranei, apoi şi de ascetismul creştinilor şi de unele doctrine venite din spre Orient. Cine urmăreşte întâmplările din cele dintâi secole ale Creştinismului vede lămurit că sub presiunea amintirilor din pustia Transiordanică, unde Ion Botezătorul mâncase lăcuste uscate la soare ori prăjite pe cărbuni, şi a nălucirilor fioroase din pădurile nordice ale Europei, unde barbarii de neam german, celt, slav ori finic trăiseră până la Iisus ca Piciile-Roşii, umblând unii cu pielea goală, vopsindu-şi corpul cu albastru şi bând sânge din scăfârlii de om (pe când la Atena, Socrate sta de vorbă cu Pericles şi Aspasia) era firesc şi prea firesc ca o parte mare din gloata ademenită (ori chiar adusă cu sila) la Creştinism să lunece iarăşi în tot felul de rătăciri şi superstiţii. Evul mediu (laude-l cine o vrea şi cât o vrea — unii ar dori să-l vadă chiar reînviat) a fost, global privit, o adevărată desfigurare a lumii greco-romane ; o ceaţă de o mie de ani, după mileniul dela Homer până la Traian şi Antonini, când lumea mediteraneană văzuse şi „zile cu trei sori în frunte", ca în veacul lui Socrate, Plato şi Aristotel. — Aşa dar, pentru etnograful care priveşte mersul omenirii

în raport cu cele două coordonate: *civilizaţia* şi *cultura*, evul mediu este, şi trupeşte, şi sufleteşte un fel de sincopă: ceea ce Dante înşiră în „Infernul" său creştin, n'ar fi trecut o clipă măcar prin mintea unui Elin din perioada clasică. Povestirile lui Ulyse (care se coborîse şi el de viu în Infern, ca şi Dante) sunt abia ca o adiere de tristeţe, faţă de ororile descrise de poetul italian, a cărui închipuire creştină era chinuită de antiteza teologică dintre sufletul „divin" şi corpul compus din materie „diabolică", în care Satana îşi face toate mendrele.

De aceea, când s'au simţit zorile Renaşterii, a fost ca un fel de înviere dintre morţi. Şi corpul, şi sufletul încep a se însănătoşa, iar arta o dovedeşte îndată. In locul icoanelor cu sfinţi bizantini, slabi şi smoliţi — coloare plăcută schimnicilor, sluţenia convenţională piere; pictorii încep a zugrăvi iarăşi chipuri sănătoase şi frumoase. Corpul ţapăn şi total îmbrăcat (mai de grabă — înfăşurat în pânzeturi) scapă de amorţeala hieratică; se mlădiază şi nu se sfieşte a se arăta chiar gol. Madonele şi îngeraşii încep a avea obrajii rumeni. — Chiar urmaşii barbarilor din nordul Europei, când dau cu ochii de pictura luminoasă a Italienilor uită că trupul e tovarăşul Diavolului. — Fireşte, la unii Hyperborei, visul cel rău durează mai mult. Scoţia secolului al 18-lea, aşa cum o descrie Buckle, era cuprinsă încă de negurile teologiei puritanilor şi altor secte [1]). Aci gloata omenească se căina ca o ceată de osândiţi la moarte.

Prin urmare, considerând planeta ca o „casă de educaţie a genului uman", cele din urmă două-trei milenii se înfăţişează în ochii etnografului ca o luptă între concepţia greco-romană, care apropia pe om de realităţile vieţii, şi cea ascetică, medievală. cu antinomia dintre corp şi suflet. Cel dintâi care făcuse să se simtă mai viu această discordanţă fusese apostolul Pavel. Când ucenicul rabinilor s'a oprit în faţa inscripţiei unde era vorba de o divinitate nevăzută şi „necunoscută", Atenienii au înţeles că omenirea elină şi romană era osândită. Catolicul Dante va păşi pe acelaşi drum. Dar ceea ce e mai ciudat e faptul că însuşi protestantul Luther are despre făptura

---

1) TH. BUCKLE, *Histoire de la civilisation en Angleterre*, Paris. 1881. tom. V. p. 47 ş. u.

omenească idei tot atât de triste. Dracul, cu care se lupta zilnic, şi corpul, tovarăşul bun al Diavolului, îl face pe Luther să piardă orice nădejde de mântuirea fiinţei omeneşti din iniţiativă proprie... Pentru el, singura scăpare e în graţia divină. Fostul călugăr dela Wittenberg, ca teolog, dă şi el gloata dracului, întocmai ca şi păgânul Nietzsche, măcar că nu întrebuinţează aceleaşi expresii. Iar lucrul şi mai surprinzător e altul : o sentinţă aproape la fel se aude şi din partea seninului cugetător Kant. Asemenea gheţarului care abia, abia înaintează, dar mătură tot ce-i stă in cale, singuraticul dela Königsberg, după o lungă viaţă închinată filosofării, nu găseşte pentru om altă caracterizare decât acesta: *krummes Holz*. Şi încă atât de strâmb, încât nu-i chip să faci din el nimica drept *(nichts Gerades)*. Aşa dar n'am putea lua a nume de rău, că Goethe îl pune pe Mephisto să ridiculizeze lauda Arhanghelilor şi să spună lui Dumnezeu-Tatăl că opera Sa, adică Omul („dumnezeul cel mic" — der kleine Gott) e *netrebnic şi păcătos* ca „în ziua cea dintâi", deoarece, chiar după ce s'a scuturat de magism şi a ajuns în faza raţionalistă, el întrebuinţează şi Raţiunea numai spre a fi mai „dobitoc decât toate dobitoacele" [1]).

Acestea sunt ipostasele sub care s'a înfăţişat gloata omenească până azi. — Iată de ce, asprul Nietzsche, făcând suma tuturor judecăţilor pesimiste, dela Buddha până la Kant, cearcă să repare greşelile Creatorului, punând înainte un nou ideal, Supra-Omul, adică o umanitate superioară gloatei de azi — afierosită Dracului şi Statisticei.

„Şi Zarathustra vorbi astfel către *mulţime :* Vă predic învăţătura despre *Omul-Superior.* Omul de azi trebue să fie depăşit. Ce-aţi făcut voi ca să-l întreceţi ?

Toate speciile au ajuns la ceva peste nivelul firii lor, iar voi vreţi să fiţi refluxul acestui mare val (spre progres) şi să vă întoarceţi la dobitoace, în loc să depăşiţi pe om ?

Ce este maimuţa faţă de un om ? O dureroasă ruşine, un fel de batjocură.

Aţi străbătut până acuma drumul dela vierme până la omenire, dar în fiinţa voastră este încă mult din făptura viermelui. — Odinioară eraţi chiar maimuţe adevărate, iar acuma sunteţi doar nişte maimuţe *mai mult* decât alte maimuţe !"

1) Nur tierischer als jedes Tier zu sein.

Iată unde ajunsesem cu ideile noastre despre gloată până la popasul dintre 1800 (Lamarck, Bichat, etc.) şi 1900, când de Vries, Tchermak şi Correns, fără să ştie unul de altul, descoperiră încă odată legile lui Mendel, ignorat de contemporanii săi — în plin darwinism și evoluționism ! Popasul acesta e în adevăr odihnitor. Am împăcat în secolul al 19-lea iarăşi trupul cu sufletul. Pe temeiul ştiinţei, după buna pildă a Suedezilor şi Englezilor, educaţia fizică e nu numai deplin preţuită, dar a ajuns chiar modă (sport) ; toate ţările civilizate sunt pline de arene care amintesc vechile palestre, întrecându-le însă cu mult pe cele greco-romane. — Cât priveşte concepţia despre suflet, ştiinţa modernă nu mai lasă nicio îndoială că vechiul divorţ dintre corp şi suflet e pe sfârşite. Niciunul nici celălalt nu mai e dat Diavolului ; iar pedagogia rezemată pe psichotehnică, şi eugenia rezemată pe mendelismul sprijinit de statistică, încep a privi gloata omenească cu cele mai bune speranţe de a ridica omenirea la un nivel atât de înalt, încât să ni se pară că s'a ivit pe faţa planetei o *specie nouă* (care să privească spre cea de azi ca la o gloată de maimuţe).

Intrebarea e : pe ce cale s'ar putea realiza un astfel de progres ? Oare privind cu despreţ mulţimea şi „morala turmei", spre a trece „dincolo de rău şi de bine", preţuind numai pe cel care seamănă cu Supra-Omul ?

Credem că nici linguşirea mulţimii — metoda demagogilor, dar nici despreţul lui Nietzsche nu este mijlocul cel mai nimerit spre a ne orienta în aceasta grea problemă. Alta, cu totul alta trebue să fie calea : analiza şi descrierea cât mai exactă a formaţiilor etnice actuale. Ologeneza ne-a deschis o cale nouă spre a examina arborele omenirii cu toate ramurile sale (vechi şi nouă), fără preocuparea polemică relativă la „inegalitatea raselor umane" aşa cum s'a făcut în secolul trecut (Gobineau) sub influenţa disputelor sociale, politice şi chiar religioase. Azi, antropologia, etnografia, antropogeografia şi etnologia ne-au deprins cu cercetarea nepărtinitoare a tuturor formaţiile etnice şi a tuturor formelor de civilizaţie şi de cultură. Toate sunt vrednice de cercetat, după cum toate plantele sunt interesante pentru botanist şi toate animelele pentru

zoolog. Pornind dela acest punct de vedere, iată cum ni se înfăţişează gloatele etnice.

In orice ţară, în oraşe — şi chiar în sate, în momente de mare aglomerare — ai în faţă un adevărat microcosm. Cutare sat dosnic, între munţi, în zile de bâlciu, se preface într'un furnicar de lume cu cele mai variate aspecte, ca statură, coloarea pielei, a părului, a ochilor, etc., etc ; găseşti indivizi înalţi, mijlocii şi mici ; bruni, blonzi şi oacheşi ; cu ochii negri, albaştri, verzui şi căprui... cu o epidermă de toate nuanţele din scara antropologului, iar fizionomia înfăţişează cele mai variate tipuri, dela figuri apropiate de canonul clasic, până la adevărate pocituri. Sufleteşte la fel: o gamă întreagă, dela tâmpi şi guşaţi rămaşi în mintea copiilor, până la inteligenţele cele mai vii din care ies la iveală proverbe, poezii, cântece şi alte produse de mare preţ ale folklorului acelui neam.

La oraşe, varietatea e şi mai mare. Imprumutăm câteva fapte din descrierea unei ţări din regiunea Mediteranei. „De dimineaţă, piaţa oraşului se umple din zori cu o lume nu se poate mai pestriţă : mii de barace de pânză, sprijinite doar pe câteva stinghii, iar marfa e întinsă pe caldarâm. Ce fel de marfă ? Toată peticăria pământului, şi curată, dar mai ales necurată : pânzeturi nouă şi vechi, haine pătate, pălării purtate, încălţăminte de tot soiul, tigăi, lanţuri, cuie ruginite, colivii, rame, farfurii, cărţi, perii, bureţi, cuiere, stampe... îţi vine să crezi că jumătate din marfa aceea este culeasă de pe maidanele cu gunoiu. Harnici şi cruţători, oamenii din partea locului nu leapădă nimic. Trăind mulţi pe loc puţin, ei trebue să se mulţumească cu te-miri-ce, să strângă şi să păstreze orice lucruşor.

Tot aşa de felurite sunt şi mutrele acelor târgoveţi. Cele mai multe vulgare (fapt de mirare, fiindcă ţara este vestită tocmai pentru preţuirea frumuseţii). Dar nici frumuseţea nu lipsea. Lângă o rogojină cu lăcate vechi, cuie şi fierărie de adunătură, sta pe un scăunel o fetişcană de 16—17 ani. Imbrăcămintea săracă, dar chipul ei cu trăsături de o mare nobleţă — vorba poetului „icoană într'un altar s'o pui de închinat". Alături un vânzător de farfurii îşi laudă marfa cu strigăte şi gesturi de comediant. Lua câte trei în mână, le resfira ca pe nişte cărţi de joc... Vedeţi ? Lucru bun ; costă numai patru...

Le dau cu 3, cu 2, cu una. (Svârlind o farfurie pe la spate, o prindea în mână lângă celelalte, fără să le spargă.) Nu vreţi nici cu una? Las' că le ţin pentru mine... Le punea jos şi începea cu câteva ceşti aceeaşi scamatorie, însoţită de aceeaşi larmă... Lumea se înghesue să caşte gura, dar cei care dau cu ochii de vânzătoarea de alături, uită palavragiul şi se întorc spre fata cu chip de madonă, măcar că nu le arde de cumpărat fierărie". — Uşor de înţeles, fiindcă gloata aceea nu cuprindea numai lume de rând, ci şi exemplare alese, unele la chip, altele la suflet. In viermăria acelui bâlciu, erau şi locuri de linişte deplină: toţi stau nemişcaţi. Mulţimea ciotcă asculta pe cei care vindeau partituri de muzică. Vânzătorul cânta, iar cei dimprejur însoţeau ca în surdină melodia cea nouă.

Gunoiu omenesc? Fără îndoială, mult gunoiu. Aşa e peste tot, unde lumea se îmbulzeşte claie peste grămadă. Dar în gunoiu găseşti uneori şi fire de aur curat. — Aceasta este legea gloatei. — Prin urmare să ni se îngădue să nu fim de părerea lui Nietzsche. Pe când amărîtul filosof îşi scria operele sale, darwinismul era încă tânăr (abia geograful Oskar Peschel îl făcuse cunoscut Germanilor). Iar mendelismul, teoria călugărului dela Brünn, nu fusese încă luat în seamă de nimeni. — De bună seamă, dacă autorul lui *Also sprach Zarathustra* ar fi cunoscut faptele pe care se întemeiază azi Eugenetica, el n'ar fi arătat atâta despreţ faţă de gloată. Dar avântul liric l-a împins pe poetul-filosof spre o mare eroare de raţionament: a pus Statistica alături de Satana, tocmai când cercetările lui Mendel arătau că din *număr* iese o mare lumină pentru biolog. Legile aflate de răbdătorul călugăr care număra şi iarăşi număra, ar fi trebuit să fie socotite de Nietzsche, ca piatra de temelie pe care se putea sprijini teoria sa despre Supra-Om. Dacă n'ar fi fost filolog, ci biolog, de bună seamă, descoperirea lui Mendel nu i-ar fi rămas neobservată. Cel care ar fi scos-o mai mult la lumină ar fi fost Nietzsche însuşi. Căci iată ce punea tot el în gura unui Rege, care sta la sfat cu alţi Regi.

Supărat, unul zice: „Ăsta trebue să fie vreun păzitor de capre ori vreun pusnic, care a trăit prea mult sub stânci şi între copaci. Fiindcă nicio *societate* omenească nu poate strica atât de mult bunele moravuri, zise oaspetele.

Bunele moravuri! răspunse cu amărăciune Regele supărat. Dar, rogu-te, pentru ce ne-am luat noi lumea în cap? De răul cui? Oare nu din pricina *bunelor moravuri* ale societății bune?

Mai bine, zău, cu pusnicii și cu păzitorii de capre, decât cu plevușca noastră cea aurită, falsă și sulemenită, — măcar că-și zice *lume bună,* măcar că-și zice nobilime! Dar într'însa totul e fals și stricat: mai întâi, *sângele* din ea, de pe urma multor boli vechi și grozave, și de pe urma doftorilor mai răi și decât bolile.

Pentru mine, cel mai bun și mai drag mi se pare azi un *țăran sănătos* și necioplit, isteț, încăpățânat și răbdător. *Asta e azi nobleța cea mai mare.*

Țăranul e azi cel mai de soiu, așa că neamul țărănesc ar trebui să fie la cârmă. Și, în loc de asta... e stăpână plevușca! Nu mă înșelați voi pe mine. Fiindcă plebea înseamnează mișmaș.

Plebe-mișmaș sunt aceștia toți, de laolaltă: sfântul și tâlharul, boierul și Jâdanul și orice alt dobitoc din corabia lui Noe". *(Also sprach Zarathustra.)*

Ideea centrală a lui Nietzsche e deci aceasta: credința în *valoarea biologică a gloatei rurale.* De aceea, repetăm: dacă ar fi cunoscut legile descoperite de Mendel în grădinița lui de flori și legume, el și-ar fi dat seamă că una e gloata și altceva e plebea. Fie în sdrențe, fie în dantele, plebe e numai mișmașul din orașe (în deosebi din cele mari) unde omul cade în adevăr la nivelul unui gunoiu biologic. East-London este, cum se știe, iadul pe pământ: omul căzut la nivelul — și chiar sub nivelul animalelor, căutând hrana în gunoaie, alături cu câinii, și dormind unde se întâmplă, fără culcuș, ca și sălbătăciunile. Iar East-London nu e o excepție singulară. Mai nu e oraș mare, care să nu aibă o astfel de pecingină unde se adună la un loc cei căzuți sub demnitatea de om. Din contra, în țările cu o pătură rurală precumpănitoare și cu orașe apropiate de tipul satelor, mulțimea nu e și nu poate fi plebe, deci nu merită să fie desprețuită. Dimpotrivă, ea e privită ca pătura generatoare a națiunii. Cu cât va fi mai numeroasă și mai puțin

rafinată, cu atâta e mai de preţ şi ca trup, şi ca suflet. O astfel de gloată nu e de dat Dracului, ci numai Statisticei şi regulelor de eugenie, care înlesnesc înnobilarea rasei şi netezesc astfel drumul spre ivirea omului *superior*. A fi deci *glotaş* este un adevărat noroc — şi chiar un foarte mare noroc — faţă de cei care au făcut din clasa lor socială sau din tot poporul lor, o plebe ori un soiu de mişmaş internaţional, cum s'a întâmplat în unele ţări europene, atât în pătura de jos, cât şi în cea de sus.

*

Dar să facem un pas mai departe. — Până aci am privit mulţimea ca o masă nebulară şi ne-am mărginit la aprecieri calitative. Să înaintăm cu un pas mai departe, să vedem ce ne spune analiza cantitativă.

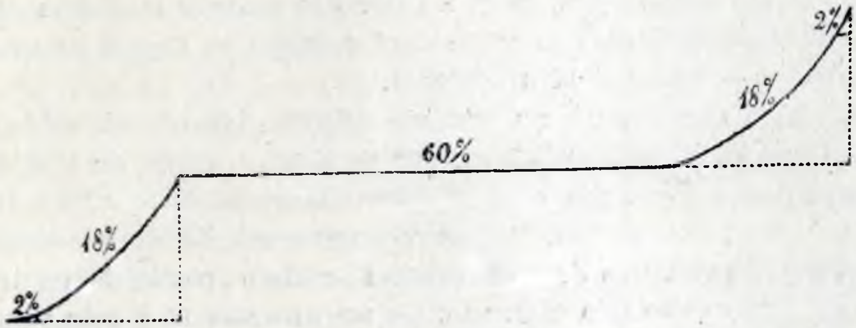
Gloata unui popor nu este un amestec haotic, ci este stratificată în felul sedimentelor pe care le poartă cu sine, apoi le depune, apa unui râu: într'o parte bolovani mari, dincolo prundiş grosolan, iar în câmpie sau aproape de mare, nisip şi nomol tot mai mărunt. Cam aşa se întâmplă şi cu împărţirea indivizilor unei gloate omeneşti, în ce priveşte însuşirile psichice: la un capăt, întâlneşti pe cei săraci la minte, iar la celălalt afli pe cei cu mare agerime de judecată, cu fineţe de simţire şi voinţă tare. Şi asta nu e de mirare, fiindcă legea polarităţii este universală. Contraste peste tot...

Lucrul în adevăr minunat e altul:

1) Extremităţile reprezintă, numeric vorbind, o cantitate neînsemnată faţă de masa mijlocie. Intâia minune.

2) A doua: Cantităţile mărginaşe se cumpănesc; cât e la o margină, tot atât e şi la cealaltă. — Am pomenit de curba lui Galton. Ea ne arată că în orice grupare omenească, (clasa de şcolari, regiment, breaslă, etc.) mediocrii sunt cei mai numeroşi; dedesubtul lor stă un mic număr de prostuţi, apoi altul şi mai mic de proşti sadea — un fel de vite cu chip de om. Iar deasupra gloatei din mijloc, proporţia se repetă la fel: un număr mic de oameni deştepţi, apoi în frunte un număr şi mai mic de inteligenţe cu adevărat alese. Astfel, curba lui Galton a căpătat această formă:

Nu numai că rânduiala nu e haotică, ci variația biologică are un aspect matematic, — corespunde curbei erorilor probabile cunoscute sub numele de curba lui Gauss[1]). Dar ogiva lui Galton (vezi pag. 324) ne sugerează din punct de vedere optic o imagină falsă. Indivizii cei mai deștepți stau pe același nivel grafic cu cei mai proști. Mai aproape de adevăr ni se pare o figură de acest fel :

Proporția peste mijlocie și sub mijlocie.

Când privim o astfel de diagramă, ne mirăm că nu se încercase mai de mult o clasificare a oamenilor și după nivelul lor sufletesc, când împărțirile după etate, înălțime, avere, treaptă socială, etc. se impun atât de ușor ochilor. Chiar și sălbaticii sunt obișnuiți cu astfel de grupări ale gloatei lor. Nu e vorba aci de curiozitate și nici de spirit de cercetare a fenomenelor, ci de anume nevoi ale vieții de toate zilele. De pildă, epoca pubertății, cu ceremoniile și schimbarea de grad social impune peste tot o despărțire între populația minoră și cea „majoră". Căsătoria și admiterea în „casa bărbaților", cu riturile ei de inițiere, e altă ocazie de cernere socială chiar pe treptele inferioare ale organizării sociale. Nu mai amintim de alte criterii de grupare : în vederea războiului, a vânătoarei, a pescuitului, etc. Mai târziu, la popoarele ajunse la o civilizație mai înaltă, numărul clasificărilor și rigoarea le sporește considerabil. Atena, Sparta, Roma... sunt exemple foarte lămurite. Totuși nu-i venise nimănui în minte să cerce și o *grupare după criterii intelectuale* (cum am zice noi azi, după

---

1) *FL. ȘTEFĂNESCU-GOANGĂ, Selecțiunea capacităților și orientarea profesională*, Cluj, 1929.

teste. Lipsea încă unitatea de măsură. — Kafrii, de pildă, când vor să-i aleagă pe adulţi şi să-i despartă de copii, îi pun pe toţi să treacă pe sub o nuia aşezată orizontal — ca şi cum toţi care au aceeaşi înălţime ar avea aceeaşi etate şi aceeaşi minte. Galton, şi după dânsul alţii, au căutat să facă grupări după criterii tot mai precise, punând la socoteală şi inteligenţa, iar rezultatul s'a dovedit grosso modo acelaşi : proporţia celor din gloata dela mijloc, ca şi a celor din grupele mici dela extremitatea inferioară şi superioară a scării se repetă ca ceva constant — chiar şi la inteligenţă.

Aşa dar, natura nu împarte orbeşte darurile ei, atât fizice, cât şi pe cele sufleteşti. Jos se alege o mână de tărâţe ; la mijloc e făina din care se face pâinea de toate zilele, iar deasupra „floarea făinii" (aşa zic morarii)) din care se face artosul şi prescurea de unde preotul scoate o „părticică" pentru cuminecătură în faţa altarului. De aci urmează că gloata poate fi socotită drept temeiul societăţii omeneşti. Diavolul ia şi el partea sa (proştii, criminalii, etc.), dar pentru nevoile vieţii colective rămâne gloata cea puternică, cu inteligenţele superioare (18%) şi cele excepţionale (2%). Iar statistica, departe de a se face tovarăşă cu Diavolul, este, din contra, singurul chip de măsurare şi cernere a gloatei, spre a înlesni progresul, ţinând în evidenţă stratificarea reală a populaţiei.

Concluzia urmează acum dela sine : *Mulţimea sau gloata este pătura generatoare* a unui neam ; în odihnita mediocritate a poporului muncitor, se pregătesc încetul pe încetul valorile rare ce se vor ivi mâine, poimâine. Mulţimea trăieşte privind *în sus*, nu în jos... Mai întâi, ea preţueşte şi admiră sănătatea şi puterea. Satul se mândreşte cu omul cel mai voinic, cum se mândreşte cu un cal iute la fugă ori cu un taur nebiruit ! (In Elveţia, ţăranii consideră taurul comunei ca pe o notabilitate... se laudă cu el în faţa străinilor.) La horă, flăcăul cel mai chipeş are pasul întâi ; la muncă, la vreme de primejdie (foc, inundaţie, ş. a.) cel puternic e nădejdea tuturor ; el dă porunci. Un poet dialectal a făcut din Sandu Blegea tăbăcarul, un fel de erou al Banatului... Sosise menageria unui Neamţ. Toată lumea în picioare... Ce n'adusese „comediantul" ! Urşi, lei, chitorani, maimuce „de alea şoade", balauri... şi alte jivini grozave,

„feri-mă, Doamne de ele“. Dar mai minunată decât toate era puterea Neamţului care intra cu biciul între lei şi tigri, muştruluindu-i de-i trecea spurcatul... Vezi că nu se temea el de nimeni! Rupea şi lanţul numai cu dinţii... In gura mare, spunea că el este „cel mai tare om din lume“ şi că dă 100 de fiorini, cui s'o lua la trântă cu dânsul.

Până aci. — Auzind asta, Sandu Blegea îşi făcu loc prin gloată şi iese în faţa Neamţului. Il înşfacă... Hupa, ţupa,... întoarce-l, suce-l... strânge-l... şi buf cu Neamţul la pământ. — Urla şi chiuia mulţimea, că s'a speriat toată menajeria.

Dar Neamţul, sculându-se colbăit, începe a căuta pricină, să nu dea banii: că-i aşa, că-i pe dincolo; că nu se ţine, fiindcă nu l-a pus cu amândoi umerii la pământ..., lucru de care habar n'avea Sandu Blegea tăbăcarul...

Şi-atunci, ca un uriaş întărâtat, Blegea ridică ghioaga pumnului şi făcând un pas către Neamţ, l-a fulgerat cu privirea:

> adă suta, işe Blegia
> că, de nu, 'ţi fac prau *comegia.*

Să ierte cititorul care cunoaşte poezia lui Vlad dela Marina că am îndrugat în câteva cuvinte minunata descriere a poetului bănăţean. Am voit numai să arăt atâta, că gloata, oricât de amestecată ar fi — şi tocmai aşa e în Banat — se simte repede una, când e vorba de cultul superiorităţii fie trupeşti, fie sufleteşti. — Cum îl ridică pe cineva tăria fizică, tot aşa de repede îl ridică tăria sufletului sau isteţimea. — Cutare Vrăncean, nu mare la trup, dar ager la minte, a înlesnit viaţa unui sat întreg. Nu se afla nicio moară în partea locului. Oamenii duceau grăunţele în saci, cumpăniş, pe şea, până la morile din Pucna. Atunci, cel cu gând neodihnit s'a apucat să facă o moară de vânt, pe vârful unui deal — lucru ne mai pomenit şi neauzit prin meleagurile acelea. Incercarea n'a izbutit. Dar nici el nu s'a lăsat. Văzând că nu se poate învoi cu vântul, a dus un pârâiaş pe coasta unui deal, ajutându-se cu „cumpăna de apă“; l-a ademenit până deasupra unei râpi, unde nimeni nu se aştepta. Astfel, cu apă puţină, dar cădere mare, a făcut o moară de se minuna toată lumea. Voiau săte-

nii să-l aleagă şi vornic, dar el s'a apărat... Fiind treaz la muncă şi iscoditor, omul cel neadormit îşi făcea mereu de lucru. Primăvara, altoia pădureţii din toate grădinile satului, — ba şi pe cei din codru, când avea timp. Gospodarii ceilalţi credeau că mâna lui are *dar* deosebit, de aceea se prind atât de uşor ultoanele.

Iar puterea darului se arată şi la femei, nu numai la bărbaţi. Baba Neaga strângea tot ce-i ieşea înainte, spre a face leacuri. Pe coardă, pe poliţă, pe laiţe, pe la chiotorile casei,... peste tot stau mănunchi, mănunchi ierburile de leac. Merele pădureţe, pe care nici mistreţii nu le ating, ea le strângea pentru iarnă. Chilioarele babei semănau cu un bazar. Trebuia mare ţinere de minte să mai ştie pe unde erau aruncate toate buruienile, bureţii şi ce mai ştia dânsa să adune din pădure, de pe islaz, de peste tot. — Vrăji nu făcea, dar descântece ştia ca nimenea altul, iar rănile oblojite de ea erau ca şi vindecate.

Aşa dar, putere, îndemânare şi isteţime : asta e măsura după care judecă gloata. Ca să arate cât de voinic era un tovarăş din tinereţe, unchiaş Buian zicea că „se desfăcea codrul înaintea lui" — să-i facă adică loc de trecere ! El însuşi fusese vestit în zilele sale. Măcar că trecuse de 80 de ani, călărea ca un flăcău, ba şi cânta haiduceşte : „patru veri am fost haiduc, şi la vară iar mă duc"... Câte nu păţise, şi cu ce meşteşug ştia să le povestească. Intr'o noapte, fiind cu nişte băietani în fundul Dumicuşului, să pască nişte cai, s'a întâmplat să cadă o ploaie mare, iar unda i-a prins pe neaşteptate. S'au suit într'o colibă de răzlogi, dar valurile i-au pornit la vale cu bordeiu cu tot. — Ca să dea curaj băietanilor care începuseră a scânci, moşneagul a prins a-i mângâia aşa :
— Nu-i nimic, măi băieţi ! Mâine ajungem la Galaţi, după ceilalţi... şi mâncăm şi roşcove. — Noroc că biata colibă s'a oprit într'un arin strâmb, plecat deasupra valurilor, iar Buian a putut strecura pe băieţi, ca pe o punte, îndrumându-i să iasă orbeşte la mal... Fără haiducul cel bătrân, ce s'ar fi făcut cei prinşi de potop în mijlocul nopţii !

Incă odată cerem iertare cititorului că amintim astfel de amănunte din viaţa unui sat dosit între munţi, dar din toate acestea iese o încheiere lămurită : Cine îşi dă osteneală să privească mai de aproape *gloata rurală,* pe care târgoveţii s'au

deprins s'o judece întâi după *scris* şi *citit*, va vedea că mulţimea cinsteşte totdeauna însuşirile superioare, adică priveşte *în sus*. — Chiar în cătunul cel mai uitat de Dumnezeu şi de oameni, ştiu toţi cine e cel mai hâtru la povestit, cel mai meşter, cel mai isteţ, cel mai cinstit şi cel mai de *ispravă*... Aşa dar, gloata e proastă numai pentru cel care are orbul găinilor şi nu ştie s'o cântărească, pe când cei care au ochi de văzut şi urechi de auzit află că în mulţime găseşti uneori puteri nebănuite. Gloata nu e numai un obiect de măsurare pentru statisticieni, ci se pricepe ea însăşi să măsoare şi să cântărească, aşezând pe fiecare la locul cuvenit : pe prost lângă proşti, pe cel deştept lângă deştepţi. Inainte de Darwin şi de Mendel, cu observările lor despre selecţiune, gloata ruralilor cunoştea regule care au valoarea unor adevărate legi empirice. Plugarii şi păstorii ştiu „de când lumea" că vitele care au copita stricată ori dinţii strâmbi... sunt de *soiu rău*. La fel îi judecă şi pe oameni : cei cu unghiii aspre şi slute, cu buza crestată, cu gura jâmbată.. sunt de „neam prost". De aceea, legea seculară a satului sună aşa : la căsătorie, să se ia numai *frumos cu frumos*. Adică : aleşii la o parte, iar gunoiul omenesc de altă parte. Gloata prin urmare făcea statistică şi eugenie fără să ştie — statistică cinstită, dând şi lui Scaraoschi partea lui : urâţii cu Urâtul, necuraţii cu Necuratul. (In sate, e o vorbă cu mare înţeles : păzeşte-te de omul *însemnat*... fie din naştere, fie din vreo întâmplare. — Adică : cine se depărtează de canonul sănătăţii şi al frumuseţii, măcar printr'un benghiu, acela trebue osebit şi ocolit de ceilalţi.)

In rezumat : am putea vorbi de un spectru biologic şi social, după analogia spectrului fizic al luminii. Nu ne gândim să înşirăm toate colorile spectrului omenesc, ci ne mărginim la gama de toate zilele : la o parte, umbra (2%), apoi penumbra (18%), apoi lumina gloatei cu 60%, până ce la marginea de sus a scării găsim că lumina devine lucire (18%) şi chiar strălucire (în proporţie de 2%). — Se înţelege, trecerea dela o grupă la alta se face pe nesimţite, ca şi între colorile spectrului. De aceea, să ne oprim deocamdată numai la câteva grupe mai uşor de observat.

1. Gruparea cea mai numeroasă este a oamenilor *nor-*

mali. — Pentru a caracteriza această categorie, limba românească are câteva expresii foarte semnificative: om „ca toţi oamenii", „om întreg", „om de omenie"... Cuvintele din urmă au şi o nuanţă etică, adică acela de care e vorba reprezintă o valoare morală deosebită. (Când ai spus despre cineva că e om de *omenie*, ai spus tot. Iar când zici *Ne-tot*, ai afirmat din capul locului că ai în faţă un specimen mai prejos de nivelul obişnuit al speciei umane.)

2. Pe treapta de jos stau aşa dar *netoţii*: schilozii, degeneraţii, slăbănogii, pocitaniile, „arătările" (făpturile teratologice) şi cei lipsiţi de echilibru. Intre netoţi, în sens etimologic, trebue să aşezăm şi pe unii oameni cu însuşiri de seamă în câteva priviri, dar lipsiţi de echilibru. De pildă, oricărui om normal îi trebue oarecare gândire să facă unele socoteli din minte. Din contra, calculatorul-fenomen îţi spune cu ochii închişi, câte boabe de grâu sunt într'o găleată, dacă îi hotărăşti câte se află într'un kilogram. Dar la *atâta* se mărgineşte puterea sufletească a omului Ne-întreg, adică ne-normal. — Medicii au o expresie ciudată. Vorbind de o rană neobişnuită, de un cancer enorm sau de altă grozăvie patologică, ei zic: un „caz frumos". Adevărul e că oricât de extraordinară ar fi însuşirea unor astfel de indivizi unilaterali, numai suflete „frumoase" nu pot fi numiţi, ci, după toate regulele clasificărilor, ei sunt „ne-toţi", adică intră în categoria făpturilor lipsite de armonia oamenilor normali. Sunt *codaşi* şi rămân la coadă, mulţumindu-se cu fărâmiturile ce cad dela banchetul vieţii. De aceea, toţi cei lipsiţi de echilibru (degeneraţii şi slăbănogii de toate soiurile) exact vorbind merită numele de *infra-oameni*, faţă de omul normal, care reprezintă oarecum axa împrejurul căreia se învârteşte tipul speciei umane. Un astfel de exemplar este „mijlociu" în cele mai multe (sau chiar în toate manifestările sale), dar are în el un *echilibru* înnăscut, care îi permite să vadă lumea în proporţiile ei fireşti. Pe astfel de oameni deplin sănătoşi se reazămă putinţa progresului. — Fiind cei mai numeroşi, după toate regulele probabilităţii, ei impun norma lor de viaţă, împingând în lături pe cei a-normali, după cum stolul păsărilor sănătoase ciupeşte şi alungă o sburătoare de acelaşi soiu, dar cu o înfăţişare monstruoasă. *Infra-oamenii* sunt şi

ei eliminați (în spitale, aziluri de boli incurabile, pușcării, etc.).

3. Deasupra mijlociei, aflăm la celălalt capăt al scării, tipul omului superior. Pe lângă putere de creație, acesta are și o reală armonie în toate manifestările însemnate ale vieții. Este ceea ce se chiamă o *personalitate* (pag. 222). Astfel de oameni amintesc pe eroii lui Homer: au însușiri omenești, dar ridicate la o treaptă care ii apropie de zei. Un „caz frumos" a fost Goethe. Fericita armonie a vieții sale mereu activă, mereu simțitoare în latura frumuseții și totdeauna îndreptată spre progres, este o dovadă pipăită că natura nimerește uneori îmbinări de însușiri cu adevărat excepționale. Atunci, poate fi vorba cu dreptate de *supra-oameni*. — După cum este o treaptă bine simțită, când trecem dela *codași* la *mijlocași*, tot așa e vădită și trecerea spre *fruntași*.

Ar rămânea acuma să pășim la o descriere mai amănunțită a fiecărei trepte în parte, analizând structura sufletească corespunzătoare. Pentru scopul de orientare generală, pe care ni l-am propus, nu e nevoie de așa ceva. De altfel, trebue să mărturisim din capul locului că întreaga caracterologie e abia la alfabet, atât în latura tipologiei somatice, cât și în latura psichică. Impărțirea în cele trei tipuri fundamentale: *leptosomi* sau *typus asthenicus* (oameni subțiri [1]), fața prelungă, nas desvoltat, nervoși, tenaci, etc.) *atleți* (pieptoși, cu umeri puternici) și *pycnici* sau grași (pântecele proeminent, fața, piept și umeri), pusă alăturea cu cele două forme fundamentale ale temperamentului: *ciclotimi* și *schizofreni*, a dat următoarea shemă:

	Ciclotimi	Schizofrenici
Astenici	4	81
Atletici	3	31
Asteno-atletici . . .	2	11
Pycnici	58	2

De unde rezultă că între constituția somatică și caracter sunt unele legături evidente [2]). Când trecem însă spre latura psichică, greutatea descrierii și a clasificării e mai mare.

1) *Leptos* = subțire.
2) *S. KRETSCHMER, Körperbau und Charakter*, Berlin 1929, p. 33.

Psichologia structurală e abia la început. Dela Aristotel, care a făcut cei dintâi paşi în această direcţie, şi până la Spranger, care mărturiseşte că a scris opera sa *Lebensformen* numai în două săptămâni [1]), progresul nu e atât de mare cât l-am dori. Cele 6—7 „forme ale vieţii" descrise de pedagogul mai sus amintit sunt departe de a ne da un fir sigur de orientare în marea varietate a aspectelor sufletului omenesc „mijlociu". Cu atâta mai puţin faţă de înfăţişările extreme. Treapta de jos, *infra*-omul este descris de medicii psihiatri şi în genere de cei care se ocupă cu teratologia; dar şi aci suntem abia la cei dintâi paşi. Fără de voie, ne aducem aminte de situaţia în care se afla zoologia în momentul când Lamarck şi-a luat asupra sa marea sarcină de a studia Nevertebratele, creind el însuşi acest cuvânt, pentru a atrage luarea aminte spre treapta de jos a animalităţii. Cam tot aşa stă azi lucrul şi treapta de jos a omenirii, cu „codaşii" pe care îi împărţim între spitale, institute de „corecţie" puşcării, etc. Caracterologia are încă multe probleme de deslegat în latura aceasta. Iar când ne întoarcem spre treapta de sus, spre „fruntaşi", greutăţile caracterizării sunt iarăşi imense. Incercarea pe care o fac unii şi alţii de a suprapune tipologia somatică peste cea psichologică nu pare totdeauna convingătoare. — Când un pedagog-psicholog scrie opera sa în două săptămâni, ca rezultat al „unei zilnice observări credincioase a vieţii reale", iar un caracterolog de mare notorietate ne destăinueşte că tipurile sale sunt stabilite „direct după natură" [2]) este vădit că suntem încă în faza empiriei. — Totuşi, am realizat unele progrese, pe care le socotim definitiv câştigate:

In antichitate, ideea despre unitatea speciei umane din punct de vedere somatic nu era încă destul de limpede. Literatura geografică şi etnografică a Grecilor şi a Romanilor cuprindea încă fel de fel de povestiri despre monştri: oameni cu un ochiu în frunte *(Arimaspi)*; oameni cu cap de câine *(Kinocefali)*, oameni cu un singur picior *(Skiapozi)*; oameni fără gură *(Astomi)* şi alte ciudăţenii. Toată teratologia aceasta era însă aşezată tocmai la marginea pământului ecumenic; în mijloc omenirea era normală. Doar în mitologie mai rămăseseră

1) *EDUARD SPRANGER*, *Lebensformen*, Halle, 1927, p. IX.
2) *KRETSCHMER*, *op. cit.* p. 175, ş. u.

câteva urme din creaţiunile cugetării magice (Centauri, Tritoni, etc.).

Inchipuirile absurde despre corpul omenesc au durat apoi şi în evul mediu. Dar întinderea explorărilor geografice pe toată faţa pământului a avut drept urmare spulberarea tuturor basmelor din antropologie şi etnografie. Specia umană ne apare peste tot legată de un „canon" somatic destul de stabil. Peste tot, gloata înfăţişează un tip normal atât trupeşte, cât şi sufleteşte. „Ogiva lui Galton" se verifică peste tot şi putem avea speranţe de progrese tot mai simţite în caracterologie. Dela fisionomistica lui Lavater şi frenologia lui Gall până la epoca de azi, când endocrinologia ne deschide perspective nebănuite încă ieri-alaltăieri, distanţa e considerabilă. Corespondenţele între trup şi suflet vor fi urmărite tot mai exact şi astfel, masa mijlocie a populaţiei va putea fi urmărită cu mai multă preciziune, deosebind nuanţe, acolo unde azi nu vedem decât o gloată omogenă. Pe lângă *tipul somatic* global, de bună seamă va căpăta iarăşi o însemnătate deosebită analiza *fisionomiei,* urmărită din copilărie până la bătrâneţe. (Un individ nu este urmaşul unui singur individ, ci repetă părţi din viaţa mai multor strămoşi masculini şi feminini care au trăit în timpuri şi locuri deosebite, iar el trăieşte viaţa lor sau simultan, sau în diferite epoci ale desvoltării sale. Intr'un singur individ, se iveşte astfel din nou o întreagă societate, într'un amestec de proporţii neprevizibile încă. Materialul fotografic va fi o înlesnire enormă faţă de timpul lui Lavater. Geneologiile urmărite sub lumina mendelismului sunt de asemenea un preţios mijloc de precizare pentru descrierile caracterologice. In al treilea rând, va fi luată în considerare şi *vorbirea.* După cum fotografia ne ajută să descifrăm fisionomia, tot aşa fonograful şi fonografierea vorbirii cuiva poate să devină un element de mare valoare caracterologică, deşi până azi n'a fost luat în considerare. Dar e destul să se gândească cineva la ceea ce filologii numesc *Schallanalysis* şi la rezultatele dobândite în fonologie [1]), ca să nu mai rămână nimănui îndoiala că temperamentul poate fi urmărit şi în ritmul vorbirii şi chiar în

---

1) *D. CARACOSTEA, Pozitivism şi expresie.* (Conv. literare, 1939 p. 1719 ş. u.).

timbrul vocii cuiva. In al patrulea rând, se va dovedi tot mai necesară examinarea *scrisului*. După cum vorbirea este o diagramă a sufletului, tot aşa e şi scrierea. Nu numai laringele ajutat de mişcarea limbii, buzelor, dinţilor... dar şi mâna înregistrează stările sufleteşti. Grafologia e acuma o tehnică destul de înaintată, spre a fi chemată ca ajutor în faţa justiţiei în cele mai grave cazuri. Dacă am avea scrisul lui Caesar, Anibal şi Alexandru Makedon, este o foarte mare probabilitate că l-am găsi comparabil cu al lui Napoleon şi al altor mari generali.

In al cincilea rând, va trebui luat în seamă şi *mersul*. Felul cuiva de a păşi este uneori tot atât de caracteristic ca şi fisionomia lui, — ba încă şi mai expresiv. Este o gamă întreagă dela mersul uşor şi pripit (şoricesc), până la mersul elefantin : greoiu, rar şi sigur de sine. Filmarea mersului cuiva de bună seamă va dovedi că sunt „stiluri" şi în ce priveşte felul de a păşi.

In al şaselea rând, etnograful nu poate să lase afară din socoteală pentru determinarea caracterului individual sau etnic nici *îmbrăcămintea*. Cum este un stil arhitectonic deosebit după neamuri şi după epoce, există şi un stil vestimentar. — Când pornim dela tunica şi peplul femeilor din vechime şi ajungem până la îmbrăcămintea greoaie, ţeapănă şi încărcată de podoabe barbare, aşa cum o găsim în ţările europene în epoca lui Holbein ori Velasquez, ale căror portrete ne arată hainele ca o carceră a corpului, apoi trecem la moda absurdă din epoca lui Ludovic al XIV, cu costume bărbăteşti aproape ca ale femeilor şi, în sfârşit, sărim la îmbrăcămintea secolului al XX-lea simplă şi comodă (cel puţin pentru bărbaţi) trebue să recunoaştem că între haină şi suflet e o legătură vădită, după epoci, sex, etate... şi, în cele din urmă, după temperament şi caracter. — După cum vorba îmbracă sufletul, tot aşa haina îmbracă corpul, potrivit cu nuanţele caracterului individual ori etnic. Vorba lui Buffon : *le style c'est l'homme* nu este aplicabilă numai în literatură, dar şi în orice altă artă şi chiar la îmbrăcăminte. Haina de păr de cămilă a lui Ioan Botezătorul corespundea unei „stări sufleteşti". Tot aşa, rasa aspră a călugărilor, cureaua lor cu ţinte, sandalele trapiştilor, dantelele femeilor (odinioară şi ale bărbaţilor), pălăriile înflorate, ghetele-catalige, funtele chiar la glesnă şi la genunchi în secolul

al 17-lea... şi multe alte amănunte îşi au însemnătatea lor caracteristică.

In sfârşit, pentru a ne întoarce iarăşi spre laturea mai ascunsă a sufletului, e *caracteristică* în gradul cel mai înalt *opera* cuiva, fie în scrieri, fie în artele plastice. Kretschmer a şi încercat să analizeze o sumă de poeţi, pictori, dramaturgi, savanţi şi filosofi germani. Legăturile între *constituţie, temperament* şi *caracterul psihic* sunt uneori destul de vădite. Möbius a găsit de ex. că pycnicii se ocupă rareori de matematică. Abstracţiile matematice sunt atribuite astenicilor schizofreni. „Cei mai mulţi matematici sunt nervoşi, caractere ciudate", iar ca o particularitate interesantă s'a constatat că talentul matematic şi cel medical *nu se întâlnesc niciodată în aceeaşi persoană!* — Cât priveşte observările că poezia lirică şi drama sunt legate de schizotimici, iar ciclotimicilor le lipseşte ceea ce se chiamă „vâna" umoristică..., ori că „expresionismul" este exclusiv schizotimic *(durch und durch schizolyme Kunstform),* toate acestea sunt dovezi că chiar de pe acum, caraterologia a ajuns la unele rezultate apreciabile.

Lacunele sunt însă prea mari. Apoi, pe lângă punctele de vedere mai sus înşirate, mai aşteptăm oarecare lumină şi din altă lature greu până acuma de cercetat : proporţia dintre dispoziţiile masculine şi feminine, amestecate în orice suflet omenesc. Taina fecundării este încă greu de descifrat. Chromosomii şi genele nu ne duc prea departe. — Rezultatul amestecului elementelor ereditare sunt însă bătătoare la ochi. Cine priveşte portretul lui Leonardo da Vinci, făcut de el însuşi, precum şi operele sale capitale : unele figuri feminine din cina cea de taină, Gioconda, Sfânta Ana, Sf. Ioan, Madona, etc., nu se poate să nu-şi dea seama că în acest artist extraordinar calităţile feminine şi masculine era deopotrivă de înalte şi atât de intim amestecate, cum n'a mai fost, poate, în niciun alt om genial. Din contra, Rafael, cum îl arată şi figura şi pictura, era mai mult feminin, iar Michel Angelo masculin ca niciun alt contemporan. Şi invers, pronunţate calităţi bărbăteşti se pot ascunde uneori chiar în capul unei femei. O dovadă mai apropiată şi mai uşor de judecat e Rosa Bonheur. Şi fisionomia şi pictura ei arată întâi de toate *putere.* (Vestitul „Labourage Nivernais" cu şase boi trăgând plugul pe coasta

unui deal, precum și „Iarmarocul de cai" porniți într'un galop sălbatic, ori lupta celor doi armăsari, precum și tigrii și alte tablouri vestite nu par făcute de mâna unei femei. — Nicio mirare deci că, dela o vreme, ea se și îmbrăca bărbătește.) Dar greutatea problemei crește și mai mult, dacă ținem seama că raportul dintre elementul masculin și feminin în același suflet, *variază și cu etatea* : în anii tineri, iese la iveală mai mult cel feminin, iar cu înaintarea în vârstă ajunge tot mai aparent cel masculin.

Toate acestea arată în chip lămurit că marea problemă a descrierii și clasificării caracterelor este departe de a se apropia de deslegare. — Când zicem așa dar gloată, adică omenire „mijlocie", nu trebue să ne gândim la o masă amorfă, ci la un material omenesc plin de nuanțe, din care poate să iasă, după probabilitatea de 60% tot ceva mijlociu, dar și o proporție de 18% de inteligențe inferioare ori superioare, și chiar cu totul inferioare (2%) sau excepțional de înzestrate (tot 2%) Aceștia formează grupa fruntașilor.

II

Caracteristica fruntașilor. — In legătură cu „Trilogia Vieții" e necesar să stăruim puțin și asupra caracterului fruntașilor, adică a acelora ce sunt numiți oameni superiori sau *Supra-oameni,* cum le zice Nietzsche.

Ce înțelegem prin „oameni mari" ? La întrebarea aceasta a căutat să răspundă între alții vestitul chimist Ostwald, în opera sa *Grosse Männer*. Savantul german ajunsese la această definiție : „Om mare este un aparat care poate să producă opere mari". Ca și cum ai zice : mărul domnesc este un pom care face mere mari... rândunica e o pasăre care sboară foarte repede... In urma unor astfel de definiții, de bună seamă nimeni nu se va simți mai luminat asupra felului cum se ivesc oamenii mari și care sunt semnele lor caracteristice.

Să lăsăm deci pe chimist și să întrebăm pe cineva care stă mai aproape de miezul problemei, pe un biolog. Nicolle, naturalistul onorat cu premiul Nobel (1928) pentru medicină, și lungă vreme directorul „Institutului Pasteur", a scris o lucrare în

care cearcă să ne lămurească şi el asupra caracterului oamenilor superiori. „Omul predestinat, zice el, este mai puţin complet, mai puţin echilibrat, mai puţin normal decât oamenii dimprejurul lui, cu o inteligenţă bine ordonată". — Aşa dar ne aflăm în faţa unei definiţii negative : ni se spune ce *nu* este, nu *ce este* omul superior. Iar cu privire la modalitatea de manifestare a genialităţii, autorul citat se mărgineşte să afirme numai atât : că oamenii excepţionali sunt un fel de „mutaţie", adică un accident biologic. Se petrece deci ceva la fel ca în lumea vegetalelor : în mijlocul lanului de grâu cu milioane şi milioane de spice, iată unul cu boabe mai mari, mai timpurii la coacere, cu gluten mai mult etc., etc. Spicul acela poate deveni cap de serie, părintele unei varietăţi nouă de grâu, dacă e păstrat şi înmulţit după regulele fitotehnicei. Dar în ce fel s'au născut acele caractere, n'avem nicio ştiinţă. Nu ne gândim, se înţelege, la o creaţie *ex nihilo*. Temperatura, lumina, compoziţia solului, umezeala, seceta sau cine ştie ce altă împrejurare a determinat ivirea acelor boabe unice. Tot aşa, din aceeaşi familie corsicană, cu un tată mediocru, dar cu o mamă de o energie masculină, unul dintre copii s'a ales un geniu militar care a devenit stăpânul Europei, iar ceilalţi — mediocri. Fenomenul biochimic e tot atât de misterios, fie că e vorba de plante, fie de om.

De aceea, lăsând pe seama viitorului explicarea mutaţiilor şi deci şi a omului superior, precum şi descrierea varietăţilor lui mai însemnate, să cercăm a privi aci o singură varietate, aceea care interesează mai mult Trilogia vieţii — omul superior în latura *etică*. Fiindcă multe pot fi însemnate pentru traiul omenesc, dar mai însemnată decât toate este viaţa etică. Fără îndoială, sunt vrednice de luare aminte toate elementele cuprinse sub noţiunea *civilizaţie*, aşa cum o defineşte etnografia. De asemenea, foarte însemnată e şi *cultura*, cu toate manifestările ei : ştiinţa, morala şi arta în diferitele lor înfăţişări. Dar însemnătatea oricărui factor parţial este relativă. De pildă, ne putem închipui foarte lesne amânat progresul în orice ramură de cercetare ştiinţifică ; şi mai uşor ne putem închipui amânarea unei opere de artă : un tablou mai puţin în pinacotecă, o simfonie, ori o statue mai puţin, o dramă, o sută şi o mie de sonete netipărite... Toate pot fi amânate ; numai viaţa nu.

Iată de ce, dintre toate valorile civilizaţiei şi ale culturii, cele etice stau deasupra tuturor, fiindcă de ele atârnă întâi şi întâi de toate viaţa unui neam. De aceea, selecţionarea gloatei omeneşti cu tendinţa de a înlesni afirmarea valorilor etice este cel dintâi imperativ al cugetării şi al simţirii omeneşti. Căci ne putem închipui oameni cu adevărat mari în unele laturi, dar dacă le lipseşte valoarea morală, ei pot fi o reală primejdie tocmai în ceea ce priveşte asigurarea vieţii poporului din care fac parte. Benvenuto Cellini — un minunat artist. Ca om însă, un adevărat gangster; a făcut şi crime. Ar fi putut oare Florenţa să meargă un pas înainte, dacă acest tip social s'ar fi generalizat? Baco de Verulam — la fel. Mare cugetător, dar tot aşa de mare mişel. Cinstitul Macaulay îi arată toate turpitudinile: mitarnic fără obraz, lacom de averi, lipsit de recunoştinţă până într'atâta, încât a devenit osânditorul binefăcătorilor săi. — Iată de ce, când e vorba de oamenii mari, între toţi fruntaşii unei generaţii, ni se pare că locul cel dintâi il merită cei cu mari însuşiri etice, deoarece ei sunt sprijinul cel mai mare al *duratei* unui neam şi deci, indirect, al progresului, civilizaţiei şi culturii, — bunurile cele mai mari ale vieţii.

Astfel stând lucrurile, până ce caracterologia va realiza progrese mai simţite, să cercăm a releva măcar cât de sumar caracterele cele mai proeminente ale oamenilor mari, în sensul mai sus arătat.

*

Scriind opera sa *Grosse Männer* pe temeiu de material biografic, chimistul Oswald a crezut că-i poate împărţi în două categorii principale: clasici şi romantici. (Ne grăbim a înştiinţa pe cititor că termenii aceştia n'au înţelesul legat de vestita luptă dintre literaţii secolului trecut, ci numai de înfăţişarea intelectuală şi morală a cărturarilor în genere.) Clasicii construesc opera lor pe încetul. O fac şi o refac timp îndelungat, înainte de a ieşi cu ea în public. Până in ziua din urmă şi în ceasul din urmă, li se pare că tot n'au luat destule măsuri ca lucrarea să fie fără cusur. Din contra, romanticii lucrează iute, uneori chiar pripit de iute; sunt nerăbdători să arate şi altora cât mai repede isprava lor. Cei dintâi sunt mulţumiţi

să afle lumina ; aceşti din urmă vor să strălucească şi ei, cu persoana lor cu tot.

De unde vine această deosebire ?

In ce priveşte actul psichic al creaţiei, am arătat (pag. 90) că el se petrece subit ; l-am putea asemăna cu un „scurt circuit". Dar îndată ce a trecut ceasul acela de „iluminare", pe care poeţii îl numesc „inspiraţie", atitudinea creatorilor intelectuali este fundamental deosebită. Cei de temperament clasic sunt atât de impersonali, încât privesc opera lor cu deplină linişte, ca şi cum ar fi făcută de altcineva. Singurul lucru important pentru ei este acesta : rezultatul muncii lor să fie verificat până în amănunte, pentru ca noul adevăr să fie un câştig real pentru cultură. Dimpotrivă, cei cu temperament romantic sunt egocentrici ; simt nevoia de a fi cunoscuţi şi recunoscuţi, dacă se poate, de toată lumea, adică urmăresc ceea ce se chiamă succesul — vâlva. — Am citat în altă ordine de idei viaţa lui Adanson ; un fel de smerit mucenic al ştiinţei. Ce contrast faţă de caracterul lui Buffon ! Biograful său, Flourens (secretarul perpetuu al Academiei) ne spune din prima pagină că *„dorinţa de a se distinge* a fost la el precumpănitoare". E drept că şi-a închinat viaţa unei mari lucrări *(Histoire Naturelle)*, dar e tot atât de adevărat că se închina cu aceeaşi evlavie şi idolului ce se chiamă faimă. Titluri, ranguri, renume... toate îi veniseră din plin, dar tot nu i se păreau destul. Şi tocmai nesaţul acesta a dat la iveală adevărata tonalitate a sufletului său : *deşărtăciunea.* La aritmetică stă scris un lucru foarte simplu : oricât de mari ar fi numerele pe care le înmulţeşti, dacă se strecoară între ele şi un zero, produsul e zero. — Nu zicem că chiar aşa a fost în cazul lui Buffon, dar iată câteva fapte, din care se poate vedea lămurit unde l-a dus păcatul vanităţii şi lipsa de obiectivitate atât de necesară mai ales omului de ştiinţă.

Mai întâi, s'a certat cu Duhamel, cu care lucrase împreună la două memorii de botanică, după ce se ocupase până atunci numai de matematică. Apoi şi-a concentrat toate silinţele spre zoologie. Metoda lui era aceasta : descria animalele, înşirând caracterele lor externe şi bizuindu-se în deosebi pe talentul său literar (ceea ce l-a şi îndemnat să se amestece în literatură,

compunând vestitul său *Discours sur le style).* Alături de dânsul, lucra însă subalternul său Daubenton, un cercetător foarte scrupulos care „punea în toate studiile sale atenţia cea mai concentrată şi nu afirma decât ceea ce văzuse şi pipăise, reluând de mai multe ori aceeaşi lucrare, până ce-l mulţumea pe deplin". — Toate puterile sufletului păreau că se unesc la el, ca să impună tăcere imaginaţiei, zice Cuvier, panegiristul său în faţa Academiei.

Având aceste însuşiri, Daubenton şi-a dat repede seama că descrierea vieţuitoarelor numai după caracterele externe nu este îndestulătoare, ci trebue să ţinem socoteală şi de organizarea lor internă. De aceea, el începu a face o mulţime de disecţii (la dreptul vorbind, el este începătorul „anatomiei comparate"), iar rezultatele cercetărilor sale erau comunicate şi lui Buffon. Dar ce s'a întâmplat ? Indată ce ambiţiosul Buffon a prins de veste cu ce admiraţie privesc oamenii de ştiinţă spre lucrările colaboratorului său, el luă o hotărîre nu se poate mai gravă : să se despartă de el, cum se despărţise şi de Duhamel. A scos deci o nouă ediţie din *Histoire Naturelle,* lăsând afară toată partea împrumutată dela subalternul său. Rezultatul a fost grozav : Insuşi Cuvier mărturiseşte că cititorii „nu mai puteau recunoaşte animalele de care era vorba", luându-se numai după caracterele înşirate de Buffon ! Astfel trunchiată, opera naturalistului se coborîse, în unele priviri, la nivelul descrierilor lui Plinius şi Aristotel, streini de luminile metodei comparative.

Cum se explică astfel de penibile scăderi în viaţa unor oameni cu merite reale în latura muncii de creaţie ?

De vină este caracterul lor şi, la urma tuturor urmelor, insuficienţa lor intelectuală. Ce este viaţa unui om de cultură ? Un neîntrerupt exerciţiu de geometrie mintală : o continuă raportare între idei, sentimente şi fapte spre a stabili gradul lor de potrivire ori nepotrivire. Cel impersonal asociază şi disociază de zeci şi de sute de ori aceleaşi elemente, verificând raporturile lor, şi reale, şi ideale, până ce nu mai rămâne nicio portiţă deschisă pentru eroare. Singura lor dorinţă e ca opera să fie, dacă se poate, cât mai aproape de perfecţiune. — Aşa se şi explică *uitarea de sine* a unor astfel de oameni. Sentimentul relativităţii valorilor nu-i părăseşte nicio-

dată. Ei ştiu că orice problemă s'ar deslega în ştiinţă, mai rămân sute şi mii nedeslegate ; este adică loc pentru munca şi creaţiunea tuturor. Şi în ştiinţă, şi în artă este spaţiu destul pentru toţi oamenii de merit al fiecărei generaţii. Şi mai ştiu că, în şirul nesfârşit al secolelor ce stau să vină, se vor ivi opere cu mult mai aproape de perfecţiune decât cele de azi — în toate ramurile de activitate. Pentru astfel de suflete, vanitatea e o nerozie atât de vulgară, încât sunt incapabili de o astfel de scădere.

De aceea, oamenii de acest soiu se simt senini ; impersonalitatea la ei este ceva organic — e semnul sănătăţii lor sufleteşti. Adevărul teoretic e pentru ei mereu îngemănat cu binele practic. Ceea ce este armonie în lumea ideilor li se pare firesc să se traducă într'o nouă armonie şi în lumea faptelor iar eroarea e pentru sufletul lor ceva analog cu „păcatul" pentru sfinţi. — Nietzsche a şi spus undeva că geniul adevărat tinde spre sfinţenie. Socrate, cum se ştie, până în clipa din urmă, a trăit cum a cugetat. Sau, dacă pilda lui Socrate ni se pare prea departe, putem găsi şi în timpurile moderne pilde de viaţă aproape sfântă. Fisicianul Cavendish (cel dintâi muritor, care a cântărit pământul şi a făcut prima analiză a atmosferei, dovedind că *aerul* nu este un *element,* adică corp simplu) este savantul care a deschis calea lui Lavoisier, întemeietorul chimiei. Rolul său în desvoltarea spiritului omenesc este capital : după cum Newton alungase metafizica din cercetările fizicei, dându-i ca suprem criteriu de certitudine calculul matematic, tot aşa Cavendisch a alungat metafizica din chimie. „Până la jumătatea secolului al 18-lea, ştiinţa aceasta părea un azil al tuturor sistemelor şi ipotezelor gratuite... El şi cu Bergmann au curăţat grajdurile lui Augias, copleşite de gunoiul filosofiei ermetice" *(Cuvier).* Dar câtă muncă şi câtă lepădare de sine i-a trebuit ! Viaţa acestui savant s'a desfăşurat cu o regularitate de ceasornic. Măcar că era fiu de lord (ba încă urmaşul unui soţ de arme al lui Guillaume Cuceritorul), marele idealist n'a cunoscut altă mulţumire mai de preţ, decât munca pentru ştiinţă. Disciplina vieţii sale a fost în adevăr eroică : *să nu piardă nicio minută,* şi *să nu spună niciun cuvânt de prisos.* In loc de a vorbi, făcea semne. Cei dimprejurul lui ştiau de ce e vorba. — Sărac ca un anahoret,

avea o singură haină, pe care o repara la soroace hotărîte, iar pentru a simplifica munca, făcea haina mereu din acelaşi postav şi de aceeaşi coloare. Şi când un unchiu, îmbogăţit în India, i-a lăsat moştenire câteva milioane de lire, gândul cel dintâi al savantului a fost să ajute pe tinerii de merit ; a făcut donaţii pentru înaintarea ştiinţei ; a întemeiat laboratorii şi biblioteci, din care împrumuta şi el cărţi, semnând în registre ca orice strein. Era nu numai un geniu ştiinţific, dar şi un geniu etic : savant — impersonal — sfânt.

Cu totul altul este ritmul vieţii celor cu temperament romantic. — Momentul creaţiei este, după cum am spus, şi la ei acelaşi : o iluminare subită. Nicolle îi zice „intuiţie violentă". Indată însă ce s'a produs acel scurt circuit intelectual, atitudinea lor este fundamental deosebită de a clasicilor. S'au apropiat şi ei o clipă de nivelul cercetărilor desinteresate, adică de impersonalitate — fără de care nu este cu putinţă creaţia ştiinţifică, artistică ori fapta eroică — dar în clipa următoare, romanticii pot cădea până la nivelul tuturor micimilor omeneşti : vanitate, pismă, lăcomie, arţag şi toate păcatele indivizilor de rând.

— Lipsească din opera mea toată lumina pe care mi-o împrumutaseră cercetările anatomice ale lui Daubenton... Renunţ la criteriile scoase din organizarea internă a fiecărei specii, — numai să nu împart cu alţii gloria de a descrie regnul animal ! Ştiinţa... ca ştiinţa ; dar mai întâi de toate, ambiţia mea de întâietate...

Evident, cine se mulţumeşte în ştiinţă cu adevăr mai puţin, numai din pismă, acela este mai prejos de nivelul unui om cu adevărat superior. Ii lipseşte atât simţul relativităţii valorilor (dovadă de insuficienţă intelectuală), cât şi simţul etic, adică aplecarea spre sfinţenie, de care vorbea Nietzsche. Căci ce este la urma urmei *virtutea* decât *vârtutea* sufletului ? Pe când savantul, artistul ori eroul de factură clasică, chiar după momentul fericit al izbânzii, rămâne într'un echilibru nesdruncinat, adică deasupra vulgarităţilor traiului zilnic, la romantici, momentele „bune" sunt o excepţie ; sunt intermitente, ca şi izvoarele numite „izbuc" (fiindcă izbucnesc când şi când, apoi seacă iarăşi). Opera terminată li se pare un accident... Dacă ar fi îngăduită comparaţia, am zice că se aseamănă cu

veninul secretat de unele vietăţi, nu spre a împlini buna funcţionare a organismului lor, ci spre a supune ori chiar spre a nimici viaţa altora. Ce de ornamente pe capul unei vipere... ! Tot aşa, capul cărturarului din care pornesc câteva raze de lumină, urmate apoi de întunerecul minciunii, invidiei, răutăţii şi altor păcate este o adevărată monstruozitate în cadrul vieţii sociale. Căci ce trage mai mult la cântar : fărâmiţa de adevăr (inevitabil de aci înainte în orice ramură de cercetare, prin însăşi progresele tehnice ale muncii ştiinţifice) ori pilda rea, care turbură sufletul unei întregi generaţii ? Fiindcă între naştere şi moarte e o singură viaţă, şi fiindcă toate se pot amâna, afară de *viaţa însăşi,* e vădit lucru că fiecare individ şi fiecare generaţie, în scurta ei trecere prin eternitate, e gata să consimtă la amânarea multor descoperiri ştiinţifice şi chiar a multor creaţii artistice, numai să poată asigura durata gloatei etnice, faţă de viţiul ruinător al intelectualului ambiţios, care turbură prin minciuna vieţii sale pe contemporani, numai ca să-şi mulţumească egoismul, setea de faimă şi alte patimi vulgare. — Fără de voie, când întâmpinând astfel de disonanţe antipatice, ne apare înainte figura pocită a lui Mefisto (care nu era nici el un imbecil), dar, fiind slut la suflet, a devenit personificarea „duhului rău". Orgoliul nemăsurat l-a făcut să urască întreaga creaţiune... numai pentrucă nu era opera sa, ci fusese făcută de Iehova.

Cu această observare, credem că ne-am apropiat de adevăratul semn deosebitor între oameni mari, şi cei care nu merită acest atribut. — In gama sufletelor omeneşti, sunt multe nuanţe şi multe acorduri posibile, dar două ni se par fundamentale :

Este acordul de tip *egoist* sau egocentrist, caracterizat întâi şi întâi de toate prin energia apetitului. In vorbirea unor astfel de oameni, verbul cel mai frecvent e *vreau.* Ei cer, cer, cer... până li se dă. Când domol, când răstit, ei cer mereu, se plâng mereu, pretind mereu ceva care să-i pună în evidenţă. (Un boa *constrictor* din menageria lui Hagenbeck, cu toate că seara primise porţia cuvenită, a mai înghiţit peste noapte şi pătura cu care fusese învelit... şi a murit sufocat.) Se înţelege că variantele apetitului sunt foarte multe, însă substratul e acelaşi : dilatarea eului. *Ego* este alfa şi omega. Tot ce nu este

el, e dușmanul lui. Ca fiara fără saț din Apocalips, ori ca șarpele care simbolizează lăcomia, înghițindu-și propria coadă... patima egoismului umflat până la demență o întâlnim și la oameni de reală notorietate.

La celălalt capăt, stă acordul *altruismului*. Oamenii de acest tip sunt echilibrați și senini. Apetitul lor e moderat. Nu așteaptă lauda nimănui, dar nici nu se tem de concurența cuiva, de aceea nu se coboară niciodată la atitudinea aci mojică, aci plângăreață ori lingușitoare a lacomului care se teme să nu rămână cumva flămând...

Unde stă atunci hotarul între cele două temperamente? Credem că stă în *sentimentul puterii lăuntrice*. Cei care știu că puterea lor de creație sănătoasă nu este intermitentă, au liniștea și seninătatea pe care o dă siguranța. Cine a dat divinității atributul atotputerniciei, implicit i l-a dat și pe al bunătății, deoarece *rău poate fi numai neputinciosul*. Singură slăbiciunea este izvor de teamă și de pismă, căci spiritele false au vrând-nevrând conștiința falsității și deci, a insuficienții lor. — De aci, frica egoiștilor de a rămânea cumva nesatisfăcuți.

Pe scurt: cei cu temperament clasic sunt senini, fiindcă sunt sănătoși și puternici; romanticii din contra sunt fără echilibru lăuntric, vanitoși, pismăreți, aci agresivi, aci lași, deoarece în fundul conștiinței se simt slabi. Neavând siguranța interioară a meritului real (a cărui valoare se tem s'o lase a fi cântărită de posteritate), ei caută cu orice preț aprobarea contemporanilor — până și cu prețul înjosirii — dacă nu e cunoscută de prea mulți. Viața lor e o continuă trepidație și un veșnic joc de loterie. Neputând face o statue frumoasă, sculptorul cu ambiție deșartă face zece aproximative; neputând scrie o dramă puternică, cel lacom de succesul rampei scrie 40 rele; neputând închega măcar o poesie superioară, pseudo-poetul va îndruga sute și mii de versuri goale.

Intr'un cuvânt: clasicul este exponentul superlativ al mulțimii sănătoase, din care se aleg oamenii cu adevărat mari, pe când romanticul, ca orice neisprăvit, poate să realizeze numai întâmplător opere de real preț, iar după ce trece momentul fericit al creației, el devine nu numai mic, dar chiar foarte mic, coborîndu-se până la neadevăr, ură, lașitate, răzbunare și alte

scăderi de pe treapta gunoiului omenesc. O secundă, trec prin lumina omeniei, iar partea cea mai mare a vieţii lor o petrec în zona obscură de lângă infra-oameni.

Schematic, am putea zice :

La polul pozitiv, stau sufletele armonioase : echilibrate, curate şi frumoase ; la celălalt pol, sunt sufletele lipsite de armonie : asimetrice, pătate şi urâte. — De o parte, euritmie, de partea cealaltă disonanţă.

Iar cât priveşte cauzele organice care explică această diferenţiare sufletească, ele rămân să fie precizate de fisiologi. Cum am constatat mai sus, caracterologia este abia în faşă. S'ar putea însă ca mâine-poimâne, o mare parte din nuanţele caracterului să fie puse în legătură cu glandele endocrine. In unele cazuri, influenţa glandei *thymus* e vădită (pag. 89). — Putem chiar de pe acum să afirmăm cu destulă probabilitate că romanticii înfăţişează un caz de „juvenilism" sau desvoltare necompletă a facultăţilor psichice (memorie puternică, emotivitate vie, ca a copiilor, dar deficit în latura raţionamentului) ; pe când la clasici, etatea cronologică aduce cu sine şi manifestările psichice corespunzătoare anilor : emotivitatea devine mai temperată, în schimb creşte puterea de a raţiona precum şi seninătatea. — Ca să întrebuinţăm o caracterizare mai nouă, am putea zice că romanticii suferă de *Cataltymie,* adică „transformarea stărilor sufleteşti sub influenţa emoţiei" [1]). De altfel, atât endocrinologia, cât şi psychanalisa par a justifica şi ele inferioritatea temperamentului romantic, prezentându-l ca apropiat de reacţiunile animalelor, ale sălbaticilor, copiilor şi chiar ale indivizilor patologici.

*

Pentru ceea ce ne preocupă aci, în legătură cu „Trilogia Vieţii", observările înşirate mai sus ni se par îndestulătoare, spre a putea formula următoarele concluziuni :

1. *Gloata unui popor este pătura generatoare a neamu-*

1) Termenul a fost creiat de A. W. Maier. (*Thymos* = inimă. — Vezi definiţia catalthymiei la *KRETSCHMER* şi *W. SCHEIDT, Kulturbiologie,* Jena 1930, p. 71).

lui respectiv și deci trebue privită cu cel mai mare respect. — Cât timp gloata e sănătoasă și prin urmare prolifică, ea tinde ca vitalitate spre o durată nelimitată.

2. *Extremitățile gloatei* (atât cea inferioară, cât și cea superioară) *sunt instabile* și de aceea, osândite la eliminare, întocmai ca scoarța unui copac care crește. Atât *infra*-oamenii, cât și oamenii superiori sunt de obiceiu sterpi, adică înlăturați din cercul vieții.

3. *Oameni cu adevărat superiori sunt numai aceia care* (pe temeiul însușirilor lor biologice și psichice) *pot da la iveală o deosebită putere de creație și un destul echilibru interior* (destulă „Omenie"), *în cât viața lor să poată fi pilduitoare și pentru alții.* — Ei dau expresia cea mai înaltă vieții istorice a unei națiuni, fiindcă națiunea însăși e o operă de artă — cea mai grea și cea mai îndelungată — pe care o pot împlini numai geniile naționale din toate secolele, cu ajutorul celui mai complex dintre toate — geniul social întrupat în „omul de stat".

Dând această definiție omului superior, adică a Supra-Omului, ne grăbim să amintim că luceafăr adevărat nu poate fi nimeni, deoarece „viața nu e geometrie", ci o continuă aproximație. Nici despre popoarele de azi, nici despre cele din trecut, nu putem ști, dacă și-au dat toată măsura puterilor și dacă nu cumva au trecut pe *lângă* menirea lor, tocmai pentrucă le-a lipsit la momentul hotărîtor puterea de sinteză a unui geniu etic. Un lucru însă e mai presus de îndoială : de câte ori apare o astfel de personalitate superioară, ea ridică la cea mai înaltă potență toate însușirile pozitive ale neamului din care face parte, unindu-le spre un scop suprem, potrivit cu nevoile epocii. De unde îi vine această putere ? In deosebi, din impersonalitatea sa. Omul de format superior e mai presus de orice egoism. Și el poate luneca, fiindcă *errare humanum.* Dar nu pentru ambiții și egoism. In fundul sufletului său, eroarea îi este nesuferită, fie că e vorba de munca științifică, fie de creația artistică și chiar de traiul de toate zilele. Dorința sa cea mai sinceră e să facă din viață o operă de artă, adică să se apropie de imperativul Nazarineanului, de al lui Kant, sprijinindu-se în toate împrejurările pe adevărul științei : Lucrea-

ză aşa, încât maxima voinţei tale să poată fi concluzia unui raţionament ştiinţific. Respectă şi în tine, şi în alţii postulatul progresului omenirii, ştiind că ordinea morală este tot aşa de riguroasă în legile ei, ca şi ordinea fenomenelor fizice. Lucrează prin urmare aşa, ca şi cum viaţa ta ar trebui să fie normativă pentru traiul omenirii întregi.

De aceea, dacă nu poate fi — şi ştie bine că nu e Luceafăr, omul superior nu simte niciodată ispita de a deveni Lucifer. Apetitul de stăpânire silnică peste alţii — un rest din sălbătăcia ancestrală — îi este nu numai străin, dar cu totul nesuferit. Privind lumea telescopic, adică măsurând viaţa cu unităţi mari de timp şi de spaţiu, tot ce e meschin îl desgustă. Pentru dânsul, *kalon kagathon* al vechilor înţelepţi nu e o formulă deşartă, ci o realitate simţită.

Iar dacă cele înşirate până aci sunt exacte, socotim că părerea pesimistă a unora asupra gloatei nu corespunde adevărului. La despreţul literar al lui Nietzsche, alţii au adăogat şi un despreţ exprimat în termeni ştiinţifici. Gustave le Bon nu s'a sfiit să scrie că „actele mulţimii pornesc mai mult din şira spinării decât din creier“ [1]). Ba alţii au adăogat şi alte exagerări... Realitatea e însă alta: Pentru etnograf, în fiecare grupare etnică, este o stratificare invariabilă : deasupra unei minorităţi inferioare (*infra*-umană) stă o masă mijlocie, apoi deasupra aflăm minoritatea fruntaşilor (*supra*-oamenii). Dimensiunile păturilor sociale variază după timp şi loc, dar procesul de diferenţiare este grosso modo acelaşi : gloata oscilează împrejurul unei linii mediane — care ar putea fi numită axa speciei. Tot ce se depărtează prea mult de mijlociu, adică valorile extreme (fie pozitive, fie negative) se elimină. Cum am spus : pe infra-oameni îi înlătură incapacitatea lor în lupta lor pentru existenţă, apoi şi disciplina socială (claustrarea, în unele ţări castrarea în vederea eugeniei etc.) ; iar supra-oamenii se elimină singuri prin consumarea prea intensă a forţelor nervoase, precum şi prin sterilitate (oamenii excepţionali de obiceiu n'au urmaşi ori au prea slabi). — Trunchiul etnic adaogă an cu an o pătură nouă la mijloc, iar coaja cade dela sine.

*

1) *GUSTAVE LE BON, La psychologie des foules,* Paris 1912, p. 23.

Incheiere. — După cum în „Trilogia Ştiinţei" am dat câteva exemple de cercetători, erudiţi şi savanţi din sfera culturii româneşti, nu strică să arătăm şi aci în ce fel faptele înşirate în „Trilogia Vieţii" s'ar putea aplica şi la unele cazuri mai apropiate de interesul nostru. Despre gloata românească am spus ceva mai sus. Rămâne să mai răspundem la o întrebare : Avut-am şi noi oameni superiori ?

Credem că rămânem în marginile adevărului, dacă răspundem afirmativ. Dela Zamolxe până la Eminescu, numărul lor nu e tocmai mic ; e drept însă că, până azi, caracterizarea lor n'a ajuns la toată preciziunea dorită, materialul informativ nefiind încă destul de cernut în vederea unei astfel de sarcini. Istoria se scrie şi se va mai scrie... Ne mărginim dar la o scurtă înşirare de nume.

Mai întâi, Zamolxe. Pentru el, mărturia admirativă a lui Socrate e deajuns.

Al doilea, e înţeleptul rege Dromihete, biruitorul lui Lisimah, urmaşul lui Alexandru cel Mare. — Lecţia de omenie, pe care i-a dat-o regele dac, ospătându-şi prizonierul pe talere de aur, când el şi generalii săi mâncau din străchini de lut şi cu linguri de lemn, lăsându-l apoi slobod să plece... este ceva unic în analele istoriei antice.

Al treilea la rând e Burebista, vestit nu numai prin mărimea statului ce se întindea între Bug şi Alpi (singura putere europeană capabilă de a sta dârză în faţa lui Caesar), dar şi prin organizare militară şi prin mari reforme sociale, cum mărturiseşte Strabo.

Al patrulea este regele-erou şi martir, Decebal. Romanii îl priveau ca pe un al doilea Anibal [1]).

Iar mai târziu, în evul mediu, vin alţii la rând :

Mircea — recunoscut chiar de streini ca cel mai ager dintre toţi principii creştini (*princeps acerrimus inter christianos*). Dacă sfatul lui ar fi fost ascultat la Nicopole, şi-l lăsa pe el să ducă greul, nu se ştie care ar fi fost soarta Turcilor abia descălicaţi în Europa.

---

1) Poate că figura monarhului Dacilor capătă un relief şi mai puternic, dacă ne gândim că Anibal se lupta cu Italia nesupusă încă deplin de Romani, pe când Decebal s'a măsurat cu toată puterea imperiului roman, cârmuit de Traian — *optimus princeps*.

Urmează pe la jumătatea aceluiaşi veac, Iancu Corvin, de care Turcii s'au izbit la Belgrad, ca de o stâncă.

Apoi Ştefan-Vodă, personalitate de nivel european nu numai prin mari biruinţe în hotarele sale, dar şi prin rolul de apărător al continentului întreg faţă de năvala turcească — „atlet al creştinătăţii" cum l-a numit chiar papa. — Când şi adversarii te laudă, ce îndoială mai poate fi ? „Fost-a, zice Martin Cromer, bărbat carele pentru inima lui cea mare, pentru înţelepciunea şi iscusinţa lui în războaie... vrednic este în *veci* să se pomenească". Iar Matia de Miechow (Mihovie al cronicarilor noştri) adaogă : „O, bărbat slăvit şi biruitor ! care cu glorie a izbândit asupra tuturor regilor vecini ; om fericit care *toate* darurile norocului le-a avut ! Şi ceea ce firea dă numai în parte : unuia minte cu ghibăcie, altora vitejie cu dreptate..., iar altora biruinţă asupra vrăjmaşilor, acestuia pe *toate* i le-a hărăzit ca *întru toate să strălucească*".

Peste altă sută de ani, Mihai — asemănat de istoricul german Bisselius cu însuşi arhanghelul Mihail, şi jelit de neamurile din Balcani — şi chiar de un Italian — ca erou de epopee. (Faima lui ajunsese până şi în teatrul spaniol.)

Iar peste un veac, Brâncoveanu, suferind martiriul împreună cu toţi copiii lui, numai să nu-şi lepede legea, este, de bună seamă, cel din urmă creştin care aminteşte epoca martirilor din cele dintâi secole ale creştinismului.

In sfârşit, Horia, iertând în ajunul frângerii pe roată pe trădători, dă o dovadă de nobleţe demnă de sufletul unui filosof, măcar că trupul lui era îmbrăcat cu un biet suman ţărănesc. — Tudor, cel „îmbrăcat în cămaşa morţii", iertător şi el faţă de trădător, e de asemenea o dovadă de superioritate sufletească, ivită de-a-dreptul din mijlocul gloatei româneşti.

Dar, cum ziceam, caracterizarea oamenilor semnificativi pentru viaţa neamului din Carpaţi e departe de a fi terminată.

Am înşirat aici numai câteva personalităţi din lunga istorie a poporului din Carpaţi. La toate e destul de proeminentă tocmai latura fundamentală a caracterului autohtonilor : *înclinarea etică*. Dela Zamolxe până la un rural ca Horia, atitudinea morală aminteşte vechea evlavie dacică, relevată de

Strabo. E semnificativ că poporul nostru n'a purtat niciun războiu de agresiune, adică pentru cuceriri înafară, şi niciun războiu confesional înăuntrul hotarelor sale. Cultura lui, ca şi aiurea, cuprinde Ştiinţa, Arta şi Morala, însă latura etică, impresionantă încă din timpul lui Herodot şi Strabo, a rămas dominantă în tot lungul vieţii sale istorice, până în timpurile mai nouă. Am putea cita chiar din secolul trecut unele personalităţi reprezentative. Bălcescu, Negri şi Şaguna au înfăţişare quasi-misionară şi pot sta cu cinste alături de educatorii altor neamuri. Apoi e vrednic de amintit că chiar fruntaşii literaturii şi ai artei din epoca Renaşterii noastre au reprezentat puternic şi latura educativă. Scriitorii noştri cei mai mari au fost şi au rămas normativi şi în direcţia îndrumării poporului românesc. — Să ne fie permis a înşira câteva amănunte caracteristice.

Pe la 1870, un tânăr din Viena trimisese câteva poezii revistei ieşene „Convorbiri Literare". Citirea acelor versuri a provocat o adevărată uimire în cercul literar al „Junimei" deprins a lua ca unitate de măsură pe clasici şi în deosebi pe Goethe (citit, tradus, comentat şi zilnic amintit între colaboratorii revistei, mai sus pomenite). *Mortua est, Impărat şi proletar...* sunau ca ceva nou şi inalt. Dela versul popular cu „frunză verde", dela fluier şi cimpoiu, ne îndreptam spre marea simfonie. Li s'a părut tuturor cunoscătorilor de literatură, că se începe o altă epocă în scrisul românesc, iar Negruzzi, redactorul „Convorbirilor", s'a şi sprintenit până la Viena, să afle mai iute cine este acel tânăr student. Se înţelege, poetul a fost înconjurat indată de simpatia tuturor.

Dar foarte semnificativă a fost mai ales atitudinea lui Maiorescu. — Intemeietorul criticei literare la noi, şi-a dat seama că se ivise între Români o minte cu adevărat excepţională. Ce avea el de făcut, ca îndrumător al tinerei noastre literaturi ?

Logic ar fi fost să caute a înlesni noului scriitor calea spre niscaiva ocupaţii literare, cum e profesoratul de filologie sau ceva apropiat. Dar lucrurile s'au petrecut cu totul altfel. Inţelegând că e vorba nu numai de un mare talent poetic, ci şi de un cap cu largi posibilităţi de cugetare abstractă, Maiorescu

s'a gândit îndată să-i deschidă calea spre o catedră de filosofie — măcar că era însuşi tocmai profesor de această specialitate şi numai cu zece ani mai mare decât Eminescu.

Planul acesta, după cum se ştie, n'a ajuns la realizare. Impersonal nu numai ca artist, dar şi ca om, în relaţiile traiului de toate zilele, tânărul poet, în loc să treacă iute obişnuitele examene, şi-a croit un uriaş program de muncă pregătitoare. Deprins să netezească de zeci şi sute de ori un vers, spre a găsi „cuvântul ce exprimă adevărul", bursierul Junimii s'a cufundat într'un vast plan de cercetări, ca şi cum ar fi fost răspunzător el personal, de soarta filosofiei *sub specie saeculorum*. Vorba din drama lui Goethe: „e drept că ştiu eu multe, dar aş vrea *să le ştiu pe toate*"... [1]). Ca un soiu de nou Faust, vru să îmbrăţişeze aproape tot orizontul cunoştinţelor omeneşti. (De altfel e cunoscută împrejurarea că oamenii de temperament clasic îşi îngustează de multe ori perspectivele vieţii tocmai prin grija excesivă de a se apropia de perfecţiune.) Astfel, dorinţa criticului dela *Junimea* nu s'a putut împlini.

Dar, ca o ilustrare a celor spuse mai înainte despre oamenii superiori, nu poate nimeni să nu rămână impresionat de înalta impersonalitate a lui Maiorescu: o clipă măcar, el nu s'a gândit la ceea ce vulgar se chiamă concurenţă profesională. Filosofie? Dar în faţa eternităţii e loc pentru orice minte omenească: să cugete *tot*, despre *toate* problemele Universului...

De-aşa vremi se 'nvredniciră contemporanii Junimii! Şi de astfel de oameni a avut parte neamul românesc în epoca Renaşterii sale.

Credem că întâmplarea cu Maiorescu şi Eminescu arată ori şi cui destul de lămurit ce însemnează impersonalitatea nu numai în artă, dar şi în educaţie, ca o mare categorie a Vieţii [2]).

---

1) Zwar weiss ich viel, doch möchte ich alles wissen.

2) Este o dovadă pipăită despre progresul adevărului, că generaţia de azi a pus capăt născocirilor de odinioară cu privire la părăsirea lui Eminescu de prietenii săi dela Convorbiri. Citām mărturisirea de acuma câteva luni făcută de un tânăr scriitor:

„Cele 24 de epistole, pe care Titu Maiorescu le-a scris surorii sale între 1869 şi 1893 aduc date nouă în conturarea personalităţii conducătorului Junimii. Cititorul cunoaşte din legendă... un Maiorescu

Maiorescu a fost nu numai impersonal în critică, dar a dovedit şi în rosturile vieţii lui ca educator o emotivitate cu atât mai vie cu cât a fost mai discretă. Şi la el, şi la alţi bărbaţi de seamă ai Junimii, se verifică deplin celălalt corolar legat de definiţia oamenilor superiori : viaţa lor a putut rămâne pilduitoare pentru urmaşi şi prin *omenie.*

Dintre toţi, amintim aci numai trei :

Ion Creangă, după câte ştim, a fost nu numai marele prozator pe care azi toţi îl admiră, dar şi cel mai bun învăţător între cei pomeniţi de istoria învăţământului românesc.

Eminescu, de asemenea, a fost nu numai un poet genial, dar şi cel mai vibrant educator al naţiunii sale, — până şi în roluri mărunte de revizor şcolar ori director de ziar. — După

---

distant, izolat de norii Olimpului, peste care tronează şi de unde îşi trimite ca un fel de *Jupiter tonans* fulgerele". Dar, de când cunoaştem „Insemnările zilnice" şi scrisorile mai sus amintite, fisionomia lui Maiorescu a căpătat o „schimbare radicală"... Foarte preţioasă ni se pare întregirea personalităţii lui cu adânci însuşiri sufleteşti, cum e de pildă *instinctul prieteniei* şi al devotamentului. Multe vor fi fost prilejurile, dar niciunul atât de categoric ca în afecţiunea ce a purtat lui Eminescu, mai cu seamă în răstimpul atât de dureros între 1883 şi 1889... Scrisoarea ce Titu Maiorescu trimite la Viena, pe când poetul se afla în Sanatoriu... e nu numai un model de discretă compătimire, dar şi dovada celei mai puternice iubiri... Dacă a fost cineva care cu adevărat a suferit tot timpul şi care nu s'a consolat — o putem afirma fără teamă de desminţire — de prea timpuria eclipsă a strălucitorului astru, de bună seamă că acela a fost Maiorescu. Grija de a-l şti la adăpost în bună căutare medicală, ostenelile ca să-l trimită la Sanatoriul din Viena, pregătirea ediţiei de poezii, după ce ferise de risipă manuscrisele, scrisorile ce-i trimite... şi, după întoarcerea poetului în ţară, trimiterea lui la Iaşi, cu aceeaşi neadormită solicitudine — iată tot atâtea atenţii (şi cuvântul e sub nivelul realităţii) ce atestă că Titu Maiorescu a fost cu mult mai mult decât un patron literar sau un generos binefăcător : *purtarea lui este a unui părinte îndurerat* care îşi ascunde lacrămile, însă nu încetează o clipă să-l asiste... Dacă „se întâmplă ceva neprevăzut şi este nevoie de bani, telegrafiază-mi şi imediat mă voiu conforma", scrie dânsul surorii sale, în Săptămâna Patimilor, Aprilie 1884, prin care îi anunţă pornirea lui Eminescu spre Iaşi. Pentru ca să sfârşească cu o nouă recomandare atentă şi părintească, de calitatea căreia cititorul se poate convinge însuşi : *„Când l'oiu şti pe Eminescu plecat, ajuns cu bine şi aşezat în Iaşi, atunci îmi voiu permite să mă gândesc la ale mele.* Tare ar vrea el să aibă un pat călduţ *într'o cameră a lui,* se înţelege, alături de aceea a unui prieten care să-i îngrijească zilnic măcar de mâncare". [1])

---

1) *PERPESSICIUS, Menţiuni critice,* 21 August, 1939, în *România* Nr. 441.

cum Nicolae Bălcescu scrisese cu sângele său „Istoria lui Mihai Vodă Viteazul", tot astfel Eminescu a cheltuit cea din urmă fărâmă de putere, răspândind prin *Timpul* învăţăturile sale ca un catehism social şi politic pentru întregul neam românesc.

La fel, Maiorescu: a fost nu numai critic închinat adevărului, profesor de filosofie fără egal, educator neobosit al tineretului şi istoric exemplar, dar şi cel mai senin dintre toţi oamenii noştri de stat, gata să se despartă iute de toate demnităţile (minister, şefie de partid ş. a.), îndată ce i s'a părut că munca sa pentru ţară fusese terminată.

Se adevereşte aşa dar şi în sfera mai îngustă a vieţii neamului din Carpaţi că „om mare", adică fruntaş adevărat nu poate fi decât acela care, pe lângă puterea de creaţie, mai are şi destulă *omenie,* aşa ca viaţa lui să poată rămâne pilduitoare şi pentru urmaşi. — Şi la noi, ca şi aiurea, jos stă gunoiul biologic şi social care e acelaşi în toate ţările. La mijloc, stă gloata cu unele însuşiri deosebite dela neam la neam, iar deasupra sunt oamenii aleşi, singurii care intră în paginile istoriei, fiindcă ei încununează viaţa neamurilor, dând la iveală manifestările cele mai caracteristice ale fiecărei naţiuni. 1)

---

1) In legătură cu cele spuse mai sus (p. 285), nu strică să încercăm în chip de concluzie o schiţare cât de sumară a fisionomiei poporului nostru, mai ales în latura etică de care s'a amintit în acest capitol. — Fireşte, e vorba de o impresie generală, aşa cum rezultă din desfăşurarea întregii vieţi istorice a neamului din Carpaţi.

Neutralitatea sa în chestii de dogmă, lipsa de prigoniri confesionale şi de războaie religioase absenţa sentimentului de răzbunare — chiar faţă de duşmani, acceptarea suferinţei ca mijloc de purificare morală, cântecele mai mult triste, fineţa artei rustice (începând cu ceramica neolitică şi sfârşind cu alesăturile şi cusăturile ţărancelor de azi), calitatea superioară a literaturii populare (mai ales senina perspectivă cosmică din Mioriţa, precum şi duioasa localizare a pruncului lui Iisus: „mititel şi 'nfăşeţel" în ciclul datinelor autohtone), toate la un loc sunt dovezi pipăite despre o timpurie maturitate a sufletului românesc. — Aşa că nu-i o întâmplare, dacă unul dintre cei trei-patru poeţi filosofi ai omenirii s'a născut tocmai între hotarele pământului dacic.

Din contra, bigotismul Ruşilor, cruzimea Bulgarilor, exclusivismul fanatic al Sârbilor, fudulia cronică a Ungurilor, materialismul instinctiv şi gregar al Saşilor sunt semne că aceste neamuri (cu însuşiri pozitive în alte laturi) au intrat mai târziu în sfera culturii. — Fără de voie ne vin în minte cuvintele lui Goethe: „Noi, Germanii, suntem de ieri... Pot să mai treacă secole până va pătrunde şi între ai noştri atâta spirit şi atâta cultură, încât să se poată zice şi despre ei că e multă vreme de când au fost barbari".

Se înţelege, aci e vorba de gloată, nu de genii, iar astfel de ju-

decâţi n'au caracter matematic, ci sunt doar nişte intuiţii globale, din categoria celora pe care Descartes le numea „intuiţii mari". Când ele se ivesc însă în mintea unor oameni ca Goethe, valoarea lor nu poate fi contestată. Dar, ori cum ar sta lucrurile, când e vorba de „ierarhia tipurilor etice din cuprinsul pământului românesc" şi de „caracterele după care se poate determina etatea lor sufletească", fără a mai intra în amănunte, putem stabili destul de uşor locul poporului autohton faţă de alogeni. Ca şi în epoca lui Strabo, neamul din Carpaţi — oricare ar fi scăderile lui (inevitabile ca uscătura în orice pădure) — este caracterizat printr'o vădită maturitate etică, a cărui izvor poate fi urmărit până în idealismul Dacilor „nemuritori", întemeiat pe doctrina lui Zamolxe privitoare la primatul sufletului

INCHEIERE

Il n'y a rien qui soit entièrement
en notre pouvoir que nos pensées.
DESCARTES

A. *CRIZA CONTEMPORANĂ.* — Planeta este „casa de educaţie a genului omenesc" *(C. Ritter).* — Din haosul magiei, omul a ieşit, orientându-se după îndrumările ştiinţei. — Nici ştiinţa nu l-a vindecat cu totul: omenirea actuală se află într'un impas material şi moral. — „Industria Mare" a adus cu sine: producţie *nelimitată,* număr de lucrători *nelimitat* şi preţuri *nelimitate.* — Concurenţa agravată de aceşti trei factori „iraţionali" a împins unele state spre un regim de „teroare internaţională". *(Roosevelt).* — Teroarea a fost sporită de „Marea Demagogie" şi de „Marea Sălbăticie" întemeiată pe concepţia că omul e un simplu animal de pradă *(Raubtier).*

B. *RESTAURARE ŞI VINDECARE.* — Mijloacele cele mai nimerite pentru înlăturarea anarhiei planetare:

a) *Ştiinţa,* începând prin curăţirea izvorului — Universitatea.

b) *Morala,* pornind dela schimbarea educaţiei tineretului. — „Eugenia" şi „Etnopedagogia" — călăuze indispensabile. „Omul de stat" — educatorul cel dintâi al naţiunii.

C. *Arta* — alături de ştiinţă — e sprijinul cel mai însemnat al moralei publice şi private.

Dacă faptele şi raţionamentele înşirate până aci sunt exacte, urmează dela sine ca un corolar:

Intâi, o preţuire mai exactă a valorilor intelectuale, raportate la Trilogia ştiinţei;

al doilea, o înţelegere mai dreaptă a ierarhiei valorilor morale în educaţia tineretului (Trilogia şcoalei);

al treilea, o îndrumare mai nimerită în ce priveşte judecarea stratificării sociale (Trilogia vieţii).

In genere, ar trebui să rezulte mai multă claritate în judecarea (şi prin urmare în orientarea) vieţii individului, a naţiunii şi chiar a omenirii, aşa cum este legată de planetă — „casa de educaţie" a genului omenesc. *(C. Ritter).* — Să vedem mai întâi la ce rezultate am ajuns până azi:

A. *CRIZA MATERIALĂ ŞI MORALĂ.* — Din capul locului trebue să constatăm un lucru foarte grav : omenirea a intrat de vreun secol şi mai bine într'o fază de anarhie materială şi morală fără precedent. Crize au fost destule : economice, religioase, sociale şi mai ales politice. Cele economice aveau chiar un fel de periodicitate, de aceea se şi numesc „ciclice". Dar ceea ce vedem azi e fără asemănare cu tot ce s'a petrecut altădată, deoarece ritmul întregii vieţi a fost adânc schimbat. — După ce a ieşit din haosul cugetării magice şi a luat în mână firul cugetării ştiinţifice, ar fi fost de aşteptat ca omul să rătăcească din ce în ce mai puţin în latura vieţii practice. Dacă planeta e „Casa de educaţie", ar fi trebuit, pe temeiul experienţei atâtor secole şi milenii, să ajungă viaţa omenirii la o armonizare tot mai simţită. — Din nenorocire, realitatea e cu totul alta. Incă de pe la începutul secolului trecut, filosoful pozitivist Aug. Comte constata următoarele : „E vădit că societatea de azi se află, din punct de vedere moral, într'o adâncă anarhie, mărturisită de toţi, oricare ar fi părerile lor speculative" [1]). Exact peste o sută de ani, Paul Valéry (matematic în tinereţe, ca şi întemeietorul Sociologiei) face această mărturisire : „Omul european nu mai este definit prin *rasa* lui, nici prin *limbă,* nici prin *obiceiuri,* ci prin *dorinţe* şi amplitudinea *voinţei.* E un fel de monstru : are o memorie prea încărcată, prea ghiftuită (de fapte) ; are ambiţii smintite, o sete de cunoştinţe şi de avere nemărginită".

Aşa dar, la anarhia morală, constatată de Aug. Comte în urma revoluţiei franceze, s'a adăogat una intelectuală şi alta materială. Dar nu numai Europa, ci lumea întreagă a ajuns într'o lipsă de echilibru în adevăr îngrijitoare. Iar lucrul cel mai ciudat e că această turburare a fost înlesnită tocmai de progresul ştiinţelor exacte şi de aplicaţiile lor la practica vieţii de toate zilele.

1. Mai întâi, trecerea dela munca cu braţele, la munca cu maşini mişcate de abur, electricitate, benzină etc., a avut drept urmare o creştere *nelimitată* a producţiei. In locul unui

---

1) *AUG. COMTE, Opuscules* de philosophie sociale, (1818—1828), Paris, 1883 p. 211.

stock de marfă proporţional cu nevoile unui anume târg sau ţinut, azi fiecare caută să producă pentru orice cumpărător, adică pentru piaţa mondială, deoarece mijloacele de transport au înlesnit circulaţia mărfurilor spre orice punct al feţei pământului. Şi fiindcă trebuinţele reale nu pot fi ghicite din timp, şi producţia mărfurilor, şi aglomerarea lor într'o regiune sau alta prezintă mari variaţii. Când o marfă (mai ales cele care atârnă şi de climă) e prea abundentă, producătorii nimicesc azi cantităţi uriaşe de bumbac, de grâne, de cafea etc., ca să poată lupta contra concurenţei şi să susţină preţul mărfii nedistrusă. Să produci, apoi să distrugi — evident este ceva iraţional. E vădit că azi, *capacitatea de producţie e mai mare decât capacitatea de distribuire şi consumare.* Cu alte cuvinte, *maşina (tehnica) târăşte pe om, unde nu-i e voia.* — Un exemplu foarte instructiv este prefacerea totală a Japoniei prin maşinism, numai în trei sferturi de secol, şi fatalitatea cu care industria mare japoneză împinge acest stat spre *dumping* şi spre cucerirea nu numai a altor pieţe, dar şi a altor ţări, ce i se par că intră în „spaţiul vital" al poporului japonez [1].

2. Dar nu numai cantitatea mărfurilor, ci şi *numărul* lucrătorilor a ajuns nelimitat. Odinioară, meşterii pregăteau numai atâtea calfe, câte trebuiau. Azi, fabricile înrolează cât mai mulţi lucrători spre a produce cât mai mult şi a vinde cât mai departe pe piaţa internaţională. Nu mai e nevoie de ucenicie lungă, ca înainte. Orice muncitor, cât de nepriceput ori nevoiaş, poate găsi ceva de făcut într'o fabrică. — In uzinele lui Ford, sunt întrebuinţaţi şi ofticoşii [2]... Astfel, producţia a ajuns gigantică. Ford vinde automobile în toate ţările pământului. Planeta a ajuns cu adevărat o singură piaţă, iar înlesnirea comunicaţiilor pe uscat, pe apă şi în aer, şi nevoia de „uvrieri" tot mai mulţi, a adus cu sine o uriaşă năvală a sătenilor spre fabrici şi deci sporul oraşelor. Cu „tentaculele" sale enorme, oraşul industrial înghite rând pe rând satele dimprejur şi ridică *desimea* populaţiei la sute de mii de fiinţe pe un kilometru pătrat. Marile metropole : New-York, Londra, Paris, Berlin etc., sunt adevărate furnicare omeneşti.

---

1) *A. ZISCHKA, Le Japon dans le monde,* Paris 1934, p. 274, ş. u.
2) *H. FORD, Ma vie et mon oeuvre,* Paris, 1924, p. 126.

Pletora de mărfuri şi îngrămădirea lucrătorilor au adus cu ele nestabilitatea negoţului şi a preţurilor care saltă şi cad uneori vertiginos. Salariul şi preţul au ajuns şi ele *nelimitate* : *trustul* ridică preţul prin monopol, iar mâine un *dumping* îl scade până la nimicirea concurentului. Aşa dar, un nou factor „iraţional". Inainte de maşinism, atât plata lucrătorului, cât şi costul mărfii erau măsurate după întinderea pieţii locale (materii prime, lucrători etc.), şi de aceea erau destul de stabile în fiecare ţară şi în fiecare regiune. *Concurenţă* nu exista şi nici nu putea să existe decât în latura calităţii. A cere un preţ mai mare, ori a izbi pe alţii prin ieftenirea artificială a unei mărfi, era un lucru de mare ruşine şi aspru pedepsit de legi. Azi, prin societăţi anonime, fabricarea mărfurilor, schimbul lor, creditul şi toate elementele vieţii economice atârnă de puteri oculte şi de factori iraţionali. Fenomene nouă ca : *dumping, trust, concern, grevă, şomaj*... sunt semne ale unei stări haotice, urmată de mari suferinţe interne (lupte de clasă) şi grave conflicte între state, considerând lupta cu armele ca ultima speranţă pentru îndreptarea situaţiei economice.

Putem spune că maşinismul a schimbat cadrul vieţii sociale pe toată faţa pământului, dând la iveală manifestări cu totul necunoscute altădată. In societatea vechiului regim, nu era cu putinţă prisos de mărfuri până la nimicirea lor înadins, nici salturi enorme de preţ, nici pletoră de uvrieri până la şomaj şi nici mari aglomerări de populaţie urbană. O cetate greacă — o πόλις oarecare, o republică italiană din evul mediu, o „comună" şi alte formaţiuni mai vechi erau grupări pitice faţă de cele de azi, iar conflictele lor cele mai grele erau ca o furtună într'un pahar cu apă [1]). Adunările gloatei se ţineau lângă temple, în faţa zeilor, cu formule rituale, aşa că viaţa de toate zilele se scurgea în muncă organizată pe cete mici, potrivite cu cadrul familiei, al atelierului şi al breslei. Azi, munca şi adunările gloatei muncitoare au un caracter cu totul profan ; aglomerările uvrierilor în fabrici şi uzine ating cifre

1) Oraşele mari erau ceva cu totul excepţional. Roma lui August avea abia 426 ha — aproape de 20 de ori mai mică decât Parisul de azi, iar populaţia sub August abia se apropia de 1 mil. (*JÉROME CARCOPINO, Rome à l'apogée de l'empire*, Paris, 1939, p. 32 ş. u.)

enorme : zeci şi sute de mii pe un petec de loc, cu instalaţii industriale foarte complicate, iar grevele, întrunirile politice (meeting) şi sindicatele pun în mişcare milioane de partizani. Pieţile antice : *agora, forum* şi chiar *circurile* cele mai încăpătoare au rămas pe jos faţă de arenele imense şi de stadioanele unde se adună azi pentru sport şi alte manifestări publice gloate uriaşe. Lumea modernă, înlesnită de telefon, radio, ziar şi alte mijloace de informaţie şi circulaţie, s'a deprins a trăi global, ca să nu zicem în chip de turmă. Spaţiul şi timpul au fost învinse ; în câteva ore sau chiar în câteva minute, se pot pune în mişcare pe neaşteptate, mase omeneşti, cum nu s'au mai văzut niciodată în trecut.

Rezultatul a fost îndoit : paralel cu Marea Industrie s'a ivit şi Marea Demagogie : milioane de oameni se pot urni la un singur gest, îmbracă aceeaşi uniformă, se strâng sub acelaşi steag, votează un singur program, scris de o singură mână... Rusia comunistă şi alte state, în care zeci de milioane se supun unei singure voinţe, cum nu se supuneau odinioară nici celui mai aspru autocrat, sunt dovezi concrete că ciocnirile sociale pot căpăta azi dimensiuni nebănuite altădată. La fel, războaiele moderne pun în mişcare milioane de luptători pe un singur front, iar mijloacele de distrugere sunt înmilionit mai puternice decât în trecut.

Astfel, alături de Marea Industrie, născută din aplicaţiile ştiinţei la tehnică şi alături de Marea Demagogie, ajutată de criza mondială (caracterizată prin răsturnarea vechilor concepţii despre destinul vieţii) s'a mai ivit şi ceea ce geografii şi etnografii numesc *Marea Devastare* a planetei. — Inarmaţi cu tehnica lor superioară, Europenii au năvălit în celelalte continente, căutând materii prime, apoi şi pieţe pentru desfacerea mărfurilor. Imense izvoare de energie (petrol, cărbuni etc.) au fost risipite numai în câteva decenii. Păduri uriaşe au fost brăcuite sau chiar nimicite ; multe specii de animale (balene, elefant, struţ, etc.) au fost cu totul prăpădite în unele regiuni. Până şi unele ramuri ale speciei umane au fost prigonite în chipul cel mai sălbatic ; seminţii întregi au pierit pentru totdeauna (Tasmanieni, Australieni, Maori, etc.). Astfel, epoca expansiunii Europenilor (1500—1900) va rămânea, de

bună seamă, în analele istoriei ca una dintre cele mai triste, cu atât mai mult, cu cât distrugerea e pe cale de a se continua chiar în Europa. Neamuri străvechi (Basci, Bretoni, Ladini, Albanezi şi alţii) sunt ameninţate cu pieirea. Chiar popoare mai însemnate sunt grav primejduite, de când unii reprezentanţi de seamă ai artei militare predică făţiş „războiul total", adică nu numai învingerea armatei adversarului, ci şi nimicirea populaţiei din ţara invadată spre a lua în stăpânire definitivă tot teritoriul. Cum zice Valéry (reprezentantul Academiei franceze la congresul internaţional pentru definirea conceptului de „cultură"), omul european a ajuns un adevărat *monstru.* Conflictele sunt din ce în ce mai numeroase şi mai sălbatice ; ele au cuprins (mai ales dela 1914 până azi) toate ţările Lumii-Vechi, din Spania până în China şi Japonia. Aşa că anarhia de care se plânge Aug. Comte, după revoluţia franceză, a rămas o nimica toată faţă de anarhia planetară de azi.

Pentru cine ar mai sta la îndoială, e destul să ia seama la un lucru : pe lângă conflictele economice şi conflictele politice, s'au mai adăogat de un secol şi cele naţionale, şi rasiale. Lângă desechilibrul material, s'a ivit un grav desechilibru sufletesc : In secolul trecut, se mai vorbea încă de ordine juridică", de „drept internaţional" şi de „drepturi istorice". Azi, însăşi noţiunea de „stat" sufere o adâncă transformare. Statul e numai „ordinea internă pentru *scopuri externe" (O. SPENGLER) ;* omul este un simplu animal de pradă *(Raubtier),* iar criteriul superiorităţii e unul : puterea şi „voinţa de putere" *(der Wille zur Macht).* De aceea, în ţările care împărtăşesc această concepţie, tineretul este crescut într'o doctrină de agresivitate, ca ienicerii sultanilor de odinioară. După cum padişahul recruta de mici pe copiii raialelor creştine, şi-i făcea mahomedani, destinându-i exclusiv războiului, ca trupe de asalt, tot aşa, dictatorul modern pune mâna pe întreg copilăretul ţării, mustruluindu-l şi trupeşte, şi sufleteşte în vederea războiului. Un *stat* a ajuns să fie judecat acuma, ca un *atlet :* dacă e „în formă bună" *(Spengler)* adică destul de pregătit pentru războiul de agresiune. Iar concepţia aceasta a pus stăpânire nu numai pe cugetul oamenilor inculţi, ci chiar pe al cărturarilor care scriu filosofia istoriei : „Viaţa individului are însemnătate numai pentru el însuşi... Istoria nu are nicio legătură cu logica.

Omul este un animal de pradă. Nu voiu conteni de a declara mereu : *Toţi luptătorii pentru virtute şi partizanii moralei sociale,* care doresc ca omul să ajungă mai sus de această treaptă, nu sunt nici ei decât tot animale de pradă, însă cu dinţii tociţi, şi de aceea urăsc pe alţii pentru agresiunile... de care *se tem ei*... Insă lupta este *faptul primordial* al vieţii, este *viaţa însăşi.* — Chiar cel mai slăbănog dintre pacifişti nu va putea stârpi din sufletul său plăcerea de a se lupta" [1]). vivre dangereusement

Aşa dar, un om de ştiinţă exactă şi filosof al istoriei, ajuns la mare notorietate, nu se sfieşte să ne spună făţiş că „un stat nu este altceva decât o *unitate de putere,* lucrând *înafară*... iar politica internă nu există decât pentru a asigura unitatea politicei externe", adică subjugarea altor neamuri şi cucerirea ţării lor. Din contra, un popor, care nu se poate bizui pe puterea armelor, este destinat pieirii, oricare ar fi însuşirile sale în latura culturală. Chiar de-ar avea genii morale ca Socrate, poeţi ca Homer, sculptori ca Fidias, filosofi ca Plato... poporul acela nu mai are loc pe pământ, deoarece formula progresului e aceasta : *războiul total,* adică armata de invazie va nimici nu numai oastea adversarului, ci şi populaţia civilă, spre a-i lua tot teritoriul în stăpânire. — Ceea ce n'a spus până azi niciun cuceritor (nici în epoca năvălirii barbarilor) o spun acuma liniştit filosofii istoriei.

Ne-am întors adică la „Epoca Sălbăticiei", nu cea cu unelte de piatră, ca cele primitive, ci rezemată pe ştiinţă şi technică, aşa că trăim zilnic sub „teroarea ilegalităţii internaţionale", cum zice reprezentantul statului celui mai ferit de primejdie, preşedintele marii republici a Statelor-Unite.

Aceasta e realitatea. — Numai în cel din urmă deceniu, state întregi au pierit de pe hartă, iar războiul pe uscat, pe mare şi în aer pare un fapt obişnuit. — Dacă dreptul Socrate (hristos-ul lumii antice) ar veni să ne judece, aflând de isprăvile epocii noastre, de bună seamă n'ar pregeta s'o califice drept cea mai cinică dintre toate câte a văzut lumea până azi. — Anarhia economică provocată de Marea Industrie ; fărâmarea cadrelor sociale, deslănţuită de Revoluţia Franceză,

---

1) O. SPENGLER, *Années décisives,* L'Allemagne et le développement historique du monde, Paris 1934. p. 63 ş. u. — Vezi de acelaşi autor : *Der Mensch und die Technik,* München, 1931, p. 17.

apoi continuată de Marea Demagogie şi încoronată de fanatica revoluţie proletară din Rusia lui Lenin, — toate acestea la un loc au adus Europa şi apoi restul omenirii în situaţia unui bolnav furios care îşi răneşte propriul său corp. Izbucnirea unui al doilea războiu mondial, la un sfert de veac după grozava experienţă a celui dintâi, este o dovadă pipăită. — Cu ocazia expoziţiei universale din 1939, s'a sigilat în New-York o criptă la fel cu cele din piramidele Faraonilor. In ea au fost aşezate documentele cele mai caracteristice despre traiul omenirii de azi, cu destinaţia să fie scoase la lumină tocmai peste 5000 de ani. Cum va fi lumea de atunci, nu putem bănui. S'ar putea însă ca oamenii care vor trăi pe malurile lui Hudsonriver şi ale lui Mississipi — Missuri în mileniul al şaptelea după Hristos, să aşeze pe Europenii secolului al XX-lea (cu bolşevism, dictaturi, state nimicite de azi pe mâine, „războiu total, etc., etc.), dincolo de epoca faraonilor, alături cu lumea din fazele cele mai sălbatice ale omenirii. Ironia lui Mephisto e deplin justificată : ştiinţa şi aplicările ei practice n'au făcut decât să ajute pe om a fi mai fiară decât toate fiarele *(nur tierischer als jedes Tier zu sein).* Valéry, un scriitor foarte cumpătat, nu s'a sfiit să compare pe Europeanul modern cu un „monstru".

B. *RESTAURAREA.*— Faţă de faptele înşirate până aci, o întrebare se impune dela sine: nu cumva omenirea poate trece alături de menirea sa ? E cu putinţă şi aceasta. Nu stă nicăieri scris că mărul cel mai frumos să ajungă la maturitate. Poate că tocmai asupra lui se opreşte viermele... ori îl scutură vreo furtună. Poate că cel mai înzestrat neam era tocmai unul dintre cele care au fost nimicite de o molimă, ori de năvala unor hoarde canibalice, fără alte însuşiri, afară de apetitul bestial. — Admitem însă că e cu putinţă şi restaurarea echilibrului pierdut, ba chiar repararea unor pagube. Pe ce cale ?

Privind experienţa întregii omeniri, Aug. Comte ajunsese la această încheiere : singură ştiinţa ar fi în stare să înlăture anarhia socială de azi. „Intemeierea *Academiei* de *ştiinţe* creată de Colbert, sub Ludovic al XIV-lea, a fost, zicea filosoful pozitivist, *cea dintâi recunoaşterea solemnă a acestui principiu...* De atunci, numărul Academiilor a crescut în chip uimitor, în

toate ţările europene, *prin influenţa oamenilor de ştiinţă asupra spiritelor,* iar acţiunea aceasta a fost regulată prin legi. Autoritatea Academiilor a sporit în aceeaşi măsură şi a exercitat o înrâurire directă şi din ce în ce mai mare asupra *educaţiei naţionale.* Dacă luăm seama la atribuţiile legale date Institutului (L'Institut de France) cu privire la învăţământ, trebue să recunoaştem că sunt atât de largi, cât puteau să fie...". Prin urmare, după credinţa întemeietorului sociologiei, în două direcţii trebue să căutăm vindecarea : în *progresul ştiinţelor* şi în *educarea tineretului.* — Aşa s'a întâmplat ?

Creatorul cuvântului hibrid *Socio-logie* era atât de încredinţat că cele două leacuri vor tămădui anarhia societăţilor omeneşti, încât a şi proorocit împlinirea idealului său chiar în cursul secolului al 19-lea. „Această vastă încercare, pe care secolul de faţă o va vedea *împlinită fără îndoială,* va fi actul final şi ţinta cea din urmă a marei revoluţii începută cu Baco, Galilei şi Descartes" [1]).

Realitatea o vedem. Nu numai că profeţia lui Comte nu s'a împlinit, dar anarhia a crescut în chip vertiginos. A ajuns atât de gravă, încât un alt filosof (plecând şi acesta tot dela ştiinţele exacte) a făcut la o sută de ani după Comte o proorocie exact contrară : a profeţit prăbuşirea lumii apusene *(Der Untergang des Abendlandes).* — Unde e adevărul ?

Nici optimismul lui Comte, nici pesimismul lui Spengler nu par admisibile celui care priveşte ca etnograf desvoltarea omenirii în legătură cu „casa de educaţie" numită *Terra.* Atât Spengler care despreţueşte filosofia [2]), cât şi întemeietorul pozitivismului care o socotea în stare să cârmuiască lumea, dând roade imediate, au privit prea sumar faptele. — Dacă este adevărat că ritmul relativ calm al vieţii omeneşti de sub vechiul regim, a fost înlocuit cu ritmul vulcanic de azi, în urma revoluţiei tehnice reprezentată prin Marea Industrie şi de cei trei factori iraţionali de care a fost vorba mai sus, este evident că vindecarea nu poate fi căutată decât tot în direcţia ştiinţei aplicată la tehnică. Dacă maşina a ajuns să târască pe om,

1) *Opuscules,* p. 210.

2) Ich gestehe, die „Philosophie um ihrer selbst willen" habe ich stets gründlich verachtet. (Cf. O. *SPENGLER, Reden und Aufsätze,* München, 1937, p. 64.)

trebue să găsim mijlocul ca omul să o stăpânească, după cum stăpânea uneltele de odinioară, pe când nu cunoştea puterea aburului, a electricităţii şi a maşinilor gigantice de azi. Dacă producţia *nelimitată* a mărfurilor, numărul *nelimitat* al lucrătorilor şi preţul *nelimitat* al fabricatelor şi al produselor agricole sunt cele dintâi cauze ale anarhiei, datoria cea dintâi e „să „normalizăm" producţia, distribuirea şi consumarea, eliminând acei trei factori iraţionali. Progresele ştiinţelor sunt atât de repezi, încât n'avem niciun motiv să credem că această problemă de tehnică socială ar fi cu neputinţă de deslegat. — Incercările făcute până azi (taylorism, fordism, sindicalism, etc.), sunt parţiale şi fără continuitate. O naţiune a fost până azi ca un fel de nebuloasă de indivizi ; azi, când formula „individualismului" a fost experimentată, până la exces (l'individu contre l'état), începem a ne da seama că naţiunea este un întreg biologic, antropogeografic, etnografic, social şi istoric, adică un organism care are nevoie de o conducere unitară, întemeiată pe o cunoaştere cât mai ştiinţifică a fiecărui bloc etnic. Nu empiria şi haosul iniţiativelor individuale, după faimoasa formulă *laissez-faire* va putea aduce lecuirea, ci, începând cu natalitatea — *primum vivere* — şi sfârşind cu manifestările culturale cele mai înalte, nimic din viaţa naţiunii nu mai poate fi lăsat la voia întâmplării, *ci prevăzut* şi *îndrumat* după nevoile speciale ale fiecărui organism etnic ; iar planeta, cu fatalităţile ei fizice, vrând-nevrând ne împinge spre colaborare geoeconomică şi geopolitică. Numărul organizaţiilor internaţionale (poştă, telegraf, radio, măsuri sanitare contra epidemiilor : ciumă, holeră, etc., navigaţie, aviaţie, societăţi ştiinţifice, congrese internaţionale, etc., etc.), toate aceste manifestări impun raţionalizarea traiului din punct de vedere planetar. — E semnificativ că chiar autorul care a arătat mai amănunţit cu ce fatalitate invincibilă, maşinismul introdus în Extremul-Orient a silit pe Japonezi *„să torpileze" civilizaţia rasei albe,* nu vede nici el altă cale pentru înlăturarea anarhiei economice şi politice decât *solidaritatea* naţiunilor pe temeiul unor anume „idei" diriguitoare, adică tot în sprijinul *ştiinţei* [1]).

---

1) *A. ZISCHKA, Op. cit.*, p. 297.

a) ŞTIINŢĂ

In trinomul Ştiinţă — Educaţie — Viaţă, locul cel dintâi este al ştiinţei.

Este vădit pentru orişicine că, fără firul conducător al ştiinţei, nu e cu putinţă să ieşim din labirintul desechilibrului planetar de azi. Şi fiindcă universitatea este cel mai însemnat izvor de ştiinţă (şi în acelaşi timp e răspunzătoare şi ea de anarhia contemporană), e firesc ca vindecarea relelor sociale să înceapă chiar dela universitate.

Intâi, să fie pusă această instituţie în cele mai bune condiţiuni pentru aflarea adevărului în toate ramurile de cercetare. (Un savant ca Curie, care la fiecare şase luni vrea să facă o *nouă* descoperire, câte progrese n'ar fi realizat, dacă ar fi fost scutit de alte obligaţiuni universitare, care nu-s decât oboseală şi timp pierdut pentru cercetare [1]). Irosirea energiei în examinări de candidaţi şi alte însărcinări ca urmare a amestecului universităţii în chestii profesionale, „e o chestie de viaţă şi de moarte din punct de vedere intelectual". Aşa dar, diviziunea muncii cere ca universitatea să fie scutită de orice însărcinare laterală ; să rămână numai cu grija ştiinţei pure, iar pregătirea profesională să şi-o facă statul în pepiniere speciale, alegându-şi din capul locului pe cei cu vocaţiune profesională destul de vădită şi numai în numărul cerut de nevoile fiecărei ţări. Astăzi, risipa de timp, de energie şi de vieţi omeneşti, aşa cum se urmează în şcolile publice până la Universitate şi chiar la Universitate este enormă. Mărturisirile unui pedagog ca Sanderson pentru Anglia şi ale lui Payot pentru Franţa sunt o vădită condamnare a învăţământului tradiţional, aşa că e de prisos să mai stăruim aducând dovezi şi de aiurea [2]). — Amintim numai faptul caracteristic, constatat de preşedintele Universităţii din Chicago : căutând să facă de toate, în loc să se

1) On nous demande des articles et des conférences, et quand plusieurs années se seront écoulées, ceux-là même qui nous les demandent s'étonnerons de voir que nous n'avons pas travaillé" (Scrisoarea lui Curie către Ed. Guillaume).

2) *H. S. WELLS, Un grand éducateur*, Sanderson, Paris 1929.

ocupe numai de ştiinţă, universităţile sunt invadate de elemente improprii. Promiscuitatea candidaţilor la profesiuni e atât de mare, încât între cei care bat la poarta universităţii 70% nu înţeleg cum se cade nici limba maternă [1]).

Prin urmare, educaţia în care Aug. Comte îşi pusese atâtea speranţe nu şi-a împlinit menirea. In loc de a vindeca anarhia socială, învăţământul public a contribuit şi el la turburarea adusă de Industria Mare şi de propaganda demagogilor cu formule simpliste, cu dictatură proletară şi de al-de acestea. E timpul deci ca şcoala să fie raţionalizată : să dea fiecărui ins cea mai nimerită îndrumare profesională, rezervând munca grea pentru progresul ştiinţei numai pe seama celor înzestraţi în chip excepţional. A da fiecăruia profesiunea cea mai potrivită cu însuşirile individuale este *cel dintâi pas spre vindecarea anarhiei sociale.* Generaţiile viitoare se vor mira şi chiar ne vor compătimi, când vor afla prin ce dedal a trecut tineretul şcolilor de azi, infulicând ani de zile ceea ce nu pot mistui ori nu are nicio legătură cu aptitudinile şi cariera lor. Cine va putea crede că în „Călăuza membrilor corpului didactic normal şi primar" din Ţara noastră au putut afla loc îndrumări ca acestea : „In primele patru clase... se vor da elemente de *cultură generală,* indispensabile elevilor *care voiesc să urmeze în şcoalele de un grad mai înalt,* iar în celelalte trei (adică în clasele aşa numite „complimentare") se *continuă,* se întăreşte, şi se completează cultura generală din cele dintâi patru clase" ! — Se poate închipui o ironie mai dureroasă ? Copiii unui neam cu anume însuşiri şi anume greutăţi impuse de situaţia geografică şi de multe alte împrejurări locale, să fie crescuţi cu gândul la „cultura generală", adică în vederea omului-tip, ca şi cum ar fi fost vorba de un ideal marxist sau de o experienţă şcolară inspirată de vreo dictatură proletară...

Evident, vechea cale trebue părăsită pentru totdeauna. Ştiinţa trebue să ne arate calea cea mai dreaptă spre o altă creştere a tineretului, mai potrivită cu realitatea etnică, socială şi istorică a fiecărui popor. Pedagogia tradiţională întemeiată pe psihologia generală care consideră omenirea ca o sumă de indivizi cu aceleaşi însuşiri trebue să fie grabnic completată

1) *A. MAUROIS, Les Etats-Unis,* Paris 1939, p. 30.

de psichologia structurală şi de etnopedagogie. Studiile etnografice ne arată că omenirea nu mai este o entitate, cum era pentru enciclopediştii din epoca „Contractului Social“ al lui Rousseau, ci e o sumă de grupări etnice, cu însuşiri somatice şi psichice deosebite, având fiecare grupă o civilizaţie şi o cultură deosebită. Prin urmare, ţinta şcoalei nu poate fi cultura generală, adică o abstracţie, ci tocmai cea „specifică-etnică“, adică *integrarea copilului* în viaţa propriului său neam, împărtăşindu-i din moştenirea ancestrală tot ce este esenţial, ca să facă şi el un pas mai departe, potrivit cu darurile sale individuale, spre a contribui astfel şi la progresul general al omenirii.

Aşa dar, dacă voim să scăpăm de anarhia economică spre care ne-a împins maşinismul ; de anarhia intelectuală şi socială, în care ne-au aruncat utopiile enciclopediştilor, patronii revoluţiei franceze ; şi dacă vrem ca „intelectualitatea română să-şi pregătească armele, ca să putem da lupta cea mare... spre a ne cuceri un loc în lumea înaltelor sfere intelectuale“ (pag. 26), atunci nu avem decât o singură cale dreaptă : *cât mai multă ştiinţă la universitate,* prin munca unor capete cu o înzestrare deosebită, iar pentru gloata tineretului şi deci a naţiunii întregi *cea mai exactă îndrumare profesională,* adică folosirea adevărului aflat în ştiinţă, la aplicări practice, potrivit cu însuşirile fiecărui individ şi cu nevoile lui şi ale colectivităţii din care face parte. — Cine a arătat mai multă evlavie faţă de *idei* şi faţă de statul ideal, decât Plato ? Şi totuşi, Plato era ceea ce s'ar numi azi un naţionalist. „Statul care va păstra *limba sa* spre a vorbi zeilor şi oamenilor, şi va avea *instituţii potrivite cu spiritul său* va înflori şi va trăi mereu, iar cel care va *imita pe streini* e menit pieirii“.

In al doilea rând, e necesară — mai ales în timpurile noastre de concurenţă mondială — şi o raţionalizare a economiei planetare, privind pământul şi întreaga omenire ca o singură unitate economică. Nevoia aceasta se simte zi cu zi într'o măsură pe care nimeni n'ar fi putut-o bănui acuma câteva decenii. (Anglia, Belgia, Olanda şi Danemarca, ţinând socoteală de zonele de vegetaţie, sunt pe cale să renunţe la cultura cerealelor, găsind-o prea costisitoare pentru clima şi solul lor. Franţa, cu toată tradiţia care o leagă de cultura duzilor, e gata

să se lepede de mătasea naturală, de când fabricile produc mătase artificială.) Taylorismul planetar se impune deci vrând-nevrând, aşa că chiar regiunile polare, unde nu e până acuma nicio aşezare omenească (Antarctica) au fost împărţite pe hartă, cu speranţa de a găsi metale, petrol ori alte avuţii, iar unele gheţuri boreale, au fost ocupate până la pol, tot din consideraţii geoeconomice : în vederea *drumului celui mai scurt între Lumea-Veche şi Canada,* pe calea aerului.

Dar raţionalizarea mondială presupune mai întâi o schimbare de front în latura intelectuală : în locul individualismului egocentric şi al formulei *laissez-faire,* trebue să respectăm postulatul legii progresului (diferenţiarea progresivă a organelor şi integrarea paralelă a funcţiunilor marelui organism pe care îl numim omenire). Prin urmare, nu numai specializarea în producţie, dar şi colaborare în „casa de educaţie a genului omenesc", adică pe toată planeta în vederea unei distribuiri şi consumări judicioase. In loc de *laissez-faire,* trebue să punem *aidez-faire,* ceea ce nu se poate fără ajutorul câtorva ştiinţe speciale, însărcinate cu studiul pământului. — Napoleon, cu puternica sa intuiţie, văzuse încă din secolul trecut că „geografia este mama istoriei şi a *politicei*", — cu atâta mai mult a geopoliticei. Inainte de el, Herder exprimase o părere asemănătoare : „istoria e o geografie în mişcare", iar evenimentele din secolul al 19-lea şi al 20-lea au dat dreptate acestor lapidare formule. Războiul mondial din 1914—1918 a fost motivat de concurenţa anarhică pentru materii prime, pentru ocuparea pieţelor de desfacere în colonii şi peste tot unde cei puternici cred că se pot întinde interesele „spaţiului lor vital". Iar antagonismul ce a urmat după războiu între „puterile sătule" şi cele „flămânde", cum arată chiar aceşti doi termeni, poartă acelaşi caracter : concurenţa pentru stăpânirea pieţei mondiale. — Teoria „spaţiului vital" începe să fie aplicată nu numai în continentele cu regiuni nelocuite ori slab locuite, ci chiar în Europa, ceea ce a dus la izbucnirea unui al doilea războiu de caracter aproape mondial şi acesta.

Prin urmare, dacă e vorba să ajungem la colaborare, pe lângă desvoltarea ştiinţei în genere, e nevoie de o cunoaştere cât mai amănunţită a feţei pământului, cu legăturile dintre atmosferă, mări, oceane, scoarţa solidă şi biosferă, aşa cum le

priveşte *geografia*. In rândul al doilea, e necesară o cunoaştere cât mai amănunţită a omenirii, din punct de vedere *etnografic* [1]). (Formula lui Napoleon ar putea fi tradusă aşa : istoria şi politica au doi părinţi : geografia şi etnografia.) Iar în al treilea rând, pentru a slăbi şi apoi stinge conflictele parte latente, parte făţişe care împânzesc azi tot pământul, e nevoie şi de o nouă doctrină pedagogică. In loc de o pedagogie generală, întemeiată pe o psihcologie iarăşi generală, e necesar, cum s'a spus mai sus, să ne sprijinim pe o psichologie structurală atât pentru individ, cât şi pentru fiecare naţiune în parte. Fiindcă „realitatea nu ne arată nicăieri un om-tip, ci numai grupări omeneşti în diferite stadii de închegare *antropologică* (rase, sub-rase, varietăţi), *etnică* (hoarde, triburi, seminţii), popoare, naţiuni) şi *socială* (clase de etate, clase sociale, caste etc.). De unde urmează că nu poate fi vorba nici de o pedagogie-tip, una şi aceeaşi pentru toată omenirea. Nu poate exista o *şcoală* universală, cu *program* universal, cu *metode* şi *cărţi* universale, ci fiecare unitate etnică trebue să-şi croiască pentru tineretul ei un învăţământ deosebit, anume potrivit cu nevoile sale speciale. Pornind dela abecedar, fiecare ins, vrând-nevrând se sprijină pe intuiţia unui pământ deosebit, adică pe o *ţară* proprie, şi pe *viaţa* unui *neam* deosebit, care i-a împrumutat, chiar dela naştere, un cadru geografic, biologic şi istoric deosebit, o *civilizaţie* şi o *cultură* din care el nu se poate smulge, fără a-şi nimici tocmai însuşirile sale cele mai caracteristice — începând cu *limba* — tezaurul cel mai condensat al sufletului etnic" [2]). — Iată pentru ce scopul cel dintâi al şcoalei nu poate fi cultura generală, ci integrarea în naţiune. Pentru a ajuta în adevăr un individ trebue să ajuţi implicit *întregul corp etnic* din care face parte, — ceea ce implică, se înţelege dela sine, recunoaşterea dreptului fiecărui popor de a trăi şi de a se desvolta potrivit cu însuşirile şi idealul său propriu.

---

1) Pentru a nu se considera aceasta ca o părtinire pentru anume studii, amintim că chiar specialişti depărtaţi de sfera geografiei şi etnografiei, când e vorba de reforma societăţii contemporane, începând cu educaţia tineretului, consideră studiile geografice ca o temelie indispensabilă. (Cf. *JOSEF STRZYGOWSKI*, *Recherche scientifique et éducation*, Paris, 1931, p. 53 ş. u. 70 ş. u.).

2) *Altă creştere*.

Aşa dar, contra teoriei lui Spengler şi a discipolilor săi, care recunosc lupta animalică drept cel dintâi criteriu al istoriei, considerând pe om ca un simplu animal de pradă *(Raubtier)*, trebue să admitem că progresul cere diferenţierea şi colaborarea între grupele etnice şi după *alte* criterii. E necesară deci o nouă concepţie de viaţă, deosebită de cea care ne-a adus la anarhia actuală. Iar pentru toate astea, *ştiinţa singură poate să dea îndrumările cuvenite.*

In adevăr, la haosul în care se sbate omenirea contimporană, pe lângă efectele maşinismului care a introdus în viaţa economică acei trei factori iraţionali mai sus amintiţi, a fost de vină în mare măsură şi individualismul sprijinit pe „Contractul social" şi alte fantezii ale lui Rousseau care cunoştea fals viaţa sălbaticilor. Pentru el, omul primitiv fusese de o bunătate îngerească şi abia civilizaţia l-ar fi stricat! Cercetările antropologice, etnografice şi preistorice au arătat însă tocmai contrariul: la început omul a fost un animal omnivor trăind din culegere şi din pradă, mâncând chiar pe semenii săi (canibalism). Culesul seminţelor şi al poamelor, cu ajutorul unor *unelte*, pescuitul, vânătoarea, domesticirea câtorva plante şi animale l-au ridicat încetul cu încetul pe o treaptă de traiu mai înlesnit şi a ajuns la o civilizaţie şi o cultură superioară abia de câteva mii de ani (nici zece mii de ani, faţă de sutele de mii până la origina speciei). Şi nici azi n'a încetat de a mai fi canibal în câteva orizonturi geografice, iar în altele a rămas încă destul de sălbatic până în zilele noastre. Prin urmare, în loc de *Untergang des Abendlandes*, Spengler ar fi putut pune ca titlu al lucrării sale despre filosofia istoriei *Aufgang der Menschheit*. Caracterizările lui despre om, considerându-l mai ales ca *Raubtier* şi socotindu-l ca un om adevărat numai pe cel care simte plăcere „să învârtească fierul în pieptul adversarului", să simtă „voluptate la mirosul sângelui" şi la „gemetele victimei sub genunchiu", sunt tot atât de străine de realitate, ca şi fanteziile lui Rousseau despre bunătatea paradisiacă a omului primitiv. Cercetători obiectivi, care au analizat mai deaproape viaţa sălbaticilor contemporani şi tot ce se ştie despre trecutul omenirii până în perioada paleolitică, au constatat că *homo sapiens* s'a format pe încetul, părăsind instinctele be-

stiale şi adunându-şi cu multă muncă (după descoperirea uneltelor, a focului şi a graiului articulat) un capital de civilizaţie şi de cultură peste tot pe faţa pământului. Peste tot, atât în ramurile protomorfe, cât şi în cele mai nouă, omenirea arată deci posibilităţi de progres. Iar un fapt vrednic de luat aminte e acesta : nu numai grupările etnice numeroase şi puternice ca gloată sau ca tehnică, ci şi altele mai puţin numeroase, dar cu însuşiri rare, au avut un rol însemnat în evoluţia omenirii. Istoria e martoră : Ceea ce cărturarii numesc „miracolul elin“ nu s'a ivit în furnicarul chinez ori în cel indian, nici în statul egiptean, asirian ori persan, puternice prin oştiri şi alte mijloace materiale, ci pe ţărmul Egeei şi în câteva insule (Creta, Cipru, Rhodos etc.). Dacă vicisitudinile istoriei ar fi adus cu ele nimicirea acelei ramuri mici, dar alese, din trunchiul omenirii, înlocuirea lui prin cine ştie ce „varvar“ puternic ca gloată animalică, ar fi pierit tocmai ceea ce face podoaba şi temelia culturii noastre de azi [1]). Şi nu se ştie dacă nu cumva astfel de nenorociri nu se vor fi întâmplat şi în alte părţi ale planetei, ori se întâmplă chiar acum sub ochii noştri. Poate că Polinezienii pe care aproape i-a stins invazia Europenilor, împrumutându-le arme de foc, alcool, boli venerice şi alte păcate ale civilizaţiei apusene, au dus cu ei în mormânt o mare capacitate de speculaţie filosofică. Judecând după unele înclinări spre abstracţie (Tangaloa), nu se ştie dacă nu cumva tocmai între ei s'ar fi ivit cel mai vrednic urmaş al lui Plato, Descartes ori Kant. De asemenea, nu se ştie dacă din Eskimoşii admiraţi de Nansen pentru minunatul lor simţ de solidaritate şi blândeţe, ori dintre Pieile-Roşii, atât de curajoşi şi calmi în faţa suferinţei, nu s'ar fi ivit un geniu etic care să întreacă şi pe Socrate. (Tolstoi, mândria culturii ruseşti, e considerat de unii ca făcând parte din ramura protomorfă Aino, azi pe cale de stingere.)

Aşa dar, în contra anarhiei care ne întoarce spre starea de animalitate *(Raubtier)*, ştiinţa ne îndeamnă să recunoaştem dreptul la existenţă nu numai a celor tari din punct de vedere

---

1) In timpul războiului mondial, Lloyd George a făcut tocmai apologia naţiunilor mici (*M. BEZA, Din Anglia,* 1921, p. 97).

al mijloacelor de distrugere, ci și al unităților etnice celor mai neînsemnate, căci nu se știe de unde pot să răsară mari valori originale. Aino, împinși azi până în Iezo, Sahalin și Kurile, de invazia japoneză, nu se cuvine să piară fiindcă sunt *puțini* și *inferiori* ca tehnică. Până la jumătatea secolului trecut, Japonezii erau și ei, în unele priviri, tot așa de inferiori. (Când au simțit ce putere au tunurile vaselor inamice, s'au gândit să apere insulele arhipelagurilor, plantând copaci pe margină... !) Dacă tehnica americană sau europeană ar fi nimicit atunci poporul japonez, toată civilizația și cultura Japoniei contemporane ar fi lipsit din cartea istoriei. Este așa dar un mare interes pentru cei care știu că progresul nu stă în nivelarea și uniformizarea gloatei omenești, ci în diferențierea ei, să păstreze toate ramurile omeniei, dându-le tuturor putința unei desvoltări cât mai complete. De speciile vegetale și animale amenințate cu distrugerea, am început a ne îngriji. Incepem acuma a lăsa „rezerve" și „parcuri naționale". Castorii, elefanții, struții, cerbii... au fost scăpați de pieire. De grupările etnice mai mici, nimeni încă nu poartă grijă. Europenii, devastând regiuni întinse ale planetei și nimicind pentru totdeauna unele neamuri tinere ca civilizație și cultură, se aseamănă cu bolnavul care își rănește propriul său corp. — De aci trebue să înceapă așa dar restaurarea și vindecarea : dela o concepție științifică despre omenire, nu ca sumă de unități aritmetice simple, ci ca o mare asociație de unități etnice complexe, având fiecare darurile sale și putând fiecare contribui la progresul speciei umane. Avem numaidecât nevoie de o știință mai bogată decât cea de azi în latura antropologiei, antropogeografiei, etnografiei, etnopsichologiei și etnopedagogiei, ca să putem ajunge și la o raționalizare geopolitică, adică la echilibrul planetar în locul haosului de azi [1]).

1) Concluzia aceasta se pare ceva dela sine înțeles pentru etnograf. Ea nu este sprijinită numai pe faptele înșirate în legătură cu Trilogiile aci înșirate, ci a fost formulată cu mult înainte : „Nu dela pedagogia tradițională trebue să plecăm, ci dela etnopedagogie ; fiindcă, înainte de orice atingere cu școala, pruncul e modelat de mama lui și primește, odată cu graiul, o întreagă *avere sufletească*, un anume calapod de cugetare și de simțire, așa că am putea vorbi de un fel de *apriorism etnic*. Așa dar, înainte de a individualiza metoda cu fiecare

Aci se ridică însă o grea întrebare : Fi-va Ştiinţa în stare să deslege o problemă atât de complexă ?

Pentru ştiinţele destul de pozitive, Ostwald nu s'a sfiit să afirme că azi „o descoperire poate fi comandată ca o pereche de încălţăminte". Poate că optimismul chimistului a fost prea mare. De un lucru însă nu se poate nimeni îndoi : de progresul constant al ştiinţei. Cu toată „Incertitudinea", legile de cauzalitate ale naturii sunt atât de imperative, încât ceea ce numim noi „desordine", nu e o anarhie a fenomenelor, ci numai o lipsă de „ordine" şi lumină în mintea omului care nu poate dibui încă firul legilor naturii. Nu e vorba aşa dar de „falimentul ştiinţei", ci numai de o întârziere în aflarea adevărului teoretic şi de buna lui utilizare în aplicaţiile practice. De aci a venit criza epocii noastre. Dar marile încercări de organizare raţională legate de numele lui Taylor, Ford, Salazar şi alţi educatori ai gloatelor omeneşti, sunt o dovadă pipăită că, în locul haosului, poate să vină *ordinea,* — nu în sensul despotismului ieniceresc care suprimă libertatea individului, ci în direcţia colaborării armonioase, care lasă chiar celui mai smerit ins libertatea şi mulţumirea de a fi „cineva" şi de a putea face „ceva" spre a spori viaţa neamului şi a statului ca expresia cea mai înaltă a fiinţei naţiuni.

Astfel, printr'o îndrumare raţională a muncii colective în fiecare ţară, şi printr'o educaţie ştiinţifică a fiecărei grupări etnice, vom putea ajunge să înlăturăm conflictele („teroarea internaţională" de care vorbea Roosevelt) printr'o colaborare care să lase tuturor celor muncitori calea deschisă către progres. Dar *fără luminile ştiinţei, drumul nu poate fi găsit.* In marea problemă a destinului omenirii, îndrumarea cea dintâi dela ştiinţă o aşteptăm.

şcolar, ca ins deosebit, trebue s'o individualizăm după însuşirile (bune ori rele) ale poporului din care s'a născut acel copil. De unde urmează că, fără etnografie, etnopsichologie şi etnopedagogie, nu-i nădejde să ajungem la raţionalizare în viaţa omenirii, după cum, fără botanică, filotechnie şi fitopatologie, nu-i de gândit să facem agricultură raţională. *(Altă creştere)* ed. VI, 1939, p. 29.

b) MORALA

Echilibrul material nu poate veni fără cel moral.

Că nu putem afla calea cea mai dreaptă a Vieţii, fără lumina Ştiinţei, împrăştiată prin Şcoală, este un lucru dela sine înţeles. Dar nici ştiinţa nu e deajuns. Haosul planetar în care se sbate azi omenirea nu poate fi înlăturat, dacă, alături de progresele tehnicei, nu ne vom sprijini şi pe ceea ce se chiamă echilibrul moral, adică pe un real progres în latura culturii etice. Iar despre acest progres, cu toate rezervele făcute de pesimişti, credem că nu mai poate fi îndoială. El e tot atât de vădit, ca şi progresul ştiinţei şi al tehnicei.

O privire cât de sumară asupra omenirii ne arată mai întâi de toate *dispariţia aproape totală a canibalismului şi a omuciderii* ca obiceiu zilnic. Până acum o mie de ani, în unele ţări din nordul Europei, era încă obiceiul de a lepăda pruncii (întocmai ca pisoii, ori căţeii...) spre a nu spori familia. — Islandezii n'au voit să primească creştinismul decât cu condiţia de a-şi păstra *dreptul* de ucidere a copiilor. Astăzi, cruzimea aceasta nu se mai vede decât la unele neamuri pe care le considerăm „sălbatice". Sensibilitatea omenească e din ce în ce mai fină. Uciderea oamenilor în circ, cum se făcea în arenele romane, e azi cu neputinţă. Chiar uciderea animalelor pentru distracţie (tauromachia) abia dacă mai este tolerată într'un colţ al Europei.

E drept că progresul moral n'a mers în linie dreaptă şi n'a fost continuu, ci cu opriri, lunecări şi chiar regresiuni... Norme judicioase de viaţă n'au putut stabili decât indivizii cu o înzestrare sufletească deosebită. Dar ei au fost rari şi s'au arătat destul de târziu. Abia de vreo şase, şapte milenii au început a se ivi unele centre de civilizaţie şi cultură mai intensă ; şi numai de două-trei mii de ani, vedem tradiţia ajunsă până la un fel de codice de morală. (Buddha, Confucius, Zoroastru, Moise... sunt abia de ieri.) De un progres destul de grabnic nu putea fi vorba, cât timp fiecare rămânea închis în orizontul

său de cultură. Ceea ce era moral în Iran devenea imoral în Industan ; ceea ce se predica în Chaldea era negat în Palestina, Eghipet și aiurea. Cu toată vechimea tradiției din țara Faraonilor, lui Herodot i se păreau vrednice de râs obiceiurile și unele maxime egiptene. Până și în sfera Mediteranei, unde circulația dela țară la țară era mult mai ușoară, fiecare colț de pământ își avea zeii săi, riturile sale și îndrumările sale morale. Divinitățile protectoare aveau puterea numai până la marginea statului, uneori numai până la marginea unui oraș ori sat. Zeii erau socotit ca niște mercenari plătiți anume (cu jertfe, hrană, haine etc.), spre a păzi pe localnici. De aceea, ei luau parte la războiu, dau și primeau lovituri, uneori erau chiar răniți (de pildă în războiul Troian) și luați prizonieri. — Ce progres moral se putea aștepta dela astfel de zei, încărcați cu atâtea slăbiciuni omenești ?

Abia acuma două mii de ani s'a ivit o concepție mai senină de viață, rezemată nu pe eresuri ca ale sălbaticilor ori pe o *ananke* oarbă și pe soartă *(moira),* ci pe credința într'un Dumnezeu unic, atotputernic, simbol al perfecțiunii în toate privirile și părinte al tuturor, poruncind oamenilor să se iubească între ei, ca niște frați „Iubește pe aproapele, ca pe tine însuți..."

Dar dela poruncă până la faptă rămăsese încă o distanță enormă. Unde era sancțiunea față de cel care n'ar asculta ? Dar dacă *homo sapiens* nu vrea să iubească pe aproapele ? — mai ales când se simte îmboldit de instinctul animalic de a sfâșia, ori de lăcomia de a-și mulțumi pântecele *(il triste sacco,* cum îi zice Dante) ? Dela instinct până la „obligația morală" e o depărtare ca dela pământ la cer.

Când și cum se va realiza acest progres ?

După trecere de aproape două mii de ani dela Iisus, lăsând sentimentul la o parte, Kant, bizuit pe „rațiune", pusese înainte vestitul său imperativ categoric : „Lucrează așa, încât maxima voinței tale să poată fi orișicând principiu de legiferare generală..." Nu privi omenirea — și nici măcar un singur individ — ca unealtă, ci ca scop...

— Dar dacă un vreau ? A uitat cel cu „Critica Rațiunii pure" și a „Rațiunii practice" că omul este un „lemn prea strâmb", ca să poți face din el ceva drept *(nichts Gerades)?*

Dacă e aşa, şi dacă progresul e o simplă nălucire, n'ar fi mai logic să îndemnăm această fiinţă atât de neisprăvită să rennunţe la iluzie (maia) şi să pună capăt tuturor disonanţelor vieţii, cufundându-se în Nirvana?

Unei astfel de pesimiste concluzii, H. Poincaré, ca unul care a dat ocol ştiinţei până în sferele ei cele abstracte, ne dă următorul răspuns:

„Orice morală dogmatică şi orice morală cu *argumente* este osândită din capul locului la o înfrângere sigură; ea seamănă cu o maşină în care ar fi numai *transmisiuni* de mişcare, însă fără *energie motrice*. Motorul moral care să pună în mişcare tot aparatul de pârghii şi roate îmbucate între ele, nu poate fi decât un *sentiment*... Nu ne poate nimeni demonstra că trebue să avem milă de nenorociţi. Dar dacă ne pune în faţă suferinţa nemeritată (lucru, vai, nu tocmai rar), îndată ne simţim cuprinşi de o pornire spre revoltă; se deşteaptă în noi nu ştiu ce energie care *nu ascultă de niciun raţionament,* ci ne târăşte în chip irezistibil, fără voia noastră. — Nu ne poate dovedi nimeni că trebue să ascultăm de Dumnezeu, chiar când ne-ar demonstra că este atotputernic şi că ne-ar putea strivi; sau când ni s'ar dovedi că este nemărginit de bun şi că-i datorăm recunoştinţă, — fiindcă sunt şi oameni de aceia care *socot că dreptul la nerecunoştinţă* este cea mai scumpă dintre toate libertăţile! Dacă iubim însă pe acel Dumnezeu, orice demonstrare e de prisos; ascultarea ni se va părea cu totul firească. Iată de ce, religiile sunt puternice, iar concepţiile metafizice nu".

„Când ni se cere, de pildă, să justificăm prin raţionamente iubirea noastră de patrie, putem fi tare încurcaţi; dar dacă ne închipuim, numai în gând, că armatele noastre ar fi învinse, iar Franţa invadată, inima întreagă va svâcni; ochii se vor umple de lacrimi şi nu voim să mai auzim de nimic. — Dacă totuşi unii oameni înşiră azi atâtea sofisme, asta vine de acolo că n'au destulă imaginaţie; ei *nu pot* să-şi reprezinte astfel de calamităţi. Dar dacă nenorocul sau o pedeapsă a Cerului i-ar face să le vadă cu ochii, inima lor s'ar revolta ca şi a noastră" [1]).

---

1) *HENRI POINCARÉ, Dernières pensées,* Paris 1913, p. 227 ş. u.

Mai departe: *„Știința singură nu poate crea o morală;* nu poate nici măcar să clatine ori să răstoarne morala tradițională. Totuși, poate să aibă o influență indirectă: să înlesnească *nașterea unor sentimente nouă,* — nu doar că sentimentele ar fi obiect de demonstrare, ci pentrucă orice formă de *activitate* omenească lucrează asupra omului și-i fac un *suflet nou;* sentimentele plugarului nu sunt aceleași ca ale bancherului; tot așa, cărturarul are psichologia lui deosebită (mă gândesc la latura sa afectivă) care se răsfrânge chiar și asupra aceluia care se apropie de știință măcar din întâmplare".

„Apoi știința mai poate pune în mișcare și sentimente care există în chip firesc la fiecare om, cum ziceam adineaori: De geaba ai intrulucat multe pârghii și manivele; mașina nu pornește, dacă nu-i abur în căldare; și chiar dacă e abur, lucrul nu se va face totdeauna în același fel, ci va atârna de mecanismul la care aplici energia aburului. — Am putea zice că sentimentul ne procură numai un mobil general pentru activitate, el ne dă *propoziția majoră* a silogismului care va fi — cum e și firesc — la modul *imperativ.* Iar din partea ei, știința ne dă *propoziția minoră* care va fi la *indicativ.* Apoi va trage concluzia care va putea fi iarăși la imperativ".

Am înșirat aci lunga mărturisire a matematicului Poincaré, pentru următorul motiv: Când ni se spune că știința poate ajuta cu ceva îndreptarea obiceiurilor, lucru ni se pare o banalitate „convențională", în care puțini sunt dispuși să creadă. Când ascultăm însă mărturisirea celui mai mare mânuitor de abstracții al epocii noastre — un fel de ultim testament sufletesc *(Dernières pensées),* credem că chiar cel mai ușuratic om va trebui să se oprească locului și să înțeleagă măcar atât: Dacă morala nu poate fi întemeiată pe știință, *more geometrico,* nu-i mai puțin adevărat că știința, pregătind geneza unor sentimente și îndrumându-le prin educație, poate ajuta progresul binelui, după cum tehnica grădinarului ajută creșterea unui răsad, dându-i condițiile cele mai prielnice de desvoltare. Iar pe calea aceasta, ne putem apropia în oarecare măsură și de realizarea imperativului categoric al lui Kant, care nu poate fi pentru conștiința orișicui chiar atât de categoric, cât dorea filosoful dela Königsberg, — dar nu-i nici frază

goală, ci e o realitate concretă pentru orice educator deprins cu statica şi cu dinamica sufletului omenesc, în latura sentimentului.

E clar aşa dar că chiar acela — care nu s'ar împăca cu dogmatismul moralei teologice — pe calea unei educaţii ştiinţifice va putea totuşi primi şi el măcar imperativul empiric al societăţii în care trăieşte, supunându-se legilor ei şi îmbrăţişându-i idealul. Astfel, îi este dată oricui om normal, cu îngrijire educat, să se ridice în viaţă peste treapta egoismului animalic. Iar aceasta nu numai ca ceva facultativ, ci ca un lucru sigur — cel puţin în ţările cu o civilizaţie şi o cultură mai înaintată, unde biologia şi eugenia ne dau mijloace neîndoielnice pentru a spori media moralităţii sociale. In adevăr, până vom putea lucra cu siguranţă deplină asupra individului prin educaţie, putem lucra sigur asupra gloatei pe cale eugenică: înlăturând din pădure măcar „uscăturile“ şi lemnele „prea strâmbe“ la care se gândea Kant (proştii, degeneraţii, schilozii, criminalii etc.) Astfel, curăţind progresiv codrul, vor rămânea în el numai copaci sănătoşi şi drepţi. „Mutaţiile“, e drept, ne pot procura încă surprinderi, dar de când cunoaştem legile mendelismului, putem spune că zarurile eredităţii sunt în mâna biologilor ; selecţionarea socială poate fi sprijinită pe regule aritmetice. — Poate că niciun cleric n'a ajutat omenirea cu predicile (nici Huss, nici Savonarola, Luther, Calvin etc.) cât a ajutat-o în zilele noastre smeritul călugăr dela Brünn, privind în tăcere florile din grădinţa lui, şi împerechindu-le în ordine, spre a dibui legile eredităţii. Aşa dar, idealul lui Aug. Comte de a vedea matematica stăpânind nu numai fizica şi chimia, dar şi biologia şi sociologia, pare că începe acuma a se apropia de realizare. Dacă azi tot mai suferim de anarhie, de vină (pe lângă factorii iraţionali amintiţi mai sus) e şi faptul că „neamul Cain“ încă nu s'a stins... Neghina omenească, în loc să fie culeasă şi aruncată în foc, cum zice Evanghelia, este încă tolerată. Nebunii, alcoolicii, gangsterii şi chiar cei atinşi de boli incurabile pot încă întemeia familii, lăţind mai departe molima. Dar legiferarea inspirată de eugenie — lăstarul cel mai tânăr al biologiei — ne-a pus pe calea însănătoşirii. Progenitura lui Cain va fi de aci înainte tot mai strâm-

torată, până va fi stârpită. In unele ţări au şi început a fi puse în aplicare legi care împiedecă pe cei din „gunoiul social şi biologic" să mai aibă urmaşi. Din contra, peste tot răsună lozinca : „Loc celor înzestraţi ! loc elitei !"

Biologia modernă, prin mendelism, ne-a dat în mână cheia care permite fiecărui neam, dacă nu să intre în Raiu, cel puţin să se apropie de porţile lui, lăsând la o parte ceata nedemnă a urmaşilor lui Cain. După cum într'un lan de grâu, un spic cu calităţi alese poate deveni începătorul unei noui varietăţi de cereale, tot aşa naşterea copiilor cu daruri superioare poate fi pentru neamul respectiv un izvor de creaţiune ştiinţifică, etică, artistică ori socială, ridicând potenţialul întregii grupări etnice.

Aşa dar, nu numai progresul ştiinţei, dar şi al moralei e posibil. Dacă ştiinţa poate spori media sentimentelor alese — măcar prin eliminarea celor răi — cu atâta mai mult o educaţie morală rezemată pe ştiinţă ne poate veni în ajutor. — E drept că unii moralişti sunt încă sceptici, iar alţii nu se sfiesc să spună că „Plutarch a minţit" : întâi, fiindcă oamenii săi „celebri" n'au fost icoane atât de luminoase, pe cât ni-i arată panegiristul, apoi fiindcă astfel de povestiri admirative rămân fără efect, deoarece nimeni nu imită eroii încărcaţi cu atâtea laude.

Bine. Să admitem că ar fi o mare depărtare între biografiile anticilor şi faptele lor, aşa cum vor fi fost în realitate. Adevărul deplin nu-l cunoaştem adeseori nici despre contemporani, necum despre bărbaţi care au trăit cu atâtea secole în urmă. Dar dacă Plutarh (adică istoria) a trecut ori va trece cu vederea unele laturi mai umbrite din viaţa „oamenilor iluştri", asta nu înseamnează că povestirea vibrantă despre faptele lor cu adevărat mari ar rămâne fără de folos pentru îndrumarea tineretului. Câte acţiuni de laudă n'au fost inspirate — sau măcar ajutate — tocmai de gândul la nişte astfel de modele vrednice de admirare şi imitare. (Nu e o ipoteză aceasta, ci o realitate. Nu numai oameni de o măsură obişnuită, ci chiar bărbaţi cu o înzestrare excepţională, cum a fost Napoleon, şi-au înălţat sufletul citind descrierea vieţii lui Alexandru şi Caesar.) Apoi, ficţiunile dramatice nu sunt şi ele un izvor de *sen-*

timent, fără să le cerem exactitate istorică? Aşa dar, alături de ştiinţă, ca izvor (discutabil) de sentiment, putem pune în orice caz la socoteală operele de artă şi scrierile de caracter educativ, cum sunt cronicele vieţii unui neam şi unele descrieri istorice inspirate nu numai de dorinţa de a afla adevărul, dar şi de un pătrunzător sentiment etic.

Aşa dar Plutarh „n'a minţit" predicând cultul eroilor (dovadă că după două mii de ani, Carlyle a păşit pe urmele lui). N'a greşit nici Marcu Aureliu, lăsându-ne mărturisirile lui intime, ca îndreptar de viaţă; nici Fericitul Augustin cu „Confesiunile" sale atât de dramatice, şi nimeni dintre cei aleşi, până la contemporanul nostru Ghandi, a cărui viaţă smerită dar plină de adevărul unor adânci convingeri, a devenit îndreptar de activitate practică pentru gloatele Indiei.

Prin urmare, „anarhia planetară" nu va fi veşnică. Ştiinţa ne ajută să facem analize exacte nu numai în latura lumii neorganice, dar uneori chiar şi în societatea omenească, cu fenomene atât de complicate. Putem afla în oarecare măsură valoarea unui bloc etnic, şi prevedea viitorul lui, urmărind un singur ajutor: *piramida etăţii*. Când partea cea mai mare a unei populaţii e compusă din tineri, neamul acela este în mişcare ofensivă; dacă, din contra, majoritatea o formează oamenii maturi şi bătrâni, baza piramidei se subţiază, iar surparea e apropiată. (Diagrama populaţiei evreeşti din Berlin arăta încă dela 1900 că cea mai mare parte din capul piramidei o formau bărbaţi şi femei între 30 şi 40 de ani, aşa că Evreii, în raport cu creşterea normală a Germanilor, erau osândiţi să piară prin numărul mic al copiilor, adică prin îmbătrânirea blocului lor etnic, secătuit de încordarea fizică şi intelectuală pentru concurenţă în negoţ.) Azi ştim aşa dar că popoarele nu mor de moarte naturală, ci de moarte socială, adică de felul cum îşi organizează viaţa, începând cu cea sufletească. Dacă nu sunt cu luare aminte în ce priveşte selecţiunea biologică, adică nu iau măsuri eugenice, spre a elimina codina sau neghina şi gunoiul social, gruparea etnică se prăbuşeşte. Tot aşa, dacă o concepţie egoistă a vieţii scade numărul elementelor tinere în piramida socială, neamul îmbătrâneşte, energia sa dinamică scade, începe scleroza şi se apropie

moartea. — Aşa a pierit vechiul popor elin, ajuns în stare de senilitate pe timpul lui Polybiu; şi tot aşa s'a prăbuşit şi poporul roman. In secolul al doilea înainte de Hristos, Italia avea 20 mil. de locuitori ; era puternică şi cuceritoare, ca urmare a virtuţiilor civice din timpul de înflorire al republicii. In secolul al patrulea al erei creştine, peninsula italiană abia dacă mai adăpostea vreo 5 milioane, şi a căzut repede pradă barbarilor mai tineri şi mai ofensivi. Valoarea factorului moral în ceea ce priveşte orientarea vieţii nu numai pentru individ, dar şi pentru grupările etnice, este mai vădită decât orişicând.

E drept că însănătoşirea merge încet. Colaborarea între ştiinţă şi disciplinarea societăţii prin educaţie şi legi e încă şovăitoare. Morala empirică nu are acelaşi prestigiu ca cea religioasă — dogmatică. Totuşi, şi rezultatele ei încep a fi simţite. Când ştim azi că proştii costă pe stat mai mult decât cei deştepţi ; că un surdo-mut cere societăţii de zece ori mai multă cheltuială decât un copil normal şi că ereditatea începe a fi tot mai mult o chestie de chibzuinţă socială, pe temeiul mendelismului, este vădit că am prins în mână firul care ne va ajuta să ieşim din labirintul în care am rătăcit până azi. Ştiinţa teoretică şi Morala practică se apropie tot mai mult una de alta, până ce vor merge în acelaşi pas. Ele dau în mâna „fruntaşilor" fiecărui popor mijloace din ce în ce mai sigure, pentru ameliorarea materială şi morală a gloatei, scăzând tot mai mult numărul „codaşilor" sau cel puţin făcându-i inofensivi.

c) ARTA

Sfinţenia unui popor e arta lui.

Şi arta va ajuta îndrumarea spre sănătate. Inceputurile artei sunt tot atât de vechi, ca şi ale ştiinţei şi ale moralei. Tustrele au ieşit în bună parte din munca cu uneltele a celor mai vechi strămoşi ai omenirii, şi nu numai într'un singur continent, ci în toate. — După ce unealta, ca organ ne-natural, prin variaţiile ei neprevăzute, împinsese pe om spre hao-

sul cugetării magice (caracterizată printr'o cauzalitate arbitrară şi deci *iraţională* şi *incalculabilă)*, intuiţiile empirice i-au procurat omului unele cunoştinţe pozitive, din care a ieşit încetul pe încetul Ştiinţa. In acelaşi timp, tot pe cale empirică, omul a stabilit şi unele norme *etice* (tabu, plata sângelui, rituri de iniţiare etc.) şi a prins a dobândi şi unele simţiri *estetice*. Din aceeaşi tulpină, s'au diferenţiat astfel dela început cele trei ramuri ale culturii : Ştiinţa, Morala şi Arta, cu putinţa desvoltării şi diferenţierii de mai târziu. Lăsând la o parte genealogia ramificărilor, relevăm numai vechimea lor şi înşirăm câteva mai însemnate.

1. *Pictura.* — Desenurile aflate în unele peşteri dovedesc că încă din epoca paleolitică, omul ajunsese la o mare îndemânare în executarea figurilor de animale. Câţi dintre Europenii de azi ar fi în stare, fără o pregătire specială, să desenez pe o lespede de piatră lupta între doi cerbi, alergarea cailor şi salturile zimbrilor... cum făceau pictorii din timpul când Europa era copleşită de gheţuri, iar locuitorii continentului nostru se adăposteau în peşteri, ca urşii şi alte sălbăticiuni ! In fundul peşterii întunecate, la lumina focului de crengi, omul paleolitic nu numai că desena, dar începuse să şi picteze. Dela dibuirile de atunci, a ajuns cu timpul nu numai la pictarea cu multe colori amestecate, care permit corectarea nuanţelor, dar şi la frescă, unde nu încape nicio corectură. (Pictarea pe mătase, specială artei japoneze, nu admite nici ea îndreptarea erorilor.)

2. *Sculptura.* — Modelarea pietrei, a lemnului, a metalelor şi cea mai uşoară dintre toate : a lutului a născut încă din faza magică şi sculptura. Familia idolilor este imensă pe toată faţa pământului. Izvorul este acelaşi : imitarea *formei* lucrurilor era socotită ca o putere care ajuta dobândirea lucrului imitat. Din eresurile cu privire la naştere şi la moarte, din nevoia de a cere ajutorul spiritelor *(totem, zei tutelari,* etc.) sculptura pocită dela început a ajuns cu timpul până la cultul liniilor şi al formelor frumoase, executate fără nicio altă preocupare decât cea pur estetică. — Am fi şi uitat cât de smerită a fost origina picturii şi a sculpturii, dacă unele rătăciri ale „expresioniştilor“ contemporani nu ne-ar fi adus aminte

prin picturile şi sculpturile lor absurde, arta sălbaticilor din pădurile Africei şi ale Americii.

3. *Muzica,* de asemenea, e străveche şi a fost lipită de traiul omenesc. Unii sălbatici ne pot arăta şi azi cât de împletită a fost viaţa primitivă cu muzica. Pădurile Africei sună şi acuma, în fiecare noapte, de instrumente muzicale „mai numeroase şi mai variate decât în orice colţ al Europei". Un entomolog englez, care a explorat în anii din urmă pădurile din Camerun, a rămas uimit de strânsa legătură între magie, muzică şi danţ la toţi Negri. Unii dintre ei i s'au părut că merită numele de „regi ai ritmului". Nu numai când ascultau cântările lor, dar şi când auzeau melodii europene, indigenii erau gata să le însoţească de danţ şi cântec. — Intr'o seară, pornind cu gramofonul, văd că „toată gloata Negrilor a început a se balansa, într'un ritm adesea perfect. Au prins apoi a scoate de sub haine tobe, unele mici, acoperite cu piele, altele de lut ars, de lemn scobit... şi, rând pe rând, aceste instrumente au intrat în tactul cântării auzite atunci pentru întâia oară" [1]). Numărul, forma şi materia instrumentelor muzicale, precum şi melodiile şi ocaziile în care sălbaticii cântă este neînchipuit de mare. Sunetul armonios a produs de timpuriu o impresie plăcută asupra urechii omului primitiv, iar el a început a produce înadins astfel de sunete, fie cu vocea, fie în chip artificial, prin niscaiva instrumente şi, întâi de toate, prin uneltele care îi stau la îndemână. Arcul e strămoşul cel mai vechiu al chitarei, viorii şi al tuturor instrumentelor cu coarde. Vânătoarea, vâslitul, lucrarea fierului (foarte răspândită în Africa), tactul pisălogului în piua unde sunt sdrobite zilnic grăunţele de meiu, de porumb ş. a. precum şi orice fel de muncă în cadenţă îndemna pe om să însoţească ritmul sunetelor muncii, cu un sunet produs de coardele sale vocale sau de un instrument anume [2]). Ritmul braţelor în timpul muncii se impune nu numai auzului, dar se acordează şi cu ritmul respirării muncitorului ; modelează în chip firesc intensitatea vocii celui care vorbeşte, îi dă un accent deosebit şi devine astfel început de modulare a vorbei, adică vocalizare — *cântec.*

---

1) *I. T. SANDERSON, Les bêtes rares de la jungle africaine,* Paris 1938, p. 175, 232 ş. u.
2) *K. BÜCHER, Rhytmus und Arbeit,* Leipzig 1909.

4. *D a n ț u l.* — Inainte de cântare, e firesc să se fi născut, în legătură cu cugetarea magică, danțul. După faza de simplu culegător, manifestarea cea mai însemnată a omului a fost vânătoarea. După cum desenul nu s'a născut din plăcerea de a desena figuri de animale, ci din credința că imitarea grafică a formei animalului înlesnește vânătoarea, adică prinderea ori uciderea vietății desenate, tot așa primul danț a fost de bună seamă mimic : imita mișcările animalelor sălbatice, dorite de vânător : mersul lor, săriturile lor, jocurile lor, etc. Imitarea mișcării înlesnea prinderea... Mai târziu, danțul a căpătat varietăți tot mai numeroase, din nevoia instinctivă a corpului de a însoți ritmul sunetelor cu ritmul unor anume mișcări ale brațelor, ale picioarelor și chiar ale corpului întreg, mai ales când danțul imita o muncă ori lupta cu armele. (Negrii, de pildă, dănțuesc și cu mâinile ; femeile bat tactul cu palmele, în chip de aplaudare, iar bărbații sar în tot chipul, mânuind lancea și scutul, ca și cum s'ar lupta cu un dușman nevăzut.) — Așa dar, rădăcina danțului a fost utilitatea, înainte de a fi plăcerea estetică. Danțul aducea *însuflețire, curaj* și *putere* — nu numai fizică, ci și sufletească *(charisma).* Era o pregătire spre acțiune. In insula Trinidad, cu ocazia unui danț războinic, indigenii au adus lucrul la împlinire, năvălind efectiv asupra streinilor (Europenilor) și măcelărindu-i. — De aci și până la acțiunea dramatică e numai un pas. In teatrul antic, muzica, danțul, chorul, drama... erau încă strâns legate. Abia mai târziu a venit diferențiarea, adică acțiunea propriu zisă a dramei s'a despărțit de vechiul conglomerat (utilitar, etic și estetic).

5. *C â n t a r e a.* — Cele spuse până aci arată cum s'a putut naște și muzica *vocală,* alături de cea instrumentală. După cum coarda arcului trebuia dela o vreme să sugereze omului unele instrumente cu coarde capabile de a produce un sunet prin vibrare (cum face coarda arcului, când se destinde, să arunce săgeata), tot așa în danțul magic care imita săriturile animalelor, vocea imita glasul lor sau glasul dușmanilor, în danțurile dela începutul războiului. — Invocarea spiritelor și a divinităților favorabile luptei era altă ocazie de cântare. (Peanul ostașilor greci își are și azi echivalentul său, în pădurile Africei și ale Americii, ca mijloc de însuflețire războinică.) Abia târziu, cântarea a căpătat o individualitate proprie, de-

venind artă pură, fără niciun scop utilitar ori etic — religios. — La unii sălbatici din America de Sud, nu există nicio cântare fără danţ, şi niciun danţ fără cântarea celui care dănţueşte.

6. *Poezia.*— Cuvintele care însoţeau danţul magic sau cântarea s'au despărţit cu timpul şi de danţ şi de muzică, spre a se supune numai cadenţei ritmului sau rimei, adică devenind *vers* ori vorbire *dramatică.* Teatrul şi poezia, cu toate genurile ei, au ajuns apoi la o desvoltare care abia — abia dacă pe ici, pe colo, mai poate aminti originile artei încă nediferenţiată din faza cugetării magice.

Amintim aci foarte scurt fapte analizate în prelegerile de etnografie, numai pentru a releva o singură împrejurare : că arta este tot atât de veche ca şi unealta şi munca cu uneltele, adică este un fenomen omenesc general. Aşa a fost în pruncia omenirii, aşa e şi azi, la toţi sălbaticii contemporani, dela ecuator până la poli. — Cu toată asprimea gerului, care îi face să se adăpostească în colibe de zăpadă *(iglu),* Eskimoşii au podoabe, cântece, basme, ba chiar teatru, precum şi o poezie foarte caracteristică, inspirată de mediul lor geografic şi de morala lor, cu noţiuni mai fine decât s'ar crede (vrednice de admiraţia lui Nansen).

Nu încape deci nicio îndoială că *arta este un modelator al sufletului omenesc,* iar rădăcinile ei sunt tot atât de adânci în trecutul omenirii, ca şi ale ştiinţei şi ale moralei. Tustrele s'au desvoltat în legătură cu ocupaţiile fiecărei grupări etnice şi au fost strâns împletite, ca şi iţele unei funii. Pretutindeni în omenire, alături de munca pentru traiul zilnic, s'a ivit şi o licărire de artă, adică un început de armonizare estetică a vieţii, pe lângă cea etică şi pe lângă suma de cunoştinţe empirice din care a izvorît ştiinţa. — Evoluţia aceasta tripartită era inevitabilă, deoarece găsim chiar şi la unele specii inferioare omului o pornire asemănătoare. De pildă, cum s'ar fi putut să nu cerce omul a cânta, când şi alte animale modulează anume sunete, potrivit cu împrejurările vieţii lor. (Câinii sălbatici nu latră ; lătratul celor domestici e un fel de graiu.) Unele păsări imită ciripitul şi cântecul altora, ba chiar vocea omului. Privighetoarea e în felul ei o artistă ; alege pentru cântecele ei ceasurile liniştite ale nopţii şi se îmbată de sonoritatea propriului ei cântec. Alte sburătoare sunt foarte simţitoare la armonia

colorilor şi la simetria formelor. O pasăre din Noua Guineea îşi împodobeşte cuibul numai cu flori albastre, iar când cineva face gluma proastă să i le răstoarne cu corola în jos, stăpână cuibului le îndreaptă, punându-le în poziţia cuvenită. — Altele au o vădită aplecare spre mişcări ritmice, executând un fel de danţuri (pinguinii, cocorii, berzele, etc.).

Evident, sunt „armonii ale naturii", cum zicea odinioară Bernardin de Saint Pierre. Iată de ce şi omul, pornind dela munca obişnuită, cu scop utilitar a ajuns pe încetul până la activitatea desinteresată ce se numeşte artă. Dela amorf şi anarhie, ritmul muncii l-a împins pe nesimţite spre euritmia mişcărilor, a sunetelor, a colorilor, a liniilor şi a formelor plastice, apoi, în cele din urmă, la armonizarea ideilor, sentimentelor şi acţiunilor. Limita superioară a acestei activităţi a fost apropierea de echilibrul sufletesc, de *pacea artistului* care se uită pe sine în momentul creaţiei sau a privitorului care, contemplând opera de artă, se apropie şi dânsul de acelaşi nivel sufletesc — uitarea de sine şi de ale sale. — In aceasta se rezumă marele efect modelator al artei *(catharsis).*

De aceea, putem spune fără nicio şovăire : după cum în latura ştiinţei, treapta cea mai sus e „sfinţenia" savantului (pag. 100) ; după cum unitatea de măsură a vieţii pragmatice a unui popor este morala lui, tot aşa în latura sensibilităţii, gradul cel mai înalt al vieţii unui neam este manifestat în arta lui. Acolo se concentrează tot adevărul, tot binele şi toată năzuinţa lui spre armonie. — Am putea zice aforistic : fisionomia sufletească a unui popor se oglindeşte mai exact în arta sa, deoarece opera de artă exprimă simultan şi convergent atât respectul său faţă de *adevăr,* cât şi disciplina *(omenia)* sa faţă de restul omenirii, precum şi idealul său de *frumuseţe.* Arta aşa dar este simbolul suprem al unei naţiuni, fiindcă nu se poate Frumuseţe fără Adevăr (dreapta intuiţie a lucrurilor) şi fără Bunătate, adică o firească înclinare spre tot ce e vrednic de simpatie. Tustrele sunt, cum am spus, împletite împreună chiar dela început, dar nu deopotrivă de proeminente.

In timpurile preistorice, isprava cea mai mare a culturii omeneşti nu s'a arătat în latura etică, şi nici în tehnică (adică în suma cunoştinţelor sale despre natură, temelia empirică peste care avea să se zidească mai târziu ştiinţa), ci în *arta*

omului paleolitic. Rămăşiţele acestei arte sunt în adevăr uimitoare, când ne gândim la bietul locuitor al peşterilor, îmbrăcat în piei, luptându-se cu gerul şi cu fiarele, şi totuşi schiţând desene polihrome pe pereţii peşterii, la lumina fachiilor de mesteacăn sau a tăciunilor de zadă.

Mai târziu, când s'a suit pe planul vieţii istorice, tot pe artă a căzut accentul. Inainte de a miji ceea ce numim *ştiinţa* Ionienilor, adică „filosofia", cum o numeau ei ; şi înainte de a se auzi de sisteme de morală ori de construcţii politice, isprava cea mai mare a poporului grec a fost iarăşi în artă. Homer ni se înfăţişează şi azi ca simbolul tinereţii biruitoare şi de aceea neasemănat mai ademenitoare decât toate operele culturii mature de mai târziu. Epopeea homerică este cel dintâi mare cântec de bucurie al făpturii omeneşti emancipată din lanţurile vieţii prosaice, plină de toate disonanţele luptei animalice pentru traiu. — Şi trebue să recunoaştem că Elinii au dovedit o foarte fină intuiţie pedagogică, atunci când au pus în mâna copiilor lor nu niscaiva opere de cuprins ştiinţific, ci mai întâi de toate Iliada şi Odiseea, alături de exerciţiile din palestră, de danţ, cântec şi alte mijloace de educaţie îndrumată spre ceea ce numeau ei *Kalon, Kagathon* — adică frumos şi bine *(Frumosul întâi de toate).* Simţiseră ei că Homer fusese cea **mai caracteristică** întrupare a frumseţii, a omeniei şi a înţelepciunii neamului elin [1]).

Credem că nu ne depărtăm de adevăr, dacă afirmăm că

---

1) Chiar Evreii, deşi cu mult mai pre jos decât Elinii, bănuiseră şi ei valoarea artei ca mijloc de îmblânzire a moravurilor. Observaseră de pildă că puterile armoniei se întind chiar şi asupra nebunilor. — De câte ori auzea harfa lui David, Saul se liniştea, ca şi cum ar fi scăpat din ghiarele nebuniei. Iar lucrul nu e de mirare, deoarece până şi jivinele cele mai tâmpe sunt uneori biruite de puterea muzicii. Un diplomat englez locuia la El Fayum, o veche mlaştină, secată şi cultivată pe vremea Ptolemeilor, apoi părăsită şi ajunsă iarăşi lăcaşul jivinelor. Străinul o ducea rău din partea şerpilor veninoşi. Să-i stârpească unul câte unul dimprejurul casei, cu neputinţă. I-a venit însă în minte ceva mai bun. A chemat un îmblânzitor de şerpi, care a început să le cânte... La auzul fluierului, au prins a se ivi din toate tufele şi ungherele reptile şi mai mari şi mai mici, încolăcindu-se pe fundul panerului adus înadins de vrăjitor. Bucuria stăpânului casei ! mai ales că, în minuta din urmă, când descântătorul îşi ridică panerul să plece, se mai ivi şi dintre oalele cu flori capul unui cobra mai lung decât toţi ceilalţi. — Faptul acesta care pare anecdotic este un minunat simbol : arta este leacul cel mai puternic în contra anarhiei născută din egoismul animalic. Ea birue uneori şi pe nebuni, ba chiar bestiile pline de venin.

în triada culturii (știința, etica și arta), cea care s'a afirmat mai întâi a fost peste tot arta. Etnografia dovedește că pretutindeni, creațiunile artistice s'au ivit cu mult înaintea sistemelor de morală și mai ales cu mult înainte de înfiriparea cristalului străveziu ce se cheamă știință. Dovezile sunt nenumărate și deplin convingătoare. Dar cel mai tipic exemplu e poporul japonez. La 1867, când au intrat în relații mai apropiate cu restul planetei, știința lor era abia în pruncie. (Speriați de tunurile vapoarelor americane, ei se gândiseră un moment să apere arhipelagul lor, înconjurând fiecare insulă cu un șir de copaci.) Morala era însă cu mult superioară științei. Bushido, codul lor de onoare, este, în unele priviri, superior societății celei mai culte din Europa. Dar dacă ne întoarcem spre artă, acolo poporul nippon ajunsese în unele priviri mai sus decât toată omenirea. — In deosebi, pictura lor atât de originală și atât de fină, îi așează alături de popoarele cele mai reprezentative pentru desvoltarea artei. (După cum în Apus, am avut epoci de lumină și de umbrire, tot așa Extremul-Orient și-a avut epocile sale de înălțare și de scădere, dar cu alte valori, între care cele științifice ocupau un loc foarte smerit.)

Cele înșirate până aici cu privire la artă, începând cu omenirea preistorică și sfârșind cu sălbaticii contemporani și cele câteva milenii de viața istorică, dovedesc pe deplin :

Intâi, că desvoltarea artei a fost mai timpurie decât a moralei și a științei ;

Al doilea, că „frumosul" nu e numai un concept abstract, ci o realitate pipăită, având și o influență socială pozitivă.

Același lucru îl putem spune și despre morală. Și ea s'a desvoltat de timpuriu, dar cu un pas sau mai mulți în urma artei. E de prisos să mai dăm exemple din viața sălbaticilor, când însăși morala antică (cu sclavie, uciderea copiilor, înjosirea femeii, etc.), era cu mult sub nivelul artei. Amintim doar atât că binele, ca și frumosul, nu este numai un concept abstract, ci corespunde unor realități concrete — oricât de aproximative ar fi — dar care l-au ridicat pe om din ce în ce deasupra animalității. Plecând dela constatarea că sentimentul este izvorul acțiunii, putem urmări în istoria tuturor popoarelor, în ce chip sentimentul artistic și etic au devenit un sprijin în educația gloatelor, — mai ales când arta și morala s'au aju-

tat una pe alta. Faţă de Evreii care nu înţeleseseră rolul picturii şi al sculpturii ca sprijin al religiei, Grecii, Romanii şi atâtea popoare moderne au făcut din sculptura şi pictura religioasă nu mare izvor de înnobilare sufletească. Alături de rădăcina amară şi tulpina închircită a Vechiului Testament, a crescut şi creşte trunchiul tot mai rămuros şi mai înflorit al Noului Testament. „Cel mai bun", adică Hristos e pe cale să învingă. La Tablele legii lui Moisi nu se mai converteşte azi nimeni, pe când doctrina mai blândă şi mai umană a lui Iisus se întinde zi cu zi. Putem afirma deci că şi nivelul moralităţii omeneşti se ridică. Când Ghandi mărturiseşte că ajutorul cel mare al vieţii sale i-a venit nu din Bhagavat-Gita sau din alte cărţi hinduiste, ci din Evanghelie, aceasta e un semn vădit al dorinţei celor mai buni de a înlătura nu numai anarhia materială, dar şi anarhia morală de care sufere încă omenirea.

Cât priveşte ştiinţa, ramura care a crescut mai încet, trebue să constatăm — mai mult, decât la artă şi morală — un progres de o repeziciune uluitoare în secolele din urmă. Deocamdată, s'a produs, cum am văzut, chiar un grav desechilibru, prin aplicările ştiinţei la tehnică. Dar speranţa armonizării nu e pierdută. Peste tot, spiritul se luptă cu materia, iar biruinţa nu poate fi a erorii, ci a adevărului. — Eroarea este ca un vagabond răufăcător, de care nimeni nu mai are milă şi nimeni nu-i mai dă adăpost, îndată ce i se cunoaşte netrebnicia. Biruinţa nu poate fi a anarhiei, ci a armoniei, pe care ştiinţa o pregăteşte zi cu zi (taylorism, fordism, etc.), ajutate de o parte de cercetători, erudiţi şi savanţi, iar de altă parte de geniile etice şi artistice.

E drept că până azi, Ştiinţa, Morala şi Arta n'au izbutit să ne apropie de armonizarea vieţii omeneşti pe temeiul muncii tuturor, potrivit cu însuşirile speciale ale fiecărui neam, şi cu împrejurările geografice ale fiecărei ţări, privită ca o parte dintr'un tot geoeconomic şi geopolitic. O astfel de operă de caracter supra-naţional şi trans-subiectiv nu poate fi adusă la împlinire decât sub conducerea unor personalităţi superioare, adică a unor adevăraţi „oameni de stat". Iar astfel de exemplare se ivesc rar de tot. In orizonturi mai înguste şi pentru probleme mai mărginite, au apărut câţiva în cursul istoriei. De când însă istoria a devenit cu adevărat „universală", nu s'a ivit

încă nici unul, care să se apropie de acest rol mondial. Şi, de bună seamă, rolul acesta nu va putea fi împlinit decât de o personalitate eminentă, având între alte însuşiri şi pe aceea de a privi până *dincolo*... Singur acela care face socoteli cu eternitatea ar putea să conducă nu numai viaţa unei naţiuni, dar să afle norme valabile şi pentru restul omenirii ; fiindcă singur un astfel de organizator ar putea avea o perspectivă destul de largă spre a coordona punctul de vedere material cu cel intelectual şi estetic, adică ar fi capabil să facă suma tuturor valorilor pozitive ale epocii sale, fără părtinire pentru nimeni.

Din nefericire, talentul acesta e rar — cel mai rar dintre toate — fiindcă nu e unilateral, ci presupune îmbinarea unui număr foarte mare de calităţi superioare. S'ar putea însă cu timpul, în naţiuni mai grijnic selecţionate decât cele de azi, să apară mai des şi astfel de individualităţi, care, prin agerimea intuiţiei, prin armonia lor lăuntrică şi impersonalitatea lor să poată impune o viaţă mai armonioasă şi gloatei de sub cârmuirea lor. Nu e vorba aci numai de o simplă speranţă, ci de o constatare axiomatică : Omul al cărui prestigiu e real, adică se întemeiază pe o mare autoritate intelectuală şi morală, în chip firesc realizează şi în cei dimprejur unitate de convingere şi de sentiment, care duce în cele din urmă şi la unificarea voinţelor spre acţiune. — Nu în zadar, morala creştină a pus ca temelie a vieţii sentimentului iubirii — pârghia cea mai puternică pentru armonizarea intereselor omeneşti. Fiindcă nu pe calea raţionamentului se pot apropia oamenii. „De-ar fi deosebirile de păreri mai fine decât nuanţele seninului ceresc, şi tot va găsi omul cauze de împotrivire contra altui om. Ceea ce poate uni în adevăr e numai iubirea. Când iubeşti pe cineva, îl priveşti cu îngăduinţă şi-i treci cu vederea deosebirile opiniilor mărunte. Din dragoste pentru el, *mărturiseşti într'un gând* cu el, fiindcă nu există aici un imperativ mai categoric decât al iubirii". Iar din unitatea de cuget iese unitatea de înfăptuire. Pe calea aceasta, Ştiinţa, Arta şi Morala (sublimată până la contemplarea religioasă a Universului) se pot îmbina fără *rest* dialectic, într'un singur ipostas, după cum toate nuanţele spectrului se confundă în lumina albă, iar razele circonferinţei se unesc într'un singur punct — centrul.

Concluzia aceasta nu e o ipoteză de ocazie, ci o realitate posibilă şi chiar probabilă, deoarece „singurul lucru care *stă în puterea* noastră este cugetul nostru“ (Descartes), iar atâta timp cât cugetarea rezemată pe ştiinţă, înviorată de sentimentul etic şi estetic vor putea mişca voinţa spre fapte, putem repeta oricând vorba lui Zarathustra :

„eu zic da, decâteori ridic ochii spre cer“.

„Pentru asta am luptat; să am mâinile libere pentru binecuvântare“ [1]). Adăogăm însă îndată că aci nu ne bizuim pe lirismul lui Nietzsche şi pe dorinţa sa de a pregăti calea Omului-superior *(Uebermensch),* ci şi pe constatări geografice şi etnografice, în legătură cu tot mersul de până acum al omenirii : vede orişicine că, dela instinctul animalic am ajuns prin unealtă şi muncă până la Ştiinţă, trecând, e drept, prin nenumărate rătăciri ale magiei. De sporul cunoştinţei nu se mai poate nimeni îndoi.

De asemenea a crescut şi sensibilitatea morală. Am arătat că chiar în Europa, acuma două mii de ani mai erau urme de canibalism. Şi nu mai departe de o mie de ani, pruncii puteau fi lepădaţi ori ucişi, ca orice vietate nefolositoare, la neamuri europene, care se credeau şi creştine. Azi, aşa ceva ar fi cu neputinţă. Omuciderea este o crimă individuală, nu un obiceiu social. Voinţa omenească urmează acum norme din ce în ce mai blânde. Nu animalul de pradă *(das Raubtier),* ci *homo sapiens* este idealul spre care tinde omenirea. Unul din corurile tragediei antice începea cu aceste simple, dar adânci cuvinte :

Multe minuni sunt pe lume, ca omul nu e niciuna.

Iar azi, după două mii de ani, îi răspunde, ca un ecou depărtat din înţeleapta Indie, cuvântul lui Tagore astfel :

„Minunea cea mare nu e că sunt greutăţi şi suferinţe pe lume, ci faptul că vedem Lege, Ordine, Frumuseţe, Bunătate şi Iubire. Ideea despre un *Dumnezeu,* pe care omul o are acum în suflet este *minunea tuturor minunilor.* In adâncul firii lui a recunoscut că ceea ce i se pare imperfect nu-i decât revelaţia perfecţiunii, după cum un ins care are ureche muzicală *aude*

---

1) *Vor Sonnenaufgang (NIETZSCHE).*

un cântec *perfect*, cu toate că, de fapt, ascultă numai o serie de sunete foarte aproximative. Omul a descoperit aşa dar marele şi paradoxalul adevăr că ceea ce este mărginit nu rămâne închis în graniţele sale, ci se mişcă mai departe şi, în fiecare clipă, leapădă în urmă ceva din mărginirea sa. Prin urmare, imperfecţiunea de azi nu înseamnă negarea perfecţiunii de mâine, ci numai o perfecţiune care iese la iveală încetul, pe încetul" [1]).

Aşa dar, din lumea statică a celor vechi, am trecut în lumea dinamică a modernilor. Anarhia în care se sbate omenirea de azi este o criză de creştere, cum zic medicii. Revoluţia tehnică adusă de Marea Industrie, şi cea socială provocată de Marea Demagogie, ajutată şi de cea morală, cu „răsturnarea şi devalorizarea tuturor valorilor" a sdruncinat omenirea de ieri, cum băţul răstoarnă un muşuroiu de furnici... Dar elanul necurmat spre viaţă împinge necontenit făpturile omeneşti să înlăture ruinile şi să clădească îndată deasupra ţinutului devastat de cutremur şi chiar pe coastele vulcanului, unde lava curge încă, iar sgomotul surd se aude mereu din fundul craterului. Puterile vieţii sunt incomensurabile. Cei şase-şapte mii de ani ai istoriei de până azi sunt doar câteva zile din pruncia omenirii. Cum va fi tinereţea, apoi maturitatea — nici pe departe nu putem bănui faţă de sutele şi miile de milenii ce ne stau înainte. Dela gloata încă haotică de azi, vom realiza grupări etnice, tot mai curăţite de gunoiul biologic şi social din timpurile noastre ; vom ajunge, cu timpul, şi la *supra-om*. In loc de a mai fi ca azi numai un deziderat al filosofului nemulţumit, care a inventat acest cuvânt, el va fi ceva concret : produsul selecţiunii eugenice în fiecare neam. — Cum am creat atâtea varietăţi de pomi, legume şi flori în lumea vegetală, şi atâtea rase de vietăţi domestice în lumea animală — neasemănat superioare speciei lor din starea sălbatică, tot astfel, din ramurile etnice, câte au mai scăpat din cataclismul invaziei europene peste alte continente, vom putea ajunge la varietăţi etnice superioare celor de azi. — In depărtarea veacurilor ce vor să vină, secolul al XX-lea al erei creştine, cu „primul războiu mondial" şi cu toate ororile lui, din Europa lui Wilhelm

1) *RABINDRANATH TAGORE*, ***Sadhana***, der Weg zur Vollendung, München, 1921, p. 68.

al II-lea până în Africa lui Behanzin şi alţi regi negri va părea cufundat în adâncimea întunerecului.

Defectele fizice ale planetei am început a le îndrepta şi le îndreptăm mereu : istmurile sunt tăiate, munţii sunt străbătuţi de tunele, strâmtorile (Calais, Gibraltar) sunt pe cale să îngădue o circulaţie prin tunele submarine, ca şi circulaţia metropolitană sub oraşele mari ; râurile sunt indiguite şi unite prin canale care înnoiesc hidrografia ; mlaştinile sunt secate ; păduri uriaşe sunt plănuite ca paravan contra vânturilor ; pustiile primesc apele subterane, sporind astfel întinderea şi numărul oazelor ş. a. Planeta întreagă devine tot mai mult „casa de educaţie“ a genului omenesc — ameliorat şi el progresiv. Ascensiunea omenirii peste nivelul animalităţii nu poate fi negată de nimeni.

Se adeveresc astfel cuvintele optimistului Virgiliu : *mens agitat molem.* — Ştiinţa şi Şcoala întemeiată pe ştiinţă va face să progreseze mereu şi Viaţa.

Piatra-N 25 Mart 1940.

Bibliografie: Prescott 156
Pfeil 170
Liechtenstein 171
von Steinen 189
Sartor Resartus 211
Pierre Termier 341

INDICE DE NUME

Orfeu 291

Patriarhul Miron 294

Vlad din Manne 365

INDICE DE FAPTE

CUPRINSUL

CARTEA A DOUA

TRILOGIA ŞCOALEI

CARTEA A TREIA

TRILOGIA VIEŢII

---

1) Din anume împrejurări, pe care nu le mai relevăm, cartea aceasta a fost tipărită numai în câteva săptămâni.
Două capitole au trebuit să fie deocamdată amânate.

Caracterizarea Românilor: 285
Patriarhul Miron și Anglicanismul 294

INSTITUTUL DE
ARTE GRAFICE
„CUGETAREA"
P. C. GEORGESCU-DELAFRAS
BUCUREȘTI, IV
STR. POPA NAN, 21

ologeneza ii

pentru Biserica care 240

burlacul 170

DE ACELAŞ

(în legătură cu educaţia

Lucrări apărute în Editura „Cugetarea“:

„ÎNVĂŢĂTORUL“ IN STRAJA ŢĂRII

POPORUL
(Ediţia III)

ALTĂ CREŞTERE — ŞCOALA MUNCII
(Ediţia VI-a, cu adăogiri)

PREŢUL LEI 140.—